Blastophaga (állat), l. *Fügedarázs* (VII. k.).

Blaufränkisch v. *limbergi*, Alsó-Ausztriában, különösen Vöslau környékén elterjedt kékszemű szőllőfajta, mely hazánkba is, különösen Pozsony, Moson és Sopron vármegyékbe, átszármazott. Levelei igen nagyok, pergamenszerűek, majdnem kerekdedek. Fürtje középnagy, laza; bogyói középnagyok, gömbölyűek, sötétkékek, csekély harmattal. Rövid metszés mellett is jól terem. Bora szép színű, kellemesen fanyarkás, tartós. MZY.

Blaydes *Frigyes*, angol klasszika-filologus, a magyar tudományos akadémia kültagja, szül. Hampton-Courtban (London mellett) 1818 szept. 29-én. Tanulmányait Yorkban (1830—36) és Oxfordban végezte (1836—40), mely utóbbi helyen korán kitűnt a Christ Church College tanítványai közül. A teologiát elvégezvén, lelkészi állást kapott Harringworthban (Northamptonshire), mely állásában 1843—86. működött. 1896 óta nyugalomba vonultan él Brightonban és egészen klasszika-filologiai tanulmányainak, melyekkel egyházi működése közben is szakadatlanul foglalkozott. Kiválóbb művei: *a)* kritikai és magyarázó kiadások: Sophokles tragédiáinak kiadása (London 1859—75); Aristophanes összes művei és töredékei (12 köt., Halle 1880 s köv. évek); külön még a Lovagok, Felhők, Darazsak és Békák (London 1882); Aristophanes szövegkiadása (2 köt., Halle 1886); Aischylos Agamemnonjának kritikai kiadása (u. o. 1898); A choephorok (ugyanattól, ugyanugy, u. o. 1899); *b)* kritikai tanulmányok: Adversaria in Fragmenta Comicorum Graecorum (u. o. 1890 és 1896); Adv. in Fragmenta Tragicorum (u. o. 1894); Adv. in Aeschylum (u. o. 1897); in Aristophanem (u. o. 1897); in varios poetas Graecos et Latinos (u. o. 1898); in Sophoclem (u. o. 1899). LATKÓCZY.

Blegno (Blemo), folyó, l. *Brenno* (III. k.).

Blehr *Ottó Albert*, norvég jogtudós és politikus, szül. Hedemarken kerületben 1847 febr. 17. Jogi tanulmányait 1865—70. Kristianiában végezte, mire 1878. Lärdalban (Sogn) mint ügyvéd telepedett le. 1880 óta élénk részt vett a politikai mozgalmakban, 1883—88-ig pedig mint országgyűlési képviselő működött. Tagja volt ama bizottságnak, mely a Selmer-féle kabinet ellen beadott vádiratot kidolgozta. Része volt továbbá az esküdtszéki reformban és az új büntető törvénykönyv szerkesztésében. 1889. főbiróvá (lagmand) nevezték ki, mire 1891. a Steen-féle radikális minisztériumban a norvég ügyek minisztere lőn. Állásától 1893 máj. 2. vált meg, mire ismét főbiróvá nevezték ki. 1895. újra beválasztották az országgyűlésbe, tagja lett a hetes bizottságnak, melynek föladata az unió-alkotmánynak módosítása. 1897 óta elnöke az új vámtarifabizottságnak. 1898 febr. 17. kinevezték miniszternek s a norvég államtanács elnökének Stockholmban. TH. GY.

Blenheim, l. *Blindheim*.

Blennerhasset *Sarolta* lady, családi nevén *Leyden grófnő*, irónő, szül. Münchenben 1843-ban, 1870 óta sir *B. Rowland* irországi főúr felesége, jelenleg Münchenben él. Fő művei: Frau von Staël (3 köt., Berlin 1887—89, franciául Páris 1890); Talleyrand (u. o. 1894, angolul London 1894). Essay-i közül a müncheni Allgemeine Zeitung mellékletén megjelentek: Die französische Revolution im geflügelten Wort (1889); Die Erinnerungen des Baron Barante (1891); Chateaubriand (1892); Journal des Goncourt (1895); a Deutsche Rundschauban: George Eliot (1885); Taine (1886); Herzog von Broglie (1887); Königin Viktoria (1887); Frau von Staël in Italien (1888); Die Memoiren Talleyrands (1892); Über den modernen spanischen Roman (1896); Gabriel d'Annunzio (1898); Alfred Lord Tennyson (1899); a Cosmopolisban: Die Moral des modernen Romans (1896). A müncheni egyetem filozofiai kara 1898. a tiszteletbeli doktori címet adományozta neki.

Blenniidae (állat), a tüskeparás halak (Acanthopteri) rendjének egyik családja, amelyet *nyálkahalaknak* is lehet nevezni. Testök megnyult, alacsony, többé-kevésbbé hengeres, csupasz vagy szabály szerint apró pikkelyű. A hátúszók száma 1—3 s ezek majdnem az egész háton végig haladnak. Ha a tüskés para kifejlődött, csak oly magos, mint a bőrnemű részlet; néha azonban az egész hátúszó csupán tüskeparákból áll. Az alfelúszó hosszu. A hasúszók garatállásuak, ötnél kevesebb sugárból állanak, majd csenevészek, majd egészen hiányzanak. Mellékkopoltyujok is van. Az ide tartozó 32 nemből 200 fajnál több ismeretes a mérsékelt és forró övi tengerek partjairól; de vannak brack- és édesvizben élők is. D. J.

Blennocisztitisz (gör.), krónikus hugyhólyaghurut.

Blennometritisz (gör.), krónikus anyaméhhurut.

Bles *Dávid*, németalföldi festő, megh. Hágában 1899 szept. 4.

Blighia *Kön.* (növ.), a Sapindaceáknak fajaszakadt, egész 8 m. magas fája (*B. sapida* Kön.). Magva alját a hűsos magsarjasztó fogja körül. Guineában honos, de Afrikában meg az Antillákon *Aki* (Akee), *Vegetable marrow* és *Riz de veau végétal* néven gyakran ültetik. Levele 2—5 párjával szárnyalt. Gyümölcse tyúktojásnagyságu fordított tojásdad, tompa 3-szögletü. Belőle, valamint maglepléből különféle ételt főznek, gyümölcsével a hasmenést orvosolják. Virágjából szépítőszert desztillálnak. BORB.

Blindheim (*Blenheim*), falu a bajorországi sváb kerületben, a Duna és a bajorországi vasút mellett, (1890) 687 lak., katolikus plébánia-templommal és kastélylyal. Az angolok B. faluról nevezték el a *höchstädti* (IX. k.) ütközetet, mert B. volt az általuk megtámadott és legyőzött francia-bajor hadak jobb szárnyának főtámpontja. Marlborough a győzelem jutalmául Anna királynőtől Oxfordshireben Woodstoch mellett gyönyörü kastélyt (*Blenheim-House*) kapott. A Marlborough által a kastélyban alapított *Blenheim-képtárt* a kastély mostani tulajdonosa, Marlborough hercege eladta.

Blitz, honvédezredes, l. *Villám*.

Bloch, 1. *József*, hegedűtanár, 1899 nyarán megvált a nemzeti zenedétől s kizárólag az országos magyar kir. zeneakadémián tanít mint kinevezett rendes tanár. Újabban számos szerzeménye jelent meg, nevezetes *Hegedüiskolája* (3 köt.).

2. *B. Mózes* 1896. megkapta a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét.

Bloch *János*, orosz államtanácsos és jogtudós. Neve az által lett ismeretessé, hogy a háboruról irt nagyszabásu munkája annyira meg tetszett II. Miklós orosz cárnak, hogy B.-ot sokféleképen kitüntette és a műből merített inspiráció hatása alatt megpendítette a hágai békekongresszus eszméjét. B. 6 kötetnyi műve időközben német fordításban is megjelent (Berlin 1899) és a következő részekre oszlik: I. köt.: A háboru mekanizmusának leirása; II. köt.: A szárazföldi háboru; III. köt.: A tengeri háboru; IV. köt.: A jövő század háborui által okozott gazdasági veszteségek és anyagi károk; V. köt.: Törekvések a háboru kikerülésére, politikai okok, a szerencsétlen háboruk következményei; VI. köt.: A háboru mekanizmusa és következményei. Függelékül: *A nemzetközi békebiróság kérdése*. A munka fő címe: Der zukünftige Krieg in seiner technischen, volkswirtschaftlichen u. politischen Bedeutung. A hat kötet ára 40 márka. Miután e fontos mű a fordítás révén ismeretesebbé lett, a szaklapok és hirlapok egész Európában méltatták és szerzőjének nevét a nyugati világban is ismeretessé tették. V. ö. *Painvin*, La guerre de l'avenir. Analyse critique (Páris 1899). M. L.

Bloemendaal (ejtsd: blumendál), kereskedelmi kertészetéről ismert németalföldi falu, Haarlemtől ÉNy-ra. A falutól ÉNy-ra 6 km.-nyi távolságban fekszik a szép kilátást nyujtó *Brederodehegy* v. a *kék lépcső*, egy 60 m. magas fövényhalom, a Brederode-kastély romjainak közelében.

Bloemfontein, Oranje fővárosa, (1890) 3379 lak., akik közt 1382 néger; 1893 óta vasúti állomás.

Blok *Péter János*, németalföldi történetiró, szül. Helderben 1855. Lejdában végezte tanulmányait s jelenleg a groningeni egyetemen a történelem tanára. Sokat foglalkozik a középkor szociális és politikai történetével. Főbb munkái: Eene Hollandsche stad in de middeleeuwen (Hága 1883); Eene Hollandsche stad onder de Bourgondisch-Ostenrijksche heerschappij (u. o. 1884); Geschiedenis von het Neederlandsche Volk (Groningen 1892 s köv., eddig 4 köt.; a munka 1899. angolul is megjelent). M. L.

Blokád (blocade), l. *Ostromzár* (XIII. k.)

Blomberg *Hugó* báró, német festő, költő és műtörténetiró, szül. Berlinben 1820 szept. 26., megh. Weimarban 1871 jun. 17. Előbb jogász volt, de azután a festészetre adta magát és 1847. Párisban Cogniet műtermében, majd Berlinben, 1867 óta pedig Weimarban folytatta tanulmányait. Bár voltaképen mindvégig csak dilettáns maradt, Dantéhez készített 27 szines vázlata (Berlin 1864) nagy invencióra vall. Mint költő Bilder und Romanzen (Boroszló 1866) és Treu zum Tod (hazafias költemények, Berlin 1872) c. műveivel tünt fel. Műtörténeti munkái közül a legjobb: Der Teufel und seine Gesellen in der bildenden Kunst (Berlin 1867).

Blondin *Károly* (családi nevén *Gravelet*), kötéltáncos, megh. Londonban 1897 febr. 19.

Bluette (franc., ejtsd: blüet) a. m. sziporka; apró elmés irat.

Bluffs (ejtsd: blöffsz), Észak-Amerikában a lépcsőzetesen 15–50 m.-enkint emelkedő fensikok elnevezése, melyek a Misszisszippit határolják és egyes szakaszai a folyó partjait is érintik. New-Orleans fölött északra fekvő nagyobb városok mind ilyen B. mellett vagy közelében vannak.

Blum., természetrajzi nevek mellett *Blumenbach* J. F. német természettudós nevének rövidítése. L. *Blumenbach* (III. k.)

Blum *Ernő*, francia szinműiró, 1879 óta rendszerint együtt irta darabjait *Toché* Raoullal. Újabb bohózatuk Coulisset ur. (Budapesten a Vigszinházban 1897 nov. 5. adták először, ford. Mihály József.) Toché öngyilkos lett 1895 jan. B. 1899. emlékiratait közli a párisi lapokban.

Blumfeld *Nándor*, volt osztrák miniszter, szül. 1838. A Theresianumban végezte gimnáziumi tanulmányait s aztán jogot végzett. 1859. a kereskedelmi minisztériumba lépett, ahonnan 1867. a földmivelésügyi minisztériumhoz került. 1870. a kincstári erdészeti s bányászati birtokok kezelési osztályának élére állították. 1893. a vaskoronarendet kapta. 1895 jun. 10. kinevezték a Kielmansegg-kabinet földmivelésügyi miniszterének, melyállásban azután szept. 30-ig működött. M. L.

Blussard (ejtsd: blüszár) v. *poulsard*, Franciaországból eredő kékszemű csemegeszőlő fajta. Fürtje nagy, tömött, hengeralaku; bogyói sötétkékek, harmatoltak, hosszukásak, igen édes lével s vékony héjjal. Egyike a legkorábban érő szőlőfajtáknak, hosszabb szállításra nem alkalmas.

B. M. M., hivatalos elletési bejelentéseknél használatos rövidített jelzés e helyett: Bérczy-féle Magyar Méneskönyv.

Boal, l. *Madeira-bor* (XI. k.).

Bobak (állat, Arctomys bobac Schreb.) a *morga* (Arctomys Gmel.) egyik faja, melynek hazája Lengyel-, Oroszország és Közép-Ázsia. Főleg a terjedelmes, fátlan pusztákat lakja családonként. Husáért és bundájáért vadászszák.

Bobillier (ejtsd: bobijé) *Mária*, francia zenetörténetirónő, *Michel Brenet* néven, szül. Lunévilleben 1858 ápr. 12. Előbb Strassburgban és Metzben, 1871 óta Párisban él. Első műve, a pályadíjat nyert Histoire de la symphonie à orchestre (Páris 1882) jelentéktelenebb, de annál kiválóbbak zenetörténeti tanulmányai: Grétry, sa vie et ses oeuvres (u. o. 1884); Jean Okeghem (u. o. 1893); Sebastien de Brossard (u. o. 1896); Claude Goudimel (Besançon 1898).

Bobrikov *Miklós Ivanovics*, orosz tábornok és Finnország jelenlegi kormányzója, a testőrcsapatok s a szentpétervári hadkiegészitő kerület táborkari főnöke, gyalogsági tábornok, a hadi tanács tagja s a cár hadsegéde. Midőn II. Miklós cár elhatározta, hogy Finnország autonomiájának szárnyát szegi s a finn csapatokat az orosz hadseregbe olvasztja: B.-ot szemelte ki a tervbe vett oroszosítás keresztülvitelére, akit külön kéziratban is felszólított, hogy «erélyesen járjon el». E parancs folytán B. 1898 aug. 29. történt kinevezése óta Finnországban szokatlan erélyes, sőt erőszakos módon buzgólkodik az ország russzifikálása terén. L. *Finnország*. M. L.

Bobróc *(Nagy-)*, liptóvármegyei kisközség, 1899 jan. 31. éjjel leégett, a község háromnegyed része

elpusztult, mintegy 17 ember meghalt s 100 megsebesült.

Bobrujszk, orosz város, (1897) 35,177 lak.

Bocage (franc., ejtsd: bokázs) a. m. cserje, liget. Több franciaországi tartomany neve: *B. bréton* (most a département Ille-et-Villainehez tartozik); *B. champenois* (départ. Marne); *B. normand* (départ. Calvados); *B. vendéen* (départ. Vendée).

Boccage, *Mária Anna*, l. *Du Boccage* (V. k.).

Bocchézek (III. k.). Hogy e sziklás bércek lakói között még mindig nem gyökeredzett meg a béke és hogy még mindig ellenségei az újabb törvényes intézkedéseknek és nevezetesen a katonai kötelezettségnek, arról a Montenegróba szökött nagyszámu emigráns tanuskodik. I. Ferenc József császár uralkodásának 50. évfordulója alkalmával ugyan a kormány közbocsánatot hirdetett, mely alól azonban a katonai szökevényeket kivette, anélkül, hogy a helyi hatóságok ezt a Bocche népével tudatták volna. Az emigránsok tehát visszatértek, s a rendőrség által letartóztattak. V. ö. *Trojanovics* (szerb) képviselő 1899 márc. 16. a dalmát tartománygyülésen mondott beszédét. M. L.

Bócher, l. *Báchur* (II. k.).

Bocholt, porosz város, (1895) 16,273 lak.

Bochum, porosz város, (1895) 53,842 lakossal. 1896. Bismarck-emléket (Hundriesertől) lepleztek benne le.

Bock, 1. *Ferenc,* német archeologus, meghalt 1899 máj. 5-én. 14 éven át az Aachenban alakult osztrák-magyar segélyegyesületnek buzgó elnökeként működött és mindenkor szives kalauza volt az Aachen műkincsei megtekintésére érkező hazai tudósainknak. Élte alkonyán még egyszer foglalkozott a magyar szent koronával és a koronázási jelvényekkel. Midőn ugyanis Kondakoff és mások (igy Pauler Gyula és Hampel J. is) tagadták, hogy a mai szent korona Szt. István koronájával azonos, B. Die ungarische Königskrone (Corona St. Stephani) im Kronschatz der königl. Burg zu Ofen (Aachen 1896, a Die byzantinischen Zellenschmelze der Sammlung des Al. Swenigorodski c. műnek egy fejezete) még egyszer lándsát tört a szent korona hitelessége érdekében. (V. ö. Archaeolog. Értesítő 1896. évf. 439. old. és Bpesti Szemle 1897, 241. sz.) Utolsó művét: Der Aachener Münster már nem tudta befejezni. M. L.

2. *B. Jeromos* (Tragus), német orvos és hires növénytudós, szül. Heidesbachban, Heidelberga mellett, 1498 körül, megh. Hornbachban 1554 febr. 21. Több egyetemen bölcsészetet, teologiát és orvostant hallgatott, de különösen botanikai tanulmányokért érdeklődött, 1523. Zweibrückenben tanító és a hercegi kert felügyelője. Majd a protestáns vallásra térvén át, lelkésznek Hornbachba ment (1532), s itt orvosi gyakorlatot is folytatott. Innen azonban menekülni volt kénytelen s Zweibrückenben a nassaui Fülöp gróf orvosa lett, amig Hornbachba vissza nem térhetett. B. a botanika tisztelt «atyái» közé tartozik, s egyike Németország első botanikusainak. Fő munkája New Kreuterbuch von Underscheidt, Würkung und Namen der Kreuter, so in teutschen Landen wachsen (Strassburg 1539, 8. kiad. 1630). Leirásai hűek, a később kiadásokat pedig *Fuchsius* képeivel illusztrálja, s már a növényeknek rokonságuk szerint való rendezését is megkisérli.

3. *B. Károly,* dán-norvég utazó, szül. Koppenhágában 1849 szept. 17. Christiansandban végezte a latin iskolát és a christiansfeldi herrenhuti gyarmatban fejezte be tanulmányait. 1868. mint kereskedő Angliába került és 1878. zoologiai előtanulmányok után, Tweedale marquis megbizásából Szumátra sziget nyugati részébe tanulmányútra ment, hol gazdag gyüjteményt is szerzett. Pártfogójának halála hirére Jávába ment és innen a hollandi helytartó megbizásából Borneóba, hol hosszabb ideig élt a dajak között. Egészségének helyreállítása végett visszatért Európába, 1881. újból Kelet-Ázsiába indult, meglátogatta Sziámot és a Menam folyón fölfelé egész a független lao törzs területéig vonult. 1886. óta svéd-norvég konzuli szolgálatban áll és egy ideig Shangaiban helyettes konzul volt. Közzétett művei: Reis in Oosten Zuid-Borneo (Hága 1881—87, 2 térképpel); Head-huenters of Borneo (London 1881); Temples and elephants, through Upper Siam and Lao (London 1884); En Normands opdagelsesreiser Kristiania 1884); Oriantalske Eventyr (u. o. 1885).

Bocken, l. *Horgen* (IX. k.).

Bockenheim porosz város 1895 ápr. 1. óta M. m. Frankfurtba van bekebelezve.

Bockum-Dolffs *Florens Henrik,* német politikus, megh. völlinghauseni birtokán, Soest mellett, 1899 febr. 9.

Bock und Polach *Miksa,* porosz tábornok, szül. Trierben 1842 szept. 5. Hadapród-iskolában nevelkedett, 1860. mint hadnagy lépett az 55. gyalogezredbe, részt vett a majnai hadjáratban, 1866—69. végezte a hadi akadémiát, a francia háboruban 1870—71. a 13. hadosztály hadsegéde volt, 1870. kapitány lett és áthelyezték a vezérkarba. Miután 1871—73. Hannoverben a hadi iskola tanára volt, a 8. hadtest vezérkarába osztatott be, 1875. a 31. hadtesthez tették át és 1876. őrnagy lett. 1882. ismét a vezérkarba helyezték át, 1884. alezredesi ranggal a 15. hadtest vezérkarának főnökévé neveztetett ki, 1887. ezredesi, 1890. altábornoki rangra emeltetett és 1891. a vezérkarban főszállásmesterré neveztetett ki, 1893. a 20. hadosztály parancsnokává tették és 1897 dec. gyalogsági tábornok és a testőrezred parancsnoka lett.

Bocskay *István* erdélyi fejedelem szobrát, a király költségén készülő tiz szobor egyikét, Budapesten az Andrássy-úti körtér egyik kertecskéjében fogják felállítani. Készíti *Holló* Barnabás. V. ö. B. szereplése a történetben, beszéd *Károlyi* Árpádtól (Budapest 1898); u. a., Magyar Országgyülési Emlékek (XI. köt. 1605—1606. (1899); *Thury* József, B. I. fölkelése (Századok 1899).

Bocsor *Lajos,* ev. ref. esperes, szül. Tengődön (Tolna) 1840 jul. 7. Tanult Pápán, majd Kecskeméten, azután ismét Pápán, végül Pesten. 1862. Pátkára ment akadémikus rektornak. Egy év mulva a gyönki gimnázium tanára lett s 1870. az odavaló ev. ref. egyház papjául is megválasztották. E kettős hivatalát 1879 nyarán a tengődi lelkészi állomással cserélte fel. 1892. a külső-somogyi egyházmegye esperessé választotta; 1887—92.

az egyházmegyei pénztárnoki tisztet viselte. Több munkájával pályadíjat nyert. Apróbb dolgozatai az Egyházi Reformban, Tolnamegyei Közlönyben, Hölgyfutárban, Magyar Nyelvőrben és a Kalászok az életnek kenyeréhez c. egyházi vállalatban jelentek meg. Munkái: *Bibliai ismertetés* (IV. kiad. Budapest 1888); *Egyháztörténelem* (iskolai és magánhasználatra, Pest 1869); *Egyháztörténelem* (a gimnázium IV. oszt. számára, 2. kiad. Budapest 1885); *Egyháztörténelem* (a népiskola 4. oszt. számára, 2. kiad. u. o. 1890); *Egyháztörténelem* (a gimnázium I. és II. oszt. számára, u. o. 1879). Z. J.

Bodd., *Boddaert* Pieter XVIII. sz.-beli hollandi természettudós nevének rövidítése.

Bode *Lipót*, német festő, szül. Offenbachban 1831 márc. 11. Beutazta Bajorországot és Tirolt, több évig Steinlének segítségére volt a kölni muzeum freskóinak megfestésében, tizenhét rajzot készített Schiller Harangjához, majd pedig Svájcban utazgatott, hogy Scheffel Ekkehardját illusztrálja. Újabb képei közül említésre méltók: Az alpesi menyasszony; Habsburg grófja; Nagy Károly születése; az Undine-ciklus.

Bodelschwingh *Frigyes*, német evangélikus pap, *B. Velmede Ernő* (III. k.) fia, szül. Haus Markban, Tecklenburg mellett (Vesztfália) 1831 márc. 6. Előbb bányász, majd mezőgazda lett. 1854 óta Baselben, Erlangenben és Berlinben teologiát tanult. 1858. a párisi német, 1864. pedig a dellwigi (Vesztfália) ev. hitközség papja lett. 1872. Bielefeldbe hivták az epileptikusok intézetének igazgatására és azóta egész tevékenységét nagy sikerrel az evangelikus belmissziónak szentelte. Az általa vezetett alapítványok a következők: Epileptikusok intézete (Bethel) 1700 beteggel; diakonissza-ház (Sarepta) 620 testvérrel; nevelőház férfi betegápolók számára (Nazarethi ház) 230 diakonnal; munkástelep Wilhelmsdorfban, az első ilyfajta intézmény, 120 lakossal; munkásotthon, telep 70 házzal és 139 lakással; misszió-szeminárium teologusjelöltek számára. B. főképen mint a porosz tartományokban és a német államokban nagyon elterjedt munkástelepek első alapítója ismeretes. A hallei egyetem teologiai kara 1884. a teologia doktorává nevezte ki. L. még *Gadderbaum*.

Bodemann *Eduárd*, történetiró, szül. 1828 aug. 8. Ohrumban (Hannover). Göttingában végezte egyetemi tanulmányait, 1863. a hannoveri királyi könyvtár titkára lett, 1867. pedig annak igazgatója. 1887. a göttingai egyetem tiszteletbeli doktorrá avatta. Művei közül megemlítendők: Xylographische und typographische Inkunabeln der königlichen Bibliothek zu Hannover (Hannover 1865); Die Handschriften der königlichen Bibliothek zu Hannover (u. o. 1867); Julie v. Bondeli und ihr Freundeskreis (u. o. 1874); J. G. Zimmermann, sein Leben stb. (u. o. 1878); J. H. v. Ilten. Ein hannoverscher Staatsmann des 17. Jahrhunderts (u. o. 1879); Die ältern Zunfturkunden der Stadt Lüneburg (u. o. 1883); Von und über Albrecht v. Haller (u. o. 1885). Kiadta továbbá Zsófia hannoverai hercegnőnek pfalzi Károly Lajos választó fejedelemmel (Lipcse 1885), ennek gyermekeivel (1888) és orléansi Erzsébet Sarolta hercegnővel folytatott levelezéseit (u. o. 1891). Kiadta még Leibniz levelezését (1889—95); Die Leibnitz-Handschriften der k. Bibliotek zu Hannover (1895). TH. GY.

Bodenstein *András*, l. *Karlstadt* (2., X. k.).

Boden-tó (III. k.), Károly württembergi király kezdeményezésére 1886. megalakult nemzetközi bizottság a B.-ra vonatkozó tanulmányait feldolgozta és részben közölte 1893 óta.

Bódiss *Jusztin*, a középiskolai tanároknak egyházi elnöke volt görögországi tanulmány-útjokban (1893). Újabb munkája: *Az athéni akropolis* (1895). Szerkesztette e lexikonnak V—XI. kötetében a klasszika-filologiai részt, melyben több száz cikket és néhány benediktinusnak életrajzát közölte. Átdolgozta és jegyzetekkel ellátta Fuchs Béla mérnöknek az építész-mérnök-egyesülethez benyujtott ily című fordítását: Marcus Vitruvius Pollio 10 könyve az építészetről (1898).

Bodnár *Zsigmond* újabb művei: *Szellemi haladásunk törvénye* (Budapest 1892); *A magyar irodalom története* (II. köt., u. o. 1893); *Példák* (u. o. 1893 és 1894); *A magyar nemzet politikája* (u. o. 1894); *Az eszmeerő magyarázata* (u. o. 1894); *A tudomány csődjéről* (levél Brunetière Ferdinándhoz, u. o. 1895); *Az erkölcsi világ* (u. o. 1896); *Az erkölcsi törvény alkalmazása* (u. o. 1897); *Erkölcsi kérdések* (u. o. 1897); *A jog keletkezése és fejlődése s néhány apróság* (u. o. 1898).

Bodnárfa, l. *Műhasábfa*.

Bodola *Lajost* 1896 január 26. kinevezték a budapesti József-műegyetemen a geodézia ny. r. tanárává.

Bodoni (vajdaszentiváni) *István*. Báthory Zsigmond 1589. Rómába a pápához küldte követségbe, hogy a medgyesi országgyülés által Erdélyből kizárt jezsuiták felől előterjesztést tegyen. 1595. részt vett az oláhországi hadjáratban s Brailánál kitüntette magát. 1596. a fejedelem főkomornyikja. 1599. Kolozs vármegye főispánja és consiliarius Báthory András és Mihály vajda idejében, az utóbbi azonban csakhamar megfosztotta őt birtokaitól, de a tanácsosok közbenjárására visszaadta. Részt vett a Mihály vajda ellen tartott lécfalvi gyülésen. Az 1601-iki kolozsvári országgyülésen Báthory Zsigmond visszahivása ellen nyilatkozott, amiért elfogatott s a dévai várba vitetett, honnan néhány hónap mulva szabadult ki. N. G.

Bod-pa, tibeti törzs, l. *Bhot*.

Bodrogi *Lajos*, iró, tanár, szül. Baján 1849 jul. 23. Jogot és bölcsészetet a budapesti egyetemen hallgatott. 1875 óta működik mint tanár, nevezetesen 1877—80-ig az újvidéki magyar főgimnáziumnál. Itt erélyes ellenállást fejtett ki a Schulvereintől támogatott hazaflatlan izgatás ellen, amelynek az volt a célja, hogy a magyar gimnázium üdvös hatásának ellensúlyozására német tannyelvü és nemzetietlen irányu iskolát állitson. Ekkor várakozási állományba helyezték, majd meg az ungvári főgimnáziumhoz küldték, hol 1882—90-ig működött. Ekkor a kecskeméti állami főreáliskolához helyezték át. Azóta állandóan itt működik. Ungvárott *Oh Viki* vigjátékát irta. 1893-tól majdnem valamennyi

fővárosi napilap és több folyóirat hozott tőle tárcacikkeket, bírálatokat, elbeszéléseket, tanulmányokat. 1894. jelent meg *Emberek, árnyékok* címmel egy kötet elbeszélése, ugyanekkor *Nem szabad szeretnie* c. regénye a Hazánkban, majd meg külön kötetben is. Történelmi elbeszélései közül az *Ezüst tálak* címűt a Kisfaludy-társaság jutalommal tüntette ki.

Bodrog-Keresztur. Az ezredévi ünnepek alkalmából emlékkövet állítottak az 1849 január 22—23-án vívott csatában elesett honvédek sírjára. Az emlékkövet 1896 okt. 10. leplezték le.

Bodrogszigeti pálos kolostor, a mai bácsbodrogvármegyei Monostorszeg falu mellett, a Duna egyik szigetén állott a szent kereszt tiszteletére. Közelében állott a bodrogmonostori, szent Péter és Pál tiszteletére avatott ciszterci apátság, amelynek emlékét ma is őrzi Monostorszeg község neve. V. ö. *Csánki,* Magyar tört. földrajz (II. 194., 477.). KAR.

Boeckh *Rikárd,* német statisztikus, l. *Böckh* (2., III. k.).

Boehlau (Böhlau) *Helén,* német írónő, szül. Weimarban 1859 nov. 22. Atyja *B. Hermann* híres könyvkiadó és udvari nyomdász volt. Kitűnő nevelésben részesült, nagy külföldi utazásokat tett és Konstantinápolyban ment férjhez *Al Rasid bejhez.* Most Münchenben él. Novelláit és regényeit, bár olykor a romantikára is hajlanak, általában friss realizmus és szenvedélyes érzések jellemzik. Önálló művei: Novellen (Berlin 1882); Reines Herzen schuldig (Minden 1888); Ratsmädelgeschichten (u. o. 1891); Herzenswahn (u. o. 1891); Im frischen Wasser (Stuttgart 1891); Der Rangierbahnhof (Berlin 1895); Das Recht der Mutter (u. o. 1896); Die verspielten Leute (1897); Eine kuriose Geschichte és: Böse Flitterwochen (1898).

Boehmeria *Jacq.*(növ.), l. *Csalánszösz* (IV. k.).

Boerok (III. k.) számát pontosan nem tudjuk. A délafrikai Fokföldön mintegy 300,000, Natalban 25,000, Oranje szabadállamban 70,000, Transzválban 180,000 lélek él. Ezenkivül vannak még B. a szomszédos angol, német és portugál birtokokon.

Boëthius *Simon János,* svéd történetiró, szül. Sassenban 1850. Upsalában folytatta tanulmányait és jelenleg az upsalai egyetemen a történelem tanára. Tagja azonfelül a svéd országgyülésnek. Svéd nyelven irt munkái: A svéd nemesség Zsigmond korában (1877); Károly södermanlandi herceg kormánya (1884—86); A francia forradalom története és okai (1887); IV. Gusztáv Adolf kiskorusága és a francia forradalom (1888—1889); Svédország története 1718—1809-ig, *Tengberg* közreműködésével (1879); Svéd oklevélgyüjtemény (3 köt.). Kiadta végül III. Gusztáv titkárának, Ehrenströmnek emlékiratait (1882—83).

Boettcher *Frigyes,* l. *Böttcher.*

Boettger *Rudolf Keresztély,* l. *Böttger.*

Bogács-rend, l. *Tövis-rend.*

Bogár *István,* Somogy és Tolna vármegyék néhány helységének örökös birtokosa, rakoncátlan, megbizhatatlan ember. Mint a Kőszegiek pártvezére (serviens), atyafiai s barátaiból álló haderejével kezdetben a cseh Vencel pártjára állott. Később Róbert Károlyhoz kezdett közeledni, amiért meg is kapta büntetését Kőszegi Jánostól, Somogy és Tolna vármegyék főispánjától. B. békét kérő követei a Kőszegiek igéretét vették, hogy hűtlenségét el fogják feledni. De azért 1316 derekán a Németújváriak ellen induló Róbert Károlyhoz csatlakozott. Ezért Károly őt 1318. márei várnagygyá teszi. B. sok ellenséget látván maga körül, egyre csendesebb lett, de csendessége növekedtével csak elleneinek gyülölete tartott lépést, mely 1327. Károly király álhalálhirére nagy erővel tört ki. B. jószágaiban ellenei tetemes károkat okoztak. Rövid idő mulva teljesen lejárta magát; nem igen van többé róla szó s 1329. utoljára találkozunk nevével. V. ö. Századok (1890). KAR.

Bogárfia *Márton,* nagybirtokos a XIII. sz. végén s a XIV. elején. III. Endre király szolgálatában állott mindaddig, mig ennek ellenfelét, a hatalmas Csák Máté nádort erősebbnek nem tapasztalta. 1304 őszén már Trencséni Csák Máté oldalán találjuk, mint annak legbizalmasabb hadnagyát (serviens). Említett évben részt vesz urával a cseh háboruban, mint Rudolf osztrák herceg szövetségese. Itt B. vitézül harcol s Róbert Károly, ki Rudolfnak szintén szövetségese, szemtanuja volt Márton súlyos megsebesülésének. Később ura rendeletére Zólyomot, Lipcsét, Dobronyát, Palojtát olyanoktól foglalja el, kik ez időben még Károlynak is ellenei. Esztergomnak a Kőszegiektől történt vitéz visszafoglalása által Róbert Károlynak s feltétlen hivének, az esztergomi érseknek bizalmát szerzi meg. 1309. Frà Gentile biboros Csák Mátét megnyeri Róbert Károlynak s a király ekkorra tartotta fenn a jutalmazást a «hű Máté nádor tárnokmesterének». Ezáltal B. a «Mátyus földé»-nek nevezett területen nagybirtokossá lett. Később a kiközösített Csák Máté s a kiközösítő pápai követ közt valószinüleg békítő szerepet vitt. 1318 febr. a nyitrai püspök kiközösíti B.-t, mert mint «Csák Máté földje főbirája» a püspök főispáni joghatóságába ártotta magát. 1318 máj. 7. szilágyi várnagy. Ura halála után egészen a király pártjára állott. Ezután több hadjáratban Károly oldalán vesz részt; többször járt el ügyesen követségben Bazaradhoz, a magyar király havasalföldi vajdájához. 1327 jan. 23. a pécsi püspökkel mint békebiró szerepel a Szent-Györgyi és Amadé családok közt. Ekkor találkozunk vele utoljára. V. ö. Századok (1890). KAR.

Bogáthi, a XIV. sz.-ban feltünt s mintegy három századon át virágzó nagybirtoku erdélyi *család.* Nevezetesebb tagjai: *B. Péter,* István fia, Miklós unokája, 1435. a husziták ellen tanusított vitézségéért Zsigmondtól Kükülló és Torda vármegyei birtokokra adományt kapott. *B. Boldizsár,* 1566. a II. János hűségében megmaradt udvarhelyszéki főurak egyike; 1595. Fehér vármegye főispánja s a székelyek alkapitánya. Fiai közül *Miklós* Báthory Zsigmond egyik tanácsura, kit Erdélyből való végleges eltávozásakor elkisért, mely alkalommal a fejedelem útközben meg akarta öletni. 1603. Székely Mózessel harcolt s Radul vajda fogságába került, hol sebeiben elhalt. Fia *János,* kit Básta a székelyek el-

len küldött s az e fölött fölháborodott székelység fegyverei alatt 1601. Maros-Vásárhelynél esett el, még ő előtte elhalt. B. Boldizsár másik fia, *Menyhért* hatalmas ember volt, testvérével, *Miklóssal* megszerezte Görgény várát s azt 1602. Bástа ellenében is meg tudta tartani; 1603. Székely Mózes egyik fő támasza, 1605. Bocskay hadainak fővezére, megh. 1606. *B. András*, 1594. tanácsúr, 1600-tól belső szolnokvármegyei főispán, az volt Bocskay és Báthory Gábor idejében is, 1611. azonban Forgách Zsigmonddal tartott, miért mint felségsértőt, Báthory Gábor megfosztotta javaitól. 1615. már nem élt. V. ö. *Kiss* B., Turul (1891. 177—179); *Lázár* M. gr., Erdély főisp. (159). N. G.

Bogdánfy, 1. *Lajos* (vajda-hunyadi), műfordító, szül. Tordán 1861 febr. 18. Középiskolái végeztével a budapesti egyetemen folytatta tanulmányait, hol 1883. a jogtudományok doktorává avatták, majd 1887. ügyvédi oklevelet nyert. Irodalmi működését 1879. kezdette s lapokban és folyóiratokban számos fordítása jelent meg. Munkái: *René* (Chateaubriandtól, 1886); *A tigrisbőr* (Rousselet L.-től, 1886); *Újabb francia és német költőkből* (1887); *Coppée Ferenc költeményeiből* (1898). Jelenleg gyakorló ügyvéd Tordán.

2. *B. Ödön* (vajda-hunyadi), mérnök, szül. Tordán 1863 dec. 18-án. Középiskoláit Déván és Nagyváradon, a műegyetemet Budapesten járta, hol 1885. mérnöki oklevelet nyert. Részt vett a borossebes-gurahonci vasút nyomjelzésében, a borosjenő-cserményi vasút és a mezőhegyesi élővízcsatorna építésében. 1890. lépett állami szolgálatba; előbb az erdélyi kulturmérnökségnél működött, 1893-tól kezdve a földmívelési minisztérium vizrajzi osztályánál van. 1894. a kormány Franciaországba küldte az árvizek előrejelzésének tanulmányozására. A mérnöki gyakorlaton kívül irodalmi munkásságot is fejtett ki. Számos műszaki és közgazdasági cikke a szak- és napilapokban jelent meg. Főbb munkái: *Franciaországi tanulmányútam* (1897); *Vízépítészet az 1896. évi ezredéves országos kiállításon* (1897); *Ombrométriai tanulmányok a magyar korona területén* (bemutatva a m. tud. akadémia 1897 márc. 15-iki ülésén); *A Balaton környékének csapadékviszonyai* (A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei, I. 4., 2., 1898); *A téli csapadék és a Tisza tavaszi árvizei* (bemutatva a m. tud. akadémia 1898 nov. 14-iki ülésén); ezenkívül lefordította Girardon Henrik alapvető munkáját *A folyók kisvizi medrének szabályozásáról* (Vízügyi Közlemények XI. 1896); végül ő irta e Lexikon XV—XVIII. köteteibe a vízépítészeti cikkeket.

Bogdánovics *Lukiján* (László), budai szerb püspök, szül. Baján 1867 máj. 10. A gimnáziumot Baján, a teologiát Karlócán, jogi tanulmányait az egri jogliceumban végezte. 1891. Brankovics György szerb patriárka meghivására a beocsini kolostorban letette a szerzetesi fogadalmat és mint szerzetest diakónus, majd protodiakónus, később pedig Újvidéken mint szentszéki aljegyző működött és az újvidéki állami tanintézetekben a görög-keleti vallásu növendékek hitoktatója volt. 1892 dec.-től 1894 jun.-ig a karlócai gör. kel. szerb főgimnázium hittanára volt, majd pedig Magyarevics volt budai püspöknek 1896 őszén bekövetkezett haláláig Brankovics patriárka mellett mint főegyházmegyei szentszéki jegyző, referens, majd mint archidiakónus, utóbb pedig protoszincellus működött. 1896 nov. Magyarevics halála után előbb mint patriárkai mandatárius, 1897 jan. végétől pedig mint a budai egyházmegye adminisztrátora vezette az egyházmegye ügyeit. A patriárka 1897 elején beocsini archimandritának nevezte ki, 1897 aug., majd pedig, új választás ejtetvén meg, 1897 dec. a karlócai püspöki zsinat budai szerb püspöknek választotta meg. A főrendiház tagja.

Bogdo-Küren, l. *Urga* (XVI. k.).

Bogisich *Mihály* prépostot 1896 jun. 18. pristinai címzetes püspöknek, 1898 ápr. 8. esztergomi kanonoknak nevezték ki. Újabb irodalmi munkái: *Első eredeti magyar rapsodia nagy zenekarra* (1894); *Királyhimnusz* (énekhangra zongorakisérettel (1895); *Őseink buzgósága* (II. kiad. 1895); *Második eredeti magyar rapsodia* (1898, kéziratban a nemzeti zenedéhez előadás végett benyujtva, ahol a művet tanulják és nemsokára előadják). Z—R.

Boglárka (állat), l. *Lycaena* (XI. k.).

Bognár *István* (3., III. k.), nem Budapesten, hanem Vásárúton (Csallóköz) született és pedig 1842 dec. 16. A hittudományi karnak négy izben volt dékánja, 1896—97. egyetemi rektor. 1897 jan. 29. nagyváradi literarius kanonok és papnöveldei rektor, 1898. címzetes apát és liceumi prodirektor. 1898 ápr. 10-én megkapta a bold. Szűz Máriáról nevezett esztergom-mezei címzetes apátságot. Az Aquinói szt. Tamás társaságnak öt évig volt vezető, jelenleg tiszteletbeli elnöke. Ujabb irodalmi művei: *A feltámadt niniviták és a biblia* (Új M. Sion, 1879); *A mérsékelt probabilismus* (u. o.); *Az új álláspont, módszer és irányelvek az ethikában* (Kath. Szemle, 1890); *A skolasztikus bölcselet műveléséről* (1893); *A teologiai oktatás reformjáról* (rektori székfoglaló, 1896). Sajtó alá rendezte *Pázmány* Péternek nyomtatásban még meg nem jelent bölcseleti munkáit: Dialectica (688 old.), Physica (614 old.) és Tractatus in libros Aristotelis de coelo, de generatione et corruptione atque in libros meteororum (556 l.). Z—R.

Bogoljepov *Miklós Pavlovics*, orosz politikus és miniszter, szül. Szerpuhovban 1846 dec. 9. Moszkvában, Heidelbergában és Göttingában végezte jogi tanulmányait s azután a tanári pályán működött. 1876 óta a moszkvai egyetemen tanította a római jogot, majd a magánjogot. 1898 febr. 24. Deljanovot követte a közoktatásügyi miniszteri széken. II. Miklós cár rendeleteit, melyek a fő- és a középiskolák átalakítására vonatkoznak, B. sugalmazta. E rendeletekre az 1898—99. előfordult egyetemi diákmozgalmak szolgáltattak okot.

Bogoljubov *Petrovics Elek*, orosz festő, megh. Párisban 1896 nov. 7.

Bogota, kolumbiai város, lakóit 135,000-re becsülik. Újabban több gyár keletkezett, amelyek gőzerővel dolgoznak. Facatativával vasút köti össze. Áruforgalmát mintegy 100 millió forintra teszik.

Bogumin, l. *Oderberg* (XIII. k.).

Bogutschütz, porosz falu az oppelni kormányzóság kattowitzi kerületében, (1895) 10,492 lak. Van cinkkohászata, szuperfoszfátgyártása, kőszénbányája.

Bogyó *Samu*, matematikus, szül. Pap-Tamásiban (Bihar) 1857 jan. 7. A reáliskolát Nagyváradon, a műegyetemet Budapesten végezte. Tanári működését 1879. a Röser-féle intézetben kezdte, 1883 óta a budapesti kereskelmi akadémián van. Tagja az országos közoktatási tanácsnak, a középiskolai és az országos polgári iskolai tanárvizsgáló bizottságnak. Önálló művei: *Feladatok a kereskedelmi számtanból* (Budapest 1892); *Számtan az alsófoku iskoláknak* (u. o. 1889); *Kereskedelmi számtan* (I., II., III., u. o. 1896, Havas Miksával); *Politikai számtan* (u. o. 1897, Havassal); *Hétjegyü logarithmus és Táblák a Politikai Számtanhoz* (Havassal). 1892. készítette az országos tanítói nyugdíj matematikai mérlegét, ugyanakkor a községi és felekezeti középiskolai tanárok nyugdíjintézetének s azóta több más intézetnek nyugdíjtervezetét.

Bohl *Joan*, németalföldi költő, szül. Zierikzeeben 1836 okt. 8. Jelenleg mint ügyvéd Amsterdamban él. Sok regényt, novellát és jogtudományi munkát irt, mely utóbbiak közül a De godsdienst uit staat- en regtskundig vogpunt (A vallás politikai s jogi szempontból, Amsterdam 1871) c. a leghiresebb. Fő műve: Dante isteni szinjátékának metrikai fordítása (u. o. 1876—83). Tercinákban még egy nagy munkát irt Canzonen (u. o. 1885) címmel.

Bohlsen, porosz falu a lüneburgi kormányzóság ülzeni j.-ban, Ülzen közelében, (1895) 254 evangelikus lak. A falu mellett a bronzkorszak kezdetéből való temetkező hely van, melynek egy részét 1873. ásták ki.

Bohn *Pál Vilmos*, osztrák ügynök és kém, II. Rákóczi Ferenc titkára Rodostóban. 1727 tavaszán került Dierling osztrák követ titkos megbizása folytán Rodostóba Rákóczi oldalára mint a fejedelem titkára, mely állásban urának diplomáciai titkairól tudomást szerzett és annak lemásolt leveleit a konstantinápolyi jezsuiták és az osztrák követség útján Bécsbe juttatta. Jutalmul esetenkint 50—150 aranyat kapott és azonfelül 1727-től kezdve hadmérnöki-kapitányi, 1731-től őrnagyi és 1733 óta gyalog alezredesi zsoldot húzott a bécsi Hofkriegsrattól. 1734. Rákóczi fontos megbizással Párisba küldötte, ahonnan Bohn Dierlingnek és az udvarnak szintén küldött titkos jelentéseket. Ekkor azonban pórul járt: a franciák ugyanis egyik levelét elfogták és Bohnt a Bastilleba zárták, ahonnan csak 1738. szabadult ki. Ezen idő óta Rákóczi György herceget és hiveit tartá szemmel, amint Pfütschner bécsi udvari tanácsoshoz intézett levelei bizonyítják, 1741. személyesen ment Bécsbe, egy Penneja nevü helyettest hagyván hátra Párisban. Bohn a magyar emigráció több más tagjáról is nyilatkozik jelentéseiben, igy Zay Zsigmond báróról és Mikes Kelemenről; utóbbinak tehetségeiről rosszakaratulag ir. További élete felől különböző hirek szállongtak. V. ö. *Thaly* Kálmán, Egykoru jellemzés Mikes Kelemenről (Századok 1898. évf. 490. old.) és Rákóczi-emlékek Törökországban (69. old.). M. L.

Bohnstedt *Lajos*, német épitész, szül. Szent-Pétervárott 1822 okt. 27., megh. Gothában 1885 jan. 4-én. 1839. a berlini egyetemre került, de egyidőben az akkori épitészeti iskolára is beiratkozott. 1851. Helena Pavlovna orosz nagyhercegnő palotái számára fő épitésznek hivta meg Szt.-Pétervárra, ahol 1858. akadémiai tanár lett. Oroszországi épületei közül a legkiválóbbak: az oranienbaumi (rambovi) császári palota toldaléképületei, a «Föltámadás» apácazárdája, a városháza, a birodalmi uradalmak miniszterének palotája Pétervárott, az 1882. elégett rigai városi szinház. 1854. B. kilépett az orosz államszolgálatból és 1863. Gothába költözött. Azóta sok nyilvános németországi épitészeti pályázaton sikerrel vett részt. A berlini birodalmi gyülési épületre kitüzött első pályázaton 1872. B. terve megkapta az első díjat. Portugáliában az ő tervei szerint épitették a guimarãesai székesegyházat.

Bohrdt *Hans*, német festő, szül. Berlinben 1857 febr. 11. Saját szorgalmából, tanitás nélkül és később nagy tengeri utakon tengerészeti festővé képezte ki magát. Képei, melyek 1880 óta sok kiállításon szerepeltek, főképen mozgalmas jeleneteket, flotta- és hajógyakorlatokat, tengeri csatákat, yacht-versenyeket, tengeri ünnepélyeket ábrázolnak. Fő művei: II. Vilmos császár fogadtatása a spitheadi kikötőben (1890); A Meteor bevitorlázása (1891); Kur-Brandenburg első tengeri csatája (1893, mindhárom II. Vilmos császár birtokában); A révkalauz búcsuja; Karpfangar kapitány küzdelme a francia kalózokkal (1895, hamburgi városháza); A Vilmos császár-csatorna megnyitása (1896, a porosz állam birtokában); A Niobe utolsó bevitorlázása (1897). 1896. elkisérte Vilmos császárt olaszországi útjára, melynek fő eseményeiről egy csomó vázlatot készitett. 1898. tanárnak nevezték ki.

Bohus-*család*, három tagja: *István* (szül. 1835 okt. 6.), *László* (l. o., III. k.) és *Zsigmond* 1894. magyar báróságot nyert s mindhármukat 1895 okt. 21. mint örökös tagokat a főrendek jegyzékébe beiktatták. *Zsigmond* szül. Világoson 1825 nov. 6. Tanulmányait a bécsi Teréz-akadémiában végezte, a jogot Pesten hallgatta. Több izben volt képviselő s delegátus. A főrendiháznak kinevezés útján volt eleintén tagja. Az arad-körösvölgyi és arad-csanádi vasutak létrejöttében kiváló szerepe volt. Birja a vaskorona-rend középkeresztjét, a Lipót- és a francia becsület-rendnek lovagja, 1898 márc. 23. v. b. t. tanácsos, cs. és kir. kamarás.

Boileau *Péter Proszper* francia matematikus megh. Versaillesben 1891 szept. 11.

Boisdeffre *Károly* (a III. k.-ben hibásan Boisdeffret) francia tábornok a tábori kar elnökségéről, a Dreyfus-ügyben játszott szereplése és Henry csalárdságainak kiderülése következtében állásáról 1898 aug. 30. lemondott. 1899 aug. a rennesi tárgyaláson tanu volt és Dreyfus bűnösségét hangoztatta.

Boisen *Frede*, dán politikus, szül. Skiörpingeben (Slagelse mellett) 1841 aug. 22. Teologiai ta-

nulmányokat végzett, 1869. beválasztották a folkethingbe, ahol a baloldalhoz csatlakozott. 1877 óta a mérsékelt ellenzék, az u. n. dán baloldal vezére, 1887 óta pedig a folkething alelnöke.

Bois-le-Duc, l. *'sHertogenbosch* (IX. k.).

Boissier *Gaszton* francia írót a francia akadémia 1895. állandó titkárává, a m. tud. akadémia pedig 1896 máj. 15. kültagjává választotta. Újabb műve: L'Afrique Romaine (Páris 1896).

Boj (Felső), kisközség Hunyad vármegye marosillyei j.-ban, (1891) 457 lak., a guraszádai vasúti állomástól $1^1/_2$ órányira gyalog vagy lóháton; a falu mögött emelkedő kopár mészsziklák alól kiömlő patak 39 m. hosszuságu barlangüreget vájt magának. Innen a Galbina és Vurvu Lucia nevü sziklatetők horpadásán 1 km.-nyi hosszuságban elszóródott dolinasor (ravasz-lyuk) tölcséres mélyedései jelzik a patak földalatti pályafutását s elvezetnek azon pontig, hol az a felszinről egy szük résen eltünik. E ponttól keletre tekintve, jókora barlangnyilást látunk. A 16 m. tágas előcsarnok két folyosóban folytatódik. Majd ismét egy cseppkövekkel gazdagon díszített csarnokká egyesül a kettős ág. Innen létrával vagy a laza cseppkőréteg dudorodásain egy felső, de már nagyon keskeny és lassankint járhatatlanná váló résbe juthatunk. A barlangot felfedezője, Torma Károly nevével különbözteté meg. V. ö. Újabb barlangok az erdélyi Érchegység övéből (m. tud. akadémia Mathem. Természettud. Közl. XXIII. k. 1. sz.); *Téglás* Gábor, A közép Marosvölgy barlangjai (Földrajzi Közlemények, 1886. évf. IV. füz.). T. G.

Bojanus-féle szervek, l. *Kagylók* (X. k.).

Bojkottolás (boycotting), l. *Boycott* (III. k.).

Bojničić *Iván,* horvát iró. Újabb művei: Series Nobilium regnorum Croatiae A. 1557—1848. (Zágráb 1896); Pravo nasljedstva kuće Habsburžke na hrvatsko priestolje (A Habsburgháznak joga Horvátország trónjára, u. o. 1897); Grbovnica «Kraljevine Slavonije» (A «szlavon királyság» eredete, u. o. 1897); Der Adel v. Kroatien und Slavonien (Nürnberg 1896—99). Jelenleg szerkeszti a horvát országos levéltár értesítőjét (Vjestnik kr. zem. arkiva. Évenkint négy füzet).

Bojtkopoltyusok (állat), lásd *Lophobranchii* (XI. k.).

Bokaficamodás, l. *Lábficamodás* (XI. k.).

Bókai *Árpád* és testvéröcscse *János* 1896 ápr. 11-én magyar nemességet kaptak «bókai» előnévvel. *B. Árpádot* a magyar tud. akadémia 1896 máj. 15. levelező tagjává választotta. Újabb irodalmi művei: *Vénygyüjtemény* (5. kiad. Budapest 1897); *Gyakorlatilag fontosabb mérgezések* (u. o. 1896); *Hazai és külföldi ásványvizek és fürdők összehasonlítása* (u. o. 1895); Kétli Károlylyal és Korányi Frigyessel szerkeszti A belgyógyászat tankönyvét. — *B. János* újabb művei: *Gyermekkórházi vénygyüjtemény* (2. kiad. Budapest 1893); *A csecsemők gyomor- és bélbántalmai* (u. o. 1897): *A csecsemők mesterséges táplálásáról* (u. o. 1898).

Bokelmann *Lajos,* német festő, megh. Berlinben 1894 ápr. 14.

Bokhara (III. k.). A lakosság, amelyet most 1.800,000 főre becsülnek, az emiratusban aránytalanul van fölosztva. Zerafsan, Sar, Karsi és Guzar városokban (9100 km².) 800,000 ember lakik (1 km²-re 90); a Hisszartól Ny-ra az Amu mentén elterülő oázisok (8000 km²) lakossága fél millió; Hisszárek népessége gyérebb, 4500 km²-en 200,000 lélek (44 esik 1 km²-re), mig a többi részeken 1 km²-re alig esik 2 ember. A pamut kivitele erősen emelkedett; évenként mintegy 200,000 t.-ra rug. A transzkaspiai vasút Csardsuitól Katti Kurgan közeléig 300 km. hosszuságban szeli át; ezenkivül csak karaván útjai vannak. Fővárosát Szamarkanddal és Krasznovodszkkal táviró köti össze. É-i határán fekvő helységeit a futó homok temette el; lakóik Zerafsan völgyébe menekültek. V. ö. *Walter,* Wüstensand-Studien in Transkaspien u. in B. (Verhandlungen der Berliner Ges. für Erdkunde, 1898).

Története. Abdul-Ahad emir az utolsó években ismételten Szt.-Pétervárott tisztelgett magas védura, a cár előtt, aki odaadó engedelmességét 1898 jun. fejedelmi ajándékokkal és gyémántokkal diszített arcképével jutalmazta meg.

Bokor, 1. *József,* bölcsészeti és tanügyi iró, e lexikon szerkesztője, szül. Kadarkúton (Somogy) 1843 jun. 19. Középiskolai tanulását Csurgón kezdte és Pápán, a ref. főiskola ama fényes korszakában végezte, mikor *Bocsor* István (III. k.), *Kerkápoly* Károly (X. k.), *Tarczy* Lajos (XV. k.) tanitottak ott. Főként Kerkápoly volt rá s későbbi munkásságára hatással. Szülőinek szegénysége miatt két ízben is kénytelen volt megszakitani a középiskolát, egy-egy évig Böhönyén és Kaposmérőben volt tanító. 1863 őszén Pestre ment s három éven át a ref. teologiai intézetnek volt hallgatója. Eközben, s majd a tanfolyam bevégzése után két éven át nevelő volt, amellett mint vendég bejárt a tud. egyetem büntetőjogi (Pauler) és közgazdasági (Kautz) előadásaira s az akkori szini tanodába, hol Gyulai Pál dramaturgiai leckéit hallgatta. Egy féléven át Török Pál megbizásából az apologetikát adta elő a ref. teologián. 1868. a sárospataki ref. főiskolába hivták meg akadémiai dócensnek s egy év mulva az ó- és újszövetségi szentirásmagyarázat r. tanárának választották. Mielőtt katedráját elfoglalta volna, hosszabb utazást tett Ny.-Európában. A héber nyelv mellett, melyet még Pesten, Ballagi Mórtól sajátított el, ekkor tanulmány tárgyává tette az arab nyelvet. Az ó-klasszikai nyelveket (a latin s görögöt) is akkor tanulta meg, ugy hogy előadásait rendesen az eredeti, bibliai szöveg könyvnélkül való magyarázásával tartotta meg. A német, francia és angol nyelvet még Pesten elsajátította, sárospataki tanársága alatt pedig megtanulta az olasz és orosz nyelvet. Ekkortájt Révész Imre Figyelmezőjébe dolgozott (Kámory-féle bibliai fordítás ismertetése; A teologiai fakultások eltörlése az olasz egyetemeken, hivatalos kiadvány alapján stb.). 1877. az iskola előljárósága a bölcsészeti tanszékre helyezte át, melyen 1885 végéig bölcsészettörténetet, jogbölcsészetet és a képzőművészetek esztetikáját adta elő. A főiskola szépészeti muzeumát, melynek őre volt, lényegesen gyarapitotta, hozzácsatolta a főiskola tekintélyes numizmatikai gyüjteményét, melyet báró Vay Béla rendezett, s a 4 szobából állott be-

cses gyűjteményt a közönségnek megnyitotta. A művészeti oktatás fontosságát már akkor szóban és irásban hirdette s e tárgyra később Budapesten is visszatért, az Egyetértésben Deák Ferenc szobráról, valamint több más szobrunkról irt B. J. jegyü tárcacikkeiben; a budai népszerü felolvasó társaság egyik téli estéjén pedig *A szobrászat nyelve és az aradi szabadságharc-szobor* cimen olvasott fel. A főiskola kormányzásában mint megválasztott közigazgató két izben is részt vett. Amellett előbb jegyzője, majd ügyvivő alelnöke volt a Sárospataki Irodalmi Körnek s mint ilyen keresztül vitte, hogy az Irodalmi kör az általa készített iskolakönyvek tiszta jövedelméből a főiskola pénztárából tantième-et kapott, mely lehetővé tette a Sárospataki Lapok megalapitását. A lapnak egy ideig társszerkesztője volt. Szünidejét 1874-től kezdve tiz éven át Kazinczy Gábor bánfalusi könyvtárának rendezésével töltötte s része volt a sárospataki főiskolai nagy könyvtár rendezésére vonatkozó előmunkálatokban is, mint a kiküldött bizottság előadójának. Irodalmi munkássága jókor a bölcsészeti és tanügyi kérdésekre irányult. Megirta *A középiskola eszménye* (Budapest 1874) és *Egy középiskola* (Sárospatak 1882, 2. kiad. Budapest 1889) c. müveit. A budapesti tud.-egyetem bölcsészeti karán doktori diplomát szerzett, 1884. pedig átvette a Budapesten megjelenő Magyar Philosophiai Szemle szerkesztését, melyet két éven át dr. Buday Józseffel, azontúl öt éven át egyedül szerkesztett. Ez a folyóirat ismertette rendszeresen nálunk a Comte Ágost-féle pozitiv filozofiát, melynek több fejezetét, azonkivül a folyóirat sok más cikkét B. irta meg. 1885 jun. a sárospataki ref. főiskolánál viselt tanári állásáról lemondott és Budapestre költözött, hol a főváros egyik községi felső kereskedelmi iskolájában alkalmazták s néhány évvel később rendes tanárrá választották. E mellett habilitáltatta magát magántanárnak a tud. egyetemen, hol időnként pedagogiai tárgyakat ad elő. Két évvel utóbb átvette az Egyetértés vasárnaponként megjelenő tanügyi rovatának szerkesztését, melyet immár 12 év óta szerkeszt s névtelen vagy a lap más részében *b* jegyü cikkeit irja. Pedagogiai célja az ismeret eszközeinek kiválasztására s a módszer megállapitására irányul; magát az iskolát pedig az értelmi és erkölcsi rend alapvető intézményének tekinti (v. ö. Jelentés a polgári iskola reformjáról. A z orsz. közokt. tanács nyomtatványai 1897. I. szám). 1896 óta az orsz. közoktatási tanács előadó tanácsosa.

1891 jan. a Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság igazgatósága (Kerkápoly K. elnök, dr. Gerő Lajos igazgató) meghivta a megindítandó Nagy Lexikon előmunkálatainak végzésére. A roppant anyagot szakcsoportokra osztotta, a számukra adható tért, a munka keretéhez képest, megállapította, a címszók összeállitására vonatkozó utasításokat, valamint az egész munkának részletes tervezetét elkészitette, a munkatársakat megnyerte, s ekkor végleg megbizást nyert a Nagy Lexikon szerkesztésére. Szerkesztette az I—XVI. kötetet, valamint a jelen XVII—XVIII. kötetet szerkeszti. Számos cikket irt ugy az I—XVI. köt., valamint a pótkötetek számára. 1899., hivatkozással tanügyi és irodalmi működésére, a Ferenc József-rend lovagkeresztjét adták neki.

2. *B. József*, ifj., zene- és szinmüiró, a Népszinház karnagya, az ugyanily nevü színész fia, szül. Kolozsvárt 1862. Iskolai tanulmányait Kassán végezte, valamint zenetanulmányait is. Zenével és irodalommal már ott foglalkozott s ott is mutatták be első zenei s szinpadi kisérleteit. Onnan Eperjesre szerződött mint karmester, egy ideig Szabadkán zeneoktatással foglalkozott. Ott irta később nagy sikert aratott *Kis alamuszi* c. operettjét, melylyel kezdetben nem igen tudott boldogulni, mig csak a Magyar szinházban sok viszontagság után elő nem adták. A Garay-pályázatnál a 96 pályamű közül a hét kiválasztott közt három müvel szerepelt, mire a Népszinházhoz szerződtették. Az 1898. kolozsvári népszinmű-pályázatnál az ő *Boris asszony*-a nyerte el a díjat. *Télen* c. népszinműve szintén pályadíjat nyert. Kis alamuszija megérte a 25. előadás jubileumát. *Gyerek asszony, Mária bátyja, Légyott, Zürzavar* c. müvei egymásután kerültek bemutatásra, a gróf Eszterházy-pályázatnál *Egy válóper adatai* vígjátékát tüntették ki, a Magyar szinháznál pedig a *Dupla feleség* cimüvel aratott sikert. Újabb művei: *Az édes* (előadták a Népszinházban 1898 nov. 25.). *Utazás Magyarország körül* (látványos néprajz, előadták a fővárosi nyári szinházban 1899 aug. 5.). 1899 okt. *Kurucfurfang* c. népszinművével megnyerte a Népszinház pályadíját. Á. K.

Bokross *Elek*, politikus, szül. Kolozsvárt 1844. megh. Budapesten 1893 okt. 1. Jogi tanulmányait bevégezvén, mint ügyvéd telepedett le szülővárosában, hol csakhamar keresett ügyvéd s a legkiválóbb erdélyi családok jogi tanácsosa lett, mint ilyen szerepelt a keleti vasút épitésénél is. 1878. szábadelvü párti programmal képviselőnek választották. 1881. rövid ideig Kolozsvár polgármestere volt. A szabadelvü párt erélyes s nagyratörő politikust látott benne s 1891. a képviselőház alelnökének választotta. 1892. a felirati bizottság előadója volt. 1893. a kolozsvári törvényszék, majd felebbezés útján a kir. tábla előtt Montbach Sándor és Klebersberg Zdenkó gróf súlyos pört támasztottak ellene hűtlen kezelés és sikkasztás miatt. Mindkét fórum felmentette. Az ügy a kir. kuria elé került. 1893 április 20. Klebersberg Zdenkó gróf azt indítványozta a nemzeti kaszinó igazgatóságánál, hogy B.-t rekeszszék ki a kaszinó tagjai közül. Mielőtt akár a nemzeti kaszinó igazgatósága, akár a kuria döntött volna, B. a fentnevezett napon lakása rendezése közben lebukott a második emeletről a lift üregébe s szörnyet halt. Az akkori ellenzéki lapok a halált öngyilkosságból eredettnek mondták.

Bolan *szoros*, 1895. elkészült a rajta átvezető vasút, amely Sikarpurt Kandaharral köti össze. A vasút 17 alagúton megy keresztül.

Bolas (spany. a. m. golyók), 1—1·5 m. hosszu bőrszij, melynek minden végén egy golyó van. Dél-Amerikában a lovasok ugy fognak vele állatokat, hogy a golyókat erősen megforgatják fejük fölött és az elfogandó állat hátsó lábaira hajitják, és igy buktatják el.

Boldini *Giovanni*, olasz festő, szül. Ferrarában 1845. Atyjának példája, aki szentkép- és arc-

képfestő volt és Scott Walter regényeinek hatása a művészethez vezették. Első kisérletei Scott Ivanhoe c. regényének illusztrációi voltak. Kiképzése céljából hat esztendőt töltött Firenzében. Kiváló technikai tudás birtokában Londonba ment, ahol mint az előkelő világ arcképfestője csakhamar divatossá lett, 1872. Párisba költözött, ahol azóta főképen mint arcképfestő működik, de amellett a modern életből való genreképeket, állat- és tájképeket, aquarelleket és pasztelleket is fest. A technika és a felfogás dolgában a modern párisi művészet áramlatait követi és nem annyira a motivumok alapos feldolgozására, mint inkább elmés eredetiségével meglepő technikára törekszik. 1891. a müncheni nemzetközi kiállításon első érmet kapott.

Boldvavölgyi helyi érdekü vasút, az 1895. XXII. t.-c. alapján engedélyezték a m. államvasutak Sajó-Ecseg megállóhelytől kiágazva Edelényen és Szendrőn keresztül Tornáig vezet, megnyilt 1896 aug. 23. Hossza 58 km. Ennek szalonnai állomásából ágazik ki a már munkában levő 8 km. hosszu szárnyvonal a Martonyiban felállitandó vaspörkölőig.

Boleman *István* újabb művei: *Vihnye vastartalmu hévviz Barsmegyében* (Budapest 1895); *Magyar fürdők és ásványos vizek* (u. o. 1896).

Bolesławita, Kraszewski lengyel iró álneve.

Boleslaw Prus, Glovacki lengyel iró álneve.

Boleszny *Antal* megh. Orsován 1896 febr. 14.

Bolfras *Arthur* (ahnenburgi), cs. és kir. táborszernagy, főhadsegéd és a katonai iroda főnöke, szül. a Majna m. Frankfurtban 1838 ápr. 16-án. 1853 szept. 24. lépett be a bécsújhelyi katonai akadémiába, amelynek elvégzése után hadnagygyá nevezték ki a 39. gyalogezredben. 1859 ápr. 5-én magasabb illetményü hadnagygyá lépett elő. Részt vett az 1859-iki olaszországi hadjáratban. 1859 jun. 29. főhadnagygyá, 1864 jan. 31. II. oszt. századossá lépett elő, majd pedig a vezérkarhoz osztották be. 1866 ápr. 24-én I. oszt. századossá lett és még ugyanezen évben részt vett Tirol védelmében. Az itt szerzett érdemei elismeréséül szept. 4. a katonai érdemkeresztet kapta. 1868 márc. 1. saját kérelmére a 17. gyalogezredhez helyezték át. 1872 nov. 1. vezérkari tisztté nevezték ki. 1875 okt. 31. pedig a közös hadügyminisztériumban kifejtett munkásságáért a Ferenc-József-rend lovagkeresztjével tüntették ki. 1876 jan. 31. az újonnan szervezett vezérkarba vették át s a 28. hadosztály vezérkari főnöke lett. 1876 máj. 1. őrnagygyá nevezték ki. 1878 máj. 1. mint alezredest a 47. gyalogezredhez osztották be, de még ugyanazon év aug. 28. a vezérkarhoz tért vissza. 1878. a 3. hadtesttel Hercegovina okkupálásában vett részt, itt szerzett érdemeiért a III. oszt. vaskorona-renddel tüntették ki. 1878 okt. 26. a 7. gyalogezredhez osztották be. 1879 márc. 22. a 8. hadosztály vezérkari főnöke lett, 1881 máj. 1. pedig ezredessé lépett elő. 1883 jan. 1-én a hadsereg új beosztása alkalmával a 14. (innsbrucki) hadtest vezérkari főnökévé nevezték ki. Ezen állásában szerzett érdemeiért 1887 ápr. 18-án a Lipót-rend lovagkeresztjével tüntették ki. 1887 ápr. 6. a 3., majd pedig a 48. gyalogdandár parancsnokává nevezték ki. 1887 máj. 1. vezérőrnagygyá lépett elő. 1889 márc. 1. a katonai iroda vezetésével bizták meg, két hónappal később főhadsegéddé és a katonai iroda főnökévé nevezték ki. 1891 ápr. 27. v. b. t. tanácsos lett. 1891 nov. 1. altábornagygyá lépett elő. 1892 nov. 26-án a Szt.-István-rend középkeresztjével, majd pedig az I. oszt. vaskorona-renddel tüntették ki. 1898 nov. 1. táborszernagygyá lépett elő. Számos külföldi magas rend tulajdonosa. M. I.

Bolgár-*család. B. Endre,* Hont vármegye alispánja, megh. Ipolyságon 1896 jan.

Bolgár hadsereg. Bolgárországban mindenki védköteles, azonban a mohammedánusok 500 frankért megválthatják magukat. Az újoncjutalék körülbelül 17,000 ember. A hadsereg költségvetése 1896. majdnem 23 millió fr. volt. A tényleges szolgálat a gyalogságnál 2, a többi fegyvernemnél 3 évig tart. Az ország 6 hadosztály-kerületbe van beosztva, mindegyik 4 ezred-kerülettel. *Gyalogság:* 6 hadosztály, 48 zászlóaljjal; minden zászlóaljban 24 tiszt, 456 ember (háboruban 14 tiszt, 1063 ember, tartalék-zászlóalj 10 tiszt, 859 ember). Háboruban még 6 tartalék-hadosztályt állitanak fel, minden ezredben és tartalék-ezredben 42 zászlóaljjal. *Fegyver:* 8 mm.-es Mannlicherpuska. *Lovasság:* 23 század; minden században 5 tiszt, 144 ember, 100 ló (háboruban 6 tiszt, 227 ember, 230 ló); *fegyver:* 8 mm.-es Mannlicherkarabély. Háboruban a 6 gyalloghadosztály számára 6 új lovasszázadot állitanak fel. *Tüzérség* (1896.): 38 kocsizó-, 6 hegyi- és 1 lovagló-üteg; összesen 45 üteg, minden ütegben 5 tiszt, 115 ember, 60 ló és 8 ágyu (háboruban 5 tiszt, 182 ember, 159 ló és 6 ágyu). Krupp-féle 8·7 cm-es ágyuk, hegyi-ütegeknél kisebb kaliber. A tüzérséget 1897. 15 üteggel szaporitották és 3 vártüzér-zászlóaljat és 5 tarack-üteget állitottak fel. *Műszaki csapatok:* 3 utász-zászlóalj, összesen 12 századdal, 1 vasút-, 1 táviró- és 1 hidászszázad. *Vonat:* 6 század, ezenkivül 6 egészségügyi század, kerékpározó osztályok. *Békelétszám:* 39,000 ember. *Hadi létszám:* 179,000 ember, bezárólag 28,000 népfölkelő. G. T.

Bolgárország (III. k.). Az 1893. népszámlálás szerint, lakosság száma 3.309,816 volt, amiből K.-Ruméliára 992,386 esett. Az összes lakosságból volt 2.504,336 bolgár, 569,728 török, 60,018 görög, 51,754 cigány, 27,531 zsidó, 3620 német és 1379 orosz. A népmozgalom adatai:

Év	Házasságot kötött	Élve született	Halva született	Elhalt
1893	21,917	116,319	612	91,829
1894	26,640	127,516	690	92,037
1895	31,230	138,338	767	90,210

1892-ben 5.359,900 acre volt felszámitva, 770,600 acre rét és legelő, 237,120 acre szőllő, 11,120 kert, gyümölcs stb. és 3.291,100 acre erdő. Ugyanazon évben összeirtak 7.060,300 juhot, 1.453,500 kecskét és 441,000 sertést. 1897. B. a török birodalom megkérdezése nélkül monárkiánkkal kereskedelmi szerződést kötött, amelyet még ugyanazon évben egy hasonló szerződés követett Németalfölddel és Szerbiával is. A behozatal értéke volt 1895-ben 69.020,295, 1896-ban 76.530,278, 1897-ben 83.994,236, a kivitel 77.685,546, ill. 108.739,677

és 1897-ben 59.790,511 frank. A külforgalom 1897. a különböző államok szerint a következőkép oszlott meg (az értékek levekben vannak kifejezve):

Az ország neve	Behozatal onnan	Kivitel oda
Osztrák-magyar monárkia	21.614,362	3.600,351
Anglia	23.077,913	17.293,824
Törökország	9.488,518	10.935,194
Franciaország	4.117,603	8.505,413
Oroszország	4.209,018	74,684
Német birodalom	10.623,657	7.784,811
Románia	2.236,595	365,898
Olaszország	3.158,751	753,691
Belgium	2.367,679	5.128,891
Svájc	936,301	7,000
Szerbia	1.085,954	256,351
Amerikai Egyesült-Államok	328,525	17,354
Görögország	468,086	1.042,851
Egyéb államok	281,274	4.024,198
Összesen	83.994,236	59.790,511

A behozatalban a főbb árucikkek: szövő-iparcikkek (26.457,000 frank), gyarmatáruk (6.575,000), fémek (8.788,000), gépek (2.611,000), fa- és faáruk (4.124,000); a kivitelben: gabonanemüek (94.089,000), élő állatok (4.247,000). A hajóforgalom volt: Várnába érkezett 1896-ban 795 (496,331 t.) és távozott 793 (468,687 t.), Burgaszba érkezett 489 hajó (347,285 t.). A forgalomban levő vasúti vonalak hossza 1897-ben 963 km., épülőfélben volt 476 km. A telegráfvonalak hossza 1895. 5095, a drótvonalaké 10,464 km. A telegráfhivatalok száma 168, amelyek 1.023,683 hazai, 218,439 nemzetközi és 41,403 szolgálati sürgönyt továbbítottak. A postahivatalok száma 181. A népiskolák száma (1894—95.): 3080, 6513 tanítóval és 263,637 tanítványnyal. Az 1899. budget szerint, bevétel 84.097,195, a kiadás 84.035,514 lev. A bevétel főbb tételei: egyenes adók 33.836,000, vámok és fogyasztási adók 32.451,000, híd- és útvámok 5·4 millió lev; a kiadások főbb részletei: államadósság 20.934,146, pénzügy 4.991,940, belügy 7.860,501, közoktatásügy 7.548,555, hadügy 22.623,224 lev. V. ö. Handbook of the armies of Bulgaria stb. By *Fairholme* and *Gleichen* (London 1895); Statistique des écoles dans la Principauté de Bulgarie 1894—95. (Szófia 1897); Bulgarien u. der bulgarische Fürstenhof. Von einem Diplomaten (Berlin 1896). —zik.

Története. Sztambulov ugyszólván mindenható kormánya s ezzel az oroszellenes politika egészen 1894 máj. 19-ig tartott, mely napon Ferdinánd fejedelem őt, nagy számu ellenfeleinek kárörömére, elbocsátotta. A *Sztoilov-kabinet*, mely most következett, eleintén leplezetten, majd nyiltan is előkészíté B. és fejedelmének kibékülését Oroszországgal és mig Sztambulov (1895 jul. 15.) orgyilkosok keze alatt elvérzett, esküdt ellenségei a számkivetésből hazatérő oroszpárti politikusok (köztük Cankov is) befolyásos állásokhoz jutottak. 1895 jul. Klement metropolita vezérlete alatt bolgár követség tisztelgett Szt.-Péterváron, hogy III. Sándor cár sírját koszoruval díszítse s egyúttal az orosz udvart a megtérő fejedelem iránt kedvezőbbé hangolja. Okt. 31. a fejedelem már abbeli reményének adott kifejezést a szobranje előtt, hogy sikerülend a «megváltó anyaország»-gal a régi jó viszonyt megint helyreállitani. Ebbeli szándékát tettekkel is bizonyitgatta. A trónörököst, az 1894 jan. 30. született és kat. vallásu Boricsot (anyja, nagyanyja Koburg Lujza s az összes rokonok, valamint a pápa ellenére) gör. kel. ritus szerint kereszteltette meg és magát II. Miklós cárt kérte fel kis fia keresztapjának (1896 febr. 14.). A szobranje ekkor fél millió franknyi alapitványt tett a trónörökös javára. Ezzel Ferdinánd trónját végre megszilárdította. Előbb (márc. 14.) a szultán ismerte el őt fejedelemnek, megbizván őt egyúttal Kelet-Rumélia kormányzásával; majd a többi nagyhatalom is elismerte.

Ferdinánd már most tisztelgő körútra indult; először (ápr.) a szultánhoz Konstantinápolyba, onnan Szt.-Pétervárra, hol a cár barátságosan fogadta és vele kibékült; végre pedig Párisban járt Faure elnöknél s Berlinben II. Vilmos császárnál. E nagyjelentőségü fordulat hatása alatt a nov. 29-iki szobranje-választásokban az ellenzék egészen eltörpült. Az általános örömmámorba azonban mégis bele vegyült néhány csepp üröm, mert a Sztambulov gyilkosai ellen indított pörben a megöltnek özvegye magát a fejedelmet gyanusítá mint a gyilkosság értelmi szerzőjét. 1897 jan. visszatértek az Oroszországba szökött tisztek, Battenberg Sándor megbuktatói, kik most nyugdíjjal avagy jó állásokkal kárpótoltattak. A török-görög háborut B. is szerette volna kiaknázni, ámde a nagyhatalmak, első sorban Ausztria és Magyarország, szelid nyomással megakadályozták a Sztoilov-kabinetet abban és igy Macedonia és Tesszália annektálásából semmi sem lett. Ez évtől kezdve egyáltalában balsiker követte Sztoilov politikáját s az ellenzék is új életre támadt a kamarában. Sztoilov minden igyekezete mellett sem tudta a szélső orosz párt bizalmát kiérdemelni; a fejedelem kegyét pedig azzal játszotta el, hogy nem birta számára a remélt királyi koronát megszerezni. Igy hát már bukófélben volt, midőn a keletruméliai vasút tervezett megvétele őt és társait elsöpörte. A minisztérium ebben az ügyben a közvéleményt követve, a Kelet-Rumélián át vezető vasutat, a török állam tulajdonát, minden áron meg szerette volna venni s midőn ezzel a tervvel nehézségekbe ütközött, párhuzamos, nagyon költséges vonal épitésébe fogott, amivel az amugy is gyönge lábon álló állami hitelt nagyon megingatta. Végre mégis megvette a vonalat a töröktől, egyúttal azonban a régi vasúti kölcsön konvertálása mellett új nagy kölcsönt (290 millió frank) kötött. Heves viták után a szobranje 1898 dec. 22. csekély többséggel a tövises szerződést megszavazta, ámde most a török kormány késett a helybenhagyással. Erre még nagyobb ingerültség fogta el a kedélyeket, amit a fejedelem arra használt fel, hogy Sztoilov- és társaitól megszabaduljon. 1899 jan. 24. a kabinet lemondott s jan. 31. az új kormány vette át az ügyeket. Az új miniszterelnök a mérsékelt elveknek hódoló Grekov lett, ki korántsem vált be Oroszország oly buzgó uszályhordozójának, mint előde; Radoszlavov ellenben, az új belügyminiszter (azelőtt Sztambulov szolgája, majd ellensége) az orosz barátságot kereste. Nacsevics, az új kereskedelmi miniszter, kereskedő volt azelőtt Bécsben. Tucsev, aki eddig ötször birta a kereskedelemügyi tárcát, most a közmunkák vezetésére vállalkozott. Tenev, a nemzeti

bank igazgatója, a pénzügyet, Paprikov ezredes a hadügyet, Ivancsov pedig a közoktatást vállalta el. Egy nappal később (jan. 31.) meghalt Lujza fejedelemasszony, közvetlenül Nadezda hercegnő születése után, gyermekágyban. Megélte még azt a szomoruságot, hogy másodszülött fiát, Cirillt is megkeresztelték görög ritus szerint, amiben sehogyan sem tudott megnyugodni.

Az új kormány, mely Oroszországgal csakugy mint Ausztria-Magyarországgal szemben barátságos lábra igyekezett helyezkedni, a belső politika terén a jog és igazság éráját helyezte kilátásba és ennek zálogául szabad választásokat igért a nemzetnek. Ebbeli igéretét az 1899 máj. elején végbement választások alkalmával csakugyan be is váltotta, ugy hogy 60 ellenzéki képviselőnek sikerült mandátumhoz jutni, mig a kormánypárt 110 szavazattal rendelkezett, Sztambulov hiveivel együtt. A jun. 15. megnyitott szobranje simán folyt le. Megszavazta a szükségessé vált újabb hitel-műveletet, a tisztviselők fizetésének felemelését s az inséges gazdák számára szánt segélyt. Az ellenzék indítványait a többség leszavazta, kivéve azt az indítványt, küldessék ki bizottság, melynek az leend a feladata, kideriteni, vajjon Tenev pénzügyminiszter egy helyi érdekü vasúti társaságtól kapott-e pénzt, hogy ezen ajándék fejében a társaságnak mint a nemzeti bank igazgatója 600,000 franknyi előleget nyujtson. Jul. 10. Ferdinánd fejedelem a szobranje üléseit trónbeszéddel befejezte, mire külföldre utazott. Jul. 29. pedig Sztambulov párthivei (a nemzeti szabadelvü párt tagjai) Petkov pártelnökük által kijelentették, hogy a kormánypártból kilépnek. A fejedelem visszatérése után a Grekov miniszterelnök és Radoszlavov között lappangó ellenszenv és versengés kabinetválságra vezetett. Grekov néhány társával állásáról távozott, *Ivancsov* pedig okt. 13. új kabinetet alakitott. Ebben ő maga (az elnökségen kivül) a külügyi tárcát vállalta el, Radoszlavov a belügyet, Vaszov (a szobranje elnöke) a közoktatást, Tenev a pénzügyet, Nacsovics a kereskedelmi és földmivelésügyi tárcát, Toncsev a közmunkákat, Pesev az igazságügyet és Paprikov a hadügyet.

Irodalom. Lamouche L., La Boulgarie dans le passé et le présent, Páris 1892; Drandar, Les événements politiques en Bulgarie depuis 1876, u. o. 1896; Strauss Ad., Die Bulgaren, Lipcse 1898; Leskien, Handbuch der bulgarischen Sprache, 3. kiad. Berlin 1898. M. L.

Bolivar, venezuelai állam, 1892 óta az Amazonas territoriumon és az Orinoko deltáján kivül magában foglalja az Orinokótól D-re fekvő összes vidékeket.

Bolivia (III. k.). Az 1890—93. eszközölt hivatalos becslések szerint az állandó lakosság és az egyes departamentók területe a következő:

A departamento neve	Területe km²-ben	A lakosok száma	Esik 1 km²-re
La Paz de Ayacucho ...	443,408	593,779	1·6
Potosi	134,897	360,400	2·7
Oruro	55,247	189,840	3·4
Chuquisaca vagy Sucre	103,265	286,710	2·8
Cochabamba	55,470	360,220	6·6
Beni...	260,427	26,750	0·1
Santa-Cruz de la Sierra	32,130	112,200	3·5
Tarija	89,611	89,650	1·0
Összesen ...	1.469,455	2.019,549	1·4

Ezen lakosságnak körülbelül fele benszülött indus, másik fele meglehetősen arányosan oszlik föl a korcsok és a tiszta fehér bőrüek közt. Az egyes departamentók fővárosainak lakossága a következő: La Paze 40,000, Cochabambáé 25,000, Sucréé a fővárosé 20.000, Tarijáé 10,000, Potosié 20,000, Santa Cruzé 10,000, Oruróé 15,000. A földmivelés hanyatlik, mivel a nagybirtokos tulajdonosok nagyobbrészt a külföldön élnek és földjeik javitására mit sem tesznek. A házi állatok (szarvasmarha, juh és láma) száma nagy; de a legtöbb jövedelmet mégis a bányászat hajtja. A legfontosabb az ezüsttermelés; 1894. termelt Huanchaca 8.468,727, Colquechaca 1.333,318, Oruro 1.518,058, Guadaloupe 652,010, az ugynevezett királyi ezüstbányák 365,549 és az öt lecitado-kerület 2.181,034, összesen 14.519,296 unciát. 1895. és 1896. azonban az ezüsttermelés nagyon csökkent, amennyiben Huanchaca csak 4·5, illetőleg csak 3·2 millió unciát termelt. Az ezüst után a legfontosabb termék a cinn, amiből évenkint mintegy 4000 t. ércet bányásznak. A réztermelés végre évenként 3000 t.-ra rug. A külforgalomra nézve hivatalos adatok nincsenek. Angol becslések szerint 1894. a behozatal értéke volt 6·8 millió boliviano, a kivitelé pedig 2·5 millió sterling font, amiből az ezüstre esik 1.914,500, a cinnre 433,900 és a kaucsukra 7579. A forgalomban levő vasúti vonalak hossza B. területén mintegy 800 km.-t tesz ki. A chilei kikötőből Antofagastából visz a vasút B. határára Ascotanba, onnan Ujuniba, innen kiágazik Huanchacába és ezután visz Oruróba. Új kőutak is épültek az újabb időkben. Telegráf-vonalak átszelik az országot; hosszuságuk 2980 angol mérföld. A népiskolák száma 1895. 506 (806 tanítóval és 32,820 növendékkel); középiskola van 16, 2139 tanulóval. A 6 u. n. egyetemen 100 tanár tanit és 1900 hallgató van beiratkozva. A katonai iskolát 60 tanuló hallgatja. Ezen kivül van 70 falusi iskola és 160 hittérítő iskola az indusok részére. Az állam bevételei 1896—97-ben 6.963,124 és kiadásai 6.785,596 bolivianóra vannak előirányozva. 1892. itt is behozták az általános katonakötelezettséget minden 21—40 éves fegyverfoghatóra nézve. Újabban (1898) a boliviai Kordillerák óriásait a hírneves *Conway* Márton megmászta. A Sorata csúcsáig nem birt feljutni, de az Illimanit mint első megmászta. V. ö. *Matzenauer*, B. in historischer, geographischer u. kultureller Hinsicht (Bécs 1897); *Stehner*, Die Silber-Zinnerzlagerstätten B.-s (Freiberg 1896); *Idiaquez*, Mapa elemental de B. 1 : 340,000 (1896).

Története. Az 1892. elnökválasztásban a klerikális párt jelöltje, Mariano Baptista győzött, aki a liberálisok vezéreit számüzte, de ezzel nem sokat nyert. Nemcsak az üldözött liberálisok zavarták meg kormányzását, hanem a lezajlott perui háboruban megkárosodott polgárok is, nemkülönben a Paraguajval való határigazitás kérdése. Utóbbit 1895. sikerült rendbe hozni, a Chile határán levő vitás terület fölötti határozás ellenben most is csak függőben van. Az ország legfőbb óhaja állandóan arra irányul, hogy a Csendes-oceán partján megint megvethesse lábát és kikötőt nyerhessen, ami eddig nem sikerült. 1896. *Alonso* lett az elnök, aki alatt a kormány a szeszmonopoliumot

behozta. 1898. az a kérdés foglalkoztatta a kedélyeket, hogy vajjon La Paz avagy Sucre legyen-e az új székváros és e lokális ellentétből majdnem újabb polgárháboru keletkezett. 1899 ápr. forradalom ütött ki az országban, melynek élére Pandot ezredes állt, ki Ororút elfoglalta, mire Alonso elnök és miniszterei Antofagastába menekültek.

Irodalom. Quijarro, Les territorios del Nordeste de B., Buenos-Ayres 1892; Moscoso, Geografia politica descriptiva de B., Sucre 1893; Paz, De Riberalta al Inambari, La Paz 1895; Baluarte, Lago Titicaca. 1 : 500,000, Lima 1893; Moreno, Mapa geografico de la Republ. de B. 1 : 400,000, Sucre 1894. —zik és m. l.

Bolla *Kálmán* (csáford-jobbaházi), cs. és kir. altábornagy, a magyar kir. honvédfőparancsnok adlátusa, szül. Szent-Györgyön (Pozsony) 1840 okt. 5. A pozsonyi gimnázium hat osztályát elvégezve, 1856. mint hadapród lépett be a 35-ik gyalogezredbe. 1858. hadnagygyá lépett elő. Az 1859-iki olaszországi hadjáratot végig küzdötte s a hadjárat alatt főhadnagygyá nevezték ki. 1866. az északi hadseregben harcolt s a nachodwysokowi ütközetben tanusított hősiességéért legfelsőbb elismerésben részesült. 1871. századossá lépett elő; 1873., a hadi iskola elvégzése után a vezérkarhoz osztották be. 1877—78. részt vett az orosz-török hadjáratban. Az orosz cár a Szt.-György-renddel tüntette ki. Az orosz-török hadjáratból visszatérve, a hadi ékítményes 3-ad osztályu vaskorona-rendet kapta. Bosznia megszállásánál mint az I.gyalog hadosztály vezérkari főnöke vett részt. Itt szerzett érdemeiért a Lipót-rend lovagkeresztjével tüntették ki és még ugyanazon évben (1878) vezérkari őrnagygyá, 1881. pedig alezredessé lépett elő. 1883. hadosztály-vezérkari főnök, 1884—1885. a 33. gyalogezrednél mint zászlóaljparancsnok működött. 1885. ezredessé és egy évvel később pedig a 83. gyalogezred parancsnokává nevezték ki, e minőségében a Ferenc-József-rend középkeresztjével tüntették ki. 1891 máj. 1. vezérőrnagygyá lépett elő. E rendfokozatban, mint a 80., majd pedig mint a 76. honvéd gyalogdandár parancsnoka működött. 1894 máj. 1. a kassai III. honvédkerület parancsnokává, 1895 máj. pedig altábornagygyá nevezték ki, amelyet a pozsonyi IV. honvédkerülethez való áthelyezése követett. 1899 máj. 1. Forinyák lovassági tábornok nyugalomba vonulása után B. lett a magyar királyi honvédfőparancsnok adlátusa. 1879 óta kamarási méltóságot visel. m. l.

Bolognese, *il*, olasz festő, l. *Grimaldi* (3. VIII. k.).

Bolsec *Jeromos*, karmelita szerzetes és orvos. Párisból merész prédikációi miatt menekült Ferrarába, ott protestánssá lett, hibás magaviselet miatt onnan távozván, Genfbe vonult, ahol nyilt és durva támadást intézett Kálvin elővégzeti tana ellen, ezért az egyházból kirekesztették, a tanács pedig száműzte. Franciaországban visszatért a róm. kat. egyházba, Autunban mint orvos a kanonokokkal szövetkezett s megkezdte támadását a genfi reformátor ellen. Lyonba települt meg és ott adta ki 1577. (tehát Kálvin halála után 13 évvel) hirhedt gúnyiratát: Kálvin J. élete, erkölcse, tettei, tana és halála története cím alatt. E röpiratban bocsátotta világgá a tüzes vas legendáját, t. i. az ifju Kálvint erkölcstelensége miatt a noyoni püspök azzal büntette, hogy vállára tüzes vassal liliomot süttetett. A reformáció ellenei kizsákmányolták e legendát, Párisban 1581. újra kiadták B. művét, lefordíttatták németre, angolra, sőt legújabban 1875. Lyonban újra kiadták. Lessius jezsuita (1605) buzgólkodott a terjesztésben. Jellemző, hogy Kálvin életében senki sem merte felhozni e vádat ellene. Richelieu bibornok felkutattatta a noyoni káptalan irattárát, de ott ilyféle becstelenítő iratot nem találtak. Desmay Jakab róm. kat. iró, a noyoni akták megszemlélése folytán oszlatta el a homályt 1614. Hajtatott olyféle itélet végre egy Cauvin nevü papon 1550., de ez nem Kálvin volt, aki hatalma fokán állt akkor Genfben. Le Vasseur noyoni kanonok 1633. szintén bizonyságot tett a név-összetévesztésről, Maimbourg jezsuita pedig a Kálvinizmus története művében (1682) már nem is merte igazul fogadni el a Kálvin elleni rágalmat. (V. ö. az erre vonatkozó irodalmat magyarul a Kálvin feletti emlékbeszéd előszavában, 13. old., fordította *Balogh* F., Debrecen 1878; francia forrásban La jeunesse de Calvin, Páris 1888, irta a róm. kat. Lefranc Abel.) balogh f.

Bolsezemelszkaja tundra, nagy tundra Archangel kormányzóságban, ezen kerület keleti részén mintegy 85,000 km² nagyságban terjed el. Északon az Északi Jegestenger, keleten a Kara és az Uralhegy, délen és nyugaton a Pecsora határolják. Terjedelmes erdők (fenyő) az Ussza folyó mentén vannak. A tundra helylyel-közzel dombos és a dombok között körülbelül 25 nagy tó terül el. A tél e vidéken igen zord.

Boltizár *József*, esztergomi érseki helynök, felszentelt püspök, szül. Szt.-Jánoson (Pozsony) 1821 febr. 2. Középiskoláit Pozsony-Szt.-Györgyön, Tatán és Nagy-Szombatban, a teologiát Bécsben végezte. Pappá szentelték 1844 jul. 15. Káplán volt Újlakon, de nemsokára Miskolczy Márton szertartója, 1847. esztergomi helynöki iktató, 1849. hercegprimási iktató és szertartó, 1851. levél- és könyvtáros, 1852. hercegprimási titkár, 1854. pápai t. káplán. 1856. selmecbányai plébános, kevéssel utána c. prépost. 1873. Selmecbánya orsz. képviselője. 1875. esztergomi kanonok és nagyszombati érs. helynök és felszentelt püspök. 1882. római gróf. 1893. esztergomi általános érseki helynök. 1894 jul. 19. ülte meg áldozópapságának félszázados jubileumát; megkapta a Ferenc-József-rend középkeresztjét a csillaggal. V. ö. *Zelliger* A., Egyházi irók csarnoka.

Boltzmann *Lajos*, 1895 óta Bécsben az elméleti fizika tanára. Elméleti fizikára és mekanikára vonatkozó számos értekezést tett közé, legnagyobbrészt a bécsi akadémia kiadványaiban és a Wiedemann-féle évkönyvekben. Újabb művei: Vorlesungen über Gastheorie (I. köt. Lipcse 1896, II. köt. 1899) és Vorlesungen über die Prinzipien der Mechanik (3 köt., 1897). 1899 nyarán Észak-Amerikában tartott előadásokat.

Bolyai, 1. *Farkas*, Tentamen-jének I. kötete második kiadásban megjelent: Sinoptibus Academiae Scientiarium Hungaricae 1897. *König* Gyula és *Réthy* Mór akadémiai tagok kiadók értékes jegyzetekkel látták el. A második kötet szerkesztés alatt van. B. levelezése Gaus-szal, mely eddig a nagy tudományos közönség előtt teljesen

ismeretlen volt, ily címen jelent meg: B. és Gauss Frigyes Károly levelezése. Az akadémia megbízásából szerkesztették *Schmidt* Ferenc és *Stäckel* Pál (Budapest 1899, ugyanez németül, Lipcse 1899); *II. Mohammed* (szomorujáték 3 felv., megjelent a Régi magyar könyvtárban, Budapest 1898; kiadta *Heinrich* Gusztáv).

2. *B. János*, az akadémia Math. és Természettud. Értesítője XVII. köt. 3. füzetében, valamint a Math. u. Naturwiss. Berichte aus Ungarn XVI. köt. Stäckel Pál kieli tanár B. néhány kiadatlan iratát közli és ismerteti. Scientiam spatii absolute veram stb. című műve újabban ilyen címen jelent meg: *A tér absolut igaz tudománya* (előszóval, magyar fordítással és magyarázattal *Suták* Józseftől, B. életrajzával *Schmidt* F.-től, Budapest 1897). V. ö. *Bedőházi* János, B. Farkas és B. János (Marosvásárhely 1898).

Bolyó *Károly* doktor 1897 máj. 1. megkapta a kir. tanácsos címet.

Bolza (III. k.), *grófi család*, az ifjabb ág is katolikus; csak egyik (örökös nélkül maradt) *Antal* nevű tagja lett házasságkötés céljából unitárius; ez is meghalt 1894 ápr. Jelenleg három B. testvér tagja a főrendiháznak: *József*, szül. 1853 jan. 6., a 6. sz. honvéd-huszárezred főhadnagya; *Géza*, szül. Szarvason 1857 aug. 27., a 4. huszárezred tartalékos főhadnagya, 1898 aug. 27., megkapta a Lipót-rend lovagkeresztjét; *Pál*, szül. Tiszakürtön 1861 aug. 18., a 2. sz. honvéd-huszárezred hadnagya.

Bolzano, Bozen olasz neve.

Boma, középafrikai erődítési mód. Egy vagy több, leginkább körben futó, karósövényből áll, melyeken néhány, szintén kisebb karósövényekkel védett átjáró van. A B. csak a puskagolyó ellen nyujt védelmet, de nem a gránát ellen. Az európaiak több ízben utánozták ezt az erődítési módot.

Bomazine, l. *Bombasin* (III. k.).

Bombastus, l. *Paracelsus* (XIII. k.).

Bombay indiai városban 1896 augusztus havában kitört a pestis, mely mostanig pusztít és borzasztó csapást mért a városra. A lakosság nagy része, különösen a vagyonosabb osztály elhagyta a várost.

Bombazet, l. *Bombasin* (III. k.).

Bommern, falu Arnsberg porosz kerületben, a Ruhr közelében, vasút mellett, (1895) 3575 lak., drót- és szerszámkészítéssel; közelében van Steinhausen kastély, amelyben Stael asszony lakott hosszabb ideig.

Bonacci *Teodorico* (III. k.), olasz államférfi, 1898 jun. olasz igazságügyminiszter lett, de néhány nap mulva az egész kabinettel együtt visszalépett. 1899 máj. újra kinevezték igazságügyminiszternek a Pelloux-minisztériumban.

Bonadino *Kristóf*, l. *Franchi* (1., VII. k.).

Bonanzo (spany. a. m. nagy szerencse, szép idő). Amikor 1874. felfedezték a nevadai ezüstbányákat, a nagy leleteket ezzel a kifejezéssel jelezték. *B. herceg*, szerencséje következtében meggazdagodott bányatulajdonos.

Bonap., állatnevek mellett *Bonaparte* Károly Lucián Gyula Lőrinc herceg nevének rövidítése. L. *Bonaparte* (III. k. 479. old. 1. hasáb).

Bonaparte-család (III.k.). *B. Lucián* bibornok, megh. Rómában 1895 nov. 19. — *B. Napoleon Károly* herceg, megh. Rómában 1899 febr. 12.

Boncz, 1. *Ferenc*, miniszteri tanácsos, közalapítványi kir. ügyigazgató, a Lipót-rend lovagkeresztese, szül. Udvardon (Komárom) 1829 dec. 2. Iskoláit Komáromban s mint papnövendék Pozsonyban és Nagyszombatban járta. A szabadságharc őt is pályaváltoztatásra szólította, minek következtében 1849. beállott honvédnek s Komárom vár feladásakor hadnagy volt. Majd a jogi pályára lépvén, tanulmányait a pozsonyi királyi jogakadémián és a budapesti egyetemen végezte; a köz- és váltóügyvédi vizsgálatot pedig 1861. tette le. Az alkotmány visszaállítása után a budapesti királyi itélőtáblához fogalmazónak, a közalapítványi királyi ügyigazgatóság felállításakor 1866. ugyanide ügyészszé, 1869. pedig aligazgatóvá nevezték ki. 1873. a vallás- és közoktatásügyi minisztériumba mint osztálytanácsos lépett be, 1876. pedig miniszteri tanácsos és közalapítványi királyi ügyigazgató lett. 1892 máj. nyugdíjba vonult. 1880. Trefort miniszter valamennyi királyi jogakadémiára és a két püspöki jogliceumra teljhatalmu miniszteri biztossá oly utasítással nevezte ki, hogy minden évben legalább 2—3 jogakadémiát szigoruan megvizsgáljon. Hosszas hivataloskodása alatt több ízben megbizták terjedelmes működési körrel. Ő és Ordódy Kálmán honvédelmi miniszteri osztálytanácsos vették át a bécsi kormánytól a Ludovika-akadémiai, szintén ő és Hegedüs Kandid miniszteri tanácsos pedig a theresianumi magyar alapokat. A kat. alpapság kongruájának rendezését is ő indította meg a Jogtudományi Közlönyben megjelent *Emlékiratnak* közlésével, s e téren több éven át nagy tevékenységet fejtett ki, mint a kongruabizottság által megválasztott előadó. Ezen időben (1888) jelent meg *A lelkészi kongrua* című műve és *Előadmány a kongruaügyben* c. dolgozata, melyekben ezt a kérdést terjedelmesen tárgyalta s minden oldalról megvilágította. Az egyházjogba vágó kérdések és különösen a főpapi javadalmak átvétele és ellenőrzése körül is fejtett ki hatásos működést. Ez alkalommal jelent meg 1878. *A kat. főpapi hagyatékok körüli eljárás és erre vonatkozó főbb rendeletek* című műve, mely alapul szolgált a vallás- és igazságügyminiszterek által 1883. kiadott rendeletnek a királyi javadalmat élvező főpapok után maradt törzsvagyon elkülönítése és a hagyaték rendezése tárgyában, valamint az 1890. kibocsátott azon vallásügyi miniszteri szabályrendeletnek is, mely a mindkét szertartásu kat. egyházi főbb javadalmasok által élvezett javadalmak feletti legfelsőbb felügyelet és azok kezelésének ellenőrzése iránt intézkedik. A fentieken kivül megjelentek még a következő művei: *A magyar közigazgatási törvénytudomány kézikönyve* (3 köt., 1876); *Magyar államjog* (1 köt., 1877) és *A vallás körüli felségjogok* (1 köt., 1894). Ezeken felül számos cikke jelent meg a Közigazgatási Lapok, Jogtudományi Közlöny, Nemzet, Pesti Napló és az Egyetértés hasábjain, részint névtelenül, részint B. F. jelzéssel. Ezen hirlapi cikkekből felemlítendők a kat. önkormányzatot és annak szer-

vezetét, a kat. papnöveldék reformját, az alapokat és alapítványokat tárgyazók stb. A Dárday Sándor által 3. kiadásra rendezett Zlinszky Imreféle Magyar magánjog átdolgozásában is részt vett. Végre a Pallas által kiadott Közgazdasági Lexikonban a következő cikkeket irta: *Egyházi javak és javadalmak: Kötött vagyon; Kegyuraság.* Mint komáromvármegyei bizottsági tag tevékeny részt vesz törvényhatósága ügyeinek intézésében is.

2. *B. Ödön,* az előbbinek fia, vallás- és közoktatásügyi miniszteri osztálytanácsos, a magyar történelmi társulat, az országos régészeti s embertani társulat, továbbá a magyar heraldikai és genealogiai társulat igazgató választmányának tagja, szül. Komáromban 1858 dec. 19. Részint önállóan, részint hazai szaklapjainkban megjelent művelődéstörténeti, régészeti, genealogiai és heraldikai dolgozatai ezek: *Egy XIV. sz.-i keleti sisak a nemzeti muzeum régiségtárában* (1885); *Vázlatok a magyar viselet történetéből* (1885); *A Haller grófok nemzetségkönyve: A Haller-család művelődéstörténeti szempontból és nemzetségkönyvük magyar viseletképei* (1886); *A magyar szent korona* (1887); *Csáktornyai Ernuszt Zsigmond címere Pécsett* (1891); *A szentgyörgyvölgyi báró Bakacs-család története* (1889); *Hunyadi János állítólagos sírköve Gyulafehérvárott* (1899); *A kökényesi Szele-család és 1432-iki címeres levele* (1899) s ezen kivül még heti- és napilapokban több kisebb cikk.

Boncza *Miklós* szerkesztésében megjelent *A közigazgatás könyve* (közigazgatási elvi határozatok egyetemes gyüjteménye, 3 köt., Budapest 1895).

Bond *Eduárd Ágost*, angol tudós, megh. 1898 jan. 2.

Bondone, olasz festő, l. *Giotto di Bondone* (VIII. k.)

Bonduku, nagy részében francia protektorátus alatt álló néger ország, a francia elefántcsontparti birtokok mögött a Komoe, Lobi, Volta, Tain, Szahue és Indinie közt. Egyes részeit: Diamman, Fugula, Pakhallák földje, Barabo és Arbon nevet viselnek. Az országnak és a Szudán ezen részének fő kereskedő helye B. (a fetis-imádó néger fejedelem tőle K-re Amöriben lakik), 330 km.-nyire Nagy-Basszamtól és 210° km.-nyire Kongtól, 2500—3000 nagyobbára mohammedánus lak. Ide hozzák az európai árukat, hogy tovább szállítsák a Szudán belsejébe és itt kereskednek azon aranynyal, amelyet Diammanban mosnak. Treich-Laplène és különösen Binger kutatták át 1888. Az utóbbi birta rá a fejedelmet a francia protektorátus elfogadására. Az 1893. Angliával kötött egyezség egy részét az angoloknak juttatta.

Bonga, Tibet délkeleti részén levő misszióállomás, melyet 1854. a lazaristák alapítottak, 1865. a benlakók elpusztitották, de nemsokára ismét helyreállt.

Bonghi *Róger*, olasz iró, megh. Torre del Grecóban 1895 okt. 22.

Bonheur *Róza*, francia festőnő, megh. By faluban (Fontainebleau mellett) 1899 máj. 26. — Testvére *Julia* megh. 1891 jul. 19.

Boni *Fülöp*, olasz iró, l. *De Boni* (V. k.)

Bonifácius-fillér, l. *Encrinus* (VI. k.).

Bónis *István*, jogi iró, országgyülési képviselő, szül. Septéren (Kolozs) 1847 okt. 8. 1867. az első alkotmányos tisztújítás alkalmával Kolozs vármegye tiszteletbeli aljegyzője, 1871. pedig járási közgyám lett. Néhány évvel ezután megyei főjegyzővé választották és ezt az állást képviselővé való megválasztásáig töltötte be. Az 1875. fuzióig a balközéphez tartozott. Ezután a szabadelvü párthoz csatlakozott. Nagyobb munkát irt Védtörvény cimmel és magyarázó jegyzetekkel látta el a községi és kihágási törvényt. 1896. a kolozsi kerület képviselőjévé választotta. A zárszámadásvizsgáló bizottság tagja.

Bonise-hal, l. *Pelamys* (XIII. köt.).

Bonitho, püspök, l. *Bonizo* (III. k.).

Bonitz *Ferenc*, hirlapiró, szül. Fehértemplomban (Temes) 1868 aug. 31. Középiskoláit szülővárosában végezte, azután a budapesti egyetemen a történelmi és latin filologiai előadásokat hallgatta. 1890. a publicisztikai pályára lépett. Előbb a Délmagyarországi Közlönybe irt számos vezércikket a dákoromanizmus ellen s egy délvidéki magyar kulturegyesület érdekében. 1891 dec. 1. tagja lett a Magyar Állam szerkesztőségének. 1894. szerkesztője a Fejérmegyei Naplónak, 1895 dec. 25. az Alkotmánynak, amelynek szerkesztésétől 1896 végén visszalépett, de 1898 jan. 1. ismét átvette a lapot és mai napig szerkeszti. Az emlitett és a Magyar Szemle, Kat. Egyházi Közlöny, Neue Temesvárer Zeitung stb. c. lapokban megjelent számos politikai és szociologiai cikkein kivül önálló müvei: *A zsidó vérgyilkosságok története* (2. kiad. Budapest 1897); *A tatárjárás Magyarországon* (az 1896-iki magyar képviselőválasztások, u. o. 1897). z—k.

Bonivard *Ferenc*, l. *Bonnivard* (III. k.).

Bonn, porosz város, (1895) 44,558 lak. Az új tartományi muzeumot 1893. nyitották meg. 1896. tették le alapkövét a rajnai hidnak, melyet 1898 dec. 17. adtak át a forgalomnak. A Venus hegyén I. Vilmos császár emlékére a város egy nagy parkot, a császárparkot létesitette.

Bonnardot (ejtsd: bonardo) *Ferenc*, francia filologus, szül. Demignyben (Saône-et-Loire) 1843. Miután rövid ideig orléansi levéltáros volt, 1867. a párisi városi levéltár hivatalnoka lett. Munkái, melyek többnyire Lotaringia régebbi irodalmának és nyelvének köréből valók, a következők: La guerre de Metz en 1324 (Páris 1875); Le Psautéer de Metz (u. o. 1885); Registres des délibérations du Bureau de la ville de Paris (1883—1888, 4 köt.).

Bonpl., természetrajzi nevek mellett *Bonpland* Aimé francia természettudós nevének rövidítése. L. *Bonpland* (III. köt.).

Bonsdorff *Károly Gábor*, finn történetiró, szül. Kangasalában 1862 okt. 9. Tanulmányait a helsingforsi egyetemen végezte, ahol 1887. a történelem magántanára, 1898. pedig rendes tanára lett. 1884—89. a finn nemzeti levéltárban is dolgozott. Om donationerna och förläningarna samt frälseköpen i Finland under drottning Kristinas regering (Helsingfors 1886) c. disszertációján kivül főképen a XVII. sz.-beli finn városok törté-

netében tett közzé adatokat. Az Acta Societatis scientiarum fennicae 18. kötetében jelent meg Nyen och Nyenskans (Helsingfors 1891) c. műve, a Bidrag till Abo stads historia c. gyűjteményben pedig Utdrag ur Ybo stads dombok 1623—1632 (u. o. 1885—87, 3 füz.) és Abo stads historia under 17-de schlet (I. köt., u. o. 1894) c. tanulmánya. Az utolsó munkára megkapta a finnországi svéd irodalmi társaságnak három évenként esedékes nagy díját.

Bontó házassági akadályok, l. *Polgári házasság* (XIV. k.).

Bon ton (francia, ejtsd: boñ toñ, eredetileg a. m. jó hang), az a csiszolt modor, mely megóv attól, hogy jobb társaságban az illem ellen vétsünk. Fő kelléke, hogy senki saját személyét előtérbe ne tolja és a társaságban kerülje a hizelgést, a túlzott udvariasságot, távollevők megszólását stb. anélkül, hogy azért mások gyengéi iránt elnéző ne lenne, vagy azokhoz ne simulna. Tágabb értelemben a B. az illem, tapintat és előkelő szokások összefoglalatja, minek elsajátítására a gyermeket a szülők és nevelők szorítják. A B. már rég időktől fogva arra irányul, hogy szoktasson le mindenkit oly viselet és társalgási modorról, mi a jó illemmel ellenkezik. Amióta a művelt nemzeteknél a nő a külvilággal érintkezik, ők vannak hivatva a házban a B. fölött őrködni. Heliogabalus alatt Rómában volt egy nőtanács, mely az idevágó kérdések fölött, u. m. ruházat, divat döntött. Irországban hosszu ideig női parlament tanácskozott ily kérdésekről. A lovagkorban bíróságok voltak (Minnegerichte), melyek az udvariasság és illem ügyeiben ítélkeztek. A nemesi apródokat a várhölgyek oktatták illemre és modorra. Hogy a B. a műveltség fejlődésével nagyon is változik, kitűnik a szólásmódból: ma ez a bon ton, de leginkább a régi illemkönyvekből, amelyekből megismerhetjük, hogy a régi idők, jó, előkelő társaságában mi volt lehetséges és mit kellett kikűszöbölni. 100 évvel ezelőtt a paróka, feszes mozgás, az üdvözlésnél a tánclépés, mesterkélt beszéd, címezés stb. a B.-hoz tartozott; ma a stilszerű lakásberendezés és díszítés, a zenéért, színházért, képzőművészetért, divatos bölcseletért való érdeklődés stb. tartozik a B.-hoz. Hosszu ideig a franciák utánzása tette a B.-t. Hogy a B. rég időktől fogva mily nagy jelentőséggel birt, mutatja annak gazdag irodalma. Már az ókorban találunk idevágó iratokat Plutarch, Seneca, Lukian és mások műveiben. A középkorban Alfonsusnak Disciplina clericalis művét és a Phagifacetust egy sereg német tanköltemény követte. A franciáknak Blois Róbert Chastiement des Dames; Montaigne essai-i sok idetartozó részt tartalmaznak. A spanyoloknál Gracian Boldizsár Oraculo manual, y arte de prudencia (melyet Schopenhauer fordított németre). Az újabb német irodalomban Knigge és Karl aus dem Winkels kézikönyvei nagyon elterjedtek; Ebhart, Der gute Ton in allen Lebenslagen (13. kiad. Lipcse 1893); Adelfels, Lexikon der feinen Sitte (8. kiad. Stuttgart 1897) stb. Nálunk régebben Sasku Károly irt illemtant; újabban Ágai Adolf Don't c. műve részesült közelismerésben.

Bonwetsch *Gottlieb Nathanael*, német lutheránus teologus, szül. Norkában (Oroszország, szaratovi kormányzóság). Tanulmányait Dorpatban és 1874—75. Göttingában végezte. 1875—77. dorpati vikárius volt. Később Bonnban egészítette ki tanulmányait. 1878. a dorpati egyetemen magántanárnak habilitáltatta magát, u. o. 1882. a teologia történetének rendkivülli, 1884. rendes tanára lett. 1891 óta a göttingai egyetem rendes tanára. Művei: Die Schriften Tertullians nach der Zeit ihrer Abfassung untersucht (Bonn 1878); Die Geschichte des Montanismus (Erlangen 1881); Kyrill und Methodius, die Lehrer der Slawen (u. o. 1885); Das slawische Henochbuch (Berlin 1896); Studien zu den Kommentaren Hippolits, zum Buche Daniel und Hohen Lied (Lipcse 1897).

Bonyhádi-család, l. *Perczel* (XIII. k.).

Boone (ejtsd: bún) *Rikárd*, amerikai pedagogus, szül. Spicelandben (Indiana) 1849 szept. 9. Jelenleg az indianai egyetemen a pedagogia tanára. Számos nyilvános előadásával nagyban hozzájárult az amerikai tanügy reformálásához. Művei: History of education in Indiana (New-York 1892) és History of education in the United States (u. o. 1893).

Booneville (ejtsd: búnvill), Misszuri északamerikai állam Cooper grófságának fővárosa, a Misszuri folyam balpartján, (1890) 4141 lak. Környékén gazdag ólom-, szén-, márvány- és vasbányák vannak. B.-t Boone D. alapitotta. Itt ütközetet nyert az egyesültek serege a konfederáltak fölött 1861 jun. 17.

Boos *Henrik*, svájci történetiró, szül. Canstattban 1851 jun. 14. Göttingában fejezte be tanulmányait és jelenleg a baseli egyetemen a középkori történet tanára és a történeti szeminárium vezetője. Munkái: Die Wehrpflicht im fränkischen Reich (Basel 1875); Geschichte der Stadt Basel im Mittelalter (u. o. 1877); Thomas u. Felix Platter (Lipcse 1878); Urkundenbuch d. Stadt Aarau (u. o. 1880); Urkundenbuch der Landschaft Basel (u. o., 3 köt.); Quellen zur Geschichte der Stadt Worms (1886—91, 3 köt.); Vischerrel kiadta a Basler Chroniken oklevélgyüjtemény II. kötetét (Lipcse 1880). Legújabb műve: Geschichte der rheinischen Städtekultur (1897 s köv.). M. L.

Booth *Edwin*, amerikai színész, megh. New-Yorkban 1893 jun. 7. V. ö. *Winter*, Life and art of Edwin B. (London 1894); *Grossmann*, Recollections of Edwin B. (New-York és London 1894).

Borani (Bvorana), a galla nép egyik törzse ÉNy-i Afrikában a Dsubb folyó mellett. Két csoportra oszlik, melyek közül a ya csak pásztorokból áll, mig a yul tagjai földmivelők is. Fő foglalkozásuk azonban a háboru. A B.-kat már 1624. födözte föl Lobo páter. Részletes ismertetést csak Wakefield misszionárius adott róluk 1884.

Borbás *Vince*, 1898 ápr. 22. egyetemi rk. tanári címet kapott. 1893 óta megjelent nevezetesebb munkái: *Növényikrek és ikerlevelek* (1893); *A szerbtövis hazája és vándorlása* (1893); *A sulyom pusztuló félben* (1894); *A Balaton partmellékének botanikai néprajza; A vénhedő tiszafa* (1895); *Pars pro toto a botanika magyar neveiben* (1895); *Scherfel Aurél emléke* (1896); *Magyar-*

ország flórájának tagosulása (1898); *A Fátrahegység* (1898); *A Balaton vizének és partmellékének növényföldrajza*; De speciebus Odontitidum Hungariae (1898).

Borbeck, porosz község, (1895) 34,811 lak.

Borbély *Lajos*, a rimamurányi vasmű r.-t. vezérigazgatója 1896. megkapta a III. oszt. vaskorona-rendet.

Borbetomagus, l. *Worms* (XVI. k.).

Borboriánusok v. *borboriták* (piszokemberek), gúnynév, melylyel a középkori egyház a gnosztikus szektákat szennyes, fajtalan szokásaik miatt csúfolta. A XVI. sz.-ban egy hollandiai anabaptista szekta gúnyneve.

Borchardt *Oszkár*, német jogtudós, szül. Berlinben 1845 nov. 2. Jogi tanulmányait Berlinben, Heidelbergában és Göttingában végezte. 1868. a berlini városi törvényszéknél referendárius, 1872. ülnök lett, 1875. a külügyi hivatalba került. Később a londoni diplomáciai főkonzulátushoz osztották be, de szembaja miatt a hivatalnoki állásról le kellett mondania. Azóta Berlinben él. B. folytatta az általános német váltórendtartásnak atyja, *B. Szigfrid* (megh. 1880.) által kezdett kommentárját (8. kiad. Berlin 1882.) azután készítette a Sammlung der seit dem Jahre 1871 in Ägypten, Belgien, Dänemark, Grossbritannien und Irland, Guatemala u. s. w. publizirten Wechselgesetze c. gyüjteményes munkát (u. o. 1883). Legkiválóbb műve: Die geltenden Handelsgesetze des Erdballs (5 köt., u. o. 1883—87), melylyel az összehasonlító jogtudományt jelentékenyen előbbre vitte. E nagy munka pótlékai: Das portug. Handelsgesetzbuch vom 28. Juni 1888 (Berlin 1893); Das argentin. Handelsgesetzbuch vom 5. Okt. 1889 (u. o. 1895) és Das japan. Handelsgesetzbuch vom 1. Juli 1893 (u. o. 1896).

Borcsalini kerület, a Kurnak Borcsala nevü mellékfolyójáról elnevezett kerület Tiflisz oroszországi transzkaukázusi kormányzóságban, 6758 km² területtel, (1885) 106,534 lak. (34,123 örmény, 33,382 tatár, 17,815 görög, 5948 orosz, 3864 georgiai, 1471 német). A Kis-Kaukázus nyulványai több alföldet zárnak körül, köztük a *borcsalinit*, melyen sok gabona, dohány és gyapot terem. Főhelye Bolsije Sulavery.

Bordeaux, francia város, (1896) 256,906 lak. A nemzetközi forgalomban 1895. kikötőjét fölkereste 1286 megterhelt hajó 799,201 t. tartalommal, a francia kikötőkkel való forgalomban pedig 9243 hajó 648,169 t. tartalommal. A nemzetközi áruforgalom kitett 1896. behozatalnál 502, a kivitelnél 600·3 millió frankot. A bevitel fő cikkei: bor 45·2, halak 24·3, pamut 23·1, fa 19·5, kávé 16·5 millió frank értékben; a kivitelé: bor 91·3, gyapju 15·3, halak 15·1, fa 14, réz 12·8, pamutszövetek 12·8, gyümölcs 11·4, bőráruk 10·3 és gyapjuszövetek 10·2 millió frank értékben. Ezen kivül a közeli arcachoni medencében az osztrigatenyésztők évenkint mintegy 25—30 millió osztrigát szállítanak külföldre. Tengeri fürdője Royanban van. V. ö. *Jullian*, Histoire de B. depuis les origines jusqu'en 1895 (B. 1895).

Bordeaux (franc., ejtsd: bordó), barnavörös szín.

Bordereau (franc., ejtsd: bord'ró) a. m. jegyzék, kisérőlevél. A Dreyfus-per óta sokat emlegetett kifejezés a katonai ügyiratok és rajzok jegyzékére.

Bordit, l. *Apofillit* (I. k.).

Bordoni *Fausztina*, l. *Hasse* (1., VIII. k.).

Borel *Péter* (tulajdonképen *B. d'Hauterive Péter*), francia iró, szül. Lyonban 1809 jun. 28., megh. Algériában 1859 jul. 14. Eleinte építésznek készült, de később az irodalomra adta magát és a romanticizmusért való buzgóságával, valamint műveinek bizarr merészségével keltett feltünést. Művei: Rhapsodies (költemények 1831, új kiad. Brüsszel 1868); Champavert, contes immoraux (B. le Lycanthrope álnéven, 1838, új kiad. u. o. 1872); Madame Putiphar (regény, Pompadour asszonyról, 2 köt., 1839, új kiad. 1877), melyben rikító szinekkel festi a XVIII. sz. romlottságát. V. ö. *Claretie*, Petrus B. (Páris 1865).

Borellenőrző bizottság, l. *Borhamisítás*.

Borghese-palota (III. k.). A Borghese-család hires kép- és szoborgyüjteményét, Róma leghiresebb képtárát újabban az a veszedelem fenyegette, hogy a hercegi család feloszlatja és remekeit külföldön eladja. E veszély immár elmult. 1899 aug. 19. a hercegi család megbizottja és Giamturco olasz közoktatásügyi miniszter jogi képviselője oly szerződést irtak alá, melynek értelmében az olasz állam a gyüjteményt 3.600,000 liráért megvásárolja. Magát a B.-t és annak mellékhelyiségeit, melyekben a gyüjteményt őrzik, Róma városa vette meg a családtól, két év mulva azonban az is az állam tulajdonába fog átmenni.

Borgne, folyó, l. *Hérens* (IX. k.).

Borgo (olasz) a. m. szállás, tanya, helység, külváros. Olaszországban és Dél-Tirolban sok község neve. Rómának a Tiber jobb partján levő északi, vatikáni városrészét, az u. n. Leoninusvárost B.-nak hivják.

Borhamisítás (III. k.), a mesterséges borok készítését nevezik igy s büntetőjogi szempontból az 1893. XXIII. t.-c. ugy határozza meg e fogalmat, hogy *mesterséges bor* az, amely nem kizárólag szőllőből, illetőleg szőllőmustból készült és az, amelyhez tisztított borszeszen vagy cognacon kivül vizet vagy bármely más anyagot kevertek. Az idézett t.-c. az ilyen borok készítését és forgalomba hozatalát, továbbá az olyan elnevezések használatát, amelyek akár a borvidéket, akár a szőllőfajtát illetőleg a közönség megtévesztésére alkalmasak, nagyon szigoruan tiltja s mindezen cselekményeket kihágásnak minősitvén, 25—300 forintig terjedhető pénzbüntetéssel és 2 hónapig terjedhető elzárással bünteteti. A borok megvizsgálására a kereskedelemügyi és a földmivelésügyi miniszterek egyetértőleg szakértőkből állandó *borellenőrző bizottságokat* állitanak fel és e bizottságok szakvéleményei szolgálnak a további kihágási eljárásnál alapul. Az e nemü kihágások fölötti eljárásra s itélethozatalra az 1880. XXXVII. t.-c.-ben megnevezett közigazgatási hatóságok illetékesek.

E törvény végrehajtása tárgyában a földmivelésügyi miniszter 1897 aug. új rendeletet adott ki, melynek következtében 55 városi és 25 városi törvényhatóságban megalakitották a borellenőrző bizottságokat s ezek nagy erélylyel jártak el megbizatásukban. A bortörvény életbelépte

óta a borellenőrző bizottságok 1894—97. megvizsgáltak 749 mintát s ebből kifogásoltak 134-et (= 18%), 1898. megvizsgáltak 957 mintát s ebből kifogásoltak 404-et (= 42%).

Maga a törvény egyfelől a közegészségügynek, másfelől a bortermelésnek érdekében alkottatott s azt nem lehet tagadni, hogy mindkét cél reá szorult az állami védelemre. A törvény rendelkezései azonban a szakértők véleményei szerint nem hajthatók végre, amennyiben az elemző kémia mai állapota mellett különösen a vizzel való keverést nem mindig lehet feltétlenül kimutatni. Egyfelől t. i. a bornak természetes viztartalma is megadja néha azokat a reakciókat, amelyek a mesterséges vizezést jellemzik, másfelől meg a lepárolt vizzel kevert bor esetleg semmiféle gyanus reakciót nem mutat. A bortörvény ezek szerint néha az ártatlanokat sujtja, máskor meg éppen a körmönfontabb csalókat felmenti, ami nagy büntetőjogi igazságtalanság. Növeli még ez igazságszolgáltatási anomáliát az, hogy az itélkezés a közigazgatási hatóságok körébe van utalva, holott a dolog természeténél fogva ez vagy a rendes, vagy éppen valamely különleges biráskodás hatáskörébe illenék. Az 1897. végrehajtási rendelet ellen ezeken kivül egyes kereskedelmi kamarák azt a közgazdasági érvet is hangoztatták, hogy a nagyszámu gyanusítás és vizsgálat, meg a 42%-nyi marasztaló itélet erősen megrontotta belföldön is, külföldön is a magyar borkereskedelem hitelét.

Borica, l. *Magyar táncok* (XII. k.).

Borics, *Boris* személynév, l. *Magyar személynevek.*

Borino, szél, l. *Bóra* (III. k.).

Boris Godunov *Fjodorovics,* orosz cár, l. *Godunov* (VIII. k.).

Borisszoglebszk, orosz város, (1897) 22,370 lak.

Borki (III. k.). Az orosz főnemesség 1894. emlékoszlopot állított annak emlékére, hogy a cári család az 1888 okt. 29-iki vasúti baleset alkalmával szerencsésen megmenekült. A leleplezésnél III. Sándor cár családjával együtt jelen volt.

Borlin, a mai stiriai Ankenstein várnak (a Dráva mellett) régi szlovén és magyar neve. 1334. még Magyarország tótországi részéhez tartozott. V. ö. *Pauler,* Magy. tört. (II. 555.).

Bormann, 1. *Jenő,* német filologus, szül. Hilchenbachban (Vesztfália) 1842 okt. 6. Tanulmányait Bonnban, majd Berlinben végezte, ahol 1865. De Syriae provinciae partibus értekezésével doktori címet nyert. Miután 1866—69. Olaszországban archeologiai tanulmányokat tett, 1870. részt vett a német-francia háboruban, de csakhamar súlyosan megsebesült. 1870—81. gimnáziumi tanár volt Berlinben, majd a marburgi egyetemen az ókori történet, 1885. pedig a bécsi egyetemen az ókori történet és felirástan, valamint az archeologiai-epigrafikai szeminárium igazgatója lett. 1867. belépett a Corpus inscriptionum latinarum szerkesztőségébe és részt vett a 6. kötet (Róma városának feliratai) és a 11. kötet (1. rész: Emilia és Etruria föliratai, 2. rész: Umbria föliratai) földolgozásában és kiadásában. Bécsben 1885 óta Benndorffal együtt az Archäologisch-epigraphische Mittheilungen aus Österreich-Ungarn c. folyóiratot szerkeszti.

2. *B. Károly,* porosz pedagogus, szül. Potsdamban 1802 jun. 26. megh. Berlinben 1882 aug. 31. Berlinben teologiát végzett és 1827. Charlottenburgban mint rektor, később a berlini tanítószemináriumban mint főtanító működött; azonkívül egyidőben (1832) vezetője, 1841. kinevezett igazgatója volt a tanítónő-szemináriummal egybekötött Auguszta-iskolának. Jelesebb műve: Die Schulkunde (Berlin 1855) 17 kiadást ért el. Szerkesztette a Brandenburger Schulblatt című tanügyi folyóiratot, amelyben Sendschreiben címen pedagogiai cikkeinek hosszu sorozatát közölte.

Bormos, ókori görög arató-istenség; Upiosnak (mások szerint Titiasnak) fia, szép ifju, aki midőn egyszer az aratók számára egy forrásból vizet akart meríteni, hirtelen eltünt. Más hagyomány szerint vadászaton esett áldozatul; a föld népe aratáskor gyászos énekekkel áldozott emlékének. L. M.

Borna, szászországi város, (1895) 8250 lak.

Borne *Miksa,* német ichtiologus, megh. Berneuchenben 1894 jun. 14.

Bornemann *Frigyes Vilmos Bernát,* német prot. teologus, szül. Lüneburgban 1858 márc. 2. Iskoláit Lipcsében és Göttingában végezte. 1886. magdeburgi, 1898 óta baseli tanár. Művei: Die Unzulänglichkeit des theol. Studiums der Gegenwart (Lipcse 1886); Schulandachten (Berlin 1889); Bittere Wahrheiten (Göttinga 1891, 5. kiad.); Unterricht im Christenthum (u. o. 1891, 2. kiad.).

Bornemisza 1. *Ádám* 1898. megkapta a III. oszt. vaskorona-rendet.

2. *B. Boldizsár,* a m. kir. államrendőrség főparancsnoka, szül. Ádámföldön (Sáros) 1841. Már gyermekkorában a katonai pályára lépett. Iskolai kiképeztetését katonai intézetben nyerte s alig 17 éves korában a 12. számu huszárezredhez került, hol eleintén mint hadapród, később mint hadnagy szolgált. Az olaszországi hadjáratban részt vett és csak 1866. hagyta el ezredét. De még ugyanazon évben belépett az akkor szervezett Erzsébet-huszárokhoz mint toborzó tiszt. Nem maradt ott sokáig, végkép megvált a katonai élettől és átlépett a közigazgatási pályára. Sárosban vármegyei főcsendbiztos, később tűzoltó főparancsnok, a fővárosi államrendőrség szervezésekor felügyelő és oktató lett. 1886. a végrehajtói rendőrségnek, vagyis az alkalmazott rendőröknek főparancsnoka lett. Az őrszemélyzet az ő vezetése alatt ugy létszámban, mint kiképzésben is megizmosodott és ma már 24 tiszt vezetése alatt 1680 emberből áll. Az ezen téren kifejtett tevékenysége folytán nyerte el 1897. a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét, 1899.a III. osztályu vaskorona-rendet, a porosz korona-rendet, a román korona-rendet stb.

3. *B. Károly,* idősb, báró, főrendiházi tag, szül. Maros-Torda vármegye Abafája községben 1840 nov. 26. Középiskoláit Kolozsvárott végezte, két évig a berlini egyetemen a bölcsészeti tantárgyakat hallgatta, ezután beutazta egész Európát. Midőn 1870. a m. kir. honvédséget szervezték, mint honvéd huszárhadnagy két évig szolgált a honvédségnél szabadságolt állományban. 1862 óta Szolnok-Dobokamegye politikai életében tevékeny részt vett. 1887. a magyar-láposi kerület

egyhangulag megválasztotta országgyülési képviselőjének. 1890 febr. Szolnok-Doboka vármegye főispánjává neveztetett ki. 1891 óta cs. és kir. kamarás.

Borneo (III. k.). Legfontosabb kikötői Pontianak (9188 lak.), Bandsermasszin (39,537 lak.) és Szamarinda. Németalföldi B. lakóinak számát 1893-ban 1.289,400-ra becsülik, akik közül Ny-on 418,900, K-en és D-en 870,500 él. Brit-B. körülbelül 570,000 lélek lakik. É.-B. forgalma 1894. a behozatalban 1.698,543, a kivitelben 1.329,067 dollár értékü; magában Szeravakban 3.022,059 és 2.984,411-et tesznek ki e számok. É.-B.-ból, Kudatból és Elopurából főképen ságót, fát és guttaperkát, Szeravakból aranyat, szenet, vasat, antimont, drágaköveket, kénesőt, fát, Labuanból szenet, ságót, fát, Németalföldi B.-ból guttaperkát, kámfort, rotangot, csípős borsot és dohányt exportálnak. V. ö. *Hooge*: Topografische, geol., miner. en mijnbouwkundige beschrijving van eengedeelte der afdeeling Martapura (1893); *Kükenthal*, Forschungsreise in d. Molukken u. in B. (Majna-Frankfurt 1896); Karte des Mahakam-Flusses in B. (Petermann, Geogr. Mitteilungen 1898); *Nieuwenhuis*, Die niederländische Durchquerung von B. 1896—97 (u. o. 1898).

Bornhak *Konrád*, német jogtudós, szül. Nordhausenben 1861 márc. 21. Berlinben végezte tanulmányait, különösen Gneist volt rá nagy befolyással. 1887. törvényszéki elnök lett Halléban és egyúttal egyetemi magántanár. 1890—92-ig hosszabb tanulmányutat tett Belgiumban és Angliában, hogy ezen államok közigazgatását megismerje. 1896-ban a berlini egyetemhez rendes tanárrá nevezték ki. Főbb művei: Geschichte des preussichen Verwaltungsrechtes (Berlin 1884—86, 3 köt.); Preussisches Staatsrecht (Freiburg i. Br. 1888—90, 3 köt.; Ergänzungsband, 1893); Die deutsche Socialgesetzgebung (u. o. 1890, 3. kiad. 1894); Das deutsche Arbeiterrecht (München 1892); Die Thronfolge im Fürstenthum Lippe (Berlin 1895); Einzeitige Abhängigkeitsverhältnisse unter den modernen Staaten (Lipcse 1896); Allgemeine Staatslehre (Berlin 1896).

Bornhaupt *Keresztély*, német gyarmatpolitikus, szül. Rigában 1846 dec. 27. Dorpatban végezte jogi tanulmányait. Leginkább történelmi és közgazdasági tanulmányokkal foglalkozott. 1890. Berlinbe költözött és élénken részt vett a német gyarmatpolitika fejlesztésében. 1895 óta a Deutsche Colonialgesellschaft vezértitkára. Munkái: Denkschrift über Samoa (Kolonial-Jahrbuch 1895); Der engl.-congolesische Vertrag (Berlin 1895); Die deutschen Bestrebungen an der Somalikuste und das engl.-ital. Abkommen vom 5. Mai 1884 (Berlin 1895).

Bornos, spanyol város Cadiz tartományban a Guadelete mellett, kedvelt nyaralóhely, kénes forrással, (1887) 5211 lak. Mór építészet maradványai.

Bornukovo, gipszbarlangjairól hires orosz falu a nyizsnyij-novgorodi kormányzóságban. Némelyik barlangja 8 m. magas s a legnagyobb 500 embert befogadhat.

Boroglicerin. Bórsavból és glicerinből álló gyógyszer. Készítése ugy történik, hogy 62 sr. porrá tört bórsavat 104 sr. glicerinnel eldörzsölnek s a tömeget homokfürdőn 150°-ra mindaddig melegítik, mig a tömeg súlya 100 g.-ra leapadt. A megolvadt tömeget ezután üveglapra kiöntik s kihülés után szétdarabolják. A B. világos sárga szinü, átlátszó, üvegszerü test, mely a levegőn megnyirkosodik; könnyen oldódik forró vizben, 12 sr. hidegvizben és 5 sr. alkoholban. NU.

Boros *Béni* mérnök megh. Aradon 1896 ápr. 15-én.

Borosnyai *Kamilla*, Herman Ottóné, l. *Herman*.

Boross *Mihály* megh. Sárbogárdon 1899 március 5.

Boroszló, 1. porosz-sziléziai *kerület*, (1895) 1.637,885 lak. — 2. *B., város*, (1895) 373,163 lak. 1897. hozzácsatolták Pöpelwitz s Kleinburg szomszédos községeket. Nagyobb új épülete a Luthertemplom, amelyet 1896. szenteltek föl és az iparművészeti muzeum. Újabban fölállított emlékszobrok: I. Vilmos császár lovasszobra (Behrenstől), Suarez jogásznak bronzszobra (Breuertől), egy Moltke-szobor felállítása tervben van. A püspöki székesegyház kincstárában remek hordozható és zárható oltárt őriznek, mely *Thurzó* János püspöktől (megh. 1520.) való. V. ö. *Jurisch* és *Otto*, Breslauer Wanderbuch (4. kiad. 1895). —zik.

Története. B. városát a lengyelek alapították, legrégibb nevei: *Wracislawa*, *Wortizlawa*, *Wroclaw*. Az 1000-ik év körül már egy püspöknek volt székhelye és a hercegi vár eredete is visszavihető ezen időre. A lengyel elem mellé sorakozott azután a francia, amennyiben vallon származásu posztószövők telepedtek le a városban. Csak ezután köszöntött be a német gyarmatositás kora. 1163. I. Rőtszakállu Frigyes Sziléziát Lengyelországtól elválasztá, amidőn B. az elűzött herceg, Vratiszlávnak fiai, Konrád és Boleszláv hatalma alá került, kik B.-t szemelték ki székvárosul. 1241. a mongolok az Odera bal partján fekvő városrészt felégették, de elvonulásuk után e negyed újból felépült. A XIII. és XIV. sz. folyamában a város mindinkább német jelleget öltött. 1335. meghalt az utolsó herceg, Henrik; halála után a város a fejedelemséggel együtt, mint német birodalmi hübér, János cseh királyra szállott. János fia, IV. Károly császár kiváltságokkal kedveskedett B. polgárságának. A várost a patriciusi családokból választott tanács igazgatta, de már Vencel császár idején megindult a patriciusok és a céhekben képviselt kisebb polgárság közötti hatalmi versengés. 30 évi villongás után végre 1418. véres felkelésre került a dolog, mely alkalommal a nép több városi tanácsost a városházán felkoncolt. Két évvel később Zsigmond császár a felkelés vezéreit kivégeztette s a patriciusi családokat kiváltságos állásukban megszilárdította. Mindazonáltal a demokratikus mozgalmat már nem birta elnyomni s 1450 körül a céhek képviselői is helyet nyertek a tanácsban. A huszita háboruk idején B. környéke is sokat szenvedett a fanatikus csehek pusztításaitól, amiért szövetséges után nézett. És e szövetségest *Hunyadi Mátyás* királyban meg is találta, ki a várost Podiebrád György és párthivei ellenében sikerrel megvédelmezte. Mátyás Dompnig Henriket állította a B.-i fejedelemség és a városi tanács élére, aki azonban Stein

György, a sziléziai helytartó és Mátyás egyik kedvelt diplomatájának szövetségében a város autonomiáját több ízben megsértette és a tanács tekintélyét aláásta. B. falai alatt játszódott le a cseh háborunak egyik legfényesebb epizódja. 1478. ugyanis a szövetséges Kázmér lengyel és fia, Ulászló cseh király közös támadást intéztek Mátyás ellen, akit 60,000 ember élén B.-ban ostrom alá fogtak. Ez alkalommal újra kitűnt Mátyás katonai lángelméje. Maga járta be álruhában az ellenséges tábort, melynek gyöngéit kifürkészte és azután az ostromlók minden élelmi szállítmányát elfogta, minek következtében a megszállás által elpusztult vidéken a lengyel s cseh király hadát nem tudta eltartani. Ily módon az ellenség az éhségtől, a korán beállott fagytól és ragályos betegségektől borzasztóan szenvedett. Kázmér és Ulászló ezek után nov. 15. s 16. békét kértek, mire Mátyás dec. 8. fegyverszünetet kötött velük és kiéheztetett ellenfeleit fejedelmileg megvendégelvén, nagylelkűen meg is ajándékozta. Az olmützi béke értelmében B. városa ugyan egész Sziléziával együtt Mátyás birtokában maradt, de Mátyás halálának hírére (1490) a polgárság a magyaroktól elpártolt és Dompnigot kegyetlenül megölette, míg társa, Stein (l. o.) idejekorán Berlinbe szökött. 1527., II. Lajos királyunk halála után, B. egész Sziléziával és Csehországgal Lajos sógorára, I. Ferdinánd királyra szállott. Ez években a polgárság zöme protestáns hitre tért. Az első sziléziai háborúban II. Frigyes azzal nyerte meg a polgárság hajlamát, hogy a várost és területét semlegesnek ismerte el; de 1741 nyarán (a mollwitzi diadal után) a várost igérete ellenére megszállta és hódolatra kényszerítette. A porosz kormány által 1748. kihirdetett városi «reglement» a régi önállóságnak jóformán véget vetett. 1742. B.-ban kötötték meg Ausztria s Poroszország azt a békét, melynek értelmében B. és Szilézia Poroszország birtokában maradt. A hétéves háborúban lotaringiai Károly a poroszokat a város határában legyőzte és a várost megadásra kényszerítette (1757 nov. 24.); azonban alig egy hónappal később Nagy Frigyes a város előtt termett és az őrséget, 21,000 osztrák katonát, fegyverletételre kényszerítette. 1760. Laudon meglepetés által akarta B.-t hatalmába keríteni, de Tauenzien parancsnok visszaverte a támadást. 1806 dec. 7-től 1807 jan. 7-ig a franciák voltak B. birtokában, kik bajor meg württembergi csapatokra bízták a város őrizetét. Ekkor még a kastély is Vandamme tábornok kezébe került, ki az erődítményeket leromboltatta. 1813 febr. 3. adta ki itt III. Frigyes Vilmos király «Népemhez» intézett híres kiáltványát, melyben a porosz népet a francia iga lerázására felhívta. Ezóta a város a poroszok hatalmában maradt.

A B.-i püspökség alapításának ideje pontosan nem ismeretes; az 1000-ik évben azonban már fennállott. A püspökök előbb lengyel hűbéresek voltak, később a sziléziai rendek sorában foglaltak helyet és 1742. a porosz király fenhatósága alá kerültek. 1810. a püspök világi hatalmától megfosztatott. Midőn Sedlnitzki Lipót püspök 1840. protestáns hitre tért, a káptalan Knauert választá utódjának, kit Diepenbrock s 1853. Förster püspök követett. Ez 1866. az Ausztria és Poroszország között kitört háboruban annyival inkább kényes helyzetbe jutott, mert mint B.-i püspök Ausztriában is nagybirtokos állásának örvendett. Förster ekkor a porosz sereg győzelméért mondatott kerületében imákat, de 1875. alkalma nyílt ezt megbánni, mert ez évben Bismarck herceg a kulturharc folyamában őt is felfüggesztette állásától és már elfogatását is tervezte, ugy hogy a püspöknek Ausztriába kellett menekülnie s ott is halt meg 1881 okt. 20.

Irodalom. Klose, Dokumentierte Geschichte der Stadt Breslau, 5 köt.; Pol, Jahrbüch. d. Stadt Breslau (lat.), 5 köt.; Grünhagen, Breslau unter den Piasten, 1861; u. a., Geschichte Schlesiens, 2 köt.; Heyne, Dokumentierte Geschichte des Bisthums Breslau, 3 köt.; Korn, Breslauer Urkundenbuch, I., 1870; Markgraf u. Frenzel, Breslauer Stadtbuch, 1882; Weiss, Chronik der Stadt Breslau, 1888; Markgraf, Geschichte Breslaus, 1888. — A magyar fenhatóság idejére nézve fontos kútfők: Eschenloer városi jegyző, Historia Wratislawiensis 1440—79, kiadta Kunisch, Denkwürdigkeiten Eschenloers címen, 2 köt. V. ö. Palacky, Über Eschenloers Geschichte von Breslau, Monatsschriften des böhmischen Museums, II., 225. és 253. old., és Kunisch, Eschenloer u. seine Denkwürdigkeiten, Petz Archiv, V., 1824; Markgraf, Die Entwickelung der schlesischen Geschichtsschreibung, Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens, 22 köt., 1888; Grünhagen, Wegweiser durch die schlesischen Geschichtsquellen, 1889. Eschenloeren kivül Johnsbach Benedek Chronik cimü müve is fontos, megjelent a Geschichtsschreiber Schlesiens cimü vállalat 12. kötetében, 1883; ez a krónika sok tekintetben hitelesebb Eschenloer és Dlugos elbeszélésénél; Kürschner, Nachrichten über die Vorgänge in Schlesien unter Podiebrad und Matthias Corvinus, Zeitschrift für Geschichte Schlesien, VIII.; Markgraf, Heinz Dompnig, der Breslauer Hauptmann, u. o. XX. köt.; Fraknói Vilmos, Hunyadi Mátyás, 1891; u. a., Hunyadi Mátyás képe Boroszlóban, Archaeologiai Értesítő, 1891. évf., 14. old. A többi irodalmat l. a Hadtörténelmi Közleményekben, 1890. évf., a 256—258. old.; Kronthal B. és Wendt H., Politische Korrespondenz Breslaus im Zeitalter des Königs Mathias Corvinus, I. 1469—1479, 1893; Boroszló 2. köt. 1893. V. ö. Wendt, Rachfahl, Finck és Wutke munkái B.-ról Mátyás király korában (Jahresberichte der Geschichtswissenschaft, 1897, XX. évf., III. rész, 318. old.). M. L.

Borovéfa, l. *Erdei fenyő* (VII. k.).

Borovszky *Samu*, a filozofia doktora, a m. tud. akadémia levelező tagja és irodaigazgatója, született Karavukován (Bács-Bodrog) 1860 október 25. Történelmi és magyar irodalmi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte s 1882. lépett az akadémia szolgálatába. Igazgató-választmányi tagja a m. történelmi, a m. genealogiai és heraldikai, ugyszintén a m. néprajzi társulatoknak. Történelmi értekezései különösen a magyar őstörténet és a népvándorlás korát tárgyalják. Főbb munkái: *A dákok* (etnográfiai tanulmány, 1883); *A honfoglalás története* (a müvelt közönség számára, 1893); *Csanád vármegye története 1715-ig* (I. köt. A vármegye általános története, 1896. II. köt. A vármegye részletes története, térképmelléklettel 1897); *A népvándorlás kora*. A Nagy Képes Világtörténet IV-ik kötete sajtó alatt. Sziklai Jánossal együtt szerkesztette a Magyarország vármegyéi és városai cimü illusztrált vállalatot, melyből eddig az Abauj-Torna vármegyét, Fiumét, Vas és Nyitra vármegyét tárgyaló négy kötet jelent mng.

Borri (Borro, lat. Burrhus) *József Ferenc*, hirhedt olasz próféta, alkémista, csodadoktor és csaló, szül. Milanóban 1627 máj. 4., megh. 1695 aug. 20. Rómában jezsuitának nevelték, idejét leginkább alkémiai tanulmányoknak szentelte és

állítólag isteni sugallat folytán, hivatva érezte magát arra, hogy isten országát a földön megteremtse. A jezsuitáktól üldöztetve, először Milanóba, innét Strassburgba menekült, ahol mint csodaorvos nagy feltűnést keltett, de Amsterdamban is megfordult, itt leleplezték és Hamburgon át, hol Krisztina svéd királynővel összeköttetésbe került, Dániába szökött. Itt a gyenge III. Frigyes királyt óriási pazarlásra csábította, kinek halála után Konstantinápolyba akart menekülni, de útközben Morvaországban elfogták és I. Lipót császár kiszolgáltatta a pápának. Miután eretnekségéről hit alatt lemondott, 1672. kibocsátották a fogházból. Főműve: La chiave del gabinetto del Cavagliere G. F. B. (Köln 1681).

Bórsavas mangánoxidul, szintelen, nehezen olvadó test, melyet ugy nyernek, hogy mangán oxidul-sók oldatához boraxot adnak, a keletkezett csapadék a B. Szárítónak használják a firnász előállításánál.

Borsfa (növ.), l. *Bors* (III. k.).

Borsigwerk, l. *Biskupitz* (III. k.).

Borsod-*vármegye* (III. k.), területe a legújabb adatok szerint 3428 km², lakóinak száma (1898) 239,200 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 1 rend. tanácsu város, 48 nagy- és 128 kisközség. A szolgabirói járások száma 6, a körjegyzőségeké 47. Puszta, telep és major van 464. A vármegye területén van 2 kórház 212 ágygyal, egész területén működik 63 orvos, 114 okl. bába és 24 gyógyszerész. Van 69·1 km. állami és 649·4 km. törvényhatósági út, utóbbiak közül azonban 69·0 km. kiépítetlen. A vasúti vonalak hossza 171·6 km., miből 122·5 km. állami vasút; a vasúti állomások száma 34. Megnyilt a Boldva-völgyi vasút. Van 59 posta- és 30 táviróhivatal, továbbá 124 távbeszélő-hivatal, illetve állomás. A vármegye területén fennáll 3 bank, 4 takarékpénztár és 27 szövetkezet, összesen 1.505,900 frt tőkével. Az összes tanintézetek száma 418, köztük 2 gimnázium, 12 különféle szakiskola, 299 népiskola, 103 kisdedóvó, 1 emberbaráti jellegü intézet és 1 börtöniskola. Mindezen intézeteket összesen 40,593 tanuló látogatta. TH—V.

Újabban mozgalom indult meg az iránt, hogy a szőllők ültetése körül rabmunka alkalmaztassék. A dinnyetermelés (sárga és görög) nagy lendületet nyert M.-Csát, Igrici, Hő-Papi, Nemes-Bikk, T.-Palkonya, Külső- és Belső-Bőcs községekben. A *bánya*-vállalatok száma a királdi, mucsonyi, s.-szt.-péteri és kazinci kőszén-, a martonyi vasércbányákkal szaporodott. A szendrői kőszénbánya megnyitása tervben van. A vármegye fővárosának Miskolcnak fejlődését l. *Miskolc.*

Borsod, kisközség (III. k.). Van itt az u. n. *Kakaskő* alatt vezető országút mentén egy feldult kőkori sirmaradvány és más kőkori telep, melyekből többféle bronztárgyak kerültek elő. A régi földvárral szemben van egy másik domb, melyet *Derekegyházának* neveznek. Szent István király törvényei szerint minden tiz községnek kellett egy templomot épiteni, igen valószinü tehát, hogy a várispánság központja, B. sem maradhatott e nélkül, ennélfogva az is valószinü, hogy Derekegyháza még Szt. István király alatt épült s a várral együtt a mongol pusztitás martaléka lett, legalább *B. vár* ezután többé nem szerepel. A templom alapjai Butykay József mérnök felvétele szerint 14 öl hosszuak s romjaiból román stilre következtethetünk. Az itteni leletekből füles vésők és egy őskori bronzkard a Petrovics Gyula gyüjteményébe kerültek.

Borsola v. *indiai szegfü* (növ.), csak Peechi Lukács «Keresztény szüzeknek tisztességes koszoróját» 14-ik száma alól ismeretes növénynév. A növény leirása a nagyon ritka eredetiből, Weszprémi «Succincta medicorum Hungariae et Transsilvaniae biographia» III. köt. 297. old.-ról átvéve a következő: «szép és aranyszinü leveleket és mint valami saárga bárson olyan virágot visel, föképpen akkor szép és gyönyörüséges virág, midőn számlálhatatlan leveleit teljessen kinyilva mutogattia; ez rózsa kedves fü tekintetre, és vastag ereie vagon, inkább nagy voltával és kedves szineivel tölti be embernec szemét; nagy volta miatt az koszoróba nem kötic, hanem virágának egy v. három leveleit; az ü szára levele és virága oly büdös, hogy semmiképpen el nem titkolhattia». Ebből a leirásból a B. nem nagyon könnyen ismerhető fel, de a nagy sárga és büdös rózsa virágja mégis elárulja, hogy a B. szó alatt a nagyvirágu büdöske (Tagetes erecta L.) lappang. Ezt bizonyítja az is, hogy *Benkő* a *Tagetes patulát indiai virágnak* (Peechi indiai szegfünek), *indiai «gyökeny»*-nek (sic!), a *T. erectát* pedig *sárga rózsának, török* v. *büdös szegfünek* stb. mondja. *Csapó* pedig (Új füves és virágos magyar kert, 252. old.) a büdöskét *Caryophyllus Indicus*-nak (a. m. indiai szegfü) is nevezi. Ha tehát valaki a *büdöske* v. *büdös rózsa* népies műszavat mellőzni akarja, a *Tagetes* L. génuszt *borsolának* bizvást nevezheti. BORB.

Borsó-szipoly, l. *Diplosis* (V. k.).

Borsovai főesperesség, hajdan az egri egyházmegyének volt egyik kerülete és Bereg vármegyén kivül Szabolcs vármegyének Kis-Várda körül eső északnyugati csücsát is magában foglalta. A beregvármegyei Borsova patak őrzi emlékét. A XV. sz.-on túl nem fordul elő, mert a hasonló nevü megyét a XIV. századtól kezdve Beregnek nevezték. V. ö. *Pesty,* Eltünt vármegyék és várispánságok. KAR.

Bórtrioxid, l. *Bórsavak* (III. k.).

Borugung (III. k.) afrikai vidéket 1894. Decoeur és Baud franciák átutazták, nemsokára azután Lugard látogatta meg, ki Nikiig hatolt, majd Ballot, Dahome kormányzója utazott át rajta.

Bosányi *Béla,* orvos, szül. Székesfehérvárott 1858. Orvosi tanulmányait Budapesten és Bécsben végezte. Orvosi gyakorlatát eleinte Meranban, utóbb Nagybecskereken folytatta. 1892 óta a Szt.-Lukács-fürdő főorvosa. 1899 jul. 26. kir. tanácsosi cimet kapott. Szakirodalmi működése jobbára a balneologiára terjed, különösen pedig a budapesti hévvizekre. Munkái közül említendők: *Meran, klimatikus gyógyhely Dél-Tirolban, A köszvény* (Budapest 1894); *A Szt.-Lukács-fürdő* (monográfia, 2. kiad. 1899). Azonkivül nagyobb számu, orvosi szaklapokban megjelent hidrologiai dolgozat.

Boscoreale, olasz város (III. k.), az ókorban is lakott hely volt és egyszerre pusztult el Pompejivel. 1894. az erre is kiterjedő ásatások jelentékeny leleteket eredményeztek. Lassankint napfényre került egy teljes római villa, gazdasági épületeivel és egy fürdővel egyetemben. Az összes ottani leletek közül azonban legfontosabb az a 96 darabból álló ezüst edénylelet, melyet aranyékszerekkel és körülbelül 1000 darab (Augustustól Vespasianusig terjedő császárkori) éremmel egyetemben egy férfiunak (talán egykori tulajdonosának) csontváza mellett ástak ki a villa egyik helyiségében. Az ezüst edényleletet, mely körülbelül a Kr. e. 50. és Kr. u. 79. évek közötti időből származik, Rothschild báró vásárolta meg és a Louvrenek ajándékozta. Fő tárgyai azok a díszes ivóedények (9 pár), melyek finom kivitelű ornamentikájukkal és figurális pompájukkal erősen hasonlítanak a világhirű hildesheimi lelet tárgyaihoz (l. az *Ezüstleletek* cimszó mellékletét, 1—5. ábra, VI. k.). Az ásatásokat folytatják. V. ö. Der Silberschatz von B. (Mittheil. des kais. deutschen archaeol. Institutes, 1896. II.). L. M.

Bose *Gyula Frigyes Vilmos* gróf, porosz tábornok, megh. Wernigerodeban 1894 jul. 22. Nevét 1894 óta az első türingiai (31. számu) gyalogezred viseli.

Boselli *Pál* (III. k.), olasz államférfiu, 1893 dec. 13. átvette Crispi minisztériumában a földmivelésügyi tárcát, 1894. pedig a kabinet újjáalakitásakor a pénzügy vezetését. 1896 márc. 5. az aduai vereség hirére összes társaival lemondani kényszerült. 1899 máj. a Pelloux-kabinetben kincstárnok lett. O. J.

Bosnyák *Zoltán* (felsőpataki), iró, szül. Balaton-Turban 1861 okt. 10. Középiskoláit Nagy-Kanizsán, a kegyesrendiek gimnáziumában végezte. A jogot Budapesten hallgatta, ahol 1883. az államtudományok doktorává avatták. Első nagyobb munkája a *Birtokminimum, mint agrárreform Magyarországon*, amely élesen támadja a kötött birtokot. 1891. jelent meg a *Gyámügyi közigazgatás reformja* című szakkönyve. Irói hajlamai azonban folyton a szinművészethez vonzották. *Becsületbiró* c. szinművét 1896 okt. 30. adták a nemzeti szinházban. *Tisztító tüz* c. darabja ugyancsak a nemzeti szinházban szinre került 1897 nov. 26. *Mary* c. szinművére most készül a nemzeti szinház. 1883. kinevezték a kir. belügyminisztériumhoz, ahol a gyámügyi közigazgatási osztály vezetője.

Bossányi *László* megh. Rákospalotán 1899 ápr. 20.

Bosscha *János*, németalföldi fizikus, szül. Bredában 1831 nov. 18.; Deventerben és Lejdában természettudományokat tanult, 1856. asszisztens a fizikai kabinetben Lejdában, 1860. tanár a bredai katonai akadémián, 1863. iskolafelügyelő, 1872. tanár a delfti politechnikán s 1878-ban igazgató ugyanezen intézetben. B. foglalkozott a hang terjedési sebességével, a galván polarizációval, a hőegyenértékkel, a galvánáram hőfejlesztésével, az elektrolizis mekanikai elméletével stb. Nagy érdemeket szerzett a telegráfozás terén is.

Bosse *Róbert*, német államférfi, porosz közoktatási miniszter. 1899 szept. 4. rangjának és címének megtartása mellett nyugalomba vonult. Azonfelül a vörös sasrendet kapta. Elbocsáttatásának oka abban a körülményben keresendő, hogy több képviselő (mint p. Irmer), aki tanári állásánál fogva az ő minisztériumának alárendeltje, a porosz országgyülésen a csatorna-javaslat ellen szavazott. A tudományos és liberális körök egyébiránt örömmel látták távozni. Bankettek alkalmával B. ugyan mindig a szellemi szabadságot és a tudomány haladását magasztalta; mint miniszter azonban egészen ellenkező irányt követett és Jastrow, meg Arons egyetemi magántanárok megrendszabályozásával homályt borított nevére. M. L.

Bossu d'Arras, francia trouvère, l. *Adam* (de la Halle, I. k.).

Boston, amerikai város, lakóinak számát (1895) 494,000-re becsülték. 1890. az iparos vállalatok száma 7942, 90,805 munkással, 211 millió dollár értékü árutermeléssel. Ebből esett férfiruhára 24, könyv- és újságnyomtatásra 12, vasöntő és gépipari termékekre 8·5, kőmüvesmunkákra 8·8, ácsmunkákra 8·8, bútorokra 5·4, kötélverő munkákra 5·3, hangszerekre 4·7, sörre 4·6, dohánynemüekre 2·3, gummi-árukra 1·8 millió dollár. A behozatal értéke 1894. volt 53·4 millió dollár; ebből esett nyers cukorra 10·9, gyapjura 6·8, bőrökre 5·1, vegyi szerekre 3·1, pamutra 2·6, gyümölcsökre 1·6 és manilla-kenderre 1·2 millió dollár. A kivitel értéke volt 84·7 millió dollár; ebből esett: szalonnára 14·2, szarvasmarhára 12·3, nyers pamutra 8·8, búzalisztre 8·7, nyers húsra 7·4, disznózsirra 6·3, bőrökre és bőrárukra 5·8, sonkára 4·7, búzára 2·3, rozsra pedig 1·8 millió dollár. Hajó érkezett 2078 1.738,733 tonna tartalommal. Bevándorló érkezett 15,654.

Bostra, *Nova Trajana*, l. *Boszrá* (III. k.).

Boström *Erik Gusztáv*, svéd államférfi, *B. Christoffer Jakab* (III. k.) filozofus unokája, szül. 1842-ben. 1875. beválasztották a második kamarába, ahol a védvámok mellett harcolt. 1891. pedig átvette a védvámos minisztérium vezetését. A nagy gabonaárak azonban 1892. arra kényszerítették, hogy vámleszállítási javaslatot terjeszszen a kamarák elé, melyet több módosítással elfogadtak.

Bosworth *József*, angol filologus, szül. Derbyshireben 1789., megh. Oxfordban 1876 máj. 27-én. Aberdeenben és Cambridgeben teologiát tanult, 1814. diakon lett, egy ideig Amsterdamban és Rotterdamban angol káplán volt, 1839. a cambridgei egyetemen teologiai doktori címet nyert és 1857. a Christ Church College tagja és az oxfordi egyetemen az angol-szász nyelvészet tanára lett. Sokat buzgólkodott, hogy Angliában érdeklődést keltsen az ó-angol grammatika iránt és a cambridgei egyetemen angol-szász tanszéket alapitott. Nyelvtudományi müvei közül említendők: Elements of Anglo-Saxon grammar (London 1823); Compendious grammar of the primitive English (1826); Origin of the Dutch (1836); Dictionary of the Anglo-Saxon language (1838), mely az ő fő műve; Compendious Anglo-Saxon and English dictionary (1848); King Alfred's Anglo-Saxon version of the historian Orosius (1859); The Gospels in Gothic of 360 and in

Anglo-Saxon of 995 (Wiclef és Tyndale angol fordításával, 2. kiad. 1873). Nagy angol-szász szótárának átdolgozását, melyet 1882. kezdett meg, halála után az oxfordi egyetem megbízásából Toller folytatta.

Boszkovics *Sztján*, szerb államférfi, meghalt Belgrádban 1893 jan. 7.

Bosznia (III. k.). A Hercegovinával egyesített B.-ban a harmadik népszámlálást 1895 ápr. 22. tartották meg, mely az előbbiektől annyiban különbözött, hogy nem a honos és idegen, hanem csak a helyben lakó népesség összeírását tűzte ki céljául; eredményei is megbízhatóbbak, mert 1879. nemcsak a különféle konfesszionális viszonyokból eredő akadályokat kellett lektűzdeni, hanem még előbb házakat megszámozni és a helységneveket is megállapítani kellett; 1885. pedig a népösszeírásón kivül még egyéb tényezőket is figyelembe kellett venni. Az okkupáció előtt a lakosok számát 1.069,772-re becsülték. A három népszámlálás adatai a következők:

	1879	1885	1895
Férfi	607,650	705.025	828,190
Nő	550.514	631,066	739,902
Összesen	1.158,164	1.336.091	1.568,092

E szerint a szaporodás az összes lakosságra nézve 1879—85.: 15·36%, 1885—95.: 17·36% és 1879—95.: 35·39%, azaz évenként 2·56, 1·77 és 2·15%. 1879-ben 1000 férfire esett 905·19, 1885-ben 895·10 és 1895-ben 893·48 nő. A lakosok nagyobb része mohammedánus, görög keleti vagy róm. kat. vallásu. Volt ugyanis:

	1879	1885	1895
Mohammedánus	448,613	492,710	548,632
Gör. kel.	496,485	571,250	673,246
Róm. kat.	209,391	265,788	334,142
Izraelita	3,426	5,805	8,213
Egyéb	249	538	3,859

Foglalkozás tekintetében 1895. a lakosság a következőképen oszlott meg: mezőgazda volt 1.385,291 (88·34%, Bihács kerületben 99·75%), egyéb foglalkozásu 182,801 (11·66%). A mezőgazdák közül volt 2·13% földbirtokos, 33·45% szabad paraszt, 38·25% kmet, 11·26% szabad paraszt, akik egyszersmind kmetek és 3·25% egyéb mezőgazdasággal foglalkozó. A szabad parasztok és kmetek közti viszony 1885-ben még 11 : 19, 1895. pedig 5·3¾ volt. A lakosság sűrüsége: 1895. esett 1 km²-re 31 lélek (1879-ben 23, 1885-ben 26); legsűrűbb lakossága van Dolnya Tuzla (40·32) és Banyaluka (36·43) kerületeknek, leggyérebb Travniknak (23·85) és Mosztárnak (24·07). Az egyes kerületekben lakott:

Sarajevóban	228,107
Banyalukában	329,499
Bihácsban	191,897
Dolnya Tuzlában	358,990
Travnikban	240,088
Mosztárban	219,511
Összesen	1.568,092

A helységek közül csak 51-nek (35 város, 2 mezőváros és 14 falu) volt több mint 2000 lak., ezek közt van 11 város 5000-nél több lak. Név szerint Sarajevo (38,003), Mosztár (14,370), Banyaluka (13,566), Dolnya Tuzla (10,227), Bjelina (9320), Tersany (6736), Travnik (6261), Brcska (5998), Bosnyák-Gradiska (5353), Dervent (5328) és Livno (5006). Az 1895-iki állatállomány: 233,322 ló, 1.417,532 szarvasmarha, 926 öszvér, 5378 szamár, 1.446,848 kecske, 3.230,720 juh, 662,242 sertés, 140,061 méhkas. B.-nak 5.102,700 ha.-nyi összes területéből 2.335,894 ha. esik szántóföldekre, rétekre, legelőkre stb., 2.681,910 ha. pedig az erdőre (az okkupáció idejében 1.811,300, ill. 2.727,200). A megmivelt területből 1.030,248 ha. szántó, 39,413 ha. kert, 331,246 ha. rét, 5760 ha. szőllő és 929,226 ha. legelő. Ebből be volt vetve búzával 222,041, rozszsal 21,411, repcével 527, árpával 97,629, zabbal 76,343, kölessel 15,727, kukoricával 194,352, burgonyával 12,953, cukorrépával 2096 és dohánynyal 2184 ha. A szőllők az 1890—94-iki években átlag 46,999 hl. bort adtak; a dohánytermelés pedig évenként 36,000—44,000 mm. dohány volt, amelyet jelenleg négy (Sarajevo, Mosztár, Travnik és Orazsje, összesen 3427 munkással) kincstári dohánygyárban dolgoznak föl. Bányászatot (amelyről az okkupáció előtt alig lehetett szólani) jelenleg a következő helyeken üznek: 1. Sziminham és Dolnya-Tuzlában (430 munkás, 1895-ben 125,000 mm. főtt só); 2. Krekében Dolnya-Tuzla mellett (1895-ben 520,000 mm. lignitet); 3. Zenicában (1895-ben 520,000 mm. kőszenet); 4. a varezsi vasműben (441 munkás, 1895-ben 37,612 mm. nyers és öntöttvas); 5. Szinyakóban (1895-ben 158 mm. réz); 6. Csevlyanovics-Vogoscsában (1895-ben 81,500 mm. mangánérc); 7. Dubosticában (1895-ben 6000 mm. krómércet). A gyáripar fejlesztésére is sokat tesz a kormány. Az újabban alapított gyárak közül leginkább virágzik az 1894. megnyitott ammoniak-gyár. 1899. Sarajevo mellett posztógyárat akarnak épiteni. Újabb pénzintézetek: az 1898 jul. alapított *boszniai országos bank* (a bécsi Bank-egyesület alkotása); továbbá a hasonlóan 1898. Sarajevóban megalakult kereskedelmi és szállítási részvénytársulat.

Az okkupáció óta összesen 2961 km. hosszu utat, 92 hidat (5699 m. hosszuságban) készítettek és 1990 km-nyi hosszu utakat járhatóbbakká tettek. Az utak hossza 1895-ben volt: 2012 km. országút, 1756 km. kerületi út és 2342 km. szekér- és lovas-út. A vasúti vonalak hossza 1899. 708 km. 1896—99-ig 306 km. hosszuságban épitettek vasutakat. Jelenleg tervbe van véve a gabela—cattarói vonal kiépítése, Gravosa és Trebinje felé kiágazásokkal. E vonalnak hossza 130 km. lesz. 1899 jan. e célra 11½ millió frt értékben 4½%-os országos kölcsönkötvényeket bocsátottak ki. A tervezett vonal kiépítése után B. vasúti hálózata 849 km. hosszu lesz. Az évi tiszta jövedelem kitett 1886-ban 322,000, 1896-ban 663,000 forintot. 1886-ban 257,000 személyt szállitottak, 1896-ban 980,000-t. Az áruk pedig ebben az időben 100,000 tonnáról 537,000 tonnára emelkedtek. Az 1899-iki budget szerint a kiadások kitesznek 19.496,780 frtot; ebből esik a középponti kormányra: 1.687,447 frt; a belügyi kormányzatra: 8.123,897 frt; a pénzügyi közigazgatásra: 6.000,221 frt; az igazságügyi kormányzatra: 850,580 frt és a középitészetre: 2.834,645 frt. Ugyane közigazgatási ágaknak *bevételei:* 13,400, 1.091,910, 15.931,640, 59,300 és 2.453,000 frt, *vagyis összesen:* 19.549,250 frt. E szerint az 1899-iki budget *52,470 frtnyi* többletet tüntet fel.

Irodalom. Ballif: Römische Strassen in Bosnien und d. Herzegowina, I. rész, Bécs 1893; Szokolay, Die sanitären Verhältnisse Bosniens u. d. Herzegowina, Sarajevo 1895; Renner, Durch Bosnien und die Herzegowina, Berlin 1897; B. és Hercegovina a millenáris kiállításon, Budapest 1896; Hauptresultate der Volkszählung in Bosnien v. 22. April 1895, Sarajevo 1896; Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien u. d. Herzegowina, 4 köt., Bécs 1895—96. Munro, Rambles and studies in Bosnia-Herzegovina, London 1896; Patsch, Arch.-epigr. Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien, Bécs 1897; Moser, Bosnie-Herzegovine, Páris 1898; Capus, A travers la Bosnie et la Herzégovine, u. o. 1896; Arndt, Reisebilder aus Bosnien, Berlin 1898; Spalaikovitch, La Bosnie et la l'Herzégovine, Páris 1899; Bismarck O., Eine pädagogische Studienreise in Bosnien (Deutsche Zeitschr. für ausländisches Schulwesen, 1898, 3. évf.); Dr. Petriniensis (zágrábi egyetemi tanár álneve), Bosnien und der kroatische Staat, Zágráb 1898, v. ö. Pester Lloyd 1898 nov. 26; Boszniai régiségek, Nedics Márton után, Századok 1898, 562. old. —ZIK és M. L.

Bóta, kisközség Borsod vármegye ózdi járásában, (1891) 560 lak., 1679 kataszt. hold területtel. Határában 6 darab rézkard-lelet.

Botero *József*, olasz iró, szül. Novarában 1815., megh. 1885 máj. 30. Tanulmányait Torinóban végezte. 1848. részt vett az Ausztria elleni háboruban, 1849. a cortemiliai kollégiumban az olasz irodalom tanára lett, azután egymásután a leccei, faenzai, pistojai és campobassói liceumok igazgatója volt. Regényei: Ricciarda (1854); Raffaele (1858); Il Galeotto (1859); Didimo Frate (1861); Eloisa Basili (1869). Parabolagyüjteményei: La mia donna (1869); Speranza (1870); Viver bene e far il bene (1872); Amore e nature (1873). Közzétett több irodalmi monográfiát is.

Both (botfalvi és bajnai) *család*, leszármazása okiratosan IV. László király uralkodása idejéből (1272—90) mutatható ki, amidőn is a nevezett király a család ősének, *Budnak*, turnai Gothárd fiának, a sárosi várhoz tartozó Felsebes (most Felsősebes) nevü jószágrészt adományozta, melyet Bud fiai, *Péter*, *Imre*, *László* és *Domonkos* 1319. Synka mesterrel, Tamás fiával, ennek sárosvármegyei Ásgut nevü birtokáért királyi jóváhagyással elcserélték. 1310. Róbert Károly király ugyanazon Budnak adományozta az ungi várhoz tartozó Kis-Tarnóc nevü földet, melyet a szerző nevéről csakhamar Budfalvának (most Botfalva) neveztek el. A család innen vette előnevét. Bud egyik fiától, Pétertől leszármazó *János* és testvérei a XV. sz. közepe táján királyi adományul kapták az esztergomvármegyei Bajna és több más birtokokat és a bajnai előnevet vették fel, de ez a több jeles egyént felmutató ág fiágon már a XVI. sz. második felében kihalt. A család címerét Mátyás király 1460. adományozta, ennek pajzsalakja páncélba öltözött ijjászt mutat, azonban a bajnaiaknak más címerük is volt, amelyen kardot tartó páncélos és nyíllal átlőtt hajlított kar és e felett csillag és félhold szemlélhető.

Bothmer *Vilmos* báró, cs. és kir. altábornagy, pótlovazási főfelügyelő, szül. 1839 ápr. 22. Katonai szolgálatát a 2. dzsidás-ezredben kezdte meg. 1855. hadapród, röviddel azután hadnagy, 1859. főhadnagy, 1865 jul. 1. százados lett. 1866. a katonai érdemkereszttel tüntették ki. A hadjárat után elvégezte a központi lovasiskolát. Később pedig a vezérkarhoz osztották be. E minőségében a bécsi I. gyalogha dosztálynál teljesített szolgálatot. 1876 nov. 1. őrnagygyá nevezték ki a 3-ik dragonyos-ezrednél, majd pedig alezredessé lépett elő. 1882 nov. 1. ezredes és a 7. dragonyos-ezred parancsnoka, 1889. lovas-dandárparancsnok és vezérőrnagy, 1893. a budapesti 31. gyalogha dosztály parancsnoka, 1894 máj. 1. altábornagy lett. Később pótlovazási felügyelővé nevezték ki és 1898 nov. 30. a Lipót-rend lovagkeresztjével tüntették ki. B. egyike a hadsereg legkitünőbb lovasainak és a legjobb lóismerőinek. M. I.

Bothrops *Wagl.* (állat), a csörgőkigyók (Crotalidae) családjának egyik neme. Braziliában otthonos fajai a *Jararaca* és *Labaria*. Mindenik nagyon mérges.

Botriomikózis (botryomycosis). Lovaknak fertőző betegsége, melyet a fürtalaku, zoogloeás csoportokat alkotó gömbölyü bakterium, a *Botryomyces equi* okoz. A betegség tömött, szivós daganatok fejlődésében nyilvánul, melyek a szerszámtól dörzsölt s e közben befertőzött testtájakon, főképen a szügyön, keletkeznek s belsejükben a kokkusztelepeket magukban foglaló lágy gócokat tartalmaznak. Az esetek egy részében a külső daganatokhoz csatlakozva vagy önállóan is a belső szervekben is képződnek hasonló daganatok. A gyógyítás a bőrben és a bőr alatt fejlődött daganatok sebészi eltávolításában áll. HUTYRA.

Bott *János József*, német zeneszerző, meghalt New-Yorkban 1895 máj. 10.

Bottego *Viktor*, olasz Afrika-utazó, szül. Parmában 1861., megh. Afrikában 1897 márc. 17. Miután elvégezte a torinói katonai akadémiát, 1887. mint fiatal tiszt Eritrea afrikai olasz gyarmatba került, ahonnan 1891. kisebb utazásokat tett a Danakil-földre, melyet Masszauától Asszabig átkutatott. 1892 szept. Berderából a Djuba felső folyásához indult, melynek átkutatása után a folyó mentén haladva 1893 szept. eljutott az Indiai-oceán partjához. Második útjára B. 1895 okt. 12. indult Baraváról, hogy a Djuba partján levő Lugh olasz telepet fejleszsze és a Rudolf-tó mellett kutatásokat végezzen. Az expedició a 6000 km. hosszu és 3000 km. széles Pagadé-tóhoz jutott, melyet az olaszok *Reghina Margheritának* neveztek el. Azt is kiderítették, hogy az Omo a Rudolf-tóba ömlik és egyúttal átkutatták a Sobat forrásterületét. A Sobat és a Kék-Nilus vizválasztóján, Gobo közelében a kisérő szomáliak orvul megtámadták az expediciót és B.-t legtöbb társával együtt felkoncolták. Két tisztet, kit nem öltek meg, hosszabb ideig fogságban tartottak, azután pedig Menelik négushoz küldték, ki a megmentett iratokkal együtt kiszolgáltatta az olaszoknak. B. műve: Viaggi di scoperta nel cuore dell'Africa: il Giuba esplorato (Róma 1895).

Bottrop, porosz község, (1895) 18,015 lak.

Bottyán *János*, az újabbi kutatások szerint nem 1635—40 közt, hanem 1640—45 közt született s tarna-őrsi táborában 1709 szept. 26. halt meg. Gyöngyösön a ferenciek templomában temették el. Budavár 1686-iki ostromának is egyik hőse volt. Ez időben ő volt és nem Batthányi Ádám gr. (mint azelőtt a névhasonlóságból hittek) Esztergom lovaskapitánya. 1686 jun. 19-én 400 huszárjával s 200 komáromi s győri sajkás hajduval a várba igyekező 500 török lovast levágott, másnap pedig Adonynál 1000-nél több török őrség lekaszabolása után a Csepel-szigeten a budai

pasa s más budai török urak menekülő háremhölgyeit (száznál többet) elfogván s tömérdek kincseiket (egykoruak a zsákmányt legalább kétszázezer forintra teszik) elvevén, a keresztény táborba vitte. (V. ö. *Thaly* Kálmán, Századok 1884. évf. 604—608. old. és *Károlyi* Árpád, Buda visszavétele 1686-ban.) 1689. Szerbiában Grabovánál B. döntötte el Badeni Lajos alatt vitéz huszár-rohamával a győzelmet, amiért I. Lipóttól a vitézségi nagy aranyérmet nyerte 300 aranyat nyomó láncon, melyet mint kuructábornok is haláláig viselt. 1707-iki dunántúli hadjáratait oly genialitással intézte, hogy még a csász. és kir. vezérkar irói is (v. ö. Feldzüge des Pr. Eugen v. Savoyen) teljes elismeréssel adóznak neki és őt a harcászati módszer valódi mesterének nevezik. Szavójai Jenő különösen megbecsülte B.-t.

Bouché (ejtsd: busé) *Károly*, német üvegfestő, szül. Münchenben 1845. Papi pályára készült, 1863—67-ig azonban a müncheni művészakadémián a festészetet tanulta. Mellesleg üvegfestészettel is foglalkozott; 1873. Münchenben üvegfestészeti intézetet alapított és már 1874. a londoni és 1876. a müncheni művészeti és műiparkiállításon kitüntetést nyert, mihez később még több is sorakozott, igy I. Ferenc József osztrák császár és magyar királytól a művészet és tudomány nagy aranyérme. Nagyobbszabásu művei közül, melyekhez maga készítette a vázlatokat, nevezetesebbek: a lipcsei Tamás-templomban Gusztáv-Adolf- és Vilmos-császár-ablak, a kórusablak a wishyi székesegyházban, az athéni katol. bazilikában, a limburgi, az augsburgi főtemplomban, a dinkelsbühli György-templomban, a speyeri protestáns templomban. Több profán épület ablakait is festette, a többek között: Cumberland herceg gmundeni kastélyának ablakát, a lipcsei új egyetemi könyvtár, a régi egyetem díszterme és a zenei konzervatorium ablakait. Több üvegfestményét egyes muzeumok és műipariskolák mintául vásároltak meg.

Boucher (ejtsd: busé) *Henrik*, francia politikus, szül. Bruyèresben (Vogezek) 1847 szept. 19. Jogot tanult, az 1870—71. háboruban a Loire és Belfort mellett harcolt a németek ellen s Bourbaki hadtestével együtt Svájcba internáltatott. 1872 óta iparvállalatokban vett részt s több papir- és cellulózgyárnak vetette meg alapját, 1880—87. a Vosges département főtanácsának tagja volt s 1889. és 1893. köztársasági programmal bejutott a képviselőházba. 1896 ápr. 29. a Méline-kabinetben a kereskedelmi tárcát vállalta el. 1898. az egész kabinettel visszalépett. O. J.

Bouches-du-Rhône, francia département, (1896) 673,820 lak. 1897-iki termés: 474,910 hl. búza, 2240 hl. rozs, 62,400 hl. árpa, 210,000 hl. zab, 929,092 hl. bor.

Bouchor (ejtsd: busór) *Móric*, francia költő, szül. Párisban 1855. Nagy vagyona lehetővé tette, hogy a művészetnek és az irodalomnak éljen. A költészet mellett szobrászattal is foglalkozott. Alig volt 19 éves, midőn első dalgyüjteménye Chansons joyeuses c. alatt megjelent, ezt követték: Poèmes de l'amour et de la mer (1875); Le Faust moderne (1878); Contes parisiens en vers (1880) és L'Aurore, ez utóbbi legjobb műve.

Bouillotte, l. *Brelan* (III. k.).

Boullier (ejtsd: buljé) *Ágost*, francia történetiró, szül. Roanneban 1833 febr. 22., hazai és több külföldi egyetemen folytatta tanulmányait és beutazta Ázsia és Afrikának egyes országait. 1869. képviselőnek választották, 1875 óta azonban csakis tanulmányainak él. Főbb művei: Essai sur l'histoire de la civilisation en Italie: Les barbares (1861); Origine et formation de l'État de l'Église (1865); L'île de Sardaigne (1865); Études de politique et d'histoire étrangères: Allemagne, Turquie, Italie (1870); L'art vénitien (1879); Victor Emmanuel et Mazzini (1885). M. L.

Boulogne, 1. *B.-sur-Mer*, francia kikötőváros, (1896) 46,807 lak. Újabban egy új molo-kikötő készült el. Ebben a viz apály idején is legalább 10 m. mély. B. mint halászok kikötője is egyike Franciaország legfontosabb kikötőinek. 1895. a nemzetközi forgalomban 1425 hajó fordult meg benne 582,821 tonna tartalommal és a francia kikötőkkel való forgalomban pedig 517 hajó 101,424 tonna tartalommal. 1896. a nemzetközi forgalomban a behozatal értéke volt 183·4, a kivitelé 281·8 millió frank. Amabban a fontosabb árucikkek: selyemkelmék 31·2, gyapjukelmék 17·6, pamutkelmék 15·7, gyapju 13·2, juta 10·2, fonalak 9·6 millió frank; a kivitelben: gyapjukelmék 48·3, selyemkelmék 41·2, bor 31·9, bőr 23·4, pamutkelmék 13, játékszerek 11·3, órák 10·5, esztergályos-áruk 9·3 millió frank. — 2. *B.-sur-Seine*, (1896) 37,418 lak.

Boulogne, *Jean* de, l. *Bologna* (III. k.).

Bouquet (ejtsd: buké) *Dom Márton*, francia történetiró, szül. Amiensben 1685 aug. 6., megh. a párisi Blancs-Manteaux kolostorában 1754 ápr. 6-án. 1706. belépett a bencések rendjébe és könyvtárnoka lett a saint-germain-de-prési apátságnak. Állásáról azonban 1721. lemondott, hogy kizárólag a tudománynak szentelhesse életét. Flavius Josephushoz irt magyarázatait átengedte Havercampnak, ki már régebben foglalkozott ezen auktorral és B. észrevételeinek nagy hasznát vette. B. sok évi kutatásainak gyümölcse a Scriptores rerum gallicarum et franciarum c. kútfő gyüjtemény, melyhez Colbert megbizásából fogott és melyből 1738-ig 8 kötet jelent meg. (E nagy munkát B. halála után mások folytatták, ugy hogy 1876-ig 23-ra terjedt a kötetek száma.) V. ö. Grande Encyclopédie (V. 708). M. L.

Bourbaki *Károly Dénes Sauter*, francia tábornok, megh. Saint-François villájában (Bayonne mellett) 1897 szept. 22. V. ö. *Grandin*, Le général B. (Páris 1898).

Bourbon, *Ile*, l. *Réunion* (XVI. k.).

Bourbon, 1. *Elvira*, Don Carlos spanyol trónkövetelő másodszülött leánya 1896 nov. 17. Folchi családos olasz festővel megszökött. A szerelmes pár New-Yorkba ment át. — 2. *B. Izabella*, a párisi gróf felesége, megh. 1897 máj. 17.

Bourbon-tea, l. *Angraecum* (I. k.).

Bourée *Frigyes Albert*, francia diplomata, 1895. athéni követ volt, 1879. rendelkezési állapotba helyezték.

Bourgeois *Léon Viktor Ágost* (III. k.), francia államférfi. 1895 jan. Faure, az új köztársasági elnök, B.-t bizta meg egy új kabinet összeállításá-

val, de B. nem birt e felhivásnak megfelelni és Ribotnak engedte át helyét. Ennek bukása után (nov.) B. állított össze a radikális párt köréből új kabinetet, melyben a belügyi tárcát maga vállalta el. Ebben az állásban eltiltotta a képviselőket és szenatorokat a szindikátusokban való részvételtől és Arton kiadatását követelte Angliától, mely erélyes követelésnek az angol kormány meg is felelt. A déli vasúttársaság szennyes üzelmeivel szemben azonban B. csak lanyhán járt el, ami fölött a szenátus 1896 febr. 11. sajnálkozásának adott kifejezést. A kamarában ugyan a többség ezért kikelt a szenátus ellen, de ez megmaradt határozata mellett. Ebből kompetenciapör támadt a szenátus és kamara között, melynek folyamán ugyan a kamara többsége ismételten bizalmi szavazattal kedveskedett a minisztériumnak, a szenátus azonban álláspontjától nem tágított. Midőn azután Doumer pénzügyminiszter az új jövedelmi adóról szóló javaslatot terjesztette a képviselőház elé, ennek többsége a minisztériumtól elpártolt, mire a szenátus a külügyi helyzet, illetőleg Dongolának angol kézre való kerítése miatt másodszor szavazott bizalmatlanságot a kabinetnek és ezzel kapcsolatban a Madagaszkár részére követelt hitelt megtagadta. 1896 ápr. 21. a szenátus köztársasági pártjaiból összetoborzott többség kijelentette, hogy a B.-kabinetnek, melyet nem tekinthet alkotmányosnak, nem szavaz meg többé pénzt. B., aki egyrészt nem mert egyedül a képviselőház többségére támaszkodva tovább kormányozni, másrészt pedig nem akart a két ház közötti versengésre okot szolgáltatni, ápr. 23. beadta lemondását. Az utána következő opportunista Mélinekabinet ellen erélyes támadásokat intézett. Az 1898 jun. 25. alakított Brisson-minisztériumban B. a közoktatásügyi tárcát kapta, de már okt. az egész kabinettel megint visszalépett s a következő opportunista Dupuy-minisztériumban nem volt számára hely. 1899. mint főmeghatalmazott képviselte Franciaországot a hágai békekongresszuson, mely őt a 3. bizottság elnökének választotta. M. L.

Bourges, francia város, (1896) 43,587 lak.

Bourget *Pál* francia irót a francia akadémia 1894. tagjává választotta. Újabb művei: Un scrupule (Páris 1893); Un saint (u. o. 1894); Une idylle tragique (1896); Outre-mer (u. o. 1895); Recommencements (1897); Voyageuses (1897); Un crime d'amour (1898); La duchesse bleue (1898). Magyarul megjelentek: Asszonyi szív (regény, 2 köt., ford. *Tóth* Béla, Athenaeum olvasótára, Budapest 1893); Hazugságok (regény, 3 köt., ford. *Tóth* Béla, u. o. 1893); Bűnös szerelem (regény, 2 köt., ford. *Cserhalmi* H. Irén, u. o. 1896); Végzetes idyll (regény, 3 köt., ford. *Cserhalmi* H. Irén, u. o. 1896). Három elbeszélés, ford. *Hevesi* Sándor, Magyar könyvtár (u. o. 1898); A kék hercegnő (regény, 2 köt., ford. *Szencsy* Emil, u. o. 1899).

Bourrienne (ejtsd: burien) *Lajos Antal Fauvelet*, I. Napoleon titkára, szül. Sensben 1769 jul. 9., megh. Caenben 1834 febr. 7. A brienni hadi iskolában Bonaparte barátja és iskolatársa és 1797. Bonaparte magántitkára lett. Elkisérte őt hadjárataiban, de 1802. hirtelen elbocsáttatott, állítólag pénzügyi műveletei miatt. Már előre sejtette a Bourbonok visszahelyezését és ezért alattomban Bonaparte ellen dolgozott, XVIII. Lajost Hollandiába kisérte. A második restauráció után miniszter lett. Mint kamarai tag ellenezte a szabadelvű mozgalmakat, még a tudományos és népmüvelődési intézeteknek is ellensége volt. Az 1830. kitört juliusi forradalom, továbbá nagy tőzsdeveszteségek és fogságra ítéltetése megzavarták elméjét. Művei: Mémoires sur Napoléon, le Directoire, le Consulat, l'Empire et le Restauration (Páris 1829, 10 köt.). Kortársai nem tartották e munkát egész hitelesnek. Irt egy drámát L'Inconnu címen. Jogtalanul tartják az Histoire de Bonaparte par un homme qui ne l'a pas quitté depuis quinze ans (Páris 1823) és Manuscrit de Ste-Hélène szerzőjének. V. ö. *Boulay de la Meurthe*, B. et ses erreurs volontaires et involontaires (Páris 1830, 2 köt., németül Lipcsében 1830).

Bouscaren *Juliette*, francia irónő, l. *Figuier*.

Bouscat, *Le* (ejtsd: lö buszká), Gironde francia département községe, Bordeaux elővárosa, számos villával, van versenypályája, vizgyógyintézete, elmebetegek kórháza, borkereskedése, (1891) 8223 lak.

Bouvier, 1. *Ágost*, svájci prot. teologus, megh. Genfben 1893 nov. 2.

2. *B. Elek*, francia regényiró, megh. Párisban 1892 máj. 18.

Boves Icarii, a Göncöl-szekere hét főcsillaga.

Bovet (ejtsd: bové) *Mária Anna*, francia regényirónő, szül. Metzben 1862-ben. 1886 óta számos folyóirat részére közleményeket irt az angol viszonyokról és irodalomról és 1895. Confessions d'une fille de trente ans c. regényével, melyben a férjnélküli nő függetlenségéért harcol, nagy feltünést keltett. Ezt követték: Roman de femmes (1895), Sexe faible, Confessions conjugales és a szatirikus Partie du pied gauche (1896). Legújabb és legkiválóbb regényében Parole jurée (1897) első művének irányelveit még jobban kidomborítja. Angolul megjelent tőle: Life and works of Gounod (1894).

Bovista *Dill.* (növ.), l. *Pöfeteg* (XIV. k.).

Bowerb., állatnév mellett *Bowerbank* Jakab Scott angol zoologus nevének rövidítése.

Bowls (ejtsd: bólsz), kedvelt angol golyójáték, melyet gyepes földön (bowlingreen) játszanak. A két csoportba osztott játszók mindegyikének van 2 darab 6—8 hüvelyk átmérőjü golyója, mit oly módon gurítanak a pázsiton, hogy egy kis fehér golyóhoz (jack) lehetőleg közel jusson, vagy azt eltalálja. Az a csoport nyer, melynek golyói legközelebb érnek a jackhoz.

Bowyer (ejtsd: bójer) *György*, angol jogtudós, szül. Radleyben (Berk grófság) 1811., megh. Londonban 1883 jun. 7-én. 1839. jogakadémiai tanár Middle Templeben, utóbb pedig Berk grófság békebirája. 1850. áttért a katolicizmusra és The Cardinal Archbishop of Westminster and the new hierarchy c. röpiratában (3. kiad. London 1850) Angliának katolikus egyházmegyékre való felosztását vitatta. 1852—58. és ismét 1874-től haláláig a parlamentben az ultramontán érdekeket képviselte. Jogi művei: A dissertation on the statutes of the cities of Italy (London 1883); Commentaries on the modern civil law (u. o. 1848),

Two readings delivered in the Middle Temple Hall (u. o. 1850); Commentaries on universal public law (u. o. 1854); The private history of the creation of the Roman Catholic hierarchy in England (u. o. 1868); Introduction to the study and use of the civil law (u. o. 1874).

Boxhagen, l. *Rummelsburg* (XIV. k.).

Boxichevich *Lajos* (szokoláci), cs. és kir. altábornagy, szül. Temesváron 1843 aug. 20. A főgimnáziumot Budapesten, az ezredhadapródiskolát Bécsben végezte. 1860 szept. 4. hadapród lett a 6. gyalogezredben. 1864. a schleswig-holsteini hadjáratban a lobstadti, fahrdorfi ütközetekben és Fridericia vár ostromában vett részt. 1866 máj. 1-én hadnagygyá és jul. 3. főhadnagygyá lépett elő s még ugyanezen évben részt vett az osztrák-porosz háboruban. 1870. a m. kir. honvédséghez helyezték át, ahol a honvédelmi minisztérium II. osztályában, majd pedig a Ludovika-akadémián mint a tisztképző tanfolyam parancsnoka működött. 1881 máj. 1. őrnagygyá, 1887 nov. 1. alezredessé, 1890 máj. 1. ezredessé lépett elő. Mint ezredes 1891 nov. 1-ig a 23. honvéd gyalogezred élén állott s azután a cs. és kir. 60. gyalogezred parancsnokává nevezték ki. 1895 szept. 15. azonban ismét visszahelyezték a honvédséghez s a kolozsvári VI. honvédkerületi parancsnokságnál rendszeresített tábornoki helyre osztották be, majd pedig a 73. honvéd gyalogdandár parancsnokává, 1896 máj. 1. vezérőrnagygyá és a 45. honvéd gyalogdandár, 1898 jun. 1. pedig a 75. honvéd gyalogdandár parancsnokává nevezték ki. 1899 febr. 22. mint címzetes altábornagy nyugalomba vonult. B. tulajdonosa a III. oszt. vaskorona-rendnek és a katonai érdeméremnek vörös szalagon. M. I.

Boycott, angol kapitány, akiről a bojkottálás szó ered, megh. Flextonban (Suffolk) 1897 jun.

Boyd *Andrews Kennedy Hutchinson,* angol író, szül. Anchinleckben (Ayr grófság) 1825 nov. Teologiai tanulmányait Glasgowban végezte. 1851 óta különböző helyeken volt pap, a többi között 1864 óta Edinburgban, utóbb St. Andrewsben. Művei: Recreations of a country parson (két sorozat a Fraser's Magazin nevű folyóiratban, önállóan megjelent 1859—78); Leisure hours in town; The commonplace philosopher in town and country (1862); The autumn holidays of a country parson (1864); Lessons of middle age (1868); Present-day thoughts (1871); Towards the Sunset (1883); Church life in Scotland, retrospect and prospect.

Boyesen *Hjalmar Hjörth,* norvég filologus, megh. New-Yorkban 1895 okt. 6.

Bozeman (ejtsd: bózmen), Montana északamerikai territorium főhelye Gallatin grófságban. Kőszén- és ásványbányákkal, (1880) 2143 lak. Közel van hozzá a *B.-szoros,* mely alatt a Nord-Pacific-vasút 8000 m. hosszu alagútja vezet át.

Božić (ejtsd: bozsics) *Klement,* horvát író, szül. Dalmáciában 1841., megh. Zágrábban 1893 jan. 13. Tanult Zárában és Zágrábban, hol jogot végzett, Sarajevóban a német konzulátus hivatalnoka volt, hol tüzetesen megismerkedett a boszniai viszonyokkal és Slike iz Bosne (Képek Boszniából) c. alatt néprajzi, társadalmi és közművelődési cikksorozatokat irt a Pozor, Zatočnik és Vijenac folyóiratokban. 1869. kilépett a konzulátus szolgálatából, Sziszekre költözött, hol a Zatočnik munkatársa lett s heves támadásai miatt a magyarság ellen többször megbirságolták, sőt fogházra is elitélték. MARG.

Bozóky *Alajos* újabb műve: *Római magánjog* (I. Institutiók. Tudományos zsebkönyvtár, Pozsony 1898. II. Pandekták, u. o. 1899); *Magyar katholikus egyházi jog* (Tudományos zsebkönyvtár, Pozsony 1899).

Bozzolo (ejtsd: bodzoló) *Kamill,* olasz orvostanár, szül. Milanóban 1845. A paviai egyetemen tanult Montegazza és Tommasi tanárok alatt. 1868-ban megszerezte orvosi diplomáját és nemsokára rá a milanói (Maggiore-) kórházban asszisztens lett. 1883 óta a torinói egyetemen működik mint rendes tanár s a belgyógyászati klinika igazgatója. Ő volt Kossuth Lajos első gyógykezelő orvosa is. V. ö. Vasárnapi Újság (1894. 14. sz.). M. L.

Böckh *János* geologus újabb művei: *A háromszékmegyei sósmező és környékének geologiai viszonyai, különös tekintettel az ottani petroleumtartalmu lerakódásokra* (A m. kir. földtani intézet évkönyve, Budapest 1895); B. és *Gesell* Sándor: *A magyar korona országai területén művelésben és feltárófélben levő nemesfém, érc, vaskő, ásványszén, kősó és egyéb értékesíthető ásványok előfordulási helyei* (térképpel, u.o. 1899). B. 1896. megkapta a III. oszt. vaskorona-rendet.

Böckingen, falu a württembergi Neckar-kerületben, a Neckar közelében, (1895) 5109 lak., sör- és téglagyártással.

Bögh *Erik,* dán színműíró, megh. Kopenhágában 1899 aug. 17.

Böhl *Eduárd,* német ref. teologus, szül. Hamburgban 1836 nov. 18. Tanult Berlinben (1855), Halléban (1856—58) és Erlangenben (1858—60). Magántanár lett Baselben 1860.; majd a bécsi protestáns teologiai fakultáson 1864., a református dogmatikának és szimbolikának, valamint a neveléstannak, vallásbölcsészetnek és apologetikának lett rendes tanára. E minőségében sokszoros érintkezésben van a Bécsben tanuló magyar református lelkészjelöltek útján hazánkkal, melynek egyházi ügyei iránt mindig a legnagyobb érdeklődéssel viselkedik. 1861 óta szerkesztője az Evangelische Sonntagsboten für Oesterreich c. vallásos lapnak; 1864 óta állandó tagja az ausztriai református egyház zsinatának, mely egyház negyedik egyetemes zsinatán (1883) elnökké is megválasztotta. Művei: Vaticinium Jesajae cap. 24—27 (Lipcse 1861); Zwölf messianische Psalmen (Basel 1862); Allgemeine Pädagogik (Bécs 1872); Forschungen nach einer Volksbibel zur Zeit Jesu (u. o. 1873); Die alttestamentlichen Citate im Neuen Testament (u. o. 1878); Christologie des Alten Testaments (u. o. 1882); Von der Inkarnation des göttlichen Wortes (u. o. 1884); Dogmatik (Amsterdam 1887, megjelent holland fordításban is, melyet rövidített átdolgozásban *Dávid* Gyula magyarul adott ki, Budapest 1890); Von der Rechtfertigung durch den Glauben (u. o. 1890). CS—Y.

Böhlau *Helén,* l. *Boehlau.*

Böhm, 1. *János,* egyházi író, kat. teol. tanár, szül. Alsó-Mecenzéfen (Abauj) 1850 október 30.

Középiskoláit Rozsnyón, Kassán és Egerben, a teologiát Budapesten végezte. Pappá szentelték 1874., káplán volt Erdőteleken és Kerecsenden, 1875. az egri papnevelőben a szentirási tanulmányok és a héber nyelv tanára. Nemsokára hittudor. 1882 óta a férfitanítóképezdében a német nyelv és irodalom tanára is és szemináriumi alkormányzó. Újabban egri t. kanonok. Az Egri Egyházmegyei Közlöny (amelynek 1889 óta szerkesztője), Religio, Irodalmi Szemle és a Kat. Teol. Folyóirat c. lapokban megjelent számos értekezésein kívül önálló művei: Commentarius historicologicus capitis quinti s. Ev. sec. Matthaeum (Eger 1880); *Sz. Pálnak a zsidókhoz irt levele* (u. o. 1883); *Az avatás történeti kifejlődése* (u. o. 1886); *A rabszolgaság az ókorban* (u. o. 1889); *A szt. István királyról és szt. Péterről nevezett egervári prépostságok* (u. o. 1899). V. ö. *Koncz A.*, Egri egyházmegyei papok az irodalmi téren. z—n.

2. *B. Károly* bölcsészeti irót 1896 jan. 29. kinevezték a kolozsvári egyetemre a bölcsészet nyilvános rendes tanárává. Ugyanabban az évben a m. tud. akadémia levelező tagjává választotta. Újabb műve *Tapasztalati lélektan* (középiskolák használatára, Budapest 1895).

Böhm-Bawerk *Jenő* (III. k.), osztrák közgazda Miután Plener minisztersége alatt pénzügyminiszteri osztályfőnök lett, 1895. a Kielmansegg-féle minisztériumban, 1897 nov. 30. pedig a Gautsch-kabinetben pénzügyminiszterré nevezték ki, mely állásról 1898 márc. az egész kabinettel visszalépet. Ez alkalommal az első osztályu vaskoronarendet kapta. Kaizl lett utóda. B. maradandó becsü alkotása a közvetlen személyi adók reformja, melyet Steinbach és Plener miniszterek alatt előkészített és életbe is léptetett. 1899 szept. kinevezték az urakháza tagjává. M. L.

Böhme *Ferenc Magnus*, német zenetörténész, megh. Drezdában 1898 okt. 18.

Böhmerwald-Bund, 1884. alapitott német egyesület, mely ugyanazon célnak szolgál, mint a német iskolaegylet, de működését csak Csehország délnyugati vidékére terjeszti ki. (1897) 24,000 tagja van 302 szövetségi csoportban. Azon iparkodik, hogy a Cseherdőben az idegenforgalmat és az ottani németség nemzetiségi törekvéseit és közgazdaságát emelje. Kiadott egy útmutatót: Führer durch den Böhmerwald (Budweis 1894). E törekvések ellensúlyozására alakult 1884. Prágában egy szláv szövetség (Narodna jednota pošumavská).

Bölöny *József*, a kolozsvári országos nemzeti szinház intendánsa, szül. Nagyváradon 1850., u. o. végezte tanulmányait. 1872. a közlekedésügyi minisztériumba segédfogalmazóvá nevezték ki. 1874. ettől az állástól megvált. 1875. nőül vette Nedeczky Ferikét, Deák Ferenc unokahugát. 1882. függetlenségi programmal képviselővé választották. 1887. a kolozsvári nemzeti szinház intendánsává nevezték ki. 1892. a szinház vezetésétől önként megvált s magánéletbe vonult. Irodalommal is foglalkozott, amennyiben *Vadvirágok* c. verskötetet adott ki, amely kötetben foglalt népdalok közül sok a nép szájába is átment. (Ilyenek: Hét csillagból áll a göncöl szekere; Édes anyám baja van a szivemnek; Az ugrói faluvégi malomban; A váradi temetőre ráborult egy sirhalom stb.) 1897. a kolozsvári szinház állandósítása folytán ismét kinevezték a szinház intendánsává.

Bölsche *Vilmos*, német iró, szül. Kölnben 1861 jan. 2. Bonnban klasszikai filologiát és műtörténelmet tanult, azután Párisba ment, hol inkább a természettudományokkal foglalkozott. Párisi tartózkodását futólagosan irodalomtörténelmi tanulmányokra terelte, minek nyoma Heinrich Heine. Versuch einer ästhetisch-kritischen Analyse seiner Werke befejezetlen műve. 1886 óta B. Berlinben él. Kiadta Marc Aurel idejéből Paulus c. regényét (Lipcse 1885, 2 köt.); Der Zauber des Königs Arpus, humorisztikus regény a római császárság korából (u. o. 1887); Prolegomena einer realistischen Aesthetik (u. o. 1887); Die Mittagsgöttin (Stuttgart 1891, 3 köt.). A spiritizmus hipotezisei tanulmányának eredménye: Entwickelungsgeschichte d. Natur (Berlin 1894—1895, 2 köt.). 1892—93-ig B. a Freie Bühne folyóiratot szerkesztette, egyúttal kiadta Heine, Hauff és Uhland műveit.

Börgen *Károly Miklós Jensen*, német csillagász, szül. Schleswigben 1843 okt. 1. 1869—70. mint csillagász és fizikus két német északsarki utazásban vett részt és 1874 óta a wilhelmshaveni tengeri obszervatorium igazgatója. Csillagászati és földmágneses munkálatain kívül különösen a tengerjárás elméletével foglalkozó dolgozatai fontosak. KÖV.

Bőrszépítő, az a célja, hogy a bőrt puhítsa, kisimítsa, sőt hogy a bőr esetleges foltjait eltüntesse. A puhítást zsir, glicerin, vazelin eszközli, mig a foltok elemésztését bőrhámozó káliszappannal és mérges kéneső-sókkal érik el. A kereskedelemben kenőcs, krém és szépítőviz alakjában árulják, természetesen nagyszámu hangzatos név kiséretében. GERS.

Börtönépítészet (III. k.), technikai szempontból l. *Igazságügyi épületek*.

Börtön-kongresszusok (III. köt.). Az V-ik nemzetközi börtönügyi kongresszus 1895. Párisban gyült egybe. Az első osztály a büntető törvényhozással, a második a büntetések kérdéseivel, a harmadik a megelőzéssel s a negyedik az ifjukoru büntettesek kérdéseivel foglalkozott. A beérkezett vélemények, melyek közt Magyarországból *Fekete* Gyula és *Uhlyarik* Albin dolgozatait is találjuk, 6 kötetben jelentek meg a nemzetközi börtönügyi bizottság Bulletinjében. V.

Börtönmunka, l. *Fegyházipar* (VI. k.).

Bőrvörösítő, l. *Hólyaghúzó szerek* (IX. k.).

Bösendorfer *Lajos* (III. k.), osztrák zongoragyáros, egyszersmind a művészet nevezetes istápolója, számos jutalomdijat tüzött ki és több pályakezdő zongoraművészt ajándékozott meg egy-egy nagyértékü hangverseny- (u. n. szárny-) zongorával. Egy nagyszabásu, zenekar-kisérettel zongorára szerzett hangversenydarabra kitüzött pályadijai közül a legnagyobbat (2000 koronát, 1899 márc.) egy fiatal magyar zeneszerző nyerte meg, *Dohnányi* Ernő.

Böttcher (Boettcher) *Frigyes*, német politikus, szül. Mengeringhausenben (Waldeck) 1842 febr.

13-án. Bölcseleti, államtudományi és történelmi tanulmányait Jenában, Lipcsében, Freiburgban és Berlinben végezte. Berlinben a nemzeti szabadelvű párt hivatalos hirlapját, a Nationalliberale Korrespondenz kiadója. 1878 óta a képviselőház tagja és háznagya volt. Irta: Das Staatsrecht d. Fürstenthums Waldeck (Freiburg 1884); Eduard Stephani, ein Beitrag zur Geschichte der nationalliberalen Partei (Lipcse 1887) és a szociálpolitikai regényt: Ora et labora (u. o. 1889). 1895. történt képviselői választását megsemmisítették és a pótválasztáson antisemita ellenfelével szemben megbukott.

Böttger *Rudolf Keresztély*, német kémikus, szül. Aschersleben 1806 ápr. 28., megh. 1881 ápr. 29. Halleben teologiát, de egyúttal kémiát és természettant is hallgatott, 1831 óta kizárólag a természettudományokkal foglalkozott. 1835. a majna-frankfurti természettudományi társulatnál működött mint tanár. Ő készített először a vésett és nyomásra kész fémlemezekről galvanoplasztikai másolatot, ő alkalmazta legelőször a kalciumszulfurhidrátot állati bőrök szőrtelenítésére. 1842. Bromesszel föltalálta a hialográfiát, vagyis az üvegégetést és ennek sokszorosítását. Függetlenül Schönbeintől föltalálta a lőgyapotot és a kollodiumot. Ezt követte a svéd-gyufának, az üveg ezüstözésének és platinázásának feltalálása, továbbá a fémek festése és a könnyen oxidáló fémek nikolozása és acélozása. Ő találta fel a tallium, cezium, indium új előállítási módját stb.

Böttticher *Károly Henrik* (3. III. k.), német államférfiu, 1897 jun. 30. mondott le a birodalmi belügyi államtitkári s a porosz államminisztérium másodelnöki hivataláról. Az előbbit közel 17, az utóbbit 9 évig viselte. Azon alaptalan vád miatt, mintha ő okozta volna Bismarck bukását, a Bismarckhoz hű maradt lapoktól a leghevesebb támadásokat kellett elszenvednie, sőt az agráriusok és elvtársaik a képviselőházban is hevesen kikeltek ellene. 1897. kinevezték a szász tartomány főelnökévé. O. J.

Brabanti mirtusz (növ.), l. *Viaszbokor* (XVI. k.).

Brabek *Ferenc*, cseh iró, magyar fordító, szül. Branoviceban 1848 dec. 12. Középiskoláit Magyarországban, Miskolcon végezte. Egyetemi tanulmányainak befejeztével Kaunitz gróf társaságában nagyobb utazást tett és Magyarországban ismét hosszabb időt töltött. Visszatérte után a Kober-féle lexikon munkatársa lett. 1874. a prágai császári törvényszék hites magyar tolmácsává nevezték ki, következő évben a magyar nyelv rendkivüli tanára lett a prágai technikán, 1883. pedig a prágai cseh egyetemen a magyar nyelv és irodalom rendes tanára s e minőségben máig működik. Irodalmi tevékenysége főleg a magyar viszonyok ismertetésére és kiválóbb magyar művek fordítására szorítkozik. Főbb munkái a következők: Petőfi válogatott költeményei (I. köt. Prága 1872, II. köt. Tumával együtt 1880); Rákosi Jenő: Aesopus (1873, szinre került a prágai nemzeti szinházban ugyanezen évben); Utazás Magyarországban (1875); Magyar nyelvtan (1875); Jókai: Arany ember (1876); u. a. Az élet komédiásai (1879); u. a. Fortunátus Imre (1881); Eötvös báró: A falu jegyzője (1885); Mikszáth K.: A tekintetes vármegye (1886); Dóczi L.: Csók (1885); Csiky Gergely: Proletárok (1888). Ezenkivül elszórtan megjelentek: Pokrok Hlas národa, Zlatá Praha és Časopis českého Muzea évfolyamaiban a magyar irodalomtörténelemre vonatkozó cikkei és kisebb novella-fordítások. Jaroslaw Vrchliekyvel együtt lefordította Madách Ember tragédiáját (1884), ez év folyamán pedig Arany Buda halálát és Válogatott balladáit. 1898. a Kisfaludy-társaság tagjává választotta.

Bracara, város, l. *Braga* (III. k.).

Brachypodium *Beauv.* (növ.), l. *Górkalász* (VIII. k.).

Brackebusch *Lajos*, német geologus és utazó, szül. Northeimben (Hannover) 1849 márc. 4. Göttingában előbb teologiát, majd természettudományokat tanult. A zután a berlini bányászati akadémián folytatta tanulmányait és 1874. Argentinában a cordovai egyetem tanára lett. 1881 óta főképen az argentinai Kordillerák tanulmányozásával foglalkozik, amelynek eredménye a következő két térképgyüjtemény: Mapa del interior de la Republica Argentina (Cordova 1885) és Nuova mapa de la Republica Argentina (Santiago de Chile 1893).

Brackley (ejtsd: brekkli), régi község Northampton angol grófságban az Ouse mellett, (1891) 2591 lak., sörgyártással, csipkekészítéssel; régi 1884. restaurált városházzal.

Brackwede, porosz község, (1895) 6595 lak.

Braconidae (állat), a peterakós és rovarevő hártyás szárnyu rovarok egyik családja. Csápjaik hosszu és soktagu; larváik főleg bogarakban és levéltetvekben élnek. Kisebb fajtáju állatok, p. *Bracon impostor*, *Aphidius aphidivorus*.

Bradilália (gör.), a hangképzés ideges zavara, amely olyan természetü, hogy a nehezített hangképzés miatt a beszéd lassuvá, vontatottá, nehézkessé lesz.

Bradshaw *György* (ejtsd: breddsa), angol iró, szül 1801., megh. 1853. Megalapítója az annyira elterjedt angol vasúti útmutatónak, mely 1839. kis terjedelemben jelent meg, jelenleg háromféle kiadásban forog közkézen, ezek közül a Bradshaw's Continental Railway Guide helyrajzi és más ismertetéseket is tartalmaz. Az útmutatón kivül Európa és India főbb államainak útikönyvét is kiadta.

Bradsot (gyors járvány), Norvégia nyuga i partjain, Dánia némely szigetein s valószinüleg Skóciában is (*braxy* néven) a juhok között előforduló betegség, mely ott ősz elején és télen kerül észlelés alá. Lényegileg heveny gyomor-bélgyuladás, legsúlyosabb kóros elváltozásokkal az ojtógyomorban, melyet sajátságos anaërob, pálcikaalaku hasadó gomba okoz. A betegség némelykor már néhány óra alatt elhullásra vezet; ha hosszabb ideig tart, akkor feltünő elesettség, bódultság, nehéz lélekzés és hasi fájdalmak tüneteit észlelhetni a betegeken. HUTYRA.

Brady *Agenor*, álnév, l. *Bardoux* (II. k.).

Braga, portugál város, (1890) 23,089 lak.

Braga *Sándor*, portugál költő, szül. Portóban 1830., megh. u. o. 1894. A romantikus iskola hive volt és különösen 1856. megjelent Vozes de alma c. ifjukori verseivel szerzett magának hirnevet.

Braganzai herceg, ezt a czimet viseli I. Károly portugál király idősebbik fia, *Lajos Fülöp* trónörökös; szül. Lisszabonban 1887 márc. 21., a spanyol aranygyapjasrend lovagja.

Bragozzo (olasz, ejtsd: bragodzó), kisebb, egyárbocos, parti jármű, melyet különösen az Adriai-tenger partjain teherszállításra használnak. F—v.

Brahe *Brigitta*, szent, l. *Brigitta* (2. III. k.).

Brahms *János*, német zeneszerző, megh. Bécsben 1897 ápr. 3. Művészetével szerzett nagy vagyona javát a bécsi jótékony zeneegyesületnek hagyományozta. Utolsó műve: Vier ernste Gesänge (baritonra). Sírja felett a bécsi központi temetőben 1899. emlékszobrot állítottak, a Karlsgasse 4. számu házat pedig, melyben elhalt, emléktáblával jelölték meg. 1899 okt. Meiningenben is emeltek szobrot emlékének. V. ö. *Widmann* J., J. B., 1898; *Hanslick* a N. Fr. Presseben leveleit közölte; *Deiters*, B. (2 köt., Lipcse 1897—98); *Reimann*, Johannes B. (Berlin 1897); *Morin*, Johannes B., Erläuterung seiner bedeutendsten Werke (Frankfurt 1897). M. L.

Bramantino (valódi neve *Suardi* Bartolomeo), olasz építész és festő, szül. Milanóban 1470., megh. 1535 körül. Egy ideig Bramante (III. k.) segédje volt, innét a B. (kis Bramante) neve. Neki tulajdonítják a milanói S.-Nazaro-templom előcsarnokának építését (1518) és az Ambrosiana és a Brera néhány képét (egy három részre osztott madonnaoltárt és egy madonnát két angyallal). Mint festő eleintén Foppa Vincenzo hatása alatt állott, később Leonardo da Vincit követte.

Brambäus báró, álnév, l. *Szenkovszkij* (XV. k.).

Brampton, 1. régi város Cumberland angol grófságban, (1891) 5404 lak., kőszénbányákkal. — 2. *B.* angol város Derbyshireben, a szomszédos Walsonnal együtt (1891) 2532 lak., kőszénbányákkal, vasművekkel.

Branca *Ascanio* (1. III. k.), olasz államférfi, 1896 márc. 10. Rudini második kabinetjében átvette a pénzügyi tárcát, melyet az 1897 dec.-ben kitört kabinetválság idején is megtartott. 1898 jun.-ban azonban Rudinival együtt visszalépett.

Branchiobdellidae (állat), l. *Piócafélék* (XIV. köt.).

Branchiopoda (állat), l. *Branchipus* (III. k.).

Branchiura (állat), az evezőlábu rákok (Copepoda) rendjének egyik alrendje, az u. n. *kopoltyúfarkuak*. Ide tartozik a *Haltetü* (VIII. k.).

Brand *Ernő*, német orvos, szül. Feuchtwangenben 1826 jan. 2., megh. Stettinben 1897 márc. 8-án mint titkos egészségügyi tanácsos. Die Hydrotherapie des Typhus (Stettin 1861) c. munkájában új, hidegvizgyógymódot ajánlott a tifusz leküzdésére. B. módszere különösen a kaszárnyákban kiütött súlyos járványoknál bizonyult hatásosnak, ugy hogy a porosz hadseregben a tifusz halálozási arányszáma 25 százalékról 8-ra, a bajor hadseregben pedig 4·7-re csökkent. Az 1870—71-iki német-francia háboruban Glénard hires francia belgyógyász hadi fogoly volt Stettinben, ahol B. 40 évig volt orvos és 10 éven át vizgyógyintézetet vezetett s ekkor meggyőződött róla, hogy ez a módszer, melynek Németországban is sok ellenzője akadt, tényleg a legjobb. Azóta Európa legtöbb hadseregében meghonosították.

Brandenburg, 1. porosz tartomány, (1895) 2.821,695 lak. Ezek közül volt önálló foglalkozással biró (hozzátartozók és szolgák nélkül) 1.109,413 és pedig mező- és erdőgazdasággal foglalkozó: 438,465 (39·5%), bányász, iparos: 424,593 (38·3%), kereskedés és forgalom szolgálatában álló 119,910 (10·8%), házi szolga v. napszámos: 33,307 (3%), katona: 48,580 (4·4%), tisztviselő és értelmiséghez tartozó: 44,558 (4%); foglalkozás nélküli 131,175. Az aratás 1896-ban szolgáltatott: 86,675 t. búzát, 637,334 t. rozsot, 91,365 t. árpát, 233,235 t. zabot, 3.032,553 t. burgonyát, 985,457 t. réti szénát, 519,940 t. takarmányrépát, 483,410 t. cukorrépát, 2950 hl. mustot, 4913 t. szárított dohánylevelet. Az állatállomány volt az 1892-iki összeirás szerint 266,509 ló, 760,965 szarvasmarha, 1.187,247 juh, 762,883 sertés és 256,021 kecske. A bányászat termékei 1896-ban 6.939,487 t. barnaszén. 1894—95-ben 599 szeszégetőben termeltek 385,774 hl. alkoholt, 559 sörgyárban 4.896,926 hl. sört és 14 cukorgyárban 51,253 t. nyers cukrot. A vasúti vonalak hossza 2912 km. V. ö. *Engelhardt*, Industrieatlas der Provinz B. (Berlin 1897).

2. *B.*, *város* (1895) 42,690 lak.

Brandenburg *Frigyes* gróf, megh. Domanze kastélyban (Szilézia) 1892 aug. 3.

Brandes *Henrik Bernát Keresztély*, német történetiró, szül. Boroszlóban 1819 ápr. 10., megh. 1884 márc. 19. Göttingában és Lipcsében tanult s azután haláláig a lipcsei egyetemen működött mint a történelem rk. tanára. Munkái: Beiträge zur Charakteristik des Kurfürsten Moriz von Sachsen (Lipcse 1853); Das ethnograph. Verhältnis der Kelten u. Germanen (u. o. 1857); Grundriss der sächsischen Geschichte (u. o. 1860); Über das Zeitalter des Geographen Eudoxos und des Astronomen Geminos (u. o. 1868); Zur makedon-hellenischen Zeitrechnung (u. o. 1868); Die Königsreiche von Juda u. Israel nach d. biblischen Berichten u. den Keilschriften (u. o. 1873); Abhandlungen zur Gesch. des Altertums (ez legfontosabb műve, Halle 1874). Számos cikket irt azonfelül Ersch és Gruber Encyclopädie-jába és Pauly Real-Lexikonjába. M. L.

Brandhof, vadászkastély a brucki, stiriai kerületi kapitánysághoz tartozó Aschbach község határában, a Seeberg-hágó északi oldalán, 1070 m.-nyire a tenger szine fölött, a Bruckról Mariazellbe vezető út mellett. Építője János főherceg (megh. 1859.), mostani tulajdonosa unokája, Meran grófja. A kastélyban szép csúcsíves kápolna, sok műkincs van. Innen kapta János főherceg felesége a *brandhofi bárónői* czimet.

Brandl *Alajos*, német filologus, szül. Innsbruckban 1855 jun. 21. Tanulmányait születési helyén, Bécsben és Berlinben végezte, egy évig Angliában tartózkodott és 1881. a bécsi egyetemen az angol filologia magántanára, 1884. Prágában rendkivüli, 1888. a göttingai egyetemen rendes tanár lett, innét 1892. a strassburgi, 1895. a berlini egyetemre került. Művei: V. H. Brockes, ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Litteratur im 18-ten Jahrhundert (Innsbruck 1878); S. J. Coleridge und die engl. Romantik (Strassburg 1892, 2 köt.); Shakespere (Drezda 1894).

Kritikai méltatással ellátva kiadta Thomas of Erceldoune (Berlin), továbbá Brink angol irodalomtörténetét; Quellen des weltlichen Dramas in England vor Shakespere (1898). Sajtó alá rendezte a Schlegel-Tieck-féle Shakespere-fordítás új kiadását és jegyzetekkel látta el (1896—98). Kiadta továbbá Hettner, Gesch. der engl. Litt. c. művét átdolgozásban (1894). Társszerkesztője a Quellen und Forschungen és az Archiv für das Studium der neueren Sprachen folyóiratoknak. 1896 óta a német Shakespere-társulat alelnöke.

Brandt *József*, orvos, egyetemi tanár, a kolozsvári vöröskereszt-kórház igazgatója, 1896. a III. oszt. vaskorona-rendet, 1898 nov. 30. a miniszteri tanácsosi címet kapta.

Brandt *Miksa Ágost Scipio*, német diplomata, *B. Henrik* (III. k.) tábornok fia, szül. Berlinben 1835 okt. 8. Eleintén mint tiszt szolgált a hadseregben, 1860. Eulenburg gróf mellett keletázsiai küldetése alkalmával követségi tiszt volt, 1862. Japánban porosz konzullá nevezték ki, 1875-ig khinai német követ; 1893. lemondott s azóta Berlinben él. Munkái: Aus dem Lande des Zopfes (Lipcse 1894); Die Zukunft Ostasiens (Stuttgart 1895); Sittenbilder aus China. Mädchen und Frauen (u. o. 1895); Ostasiatische Fragen (u. o. 1897); Drei Jahre ostasiatischer Politik 1894—1897 (u. o. 1897); Die chines. Philosophie u. der Staats-Confucianismus (1898).

Bransfield-szoros, tengerszoros a D-i jegestengerben a D-i Shetland-szigetek és Grahamsland között.

Branting *Károly Hjalmar*, svéd szociálista vezér, szül. Stockholmban 1860 nov. 23. Ifju korában csillagászattal foglalkozott, s 1882. a stockholmi csillagvizsgálónál segéd lett, azonban 1883. búcsut vett ezen pályától, hogy kizárólag a szociáldemokrata eszméknek szentelje életét, melyekkel egyik külföldi útja alkalmából megismerkedett. Mint a Tiden lap kiadója 1884—86-ig ügyesen tudta az akkor Svédországban megalakult szabadelvü szövetkezeteket szociális pályára terelni. A Socialdemokraten c. lap is, mely 1886—1892-ig az ő szerkesztése alatt hatalmasan felvirágzott, hasonlóan előmozdította a svéd szociáldemokrata pártot, melynek B. most is a fővezetője. 1889-ben istenkáromlás és izgatás címén több havi börtönre itélték. 1891. a nagy szociális sztrájk alkalmával Norbergben és Gefleben vezérszerepet vitt. 1896. mint az első szociáldemokratát választották meg a második kamarába. o. j.

Brants, állatnév mellett *Brants* A. rotterdami orvos és természetvizsgáló jegye.

Brassai *Sámuel*, megh. Kolozsvárt 1897 jun. 24-én. Halála előtt pár héttel — állítólag B. nyilatkozata alapján — az a hir járta be a lapokat, hogy B. nem 1800-ban, hanem 1797 jun. 15. született. Ezen az alapon 1897 jun. 15. Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter a király nevében levélben, a m. tud. akadémia táviratban üdvözölték a száz éves tudóst. Az Akadémia 1899 máj. 7-iki közülésén *Concha* Győző tartott felette emlékbeszédet (Akad. Értesítő 1899 jun. füzet).

Brassó (III. k.) *vármegye* területe a legújabb adatok szerint 1804 km², lakóinak számát (1898) 93,300 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 1 rendezett tanácsu város, 23 nagy- és kisközség. A szolgabirói járások száma 3. Puszta, telep és major van 26. A vármegye területén van 2 kórház 157 ágygyal; egész területén működik 36 orvos, 93 okleveles bába és 22 gyógyszerész. Van 105·7 km. állami és 257·9 km. törvényhatósági út, utóbbiak közül azonban 15·4 km. kiépítetlen. A vasúti vonalak hossza 105·1 km., miből 65·5 km. állami vasút; a vasúti állomások száma 16. Van 21 posta- és 22 táviróhivatal, továbbá 222 távbeszélő-hivatal, illetve állomás. A vármegye területén fennáll 1 takarékpénztár és 12 szövetkezet, összesen 824,900 forint tőkével. Az összes tanintézetek száma 131, köztük 3 gimnázium, 3 reáliskola, 10 különféle szakiskola, 76 népiskola, 37 kisdedóvó, 1 emberbaráti jellegü intézet és 1 börtöniskola. Mindezen intézeteket összesen 19,355 tanuló látogatta. TH—V.

B. *városban* a gimnáziummal szemben és a templomtorony közelében 1898 aug. 21. leplezték le Honterus János emlékszobrát. 1896. a brassói első takarékpénztár redoute-épületet emelt. 1898. épült a pénzügyi palota. B.-ben van kereskedelmi és iparkamara, a X. ker. kulturmérnöki hivatala. Hirlapjai: Brassói Lapok c. napilap (IV. évf., szerkeszti Vajna Gábor dr.), Kronstädter Zeitung (62. évf.), Kronstädter Tageblatt (4. évf.) napilapok és a román Gazetta Transilvaniei (61. évf.). Gyárai közül említendők a szénsav-, szappan- és gyertya-, likör-, két sör-, vasbutor- és tömören hajlított székgyár, stb. A város fölött emelkedő Cenk hegyen 1896 okt. 18. leplezték le az ezredévi emlékszobrot. Az emlék Árpád korabeli közvitézt ábrázol, magassága 21·50 m.

Irodalom. Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt, 3 köt., Brassó 1886—96; Gross Gyula, Geschichte des Kronstädter Gymnasiums, u. o. 1898; Trauschenfeld Jenő, Deutsche Fundgruben, u. o. 1860; Netoliczka Oszkár dr., Handschriften-Katalog, u. o. 1898; Das sächsische Burzenland, Festschrift zur Honterus-Feier, u. o. 1898; Aus der Zeit der Reformation, Zeitschrift zur Honterusfeier, u. o. 1898; Netoliczka Oszkár dr., Johannes Honterus' ausgewählte Schriften, Bécs 1898; Römer Gyula, Aus der Pflanzenwelt der Burzenländer Berge, Brassó 1898; Stenner Frigyes, Das alte und neue Klostergässer Thor, Kronstädter Zeitung 1889 (157—165. sz.); Gross Gyula, Kronstädtische Chronisten und Tagebücher, Korrespond.-Blatt des Vereins für siebenbürg. Landeskunde, 1897; Teutsch J., Prähistorische Funde bei Kronstadt, u. o. 1898. évf.

Braszláv, a Száva és Dráva közt lakó szlávokon uralkodott s 884. Szvatopluk morva fejedelemmel rontott Pannoniára, Arnulf herceg (Karlman törvénytelen fia) területére. Vastag Károly császár Pannoniát el is vette Arnulftól és Szvatopluknak adta birodalmi hübér gyanánt, B.-ot pedig fölvette testőrségébe. Arnulf 888. ugyan épen Szvatopluk segítségével nyerte el a német királyságot, pár év mulva azonban (a normannok legyőzése után) meghasonlott vele és B. szövetségében támadt Szvatoplukra, mert B. attól tartott, hogy Szvatopluk előbb-utóbb az ő hercegségét is beolvasztja Morvaországba. Arnulf 892. a magyarokat is segítségre hitta ugyan, de Szvatopluk 894. ugy halt meg, hogy a három ellenség nem vehetett rajta erőt. Fiai alatt azonban birodalma gyorsan felbomlott; Arnulf 895. Alsó-Pannoniát Mosaburggal együtt B. védelmére bizta,

de későn, mert azt a magyarok akkor már megszállották. M.

Braubach, porosz város, (1895) 2218 lak.

Braubauerschaft, község Arnsberg porosz kerületben, az Emscher és vasút mellett, (1895) 14,526 lak. Kémiai gyárral, üveg- és tükörgyártással; kőszénbányával.

Brauer, állatnév mellett *Brauer* F. bécsi entomologus jegye.

Brauer *Artur*, badeni államférfi, szül. Karlsruheban 1845 nov. 17. Tanulmányai befejezése után diplomáciai pályára lépett s a pétervári és bukaresti követséghez volt beosztva; miután egy ideig kairói követ volt, mint a keleti ügyek előadó-tanácsosa a külügyi hivatalban Bismarckkal lépett közelebbi érintkezésbe, kinek elbocsátása után 1890. Baden követe és meghatalmazottja volt Berlinben; 1893. a nagyhercegi ház s a külügyek miniszterе lett Badenban és a vasúti ügyet is alája rendelték, mely téren több reformot létesített. O. J.

Brault (ejtsd: bró) *Károly A.*, a francia vezérkar főnöke, szül. Louvigné-du-Désert-ben (Ille-et-Villaine) 1837 jan. 10., megh. Párisban 1899 szept. 22-én. St.-Cyrben végezte katonai tanulmányait és 1862. mint hadnagy a hadseregbe lépett. Részt vett az 1870—71-iki háborúban, miután megelőzőleg Algeriában és Mexikóban küzdött. 1883. kinevezték La Flèchebe igazgatónak az ottani katonai iskolához. 1888. Freycinet hadügyminiszter irodájának főnöke lett, 1892. pedig hadosztályparancsnok Nancyban, majd a XI. hadtest parancsnokaként Nantesba került. Dupuy miniszterelnök 1898 nov. Renouard helyébe megtette a táborkar főnökének. M. L.

Braun, 1. *Károly*, német politikus és nemzetgazda, megh. Freiburgban (Breisgau) 1893 jul. 14.

2. *B. Károly Ferdinánd*, német fizikus, szül. Fuldában 1850 jun. 6. Miután egyetemi tanulmányait Berlinben befejezte, Quincke asszisztense volt. 1874. a Thomas-Schuleben Lipcsében a mathematika tanára volt, 1877-től a marburgi és 1880-tól a strassburgi egyetemen mint rendkívüli tanár működött, 1883 óta a karlsruhei műegyetemen a mathematika rendes tanára, 1895. Strassburgba tért vissza, mint a fizika tanára. Mathematikai és mathematikai-fizikai dolgozatai, mely utóbbiak különösen a rezgéstanra és az elektromosságtanra vonatkoznak, különösen a Wiedemann (Poggendorff)-féle folyóiratban jelentek meg.

Braunsberg, porosz város, (1895) 11,856 lak.

Braunschweig, 1. *hercegség*, (1895) 434,213 lak. A szaporodás 1890 óta 30,440 (7·5%). Foglalkozás szerint volt: mező- és erdőgazdasággal foglalkozó, beleszámítva a hozzátartozóikat 125,411, bányász és iparos 197,695, kereskedés és forgalom szolgálatában állott 52,641, házi szolga és napszámos 4675, katona és értelmiséghez tartozó 24,897, magánzó és foglalkozás nélküli 30,412. A népmozgalom adatai 1897-ről: született 15,597, elhalt 8524, kivándorolt 137. Az 1893-iki összeírás szerint volt: szántóföld és kert 187,622, rét 35,250, legelő 11,319, erdő 108,648 ha. Az 1896-iki aratás szolgáltatott: 76,268 t. buzát, 53,254 t. rozsot, 15,316 t. árpát, 68,639 t. zabot, 214 377 t. burgonyát, 11,307 t. babot, 70,398 t. takarmányrépát, 788,472 t. cukorrépát, 145,153 t. réti szénát stb. Az 1892-iki állatösszeírás szerint volt: 31,682 ló, 113,798 szarvasmarha, 178,552 juh, 141,215 sertés, 52,388 kecske és 7429 méhkas. A bányászat főtermékei 1896-ban: 929,488 t. barnaszén, 40,347 t. aszfalt, 99,582 t. vasérc. Az 1896—97-ik évben: 69 sörgyár 544,469 hl. sört, a 32 cukorgyár pedig 102,759 t. nyers cukrot termelt. Az 1896—98-iki pénzügyi évekre évenként a bevétel 13·1, a kiadás 14·2 millió márkára volt előirányozva. A hercegség államadóssága pedig 62.360,740 márkát tett ki. V. ö. *Knoll*, Topogr. d. Herzogthums B. (1895); *Andree*, Braunschweiger Volkskunde (1896). —zik.

Története. 1884. Vilmos herceg, a Welf-család utolsó sarjának elhunytával a hercegi trón a legközelebbi férfirokonra, *György Ernő* hannoverai ex-király legidősebb fiára, a cumberlandi hercegre volt szállandó. Ámde Poroszország a Bundesratban keresztülvitte, hogy a herceg, ki Hannoverára való igényeiről lemondani vonakodott, a B.-i trón elfoglalásában megakadályoztatott. Helyette a kormányzóság Albrecht porosz kir. herceget választotta meg régensnek. 1892 márc. a cumberlandi herceg hódoló, sőt alázatos hangon levelet intézett II. Vilmos császárhoz, melyben lojalitására hivatkozva, B.-ra való igényeit bejelentette és a trón elfoglalására hajlandónak nyilatkozott. De mert Hannoverára való igényeiről le nem mondott (ill.e kérdésről mélyen hallgatott); a porosz kormány nem reagált e levélre. A herceg hivei azonban, a Welf-párt, következetesen a cumberlandi hercegben látják törvényes urukat és Albrecht porosz herceg és régens iránt nem igen viseltetnek rokonszenvvel. 1896 jan. a tartománygyülés azt határozta, hogy az elhunyt Vilmos hercegnek méltó emlékszobrot fog állítani; mely határozat ellen a porosz kormány sem tehetett kifogást. Ámde febr. 10. *B.-i jogpárt* címen egybegyült Welf-párt határozatai már nem voltak a kormány szája íze szerint. A párt a cumberlandi herceghez való ragaszkodásának külön feliratban is kifejezést adott. Időközben a hercegség pénzügyi viszonyai rosszabbra fordultak, pedig a kisebb német országok közül B. volt sokáig a legvirágzóbb. 1897. a Brunonia (a Welf-párt közlönye) azzal a követeléssel állott elő, hogy a B.-i örökösödési kérdésben (u. m. a lippeiben) külön itélő bíróság hozzon itéletet. A porosz kormány viszont újra hangsúlyozta, hogy a cumberlandi herceg és fia György Vilmos csak abban az esetben foglalhatnák el B. trónját, ha a német birodalmi alkotmányt és Poroszország tényleges birtokát (Hannoverát beleértve!) elismerik. 1898 máj. pedig a tartománygyülés jogügyi bizottsága elismerte ugyan a cumberlandi herceg jogait a trónra, de másrészt a poroszellenes agitációt kárhoztatta. A Welf-párt mindamellett erősen szervezkedik s Vilmos György herceg nagykorusitása alkalmával számos tüntetést rendezett országszerte. 1899 márc. 9. a tartománygyülés a választási törvényt akkép szabályozta, hogy ezentúl a tartománygyülés 48 képviselőből áll, kik közül 30-at a községek, 18-at pedig a papok, a tudományos pályán levő hivatalnokok, iparosok, nagybirtokosok s a

legtöbb jövedelmi adót fizetők választják. V. ö. *Andree* K., B.-er Volkskunde (1896); *Knoll*, Topographie von B. (1896); B.-ische Bibliographie (1897). M. L.

2. *B. város*, (1895) 115,138 lak. Újabb nagyobb épületei: az országos kórház ($2^1/_2$ millió márka); az új városház és egy vásárcsarnok.

Braunschweig-Bevern, l. *Bevern* (III. k.).

Braunschweig és Lüneburg hercege, l. *Cumberland* (Ernő Ágost, IV. k.).

Braxy, l. *Bradsot*.

Bray *Ottó Kamill Hugó* gróf, bajor államférfi 1896. megvált a bécsi követségtől, megh. Münchenben 1899 jan. 9. — Fiát *Ipoly Lajost* a portugál követségből Stockholmba, 1897. pedig Bukarestbe küldték német követnek.

Brazilia (III. k.), az 1890 dec. 31. népszámlálás adatait 1897. tették közzé. E szerint a lakosság az egyes államok között a következőképen oszlik meg:

Az állam neve	Területe km²-ben	Lakóinak száma	Esik 1 km²-re
Szövetségi kerület	1,394	522,651	375·0
Alagoas	58,491	511,440	9·0
Amazonas	1.897,020	147,915	0·07
Bahia	426,427	1.919,802	4·0
Ceara	104,250	865,687	8·0
Espirito Santo	44,839	135,997	3·0
Goyaz	747,311	227,572	0·3
Maranhão	459,884	430,854	0·9
Matto Grosso	1.379,651	92,827	0·07
Minas Geraes	574,855	3.184,099	5·0
Para	1.149,712	328,455	0·3
Parahyba	74,731	457,232	6·0
Parana	221,319	249,491	1·0
Pernambuco	128,395	1.030,224	8·0
Piauhy	301,797	267,609	0·9
Rio de Janeiro	68,982	876,884	13·0
Rio Grande do Norte	57,485	268,273	4·0
Rio Grande do Sul	236,553	897,455	4·0
São Paolo	290,876	1.384,753	4·0
Santa Catharina	54,156	283,769	4·0
Sergipe	39,090	310.926	8·0
Összesen	8.337,218	14.333,915	1·7

A születésekről és halálozásokról nincsenek hivatalos adatok. A bevándorlók száma még mindig jelentékeny, 1895. volt 164,371 és 1896-ban 157,948; ez utóbbiak közül 96,324 jött Olaszországból, 24,154 Portugáliából, 11,366 az osztrák-magyar monárkiából és 1070 a német birodalomból. 1892 óta a bevándorlás a khinaiaknak és japánoknak is meg van engedve. A külkereskedelem értéke (1897) a behozatalban 831·8 és kivitelben 671·6 millió milreis. A fő kiviteli cikk a kávé; ebből kivittek Rio de Janeirón át 2.784,958, Santoson át 4.157,971, Victorián át 273,255, Bahián át 260,981 és Cearán át 6000 csomagot (à 60 kg.); kakaot Bahián át 7770 t.-t, cukrot Pernambucón át 164,925, Maceion át 46,000 t.-t., pamutot Maranhãón át 996, Pernambucón át 12,239 t.-t.; kaucsukot Parán át 15,230, Manaoson át 6559 t.-t.; Rio Grande do Sulból exportáltak füstölt marhahust (9.433,325 kg.), faggyut (1.141,362 kg.) és bőröket (336,773 darabot). A kereskedelmi hajóraj (1898) 229 gőzös (94,262 t.) és 344 vitorlás (88,000 t.). Rio de Janeiróba érkezett (1897) 1274 hajó (2.146,834 t.), Pernambucóba 948 (1.145,706 t.), Cearába 285 (258,368 t.), Maranhãóba 189 (260,443 t.) és Rio Grande do Norteba 241 hajó (51,763 t.). A belső forgalom szolgálatában áll (1896) 8086 angol mérföld hosszu vasúti vonal és 10,143 angol mérföld hosszu telegráfvonal. B. pénzügyeit a forradalmak nem egyszer megzavarták. Újabban igyekeznek a pénzügyi egyensúlyt helyreállítani. Az 1899-iki budget a következő tételeket tartalmazza. Bevételek: behozatali vámok: 222, vasutak 45, posta és telegráf 12·9, bélyeg- és egyéb indirekt adó 10, dohányjövedek 2, egyéb jövedelmek 48·2, összesen 346·1 millió milreis; kiadások: bel- és igazságügy 16.009,897, külügy 1.832,412, tengerészet 26.439,932, hadügy 46.329,296, iparügy 89.464,676 és pénzügy 165.924,210, összesen 346.000,423 milreis. A B. és Argentina közti határvillongást Cleveland, az amerikai Egyesült-Államok elnöke B. javára döntötte el. A Francia-Gujana és B. közti határvillongásnak oly módon vetettek véget, hogy a kérdéses területen a rendet egy vegyes bizottságból alakított hatóság tartsa fön. 1891. a külföldi támadások ellen biztosított és egészséges vidékre tervezett főváros számára Goyazállamban a D. sz. 15° és a Ny. h. 47—48° közt a Lagoa Feia, Lagoa Formosa és Lagoa Mestre d'Armas közt 14,400 km²-nyi nagyságu területet jelölték ki, ahol a hőmérséklet néha 2°-ra sülyed alá és ahol igen termékeny völgyek pusztai jellegü campókkal váltakoznak. Újabban a képviselőház tagjainak számát 212-re emelték; az egyes államok a következő számu képviselőt küldik ki: Amazonas 4, Para 7, Maranhão 7, Piauhy 4, Ceara 10, Rio Grande do Norte 4, Parahyba 5, Pernambuco 17, Alagõas 6, Sergipe 4, Bahia 22, Espirito Santo 4, Rio de Janeiro 17, São Paulo 22, Parana 4, Santa Catharina 4, Rio Grande do Sul 16, Minas Geraes 37, Goyaz 4, Matto Grosso 4 és a szövetségi terület 10-et. A B. földjén tett újabb expedíciók közül legfontosabb a *Karl von der Steinen* és *Meyer* K. által létesített *Xingu*-expedició (1884—1886 és 1887—99). V. ö. *Bayer* (Therese Prinzessin v.), Meine Reise in d. brasilianischen Tropen (Berlin 1897); *Canstatt*, Das republikanische Brasilien in Vergangenheit u. Gegenwart (Lipcse 1899); *Garay* A. L., Bibliographie brésilienne (Páris 1898); *Schwieger* H., Eine Oceanfahrt nach B. (Hamburg 1898). —ZIK.

Története. Az 1891 nov. karhatalommal az elnöki székbe emelkedett *Peixoto* tábornok (azelőtt Fonseca alatt alelnök) nagyon is erőszakosan gyakorolta hatalmát, amiért a kongresszus abban a határozatban állapodott meg, hogy jövőre nézve az alelnök sohase lehessen a köztársaság elnöke. Midőn Peixoto ez ellen vetójogát alkalmazta, 1893 szept. 6. a fővárosban felkelés ütött ki, melyben Custodio de Mello és Saldanha da Gama tengernagyok játszották a vezérszerepet, kik körül a köztársasági érzelmü hajóhad tömörült, mig a szárazföldi hadsereg Peixotóhoz szított. A harc egész 1894 máj. végéig tartott, amidőn a Peixoto által New-Yorkban megvásárolt hadi hajók Rio de Janeiro előtt megjelentek s Gamát egy portugál hadi hajóra szalasztották. Mello, aki a déli tartományokban rendezte a felkelést, Argentina területére volt kénytelen visszahúzódni. Miután Rio Grande do Sul tartomány is letette a fegyvert, Peixoto ugyan teljes diadalra emelkedett, de

1894 nov. 15. a kongresszus által megválasztott új elnöknek, *Prudente de Moraes Barrosnak* át kellett engednie helyét. Prudente de Moraes kormányzása alatt 1896 aug. São Paolóban olasz kivándorlók és B.-iak több izben hajba kaptak, amiért az olasz kormány elégtételt és bánatpénzt követelt, amit az elnök csak sok huza-vona után adott meg. 1897 tavaszán a fővárosi hadapródiskola növendékei rendeztek egy kis felkelést, a nyáron pedig Conseilhero, a kommunisták vezére nyugtalankodott s egy katona merényletet követett el Prudente de Moraes ellen, aki helyett a gyilkos golyó Bitencourt hadügyminisztert találta. Prudente de Moraes erre (nov. 13.) újra az ostromállapottal tett kisérletet. 1898 nov. 15. *Campos Salles* foglalta el az elnöki széket, ki a pénzügyek rendezését jelenté ki első feladatának. Minisztériuma is bizalmat keltett s az 1899. évi költségvetés előirányzata fölösleget mutatott ki.

Irodalom. Stuart, Adventures amidst the equatorial forests and rivers of South America, London 1891; Morize, Ébauche d'une climatologie du Brésil, Rio de Janeiro 1891; Ehrenreich, Beitrag zur Völkerkunde Brasiliens, Berlin 1891; u. a., Beitr. z. Geogr. Brasiliens, Zeitschr. d. Gesellsch. f. Erdkunde 1891; Möller, Aus d. brasil. Urwald, Berlin 1891; Fulans, Der Sturz des Kaiserreichs in Brasilien, Köln 1892; Schanz, Das heutige Brasilien, Hamburg 1893; Schichtel, Der Amazonenstrom, Strassburg 1893; Von den Steinen, Unter den Naturvölkern Centralbrasiliens, Berlin 1893; Goeldi, As aves do Brasil, Rio de Janeiro 1894; Ferrand, L'or à Minas Geraes, 2 köt., 1894; Boggiani, I. Ciamacocco, Róma 1894; u. a., Viaggi d'un artista nell'America meridionale, u. o. 1895; Labre, Carta chorographica das zonas regadas pelos rios Purus, Madeira etc., Belem 1891; Crockatt de Sá és Mart Penha, Carta da republica dos Estados Unidos do Brazil, Rio de Janeiro 1892. M. L.

Brda, hegylánc, l. *Montenegro* (XII. k.).

Brdt., állatnév mellett *Brandt* János Frigyes orosz zoologus nevének rövidítése.

Breach of promise (ang., ejtsd: bríes af promiz), az angol és északamerikai jogban a házassági igéret megszegését jelenti, mely a menthető esetek kivételével (p. szüzesség hiánya) kártérítési keresetre ad jogot a sértett félnek.

Break (ang., ejtsd: brek), nyitott, négykerekű, magas üléses kocsi hosszában és keresztben fekvő padokkal, amelyre hátulról v. oldalvást szállnak fel. — *B.* a sportban: 1. a lovat megzabolázni; 2. midőn az ügető ló ügetésből vágtába megy át.

Břeclava, l. *Lundenburg* (XI. k.).

Brecon, l. *Brecknock* (III. k.).

Bredahl *Keresztély Hviid,* dán költő, szül. 1784., megh. 1860-ban. 1801 óta egyetemi tanulmányokat folytatott, de később a mezőgazdaságra adta magát és 1824. Sorö vidékén fekvő kis birtokára vonult vissza, ahol holtáig szegényes viszonyok közt keze munkájából élt. 1819. adta ki Dramatiske Scener címmel drámáit, melyeket 14 év lefolyása alatt még öt kötet szinmű követett. Shakespere és Ossian szellemében irott könyvdrámái, bár nemes felfogás és eredetiség jellemzi őket, a kor romantikus irányával ellentétben állván, csak csekély figyelmet keltettek. B. polemikus munkákat is irt, melyek részben a dán romantika, részben az akkori realizmus ellen irányulnak. B., aki a XVIII. sz. felvilágositó irányának embere, drámai jeleneteiben a nemesség gőgjét, a zsarnokságot, a pénzvágyat és a papságot ostorozza, de abstrakt szárazsággal és az élvezetet csökkentő formátlansággal.

Bredbury (ejtsd: bredberri), város Chester angol grófságban, 3 km.-nyire Stockporttól, Romileyt is beleszámítva (1891) 5821 lak., gót templommal.

Brederode-hegy, l. *Bloemendaal.*

Brederoo *Gerbrant Adriaensen,* németalföldi szinműiró, szül. Amsterdamban 1585 márc. 16., megh. u. o. 1618 jul. 8. Kortársainak teljes méltánylásával találkozott, de halála után feledésbe merült s csak a XIX. sz.-ban nyerte vissza az irodalomban helyét, mint a XVII. sz. egyik legjobb vígjátékirója. 26 éves korában tette közzé első drámáját: Treurspel van Rodderik ende Alphonsus, melyet a szomorujátékok, bohózatok és vígjátékok egész sora követett. Drámái nem nagy értékűek, de három bohózata (Kluchten: Van de Koe, 1612, Symen sonder Soeticheyt és Van den Meulenaer, 1613), valamint két vígjátéka Moortje (1615) és Spaansche Brabander Jerolimo (1618), különösen az utolsó, mesteri alkotások. Élénk jelenetek s a nép életéből vett jellemek teszik B. drámáinak fő sajátságát. Dalai is nagy kedveltségnek örvendtek s a három gyüjtemény: Het boertigh-liedt-boeck, De groote bron der minnen és Aendachtigh liedt-boeck összegyüjtve halála után néhány évvel 4. kiadásban jelentek meg (Amsterdam 1622). Összes műveit bevezetéssel és magyarázatokkal kiadták: Jan ten Brink, G. Kalff, H. E. Moltzer, Jan te Winkel és mások (Amsterdam 1885—1890, 3 köt.). V. ö. *Jan ten Brink,* G. A. B., historisch-aesthetische studie van het nederlandsche blijspel der zeventiende eeuw (2. kiad. Lejda 1888, 3 köt.). A—A.

Bredetzky *Sámuel,* földrajzi iró, szül. Német-Jakubján (Sáros) 1772., megh. 1812. Késmárkon, Sopronban és Jenában tanult, azután Sopronban tanár lett, de már 1802. Bécsbe hivták segédlelkésznek; innen Krakóba, majd Lembergbe ment ágostai lelkésznek s az utóbbi helyen működött mint pap és szuperintendens haláláig. Tankönyveken és vallásos iratokon kivül több földrajzi művet adott ki, minők: Beiträge zur Topographie d. Königreichs Ungarn (Bécs 1803—1805, 4 füzet); Neue Beiträge zur Topographie und Statistik von Ungarn (u. o. 1807 és 1820); Reisebemerkungen über Ungarn und Galizien (u. o. 1809, 2 köt.). GY. A.

Bredichin *Fedor Alexandrovics,* orosz csillagász, szül. Nikolajevben 1831 dec. 8. Moszkvában és a külföldön tanult, hosszu éveken át igazgatója volt a moszkvai csillagvizsgáló intézetnek s egyszersmind tanár az ottani egyetemen. 1890 óta tagja a péterváry tudományos akadémiának s 1895-ig igazgatója a pulkovai Nikolai-főcsillagvizsgálónak. B. vizsgálatai főleg az üstökös-csóvák alakjának elméletére terjeszkednek ki s javarészükben a moszkvai csillagvizsgáló évkönyveiben láttak napvilágot.

Bredow, porosz község, (1895) 13,541 lak.

Brefeld *Lajos,* porosz miniszter, szül. Telgtében (Münster; *B. Oszkár* öcscse, III. k.) 1837 márc. 31. Gimnáziumi tanulmányait Münsterben, a jogot a bonni, heidelbergai és berlini egyetemeken végezte. Eleinte a birói pályán működött. Miután hosszabb ideig Franciaországban tartózkodott, 1867. az állami vasutak szolgálatába lépett. 1870—71. az elfoglalt nancy—épernay—

reimsi vonalakat bizták rá, mire 1872. vasúti igazgatóvá nevezték ki. 1873. a minisztériumba került, ahol fokozatosan emelkedett, miglen Berlepsch visszalépésével 1896 jun. porosz kereskedelmi miniszterré lőn. TH. GY.

Bregaglia, völgy, l. *Bergell* (III. k.).

Brege, a Duna egyik forráspatakja, l. *Duna* (V. k.).

Breggia, folyó, l. *Muggio.*

Brehmer *Hermann,* német orvos, szül. Kurtschban Strehlen mellett (Szilézia) 1826 aug. 14., megh. Görbersdorfban 1889 dec. 12. Természettudományi, majd orvosi tanulmányait Boroszlóban s Berlinben végezte. Müller János fiziologiai előadásai azt a gondolatot keltették benne, hogy a tüdővészt nem orvosszerekkel, hanem kedvező fiziologiai feltételek létesítésével, még pedig a légzés mélyítésével és a bőrnek edzésével kellene leküzdeni. Sok hiábavaló kisérlet után 1859. engedelmet nyert, hogy Görbersdorfban ily elvek alapján álló gyógyintézetet nyisson, melyet a kedvező eredmények folytán 1862-ben nagyobbitott és idővel mintaszerü intézetté fejlesztett. B. művei: Die Gesetze und die Heilbarkeit der chronischen Tuberculose d. Lungen (Berlin 1856); Die Aetiologie d. chronischen Lungenschwindsucht vom Standpunkte der klinischen Erfahrung (u. o. 1885); Die Therapie der Lungenschwindsucht (Wiesbaden (1887).

Breinig, falu Aachen porosz kerületben, (1890) 1671 lak., vasúttal, vas- és kőbányákkal. Környékén sok római régiséget ástak ki, mint urnákat, edényeket, szobrokat, szárkofágokat, palota- és templomfalakat, fegyvereket és érmeket.

Breisach, badeni város, (1895) 3425 lak.

Breit *József,* katonai iró, szül. Gavosdián (Krassó-Szörény) 1865 febr. 16. Tanult Lugoson és Budapesten. 1884—85. a magyar kir. honvéd Ludovika-akadémia egyévi önkéntesi tanfolyamát végezte. Mint hadnagy 1889. a felsőbb tiszti tanfolyam hallgatása után a bécsi császári és kir. hadi iskolába rendeltetett, melynek elvégzése után a császári és kir. temesvári 7-ik hadtest vezérkari osztályába osztatott be szolgálattételre. Ezután a honvédelmi minisztériumban, a kassai honvéd gyalogdandárnál, majd a budapesti I. honvéd kerületi parancsnokságnál s utóbb ismét a honvédelmi minisztériumban a honvéd nevelő- és képzőintézetek szervezése körül teljesitett vezérkari szolgálatot, 1898. pedig a honvéd felsőbb tiszti tanfolyam tanárává neveztetett ki. Ezen alkalmazásai közben 1891. főhadnagygyá, 1895. pedig soron kivül századossá lépett elő. 1899 szept. 22. a király legfelső megelégedését fejezte ki neki. Katonai irodalmi munkásságát 1892. kisebb, a harcászat és hadtörténelem körébe vágó cikkek irásával kezdette meg. Ezeket 1895. első nagyobbszabásu, kritikai alapon irt kétkötetes munkája, *Az 1870—71. évi német-francia háboru története* követte. A millenniumi kiállitás alkalmából a történelmi főcsoport igazgatóságának megbizásából *A magyar hadak Mária Terézia első háboruiban való közreműködésének történetét* (1896), továbbá *Az isaszegi csata történetét* (1896) irta meg. Ugyancsak 1896., továbbá 1897. és 1898. jelent meg háromkötetes *Magyarország 1848—1849-ik évi függetlenségi harcának katonai története* cimü nagy munkája. Végül a honvédelmi miniszter megbizásából az új honvéd Ludovika-akadémia számára irt tankönyvet *Az egyetemes hadtörténelem vázlata* (2 kötet, Budapest 1899) cimen. G. T.

Breloque, l. *Berloque* (III. k.).

Brem., állatnév mellett *Bremser* L. német zoologus (1767—1827) nevének rövidítése. Müve: Icones Helminthum (Bécs 1824, 3 köt.).

Bréma, a német birodalom egyik állama, (1895) 196,404 lak., akik közül B. városára 141,894 esik. A szaporodás tehát 1890 óta 8·8%. Az összes lakosok közül foglalkozásra nézve volt: mező- és erdőgazdasággal foglalkozó (a hozzátartozókat is beleszámitva) 11,629, bányász és iparos 89,544, a kereskedés és forgalom szolgálatában állott 52,267, házi szolga és napszámos 2486, katona és értelmiséghez tartozó 17,042, magánzó és foglalkozás nélküli 26,001. A népmozgalom adatai 1896-ról: született 6503, elhalt 3581; kivándorolt 1897-ben 506. Az 1893-iki fölvétel szerint az összes területnek 25·5%-a volt szántóföld, 1·1% kert, 33·9% rét, 22·5% legelő és 1·4% erdő. Az 1892-iki állatösszeirás szerint volt: 5715 ló, 15,494 szarvasmarha, 1127 juh, 9995 sertés, 4254 kecske és 599 méhkas. Az 1896—97. évben a 16 sörgyár 277,559 hl. sört termelt; ezenkivül 3 sörgyár kizárólag a kivitel számára dolgozott. B. város kereskedése az utóbbi 5 év alatt állandóan növekedett. A behozatal volt 1893-ban 724, 1896-ban 821·4, a kivitel 676, illetőleg 809·3 millió márka. Az 1896-iki behozatalból a tengeren 549·3, a folyókon és szárazföldön pedig 272·2 millió márka értékűt hoztak be; a kivitel értéke volt a tengeren szállított áruknál 372·3, a többieknél 437 millió márka. A behozatalnál leginkább voltak érdekelve a német birodalom (295·4), az amerikai Egyesült-Államok (240), a La Plata-államok (46·6 millió márka); a kivitelnél: a német birodalom (456), az amerikai Unio (124·3), az osztrák-magyar monarkia (42·4) és Khina meg Japán (31·8 millió). A különböző áruk értéke 1896. millió márkákban volt:

	Behozatal	Kivitel		Behozatal	Kivitel
Pamut	179·6	190·7	Drogeriák	17·6	17·6
Gyapju	93·5	93·8	Cukor	18·3	16·8
Dohány s szivar	53·8	69·3	Kávé	15·1	15·1
Gabona	41·9	37·9	Petroleum	8·9	9·8
Rizs	23·7	30·8			

B. kereskedelmi flottája 1897-ben 473 tengeri hajóból állott 453,556 t. tartalommal. Ugyanazon évben érkezett kikötőjébe 4494 tengeri hajó (2.011,663 t.) és távozott 4781 (1.676,889 t.). A B.-n át kivándorlóknak száma 68,992. B. városában 1895. fejezték be a természet- és néprajzi muzeum épületét. —ZIK.

Brémai kék, fő alkotórésze a kuprioxidhidrát. Laza, világoskék szinü festék, mely annál értékesebb, minél tisztább kék a szine és minél lazább. Vízzel és enyvvel megkeverve világoskék szinü, olajjal elkeverve csakhamar, már 24 óra mulva, elzöldül. KLEMP.

Brémai lúd, l. *Emdeni lúd* (VI. k.).

Brémai zöld, olajjal elkevert brémai kék.

Bremerhaven, Bréma kikötővárosa. (1895) 18,366 lak. 1896. új halászkikötőt nyitottak meg, amelynek építése $7^1/_2$ mill. márkába került.

Brenchley (ejtsd: brencsli) *Gyula*, angol utazó, szül. Maidstoneban 1817., megh. 1873-ban. 1849. beutazta É.-Amerikát, majd négy évet töltött a Sandwich-szigeteken, melyeket Remy J.-el együtt kutatott át. Ez utóbbit elkisérte amerikai utazásain, igy 1855. Kalifornián át a Nagy-Sóstóhoz (v. ö. Journey to Great Saltlake City c. jelentésüket, London 1861, 2 köt.), Új-Mexikóba, Panamába és Ecuadorba, ahol megmászták a Pichinchát és a Csimborasszót, továbbá Peruba és a Chiucha-szigetekre, Chilébe, az Egyesült-Államokba, ahol 1857. egy fakéregből készült kancén végigmentek a Misszisszippin, végül vissza Angliába. 1858. és 1859. beutazta Spanyolországot, Sziciliát, Algeriát és Marokkót. 1861. Remyvel együtt K.-Ázsiába indult. Miután egy ideig bejárták Indiát és Cejlont, Remy megbetegedett, mire B. egymaga utazta be Khinát, Japánt, Ausztráliát, Új-Zélandot. 1864 dec. Grey kormányzó megbizásából Mende hadnagygyal Aucklandból meglátogatta a Taupo-tó mellett lakó barátságos maoritörzseket. 1865. a Curaçao nevü angol fregatton beutazta a Szamoa-, Barátság- és Fidsi-szigeteket, valamint az Új-Hebridákat. Ezt az útját Jottings during the cruise of H. M. S. Curaçao among the South See islands (London 1873) c. díszműben irta le. Végül Khinán, a Gobi-sivatagon, Szibérián és Oroszországon át visszatért Angliába. Értékes gyüjteményeit a brit muzeumban és szülővárosa Maidstone muzeumában őrzik.

Brendel *Albert*, német festő, megh. Weimarban 1895 máj. 28.

Breneť Michel, álnév, l. *Bobillier*.

Brenner *Márton*, ev. lelkész és orvosdoktor, szül. Besztercén, megfordult a bécsi és baseli egyetemeken, 1542. a besztercei káptalanhoz tartozó Besenyőn lelkészkedett. Később hivataláról lemondott s N.-Szebenbe ment lakni, hol 1553. megh. Kiadta Brandolininek e cimü művét: Dialogus ad Mathiam invictissimum regem et Beatricem reginam de... corporis aegritudine toleranda (Basel 1540 és Bécs 1541), irván hozzá ajánlást Gerendi Miklós erdélyi püspökhöz. Kiadta továbbá: Paradoxa Lippi Brandolini Aurelii (Basel 1543) és Bonfini Rerum Ungaricarum decades tres (u. o. 1543). F—s.

Brenner *Ernő*, svájci szövetségi tanácsos, szül. Baselben 1856 dec. 9. Szülővárosában jogot tanult s ügyvédi pályára lépett. 1881. beválasztották Basel nagy tanácsába s 1884. pedig kormányába. 1887 óta Basel város képviseletében a nemzeti tanácsban működött, melynek 1894—95. elnöke is volt. 1897 márc. 25. a visszavonult Frey helyébe a szövetségi tanácsba választották, melyben az igazság- és a rendőrügyek vezetését átvette. O. J.

Bresciai hiéna, l. *Haynau* (VIII. k.).

Breslau, l. *Boroszló* (III. k.).

Brest, francia kikötőváros, (1896) 74,538 lak. A kikötőben levő hajóknak torpedók támadása ellen való megerősítésére B.-től Ny-ra Lanninonnál nagy védő kikötőt készitenek.

Breszt-Litovszk, orosz város, (1897) 47,757 lak.

Bresztóczi, régi magyar *család*, mely az Osl nemzetségből származott; őse Osl bán kisunokája *Ostffy* Domokos (1307—53) macsói bán volt, kinek egyik fia *János* az Ostffy-, *Demeter* (1345—76) pedig a B.-családot alapitotta. Demeter egyik fia volt *László*, ezé pedig *György*, ki 1442. több más főúrral együtt kezességet vállalt Erzsébet királyné bántatlanságáért Ulászlóval találkozása alkalmából; a másik fiu *Benedek* (1418—43) s ivadékai *Tardi* nevet vettek föl. V. ö. *Pór* A., Turul (1890, 184.) N. G.

Breteuil *Gabriella Emilia*, l. *Châtelet* (IV. k.).

Breťhel *Jakab*, francia diplomata, l. *Grémonville* (VIII. k.).

Breton (Cape-), kanadai sziget, az 1891-iki népszámlálás szerint lakóinak száma 87,860, akik közt Rameau de Saint-Pierre pontos számitása szerint 13,959 francia; és pedig van az egyes grófságokban:

A grófság neve	Területe km²-ben	Összes lakói	Francia lakói
Cape-Breton	3027	32,244	1500
Inverness	2289	25,779	5000
Richmond	1613	14,399	7318
Victoria	2842	13,438	111

V. ö. *Bourinot*, Hist and descr. account of the island of Cape B. (Montreal 1892).

Bretten, badeni város, (1895) 4511 lak.

Breťtes (ejtsd: bret) *Lajos József*, vicomte de, francia utazó, szül. Limogesben. 1877—83. beutazta Afrika északi és nyugati partvidékét és a déli Algériát. 1884. és 1886—89. expediciót vezetett a délamerikai Gran Chacóhoz, 1890—91. Kolumbiában átkutatta a Sierra Nevada de Santa Marta nevü hegységet. 1892—96. a francia kereskedelmi minisztérium megbizásából öt izben beutazta Kolumbiát, elkészitette Magdalena tartomány térképét és antropologiai vizsgálatokat végzett. Első utazásait Mallat de Bassilan irta le: L'Amérique inconnue, d'après le voyage de J. de B. (Páris 1895) c. művében.

Bretzenheim-család, l. *Breczenheim* (III. k.).

Breuner-Enkevoirth *Agost* gróf, szül. 1828 okt. 1., megh. Abbaziában 1894 febr. 21. Alsó-Ausztria örökös kamarása és a magyar főrendiház tagja volt. I. Ferenc József király és Rudolf trónörökös nagyban méltatták mint vadászt és mint amateurt. A bécsi ipar- és művészeti muzeum körül mint annak kurátora érdemeket szerzett. Benne kihalt az 1693. német birodalmi bárói rangra emelt hirneves *Breuner*-család utolsó férfi sarja. Özvegye szül. Széchenyi Agáta grófnő; egyik leánya Whitehead fiumei torpedógyáros neje. M. L.

Brevet (III. k.), a francia jogban az olyan okirat, melyről a közjegyző nem tart meg másolatot (minute), hanem amelyet eredetben szolgáltat ki a félnek. *B. d'invention*, a találmányi szabadalom francia neve.

Brevi manu traditio, l. *Longa manu traditio* (XI. k.).

Brevipennes (állat) a. m. rövidszárnyuak, mint a futó madarak.

Breyek, falu Düsseldorf porosz kerületben, vasút mellett, (1895) 5822 lak., bársonyszövéssel.

Breznóbánya (III. k.), rend. tan. város Zólyom vármegyében; újabban polgári fiu- és leányiskola állíttatott fel. 1896. megnyílt a zólyom-brézó—b.—tiszolci helyi érdekü vasút, mely az Abt-féle kombinált fogaskerekü rendszer szerint van épitve s mint ilyen egyedüli hazánkban. 1898. állami földmives-mintagazdaság állíttatott fel. A bányászat teljesen megszünt. TH—V.

Breznyik *János* megh. 1897 aug.

Bricka *Károly Frigyes*, dán történetiró, szül. Kopenhágában 1845 jul. 10., u. o. tanult s 1871. a kir. könyvtár segédje lett; 1897 óta a dán levéltárak igazgatója. A Hardenberg Annáról szóló iratával: Kong Frederik II.-s ungdomskjärlighed (Kopenhága 1873) jó hirnevet szerzett. Értekezéseiben Dánia XVI. és XVII. sz. politikai történetével foglalkozik. Fontosak a társával, Fridericiaval közösen kiadott Christian IV.-s engenhändige Breve (1878—91, 7 köt.), valamint Kancelliets Brevböger 1551—80 (1885—88, 2 k.) c. oklevélgyüjtemények, ugyszintén az Allgemeine Deutsche Biographie példájára megindított Dansk biografisk Lexikon tillige omfattende Norge for Tidsrummet 1537—1814 (1887, eddig 10 k.) c. nagy lexikális munka. 1878—97-ig a Dansk Historisk Tidsskrift szerkesztője volt. O. J.

Bridgeport északamerikai városban az ott élő ev. ref. magyarok 1896 dec. 20. avatták föl újonnan épült templomukat.

Brieg, porosz város, (1895) 21,164 lak.

Brienne, gróf, l. *Loménie* (XI. k.).

Brière de l'Isle *Lajos Sándor Esprit Gaston*, francia tábornok, megh. Saint-Leu-Tavernyben (Seine-et-Oise) 1896 jun. 18.

Brierfield (ejtsd: brájerfild), város Lancaster angol grófságban, 3·5 km.-nyire Burnleytől, (1891) 5888 lak.

Briesen, porosz város, (1895) 5253 lak.

Brieux (ejtsd: briö) *Jenő*, francia szinmüiró, szül. Párisban 1858 jan. 19. Első darabját, a Ménage d'artistes c. három felvonásos vígjátékot 1890. adták Antoine Théâtre Libre-jében, ahol 1892. Blanchette és 1894. L'Engrenage c. darabjaival is sikert aratott. Kevesebb sikere volt Les bienfaiteurs c. szatirikus vígjátékának (1896), de annál nagyobb a Comédie Françaiseben 1896. szinre került L'Évasion c. vígjátékának (magyarra ford. *Iványi* Jenő s Szabadulás címen a Nemzeti szinházban 1897 ápr. 2. adták először), melyben az öröklési teoria túlzásait gúnyolta.

Brigittenau, Bécs elővárosa.

Brigue, l. *Brieg* (2., III. k.).

Brilettosz, l. *Pentelikon* (XIII. k.).

Brilon, porosz város, (1895) 4615 lak.

Brin *Benedek* (III. k.), olasz mérnök és államférfiu. Giolittivel 1893 nov. 24. visszalépett a miniszterségről s 1896 márc. 10. (Crispi bukása után) a Rudini-Ricotti kabinetben a tengerészeti tárcát vette át, melyet az 1897 dec. kabinetválság után is megtartott. Ő neki köszönheti Olaszország igazán modern hadi hajóhadát és hadi tengerészetének fejlődését, első sorban nagyobb páncélosainak tervét. Müvei: Il materiale di navigazione e selvataggio all'esposizione universale del 1878 in Parigi (Róma 1880) és La nostra marina militare (u. o. 1881). Megh. 1898 máj. 24.

Brindaban, város a brit-indiai északnyugati tartományok muttrai kerületében, az É. sz. 27° 23′ és a K. h. 77° 44′ alatt, a Dsamna folyó mellett. B. a hinduk legszentebb búcsujáró helyei közé tartozik, sok szép temploma meg kútja van, (1881) 21,617 lak.

Brinton *Dániel Garrison*, amerikai etnologus, szül. Thornburgban (Pennsylvania) 1837 máj. 13-án, megh. Philadelphiában 1899 aug. Newhavenben az orvosi tudományokat hallgatta, egy évet Európában töltött tanulmányok végett s a polgárháboru után, amely idő alatt mint tábori orvos alkalmazásban állott, Philadelphiában telepedett le. Orvostudományi müveinél sokkal nevezetesebbek az amerikai népek ismertetésére vonatkozó közleményei. 1884. a philadelphiai Academy of natural sciences-on az etnologia és archeologia tanárává nevezte ki, 1886. az American association for the advancement of science alelnöke és ezen társaság antropologiai osztályának elnöke. B. kiváló érdemet szerzett ama kiadó vállalat alapitásával, mely vezetése alatt kizárólag a benszülöttek nyelvét és müveltségi viszonyát tárgyaló eredeti müveket adott ki. Több folyóiratban közzétett tanulmányokon kivül a következő munkákat irta: The Floridian Peninsula: its literary history, Indian tribes and antiquities (1859); The myths of the New World (1868); The religious sentiment (1876); American hero myths (1882); Aboriginal American authors and their productions (1883); A grammar of the Cakchiquel language of Guatemala (1884); The Lenape and their legends (1885); Essais of an Americanist (1890); Races and peoples (1890); The American race (1891).

Brinza, l. *Túró* (XVI. k.).

Brioschi (ejtsd: brioszki), 1. *Ferenc*, olasz matematikus, megh. Milanóban 1897 dec. 13.

2. *B. Károly*, osztrák diszletfestő, szül. Milanóban 1826 jun. 24., megh. Bécsben 1895 nov. 12-én. 1840. a bécsi királyi akadémián tájképfestőnek készült, de rövid idő mulva szinházi diszletek festésére adta magát s ezen a téren nagy hirre tett szert. 1854—85. a bécsi udvari opera diszletfestője volt s ebben az állásban fia, *B. Antal* (szül. 1855 nov. 30.) lett az utódja.

Brioso (olasz, ejtsd: briozo), zeneelőadási müszó, a. m. gyorsan, tüzzel, lendülettel, *con brioso* a. m. tüzzel, erővel. Magában vagy más jelzéssel együtt használják, p. allegro B. vagy con brio.

Brisebarre (ejtsd: brizbár) *Ede Lajos*, francia szinmüiró, szül. Párisban 1818 febr. 12., megh. u. o. 1871 dec. 18. La fiole de Cagliostro (1858) c. első darabjával fényes sikert aratott. Azóta, többnyire más szerzőkkel együtt, több mint száz darabot irt, részben drámákat, részben bohózatokat. Ismertebb müvei: La vie en partie double (1845); Un tigre du Bengale (1849); Drinn-Drinn (1851); Léonard (dráma, Eugène Nus-szel együtt, 1863); La vache enragée (vígjáték 1865); Les rentiers (1867). Nus-szel együtt irta a Drames de la vie (1860, 2 köt.) c. müvet.

Brisseau-Mirbel, l. *Mirbel* (XII. k.).

Brisson *Jenő Henrik* (III. k.), francia államférfi. 1894 végén a képviselőház első elnökévé választották. Az 1895 jan. 17. végbement köztár-

sasági elnökválasztásnál a radikálisok és szocialisták (a második szavazáskor) ő reá adták szavazatukat, összesen 361-et, ámde versenytársa, Faure, 430 szavazatot kapott. 1898 jun. 1. újra a kamara első elnöke lett, jun. 28. pedig Faure megbízásából mint a bukott Méline utóda radikális minisztériumot alkotott, mely azonban csak ezen év okt. 25-ig tudta magát fentartani. Mihelyt ugyanis B. Henry ezredes családra üzelmeiről meggyőződött, a Dreyfus-pör revíziójára határozta el magát és a pör aktáit a semmitőszéknek adatta át. Midőn erről a kamarát értesítette, a revizió ellenfelei (a táborkar hivei) óriási botrányt rendeztek a gyülésen és a kabinet hadügyminisztere, Chanoine tábornok, az ellenzék örömére még az ülés folyamában bejelentette lemondását. B. volt minisztertársát e nem parlamentáris eljárás miatt határozottan korholta és arra hivta fel a kamarát, hogy segítse őt a civil hatóságok tekintélyét a katonaság fenyegető túlhatalmával szemben megvédelmezni. Ámde a többség (286 szavazat 254 ellenében) a bizalmi nyilatkozatot elvetette. Erre B. még az nap (okt. 25-én) lemondott. Dupuy lett utóda a miniszterelnökségben. Az 1898 máj. megejtett választásokban régi kerületében, Párisban újra megválasztották. Közmondásos igénytelensége és becsületessége miatt politikai ellenfelei is nagyra becsülik. A jun. 1. történt kamara-elnökválasztásnál a minisztérium jelöltje, Deschanel választatott meg B. ellenében, de csak 4 szavazatnyi többséggel. M. L.

Bristol, angol kikötőváros. Kereskedelmi flottája 1896-ban 158 (81 gőzös) hajóból állott 37,872 tonna tartalommal. Érkezett 8722 tengeri hajó (1.473,877 t.), köztük 7889 parti hajó és távozott 8604 (1.498,878 t.). A behozatal értéke 1896-ban volt 9·6 millió sterling font, a kivitt brit áruké 1·2 millió. A főbb behozatali cikkek: gabona és liszt (3·7), cukor (0·9), fa (0·3 millió sterling font), sajt, szalonna, petroleum, cink és bőrök; a kivitelé: vas- és acéláruk (506,877 font) és réz (242,196 font).

Brit-Betsuánföld (III. k.). 1896. a marhavész pusztított, mely lázadásra adott alkalmat. A kormány 1897 aug. a lázadást elfojtotta s fejeit kényszermunkára ítélte. A lakosság anyagi helyzetének javítására építettek 1896. a Ramathlabana-szpruit-Namaqueban vasutat. A tartomány bevétele 1896—97-ben 47,510 font sterling, kiadás 88,448 font sterling.

Brit délafrikai társulat, l. *Délafrikai angol társulat* (V. k.).

British Empire League (ejtsd: brittis empájr líg, a. m. brit birodalmi liga), a devonshirei herceg elnöklése alatt álló egyesület, melynek az a célja, hogy a brit királyság és ennek külföldi gyarmatai közt szorosabb kapcsolatot létesítsen. Egy hasonló, *Imperial Federation League* című egyesületet már 1884. alapítottak, de 1893. ismét feloszlatták, mert a választandó eszközök dolgában nem tudtak megállapodásra jutni. Az 1895. alapított új liga nagy lendületet nyert Victoria királyné hatvan éves uralkodói jubileumának ünnepe által, amelyen a brit gyarmatok összes miniszterelnökei és a gyarmati katonaság küldöttségei jelen voltak s amelyen egy Anglia és a gyarmatok közt való szorosabb kereskedelmi kapcsolat létesítését határozták el.

British Museum, l. *Brit muzeum* (III. k.).

British South African Company, lásd *Chartered Company* és *Délafrikai angol társulat* (V. k.).

Brit-Kolumbia (III. k.) lakóinak számát (1897) 200,000-re becsülték. Kerületei: Caribo, New-Westminster és Yale a szárazföldön, Vancouver és Victoria Vancouver szigetén. A skandinávok, főképen norvégek nagy számmal vándorolnak be és egész halász- és földmívelő gyarmatokat alkotnak. Földje azonban leginkább állattenyésztésre alkalmas. 1891. volt 44,171 ló, 126,729 szarvasmarha, 50,406 juh és 35,524 sertés. Ipara is emelkedik. Ásványországi kincseinek (arany, ezüst, szén, vas, réz, ólom, platina, antimon, kénes, arzenik) kiaknázására 1896 óta Angliában és Kanadában is több társaság alakult. Azóta a bányászat is jobban föllendült; különösen az aranybányászat egészen új városoknak adott életet; igy Rosslandnak 1895. még csak 100 lakója volt és most mintegy 10,000 van. A legjelentékenyebb aranytermő vidékek: Trail-creek, Slocan, Ainsworth, Nelson, East- és West-Cortenay meg Fairview. Hasonlóan fellendült az ezüstbányászat is. Szenet a Vancouver-szigeten (Nanaimo, Wellington, East-Wellington, Union stb.) bányásznak. A tartomány 18 grófságra van felosztva. V. ö. *Begg*, History of British Columbia (Toronto 1894).

Brit középafrikai protektorátus, l. *Középafrikai brit protektorátus*.

Brit muzeum (III. k.), 1894-ben a parlament 200,000 £-ot szavazott meg a muzeum megnagyobbítására és ezért megvették a szomszédságában levő 69 házat mintegy 5 és fél ár térfogatban. A könyvtárban 185,000 nyomtatott könyv van. 1894. a könyvtár 33,378 könyvvel és röpirattal, 61,917 folytatással, 981 térképpel, 5316 hangjegygyel gyarapodott. Az olvasóteremben 80,000 kötet van elhelyezve és 458 olvasó kényelmesen elfér. A betüsorrendes könyvjegyzékből, mely kéziratban 3000 kötet, 1895-ben 356 rész már nyomtatásban megjelent. A 36,000 oklevélhez és diplomához 1894. még 185 kéziratot, rendeletet és 24 papirust csatoltak. A Grenwille-teremben ritka értékes kéziratok gyüjteménye van kiállítva. A pénz- és éremgyüjtemény több mint 220,000 darabot tartalmaz, 1894-ben 5738 darabbal szaporodott. Rézmetszetek és kézi rajzok gyüjteménye ugyanezen évben 4886 számmal növekedett, köztük a híres Malcolm Collection of drawings by celebrated masters. A B. összes hivatalnokai és munkásai száma 1895-ben 552 volt, évi költsége 145,000 £. A muzeumot a rendes olvasó közönségen kivül 578,977-en látogatták, a könyvtárt 202,973 személy használta. V. ö. *Erdélyi* Pál, A British Museum könyvtára (Magyar Könyvszemle 1897).

Brito, kikötőhely Nikaragua középamerikai államban, a Csendes-tenger mellékén, 80 km.-nyire Manuagától D-re. Mivel ott fekszik, ahol a tengerpart a Nikaragua-tavat legjobban megközelíti, a Nikaragua-csatorna végpontjául szemelték ki.

Brit-szigetek, gyüjtőnév ama szigetcsoport megjelölésére, mely Európa nyugati partvidékén

Nagy-Britannia és Irország fő szigetekből, Man szigetéből, a Hebridákból, az Orkney-szigetekből, a Shetland-szigetekből és sok más apróbb szigetekből áll.

Britz, falu Potsdam porosz kerületben, Rixdorf mellett, (1895) 6844 lak., fafaragással és cementgyárral.

Britzsinger *Dániel*, 1580—1590. kassai ötvösmester. Származáshelye a nyitravármegyei Német-Próna. Kassán 1580 márc. 8. nyer polgárjogot, de még mielőtt ezt elnyerte volna, már összeütközése van az ötvöscéhhel, mely mesterségétől eltiltja s boltját bezáratja. 1586. meghamisítja a város hitelesítő jele gyanánt szolgáló liliomos bélyegűtőt s ezzel a próbát fel nem érő, rossz ezüstből készített munkáit, kanalakat és serlegeket bélyegzett le, hogy azokat eladásra forgalomba hozhassa. Emiatt, bár megérdemelné, hogy kezét a hóhér levágná s szemeit kiszúrná, apró neveletlen gyermekeire való tekintetből a tanács 50 frt pénzbirságban s a céhesek részére külön fizetendő 10 frtban marasztalja el. V. ö. *Mihalik* J., Kassa város ötvösségének története (Budapest 1899, a m. tud. akadémia kiadása). MIHALIK.

Brlić *Ignác*, horvát iró, szül. Bródban 1834 febr. 1., megh. u. o. 1892 ápr. 8. Költeményeket irt a Sedmicában és Nevenben. Szatirikus elbeszéléseiben mesterileg rajzolja a kisvárosi életet. 1867. a diakovári kerületet képviselte a horvát országgyűlésen. MARG.

Broach, l. *Bharocs* (III. k.).

Broad Church, l. *Anglikán egyház* (I. k. 628. old., 2. hasáb).

Broadhurst (ejtsd: bradhörszt) *Henrik*, angol munkásvezér és politikus, szül. Littlemoreban (Oxford grófság) 1840. Atyja kőfaragó volt s B. is atyja mesterségét folytatta, miután elemi iskoláit elvégezte. Folytonos tanulás útján azonban oly kiváló képzettségre tett szert, mely társai között már fiatal korában nagy tekintélyt adott neki. 1872. az angol munkásegyesületek kongresszusán a parlamenti választmány tagja lett, 1880. pedig ugyane testület titkárává választották, miáltal az angol munkásosztályban vezérszerepre jutott. Ugyancsak 1880. Stoke upon Trent, 1885. Birmingham, 1886. pedig Nottingham az alsóházba küldötték, ahol olyan kiváló munkásságot fejtett ki, hogy Gladstone a harmadik minisztériumában (1886 jan.—jul.) belügyi másodállamtitkárrá tette. Mint politikus erősen szabadelvű nézeteket vallott, de nem volt szociáldemokrata, amiért az angol munkáspártok radikális embereitől erős támadásokat szenvedett és amikor a munkásegyesületek 1890. kongresszusán nem tudta nézeteit elfogadtatni, lemondott titkári állásáról. Az 1892-iki általános választások alkalmával nem választották meg képviselőnek sem.

Brocc., állatnév mellett *Brocchi* János Battista nevének rövidítése.

Brockhaus *A. F.*, német könyvkiadó cég (III. k.), tulajdonosai 1895 jul. 1. óta *B. Albert Eduárd* (szül. 1855 szept. 2.) és *B. Rudolf Henrik* ifj. (szül. 1864 jun. 4.).

Brocky *Károly*, képiró, szül. Gencsváron 1807., megh. Londonban 1855 jul. 8. Serdülő kora nagyon mozgalmas volt; először mint vándorszinész, később mint fodrászinas tengette életét s azzal szerzett magának mellékkeresetet, hogy nagy ügyességgel emberi és állati alakokat vagdalt ki papirosból. Azután a bécsi művészeti akadémia növendéke lett, hol tehetségével, komolyságával és szorgalmával sikerült kivívnia tanárainak becsülését és pártfogását. Ezek ajánlották Mousleard hercegnőnek is, ki egy miniatür-festmény másolatát készíttette el vele. Ez a másolat nemsokára más megrendeléseket is vont maga után s B. kezdte észrevenni, hogy számára a császárváros szűkké vált. Párisba utazott, de itt alig fogott hozzá Paolo Veronese egy művének másolásához, midőn egy gazdag angol, Munro of Novar figyelmét annyira fölkeltette, hogy az rögtön meghivta Angliába s Londonban a saját palotájában műtermet rendezett be számára. Ez a pártfogója vitte magával Skótországba, hol B. több fiatal angol hölgy arcképét festette meg nagy szerencsével, és ismertette meg Colnaghi műárussal, ki nagy befolyást gyakorolt művészi fejlődésére s izlésének nemesbülésére. E műárus ajánlatára festette meg miss Liddellnek, Victoria királynő udvarhölgyének arcképét, mely műve annyira megtetszett a királynőnek, hogy udvari festőjévé nevezte ki s maga is többször ült neki. Megrendeléseket kapott az udvar összes tagjaitól. A királynő kegyét azonban később elvesztette, mert kicsiny gyermekének megfestését azzal a megokolással utasította vissza, hogy gyermekekről arcképet festeni nem érdemes, mert azok mind egyformák. Ez időtől fogva B.-t nem hivták többé az udvarhoz; kegyvesztett lett. Talán ez a körülmény okozta, hogy az ötvenes években már nem foglalkozott annyit az arcképfestéssel s inkább az önálló kompoziciók terére lépett. Mitologiai képeket, meztelen leányalakokat kezdett festeni. Az ilyen művek azonban a szigoru erkölcsü Angliában kevés tetszésre s még kevesebb megrendelőre találtak. Műveinek egy részét a magyar nemzeti muzeum képtárának s a magyar történeti arcképcsarnoknak hagyományozta. B. Angliában főleg illuminált krétarajzaival keltett figyelmet. E nemü arcképei a föltétlen hűségén kivül az ábrázolás keresetlen egyszerüségével s előkelő voltával tünték ki. Általános volt a meggyőződés, hogy szemet, tekintetet ugy festeni, mint B., korában nem tudott senki. Saját arcképe, mely I. H. Lorent tulajdonában van, Reigateban, egyike a század legjobb hasonmásainak. B. művészi jelentőségét hazájában csak 1896., a millennáris kiállítás idején, méltányolhatták egész teljességében, midőn Angliából számos arcképe és tanulmánya érkezett hozzánk a műcsarnok retrospektiv kiállításába. Ezek a művek mind arról tanuskodnak, hogy B. korának egyik elsőrendü művésze volt.

Brocskó *Lajos*, pedagogus, szül. Pesten 1851 dec. 15. Tanulmányait a pesti ág. h. ev. főgimnáziumban és a soproni evangelikus tanitóképző intézetben végezte. 1880. polgári iskolai képesitést nyert. 1874 aug. 1. óta a budapesti protestáns országos árvaház igazgatója. 1883-ban beutazta Svájcot és Németországot az ottani árvaházak tanulmányozása céljából. Irt több pedagogiai értekezést szaklapokban; az 1896-iki tanügyi kongresszus naplójában megjelent tőle: *A vegyes*

nemü árvaházak paedagogiai előnyei c. értekezése. Önállóan megjelent munkái: *Svájc árvaházai* (Debrecen 1895); *A budapesti protestáns országos árvaegyesület és árvaházának története 1859—95.* (Budapest 1896). 1899 jun. 5. megkapta a koronás arany érdemkeresztet.

Brodrick *János*, angol államférfi, szül. 1856., Etonban nevelkedett s Oxfordban végezte tanulmányait. Már 1880. jutott be mint a konzervativ párt tagja az alsóházba. 1884. Irország börtöneinek biztosává nevezték ki, 1886—92-ig a hadügyminisztériumban titkár volt s 1895 jun. 21. a hadügyminiszter fizetésének megszorításáról szóló javaslatával megbuktatta a Roseberry-kabinetet, mire az újonnan alakult Salisbury minisztériumában hadügyminiszteri másod államtitkárrá lett. 1898. kinevezték a külügyminiszter másod államtitkárává. o. j.

Brodsky *Adolf*, orosz hegedümüvész, szül. Taganrogban 1851 márc. 21. Már 9 éves korában fellépett, majd Hellmesbergernek Bécsben tanítványa, utóbb vonós négyesének tagja volt, 1875—79. a moszkvai konzervatoriumon, 1882. a lipcsein hegedütanár, 1891. New-Yorkba költözött.

Brodwig, l. *Brod* (III. k.).

Bródy, 1. *Sándortól* újabban megjelentek: *Regénytárgyak* (elbeszélések, Budapest 1892); *A kétlelkü asszony* (regény, u. o. 1893); *Az egri diákok* (Két magyar Robinson története az ifjuság számára, u. o. 1894); *Hófehérke* (regény, u. o. 1894); *Apró regények* (u. o. 1895); *Két szőke asszony* (u. o. 1895); *Színészvér* (regény, u. o. 1895); *Ejszaka* (u. o. 1895); *Rejtelmek* (elbeszélések, u. o. 1895); *Az asszonyi szépség* (u. o. 1897); *Tündér Ilona* (elbeszélés, u. o. 1898); *Az ezüst kecske* (diszmü, u. o. 1898); *Egy férfi vallomásai* (u. o. 1899). E müvek németül majd mind megjelentek, apróbb dolgai francia, angol, olasz, dán, horvát, román és szerb nyelven lapokban, folyóiratokban. A Magyar Hirlapban legfőképen politikai cikkeket és kritikákat, különös szeretettel képzőművészetit ir.

2. *B. Zsigmond* hirlapirót 1896 szept. 29. kinevezték élethossziglan a főrendiház tagjává.

Broek (ejtsd: bruk), falu É.-Hollandia németalföldi tartományban, 11 km.-nyire Amsterdamtól, 1553 lak. A németalföldi falvak tisztaságának példájaként lett hiressé.

Broglie *Jakab Viktor Albert* (III. k.) herceg. Mint politikus az agg herceg az utolsó években nem játszott vezérszerepet és arra szorítkozott, hogy a szenátusban s az akadémiában a royalistákkal szavazzon. Több buzgósággal folytatta irói pályáját. Újabb vonzó, bár részrehajló tollal irt munkái a következők: Lettres de la duchesse de Broglie 1814—38. (13. kiad. Páris 1896); 1815. Histoire et politique (u. o. 1897); La mission de M. de Gontant Biron à Berlin 1872—78. (u. o. 1896); L'alliance autrichienne (u. o. 1897); Malherbe (u. o. 1897); Voltaire avant et pendant la guerre de sept ans (u. o. 1898). — Idősb fia *B. Lajos Alfonz Viktor* herceg, szül. Rómában 1846 okt. 31. Miután Párisban filozofiai doktori cimet és ügyvédi oklevelet szerzett, majd végig küzdötte az 1870—71-iki francia-német háborut, mint harmadosztályu londoni nagykövetségi titkár a diplomáciai pályára lépett. 1871. attaché, 1872. Decazes herceg külügyminiszter kabinet-másodfőnöke, 1877. pedig atyja B. miniszterelnök kabinet-főnöke lett. Mac-Mahon lemondása után első osztályu nagykövetségi titkári ranggal nyugalomba vonult. 1893. monarkista programmal beválasztották a francia kamarába. — Második fia *B. Emanuel* herceg szintén újabb történeti munkát adott ki: Les portefeuilles du président Bouhier (Páris 1896). m. l.

Brohan *Auguszta*, francia szinésznő, megh. Párisban 1893 febr. 15.

Broken down, l. *Letörni*.

Broken-Hill, város és Yancowinna grófság szekhelye Új-Dél-Walesben, 950 km.-nyire Sydneytől, vasút mellett, (1891) 19,800 lak., nagy ezüstbányászattal. Legnagyobb bányája, a Proprietary 1894-ben 18.514,455 frank értékü termelés mellett 15.200,000 frank osztalékot fizetett. 1885—1894. terméke volt 259,313 t. ólom és 2.033,591 kg. ezüst és összesen 131.600,000 frank osztalékot fizetett. Ezen idő alatt tehát földünk legjövedelmezőbb ezüstbányája volt. 1891—94. találtak benne azonkivül 310 kg. aranyat is. Közelében platinát is kezdenek bányászni. Az ezüstérctelepek fölfedezője Rasp Károly volt.

Brómarzén, l. *Arzénbromid*.

Bromberg, 1. porosz kerület, (1895) 655,026 lak.

2. *B. város*, (1895) 46,413 lak. Újabban 1893. felállitották I. Vilmos császár lovasszobrát és 1896. épitettek új városi szinházat.

Bromizmus, a brómtartalmu anyagokkal való idült mérgezés. Ilyen mérgezés csaknem kizárólag a brómkészitményeknek gyógyszer gyanánt való hosszas, vagy kellőleg nem ellenőrzött szedése következtében jön létre. Hamarabb bekövetkezik idioszinkráziás (hajlamos) egyéneknél, kik között vannak olyanok is, kik egyáltalában nem türik a brómot és egy adagtól is már B.-t kapnak. A B. tünetei a következők: a kiválasztó felületeken megjelenő bróm izgató hatása miatt orrhurut, légcsőhurut és bélhurut lépnek fel köhögéssel és hasmenéssel, sőt még a bőrön is vál ki bróm, ennek következtében vörös kiütés jelenik meg a bőrön, majd elszórtan nagyobb pattanások támadnak és ezek rendesen el szoktak genyedni. Az idegrendszerben általános fáradság, a reflex érzékenység csökkenése és a szellemi tehetség eltompulása állhat be. A tünetek a bróm-adagolás abbanhagyására és fürdőkezelésre hamar elmaradnak, de esetleg maradhat vissza kis foku butaság, a bőr érzékenységének, tapintó érzéknek csökkenése. vámossy.

Bronsart von Schellendorf *Walter* porosz tábornokot 1893. német birodalmi hadügyminiszterré nevezték ki, azonban 1896 aug. 14. állásáról lemondott. Ekkor II. Vilmos kinevezte főszárnysegédévé.

Bronzpor, l. *Bronzfestékek* (III. k.).

Brosch *Móric*, német történetiró, szül. Prágában 1829 ápr. 7. Tanulmányait szülőhelyén és Bécsben végezte s egyideig hirlapiró volt. 1873 óta Velencében lakik és történelmi tanulmányokkal foglalkozik. Munkái: Papst Julius II. und die Gründung des Kirchenstaats (Gotha 1878); Geschichte des Kirchenstaats (u. o. 1880—82, 2 köt.);

Lord Bolingbroke und die Whigs und Tories seiner Zeit (Frankfurt 1883); Oliver Cromwell und die puritanische Revolution (u. o. 1886); Neuere Geschichte von England (Gotha 1890, 6 köt.).

Brossmann *Károly Frigyes Gusztáv*, német szobrász, megh. Drezdában 1897 aug. 8.

Brothers (ejtsd: brathersz) *Rikárd*, eszelős angol, kinek próféciái és iratai nagy feltűnést keltettek, megh. 1824 jan. 25. Egy ideig az angol hajóhad hadnagya volt, de ezen állásáról 1789. lemondott. 1793. egy új vallás apostolának: «a Mindenható unokaöcscsének, a zsidók fejedelmének» nyilatkoztatta ki magát, kinek az a hivatása, hogy ezeket bevezesse a Kánaán földére. 1794. könyvet adott ki: A revealed knowledge of the prophecies and times és 1795. másikat: Exposition of the Trinity címmel. Több más műnek is szerzője volt, melyek a józan gondolkodás és az elmehiány sajátságos vegyülékéről tettek bizonyságot. A király halálától és a monárkia elpusztulásáról is jövendölvén, börtönbe vetették, honnan azonban csakhamar kiszabadult. Politikai jóslatai közül több, különösen az európai államok átalakulására vonatkozók, egészben vagy részben beteljesedvén, igen sokan eladták javaikat és készeknek nyilatkoztak őt elkisérni az új Jeruzsálembe, mely a Jordán folyó két partján volt felépítendő s hova neki 1795. kellett megérkeznie. Tanitványokra, követőkre talált nemcsak a szegény és tanulatlan nép között, de előkelő és tudományosan képzett emberek is csatlakoztak hivei táborába. Mint veszedelmes eszelős végre kormányrendelettel őrültek házába, a Bedlambe záratott, honnan 1806 ápr. 14. szabadult ki. cs—y.

Broulik *Ferenc* 1896 jul. megvált a budapesti operától.

Brouwer, hollandi irók, l. *Limburg-Brouwer*.

Brown, 1. *Ford Madox*, angol festő, megh. Londonban 1893 okt. 6.

2. *B. György Loring*, északamerikai festő, megh. Maldenben (Boston mellett) 1889 jun. 25.

3. *B. Róbert*, angol utazó és természettudós, szül. Campsterben (Skócia, Caithness grófság) 1842 márc. 23. Tanulmányait Edinburgban, Lejdában, Kopenhágában és Rostockban végezte. Az utóbbi egyetemen filozofiai doktori címet nyert. 1861—67. beutazta az Északi Jeges-tengert, Alaskát, a Bering-tenger partját, a Vancouver-szigetet, természettudományi kutatásokat végezve s térképfölvételeket készitve. 1867. Whymperrel együtt először utazta be a grönlandi jegestengert, majd utóbb Észak-Afrikát, ahol ismeretlen növényfajokat és ásványokat fedezett föl, így a róla vagy szülőföldjéről elnevezett Aralia Brownianát, a Verucciaria Campsterianát, a Lecidia Campsterianát. A geográfusok az ő tiszteletére nevezték el a Vancouver-szigeten a *B.-hegységet*, a *B.-partot*, a Spitzbergákon a *B.-fokot*, Novaja-Zemlján a *B.-szigetet* stb. 1876. visszatért Londonba és azóta szinte megszámlálhatatlan cikkeket irt az angol és a külföldi tudományos folyóiratokba. Főbb művei: Peoples of the world (6 köt.); Countries of the world (6 köt.); Our earth (3 köt.); Science for All (5 köt.); Africa (4 köt.). Utazásainak eredményét angol, német és dán nyelven tette közzé több kötetben.

Brown-Séquard *Károly Ede*, francia orvos, megh. Párisban 1894 ápr. 2.

Broxburn (ejtsd: brokszbörn), város, Linlithgow skót grófságban, a B. folyó és Union-csatorna találkozásánál, 17 km.-nyire Edinburgtól, (1891) 5898 lak., szénbányákkal.

Broz *Iván*, horvát nyelvész, szül. Zagorjében 1852., megh. Zágrábban 1893 dec. 25. Tanult Zágrábban és Bécsben, tanár a zágrábi gimnáziumban, a horvát Matica választmányi tagja és a délszláv akadémia tagja. Nagy érdemei vannak a horvát helyesirás megállapitása körül. Sokat utazott Szlavoniában, Szerbiában, Boszniában, Hercegovinában, Dalmáciában és Montenegróban a nép nyelvének tanulmányozása céljából és sok anyagot gyüjtött egy horvát frazeologiához, melynek első kötete 1894. jelent meg. Munkája Hrvatski pravopis (Horvát helyesirás) irányadó a mai irodalmi nyelvhasználatban. Noha kajkavi tájszólást beszélő vidéken született, irálya mintaképe a stokavi irodalmi nyelvnek és sok műfordításában példát mutatott a tiszta horvát irodalmi nyelvre; fordításai közül kiváló Sienkiewicz Amerikai utivázlatai (Putopisne crtice po Americi). A Matica B.-t bizta meg a horvát népdalok gyüjteményének kiadásával, de ezt a munkát nem fejezte be. Legkiválóbb alkotása a Rječnik živoga hrvatskoga jezika (Az élő horvát nyelv szótára). MARG.

Brózer *István*, kolozsvári ötvösmester, 1640. készitette a jelenleg a kolozsvári ev. ref. templom tulajdonában lévő zománcos aranyserleget, melyen nevét s a készités évét megörökitette. A serlegen három sorba rakott, a szentirásból vett figurális diszitményekkel ékes medaillonok oly egyenes száru virágoknak a székeit alkotják, amelyek hálószerüen övezik a serleg kupáját. Az egész diszitésen, kivált pedig a virágok koncepciójában s a zománcozásban oly sajátságos felfogás nyilatkozik meg B. serlegén, mely mig egyrészt a diszitmény fejletlen voltára enged következtetni, másrészt igen élénken emlékeztet azokra a virágokra, amelyek a XVII. sz.-beli magyar himzéseken előfordulnak. Ezenkivül a serleg technikája arra a mütörténeti szempontból fontos eredmény konstatálására vezetett, hogy a transzlucid vájt zománcot a XVII. sz. első felében Erdélyben, nevezetesen Kolozsváron, ismerték és gyakorlatilag is alkalmazták. V. ö. *Mihalik J.*, Régi hazai ötvösmüveink az ezredéves orsz. kiállításon (Arch. Ért. 1896); *Radisics-Pulszky K.*, Az ötvösség remekei a magyar történeti ötvösműkiállításon (Budapest). MIHALIK.

Bröggerit (ásv.), az uraninnak (uránszurok-ércnek) toriumot és héliumot tartalmazó változata. *Toruraninnak* is mondják. Termőhelye Norvégia Moss szigete (Kristiania közelében).

Brötzingen, falu Karlsruhe badeni kerületben az Enz és vasút mellett, (1895) 5447 lak., agyag- és kőbányával.

Bruay (ejtsd: brüé), 1. falu Nord francia département valenciennes-i jár., (1891) 598 lak., vasúttal, kőszénbányákkal, sörfőzővel, cukorgyárral, vasöntővel. — 2. *B.*, falu Pas-de-Calais francia département béthuni jár., (1891) 6385 lak., vasúttal, kőszénbányákkal.

Bruce *János Collingwood*, angol történetiró és régiségbuvár, megh. 1892 ápr. 5.

Bruchsal, badeni város, (1895) 12,614 lak.

Bruck, 1. *Jakab*, orvos és szakbeli iró, *B. Lajos* festő bátyja, szül. Pápán 1845 okt. 20. A gimnáziumot Pesten elvégezvén, az egyetemen tanult, hol 1870. orvosdoktorrá avatták. 1870—74-ig a Rókus-kórházban mint segédorvos és Fleischer József, a hirneves nőorvos mellett mint alorvos működött. 1874. mint gyakorló orvos telepedett le Budapesten; 1875. a budai Erzsébet-sósfürdő orvosa lett, mely hivatalt a fürdő azóta történt nagy fejlődése ideje alatt mostanáig viseli. 1885. az országos kiállítási jury tagja és az egészségügyi szakasz jegyzője volt; épp ugy vett részt az 1896-ik ezredévi kiállítást előkészitő bizottság munkálataiban. 1885. az országos közegészségügyi tanács rendkivüli tagjává neveztetett ki. B. irodalmi tevékenysége különösen a nőorvostan és fürdőismeret terére vonatkozik. Értekezései a Gyógyászat-ban, a Fürdői Lapok-ban és a Pester Mediz. Presse-ben, mely utóbbinak munkatársa és társszerkesztője volt, jelentek meg. Dolgozatai a következők: Emlékbeszéd Fleischer József felett (a budapesti m. kir. orvosegyesület Évkönyveiben, 1878); Az Erzsébet-sósfürdő és keserü forrásai (Budapest 1877, u. a. németül is); Kurorte und Heilquellen Ungarns (u. o. 1883); Semmelweiss Ignác Fülöp (tanulmány, u. o. 1885); Ignaz Philipp Semmelweiss (Bécs és Teschen 1887); A chromsav mérgező hatásáról (Gyógyászat); A női bántalmak helyi kezelése fürdőkben (u. o. 1893); Néhány szó Budapest fürdővárosi jellegéről (Fürdői Lapok, 1894). H. Á.

2. *B. Miksa* festő, B. Lajos öcsese, szül. Pesten 1863. Iskoláit u. o. végezte s már mint reáliskolai tanuló, kedvvel rajzolgatott. Tanulmányait az orsz. mintarajziskolában folytatta, hol fametszéssel is foglalkozott. 1880. bátyjával Párisba ment s néhány évet ott töltött. Münchenben is töltött 3 évet. Pestre visszatérve, Benczur mesteriskolájába lépett. Ismertebb képei a következők: Két szerelmes pár, Haza felé, Az erdőben (a bécsi Hofburgban), Mire megvénülünk (a király birtokában van Budán), továbbá a Tisza partján, Az öntő és Libapásztor leány.

Bruckner *Antal*, osztrák zeneszerző, megh. Bécsben 1896 okt. 11.

Brudern *József* báró, a magyar politechnikum első alapitója, szül. 1774., megh. Pesten 1834 febr. 1. Morvaországból beszármazott és a mátra-tiszai vidéken megtelepedett család sarja volt, mely az 1791. LXXIII. t.-c. alapján kapta meg az indigenátust és az akkori magyar gazdasági életben csakhamar jelentékeny szerepre jutott. Miután tanulmányait elvégezte volt, sokat és sürün utazott külföldön, terjedelmes birtokait pedig (Verpelét, Gyöngyös-Tarján stb.) gazdaságilag kiváló jószágigazgatójának, Fleckelnek (a mostani Téreyek ősének) gondjaira bizta, jogi tanácsadója Fejérváry Gábor (VIII. k.) volt. Fölváltva lakott Gyöngyösön és Budapesten, ahol 1817. épittette házát és benne a maig ismeretes üvegsikátoros «párisi utcát», mely akkor a fővárosnak egyik nevezetessége volt. Mindkét helyen (Gyöngyösön és Pesten) háza központja volt az arisztokrata ellenzék embereinek. A párisi ház urának ebédjein ismerkedtek és barátkoztak meg egymással Vásárhelyi Pál és Széchenyi István gróf, ott fogamzott meg mindkettőjökben a Vaskapu szabályozásának eszméje. E mellett azonban a nagyobb vállalatoktól sem idegenkedett B., igy p. huzamosabb időn által bérelte az azóta világhirre emelkedett opálbányákat Vörösvágáson. Lassankint mindinkább meggyőződvén arról, hogy hazai intézményeink hátramaradásának egyik fő oka a technikai szakemberek hiánya, 1833. kelt végrendeletében ugy intézkedett, hogy a kisebb legátumok kifizetése után fenmaradó tiszta vagyonának kétharmadrészét olyan tehetséges ifjak kiképzésére és utaztatására fordítsák, kikből később egy Pesten felállítandó politechnikum tanárai lehessenek. A végrendeletben a báró fentartotta magának, hogy a politechnikumnak részletes tervét kidolgozza, ebben azonban hirtelen halála megakadályozta. Utolsó akaratának végrehajtása különben is papiron maradt, mert egyrészt nagy terhek jutottak a nagy birtokokra, másrészt pedig a rokonság megtámadta a végrendeletet. Mindamellett a hagyomány joggal tekinti őt a magyar műegyetem legelső alapitójának. Sirja Gyöngyös-Tarjánban van, arcképe pedig a soproni városi muzemban. V. ö. *Latkóczy* Mihály, B. és a műegyetem első csirái Magyarországon (Sopron 1886), ahol a megelőző irodalom is fel van dolgozva. L. M.

Brugère *Henrik József* (III. k.) francia tábornokot 1899 jul. elején Gallifet hadügyminiszter a Dreyfus-pör által kompromittált Zurlinden helyett Páris katonai kormányzójává tette, mely állásban B. a jul. 14. nemzeti ünnepen a hadi szemlén vezényelt. Kifogástalan és teljesen megbizható köztársasági érzelmünek tartják. M. L.

Bruges, belga város, (1896) 50,338 lak. A belga törvényhozás 1895. elhatározta, hogy B.-t az Északi-tengerrel hajózó csatornával köti össze, amely Heyst községnél fogja a tengert elérni. V. ö. *Gilliodts van Severen*, Bruges port de mer (B. 1895).

Brugsch *Henrik Károly*, német egyiptologus, megh. Charlottenburgban 1894 szept. 9. Halála előtt megjelentek tőle: Aus dem Morgenlande (Lipcse 1893); Mein Leben und Wandern (Berlin 1894).

Bruna *József* lovag, cs. és kir. dandárnok, szül. Prágában 1830., megh. Döblingben (Bécs mellett) 1894 febr. 3. Egész életét a katonai pályán töltötte, harcolt az 1849. és 1859. olasz háboruban és vitézségeért a vaskorona-rendet kapta. 1866. a poroszok ellen harcolt. Mint ezredes a 80-as években a Pozsonyban állomásozó 72. gyalogezredet vezényelte, mint dandárnok pedig Sopronban szolgált. 1889-ben nyugalomba vonult. M. L.

Bruneau (ejtsd: brünó) *Alfréd*, francia zeneszerző, szül. Párisban 1857. Az odavaló konzervatorium növendéke volt. 1876. elnyerte az első violoncellodijat, 1881. a nagy római dijat. Kerim c. operájának nem volt sikere. Nagyobb figyelmet keltett Zola dramatizált regényeinek megzenésitésével: Le rêve (1891); L'attaque du moulin (1893); Messidor (Germinal után, 1897). Az Ouragan c. még

nem került szinre. A Messidorban nem ritmikus prózai szöveget zenésitett meg és ezért nagyon megtámadták. Egy ideig a Revue contemporaire, a Gil Blas és a Figaro szini kritikusa volt.

Brunetière *Ferdinánd*, francia irodalomtörténetiró, 1893 óta a Revue des deux mondes főszerkesztője s 1894 óta a francia akadémia tagja.

Brunn *Henrik*, német archeologus, megh. Schlierseeben 1894 jul. 23. Hátrahagyott iratairól megjelent Griechische Kunstgeschichte c. művének második kötete: Die archaische Kunst (kiadta Flasch A., München 1897).

Brunner 1. *Móric* (III. k.) lovagot kinevezték a közös hadügyminisztérium osztályfőnökévé. 1898 nov. 30. a Lipót-rend lovagkeresztjét kapta. 1899 máj. 1. altábornagy lett.

2. *B. Sebestyén*, osztrák kat. teologus, megh. Währingben, Bécs mellett, 1893 nov. 26.

Brun Rollet (ejtsd: brőñ rolé) *Antal*, francia utazó, szül. Saint-Jean-de-Maurienneben (Szavója) 1810., megh. Khartumban 1858 szept. 25. Mint szárdiniai főkonzul 28 évig Khartumban és többször messzire fölhajózott a Fehér-Niluson. 1856. Bar-el-Gazalon is fölhajózott és ő nyitotta meg a világkereskedelemnek azt az elefántcsontban bővelkedő vidéket. Munkája: Le Nil blanc et le Soudan (Páris 1855).

Brunswick *Teréz* grófnő (III. k.). Azt a házat (I. ker. Mikó-utca 1. sz.), melyben a nemeslelkü grófnő szülei laktak és melyben B. 1828. az első kisdedóvót létesítette, a fő- és székváros 1899 szept. 16. emléktáblával jelölte meg.

Brunszwik *Tóbiás*, hitét később elhagyó ág. ev. szuperintendens, 1605—1620. csepregi iskolaigazgató, 1620-tól pedig Thurzó Szaniszló nádornak Semptén udvari lelkésze volt. Ez év májusában a szeredi zsinaton egyhangulag dunamelléki szuperintendenssé választatott. Az 1622. semptei zsinaton az egyházi kormányzásnak a püspöki rendszer felé közelgő módjáról törvénynyé emelt husz cikkely az ő műve. Később galgóci lelkész lett, ez állását azonban 1630. elhagyta, miután ez évi jan. 22. Szereden áttért a kat. vallásra s valahol vámhivatalnok (tricesimator) lett. Áttérése mentegetésére a következő munkát irta: *Lelki gyötrelmeiről való vallástétele* (Szered 1630). z. j.

Brusina *Szpiridion* (III. k.), természettudós, szül. Zárában (Dalmácia) 1847 dec. 11. Az orosz császári Szt.-Szaniszló-rend és a montenegrói Daniló-rend commandeurje.

Bruta (állat), l. *Foghijasok* (VII. k.).

Bruttii, l. *Bruttium* (III. k.).

Bruyère, l. *La Bruyère* (XI. k.).

Brückenau, bajor város, (1895) 1495 lak. I. Lajos királynak 1897. emléket állitottak (mintázta Müller).

Brückner *Sándor*, orosz történetiró, szül. Pétervárott 1834 aug. 5., megh. Jenában 1896 nov. 15. Miután hat esztendeig kereskedő volt, a heidelbergai, jenai és berlini egyetemeken történelmet hallgatott. 1861—67. a pétervári császári jogakadémián a történet tanára volt; 1867. az odesszai egyetem tanára lett. 1872. a dorpati egyetemen az orosz történet tanárává nevezték ki. 1891. német származása miatt elmozditották állásától s a kazáni egyetemre helyezték át, de megengedték neki, hogy a külföldön élhessen, mire B. Jenába költözött. Művei közül említendők: Finanzgeschichtliche Studien. Kupfergeldkrisen (Pétervár 1867); Az 1788—90-i orosz-svéd háboru története (orosz nyelven, u. o. 1869); Die Familie Braunschweig in Russland 1741—1806. (u. o. 1876); Iwan Possoschkow. Ideen und Zustände im Zeitalter Peters d. Gr. (Lipcse 1878); Kulturhistorische Studien: Die Russen im Ausland; die Ausländer in Russland im 17. Jahrhundert (Riga 1878); Der Zarevitsch Alexei (Heidelberga 1880); Beiträge zur Kulturgeschichte Russlands im 17. Jahrhundert (Lipcse 1887); Die Europäisirung Russlands. Land und Volk (Gotha 1888). Oncken: Weltgeschichte in Einzeldarstellungen c. vállalata számára megirta a Nagy Péterről (Berlin 1879) és a II. Katalinról (u. o. 1883) szóló kötetet. Geschichte Russlands c. műve, melynek első kötete (Überblick der Entwickelung bis zum Tode Peters d. Gr., Gotha 1896) kevéssel halála előtt jelent meg, befejezetlen maradt.

Brüel *Lajos Agost*, német politikus, megh. Berlinben 1896 febr. 29.

Brüggemann *Hans*, l. *Német művészet* (XIII. k.).

Brühl *Károly Bernát* (III. k.), a bécsi egyetem zootomiai intézetének volt vezetője, szül. Prágában 1820., régebben budapesti egyetemi tanár, megh. Grazban 1899 aug. 14.

Brülov *Pavlovics Károly*, l. *Brylov* (III. k.).

Brün., állatnév mellett *Brünnich* M. Th. dán zoologus (1737—1827) nevének rövidítése.

Brüneck *Judit*, Vásárhelyi Albertné, megh. Budapesten 1892 ápr. 6-án 85 éves korában. A szabadságharc idején Aradon lakott, hol mindent elkövetett a fogoly vezérek sorsának enyhitésére. Teleki Sándor grófot, ki Aradon bujdokolt, ő mentette ki a városból az osztrákok elől. Damjanich 1849 okt. 5., halála előtti napon B.-et kérte föl felesége gyámolitására. Élete utolsó éveit a fővárosban töltötte meghitt barátságban Damjanichnéval.

Brünn (III. k.). *B. vidéke* nevü morva kerületi kapitányság 1896. elvesztette Tischnowitz járását és ezóta csak két járásból (B. vidéke és Eibenschitz) áll 792 km² ter., (1890) 114,165 lak. 1899-ben 5 millió forint árán vízvezetéket épittet a város. — *B.* főváros közvetlenül a Thun-minisztérium lemondása előtt a császártól engedélyt kapott, hogy 1899 nov. 1. cseh műegyetemet nyithasson. Egyelőre csak az I. évfolyam (mérnöki szak) nyilik meg.

Brüsszel, belga főváros, (1896) 190,313, a külvárosait is beleszámitva 531,011 lak. 1894. magánosok erejéből Université Nouvelle néven új egyetemet állitottak föl; továbbá elhatározták, hogy a várost a tengerrel, illetőleg a Scheldével összekötő csatornát kiszélesitik, ugy hogy azon 2000 t. tartalmu hajók is járhassanak; Schaerbeek és Laeken külvárosok közt pedig egy új kikötőt is épitenek; ezért 1895. a város neve mellé cimül *Port de mer* (tengeri kikötő) jelzőt is függesztenek.

Brüszk, l. *Brusque* (III. k.).

Brüx cseh városban 1895 jul. 19. és 20., továbbá 1896 aug. 6. és 7-ike, szept. 9. és 10-ike közti

éjjeleken erős földcsuszamlások voltak, amelyek következménye számos háznak beomlása volt. V. ö. *Toula*, Über die Katastrophe von B. (Bécs 1896); Situationsplan der Katastrophe von B. (Teplitz 1895).

Bryan (ejtsd: brájen) *Vilmos Jennings*, amerikai politikus, szül. Salemben (Illinois) 1860 márc. 19. 1881—83. jogot tanult a chicagói kollégiumban s 1887. mint ügyvéd telepedett le Lincolnban, 1890. pedig a képviselőházba jutott. 1896. a demokrata «ezüst-párt» elnökjelöltjévé kikiáltotta, mire a néppárt (people's party) is zászlajához csatlakozott, míg a demokraták «arany-párt»-ja Palmer személyében ellenjelöltet állított. B. mint elnökjelölt izgató tevékenységet fejtett ki; beutazta majdnem az összes államokat s számtalan lelkesítő beszédet intézett a választókhoz, mindazonáltal a köztársaságiaknak jelöltjével, Mac Kinleyvel szemben 1896 nov. 3-án 156 szavazattal 281 ellenében kisebbségben maradt. Massachusetts államban a demokrata párt 1899 szept. újból B.-t kiáltotta ki elnökjelöltnek. o. j.

Bryce *Jakab*, angol történetiró és államférfi 1894. a Roseberry-kabinet tagja lett, 1895. azonban az egész minisztériummal együtt visszalépett. 1895. D.-Afrikában tett útjáról irta: Impressions of South Africa (London 1897). 1898. Kis-Ázsiában s Örményországban járt és megmászta az Ararat hegyet. Erről az útról is munkát adott ki: Transcaucasia and Ararat (4. kiad. u. o. 1899).

Brynmawr (ejtsd: brönnmar), város Brecknock walesi grófságban, Merthyr Tydfil közelében, (1891) 6143 lak., vaskohókkal és szénbányákkal.

Bryopogon *Link* (növ.), l. *Fürtszakáll* (VII. k.).

B tabella, az adóhivatalok szolgálati utasításainak régibb gyüjteményeiben igy nevezik az egyenes adókról vezetett községi adófőkönyvet, melynek rendeltetése az adóelőirást, apadást, szaporodást, lerovást, valamit az év végével mutatkozó netáni túlfizetést vagy hátralékot egyénenként kitüntetni. Az emlitett szabályok újabb gyüjteménye (1893) a B. elnevezést már nem használja. v.

Bu, japán hosszmérték = $^1/_{10}$ szün = 10, vagyis a közforgalomban = 3·033, szöveteknél 3·639 mm.

Buarcos, l. *Figueira da Foz* (VII. k.).

Bubalus (állat), l. *Bivaly* (III. k.).

Búbánat, l. *Bú* (III. k.).

Bubia, néptörzs, l. *Fernando Po* (VII. k.).

Bubics *Zsigmond*, kassai r. k. püspök, 1894 jul. 21. ülte meg áldozópapságának ötvenedik évfordulóját. 1896 jun. 9. megkapta a v. b. t. tanácsosi címet. A Lipót-rend, a szász kir. Albrecht-rend és a bajor Szent-Mihály-rend lovagja. 1898 márc. 20. megkapta az I. oszt. vaskorona-rendet.

Bublitz, porosz város, (1895) 4908 lak.

Bubo (állat) a. m. fülesbagoly, l. *Bagolyfélék* (II. k.).

Buca, kohászati műszó, l. *Bocs* (III. k.).

Buccinátorok, l. *Alkémia* (I. k.).

Buccomantia (gör.-lat.), az arcismeret tudományának amaz ága, mely a száj és a fogak alakjából az ember jellemére és szellemi képességeire von következtetéseket. A B. megalapítója *Roges* Vilmos népszerü párisi fogorvos volt, aki a század első felében élt és megfigyeléseit egy füzetben foglalta össze, melyet a párisi tudományos akadémia könyvtárában őriznek. A B. ma már végképen feledésbe ment.

Bucconidae (állat), l. *Szakállas madarak* (XV. k.).

Buchan (ejtsd: bökn) *Sándor*, angol meteorologus, szül. Kinnesswoodban (Kinross grófság) 1829 ápr. 11. Tanulmányait Edinburgban végezte, ahol tanár és 1860. a skót meteorologiai társaság titkára lett. Művei: Handy-book of meteorology (2. kiad. London 1868); Introductory text-book of meteorology (1871).

Buchanan, természettudományi nevek mellett *Buchanan* F. H. (megh. Bengáliában 1829.) orvos jegye.

Buchbinder *Simon*, német festő, szül. Radzynben (Orosz-Lengyelország). Többféle mesterséget tanult, végre a könyvkötészetet, később a varsói Haymann Stanislaus a festészetben adott oktatást neki. Eljárt a rajzakadémiába, de hogy megszabaduljon a katonaságtól, 20 éves korában Bécsbe menekült. Miután itt, állitólag tehetség hiányában, a festőakadémiába fel nem vették, Krakóba ment, hol Matejko vezetése alatt művészi képessége gyorsan nyilvánult. 1883. Münchenbe költözött, hol kis alaku jelmezképeket festett, melyek kiváló finom kivitelük és élénk szinezésük által csakhamar feltüntek. Fő művei: Nehéz sor, Udvari bolond, Tépelődő, Kártyajátékos és Olvasó, mely utóbbi Budapesten is ki volt állítva.

Buchenavia *Eichl.* (növ.), a Combretum-félék génusza 8 fajjal Amerikában; *Buchenau* Ferenc (III. k.) nevéről nevezve.

Buchenberger *Adolf*, badeni államférfi, szül. Mosbachban 1848 máj. 18. Jogi tanulmányainak befejezése után 1870. Badenban államszolgálatba lépett. 1878 óta a kereskedelmi, 1881 óta pedig a belügyminisztériumban működött. 1893. kinevezték a pénzügyminisztérium elnökévé s egyúttal Baden meghatalmazottjává a szövetséges tanácsban. 1899 szept. pénzügyminiszter lett. Irodalmilag is működött; fő munkája az Agrarwesen u. Agrarpolitik (Lipcse 1892—93, 2 köt., a Wagner-féle Handbuch d. politischen Okonomie egyik része), melyért a freiburgi egyetemtől a doktori címet kapta; Zur landwirtschaftlichen Frage der Gegenwart (Lipcse 1887); Das Verwaltungsrecht der Landwirtschaft in Baden (Tauberbischofsheim 1887, kiegészítő kötet 1891); Fischereirecht und Fischereipflege im Grossherzogthum Baden (u. o. 1888); Grundzüge d. deutschen Agrarpolitik (Berlin 1897). o. j.

Buchenstein (Livinallongo), a Cordevole folyó felső folyásának völgye a déltiroli dolomitalpok közt. É-on a Sella-csoport, K-en a Nuvolau, D-en a Marmolada-csoport határolja. A középen 1500 m. magas völgyben van B. község (1890) 2351 ladin lak. A *Col di Lana* (2464 m.) szép kilátást nyujt.

Bucher *Brunót* 1895. kinevezték az osztrák művészeti és iparmuzeum első igazgatójává; megh. Bécsben 1899 jun. 9.

Bucheron (ejtsd: büsrón) *Arthur Mária*, irói nevén *Saint-Genest*, francia publicista, szül. Toursban 1835 okt. 13. Két évig mint önkéntes szolgált a lovasságban, melynek a német-francia háboru alatt ismét tagja volt. Lettres d'un provin-

cial c., a Figaróban 1869. megjelent cikksorozata csak csekély figyelmet keltett, de annál nagyobb hatásuk volt az 1872. ugyanazon lapban megjelent köztársaság-ellenes cikkeinek, melyeknek egyike (Le demi-monde militaire) miatt bűnfenyítő eljárást indítottak ellene. A hadügyminiszter ismételt megtámadása miatt harminc napi fogházbüntetést kellett elszenvednie. Több évi visszavonultság után a Figaróban, mely időközben irányt változtatott, ismét a konzervativ érdekeket védelmezte, de már nem kizárólagosan monarkikus alapon, hanem egy ideális köztársaságot propagálva. Önállóan megjelent művei: La politique d'un soldat (1872); Lettres d'un soldat (1873); Joyeuses années (1874); Appel aux monarchistes (1875); J'y suis, j'y reste (1875); La bride sur le cou (1876); La persécution religieuse (1879).

Buchholz, szászországi város, (1895) 7991 lak.

Buchka, 1. *Gerhard,* német politikus, szül. Neustrelitzben 1851 dec. 22. Miután a német-francia háborut mint a mecklenburgi 17-ik dragonyos-ezred tisztje küzdötte végig, jogot tanult. 1873. mecklenburgi birósági szolgálatba lépett. 1893. beválasztották a birodalmi gyülésbe, ahol a konzervativ párthoz csatlakozott s tevékeny részt vett a polgári törvénykönyv bizottságának munkálataiban. Időközben a Deutsche Kolonialgesellschaft igazgatósági tagja is volt. 1898 ápr. a gyarmatügyi osztály igazgatójának nevezték ki.

2. *B. Hermann,* német jogtudós, megh. Schwerinben 1896 jun. 15.

Buchner *Hans,* német bakteriologus, szül. Münchenben 1850 dec. 16. Tanulmányait születési helyén és Lipcsében végezte és Naegelis laboratóriumában Münchenben a betegséget okozó bakteriumok tanulmányozásának szentelte minden tevékenységét. Egyúttal a bajor hadseregben mint katonaorvos szolgált, ott 1885. törzs-, majd 1893. főtörzsorvossá neveztetett ki. 1880. a müncheni egyetemen az egészségügytan magán-, 1892. rendkivüli és 1894. rendes tanára lett, egyúttal az egyetem higieniai intézetének vezetésével is megbizták. Művei: Über die experimentelle Erzeugung des Milzbrandkontagiums aus den Heupilzen (1880); Untersuchungen über den Durchtritt von Infektionserregern durch die intakte Lungenoberfläche (Archiv für Hygienie, 8. köt. 1888); Untersuchungen über die bakterienfeindlichen Wirkungen des Blutes und Blutserums (u. o., 10. köt. 1890); Über den Einfluss des Lichtes auf Bakterien und über die Selbstreinigung der Flüsse (u. o. 17. köt. 1893); Die chem. Reizbarkeit der Leukocyten und deren Beziehung zur Entzündung und Eiterung (Berliner klinische Wochenschrift, 1890).

Buchsbaum (Puchsbaum) *Hans,* egyike azon építőmestereknek, kik a bécsi Szt.-István székesegyházat építették a XV. sz.-ban. 1429. vette át a templom építését, 1432. fejezte be a déli tornyot és a másikba is belefogott. Megh. állitólag 1454. A monda szerint Pilgram mestere őt inaskorában irigységből letaszította az állványról. Pilgram mester azonban jóval B. halála után, a XVI. sz. elején volt a székesegyház építésénél mint mester alkalmazva.

Buchta *Rikárd,* afrikai utazó, megh. Bécsben 1894 jul. 29.

Buckhaven (ejtsd: bökkhéven v. bökkhín), város Fife skót grófságban, a Firth of Forth mellett, (1891) 4006 lak., látogatott kikötővel, élénk halászattal. Ipara közül említendő a grófságban általában virágzó vászonszövés, valamint a hajókötélgyártás. Szarvasmarhatenyésztése is nevezetes, az egész Angliában hires fifesherei fajt tenyésztik.

Bucklandiaceae (növ.), l. *Balzsamfolyatók* (II. k.).

Bucklandit (ásv.), l. *Epidot* (VI. k.) és *Orthit* (XIII. k.).

Búcsuverseny, rendszerint valamely meetingen a legutolsó versenyszám neve, tekintet nélkül a verseny karakterére, vagyis lehet handicap, eladó-, vagy bárminő más futam is.

Bucuresci, Bukarest román neve.

Budafok r. kat. temploma százéves fennállásának emlékére 1893. fényes ünnepet rendeztek. A templom történetét *Heller* Iván plébános irta meg. Budapest és Budafok között a villamos vasút kiépült.

Budai főesperesség, a veszprémi püspökségnek volt egyik kerülete s a Duna jobbpartján Neszmélytől Érdig, nyugat felé pedig Bánhidáig nyult. A XIII. sz.-ig *szentendreinek* nevezték. V. ö. Mon. Vatic. (S. I. T. I.). KAR.

Budai Zitta (Szitta) *György,* 1596—1617. kassai ötvösmester; másként *Kolozsvári Z.*-nak is irják az egykoru feljegyzések, amiből az következik, hogy kolozsvári illetőségü s csak vándorlásaiban fordult meg Budán, ahonnét a török zavarok elől Kassára ment, ahol 1599. nyert polgárjogot. B. tevékenységéről tesz tanuságot Perényi István abaúji főispánnak 1599. Nagy-Idáról a kassai bíróhoz irt levele, melyben B.-t bepanaszolja, hogy körülbelül egy hónap előtt egy mosdóra s egy medencére való ezüstöt adott át neki, hogy a kérdéses tárgyakat három hét alatt elkészítse. Miután már egy hónap is elmult s B. a szóban forgó edényeket még sem készítette el, a főispán arra kéri a birót, szorgalmazza azok elkészítését s hasson oda, hogy az edények a jövő hétre készen legyenek, ellenkező esetben Perényi az ezüstjét elviteti tőle. B. még Vécsey Sándorné Lorántffy Zsuzsánna asszonynak is készített ötvösműveket. V. ö. *Mihalik* J., Kassa város ötvösségének története (Budapest 1899, magyar tud. akadémia kiadása). MIHALIK.

Budapest (III. k., l. a *mellékelt 6 képet*). Hazánk székes fővárosának fejlődése az utolsó években az eddiginél még nagyobb arányokat öltött.

Topográfia és lakosság.

Területi viszonyok. A főváros területe jelenleg 20,090 ha., miből 18,124 ha. köz- és magántelek, 1183 ha. utcaterület s 783 ha. Duna-terület. A beltelek területe 2560, a kültelkeké 16,747 ha. A fővárosban van jelenleg 2001 utca és út, és 85 tér; ebből a beltelekre jut 780 utca és út és 71 tér.

Épületek száma. Az építkezési tevékenység a legutóbbi években eddig ismeretlen arányokat öltött s igy az épületek száma is tetemesen emelkedett. 1891—96. nem kevesebb mint 1562 házzal gyarapodott a főváros, közte 1126 lakóházzal és 436 egyéb épülettel. 1896 végén a házaknak kerületek szerinti eloszlása a következő volt:

	Lakóház	Egyéb épület	Összesen
I.	2,029	133	2,162
II.	1,190	78	1,268
III.	1,665	120	1,785
Összes jobbpart	4,884	331	5,215
IV.	520	56	576
V.	521	127	648
VI.	1,762	184	1,946
VII.	1,909	145	2,054
VIII.	1,850	113	1,963
IX.	910	122	1,032
X.	1,047	147	1,194
Összes balpart	8,519	894	9,413
Budapest	13,403	1,225	14,628

Az 1562 háznyi gyarapodásból 1023 esik a külterekre (355 a jobbparti s 668 a balparti külterekre) s 539 a belterekre. Magasságukat tekintve megemlítendő, hogy a földszinti épületek száma 1891-ről 1896-ra — a nagymérvű lebontások folytán — 359-cel fogyott, ellenben szaporodott az egyemeleteseké 600-al, a kétemeleteseké 544-gyel, a háromemeleteseké 772-vel, a négyemeleteseké 116-tal. Létszámuk volt 1896 végén:

földszintes	8184	3 emeletes	1551
1 emeletes	3035	4 „	199
2 „	1621	egyéb (templom stb.)	38

Új építkezések, városrendezés. Az építkezési tevékenység sohasem volt B.-en nagyobb, mint a legutóbbi években. A nagy szabályozási műveletek e tekintetben jelentékeny hatást gyakoroltak; annyira, hogy egyes városrészek ábrázata teljesen megváltozott. A legnagyobb változást e tekintetben a Belváros mutatja, ahol a Kossuth-Lajos- (előbb Hatvani-) utca kiszélesítése s az ennek folytatásaként az épülő eskütéri hídig vezetendő Eskü-út építése a városrész magvát, a Városház-tértől az Irányi- (előbb Kalap-) utcáig teljesen eltüntette a föld színéről s B. legelegánsabb városrészét készül létrehozni. A Kossuth-Lajos-utca északi oldala az egy Dreher-palota kivételével (melynek lebontása 1899 nyarán történt) teljesen újjáépült s a volt Eskütér környékén Klotild főhercegnő palotái s a tiszti kaszinó díszes épülete (hátterében kaszárnyával) már készen állanak. Jelentékeny szabályozás vált szükségessé a Ferenc-József-híd pesti feje körül is, ahol a központi vásárcsarnok óriási épülete is emeltetett. Az Egyetem-térről, melyen a központi egyetem díszes palotája épült, a Magyar-utcába a Kaplony-utca nyittatott, s a Ferenc-József-rakpart régi házai szintén tünedezni kezdenek. A Károly-kaszárnya helyén építendő városháza s a vele kapcsolatos szabályozás a Belváros képét teljesen meg fogja változtatni, de ezen szabályozás terve egyelőre bizonytalan időre elhalasztatott.

A Lipótvárosban a legnagyobb változás az új országház és az Újépület táján észlelhető. Az új országház monumentális épülete külsőleg teljesen befejeződött s belsejének páratlanul szép főlépcsője és kupolaterme is elkészült, annyira, hogy 1896 jun. 8. az ezredéves ünnepélyek egyik aktusának színhelyéül szolgálhatott. Az országházzal szemben épült az igazságügyi palota (Hauszmann Alajos kitünő műve), a Zoltán-utcában az osztrák delegáció háza, a Honvéd- és Kálmán-utcák szegletén a Pallas épülete. A legnagyobb változást az Újépület óriás tömbének 1898. történt lebontása idézte elő. Az ekként nyert terület beépítését 1899 jul. megkezdték. Igen jelentékeny volt még az építkezés a Lipót-körút táján, ahol többek közt 1896. a Vígszinház is felépült.

A Terézvárosban nem annyira monumentális, mint inkább intenziv kisebb építkezés folyt. Legerősebben épült ennek külteiki része, ahol is a Külső Váci-út és Lehel-utca közt sűrűn lakott munkásvárosrész jött létre, melyet a Főherceg Vilmos tüzérségi kaszárnya s több más katonai épülettelep vesz körül. Említendő még az Angyalföldön épült karmelita-templom (fölszentelték 1899 okt. 15.).

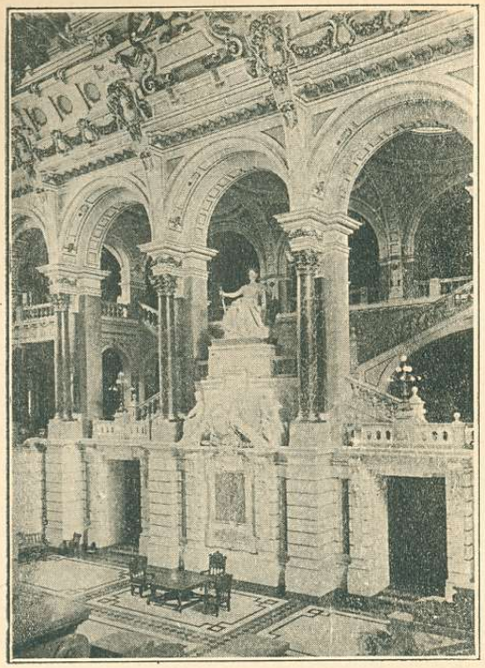
Az Erzsébetváros is leginkább a külső részekben, a Rottenbiller-utcától kifelé épült legintenzivebben, ahol hat év alatt egész hosszu utcák nőttek a földből; belső részeiben az Erzsébet-körút teljes kiépülése, az erzsébetvárosi díszes templom építése (Steindl műve), a Magyar szinház (megnyilt 1897 okt. 16-án) s a Wesselényi-utcának a Károly-körútig való meghosszabbítása a legjelentékenyebb mozzanatok.

A Józsefvárosban az építkezés hasonlóan rendkivül élénk volt; a József-körút lázas gyorsasággal épült ki, de a mellékutcák is erősen épültek; ugyanez áll a Ferencvárosról (iparművészeti muzeum), nemkülönben Kőbányáról, hol a gyárépítkezés nagy arányokat öltött. Említést érdemel itt a r. kat. templom építése is (Lechner Ödön műve).

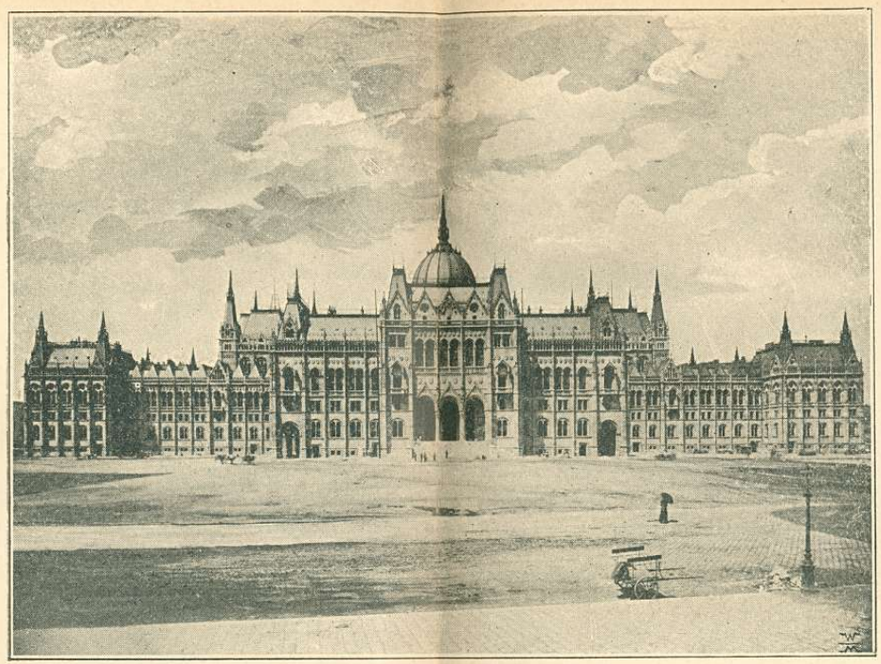
A dunajobbparti kerületek szabályozása is erős léptekkel haladt előre; a királyi palota krisztinavárosi szárnya (Ybl tervei szerint) teljesen felépült s a régi palota Duna felőli részének kiépítése (a Hentzi-szobor eltávolításával) foganatba vétetett. Elkészült a Tabánból a Várba vezető s kitünően sikerült új út is, melynek végében a honvédfőparancsnokság díszes épülete áll. A Krisztinavárosban is erősen folyik a szabályozás és építkezés; megnyilt — bár szerény méretek mellett — a budai belső körút (Attila- és Krisztina-körút) s az Ördögárok a Karácsonyi-palotától a Városmajorig beboltoztatott. A citadella megbontása, illetőleg védelmi jellegének megszüntetése is megtörtént. A II. kerületben különösen a Margit-rakpart és Országút építése halad gyorsan és a nagyszabásu építkezési tevékenység Ó-Buda felé is erősen terjed (igy nevezetesen a Lukácsfürdő vidékén). A Budán emelt középületek közül a reform. templom, a budai vigadó, a m. kir. központi statisztikai hivatal, a Radetzky-kaszárnya, a Kisfaludy-szinház (megnyilt 1897 febr. 20.) stb. épületei említendők.

A *dunai hidak* száma az utolsó években kettővel emelkedett. A *Ferenc-József-híd*, mely a Fővámtér és a volt Sárosfürdő közt 1894—96. épült s 1896 okt. 4. adatott át a forgalomnak, két oszlopon nyugvó, háromnyilásu híd, mely 331 m. hosszu, miből a középső nyilásra 175, mindegyik oldalnyilásra 78 m. esik. A híd kocsiútja 11·5 m., mindegyik gyalogjáró 2·9 m. széles; rajta két közúti (villamos) vasúti vágány van elhelyezve. A híd terve Feketeházy J. pályanyertes tervének felhasználásával a kereskedelmi minisztériumban

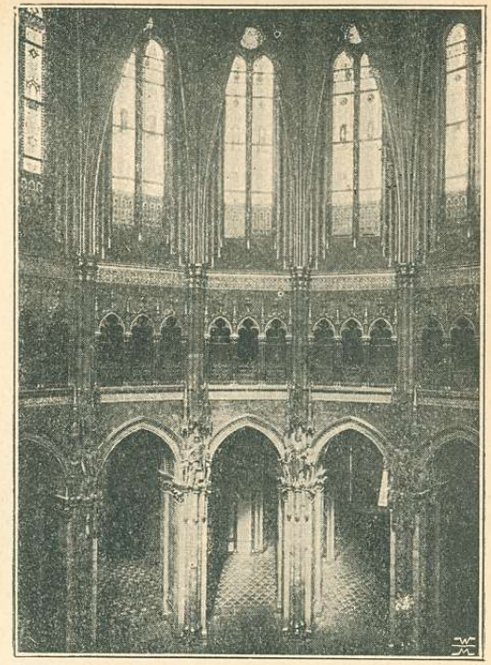
BUDAPESTI ÉPÜLETEK. I.

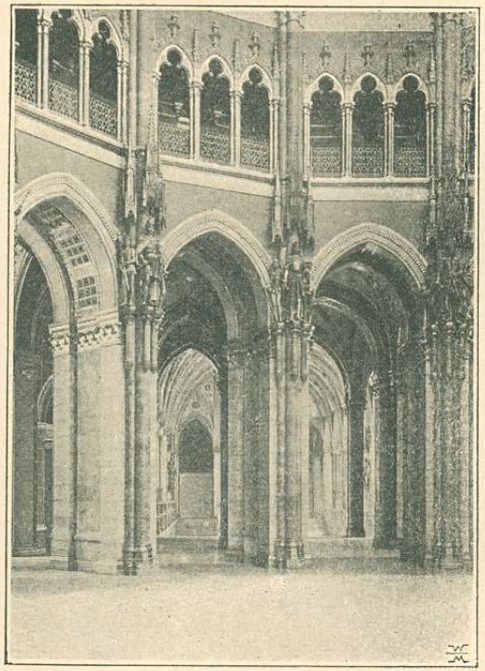
Az igazságügyi palota lépcsőháza.

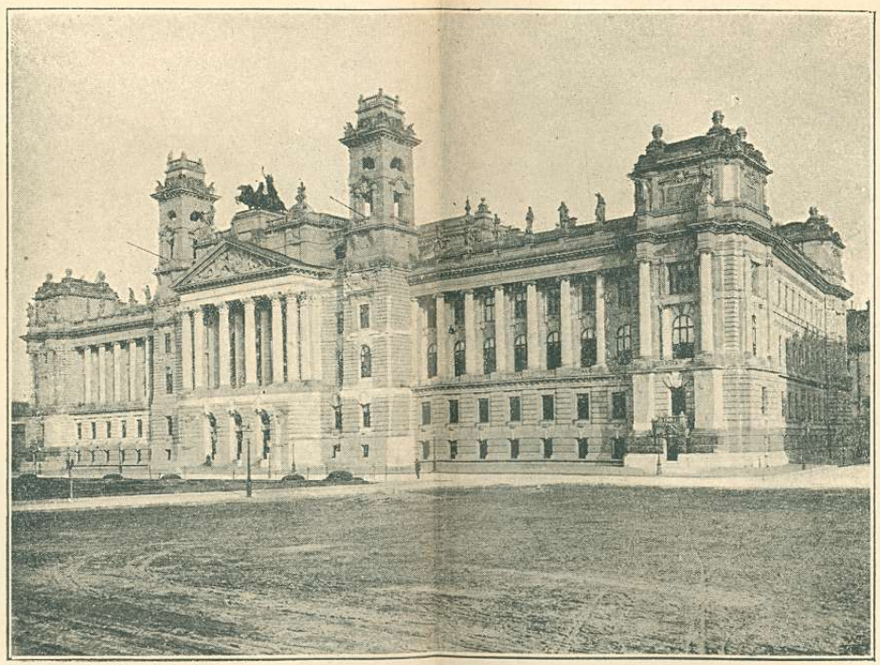
Országház. Ép.: Steindl Imre.

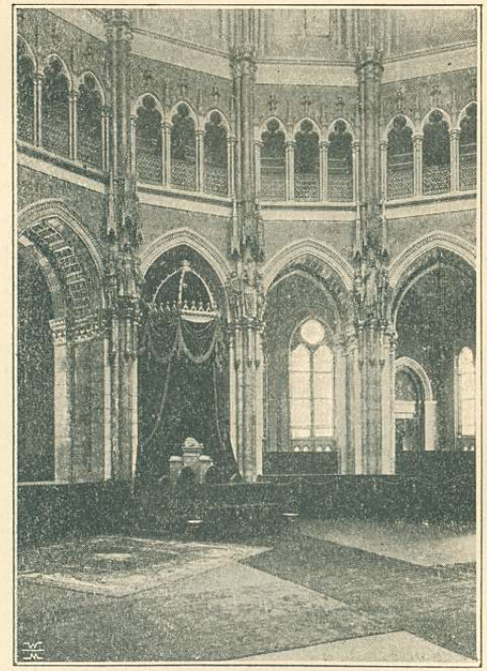
Részlet az országházból.

Részlet az országházból.

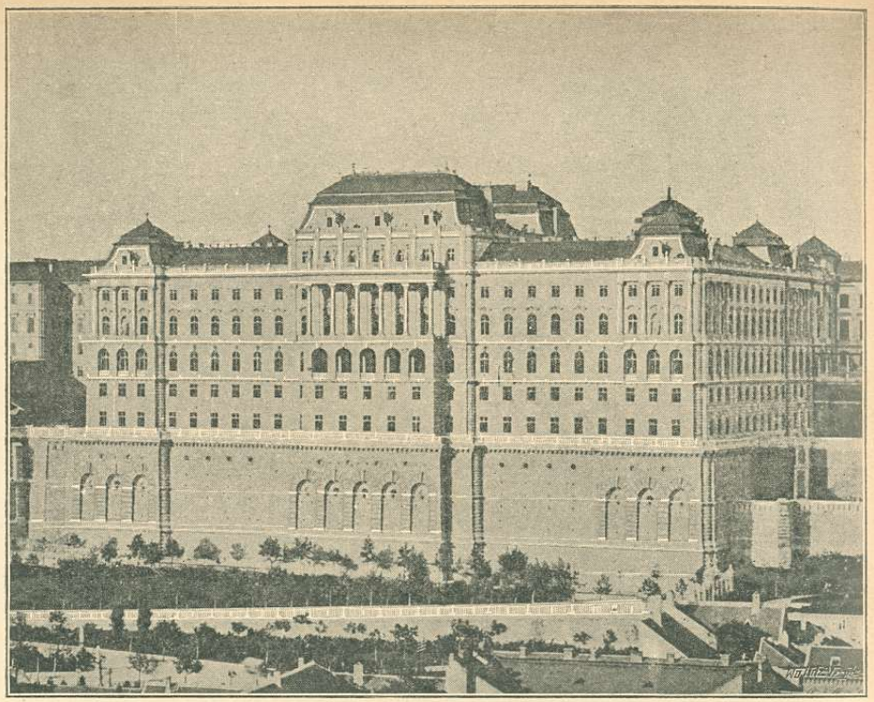

Igazságügyi palota. Ep.: Hauszmann Alajos.

Részlet az országházból.

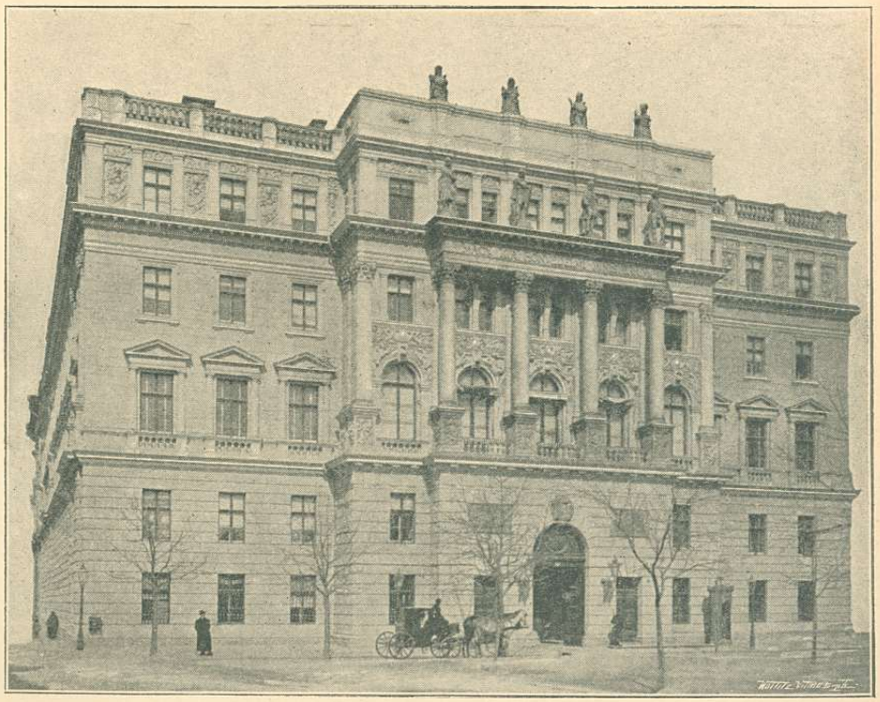
BUDAPESTI ÉPÜLETEK. II.

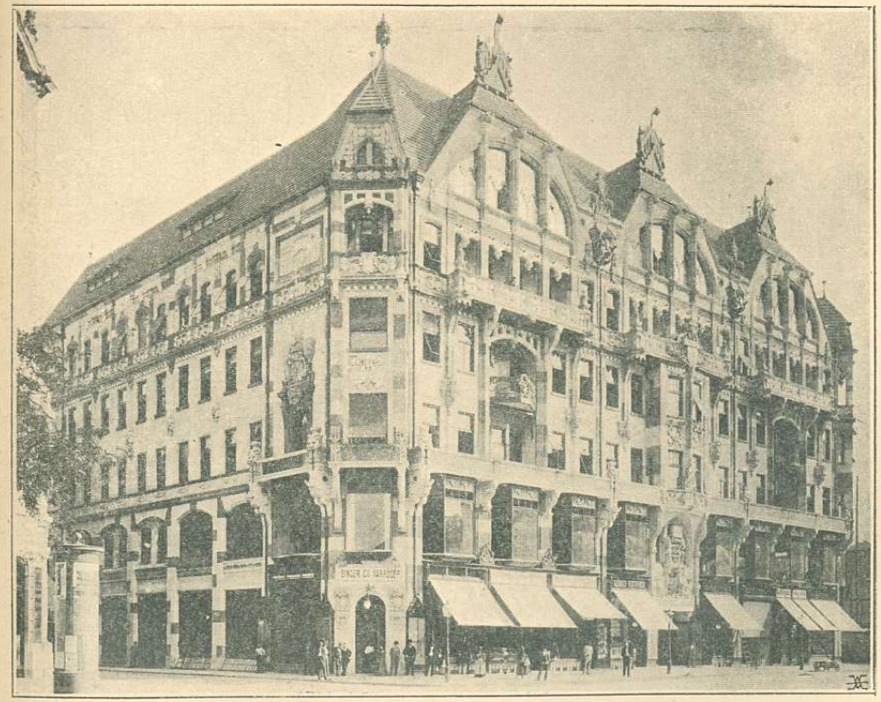
Királyi palota, Budán. Ép.: Ybl Miklós és Hauszmann Alajos.

M. kir. honvéd-főparancsnokság. Ép.: Kallina Mór.

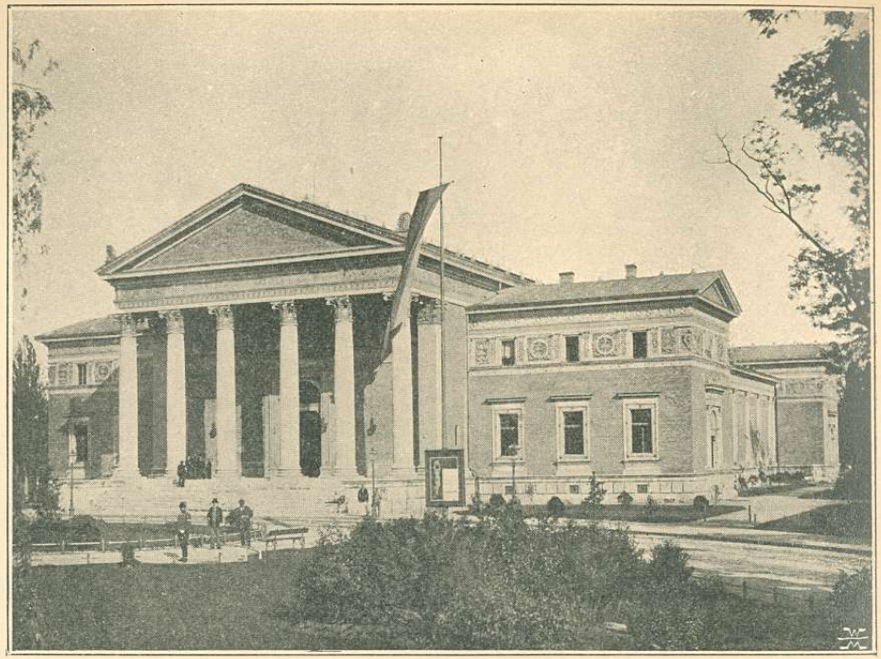

M. kir. honvédelmi ministerium. Ep.: Kallina Mór.

Bérház, Kerepesi-út 30. Ép.: Grünwald testvérek.

BUDAPESTI ÉPÜLETEK. III.

Műcsarnok. Ép.: Schickedanz és Herzog.

Országos m. kir. statisztikai hivatal. Ép.: Czigler Győző.

Központi vásárcsarnok. Ép.: Petz Samu.

Iparművészeti múzeum és iskola. Ép.: Lechner Ödön és Pártos Gyula.

PALLAS RÉSZVÉNYTÁRSASÁG NYOMDÁJA BUDAPESTEN.

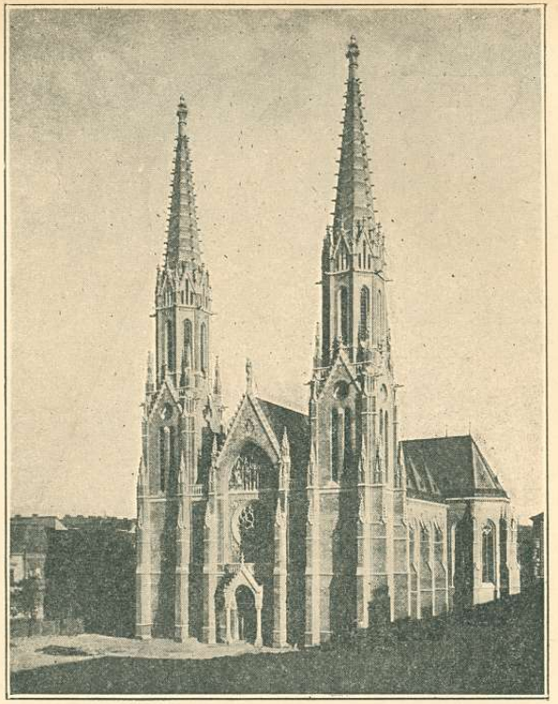
BUDAPESTI ÉPÜLETEK. IV.

Bérház, Kossuth Lajos-utcza. Ep.: Schweiger Gyula.

Magánház, Nagy János-utcza 13. Ép.: Korb és Giergl.

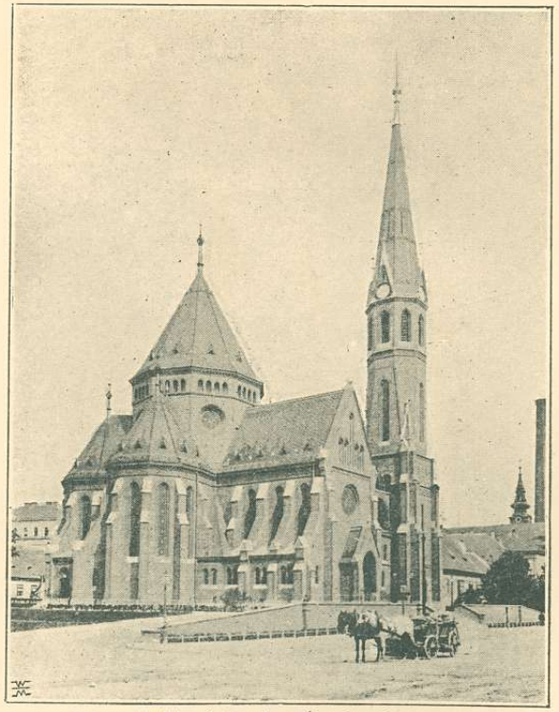
Erzsébetvárosi r. kath. templom. Ep.: Steindl Imre.

Matyas-templom. Ep.: Schulek Frigyes.

Kőbányai r. kath. templom. Ep.: Lechner Ödön.

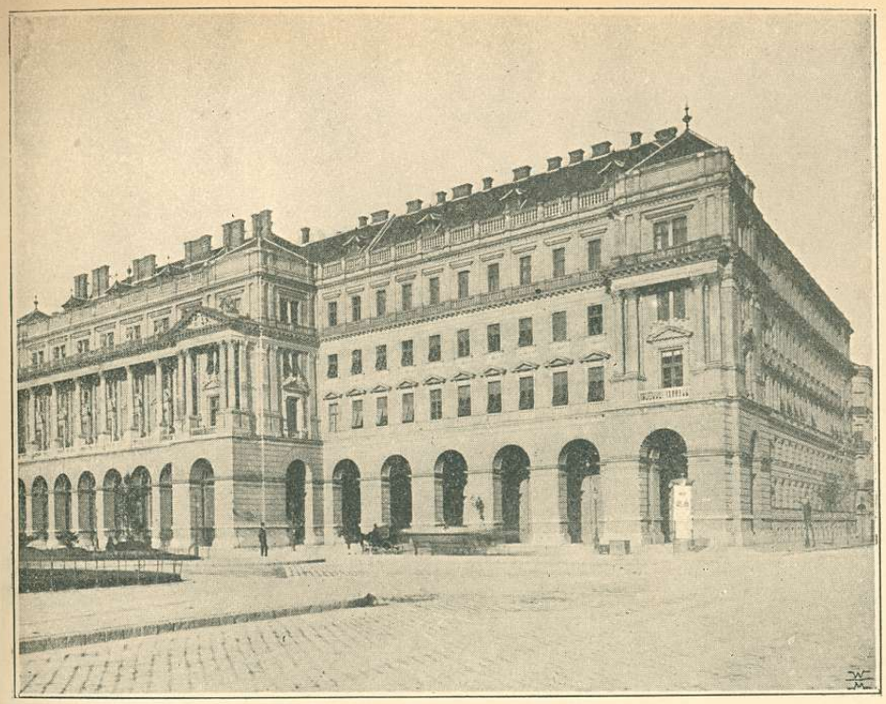

Budai ref. templom. Ép.: Petz Samu.

BUDAPESTI ÉPÜLETEK. V.

Bérház, Margit-körút 1. sz. Ép.: Wellisch Mór.

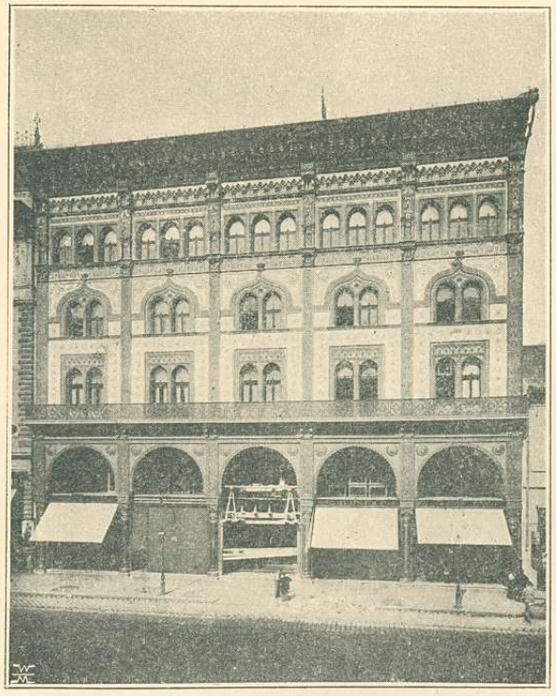
M. kir. földmivelésügyi minisztérium. Ép.: Bukovics Gyula.

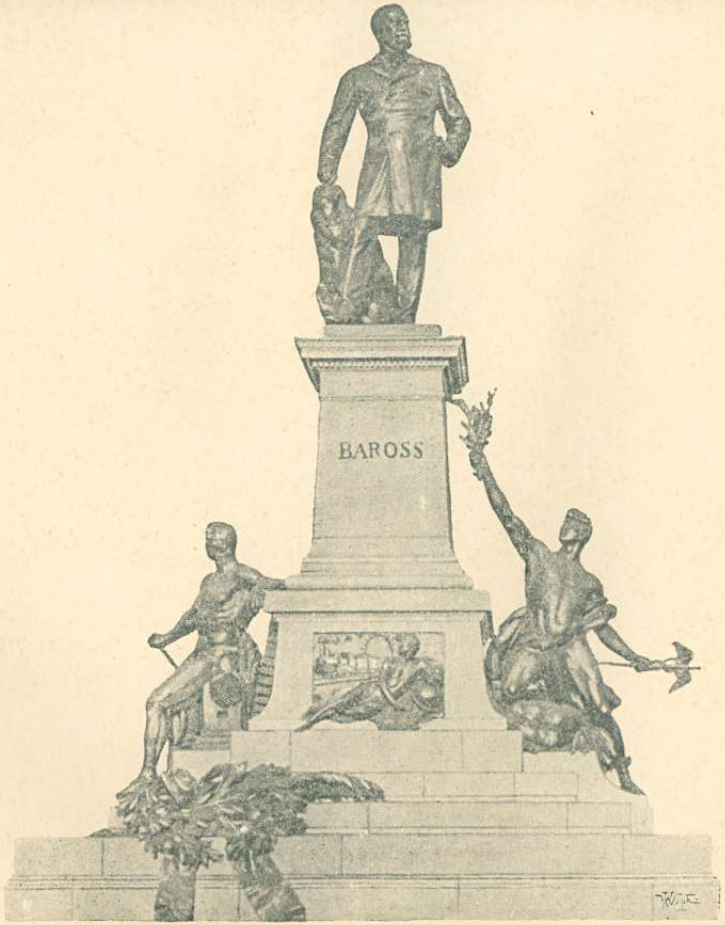
Bérház, Váczi-körút 6. sz. Ép.: Weinreb és Spiegl.

Magyar szinház. Ép.: Láng Adolf.

Bérház, Kerepesi-út 72. Ép.: Schmahl Henrik.

BAROSS GÁBOR. (Szécsi Antal műve.)

YBL MIKLOS. (Mayer Ede műve.)

készült; a hídszerkezet magyarországi vasművekben gyártott bazikus Martin-vasból a m. kir. államvasutak gépgyárában készült. A *budapest-esztergomi vasút hídja* valamennyi magyarországi Duna-híd között a leghosszabb; Újpestről a Népszigetre s innen a budai partra vezetvén, tulajdonképen két áthidalásból áll, melyek közül az újpesti téli kikötőt áthidaló kisebb híd 220, a tulajdonképeni Duna-híd 670 m. hosszu, a kettőt összekötő népszigeti töltés 300 m. hosszu. A nagy Duna-hídnak 7, egyenként 93 m. hosszu nyilása van. A 4·25 m. széles hídpálya egyik oldalán 2 m. széles gyalogjáró van. A hidat egy torinói cég tervezte és építette $1^3/_4$ millió frt költségen; vasszerkezete magyar gyárakban készült. A *Margit-hídnak* a Margit-szigettel való összekötését az 1899. VII. törvénycikk rendelte el s az jelenleg folyamatban van. Az *eskütéri* lánchíd alapozása a Duna mindkét partján elkészült s a további munkálatok folyamatban vannak. Ez a híd 290 m. nyilásával a világ legnagyobb lánchídja lesz.

Szobrok tekintetében szintén gyarapodott a főváros; a keleti pályaudvar előtt emeltetett Baross Gábor szobra (Szécsi Antal műve), a várbazár előtt Ybl Miklós szobra (Mayer Ede műve), a m. tud. akadémia előtt Szarvas Gábor mellszobra (Jankovics Gyula műve) és készülőben van a Wesselényi-féle dombormű (Holló Barnabás műve). A legközelebbi években fog felállíttatni az a tiz szobormű is, melyet I. Ferenc József király a nemzet nagy örömére 1897. adományozott. Építés alatt van továbbá (Zala és Schickedanz tervei szerint) az ezredéves emlék is az Andrássy-út városligeti torkolatában. Monumentális építkezés lesz továbbá az Albrecht-útról a Mátyás-templomhoz felvezető díszlépcső, a Halászbástya stílszerű kiépítésével és Szent István szobrával.

Az építkezés óriási mérveiről a következő adatok tanuskodnak:

Év	Összes építkezések	Ezek közt új lakóház	Még pedig földsz.	1 emeletes	2 emeletes	3 emeletes	4 emeletes	Keletkezett szobák száma	Építési költség millió kor.-ban
1891	717	305	120	53	62	68	2	10,009	33·9
1892	769	318	138	31	58	80	11	11,377	38·8
1893	1,055	474	237	53	70	105	9	14,668	50·3
1894	867	459	234	57	61	92	15	13,385	52·7
1895	846	444	224	56	52	97	15	13,979	54·1
1896	995	581	255	57	74	161	34	21,734	74·0

Az 1897. és 1898. években az építkezés még rohamosabban folyt, különösen a budai kerületekben, melyekben a magasba való építkezés igen nagy mérveket öltött. Ennek következtében a lakáspiacon nagy fölösleg kezd mutatkozni, mi lassankint a felette drága lakbérek alábbszállására fog vezetni. Az üresen állott lakások száma 1896-tól 1898 végéig 760-ról 3500-ra szállt fel.

A lakosság száma az 1896-iki összeirás szerint 16,220 főnyi katonasággal együtt 617,856 volt, tehát 111,472 lélekkel (36·7%)több mint 1891-ben. 1899 közepére 666,722 lélekre becsülték a népességet. Az 1896-iki népesség kerületek szerint ekként oszlott el:

Kerület	Lakosság	Szaporodott 1891 óta összesen	%
I.	37,089	3,207	9·54
II.	29,174	— 38	— 0·12
III.	32,145	2,774	9·42
Összes jobbpart	98,408	5,943	6·42
IV.	26,366	— 1,693	— 6·00
V.	43,026	4,501	11·70
VI.	112,435	23,901	27·30
VII.	127,635	37,834	42·12
VIII.	112,887	20,560	22·26
IX.	52,812	10,165	23·82
X.	28,067	8,188	41·22
Összes balpart	503,228	103,456	25·86
Együtt	601,636	109,399	22·20
Katonaság	16,220	2,073	14·64
Főösszeg	617,856	111,472	20·82

A lakosságból a beltelekre 515,092, a külteleke 86,544 lélek esett. Rendes lakóházakban élt 567,286, egyéb épületekben 34,350, közte iskolai épületekben 4819, kórházakban 6025, szegényházakban 2535, gyári épületekben 6917, vasúti épületekben 2132 stb. Emeletek szerint ekként oszlik meg a lakosság: pincében 17,481, földszint 299,861, első emeleten 147,601, második emeleten 83,695, harmadik emeleten 46,064, negyedik emeleten 4946, padláson 300, hajókon 922.

Népmozgalom. B. népmozgalma a legutóbbi időben igen kedvező volt; mig a születések száma a népesség emelkedésével folyton gyarapszik, addig a halálesetek száma az egészségügyi intézkedések hatása alatt alig emelkedik s igy viszonylag csökken. Az utolsó 8 év népmozgalma:

Év	Született	Meghalt	Születések többlete	Ezer lakóra születés	halál-eset	szül. többlet
1891	18,527	14,335	4,192	35·0	27·8	7·2
1892	18,397	14,732	3,665	34·4	27·6	6·8
1893	19,836	14,450	5,386	35·9	26·1	9·8
1894	20,385	13,511	6,874	35·7	23·6	12·1
1895	21,381	14,707	6,674	36·2	24·9	11·3
1896	21,694	14,782	6,912	35·6	24·3	11·3
1897	22,507	13,811	8,696	35·8	21·9	13·9
1898	22,737	14,305	8,432	35·1	22·1	13·0

Közgazdaság.

A helyi forgalom fejlődése a már meglevő közlekedési vonalak fejlesztésén kivül újaknak létesülése által nagy mérveket öltött. A helyi forgalom történetében új korszakot jelzett a közúti vasút összes vonalainak 1896—1897-ben történt villamosítása és új vonalaknak létesítése, mi az 50 km.-t meghaladó vonalhálózat forgalmát évi 26 millió személyről 36 millióra emelte. A városi vasút hálózata 45 km.-re bővült, személyforgalma 19 millió. Az újonnan megnyilt vonalak közül az újpest-rákospalotai villamos vasút hossza 13 km., személyforgalma 19 millió. Egyik nevezetessége az 1896. megnyilt Ferenc József földalatti villamos vasút, mely a Gizella-térről a Deák-téren és Andrássy-úton át a Városligetbe vezet; hossza 3·7 km., építési költsége 7 millió korona volt; személyforgalma átlag 3 millió. A helyi forgalom jelentékeny emelkedését eredményezte a Ferenc-József-híd megnyitása is (személyforgalom 1898-

ban 3·6 millió) és a társaskocsi-vállalat (1898-ban 2·3 millió). Az összes helyi személyforgalom 1898-ban 89.627,584 főre rúgott, a vállalatok bevétele 11,868,689 koronára.

A *vasúti forgalom* szintén élénkült; bár jelentékenyebb új vonalak (a B.—esztergomi vasúton kivül) nem nyiltak meg, a személyforgalom mégis rendkivül emelkedett, mint e táblázat mutatja:

Év	Érkezett	Elutazott	Mindössze
1887	1.269,629	1.188,930	2.458,559
1888	1.636,602	1.590,405	3,227,007
1889	2.779,451	2.664,153	5.443,604
1890	3.458,492	3.376,440	6.834,932
1891	3.329,355	3.858,564	7.687,919
1892	4.030,751	4.006,010	8.036,761
1893	4.748,238	4.635,821	9.384,059
1894	5.642,975	5.465,050	11.108,025
1895	6.623,515	6,551,224	13.174,739
1896	7.042,154	6,985,527	14.027,681
1897	6.941,093	6.974,760	13.915,853
1898	7.383,733	7.454,483	14,838,221

A közélelmezés tekintetében jelentékeny haladás tapasztalható; a főváros hatósága hosszas tanulmányok és tapasztalatok után azon meggyőződésre jutván, hogy a vásárügy eddigi szervezete egy nagyváros igényeinek meg nem felel, mivel a főváros különböző részein elszórt 44 vásárpiacon elárusításra került fogyasztási czikkeket kellőleg ellenőrizni s az árak ingadozását szabályozni nem lehetett, a vásárcsarnokok létesítését határozta el s az 1895—96. években tényleg felépítette a központi és 4 kerületi vásárcsarnokot, melyek 1897 febr. 16. adattak át a forgalomnak. E csarnokokban a vidékről szállított élelmi cikkek tetemes szállítási díjkedvezményekben részesülnek, a vásárcsarnokok kezelése és ellenőrzése pedig hatósági személyek által történik. Az öt vásárcsarnok 8.124,000 korona költségbe került, fentartásuk pedig 528.000 koronába. Az eddig felépült vásárcsarnokok a következők:

	Területe m²	Áruhelyek száma	Építési költsége kor.-ban
Központi vásárcsarn.	10,400	1,946	3.800,000
Rákóczytéri «	4,230	432	1.336,000
Istvántéri «	3,140	322	1.020,000
Hunyadytéri «	2,140	392	1.132,000
Holdutcai «	2,110	254	836,000

Közigazgatás és közmunkák.

Szervezet. B. községi szervezetét az 1893. XXXIII. t.-c., mely 1894 aug. 1. lépett életbe, lényegesen megváltoztatta. Ezen új szervezet a közigazgatás decentralizációját célozván, a kerületi előljárságok hatáskörét lényegesen kiterjesztette és megbővítette. A közigazgatás közege minden kerületben a kerületi előljáróság és a kerületi választmány. A *kerületi előljáróságot* alkotja a kerületi előljáró és a rendelkezésére beosztott tisztviselők, a kerületi tiszti orvos és a szegények gyógykezelésével megbizott kerületi orvosok, a kerületi állatorvos, a kerületi mérnök, a kerületi vásárfelügyelő, a kerületi városbiró és a szükséges számu segéd- és kezelőhivatalnokok. A törvényhatósági bizottság által élethossziglan megválasztott előljárótól az 1883. I. t.-c. a közigazgatási szakmára megállapított minősítés követeltetik. A kerületi előljáróság, mint elsőfoku közigazgatási hatóság, eljár mindazon ügyekben, melyeket a törvények vagy rendeletek az ő hatáskörébe utalnak; eljár közegészségi és állategészségi, kereskedelmi és ipar-, árva- és gyám-, közgazdasági, egyesületi és tüzrendőri ügyekben, eljár a tanács helyett a magánépítési ügyekben (kivéve az építési engedélyeket és az építési vonal és lejtszínvonal kitüzését), az utcák és csatornák fentartására, a vásárrendészet és felügyelet gyakorlására, a közjótékonyság és közsegélyezésre vonatkozó minden ügyekben. A községi biráskodást az 1877. XXII. t.-c. értelmében a kerületi városbiró gyakorolja. Minden előljáróságnál kapcsolatban adóhivatal s pénztár szerveztetett. A *kerületi választmány* a kerület szükségleteinek előirányzatát tárgyalja, véleményt mond az utcakövezések fentartására megállapított összeg felhasználásáról, a szegények segélyezésére és közintézetekbe való elhelyezésére nézve előterjesztést tesz, ellenőrzi a közmunkákat s középitkezéseket, a kerületben levő községi vagyonra és közjótékony intézetekre felügyel s a kerületi közsegélyben részesülő szegények viszonyait figyelemmel kiséri.

A közigazgatási személyzet 1896-ban 1654 főre rúgott, illetményei 3.800,000 koronát tettek ki. A főváros szolgálatában összesen 4498 személy állott 9.506,000 korona fizetéssel.

A *vizvezeték ügye* a káposztás-megyeri nagy vizmű létesítése által nagy lépéssel haladt a befejezése felé. A káposztásmegyeri vizmű épitését 1893. kezdték meg; elsőben is a 30,000 m³ napi szállítására szolgáló telep épitését vették foganatba s a vizvezeték ezen része 3 hónap alatt elkészült. 1894. készült el a rákospalotai szigeten a vizmű második, 40—60,000 m³ termelésre tervezett szakasza, mely 4 kútból áll, melyeknek vize a Duna feneke alatt 17·9 m. fenékmélységgel épitett 497 m. hosszu alagúton kerül a káposztásmegyeri végaknába. A harmadik szakasz, mely 7 kútból áll, $2^1/_2$ km.-nyire felfelé van a parton; ez 1896-ban épült fel. Az eredetileg 120,000 m³ napi vizszállításra becsült vizmű, a partterület túlságos kihasználása folytán nem lévén képes rendes körülmények közt 50—60,000 m³-nél több vizet szállitani (kis vizállás mellett még ennyit sem), a vizmű kibővítésére jelenleg a szt.-endrei szigeten, Sziget-Monostor község határában 10 új kutat fúrnak, melyeknek vize a Duna alatt 22 m. mélységben fúrandó, 750 m. hosszu és $1^1/_2$ m. átmérőjü alagúton vezettetik át a balparton levő átemelőtelepbe és onnan a megyeri főtelepen levő gyüjtőbe. A monostori parton ezenkivül még 20, a sziget ellenkező oldalán még 10 új kútnak fúrása van tervbe véve, ugy hogy az ekként nyerendő vizmennyiség hosszu időre biztositani fogja a főváros vizszükségletét és remélhetőleg kikerülhetővé fogja tenni a mesterséges vizszűrőnek közegészségügyi szempontból annyira kifogásolt bekapcsolását. A vizfogyasztás mennyisége volt 1896-ban 50 millió köbméter, miből $12^1/_2$ millió a jobb partra esik, 5 millió pedig a pesti külterken fogyasztott szüretlen viz. A csővezeték hossza 1896 végén 507,591 m., a vizzel ellátott házak száma 1899-ben 11,914, a vizzel ellátott helyiségek száma 629,187 volt.

A csatornázás tekintetében rendkivüli haladás konstatálható; az általános csatornázásra vonatkozó Lechner-féle terv értelmében első sorban a Soroksári-úton levő központi szivattyútelep és ennek műtárgyai épültek s a közös főgyüjtő 815 m. hosszban a Védgát-utcáig, mely munkálatok 2.612,000 koronába kerültek s 1894 ápr. 19-én fejeztettek be. Ezután a közös főgyüjtőnek a Védgát-utca és Boráros-tér közti része építtetett ki, majd kiépült a főgyüjtő a Szondy-utcáig, a Dunaparti és nagykörúti főgyüjtő s jelenleg a magas fekvésü főgyüjtő épül. Az eddigi építkezések folytán a pesti oldal összes csatornahálózatának tartalma immár a főgyüjtőbe ömlik s igy az ürülékek lefolyása a Duna vizállásától teljesen függetlenitve van. Ezek ugyanis a szennyes vizekkel együtt az összekötő vasúti hídon aluli szivattyútelepen szivattyúztatnak ki a főcsatornából és a Duna sempontja alatt 4 m. mélységbe lesülyesztett 2 m. átmérőjü vascsövön át vezettetnek el a Duna sodrába.

Kövezések. A főváros területén összesen 1069 utca és tér van burkolattal ellátva, ezek közül gránittal 39, trachittal 241, terméskővel 199, keramittal 17, fakockával 11, aszfalttal 11, aszfaltmakadámmal 14, makadámmal 341, bányakavicscsal 87, vegyes burkolattal 109 utca van ellátva. A kocsiút-burkolatok területe 3.875,685 m², a járdaburkolatoké 1.548,221 m²: értékök 24·2, ill. 6·5 millió korona. A főváros 1895-ben 1.834,266, 1896-ban 1.688,518 koronát fordított új kövezésekre; ezenkivül utcák jókarban tartására 1896-ban 682,624, külterlki utak és hidak jókarban tartására 863,388, utak épitésére 263,906 koronát.

Világitás. A főváros közvilágitása ma is gáz által történik, de a magánvilágitásban nagy szerepe van a villamnak. A gázvezetők főcsöveinek hossza 338,045 m., a nyilvános lámpák száma 1897-ben 11,799 volt (közte 747 Auer-, 163 Krause- és 20 Siemens-láng), a magánlángoké 205,091; mindössze tehát 216,890 láng. Az összes gázfogyasztás 30.474,687 m³ volt, miből 6.093,191 m³ (19·7%) városi fogyasztás. Ezenkivül 2565 petroleumlámpa is volt használatban. A gázvilágitás mellett újabban nagy tért hódított a villamos világitás. A hatóság két vállalattal kötött szerződést 1893-ban 45 évre, mind az elektromos világitásra, mind a munkaátvitelre nézve. Az egyik vállalat a magyar villamossági részvénytársulat, a másik a budapesti általános villamossági részvénytársaság. A kábelhálózat hossza 1896 végén 82,507, az összes kábelek hossza 422,308 m. volt. A hálózathoz 1495 fogyasztó volt csatolva 69,374 lámpával (közte 1552 ivlámpa).

Háztartás.

B. háztartása, bevételei, szükségletei és vagyoni állapota ugyanazt a rendkivüli fokozódást tanusitják, melyet a közigazgatás minden terén tapasztalunk. A községi alap kiadásai 1874-től 1899-ig 5.096,443 frtról 17.723,264 frtra emelkedtek s ezzel arányban a bevételek fokozásáról is kellett gondoskodni, melyeket ezen időszak alatt 5.101,683 frtról csak 17.679.780 frtra sikerült növelni, ugy hogy a legutóbbi évek háztartása hiánynyal záródott, mely hiány a kölcsönpénzekből fedezett költségek figyelembe vételével jelentékeny magasságra rúg. A községi háztartás fejlődéséről és mostani állapotáról egyébként a következő adatok alkotnak képet:

	1874.	1899.
	forintokban	
Községi alap bevételei	5.096,443	17.723,264
Községi alap kiadásai	5.101,683	17.679.780
A bevételeknek főbb tételei a következők:		
Községi adópótlék	1.598,372	3.200.000
Házbérkrajcár	571,873	1.603,600
Fogyasztási adópótlék	564,542	1.730.000
Italmérési jövedék jövedelme	—	750.000
Kövezetvám	660,364	1.776.950
Telekátiratási díjak	181,777	580.000
Közvágóhíd és marhavásár	174,639	587.536
Ház- és lakbérek	73.229	1.303,344
Vizvezeték	190,000	1.692,125
Haszonvételi jogok	357,778	92,292
Haszonbérek	162,731	191,177
Nyilvános területek használata	11.063	224,683
Kamatok	71,545	294,499
Épitésrendőri díjak	—	343,210
Vásárcsarnokok	—	477,662
Iskolák tandíjai	57.063	282,865
Fürdők jövedelme	57,703	143,135
A községi alap kiadásainak főbb tételei a következők:		
Tiszti fizetések	638.214	1.834.050
Nyugdijak	88.874	276.200
Utcák jókarbantartása	170.479	382.000
Utak épitése	—	—
Utak és hidak fentartása	272,622	460.000
Kövezések	546,493	766.866
Utcák tisztogatása	178.888	741.300
Házi szemét kihordása	38,396	182.150
Vizvezeték	32,584	555.594
Tőketörlesztés	200,193	759.322
Kamatok	584,919	2.356.008
Közvilágitás	160,136	233.802
Közvágóhíd, marhavásár	66,911	308,805
Államrendőrség	378,360	934.912
Közegészségügy	—	167.906
Vallásügyi kiadások	61,797	224.059
Közoktatásügy	477,116	2.898,130
Tűzoltás	83,233	238,703
Katonaszállásolás	103,257	347,855
Épületek fentartása	25,542	183,440
Irodai szükségletek	53,574	138,079
Hivatalos helyiségek szükséglete	77,429	277,035
Mező- és erdőgazdaság	807	108,810
Nyilvános parkok és ültetvények	107,679	178,135
Fürdők	24,039	79.300
Vám- és jövedékkezelés	653,303	232,064
Csatornák épitése és fentartása	363,381	304,080
Vásárcsarnokok	—	257,180

A főváros vagyonállapota a következő:

	1874.	1898.
	forintokban	
Községi alap	40.678,265	98.080,831
Sorsjegykölcsöntörlesztési alap	673,022	1.260 523
Kisajátitási alap	425,653	8,529
Egyéb alapok és alapitványok	4.503,899	13,532,537
Összesen	44.934,790	112.865.362

Ezen 112.865,362 frtnyi vagyon pedig a következőkből áll:

Vagyon	178.544.095 frt
Teher	65.678.733 »
Tiszta vagyon	112.865.362 frt

Irodalom. Körösy József, B. főváros halandósága az 1886—1890. években, 1898; u. a., Az 1896. évi népösszeirás eredményei, 1898; Az 1885—95. évi épitkezések statisztikája, 1898; u. a. és Thirring Gusztáv, B. főváros 1891-ben, a népszámlálás és népleirás eredményei, 1893—98; Thirring Gusztáv, B. székes főváros statisztikai évkönyve, I. évf. 1874—94.; II. évf. 1895—96., B. 1896 és 1899; u. a., B. székes főváros a millennium idejében, 1898; Edvi Illés Aladár, B. műszaki útmutatója 1896; Schmall Lajos, Adalékok Budapest történetéhez. Budapest 1899; Adalékok a régi Pest történetéhez, levéltári oklevelek nyomán; Budapest székes főváros és környékének legujabb térképe. Szerkesztette Homolka József, Budapest 1899. TH—V.

Budapesti állampénztár, l. *Állampénztár*.

Budapesti kir. büntető törvényszék, felállította az 1895. XLIV. t.-c. Hatáskörébe azon bűnvádi és jövedékkihágási ügyek tartoznak, melyeket a törvények, rendeletek és szabályok a budapesti királyi törvényszéknek, mint büntető- és sajtóbíróságnak hatáskörébe utaltak volt. A B.-nek kivételes hatásköre, mely a büntető törvényt életbeléptető 1880. XXXVII. t.-c. szerint a politikai jellegű büntetendő cselekményekre és a pénzhamisításra nézve megilleti, a büntető perrendtartás életbeléptével (1900 jan. 1.) megszűnik, amennyiben e cselekmények ezentúl bármely kir. tábla székhelyén lévő törvényszék által elbírálhatók. v.

Budapesti könyvnyomdászok egylete, l. *Magyarországi könyvnyomdászok és betüöntők egylete* (XII. k.).

Budapesti m. kir. állami hidak felügyelősége. A pénzügyminisztérium fenhatósága alatt álló hivatal, amelynek feladata a budapesti állami közúti dunahidak (a lánchíd, a Margit-híd, a Ferenc-József-híd s elkészülte után majd az esküttéri híd) fentartásával s a vámszedés kezelésével járó műszaki, pénzügyi és adminisztrativ teendőket ellátni. A hivatal élén állanak egy felügyelő (ez idő szerint *Vörös* Sándor miniszteri tanácsos) és egy műszaki vezető (ez idő szerint *Eckermann* Ede műszaki tanácsos). Ezen kivül van a hivatalnál egy műszaki segéd, egy ellenőr, több tiszt és segédtiszt. A hidak építési ügyeit, vagy nagyobb átalakításokkal (mint a lánchíd tervbe vett megerősítésével) járó teendőket azonban már nem ez a hivatal, hanem a kereskedelemügyi minisztérium Dunahíd-építő szakosztálya végzi (ez idő szerinti vezetője *Czekelius* Aurél miniszteri tanácsos). B. P.

Budapesti Napló, politikai napilap; főszerkesztője *Vészi* József, szerkesztője *Braun* Sándor; kiadja a szerkesztőség. 1896 aug. 20. indult meg.

Budapesti önkéntes mentő-egyesület, lásd *Mentő intézmény* (XII. k.).

Budapesti szünidei gyermektelep-egyesület, l. *Szünidei gyermektelepek*.

Budapesti újságirók egyesülete. Alakult 1896 jul. 15. De már jóval megelőzőleg történtek a hivatásszerű budapesti újságirók tömörítésére és erkölcsi testületté való összeolvasztására irányzott mozgalmak. Mert az újságirók régen érezték szükségét annak, hogy egyesület létesüljön, mely a kartársaknak hivatásukkal járó érdekeit minden idegen elem beavatkozásából eredhető zavartól mentes, erélyes és hatásos támogatásban részesítse. Ez volt a cél. Az egyesület alakítására irányzott komoly kezdeményezést *Kálnoki* Henrik és *Szatmári* Mór hirlapirók ragadták meg. Ők hivtak össze 1896 jun. 25. egy újságirói értekezletet, melyen a kartársak nagy számmal jelentek meg és egyhangulag elhatározták a B.-nek megalakitását. Gyorsan mentek ezután az előkészületi munkálatok, ugy hogy 1896 jul. 15. az egyesület tényleg megalakult, elnökének *Mikszáth* Kálmánt választva. Az egyesület már az első évben igen jelentős tevékenységet fejtett ki az újságirók erkölcsi érdekeinek oltalmazása, a testületi szellem fejlesztése és a testület társadalmi érvényesülése dolgában. Az egyesület egyik fő célja az lévén, hogy az újságirók számára *segítő alapot* létesítsen, a magyar társadalom élénk támogatással sietett e cél megvalósulásában az egyesület segitségére. Aránylag rövid idő alatt az alapítványokból közel 10,000 frt gyült be, ugy hogy az egyesület már 1897. tényleg megcsinálta a segítő alapot, melynek az egyesület kebelében külön szervezete van. Ez a szervezet egy az egyesület választmányának tagjaiból külön alakított igazgatótanács, melynek élén az egyesület közgyülése által e célra kiküldött egyik egyesületi alelnök, mint igazgatósági elnök áll. Az alapitványokból összegyült segítő alap kamatai, valamint a segélyezésekre befizetett havi 50 kros tagsági járulékok azonban aránylag csekély összeget eredményeztek, s a segélyezések csak igen szerény arányokban történhettek. Ez birta az egyesületet arra, hogy a segítő alap javára nagyobb arányu *sorsjátékot* rendezzen. *Lukács* László pénzügyminiszter szives előzékenységgel adta meg ehhez az engedélyt, valamint sok jelentős kedvezményt. Ez az újságirói sorsjáték, melynek hat huzása 1898 végén és 1899 elején tartatott meg, a segítő alap javára *75,000 frtot* eredményezett. Ezzel azután a segítő alap vagyona közel 85,000 frtra emelkedett, melynek kamataiból és a tagsági hozzájárulásokból már nagyobb arányokban történhetik a segélyezés. A segítő alap az egyesület tagjainak, ha önhibájukon kivül bajba jutnak, 500 koronáig terjedő segélykölcsönt ad, s a hozzá forduló olyan újságirókat v. ezek özvegyeit és árváit is segélyezi, kik az egyesületnek nem tagjai. Mikszáth Kálmán elnök 1899 febr. állásáról lemondott; helyébe a közgyülés *Vészi* Józsefet választotta meg elnöknek, mig a segítő alap igazgatótanácsának elnökéül *Hoitsy* Pál egyesületi alelnök választatott meg. Az egyesületnek két tiszteletbeli tagja van: *Lukács* László pénzügyminiszter, kit a sorsjáték engedélyezése körül tanusított nagylelkűségének elismeréséül és *Szinger* Zsigmond hirlapiró, egyesületi tag, kit a sorsjáték kezdeményezése és az egész terv megvalósítása körül szerzett érdemeiért választott meg a közgyülés. A segítő alap létesítése körül főképen *Cziklay* Lajos egyesületi tag fáradozott; ez alap igazgatótanácsának ő az alelnöke. Az egyesület rendes tagja csak oly budapesti újságiró lehet, kinek a hirlapirás állandó foglalkozása, továbbá nagykoru, legalább három esztendő óta hivatásszerű újságiró és a választmány által titkos szavazás rendjén $^2/_3$ szótöbbséggel fölvétetik. Az egyesület rendes tagjainak száma 250; az alapitóké 56. Az egyesület mostani helyisége: Budapest, Kerepesi-út 17. sz. I. em. SZATMÁRI MÓR.

Budaváry *József* megh. Trencsénben 1897 szept. 12.

Buday *Kálmán*, orvos, szakbeli iró, szül. Pécsett 1863., orvosi oklevelet nyert Budapesten 1886., azután tanársegéd a budapesti tudományegyetem kórboncolástani, majd I. sebészeti tanszéke (Scheuthauer és Kovács professzorok) mellett. 1894—95. hosszabb külföldi tanulmányutat tett, 1895 őszén a kolozsvári Ferenc József tudományegyetem kórboncolástani tanszékére helyet-

tes, majd 1896. nyilvános rendes tanárrá nevezték ki. Élénk szakirodalmi tevékenységet fejt ki, egyes önálló kutatásokon alapuló dolgozatai külföldön is méltatást nyertek. *Csontok és ízületek gümőkórja* c. két kötetes művét az orvosok és természetvizsgálók 1894-iki vándorgyűlése az 500 frtos Bugát-féle díjjal tüntette ki.

Budde, 1. *János Frigyes*, német jogtudós, megh. Rostockban 1894 jan. 7.

2. *B. Károly Ferdinánd*, német prot. teologus, szül. Bensbergben (Köln mellett) 1850 ápr. 13. Tanulmányait a francia hadjárat megszakításával Bonnban, Berlinben és Utrechtben végezte és 1873. Bonnban magántanár, 1879. rendkivüli, 1889. Strassburgban rendes egyet. tanárrá lett. Munkái: Beiträge zur Kritik des Buches Hiob (Bonn 1876); Die biblische Urgeschichte (Gen. 1—12, 5) untersucht (Giessen 1883); Die Bücher Richter und Samuel, ihre Quellen und ihr Aufbau (u. o. 1890); The Books of Samuel, critical editions of the Hebrew text printed in colors exhibiting the composite structure of the book, with notes (Lipcse, Baltimore, London 1894, 8. kötete a The sacred books of the Old Testament); Das Buch Hiob, übersetzt und erklärt (im Handkommentar zum Alten Testament, Göttinga 1896, von Novák).

Buddhizmus (III. k.). A régi B. nem ismerte az istenség fogalmát. Ezért jogosan nevezték el az ind királyfi pesszimista tanát ateisztikus vallásnak. Az ind vallás egész panteonát átvették ugyan a köznép kedveért, mely szeretettel csüggött régi istenein, de ezek ott csak szinpadi díszül szolgálnak. Mert a B.-ban a főtényezők nem az istenek, hanem *Buddha* és a szent emberek. Igazán kómikus, szánandó szerepet játszik p. a páli szent könyvekben a legfőbb hindu isten, a *Mahábrahma*, kivel csak ugy félvállról, komázva beszélnek a buddhista vezeklő barátok. A véda-kor istenei közül gyakran előjönnek a *szutrák* (lásd *Szanszkrit nyelv és irodalom*, XV. k.) s *dsatakákban*. *Indra*, a viharisten, az istenek fejedelme, *Sakra* (páli nyelven Szakka) név alatt a Himálaja hegységben székelő gazdagság istene, *Vaisravana* (páli alakjában *Vesszavana*), *Sri* a szerencse istennője és ellenfele a szörnyü *Kali*. Természetesen a későbbi hindu mitologia világőrző istenei (lokapálá) sem hiányoznak. Különösen *Sakra* azaz *Indra* őrködik a B. dogmáinak tisztasága fölött. Nem kell azonban gondolni, hogy *Indra* valami nagy hatalommal van ott felruházva. Az utolsó szerzetes nagyobb hatalomra tehet elmélkedéssel és aszketizmussal szert, mint ő. Az istenek királya csak arra való, hogy *Buddhát* vagy a *bodhiszattvát* méltóan üdvözölje. A néphit számtalan fa-, házi és egyéb istenei kisebb-nagyobb tisztelet tárgyai Buddha hiveinek körében.

Mesés lények, emberevők, gonosz démonok, vérszopó vampirek tartják rettegésben a földi békóktól még meg nem szabadult együgyü buddhista népet. *Buddha* követőinek képzelete a világegyetemről körülbelül a következő. Bibliai értelemben vett teremtés nincs. Végtelen a létező világok száma. A mi földünk középpontja a hindu hitregéből átvett mesés *Meru* hegye, mely 84,000 mérföld magasra emelkedik ki az őt környező oceánból. Hét világrész van a *Meru* hegy körül. Ezek közül *India*, az u. n. *Dsambudvipá*, szó szerint a. m. rózsás almafa sziget kiváltsága, hogy mindig ott kell születni az időnként világra jövő megváltó *buddháknak*. A régi görög kozmográfiának megfelelőleg a világtenger veszi körül a laposnak gondolt földet. Ennek az oceánnak pedig óriási vasfal, mely azt gyűrű módra keríti, szab határt. *Meru* hegye alatt vannak a hideg és meleg poklok a bűnös emberiség számára. Négy hajlásán a Meru hegynek laknak az alsóbbrendű istenek, a *naga* kigyók és a félig madár *garudák*. A földhöz legközelebb eső égben honol *Indra*. A magasabb régiókban a buddhajelöltek tartózkodnak, várva földre való leszállásuk idejét. Azután jönnek az alakok, a véghetetlen tudás, a semmiség s egyéb bölcsészeti elvont eszmék égi rétegei. Az egész fölé végül a *nirvána* aranytól és drágakövektől ragyogó városát szokták festeni a mindenség buddhista művészei. Folytonos újjászületéssel a földön kell tetteiért mindenkinek a buddhista tan szerint lakolnia. Kisebb-nagyobb hibája, bűne szerint fokozatosan növény, állat, ember és isteni alakot nyer az elhunyt bűnös. Ezen az ind eredetü lélekvándorláson alapszik Gautama tanításának egész erkölcstana. Az újra világra jött lélek nem emlékszik többé vissza előbbi életére s nem tudja, hogy miért szenved. Csak *Buddha* és a szentek *(arhat)* tudnak előbbi földi szerepléseikre visszaemlékezni. Ezekből a visszaemlékezésekből erednek a *dsataka* elbeszélések. Az ember célja az, hogy elérve a *nirvanát*, örökre megszabaduljon az ujjászületések, a lélekvándorlás gyötrelmeitől. Bűnbocsánatot nem ismer a B. Az üdvözülés ott a világi dolgok lényegének megtudásában áll. A megváltás rögös útjának négy fokán elmélkedéssel megy át a hivő. Aki eléri az utolsó, azaz legfelsőbb fokot, megszabadul minden testi vágytól és gonosz kívánságtól s még a földi életben szent *(arhat)* lesz, ez a szentség legfelsőbb foka, a *szamádhi*. Mesés túlvilági erők birtokosának tartották a későbbi B.-ban az ilyen szent embert.

A számos buddhista felekezet sorában kiváló helyet foglal el a *Mahájána*, mely abban különbözik leginkább a régi iskolától, hogy megköveteli, hogy kiki ne csak saját üdve, hanem az emberiség javáért is vezekeljen. Ez a mahá-jána (nagy pálya) értelme, melytől a szekta elnevezését kölcsönözte. Alapelve, hogy a szentek nemcsak maguknak, de az emberiség üdvének is szolgálnak. A természetfeletti hatalom elérését tűzte ki célul a másik nagy buddhista szekta, a *tantra* iskola. Fő apostola a tantra rendszernek a VIII. sz.-ban született *Padmaszambhava* (tibetiül *Urgjan*), ki egyúttal a *lamaizmus* (XI. k.) alapítója. Ez a lamaizmus a buddhista vallás legromlottabb, idegen elemek bevétele által eredetiségéből legjobban kivetkeztetett formája. Az ateista bölcsészetből itt a külsőségekhez legjobban ragaszkodó, sok istent imádó babonás hit lett. Egy sereg szerzetes kormányozza itt egy istenitett vallási főnök, a Lama nevében az országot. Khinában csak az ősök tiszteletét, mely a mennyei birodalom régi vallásának alapelve, elfogadva, tudott hatalomra vergődni Gautama hite. Japán-

ban, hol meg a sinto vallás (XV. k.) isteneit vette fel óriási panteonába, oly nagy elterjedést nyert, hogy most ott csaknem minden japáni valamelyik buddhista iskola hive.

A B. a maga valóságában a szerzetesek vallása. A kolostorok népe sehol sem játszik oly nagy szerepet, mint ebben a világmegvető pesz-

1. ábra. Koreai szerzetes.

2. ábra. Liu-kiu-szigetbeli szerzetes.

szimista bölcsészet-vallási rendszerben. Az igazi hivők csak a világról lemondó szerzetesek lehetnek. A laikusok csupán adakozás és az isteni tiszteleten való megjelenéssel vehetnek abban némi részt. Mindenkinek kolostorba kell tehát a buddhista tan szerint menni, ha üdvözülni, a *nirvánát* elnyerni akarja. Ebből magyarázható a buddhista barátok nagy száma (l. *1—4. ábra*). Nepált kivéve minden buddha-vallásu ország tele van népes kolostorokkal. A déli buddhisták tanitása szerint husz éves korában tehet csak valaki

3. ábra. Birmai szerzetes.

4. ábra. Japáni szerzetes.

szerzetesi fogadalmat, melynek szüzesség, szegénység és engedelmesség a legfőbb kötelezettsége. Felvétel alkalmával nagy ünnepélyességgel akasztják a szerzetes-jelölt nyakába a koldustarisznyául szolgáló bögrét. Minden barátnak ugyanis magának kell napi élelmét összekoldulnia. Maga a hitalapitó, az indiai királyfi Gautama, ment elő a jó példával s minden nap délelőtt útra kelt, hogy megszerezze kéregetéssel a mindennapit. Sziámban pár hétre minden előkelő ember, hogy üdvözülhessen, magára ölti a barátcsuhát és kéregetni megy. Ez azonban ott csak üres komédia. A régi B. női szerzeteseket, apácákat is ismert (l. *5. ábra*). Az északi B.-t követő országokban, *Japán*, *Khina* és *Tibetben*, még vannak apácakolostorok. A déliben azonban nincsenek többé apácák, mert a hit megrontásától félő egyházatyák minden módon odatörekedtek, hogy a női szerzetesek felvétele elé akadályokat gördítsenek.

5. ábra. Japáni apáca.

Ami a B. szertartásait illeti, azok sokban hasonlítanak a katolikus egyházéihoz. Igy a gyertyák és virágokkal felékített oltárok előtti zenével kisért áldozás a misére emlékeztet. Papirra tett imáknak mesés erőt tulajdonítanak. Azt hiszik, hogy annyiszor elmondják a fohászt, ahányszor megtudják fordítani a papir vagy fába vésett igéket. E célból különféle nagyságu imagépeket csináltak, melyek nagy gyorsasággal forgatják a leirt imádságot. Vannak Tibetben vizerővel hajtott ilyen imamalmok is. A kézi imagépek többnyire vastag papirból készülnek. Igen elterjedt szent ige például az «Om mani padme hum» (Óh te lótuszban levő ékszer, Amen). KÉGL.

Buddha szülővárosát *Führer* (l. o.) az Aszoka király emlékszobrán olvasható felirat révén («Itt született a tiszteletre méltó!») a mai Nigliva közelében látható romokban (Nepal országban) megtalálta. Ez a hely, melyet ma Arakundának neveznek, megfelel a régi *Kapilavasztu*-nak. V. ö. *Bühler* jelentését Führer leletéről: The Asoka pillar in the Terai (a londoni Academy 1199. számában, 360. old.). B. halálának idejét most a 480. év körül teszik.

Irodalom. Groot, The religions of China, Lejda 1892; u. a., Le code du Mahâyâna en Chine, Amsterdam 1893; Pozdnyejev, Ocserki byta buddijszkih monasztyrej v Mongolij, Szent-Pétervár 1887; Waddell, The buddhism of Tibet or lamaism with its mystic cults symbolism and mythology, London 1895; Huth, Geschichte des Buddhismus in der Mongolei, Strassburg 1896; Hopkins, The religions of India, Boston 1895; Kern, Manual of Indian Buddhism, Strassburg 1896; Hardy, Indische Religionsgeschichte, Lipcse 1898; Pavolini P., Buddismo, Milano 1898; Kiss János dr., Azsia világossága és a világ világossága. A buddhismus és a kereszténység összehasonlítása, Budapest 1890.

Budduma, néptörzs, l. *Jedina* (IX. k.).

Budé *Vilmos*, l. *Budaeus* (III. k.).

Budinszky *György*, l. *Budaeus* (III. k.).

Budzanow, város Galicia Trembowla kerületében a Sereth mellett, (1890) 5363 lak., petroleumforrással.

Buea, egészségi és hittérítő állomás Kamerunban a Kamerun-hegység DK-i lejtőjén, 920 m.-nyire a tenger felszine fölött.

Buenos-Ayres, Argentina egyik *tartománya*, (1895) 921,225, egy km²-re 3 lak. Mig a földmivelés csak lassan fejlődik, az állattenyésztés jelentékeny. Az 1899-iki összeirás szerint volt 1.675,385

ló, 31,058 öszvér és szamár, 8.724,683 szarvasmarha, 52.630,451 juh, 248,720 sertés és 154,022 szelidített strucmadár. A földmívelés az egész területnek csak 3%-át 932,391 ha.-t foglalja el; ebből esik kukoricaföldekre 510,066, búzavetésekre 246,788, lucernára 93,740, lenre 43,899, zabra 9687 és burgonyára 8165 ha. Ásványországi kincsei közül a legtöbb a kősó a Rio Negro és Bahia Blanca közt. Hat vasúti vonalának összes hosszúsága 3120 km. Az 1889. revideált tartományi alkotmány szerint a kormányzót 3 évre közvetett választással választják; a szenátust (legfölebb 50 tagot) 3, a képviselőházat (legfölebb 100 tagot) szintén 3 évre választják. A három (közigazgatási, pénzügyi és közmunkaügyi) miniszterek egyike mindig aláírja a kormányzó rendeleteit. — 2. *B., város*, (1896) 690,768 lak., akiknek fele európai származású; ezek közt legtöbb az olasz, azután a spanyol, francia. 1895. 61,226 lélek vándorolt be. A város alacsony házait lassanként magas, több emeletes házakkal helyettesítik. Újabban kiépült az Avenida de Mayo, amely 30 m. szélességben a Plaza Victoriáról az Entre-Rios és Callao nevű boulevardokra vezet; elkészült a Tres de Febrero nevű előkelő parkban az új állatkert; több szép külváros is keletkezett: a Villa Santa Rita, Villa Alvear stb. Emlékszobrok: Belgrano generális bronz lovasszobra, Cavalles márványszobra a róla elnevezett téren, ahol az új operaház is épült és végül Alsinas Adolf emlékszobra a Plaza Libertadon. Az újabban alapított tudományos intézetek: a bakteorologiai laboratorium és egy Pasteur-féle intézet. Mint kereskedelmi emporium B. még most is a köztársaság legjelentékenyebb városa, amennyiben Argentina behozatalának legalább 85%-a (80 millió peso) és a kivitelnek 50%-a (60 millió) e városon megy keresztül. A keresk.forgalom előmozdítására szolgál az újabban elkészített 5 km. hosszu kikötő 4 nagy dockkal. A hajóforgalom élénk, átlag érkezik: 6494 idegen gőzös (5·4 millió t.) és 3382 idegen vitorlás (0·7 millió t.). A parti hajóforgalom is élénk; naponként mennek hajók Montevideóba s más helyekre. A vasutak a városból hat felé ágaznak szét. V. ö. Anuario estadistico de la ciudad de B. (évenként). Itt él *Czetz* János (IV. k.) 1848—49-iki honvédtábornok. —zik.

Buer, porosz község a münsteri kerület Recklinghausen járásában, (1895) 16,031 lak., kőszénbányászattal.

Buff *Sarolta*, Goethe Die Leiden des jungen Werthers-ének alakja, szül. Wetzlarban 1753 jan. 11., megh. Hannoverben 1828 jan. 16. Atyja a németrend igazgatója volt. Goethe, ki 1772. Wetzlarba került, gyakran megfordult Sarolta atyjának házában és szenvedélyes vonzalmat érzett a leány iránt. De ez már a hannoverai Kestner levéltári titkárnak jegyese volt, kivel 1773. egybekelt, miután Goethe már a megelőző év szept. Wetzlarból távozott. Ezen reménytelen szerelem és a fiatal Jerusalem öngyilkossága szolgáltatta Goethe regényének anyagát. A költőnek Saroltához és férjéhez intézett leveleit *Kestner* A. adta ki Goethe és Werther cím alatt (Stuttgart 1854).

Buffalo-Bill, l. *Cody* (IV. k.).

Buffalorubin, naftilaminból és naftoldiszulfosavból álló arcfesték.

Buffet *Lajos József*, francia államférfiu, megh. Párisban 1898 jul. 7. — Fia *André* az 1899. felfedezett monárkista összeesküvéssel kapcsolatban tünt fel, amidőn az is kitudódott, hogy B. mint Fülöp orléansi herceg bizalmas hive a herceg érdekében részt vett az összeesküvés szervezésében s a tüntetések előidézésében. Ezért 1899 szept. az állami főtörvényszék parancsára elfogták. A vizsgálóbiró előtt a köztársaságot ócsárló memorandumot olvasott fel, az ellene emelt vádakra azonban nem felelt. Csak annyit mondott, hogy mihelyt szabadlábra helyezik, újból terveket sző a köztársaság megbuktatására. A pör még folyamatban van. m. l.

Bufonia, athéni üveg, l. *Diipolia* (V. k.).

Bufonitok, megkövült halfogak a juraformációból.

Bugarszky *István*, kémikus, született Zentán (Bács) 1868. Középiskolai tanulmányait a zentai községi algimnáziumban kezdte meg, a nagykikindai nagy gimnáziumban folytatta s az újvidéki magyar főgimnáziumban fejezte be. 1886. felvétetett a budapesti tanárképző intézet természettudományi szakosztályába s mint ennek tagja a budapesti tudomány- és műegyetemen természettudományi (kémiai, fizikai és természetrajzi) és matematikai előadásokat hallgatott. 1891. a budapesti egyetemen bölcsészetdoktorrá avattatott, majd külföldi tanulmányútra indult s Németország hiresebb vegytani intézeteit meglátogatta. 1890. az állatorvosi akadémián a vegytani tanszék mellett mint tanársegéd nyert alkalmazást, majd 1893. ugyanoda segédtanárrá neveztetett ki. 1894-ben a budapesti egyetemen magántanári képesitést nyert az elméleti kémiából. 1896. egy félévet töltött külföldön, Göttingában s itt az éppen akkor megnyilt és a nagynevü német tudós Nernst vezetésére bizott új fizikai, kémiai és elektrokémiai intézetben érdekes kisérleteket végzett azon célból, hogy a kémiai affinitás (vegyrokonság) számbeli értékét a kémiai változások egy csoportjára vonatkozólag szabatosan meghatározza. 1898. az állatorvosi akadémiához címzetes és jelleges nyilvános rendkivüli tanárrá neveztetett ki. 1899. a m. tud. akadémia III. osztálya levelező tagjává választotta. Önálló dolgozatainak legnagyobb része a m. tud. akadémia által kiadott Math. és Természettudományi Értesitőben jelent meg s különböző külföldi folyóiratokban; a tudományos kérdések, melyeket ezekben tárgyal, többnyire a kémiai változások időbeli lefolyásának sebességével, a kémiai egyensúlyállapottal stb. állnak összefüggésben, vagyis az u. n. fizikai kémia körébe tartoznak. Két kisebb terjedelmü tankönyvet is irt főiskolai használatra, az egyiket *Vezérfonal a vegytani gyakorlatokhoz*, a másikat *A kémia repetitoriuma és borkémiai praktikum* cimen.

Bugasz, földnyelv a csernomori kozákok területén, a Kubanszkoj Liman (Kiziltas-öböl) bejáratánál. Erőssége és kikötője van. Közelében *Szjennaja* falu mellett a régi pontusi királyság korából való síremlékek láthatók.

Buggy (ejtsd: bőggi), könnyü, de azért erős szerkezetü négykerekü kocsi, melynek elülső ke-

rekei éppen olyan nagyok, mint a hátulsók. Mindig csak egy lovat — rendesen kitünő ügetőt — fognak eléje. A B.-ban csak egy, nagyon ritkán két ember számára van ülőhely; amerikai eredetü és főleg ott használatos. Készítésénél a könnyüségre, eleganciára, erős szerkezetre fektetik a fő súlyt.

Buglasz, sziget, l. *Negros* (XII. k.).

Bugula (állat), a *mohaállatok* (Bryozoa) *Gymnolaemata* rendjébe tartozó állatnem két- vagy több oldalu sejttel, nagy nyilással; aviculái nyelesek és tagoltak. Fajai valamennyien tengeriek s az európai tengerekből mintegy hét ismeretes. D. J.

Bugulma, város Szamara orosz kormányzóságban, a Bugulminka folyó mellett, három templommal, jelentékeny kereskedelemmel, látogatott vásárokkal és (1889) 12,895 lak.

Buguruszlan, város Szamara orosz kormányzóságban, a nagy Volga-pusztán, a Kinel folyó és a szamara-szlatouszti vasút mellett, (1889) 20,511 orosz, kozák és tatár lak., kik a volgamenti lakosokkal és a puszta népeivel élénk kereskedelmi összeköttetésben vannak. Szeptember elején B.-ban országos vásárt tartanak, melynek áruforgalma 400,000 rubelre rúg. B. közelében több kén- és aszfalt-forrás van.

Bugyelláris, l. *Pugillares* (XIV. k.).

Buhl *Ferenc Péter Vilmos*, német lutheránus teologus, szül. Kopenhágában 1850 szept. 6. Teologiát és a keleti tudományokat Kopenhágában és Lipcsében szerezte meg. 1879. Kopenhágában magán-, 1882. rendes tanár lett az ó-testamentomi tanszéken, ugyanezen tanszék elfoglalására 1890. a lipcsei egyetemre kapott meghivást. Kiadványai: Kanon und Text des Alten Testaments (Lipcse 1891); Det israelitiske Folks-Historie (Kopenhága 1892, 2. kiad. 1893); Geschichte der Edomiter (Lipcse 1893); Jesasa, oversal og fortolket (Kopenhága 1894); De messianske Forjettelser (u. o. 1894); Handbuch der alten Geographie Palestinas (Br.-Freiburg 1896). Azonkivül kiadta Gesenius Hebr. Handwörterbuch-jának 12. kiadását teljes átdolgozásban (Lipcse 1885).

Buhurt, l. *Tornajátékok* (XVI. k.).

Building societies, l. *Benefit-building societies* (III. k.).

Bujanovics *Ágost* (aggteleki), cs. és kir. altábornagy, szül. 1817., megh. Ermihályfalván 1894 szept. Katonai szolgálatát 1835-ben a 2. svalizsér (chevaux-légers) ezredben mint hadapród kezdte meg. 1837 dec. 1. hadnagygyá, 1844 máj. 1-én főhadnagygyá, 1849 jul. 16. pedig századossá lépett elő. 1848—49. hazánk ellen küzdött s a hadjárat végén a katonai érdemkereszttel tüntették ki. 1849 nov. 13. századparancsnok lett az 1. huszárezredben. 1852 jun. 10. a vezérkarhoz helyezték át és egyidejüleg segédtisztté nevezték ki a 13. hadtestnél, 1853 márc. 22. őrnagygyá és az 1. lovas hadtest segédtisztjévé, 1856 febr. 1. Albrecht főhercegnek a III. hadsereg parancsnokának szárnysegédévé nevezték ki. 1856 máj. 1. alezredessé lépett elő, 1858. pedig a kamarási méltóságot kapta. 1859 máj. 5. ezredes és a 11. huszárezred parancsnoka lett s ugyanezen évben részt vett az olaszországi háboruban. 1866. a déli hadseregben harcolt. A custozzai csatában 8 lovasszázadból álló dandárával több sikerült rohamot intézett az olaszok ellen. Az utolsó attak alkalmával huszárai élén lovagolva, súlyos sebet kapott. A király a csata után soron kivül vezérőrnagygyá léptette elő. Felépülése után nem teljesített többé csapatszolgálatot. 1867 ápr. 21. a m. kir. testőrségben alhadnagygyá, 1869 jan. 13. ugyanott házparancsnokká, szept. 15. pedig főhadnagygyá nevezték ki. 1876. altábornagy lett. 1878 máj. 1. saját kérelmére nyugalomba helyezték. M. I.

Bukei horda, «kicsiny» kirgiz (l. *Kirgizek*, X. k.) horda, mely 1801 óta a Volga és Ural közt tanyáz. 9 csapatra oszlik, amelyek mindenike egy főnök (ma már orosz herceg) alatt él. Mint a kirgizeknél általában, ugy náluk is két rend van, u. m. a nemesek vagy szultánok rendje (a fehér csontuak rendje) és a közönségesek rendje (a fekete csontuak rendje); a mongol tipus náluk határozottan fölismerhető.

Bukóchegyi monostor (Bukova horka), Szent-Vazul-rendi monostor Zemplén vármegyében, a keleti bérces Kárpátok határhegyláncolataiból mintegy különválva, a tenger szine felett 347 m. magasságban. A monda szerint évszázadokkal ezelőtt egy vak ember nyerte vissza itt szemevilágát s ennek emlékéül építtette a mai napig is gondosan őrzött kis kápolnát, melynek első hű gondozója Boszák Arzén remete volt. Majd később 1683. szép templom épült a kápolnához közel. Az egyszerü remetelakot pedig hatalmas kőépület váltotta fel megfelelő cellákkal. Egy 1744. jul. 5. a zboróí várban kelt okmány tanusága szerint az egész Bukóc-hegyet Szirmay Tamás gróf ajándékozta a monostornak. Jaszelszky Irén monostorfőnök 1746. ugy a templomot, mint a monostor épületeit renováltatta. Ugyane szerzetes atya 1756. Rómába zarándokolt s ott XII. Kelemen pápától búcsuengedélyt hozott a monostor számára. A régebbi időben e monostorba szokták volt büntetésként elzárni a magukról megfeledkezett papokat. A monostort, templomot, kápolnát 1895—96. Szegedy Bazil Szent-Vazul-rendi házfőnök renováltatta. V. ö. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez (szerk. Dongó Gy. Géza, S.-Ujhely, IV. évf. 8., 13.). UNGHVÁRY EDE.

Bukovác *Vlado*, szerb festő, szül. Cavtat nevü faluban (Ragusa közelében) 1855 jun. 5. Egy nagybátyja a tizenegy éves ifjut Amerikába, New-Yorkba vitte, hogy kereskedővé képezze, de jóltevője csakhamar meghalt és özvegye a kis fiut gyötörte, padlót sikáltatott vele, edényeket kelle mosogatnia s midőn ő ezt tenni vonakodott, javítóintézetbe csukatta, hol félévig kinlódott; midőn kiszabadult, ismét a régi munkára fogták, mig végre apja hazahivta. Ekkor tengerészszé lett s 1873. egyik fivérével ismét Amerikába ment és Calaóban, Peruban, egy kocsigyárosnál rajzolóvá lett; megtakarított filléreivel Kaliforniába, San-Franciscóba ment, hol kéthavi nélkülözés után egy kávéházban pincérré lett; itt az autodidakta B. saját arcképét megfestette és azt egy hollandusnak, John Baringtonnak megmutatta. Ez benne a ritka tehetséget felismerve, egy kis pénzt adott neki, melylyel B. Tojeti nevü olasz festőtől pár órát vett a festészetből. Hogy megélhessen, festeni kezdett. Első munkája, egy

holt leány képe, melyet a szülők kívánságára festett, feltűnést keltett; második festményét: A fiatal szultána a háremben, Perotti bankár vette meg; ezen a pénzen 1877. visszatért hazájába, Ragusába. Itt pártfogót talált Pucić Medo költőben és Strossmayer püspökben. Pucić elvitte Párisba, hol az ő költségén tanult. A párisi szalonban kiállított képei nagy feltűnést keltettek, most a híressé lett festő jobb napokat látott. Miklós, Montenegro fejedelme, Milán szerb király elhalmozták munkával és kitüntetésekkel és külföldről is számos megrendelést kapott. Képei motivumait a délszlávok életéből veszi. 1896. megkapta a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét. Mecénása Strossmayer rossz néven vette tőle, hogy a magyar millenniumi kiállításban részt vett. MARG.

Bukovina. Az 1890-iki népszámlálás szerint 489,522 (75·7%) ember foglalkozott mező- és erdőgazdasággal, 71,754 (11·1%) bányászattal és iparral, 46,906 (7·2%) állott a kereskedés és forgalom szolgálatában, végül 38,409 (5·9%) volt katona, értelmiséghez tartozó vagy foglalkozás nélküli. A népmozgalom adatai 1895.: született 30,762 (ebből 714 halva), házasodott 5778 és meghalt 21,865. Az 1896-iki aratás eredményei: 299,111 hl. búza, 591,544 hl. rozs, 579,184 hl. árpa, 942,417 hl. zab, 13,326 hl. köles, 1.337,517 hl. kukorica, 121,902 hl. hüvelyes, 14,955 q repce, 3134 q len, 23,188 q kender, 2.217,492 q burgonya, 61,300 q gyümölcs stb. Az erdők területe 1895-ben 447,867 ha. volt. A bányászat 1895-ben szolgáltatott: 1906 tonna mangánércet és 4944 t. főtt sót. A 8 sörház 1895. termelt 107,119 hl. sört, a 41 szeszégető pedig 43,213 hl. alkoholt. A vasúti vonalak hossza 325 km. A czernowitzi egyetemen kívül volt 1895-ben 4 gimnázium, 1 reáliskola, 1 tanító- és tanítónőképző intézet, 2 kereskedelmi, 1 állami ipar-, 4 továbbképző ipar-, 1 mezőgazdasági, 1 bába-, 3 zene-, 327 nyilvános és 19 magán népiskola. Az ujságok száma volt 1896-ban 23, köztük 12 politikai lap. Az 1896-iki választási törvény értelmében B. a bécsi birodalmi gyülésbe 11 képviselőt küld és pedig egyet a nagybirtokosok, kettőt a városok és kereskedelmi kamarák, hatot a falusi községek és kettőt általános szavazat útján. A tartománygyülés 1899. évi ülésszakában több mint egy félmillió forintot szavazott meg vicinális vasutak építésére. E vonalak közül a legfontosabbak a Kimpolung—Dorna és Suczawa—Sereth—Sinwatz közötti vonalak. Gura humora néven új kerületi kapitányság alkottatván, a lakosság következőképen oszlik meg:

A kerületi kapitányság neve	A lakosok száma
Czernowitz (város)	54,171
Czernowitz (vidéke)	91,237
Gura humora	48,607
Kimpolung	45,832
Kotzman	90,042
Radautz	70,643
Sereth	54,124
Storozynetz	70,641
Szucsava	56,554
Wiżnitz	64,740

Irodalom. Werenka, B.'s Entstehen und Aufblühen, Bécs 1892; u. a., Topographie d. B. zur Zeit ihrer Erwerbung durch Österreich 1774—85, Czernowitz 1895; Kaindl, Geschichte d. B., u. o. 1896, 2. kiad. 1898; Zieglauer, Geschichtliche Bilder aus d. B. zur Zeit d. öst. Okkupation, u. o. 1894; Jahrb. der B.-er Landes-Museums, eddig 6 köt., 1893 s köv. —ZIK.

Bukranion (gör., a. m. ökörfej), az áldozati állatok fejét feltüntető metopa-díszítmény (l. az *ábrát*). Római építményeken (p. Caecilia Metella siremlékén) több egymás mellett levő B.-ból áll a *bukrania* friz.

Bukranion.

Bulacan, a Filippi-szigetek egyikén, Luzonban az ugyanolyan nevű tartomány fővárosa, a Pampagna folyó deltájának egyik ága mellett, 11,000 lak., kik cukorgyártással és szőnyegek készítésével foglalkoznak.

Bulgar-Dag, l. *Taurusz* (XV. k.).

Bulič (ejtsd: —lics) *Ferenc,* osztrák klasszika-filologus és archeologus, szül. Vranjic-Salonában, Spalato mellett (Dalmácia) 1846 okt. 4. Középiskolai tanulmányait Spalatóban, a kat. teologiai tanfolyamot Zárában elvégezvén, négy évig hallgatta a bécsi egyetemen a klasszika-filologiát, archeologiát és epigrafikát. 1874. és 1878. megszerezte a középiskolai tanári képesítést s egymásután lett középiskolai tanár Spalatóban és Ragusában; 1883—96. ragusai gimnáziumi igazgató, mely állásában 1896. nyugdíjazták. Hivatalos működésén kívül nagy tevékenységet fejtett ki a tudományos téren, lévén 1880—83. Zára és vidékének, viszont 1883—97. Spalato és vidékének régészeti főfelügyelője, továbbá a spalatói régészeti muzeum igazgatója és a salonai ásatások vezetője. Tudományos érdemeinek elismeréséül XIII. Leo pápa kamarási címet adott neki, a következő társulatok pedig tagjaiknak sorába iktatták: a délszláv akadémia, az odesszai, pétervári és moszkvai régészeti társulatok, a Pontificia Accademia Romana di Archeologia és az Accademia di Religione Cattolica. 1887-ben a Reichsratba is beválasztották, de ezen állásáról 1889. lemondott. Irodalmi működéséből kiemelendők: Q. Horatius Flaccus ab adulationis crimine defenditur (Ragusa 1875); De poesi epica populari in Latinis litteris (u. o. 1879); Colonia Martia Julia Salona (Spalato 1885); Catalogus Inscriptionum Musei archaeologici Salonitani Spalati (u. o. 1885 és 1889) és ennek folytatásai Actuarium Inscriptionum címen (u. o. 1893 és 1894); Kninski spomenici (knini régiségek, I. köt. a délszláv akadémia régészeti közleményeiben); ezenkívül megirta Dalmácia őstörténetét (Zur Vorgeschichte Dalmatiens, az Osztrák-magyar monarchia leirásában); régészeti és történeti kalauzt irt Salona és Spalato részére (1896) és szerkeszti a saját kiadásában megjelenő következő régészeti havi folyóiratot: Bollettino di archeologia e storia dalmata. L. M.

Bulladan (Bullavadún), kerületi főhely Aidin ázsiai-török vilajet Denizlü szandsákjában, Alaser és Denizlü közt fele úton, 8000 jórészt török lak., kik sárga selyemmel bevarrott gyapjukendők szövésével foglalkoznak.

Bulldog-expedició, l. *Tengeri tudományos expedíciók* (XVI. k. 90. old.).

Buller *Redvers Henrik* sir, angol tábornok, szül. 1839. Katona lett 1858. Részt vett a khinai

háboruban, a Red-River-expedicióban, az asanti- (1874) és a zulu-háboruban (1879). Kitünt nevezetesen az egyiptomi (1882) és a szudáni hadjáratokban (1884). Érdemei elismeréséül 1890. Wolseley lord utódjává, 1899 szept. 1. a Transzvál ellen működő hadsereg fővezérévé nevezték ki.

Bullivant-háló, l. *Torpedő* (XVI. k. 281. old.).

Bullom v. *bullámi*, egy a fulb v. felup néger népcsaládhoz tartozó törzs Sierra Leoneban (Afrika nyugati partján).

Bulmke, porosz község az arnsbergi kerület gelsenkircheni j.-ban, (1895) 7629 lak., kőszénbányászattal.

Buluvajo, l. *Gubuluvajo*.

Bumia, tuniszi aranypénz 19·492 g. összsúlyból $^9/_{10}$ szinsúlylyal = 100 piaszter vagy 48·944 márka.

Buna, hercegovinai hely, Mosztár közelében, a sarajevo—metkovicsi vasút mellett. Tőle nem messze fakad a bővizü *Buna-forrás*, mely Bunánál, alig félórai folyás után, 50 m. szélességben ömlik a Narentába.

Bundela v. *bandela*. Elő-India északi részében lakó keverék népség, a radsputák és ezek rabszolganőinek ivadékai; a B.-knál az árja tipus kevésbbé kifejezett, mert sötétebb bőrüek és kisebb termetüek. L. még *Bandelkand* (III. k.).

Bunge, 1. *Frigyes György*, német jogtudós, megh. Wiesbadenben 1897 ápr. 9.

2. *B. Krisztijanovics Miklós*, orosz politikus, megh. Szent-Péterváron 1895 jun. 15. (3.).

3. *B. Alexandrovics Sándor*, orosz zoologus és utazó, *B. Sándor* (III. k.) fia, szül. Dorpatban 1851 nov. 9. Szülővárosában végezte az orvosi egyetemet, 1876. Ausztriában, Olaszországban és Németországban tartózkodott, 1882—84-ig részt vett a Lena torkolatához kiküldött expedicióban, 1885—87-ig a Jana vidékét és az újszibériai szigeteket kutatta ki. B. jelesebb művei: Untersuchungen zur Entwickelungsgeschichte des Beckengürtels der Amphibien, Vögel und Reptilien (Dorpat 1880); Bericht über die im Sommer 1885 ausgeführten Reisen ins Lenagebiet (3. kiad. 1886); Bericht über die Reise auf die Neusibirischen Inseln (3. kiad. 1887); Az idegenek betegségéről Jakuck északi vidékén (oroszul, Szt.-Pétervár 1888).

Bungert *Ágoston* (III. k.), német zeneszerző, Wagner Rikárd példájára szintén egy hősmondát dolgoz fel négy kapcsolatos dalművé, csakhogy a görög mitoszból, illetőleg az Odisszeából veszi tárgyait. Eddig az Odysseus, Circe, Nausikaa c. három első operát adták többfelé, mindenütt a közönség ujongó tetszése és a kritika egyértelmü sujtó ítélete mellett; édeskés dallamai s a szép mese és szép díszletek, másrészt lapos, erőtlen zenéje, a görög világnézettől és fenséggtől távol, alant álló szövege magyarázza meg az új tetralogiának kettős sorsát. B.-t egyébként Erzsébet román királyné (Carmen Sylva) dalaira irt zeneszerzeményei tették ismeretessé. K—Y.

Bunkó, *fabunkó*, nehéz fanemek görcsös, hasithatatlan darabjaiból készül s a fejszének vagy éknek a fába való beverésére szolgál.

Bunkó *Gyula*, cigányprimás, megh. Párisban 1897 jun. 20.

Bunsen, 1. *György*, német politikus, megh. Londonban 1896 dec. 22.

2. *B. Róbert Vilmos*, német kémikus és fizikus, megh. Heidelbergában 1899 aug. 16.

Bunyitay *Vince* újabb müvei: *Bihar vármegye oláhjai és a vallásunio* (Értekezések a történeti tudományok köréből, Budapest 1892); *A gyulafehérvári székesegyház későbbi részei s egy magyar humanista* (u. o. 1893); Schematismus historicus dioeces. Magno-Varadiensis (Nagyvárad 1896).

Bunzlau, porosz város, (1895) 13,870 lak.

Buol-Berenberg *Rudolf* báró, német politikus, szül. Zizenhausenben (Baden) 1842 máj. 24. Freiburgban, Münchenben és Heidelbergában jogi tanulmányokat folytatott. 1881. a badeni második kamarába, 1884. a német birodalmi gyülésbe választatott be. Ott a centrumpárthoz csatlakozott, melynek indítványára 1893. Ballestrem visszalépése után megválasztották a birodalmi gyülés első alelnökének, 1895. pedig Levetzow lemondása után elnökének. Az 1898. évi választásokkor nem jelöltette magát s országos főtörvényszéki birónak nevezték ki.

Buonaccorsi *Pietro*, olasz festő, lásd *Vaga* (XVI. k.).

Buoncompagni *Boldizsár* herceg, olasz tudós, megh. 1894 ápr. 16.

Buoninsegna, olasz festő, l. *Duccio di Buoninsegna* (V. k.).

Buphaga (állat), l. *Kukacvájó madár* (XI. k.).

Buquoy *Károly* (Longeval) gróf (4., III. k.) cseh politikus 1895. a v. b. t. tanácsosi címet s a Szt.-István-rend középkeresztjét kapta.

Buraet, l. *Burjét* (IV. k.).

Burchard *Konrád* (Bélaváry) 1898 óta az «Adria» m. kir. tengerhajózási társaságnak s az országos központi hitelszövetkezetnek alelnöke.

Burckhard *Miksa Jenő*, osztrák iró és jogtudós meg szinházigazgató, szül. Korneuburgban 1854 jul. 14. Bécsben végezte felsőbb tanulmányait, miközben kritikai és esztetikai kérdésekkel is foglalkozott és 1878. a birói pályára lépett, de már két évvel később a közoktatásügyi minisztériumba hivták, mignem 1890 febr. a Burgszinház titkára, május havában pedig annak igazgatója lett. Amilyen hamar emelkedett e fontos állásra, éppen olyan váratlanul el is bocsátották (1897), amidőn Schlenther Pált nevezték ki utódává. Munkái: System des österr. Privatrechts (3 köt., Bécs 1883—89), még be nem fejezett munka, melyben B. megkisérli Darwin teoriáját a morál és a jog terére alkalmazni és mind a kettőt természetes fejlődés eredményeként feltüntetni. Továbbá: Zur Reform der juristischen Studien (Bécs 1887); Gesetze und Verordnungen in Kultussachen (1887, 2. köt., 3. kiad. 1895); Volksschulgesetz (2. köt., 2. kiad. 1893); Leitfaden der Verfassungs-Urkunde der österr.-ungar. Monarchie (2. kiad. 1893); Ästhetik und Socialwissenschaft (Stuttgart 1895); Das Recht des Schauspielers (u. o. 1896); Das Lied vom Tannhäuser (romantikus költemény, 1898). Irt azonfelül több, szatirikus vonatkozásokkal átszőtt szinművet, mint a Die Bürgermeisterwahl, melyben az osztrák közigazgatás és hivatalnokok

fölött gúnyolódik. Ezt a darabot Bécsben elő is adták, de nemsokára rá B.-ot a Burgszinház igazgatóságától elmozdították, egyúttal azonban kárpótlásként a legfelsőbb közigazgatási törvényszék tagjává nevezték ki. Ebben az állásban az új udvari tanácsos jelenleg is működik, azonfelül pedig magántanár az egyetemen. Legújabban a bécsi antisemiták szemelték őt ki áldozatuknak. Lueger és hívei ugyanis abban a hitben éltek, hogy B. referálása alapján vetette el a legfelsőbb közigazgatási törvényszék a bécsi községtanácsnak abbeli határozatát, miszerint a tervezett új templomok költségeihez maga a község is járuljon pénzével. Ebből a föltevésből kiindulva, Lueger B.-ot az 1899 máj. 13-iki ülésen kíméletlenül megtámadta. Csak utóbb tűnt ki, hogy ama jelentés Heiterer dr. tanácsos tollából származott s B. az egész dologban ártatlan. M. L.

Burckhardt *Jakab*, műtörténetiró, megh. Baselben 1897 aug. 8. Főművét: A renaissancekori műveltség Olaszországban címén Bánóczi József fordította le az akadémia megbízásából (Budapest 1895—98, 3. köt.). Hátrahagyott irataiból megjelent: Erinnerungen an Rubens (Basel 1898). V. ö. *Trog* H., J. B. (Basel 1898).

Burdeau *Ágost Lőrinc*, francia bölcsész és politikus, megh. Párisban 1894 dec. 12.

Burg *an der Ihle*, porosz város, (1895) 19,397 lakossal.

Burgau, bajor város a günzburgi járásban, (1895) 2046 lak. Közelében gazdag tőzegtelep.

Burgess (ejtsd: bőrdsesz) *Jakab*, skót orientalista, született Kirkmahoe helységben (Dumfriesshire) 1832-ben. 1855. Kalkuttában a mennyiség tanára, 1861. Bombayba helyezték át, 1873. az archeologiai bizottság bombayi elnökségének igazgatójává neveztetett ki, 1886. az indiai archeologiai felügyelő bizottság vezérigazgatója és mint ilyen 1891. nyugdíjba lépett, azóta Edinburgban él. Néhány meteorologiai és természettudományi közleményen kívül a következő munkákat irta: The temples of Shatrunjaya (1869); The antiquities of Somnath, Girnar and Junagar (1870); The rock temples of Elephanta (1871); The Cave temples of India (Fergussonnal, 1876) és egyéb szép régészeti műveket. Fő munkái azonban az állam költségén nyomatott Archeological Survey of Western India folyóiratban közzétett tudósításai, melyből eddig már 5 kötet jelent meg. Az Archeological Survey of Southern India közleményei 1881 óta az ő vezetése alatt jelennek meg. 1872. B. szerkesztette Bombayban az indiai régiségtanra oly fontos Indian Antiquary folyóiratot, melytől azonban 1884. visszalépett. 1888. több tudóssal szövetkezve alapította Kalkuttában az ó-ind feliratok közzétételére szolgáló Epigraphia Indica folyóiratot.

Burggraf, l. *Gróf* (VIII. k.).

Burgherek és **antiburgherek**, l. *Seceders* (XIV. köt.).

Burgkmair *Hans*, német festő és rajzoló, B. Thoman festő fia, szül. Augsburgban 1473., megh. u. o. 1531. Eleintén atyjánál tanult, azután Kolmarba ment Schongauer Mártonhoz, ennek halála után még rövid ideig Elzászban működött és 1498. belépett az augsburgi festők céhébe. Valószínű, hogy megelőzőleg Olaszországban volt, hol a velencei művészet döntő hatást gyakorolt reá. De amellett egészen Dürer modorában képezte ki magát. I. Miksa császár sokat foglalkoztatta. B. volt az első azok közül, kik a renaissance stilust Németországban meghonosították. Első képei durva ízlésre vallanak. E korból való képei közül említendők Róma nevezetes 3 székesegyháza, u. m. Basilica S. Petri (1501), S. Giovanni a Lateránban (1502) és Sta Croce (1504), melyeket az augsburgi Katalin-kolostor részére festett és jelenleg a királyi képtárban őriztetnek. Ugyanezen kolostorban létező Krisztus és Máriát a trónon ábrázoló oltárképen már a renaissance befolyása látható, mi már ezentúl a többi képein annyira előtérbe lép, hogy B.-t tekintik Németországban ennek első mesterének, s mint ilyen, a felnémet művészetre a két Holbeinnal legtöbb befolyást gyakorolt. Rendkívül finom kivitelűek B. által festett, a nürnbergi Germanisches Museumban őrzött kis madonnakép (1510) és a szt. család (1511), mely a berlini muzeumban van. Második korszakának fő műve: Krisztus a kereszten, oltárkép, mit 1519. festett és most az augsburgi kir. képtárban van elhelyezve. Fantasztikus délszaki növényzete által érdekes az a képe, mely Jánost Patmoszon ábrázolja (1518, müncheni Pinakotheka). Későbbi képei közül valók Eszter és Ahasverus (1528, müncheni Pinakotheka) velencei befolyást árul el. A Canna melletti ütközetet (1529, augsburgi képtár) ábrázoló festménye annyiból jellemző, mert a XVI. sz. viseletét tünteti fel. B. arcképeket és freskó faldiszítéseket is festett, de ezek megsemmisültek. A mily nagy jelentőségű B. a festészetben, éppen oly nagy mester a fametszetek részére készített rajzokban; e téren nagy munkásságot fejtett ki, ő tervezte Miksa császár részére a Weisskunig fametszetet, melynek eredeti lemezei Grazban vannak; a Triumph és Österreichische Heiligen fametszetek rajzai is tőle vannak. Érdekes Turnierbuchja 52 képpel (kiadta Hefner J., Frankfurt 1854—56.), amelynél ilyen nevű fia is segédkezett. V. ö. *Muther* H., B. (Zeitschrift für bildende Kunst, 19. köt); *Schmid* Alfr., Forschungen über H. B. (München 1888).

Burgos *Ferenc Xavér*, spanyol államférfi és iró, szül. Motvilban (Granada) 1778 okt. 22., megh. 1845. Teologiát, jogot tanult, Bonaparte József király alatt Almeira alprefektusa lett és VII. Ferdinánd visszatérte után 1812. Franciaországba menekült, ahonnan 1817. tért vissza hazájába. Több lapot szerkesztett (többi közt a maig fennálló Imparcialt) és miután különböző tisztségeket viselt, 1833. belügy-, majd pénzügyminiszter lett. Lefordította Horatiust (1820—23, 4 köt.) és irt néhány vigjátékot: Las fres iguales, El baile de mascara, El optimista, több költeményt, amelyek közül az Oda á la razon hiressé vált. Több régi spanyol iró művét is kiadta.

Burgsteinfurt, porosz város, (1895) 5015 lak.

Burial sebili (rial), tuniszi ezüstpénz = 62·6 centimes.

Burián *István* (rajeci), diplomata, szül. Stomfán (Pozsony) 1851 jan. 15. A gimnáziumot Pozsonyban végezte s azután Bécsbe ment a keleti akadémiára. Diplomáciai pályáját Alexandriában

kezdte, ahonnan mint alkonzul Bukarestbe és Belgrádba került. Itt főkonzullá tették és hasonló minőségben Milán lemondása után (1889) Szófiába helyezték át. Miután rövid ideig Stuttgartban szerepelt, rendkivüli követ és meghatalmazott miniszteri címmel és rangban Athénbe helyeztetett át, hol jelenleg is működik. Fejérváry báró honvédelmi miniszternek leányát birja nőül. 1894. megkapta a Ferenc-József-rend középkeresztjét a csillaggal. M. L.

Burke *János Bernát* sir, angol genealogus, megh. Dublinban 1892 dec. 13.

Burkhardt *Károly Agost Hugó*, német történetiró, szül. Jenában 1830 jun. 6. Berlinben és Jenában tanult s azután Nürnbergben, majd Weimarban kapott állást. Jelenleg a weimari hercegi levéltár igazgatója. Munkái: Der historische Hanns Kohlhase u. Kleists's M. Kohlhase (Lipcse 1864); Dr. M. Luthers Briefwechsel (u. o. 1866); Goethe u. der Komponist Kayser (u. o. 1879); Urkundenbuch der Stadt Arnstadt (1883); Briefe von Goethes Mutter an die Herzogin Anna Amalie (Weimar 1885); Hand- u. Adressbuch der deutschen Archive (u. o. 1887); Das Repertoire des Weimarischen Theaters unter Goethes Leitung (Hamburg 1891). A weimari kiadás számára Goethe naplóit rendezte sajtó alá. M. L.

Burlington House (ejtsd: björlingt'n hausz), 1665. épült palota Londonban, 1854 óta a kormány tulajdona; a Royal Society és több tudományos társaság, valamint a kir. művészeti akadémia székhelye, ez utóbbi itt tartja rendes évi kiállításait.

Burmester *Vilmos*, német hegedümüvész, szül. Hamburgban 1869 márc. 16. Atyja és Boie J. tanitották, utóbb Joachim és Bülow. 1893 óta hangversenykörútja a legnagyobb sikerekkel jár. B. hegedüiskolát ir a hegedüjátszás legmagasabb nehézségeinek leküzdésére; átdolgozta Paganini néhány, már-már avulni kezdő hangversenydarabját. K—Y.

Burne-Jones *Ede*, angol festő, megh. Londonban 1898 jun. 17. V. ö. *Bell* Malcolm, Sir Edward A., a record and review (4. kiad. London 1898).

Burnham (ejtsd: bőrnem), város és tengeri fürdő Somerset angol grófságban, a Bristol-csatorna mellett, (1891) 2360 lak., szép gót templommal.

Burnham *Sherburne Wesley*, amerikai csillagász, szül. Thetfordban (Vermont) 1840., gyorsiró lett és amellett a csillagászattal is foglalkozott, hiányos eszközeivel 2 év alatt 1000 új kettős csillagot fedezett föl. A kaliforniai Lick csillagvizsgáló-intézetben működik és sikerrel foglalkozik az égi testek fényképezésével is.

Burns (ejtsd: bőrnsz) *János*, angol szociálista politikus, szül. Londonban 1858. Már tiz éves korában magának kellett fentartásáról gondoskodni és belépett egy gyertyagyárba inasnak, innét egy mérnök műhelyébe került. Saját szorgalmával tovább fejlesztette müveltségét és behatóan foglalkozott a szociális elvekkel. Egy hajóépitő mérnök Nyugat-Afrikába a Niger mellé vitte munkavezetőül, hol egy évig tartózkodott, azután beutazta az európai államokat, hogy a munkásviszonyokról kellő tapasztalatokat szerezzen. Visszatérve Londonba, vezérállást nyert az Amalgamated Society of Engineers társaságnál és 1885. szociálista képviselőjelöltül lépett fel, de megbukott. 1886. a munkanélküliek által megindított mozgalmat B. hathatósan támogatta és az 1887 febr. 8-iki westendi szociálista zavargást ő vezette, miért 6 havi börtönre itélték. 1889. vezetője volt a londoni dockmunkások nagy sztrájkjának, mi B. erélye folytán a munkások győzelmével végződött. 1892 és 1895. ismételve megválasztották Batterseaben (London) képviselőül, ott is megőrizte független állását és mint a munkásviszonyok alapos ismerője, minden pártnál nagy tekintélyben állt.

Búrok, l. *Boerok* (III. k.).

Burrhus, l. *Borri*.

Burroughs (ejtsd: börroz) *János*, amerikai iró, szül. Roxburyban (New-York) 1837 ápr. 3. Szülei ültetvényein élt, iskolai oktatásban nem részesült, mégis annyira kimüvelte magát, hogy a tanitói vizsgát letehette. 1864. a kincstárnál nyert alkalmazást Washingtonban. Müvei közül említendők: Notes on Walt Whitman (1867); Wake-Robin (1871); Winter sunshine (1876); Birds and poets (1877); Locusts and wild honey (1879); Pepaeton (1881). Mint naiv természetleiró az amerikai irodalomban utolérhetetlen.

Burt (ejtsd: bört) *Tamás*, angol munkásképviselő, szül. Morton-Rowban (Northumberland) 1837 nov. 12. Tizéves koráig atyjával együtt a bányában dolgozott. 1865. a több mint 16,000 tagból álló northumberlandi kölcsönös bányászegyesület titkára volt. A munkások körében csakhamar oly népszerüségre tett szert, hogy 1874-ben radikális programmal Morpeth grófság képviselőjének választották, egyúttal pedig a northumberlandi bányászok 400 sterling font évi díjazást szavaztak meg neki. Mint a bányászok nemzeti szövetségének elnöke, Birminghamben s Manchesterben több izben rendezett bányászkongresszust, az 1890-iki berlini nemzetközi munkáskongresszuson Anglia egyik képviselője volt. 1892. kereskedelmi kamarai titkárnak nevezték ki.

Burton *Rikárd Ferenc*, angol utazó felesége, B. *Izabella*, megh. Mortelakeben (London mellett) 1896 márc. 22. V. ö. *Stisted* Georgiana M., The true life of Capt. Sir R. F. B. (London 1896); *Wilkins*, The romance of Isabel lady B., story of her life (u. o. 1897, 4 kiad.).

Burtscheid, porosz város, (1895) 15,871 lak. 1897. Aachenbe olvasztották.

Burwance, l. *Barvani* (II. k.).

Bury (ejtsd: berri) *Janos Bagnal*, angol történetiró, szül. Monaghanban (Irország) 1861 okt. 16. Dublinban és Göttingában folytatta tanulmányait és Benfrey alatt szanszkritül is megtanult. Jelenleg tanár a dublini Trinity College-en. Munkái: History of the later Roman empire from Arcadius to Irene (1886, 2 köt.); irt továbbá az English Historical és a Classical Reviewbe. Kiadta: Pindar ódáit (1892). Nagyobb cikkei: The battle of Marathon és Aristides at Salamis (Class. Rev. X. köt.); The history of the names Hellas, Hellenes (Journal of Hellenic Studies XV. évf.); Expedition of Darius (Class. Review XI. évf.); Johannes Malalas: The text of the codex Barocianus (Byzantin. Zeitschr. VI. évf.); The Turks

in the sixth century (English Histor. Review XII. évf.); The Nika riot (A Nika-felkelés, Journ. Hell. Stud. XVII. évf.). Kiadta végül Gibbon (The history of the decline stb.) nagy művének új kiadását (London 1897—98 s köv.). M. L.

Busau, régi várkastély északi Morvaországban Olmütztől nyugatra, a hasonló nevü városka feletti dombon. A monda és a történet szempontjából egyaránt érdekes vár valamikor Podiebrád király fiáé volt, aki azt a hü Postupic Zdenkónak ajándékozta, ugyanannak, aki az olmützi lapályon a Hunyadi Mátyással vívott csatában életét vesztette. A XVII. sz.-ban a Hoditz grófi család birta a várt a hozzá tartozó uradalommal együtt, akiktől a német lovagrend birtokába került (1696). Nem régen (1895) *Jenő* főherceg, mint a lovagrend ez idő szerinti nagymestere, a várat Hauberisser György müncheni tanár tervrajzai szerint stilszerüen és tetemes költséggel restauráltatta, ugy hogy B. jelenleg a legpompásabb középkori gót stilü lovagvárak egyikére emlékeztet. A vár belső díszitésén jelenleg dolgoznak. M. L.

Busbach *Péter*-től megjelentek: *Az utolsó öt év* (Tisza-Szapáry-Wekerle. Parlamenti visszaemlékezések, Budapest 1895); *Egy viharos emberöltő* (korrajz, I. köt. u. o. 1897, II. köt. 1899).

Busch, 1. *Kelemen Ágost*, német iró és politikus. Megh. Bernben 1895 nov. 25.

2. *B. Vilmos*, német történetiró, szül. Bonnban 1861 febr. 18. Bonnban és Göttingában végezte tanulmányait s azután Lipcsében magántanár lett. Később breisgaui Freiburgban élt, jelenleg Tübingában egyetemi tanár. Nagyobb munkái: Drei Jahre englischer Vermittlungspolitik 1518—21. (Bonn 1884); Card. Wolsey und die kaiserliche Allianz (u. o. 1886); Der Ursprung der Ehescheidung K. Heinrichs VIII. (Histor. Taschenbuch 1889); Der Sturz des Kardinal Wolsey (u. o. 1890); England unter den Tudors. I. köt. VII. Henrik. (Stuttgart 1892). Ezt a 6 kötetre tervezett nagyszabásu munkát *Todd* A. angolra kezdte fordítani. Közben megjelent még: Bismarck und die politischen Anschauungen in Deutschland (1896). M. L.

Busir (III. k.) persa kikötőváros vámhivatalának kezelését 1898. az angolok vették át.

Busmánok földje, 1440 m. magas fensik az angol-afrikai Fokföldön. Magába foglalja Kis-Namaföld ÉK-í és Calvinia meg Carnarvon kerület É-i részét. A fensíkot a Hartebeest folyó szeli át, de mégis majdnem egészen viz hijával van s csak bőséges eső után borítja növényzet. Lakói nomád életet élő boerok, korrannák, namák és busmánok.

Bus-néger, l. *Maron* (XII. k.).

Busoni *Ferruccio Benvenuto*, olasz zongoraművész és zeneszerző. 1893 óta Berlinben él a zeneköltésnek; onnan indul hangversenyeire (1898 eleje óta Budapestre is, hol nem kevésbbé ünneplik). Van hegedüszonátája, operája is, de legtöbb müveit zongorára szerezte (Bach-átiratok orgonáról, cadenzák Beethoven concertóihoz, szonáta stb.). K—Y.

Buss *Armin* lovag, csász. és kir. altábornagy, szül. Freiburgban (Baden nagyhercegség) 1847 okt. 31. Katonai tanulmányait a hainburgi cs. kir. hadapród-intézetben kezdte meg. 1863. a bécsújhelyi katonai akadémiába lépett át, amelynek elvégzése után 1866. hadnagygyá nevezték ki a 9. vadászzászlóaljnál. 1866. részt vett a Poroszország elleni háboruban. A háboru után a hadi iskolába lépett. 1871 nov. 1. a vezérkarhoz osztották be. 1872 máj. 1. főhadnagy, 1873 máj. 1-én II. oszt. és 1876 máj. 1-én I. oszt. századossá nevezték ki a vezérkarban. Mint százados a zárai 18. gyaloghadosztálynál, a kassai katonai parancsnokságnál, majd pedig a térképezésnél Reichenbergben és később a hadtörténelmi osztályban volt alkalmazva. 1881 szept. 1. a 30. gyaloghadosztály vezérkari főnökévé. 1882 máj. 1. őrnagygyá nevezték ki. 1883 nov. 1. a 31. gyalogezredhez osztották be szolgálattételre. 1885 máj. 1-én a 74. gyalogezredhez való beosztás mellett alezredessé lépett elő. Ugyanazon év okt. 10-én a gyalogság állományába helyezték át. 1888 máj. 1. ezredes, 1889 ápr. 5. ezredparancsnok lett. 1893 márc. 23. a III. oszt. vaskorona-renddel tüntették ki, majd pedig a budapesti 63. gyalogdandár parancsnokává, 1894 máj. vezérőrnagygyá, később pedig a klagenfurti 12. gyalogdandár parancsnokává nevezték ki. 1898. grazi cs. kir. Landwehrhadosztályparancsnok lett s májusban altábornagygyá lépett elő. M. I.

Busse *Károly*, német költő és iró, szül. a poseni Lindenstadt-Birnbaumban 1872 nov. 12. A berlini egyetemen irodalomtörténetet, történetet és bölcseletet hallgatott és 1897. a rostocki egyetemen doktori diplomát nyert. Versei: Gedichte (Grossenhain 1892, 4. kiad. 1898); Neue Gedichte (Stuttgart 1895). Elbeszélései: Ich weiss es nicht (Grossenhain 1892); In junger Sonne (München 1892); Stille Geschichten (u. o. 1893); Träume (Lipcse 1895). Regényei: Jugendstürme (Stuttgart 1896); Höhenfrost (Berlin 1897); Die hässliche Witka (Boroszló 1897). Kiadott egy irodalomtörténeti bevezetéssel ellátott antologiát Neuere deutsche Lyrik címmel (Halle 1895); Novalis Lyrik (1898).

Bussler *Lajos*, német zenészeti iró, szül. Berlinben 1838 nov. 26-án. 1865 óta több berlini konzervatoriumon a zeneelmélet tanára és több újság zenereferense volt. Elterjedt zenészeti tankönyvei közül említendők: Musikalische Elementarlehre (1867, 7. kiad. Bielefeld 1897); Praktische Harmonielehre in 54 Aufgaben (Berlin, 3. kiad. 1893); Der strenge Satz (u. o. 1877); Kontrapunkt und Föge im freien Tonsatz (u. o. 1878); Musikalische Formenlehre (u. o. 1878, 2. kiad. 1894); Elementarmelodik (Lipcse 1879); Praktische musikalische Kompositionslehre (Berlin 1878—79, II. rész); Partiturstudien (u. o. 1882); Geschichte der Musik (u. o. 1882); Lexikon der musikalischen Harmonien (u. o. 1889).

Bussone *Ferenc*, l. *Carmagnola* (IV. k.).

Busszang, város a középső Szudánban, Badjibótól ÉÉK-re 140 km.-nyi távolságban, a Niger jobb partjának közelében, a hajózást megakadályozó vizeséseken felül. B. egy, Borguhoz tartozó kis ország fővárosa és e vidék jelentékeny kereskedelmi helye. Európaiak gyakran keresik föl, igy Park Mungo is, aki a vizésésekben lelte halálát, 1831. a Lander testvérek, 1881. Flegel, 1885. több angol utazó, 1894. Toutée, ki B. ural-

kodójával szerződést kötött, melyben ez Franciaország védelme alá helyezi magát. A B.-i *vízesések*, melyek a várostól 40 km.-nyi távolságban Badjibóig terjednek, a Nigeren Timbuktu és a tenger között a hajózás legnagyobb akadályai, bár Toutéenek sikerült, hogy legénységét csolnakokon átvigye a vízeséseken. Franciaország az 1898. Angliával kötött szerződésében lemondott B.-ra való igényeiről és az egész területet átengedte Angliának.

Buta Palena, folyó Chiloe chilei tartományban, mely az Andokban ered és a corcovadói öbölbe ömlik. Termékeny partjain újabb időben földmívesgyarmatok keletkeztek.

Buteanu, az 1848-ki oláh felkelők vezetői közt a legvérengzőbb volt. Legiszonyubb tettét 1848 okt. 25. Tehenfalván követte el, midőn a menekülő Brády család minden tagját s a velök volt kőrösbányai oláh lelkészt lemészároltatta. Garázdálkodását Csutak őrnagy kezdte megfékezni 1849 ápr. 3. Bucsesdnél elsáncolt táborát szétverte. A magyar fegyverek győzelmeitől megijedve ő is a kibékülést ajánlkozókhoz szegődött. Midőn Hatvani Imre (l. o.) 1849 máj. 6. oktalan támadásával az oláh-magyar kibékülést lehetetlenné tette, a dúló honvédség által elfogatott. Hatvani Brádra vitette s megigérte bántatlanságát. Máj. 19. azonban, a feletti boszuságában, hogy serege Janku által tönkre tétetett, B.-t egy fűzfára felakasztatta.

Buthroton, l. *Butrinto.*

Buthus (állat), a skorpiók rendjébe tartozó nem, melynek *B. occitanus* Amour nevű faja Olasz-, Görög- és Spanyolországot, valamint a Földközi-tenger partjain elterülő többi országokat lakja. D. J.

Butler *Benjamin Franklin,* az Egyesült-Államok tábornoka, megh. Washingtonban 1893 jun. 11. Munkája: Autobiography and personal reminiscences of General B. F. B. (Boston 1892).

Butrinto, helység Janina török vilajetben, a Livari-tó déli végén, Korfuval szemközt, görög püspök székhelye, 2000 lak. Szomszédságában vannak *Buthroton* régi város romjai. 1797-ig B. a velencei köztársaságé volt, de később a franciák, majd az oroszok és a törökök hódították meg.

Butykay *Ákos,* zongoraművész és zeneszerző, szül. Halmiban (Ugocsa) 1871. Iskolai tanulmányait a budapesti kegyesrendiek gimnáziumában végezte, azután a budapesti jogi fakultásnak volt négy éven át hallgatója. Első zenei képzettségét a nemzeti zenedében *Székely* Imre és *Tomka* István zongoratanároktól nyerte, a zeneelméletet *Benkő* Henrik operai karnagytól tanulta, megismerkedvén *Stavenhagen* Bernát hírneves zongoraművészszel, annak meghivására Weimarba ment, hol másfél évet töltött annak vezetése alatt. 1895. visszatért Budapestre s az orsz. m. kir. zeneakadémia tanárainál *Thomán* István, *Herzfeld* Viktor és *Szabó* Ferenc vezetése mellett képezte ki magát úgy a zongorában mint a formatan és a hangszerelésben. B. mint zeneiró már eddig is igen termékeny és sokoldalu tevékenységet fejtett ki úgy a zongora mint a dal és az instrumentális zene terén, Bécs, Berlin, Salzburg, Zürich, Weimarban többször lépett fel mint zongoraművész s mint zeneiró széles elismerést aratva. 1897. *Richter* G. vezénylete alatt a filharmoniai hangversenyben játszta nagy sikerrel zongoraversenyét zenekarkisérettel. Legutóbb 1898. Budapesten adott önálló zongoraestélyt, melynek műsorát a német nagymesterek műveiből állította egybe. Számos műve látott napvilágot ugy a hazai, mint a külföldi zenecégek kiadásában. Á. K.

Butykos, szűknyaku ivóedény. A tiszafüredi díszített B. képét l. *Díszítés* (V. k. mellékletén, 30. ábra).

Butze *Nuscha,* német színésznő, szül. Berlinben 1860 febr. 22. Már tizennégyéves korában Augsburgban a színpadra lépett. Miután egy ideig Bozenben, Innsbruckban, Laibachban és Bécsben játszott, a lipcsei városi színházhoz szerződött, ahol humoros, szentimentális, később tragikus szerepekben is nagy sikert aratott. 1882—88. a wiesbadeni udvari színház, 1888—93. a Barnay igazgatása alatt álló Berliner Theater kötelékébe tartozott. 1898 óta a berlini Neues Theater igazgatója. A legjobb német társalgási színésznők egyike. Főbb szerepei: Stuart Mária, Barnhelmi Minna, Porzia (A velencei kalmár), Claire (A vasgyáros), Magda (Otthon) stb.

Buxin, $C_{18}H_{21}NO_3$, szintelen, keserű ízű s vizben nehezen oldható alkaloida, mely 148°-nál forr, de nem illan el. Előfordul a *Buxus sempervirens* héjában és néha a kinin pótlására használják.

Buyapart, Liberiában pénz gyanánt szolgáló gyümölcs $^1/_4$ dollár értékben.

Búzaszipoly, l. *Diplosis* (V. k.).

Buzau, l. *Buseu* (IV. k.).

Buzet, város, l. *Pinguente.*

Buzolics *István,* horvát költő és pedagogus, szül. Obrovácon (Dalmácia) 1830 okt. 5. Tanult Zárában, 1855. káplán Pridragban, 1863. lelkész Obrovácon, 1872. tanítóképezdei igazgató Zárában. Nagy tevékenységet fejtett ki a dalmátországi horvát iskolák megvédésében az olaszok ellen. Lirai költeményei Bog, rod i sviet (Isten, haza és világ) cimen 1871. jelentek meg. Epikus költeményei: Viška bitka (Viskai ütközet); Zadarski rat s Mletci (Zára harca Velencével); Petar Micca. Igen sokat fordított olasz, orosz és német költőkből, lefordította Virgil Aeneisét eredeti délszláv formában (tiz szótagos sorokban). Fiatal éveiben olasz költeményeket is irt. MARG.

Büchner *Lajos,* német filozofiai iró, megh. Darmstadtban 1899 máj. 1. Irta még a következő műveket: Darwinismus und Socialismus (Lipcse 1894); Am Sterbelager des Jahrhunderts (Giessen 1898).

Bückeburg, schaumburg-lippei város, (1895) 5620 lak.

Büdelsdorf, porosz falu a schleswigi kormánykerületben, a rendsburgi járásban, az Eider folyó mellett, nagy vashámorral és vasöntővel, zománcozó-műhelylyel, gépgyárral, hajógyárral, gőzmalommal, fakereskedéssel és (1895) 2616 lak.

Bühl, badeni város, (1895) 3065 lak.

Bühlau, falu Dresden szászországi kerületi kapitányságban, Drezda közelében 222 m.-nyi magasban, (1895) 2319 lak. Mint klimatikus gyógyhelyet sokan keresik fel.

Bühler *János György*, német szanszkritista, csónakázás közben a Boden-tóba fult 1898 április 8-án, tetemét nem találták meg.

Bülow, 1. *Bernát*, német diplomata, szül. Klein-Flottbeckben (Schleswig-Holstein) 1849 máj. 9. Jogi tanulmányait a lausannei, lipcsei és berlini egyetemeken végezte, mire 1870. Bonnban katonának állott be. A háboru után a birói pályára lépett, melyet azonban nemsokára a diplomáciai pályával cserélt fel. 1876. mint attaché került a római követséghez; 1880. a párisi, 1883. a szentpétervári, 1888. a bukaresti, 1893. pedig ismét a római követségnél működött. 1897. a német külügyminiszterium államtitkárává lőn. Utóbbi időben kifejtett sikeres politikájáért (a Karolinák s Mariannák megszerzése s az Angliával való barátságosabb viszony létrehozataláért) II. Vilmos 1899 jun. 23. gróffá tette B. neje *Beccadelli di Bologna* Mária, Minghetti Márk (XII. k.) mostoha leánya. M. L.

2. *B. Bodo György Vilmos Károly*, 1896 okt. 1. megvált a mecklenburg-schwerini pénzügyminiszteri állástól.

3. *B. János Guido*, német zeneművész, megh. Kairóban 1894 febr. 12., ahová idegbajának gyógyítása végett ment. Az ohlsdorfi temetőben (Hamburg mellett) levő sírja fölé tisztelői emlékszobrot emeltek (tervezte Hildebrand). Leveleit kiadta felesége, *B. Mária*, Briefe und Schriften H. G. B.'s (4 k., Lipcse 1895—99). Megjelent továbbá Briefwechsel zwischen Franz Liszt u. H. B. Kiadta La Lara (Lipcse 1899).

4. *B. Ottó János Tivadar*, német diplomata, szül. M. m. Frankfurtban 1827 dec. 28. Jogi tanulmányait Berlinben kezdte 1847. Részt vett az 1848-iki berlini utcai harcban, mely alkalommal súlyosan megsebesült. Az 50-es években tanulmányait Heidelbergában és Hallében folytatta, mire 1857. a külügyminiszteriumban nyert alkalmazást. 1872. óta állandó kisérője volt I. Vilmos császárnak minden utazásában. 1892. porosz követté nevezték ki a szentszékhez Rómába. 1898., midőn a pápai kuria a keleti keresztények protektorátusa ügyében Németország kifejezett kívánsága ellenére Franciaország javára egyezményt kötött, megvált állásától s egyúttal az állami szolgálattól is. TH. GY.

Bűnbanda, több egyén szövetkezése több előre meg nem határozott bűncselekmény elkövetésére s abban különbözik a bűnszövetségtől (l. *Részesség*, XIV. köt.), hogy utóbbinál a részt vevők egy bizonyos előre meghatározott bűncselekmény elkövetésére szövetkeznek. A lopásnál a B. minősítő körülmény, azaz a lopást az összegre való tekintet nélkül büntetté súlyosítja. V.

Bünde, város a mindeni porosz kormánykerület herfordi járásában, az Else folyó és a porosz államvasút mellett; két evangelikus s egy katolikus templommal, felsőbb fiuiskolával, szivargyárral, vastartalmu ásványvizforrással és (1895) 4158 lak.

Bűnlajstrom, l. *Casier judiciaire*.

Büntetés (IV. k.). Amióta a bűnügyi statisztikának sikerült a bűnügyi igazságszolgáltatás hiányait feltárni, mindinkább előtérbe lépett a B.-i rendszer célirányos változtatásának kérdése. Nem tekintve a *halál-B.* (VIII. k.) eltörlésére irányuló mozgalmat, a B.-ek reformjával foglalkozó tudomány, a büntető politika a követelmények egész sorát állította fel. A kiinduló pont negativ volt, amennyiben a szakférfiak belátván, hogy a büntető igazságszolgáltatásban ma uralkodó rövid tartamu *szabadságvesztés-B.-eknek* nincs s em javító, sem elijesztő, sem ártalmatlanná tevő hatása, élükön Liszttel, követelték ennek alkalmasabb eszközökkel (kényszermunka, dorgálás, confino stb.) való helyettesítését, ill. szigorítását. E reformmozgalom szolgálatában áll a nemzetközi büntetőegyesület is. A pozitiv eredmény ez irányban a feltételes elitélés, mely által az először bűnbecsó alkalmi büntettesnek módot akarnak nyujtani, hogy a B. megbélyegző hatását kikerülje. Követelésképp állíttatik fel a szabadságvesztés-B.-ek lehető unifikációja is, melynek irányában az 1881. németalföldi btkv. tette meg a leghatározottabb lépést. A kristianiai nemzetközi büntetőegyesületi kongresszus hangsúlyozta a *pénz-B.-ek* szélesebb körü alkalmazását is. Kívánják a szabadságvesztés-B.-ek restrikcióját a fiatal korunakra nézve és ennek nevelési rendszabályokkal való helyettesítését. A hivatásos büntettesek ellen, amennyiben épelméjüek, külön intézetek felállítását követelik, melyekben B.-ük kitöltése után elhelyezendők, hogy a társadalom tőlük megóvassék. Ugyane szempontból tárgyalta az 1897. lisszaboni kongresszus a büntető gyarmatok kérdését és ezért ajánlják a kiszabadult fegyencek önkéntes kivándorlásának előmozdítását. A büntettesek azon kategoriájára, kiknél javulás még remélhető, a határozatlan időre való elitélést hozták javaslatba, még pedig részint olykép, hogy a tartam végleges meghatározása újabbi birói intervenciótól, részint egy e célra felállitandó B. végrehajtási hivataltól függjön. Általános azonban azon óhajtás, hogy a B.-ek megválasztása és végrehajtása jobban alkalmazkodjék a büntettes egyéniségéhez és céltudatosabban mozdítsa elő a társadalom védelmét.

Hazánkban *Székely* Ferenc, *Fayer* László és *Balogh* Jenő voltak az elsők, kik B.-i rendszerünk hiányaira felhivták a figyelmet. Székely kimutatta, hogy szabadságvesztési intézeteink túlzsufoltak, hogy a fegyház-B. végre nem hajtatik, mert 2000-nél több fegyenc volt (1889) törvényszéki fogházban elhelyezve. Fayer a btkv. minimumait és a középmértékre vonatkozó döntvényt kifogásolta s ebből vezette le fegyházaink túltömöttségét. A magyar jogászegyesület 1889. tüzetesen foglalkozott e kérdésekkel, majd 1891. E. Illés Károly, Baumgarten Izidor, Reichard Zsigmond és Gruber Lajos felolvasásaival kapcsolatban a feltételes elitélést vitatta meg. Az 1892-iki büntetőtörvénynovella-javaslat e kérdések közül néhányat meg is oldott, amennyiben a feltételes itéletek behozatalát tervezte azon egyének cselekvebb súlyu cselekményeire nézve, akik huszadik életévöket még meg nem haladták, a pénz-B.-re nézve kimondta, hogy az részletekben is leróható. A szakirodalomban ez idő óta tett javaslatok figyelembe vételével az 1898. az igazságügyminisztériumban készült novella-tervezet még messzebb megy, szélesebb alapokra fekteti a feltételes elitélés intézményét. Tervbe van véve a

pénz-B.-eknek reformja, megakadályozandó a B.-i nem denaturalizációját s a kérdés megoldásánál kiterjeszkedik a tervezet a pénz-B.-eknek közmunkában való lerovására is. Intézkedéseket tesz a fiatal koru bűntettesek ijesztő elszaporodásának meggátlására azáltal, hogy ezeknél a szabadságvesztés-B.-ekkel szemben a javítóintézeti nevelést helyezi előtérbe. Ha a novella-tervezet törvénynyé válik, ugy remélhető, hogy a B.-i rendszer reformjára vonatkozó legégetőbb kérdések kielégítő megoldást nyernek (a B.-i rendszer reformjára vonatkozó anyag összegyüjtve található a nemzetközi büntető-egyesület közleményeiben, I—VII. k.). VÁMBÉRY.

Büntető bíróságok, l. *Birósági szervezet.*

Büntető gyarmatok, valamely államnak az anyaországon kivül eső — rendszerint tengerentúli — ama részei, melyek büntetésvégrehajtási célokra szolgálnak. Ilyen B. voltak Róma számára az Archipelagosz szigetei, majd a császárság idejében Korzika és Szárdinia. Franciaország Új-Kaledoniát és Gujanát használta és használja részben ma is B.-ul. Anglia eleinte É.-Amerikába, majd Ausztráliába szállította a bűntetteseket, ma azonban már csak az Andaman-szigeteken vannak Kelet-India számára büntető gyarmatai. Oroszország már a XVII. sz. vége felé kezdte Szibéria keleti részeit B.-ul használni, jelen század kezdete óta Ny.-Szibériát, 1880 óta pedig Szakhalin-szigetét. A B.-on végrehajtott büntetések a deportáció, transzportáció és relegáció, melyeket közös megjelöléssel deportációnak (V. k.) szoktak nevezni. VÁMBÉRY.

Büntető parancs *(büntető rendelvény,* IV. k. 51. old.), büntető perrendtartásunk (1896. XXIII. t.-c.) által meghonosított új intézmény, melynek lényege az, hogy csekélyebb súlyu bünügyekben a biró a panaszos fél kérelmére tárgyalás, sőt a terhelt meghallgatása nélkül szabja ki a büntetést. A B. feltételei: 1. hogy csak kihágás vagy pénzbüntetéssel büntetendő vétség esetében bocsátható ki és pedig csak akkor, ha a biró az adott esetben 200 koronát meg nem haladó büntetést tart kiszabandónak; 2. hogy a terhelt szabadlábon legyen; 3. hogy a közvádló irásban megokolva indítványozza; 4. hogy hatóság vagy közhivatalnok közvetlen tapasztalata alapján tette a feljelentést, vagy magánegyén tette ugyan, de okirattal vagy más bizonyítékkal valószinüsíti. Ha a terhelt a büntető parancsban megnyugszik és a pénzbüntetést kifizeti, ugy az ügy jogerősen el van intézve, ha azonban hallgatólag (a nem fizetés által) vagy kifejezetten kifogást tesz, a biróság a tárgyalásra határnapot tűz. A tárgyaláson meg nem jelent s ki nem mentett terhelt ellen a biró a büntető parancsot jogerősnek mondja ki, ha azonban felek megjelentek, tárgyalás tartandó, melyen az itélet meghozatalában a parancs a birót semmi irányban nem köti. VÁMBÉRY.

Büntető törvénykönyvek novellája. A magyar büntető törvénykönyvek novelláris módosításának gondolata, melyet azoknak 10 évi alkalmazása alatt a gyakorlatban tapasztalt nehézségek és hiányok érleltek meg, 1889. jutott kifejezésre. Az akkori igazságügyminiszter *Schedius* Lajos kuriai birót bizta meg a tervezet elkészítésével, melynek irányeszméje az volt, hogy a törvény hézagait betöltse, a túlszigorunak bizonyult fenyitéket enyhítse, a tapasztalat szerint elégtelennek mutatkozott repressziót erősítse és a szövegnek eltérőleg magyarázott lényeges helyeit határozottabb alakba öntse. Schedius rövid idő alatt megfelelt a reábizott feladatnak s egy 9 szakaszból álló előadói tervezetet készített el ily cím alatt: «Törvényjavaslat a büntettekről és vétségekről szóló büntető törvénykönyv némely határozatainak módosításáról», mely a büntető törvénykönyvbe 24 új szakaszt illeszt. E tervezetet a Daruváry Alajos kuriai másodelnök elnöklete alatt egybegyült szakbizottság 1891 szept. 5-től nov. 23-ig 16 ülésen beható tárgyalás alá vette. A szaktanácskozmány által hozott határozatok és kifejezett kivánalmak alapján készült el a Schedius-féle második tervezet, mely már a büntető törvénykönyvek 76. §-ának módosítására terjed ki és többek közt a feltételes elitélés intézményeit is felöleli. E javaslatot Szilágyi Dezső igazságügyminiszter 1892 máj. 20. terjesztette be a képviselőházhoz. A javaslatot Szilágyi Dezső hivatalbeli utóda, Erdély Sándor igazságügyminiszter az 1895-iki költségvetés tárgyalása alkalmával visszavonta, hogy a szükségesnek mutatkozó kiegészitésekkel és pótlásokkal ellátható legyen. Erdély Sándor 1897 nyarán *Edvi Illés* Károly nyugalmazott királyi ügyészt bizta meg az újabb tervezet elkészítésével, aki ebbeli megbizatásának megfelelvén, az általa kidolgozott tervezet, mely kiterjed ugy a büntettekről és vétségekről, mint a kihágásokról szóló büntető törvénykönyv módosítására és a büntető törvénykönyveknek összesen 117 szakaszát érinti, az igazságügyminisztériumban 1898 okt. 20-tól 1898 dec. 8-ig terjedő időközben megtartott szükebb körü értekezleten összesen 19 ülésen beható megvitatás tárgyává tétetett. A tervezet vezérelve az, hogy a birói gyakorlat által kiderített hiányok és hézagok a büntető törvénykönyvek megfelelő szakaszainál pótoltassanak, de e mellett a tervezet nem zárkózik el a modern büntetőjogi reformeszmék törvénybeiktatásától sem, amennyiben ez a büntető törvénykönyvek rendszerének érintése nélkül lehetséges volt. Utóbbiak közül különösen kiemelendő a feltételes elitélés intézménye, mely az eredménytelen rövid tartamu szabadságvesztésbüntetésnek az egész müvelt nyugaton hathatós pótszerétül bizonyult. Tervbe van véve a pénzbüntetések reformja, megakadályozandó e büntetési nem denaturalizációját s e kérdés megoldásánál kiterjeszkedik a tervezet a pénzbüntetésnek közmunkában való lerovására is. Intézkedéseket tesz a fiatalkoru bűntettesek ijesztő elszaporodásának meggátlására, különös figyelemmel a javító intézetek fejlesztésére. A magánindítványi bűncselekményeknél reformot céloz az indítványi jogkör megszabásában. A büntető törvénykönyv különös részének módosításánál figyelmet érdemelnek főleg a hatóság elleni erőszak, lopás, jogtalan önsegély, sikkasztás, orgazdaság és csalásra nézve javasolt változtatások. VÁMBÉRY.

Bűnügyi zárlat (IV. k.), a bűncselekménynyel összefüggő magánjogi igény biztosítására szolgál. A büntető perrendtartás (1896. XXXIII. t.-c.)

szerint B. a valószínű kárösszeg erejéig akkor rendelendő el, ha nem fér kétség ahhoz, hogy az, kit valamely bűntett nyomatékos gyanuja terhel, kártérítéssel tartozik, de egyszersmind alaposan tartani kell attól, hogy vagyonának elidegenítése a kártérítési igényt meghiusitja. A B.-ot a sértett kérelmére vagy a királyi ügyész megkeresésére a vizsgálóbiró rendeli el. Ha a terhelt intézkedéseket tesz vagyonának elidegenítésére v. elrejtésére, a B. a királyi ügyészség vagy a nyomozó rendőrség is elrendelheti. A zárlat foganatosításánál szükség esetében egy vagy több becsüs is alkalmazandó és a zár alá vett tárgyak értéke a jegyzőkönyvben mindig kitüntetendő. Egyebekben a zárlat foganatosítására nézve a lefoglalásra vonatkozó rendelkezések megfelelően alkalmazandók. A zárlatnak nincs zálogjogi hatálya és hivatalból feloldandó, ha elrendelésének oka megszünt vagy ha a magánfél a zárlat elrendelésétől számított harminc nap alatt biztosítási végrehajtást nem kért. A zárlattal azonos célt szolgál és ettől csak abban különbözik a biztosítási végrehajtás, hogy mindig csak a sértett kérelmére rendelhető el, az ingatlanra is kiterjed, zálogjogot ád és a végrehajtási törvény (1881. LX. t.-c.) szerint foganatosítandó. VÁMBÉRY.

Bűnvádi perrendtartás (1896. XXXIII. t.-c.). A bűnvádi eljárás törvényjavaslatának előkészítése tárgyában mindjárt alkotmányunk visszaállítása után 1867. tartattak az igazságügyminisztériumban tanácskozások, melyek azonban eredményre nem vezettek. Az 1872. e tárgyban adott újabb kormánymegbizás azon ideiglenes jellegünek szánt törvényjavaslat elkészítésére vezetett, melyet az igazságügyminisztérium az országnak a Királyhágón innen fekvő részeire nézve a bíróságoknak az 1872 máj. 1-én 4765. sz. a. kelt rendelettel egyértelmű eljárás végett követésre ajánlott, a királyi ügyészségekkel pedig kötelező utasításként közölt. Közel egy évtized mulva *Csemegi* Károly kuriai tanácselnök készítette el a kormány megbizásából Magyar bűnvádi eljárás a törvényszékek előtt címen azt a tervezetet, mely a B. későbbi összes előmunkálatainak alapjául szolgált. Az 1881 végén közzétett tervezet a szakirodalomban és a magyar jogászegyletben, valamint alapvető elvi kérdéseire nézve az 1885 febr. 19-től máj. 18-ig az igazságügyminisztériumban tartott tanácskozmányon megvitattatván, 1886. második, a szerkesztő által részben átdolgozott szövegezésben újból közzététetett. Minthogy azonban az igazságügyi kormány és a tervezet szerzője közt lényeges elvi kérdésekben nem jött létre teljes megegyezés, Fabiny Teofil igazságügyminiszter 1886. *Schedius* Lajos királyi kuriai birót, *Tarnai* János ügyvédet és *Wlassics* Gyula királyi főügyészi helyettest bizta meg új törvényjavaslat szerkesztésével. Ez a bizottság az 1886-iki tervezetet több elvi kérdésben és a szövegezésre nézve is gyökeresen átdolgozta; kiegészitette azt a járásbíróságok előtti eljárásról szóló új fejezettel és hozzá kimerítő, nagy terjedelmü indokolást készitett. Ezt a munkálatot Fabiny Teofil igazságügyminiszter 1888 dec. benyujtotta a képviselőházhoz.

Rövid idő mulva az igazságügyi tárca vezetésében változás állván be, Szilágyi Dezső igazságügyminiszter visszavonta az 1888-iki törvényjavaslatot, s abból indulva ki, hogy a bűnvádi eljárás körében az esküdtbirósági intézmény tágabb körü alkalmazást nyerjen s ehhez képest a B. az esküdtbirósági eljárás szabályozását is tartalmazza: új tervezetet dolgoztatott ki az esküdtbiróságok előtti főtárgyalásról s miután azt az 1890 nyarán tartott tanácskozmányban megvitatta, a több új fejezettel kiegészitett javaslatot közölte a birói, ügyészi és tanári karnak, valamint a képviselőháznak számos tagjával. Ezek véleményeinek figyelembe vételével az igazságügyminisztériumban 1892. új tervezet készült, mely az 1888-iki javaslatnak részletes átdolgozásán felül öt új fejezetet is tartalmazott és kinyomatván, több szakférfiuval közöltetett. A két munkálatnak alapvető elvi kérdéseit és ezek körébe vágó részletintézkedéseit, különösen a perorvoslatokról szóló fejezetet az 1892 végén egy nagyobb tanácskozmány vitatta meg, melynek megállapodásait a minisztérium a szaksajtóban közzétette. Ezután Szilágyi Dezső igazságügyminiszternek, akadályoztatása esetén pedig Schedius Lajos kuriai birónak vezetése alatt egy szövegező bizottság foglalkozott az eddigi munkálatoknak részletes tárgyalásával és a végleges szövegezéssel. E munkálatokban *Battlay* Imre, *Chorin* Ferenc, *Schedius* Lajos, *Vargha* Ferenc, *Wlassics* Gyula és *Balogh* Jenő, a bizonyitási eszközökre vonatkozó fejezetek tárgyalásánál pedig *Plósz* Sándor is, akkor egyetemi tanár, vettek részt. Az új szövegezés 1893 tavaszán ismét több szakférfiuval közöltetvén, észrevételeik az igazságügyminisztériumban újabb, beható tanácskozások tárgyai voltak. Időközben az igazságügyi tárca vezetésében változás állván be, Erdély Sándor igazságügyminiszter elnöklete alatt 1895 elején az igazságügyminisztériumban tartott tanácskozmányon részleteiben újból tárgyalta s némely módosítások keresztülvitele után 1895 máj. 4. a képviselőház elé terjesztette a javaslatot. Az igazságügyi bizottság 1895 nov.-től 1896 ápr.-ig, a képviselőház plénuma pedig 1895 szept. tárgyalta és több módosítással, a főrendiház pedig 1896 szept. 19-én «en bloc» fogadta el a törvényjavaslatot, mely 1896 dec. 4. szentesittetvén, mint 1896. XXXIII. t.-c. iktattatott be az országos törvénytárba.

Ezen 1896. XXXIII. t.-cikkbe iktatott B. a nyomozó- és védelvnek a jelenkor törvényhozásai és elmélete által levont tételein alapuló vegyes rendszeren nyugszik és ebben a védelvnek enged túlsúlyt. Emellett a felek jogegyenlőségének lehető megvalósítására törekszik. A B. alaprendszerének kiegészitéséül tekinthetők: 1. *a szóbeliség és közvetlenség.* A törvény már a vizsgálat folyamán helyt ad a szóbeliségnek a vizsgálóbiró intézkedései ellen használható panaszok és felfolyamodások esetében, továbbá a vád alá helyező eljárásban a kifogások feletti tárgyalás alkalmával is. A szóbeliség elvét emeli érvényre akkor is, midőn ama vizsgálati cselekmények teljesítéséről rendelkezik, melyek a fő tárgyaláson előreláthatólag ismételhetők nem lesznek. Teljesen uralkodik a szóbeliség és közvetlenség az elsőfoku bíróság elé kitűzött fő tárgyaláson. A szóbeliséget, mely eddigelé csak az elsőbirósági eljárásban ér-

vényesült, az új B. a perorvoslatok elintézésénél is meghonosítja. A közvetlenség a másodfokon is érvényesül, amennyiben másodfokon is van a közvetlen bizonyításfelvételnek helye: ha a felső bíróság a ténymegállapítások helyességére nézve fenforgó kétségeit csak ily módon képes eloszlatni. Ha pedig a kir. itélőtábla a felebbviteli eljárásban szükségesnek talált bizonyításfelvételt kiküldött birónak vagy járásbíróságnak hagyta meg, e bizonyításfelvétel a felek jelenlétében a fő tárgyalás szabályai szerint történik.

2. *A nyilvánosság.* A nyilvánosság elve csak annyiban van korlátozva, amennyiben azt az eljárás eredményeit érhető veszélyek elhárítása mulhatlanul megköveteli. Ki van zárva a nyilvánosság a nyomozás, vizsgálat és vádtanács előtti eljárásból. Mihelyt azonban a bizonyító anyag túlnyomó része meg van rögzítve, a nyilvánosság minden irányban teljes mértékben érvényre jut s csak a közerkölcsiség és közrend, valamint a fő tárgyalás méltósága érdekében van részlegesen korlátozva. Az előkészítő eljárásban a törvény az u. n. ügyfélnyilvánosságban rejlő alapeszmét emeli érvényre, azonban anélkül, hogy ezáltal az eljárás eredményességét veszélyeztetné.

3. *A védelem és a személyes szabadság biztosítékai.* Nemcsak a terhelt érdekeinek megóvása, hanem a vád egyoldalúságának ellensúlyozása és az igazság kiderítésének elősegítése céljából a törvény a védelmet a lehető legszélesebb területre kiterjeszti. A per bármely szakában meg van engedve a védőválasztás s terheltet e jogára figyelmeztetni is kell, a választott védő pedig a per minden szakában eljárhat. A védőnek hivatalból való kirendelését a törvény sokkal több esetben irja elő, mint az eddigi bűnvádi eljárási gyakorlat s a kir. tábla előtt tartandó fő tárgyalás esetét tartva szem előtt, a vagyontalan terheltek részére az állam által díjazott közvédők kirendeléséről gondoskodik. Ezekkel kapcsolatban biztosítva van a terhelt egyéni szabadsága is főleg azáltal, hogy a terhelt elővezetése csak kivételes szükség esetén van megengedve és hogy az elővezetés, letartóztatás, valamint a vizsgálati fogság esetei és tartama pontosan körüliratnak.

4. *Az esküdtbíróság.* A törvény az esküdtbíróságot a rendes eljárás keretében igazságügyi intézménynyé emeli s ezzel nemcsak egy régen érzett alkotmányjogi szükségletnek tesz eleget, hanem főleg az első fok erősítése által szilárd alapot teremt a B.-ban szabályozott eljárásnak.

Ezeknek az elveknek megfelelően az eljárás menetének fő mozzanatai: 1. *A nyomozás.* A nyomozást, melynek tárgya a vád emelése vagy nem emelése kérdésében vádló tájékozására szükséges adatok kipuhatolása, a kir. ügyész rendeli el, ő irányítja és ellenőrzi a nyomozó rendőri hatóságok és közegek működését, a nyomozás megszüntetése vagy befejezése felett határoz, a fő magánvád eseteit kivéve, melyekben az ügyészség jogai a rendőri hatóság főnökét illetik. A nyomozást a vizsgálattól, a formális különbségeket nem tekintve, az választja el, hogy a nyomozás megszüntetése az ügyet sohasem teszi res judicatává.

2. *A vizsgálat.* A vizsgálat tekintetében a törvény a fakultativ vizsgálati rendszert követi. A vizsgálatot teljesítő vizsgálóbiró csak olyan egyén ellen teljesíthet vizsgálati cselekményt, ki ellen vád emeltetett. A vizsgálóbiró hatáskörének szabályozásába mindazonáltal a nyomozó elv is belejátszik, mert egyrészt sürgős intézkedéseket bármikor foganatosíthat (utólag azonban az iratokat az ügyészszel indítványtétel végett közölni tartozik), másrészt a vizsgálóbiró nincs passzivitásra szorítva, hanem hivatalból teszi meg mindazon intézkedéseket, melyek a tényállás megállapítására, a tettes és részes kinyomozására szükségesek. A vizsgálóbiró az ügyész indítványait függetlenül birálja felül, ha azonban a vizsgálatot már elrendelte, azt csak akkor szüntetheti meg, ha a vádló a vádat elejti, minden más esetben csak a vádtanács, mely mint a törvényszéknek jövőben állandó tanácsa, háromféle hatáskörrel lesz felruházva; felügyeleti jogakat gyakorol, a vizsgálat teljesítését irányítja és ellenőrzi s mint másodfoku hatóság működik. A terhelt kihallgatása kérdésében érvényre jut a vádelv hatása annyiban, amennyiben a biró terheltet sem nem kötelezi, sem nem kényszeriti a válaszadásra, ami pedig az előzetes letartóztatást és a vizsgálati fogságot illeti, ezek tekintetében a személyes szabadság garanciáinak szempontja érvényesül. A törvény az előzetes letartóztatás és a vizsgálati fogság eseteit nemcsak taxative felsorolja, hanem megkivánja, hogy a letartóztatás okai vagy megtörtént tényekként szerepeljenek, vagy ezen okok fenforgása bizonyítva legyen s ezenkivül megvonja a letartóztatás maximális határát egyrészt annak kimondásával, hogy az előzetes letartóztatást s vizsgálati fogságot azonnal meg kell szüntetni, mihelyt az elrendelés oka megszünik; másrészt azzal, hogy minden egyes esetre megállapítja, hogy a letartóztatás meddig tarthat. A személyes szabadság kiméletét tartja szem előtt a terheltnek biztosíték melletti szabadlábra helyezése, melyet a törvény kolluziós és bűnismétlés esetét kivéve, bizonyos feltételek mellett megenged.

3. *A vád alá helyezés, vagy közvetlen idézés a fő tárgyalásra.* A vádelv folyományaként a vádló az összegyüjtött adatok alapján vádiratban kéri a terhelt ellen a fő tárgyalás kitűzését. A vádirat következtében vagy a vád alá helyezési eljárásnak vagy a közvetlen idézésnek van helye. A vád alá helyezés tekintetében a törvény a fakultativ vád alá helyezési rendszert fogadta el, mely szerint, ha a terhelt kifogást ad be a vádlevél ellen, a vádtanácsnak kell eldöntenie a vád alá helyezés és a főtárgyalásra való idézés kérdését. A tiszta fakultativ vád alá helyezési rendszer két irányban van korlátozva: egyrészt, hogy csak oly esetben nyer alkalmazást, amidőn a vádat a kir. ügyészség képviseli, mig ha a terhelt magánvádlóval áll szemben, a vád alá helyezés kötelező, másrészt, hogy abban az esetben is, ha a kir. ügyészség képviseli a vádat és a terhelt nem tett a vádirat ellen kifogást, a biróság csak akkor rendeli el a fő tárgyalás kitűzését, ha áttételnek, megszüntetésnek v. felfüggesztésnek helye nincs. A közvetlen idézés a fő tárgyalásra kiegészíti a fakultativ vizsgálatot s vád alá helyezést, amennyiben az eljárást az alaposság veszélyeztetése

nélkül gyorsítja. Feltételei: *a)* oly cselekmény, mely legfeljebb öt évig terjedhető szabadságvesztéssel büntetendő; *b)* a vádat a kir. ügyészség képviselje; *c)* tettenkapás vagy a bíróság előtti és az előzetes eljárás adataival egybehangzó beismerés. A közvetlen idézést az ügyész a vádiratban indítványozza.

4. *A fő tárgyalás.* A vádper döntő jelentőségű súlypontja nem a vizsgálaton, hanem a fő tárgyaláson nyugszik. A közvetlenség, szóbeliség és nyilvánosság elvei leginkább a per e szakában valósulnak meg, az ügyfélegyenlőség és a védelem korlátlansága itt jut érvényre. A fő tárgyaláson a bizonyítást az elnök vezeti, de a bíróság minden tagja intézhet kérdéseket tanuhoz, szakértőhöz, felvilágosítást kérhet és része van a fő tárgyalás folyamán felmerülő érdemleges kérdések feletti döntésben. A bizonyítási eljárásban a felek is tevékeny részt vesznek, sőt — és ez a törvény egyik jelentékeny védelmi novuma — a bíróság megengedheti, hogy a tanukat és szakértőket első sorban egyenesen a felek képviselői hallgathassák ki. A bizonyítási eljárásra vezérelvül szolgál, hogy a bíróság csak oly bizonyítékokra alapíthatja ítéletét, melyek a fő tárgyaláson előhozattak. A bizonyítás sorrendje tekintetében az a szabály, hogy a vád bizonyítékai megelőzik a védelem bizonyítékait, ami annak az elvnek a folyománya, hogy a terhelő bizonyítás nem sikerülte esetén a vádlott mentő bizonyítékait is mellőzheti. A bizonyító eljárás közvetlenségéből folyik, hogy iratok, okmányok felolvasása csak korlátolt mértékben engedhető meg. A bizonyítási eljárást követő perbeszédekben a védelem bír túlsúllyal, amennyiben az utolsó beszéd joga mindig a vádlottat és védőjét illeti. A perbeszédek befejezésével a bíróság háromféle határozatot hozhat: 1. ha az ügyet teljesen nem látja kifejtettnek, közbenszóló határozattal az eljárás kiegészítését rendeli el; 2. ha a vádlott halála a fő tárgyaláson állapíttatik meg vagy a vádló elejti a vádat, végzéssel megszünteti az eljárást; 3. az ügy érdemében ítéletet hoz. A vádelv egyenes folyománya a tettazonosság szabálya, hogy t. i. a bíróság semmiség terhe alatt nem tehet ítélete tárgyává oly tettet, mely miatt a vádló vádat nem emelt. A tett minősítése és a büntetés kiszabása tekintetében a bíróság nincs a vádló indítványához kötve.

5. *A felebbvitel.* A felebbvitel lényegesen és a jogérzetre üdvösen módosul az eddigi tiszta írásbeli rendszerhez képest az ítélőtáblák előtti fő tárgyalás és a kir. kuria előtti tárgyalás meghonosítása által. A rendes perorvoslatok a felfolyamodás, felebbezés és a semmiségi panasz. A z első szabály szerint egyfoku és minden végzés ellen helye van, kivéve azokat, melyeket a törvény egyenesen kizár. A felebbezésnek ítélet ellen van helye, még pedig egyfokulag a kir. törvényszék ítélete ellen a kir. táblához, a kir. járásbíróság ítélete ellen a kir. törvényszékhez. Nincs helye a felebbezésnek az esküdtbíróság ítélete ellen, a törvényszéknek olyan ítélete ellen, melyben járásbírósági vagy közigazgatási hatáskörhöz tartozó cselekményről rendelkezik, végül a táblának első- és másod-, a törvényszéknek másodfokban hozott ítélete ellen. Fontos újítása az eljárásnak, hogy a felek a felebbviteli bíróság előtt, sőt magán a felebbviteli fő tárgyaláson, eddig fel nem hozott új bizonyítékokra is hivatkozhatnak. A kir. tábla előtti fő tárgyalásnak két neme van: bizonyítás felvételével és bizonyítás felvétele nélkül. Ezt az utóbbit óhajtotta a törvény szabálylyá tenni. Alakja az, hogy az előadó szóbelileg előadja az ügyet és utána a felek felszólalhatnak, de vádlott jelenléte nem feltétlenül szükséges. A kir. tábla elrendelheti a bizonyítás ismétlését vagy új bizonyítás felvételét. Ekkor az előadó előterjesztését a bizonyító eljárás pótolja. Ez esetben azonban vádlott jelenléte mulhatatlanul szükséges. A semmiségi panasz a törvényben felsorolt valamely alaki vagy anyagi semmiségi ok alapján s olyan ítéletek ellen használható, melyek ellen felebbezésnek nincs helye. A kir. kuria, melyhez a semmiségi panaszok kivétel nélkül mennek, az ügyet ülésen kivül, tanácsülésben vagy tárgyaláson intézi el. A tárgyalás nyilvános és lényege a felek, illetve képviselőik közreműködésében rejlik. Minthogy itt mindig jogkérdésről van szó, a feleknek csak képviselői szólalhatnak fel. A vádat a koronaügyész képviseli, aki a tárgyalásra mindig megidézendő. A kir. kuria e ténykérdést nem vizsgálja felül, s alaki semmiségi ok fenforgása esetén az ítéletet egészben vagy részben megsemmisíti s az eljárt bíróságot új eljárásra vagy új ítélethozatalra utasítja, anyagi semmiség esetén a törvénynek megfelelő ítéletet hoz. A védelem egy garanciája rejlik abban az intézkedésben, hogy ha a kuria az ítéletet az elitélt érdekében használt, vagy hivatalból figyelembe vett semmiségi ok miatt semmisíti meg, az ítéletben kimondottnál súlyosabb büntetést nem állapíthat meg.

A rendkivüli perorvoslatok közt egészen új az, melyet a törvény a jogegység érdekében állit fel, s melyet a koronaügyész, a kuriát kivéve, bármely bíróság jogerős határozata ellen, határidőre való tekintet nélkül igénybe vehet. A kuria e perorvoslatot, melynek felfüggesztő hatálya nincs, tárgyaláson intézi el, s arra csak a koronaügyész idézendő. Ha a kir. kuria a perorvoslatot alaposnak találja, kimondja, hogy a megtámadott határozat a törvényt megsértette, ha nem: elutasítja. A hozott határozatnak a felekre rendszerint nincs hatálya, ha azonban a vádlottat a törvény megsértésével itélték el, a kuria felmentheti, v. büntetését enyhítheti, hatáskör hiánya esetén az illetékes hatósághoz utasíthatja, új eljárást azonban nem rendelhet.

A személyes szabadság erős biztosítéka rejlik abban a kártalanításban, melyet a törvény azoknak nyujt, kik ártatlanul szenvedtek előzetes letartóztatást, vizsgálati fogságot, vagy büntetést. A kártalanítás kiterjed a szenvedett sérelemmel arányos készpénzbeli kárpótlásra, a pénzbüntetés és bűnügyi költségekre és az elkobzott tárgyak értékére és annak a munkának a tiszta értékére, melyet az elitélt a szenvedett szabadságvesztésbüntetés alatt kiérdemelt. Ezenfelül gondoskodik a törvény megfelelő erkölcsi rehabilitációról is. A kártalanítás feltétele a jogerejű felmentés, v. az eljárás jogerejű megszüntetése, ha a letartóztatást a bíróság rendelte el oly cselekmény miatt,

melyet vagy nem ő követett el, vagy egyáltalán nem volt elkövetve, vagy végül nem volt bűncselekmény. A kártalanítás az ügyben eljárt törvényszéknél kérendő, mely a nyomozást teljesíti, annak befejezésével a kir. kuria dönt a kártalanítási igény kérdésében, az összeget pedig a kir. kuria határozata alapján az igazságügyminiszter állapítja meg.

Mindent egybevetve,a B.-ról szóló1896.XXXIII. t.-c. nem radikális reformmunkálat, de eljárási gyakorlatunknak minden esetre oly jelentékeny javítása, mely több irányban előbbre viszi büntető igazságszolgáltatásunkat s nevezetes alkotmányjogi, szervezeti és eljárási biztosítékokat állít fel. A B. életbeléptetéséről külön törvény, az 1897. XXXIV. t.-c. rendelkezik, melynek két legfontosabb intézkedése: 1. a jogegység létesítése Magyarország egész területén a büntető birói szervezet, hatáskör és a bűnvádi eljárás tekintetében; 2. az esküdtbíróságok hatáskörének kiterjesztése a nem nyomtatvány útján elkövetett büntetteknek legsúlyosabb eseteire.A B.életbelépésének határidejét e törvény 1900 jan. 1-re teszi. A B. életbelépésével egybekötött rendkivüli kiadások (körülbelül másfél millió frt), az életbeléptető rendelkezések terjedelmessége és a dologi nehézségek okozták azt, hogy a B. tényleg csak 1900 jan. 1-én lép életbe. A B. életbelépésével kapcsolatban jelent meg a reá vonatkozó ügyviteli szabályzat, ügyészi utasítás s a büntetések végrehajtására vonatkozó új rendelet is. V. ö. *Balogh* Jenő, *E. Illés* Károly és *Vargha* Ferenc, A B. magyarázata (4 köt.); *Finkey* Ferenc, A magyar büntető eljárás tankönyve; *Fayer* László, A magyar B. vezérfonala; *Vámbéry* Rusztem, A büntető perrendtartás vázlata. VÁMBÉRY.

Büren *Frigyes*, a Hohenstaufen család őse, l. *Hohenstaufen* (IX. k.).

Bürger *Zsigmond*, gordonkaművész, született Bécsben 1856., hol első tanára *Moser* s később *Popper* Dávid udvari operai gordonkaművész vezette kiképzését. Első nyilvános fellépését a bécsi zenekedvelők egyesületében tartotta s mindjárt a komikus operához szerződtették mint első magángordonkást; azután 1872. beutazta Németországot, majd Orosz-, Francia- és Angolországot, hol *Richter* J. igazgatása alatt játszott nagy sikerrel egyik filharmonikus hangversenyben. Budapesten 1887. lépett fel először s *Erkel* Sándor azonnal szerződtette a m. kir. operához mint első magán-gordonkaművészt, melynek azóta folyton tagja. Több évig tagja volt a Krancsevics-féle kamarazene-társulatnak, később pedig a *Grünfeld* kamara-társulatának, amelylyel 1895. megalapította a közkedveltségnek örvendő népszerü kamarazenei előadásokat. Á. K.

Bürger *Hugó*, német drámairó, l. *Lubliner* (XI. k.).

Bürklin *Albert*, német politikus, szül. Heidelbergában 1844 jun. 20. 1863—67. Freiburgban és Heidelbergában a jog- és államtudományokat hallgatta, ezekből doktori oklevelet is nyert, 1872. Waldshutban hivatalba lépett, 1875. Karlsruheban tanügyi tanácsos (jogi előadó). 1882. az állami hivatalból kilépett és Hardt melletti Wachenheimban élt mint földbirtokos; 1890. a karlsruhei udvari szinház intendánsa, 1893. főintendáns lett. 1875—81-ig a badeni második kamra tagja volt és 1884 óta a német birodalmi képviselőház nemzeti szabadelvü párt tagja, 1893. megválasztották a német birodalmi gyülés második alelnökének, 1895. ettől az állásától megvált, mert Bismarckot 80-ik születésnapján a képviselőház határozatából üdvözölni vonakodott.

Bürkner *Lipót Hugó*, német fametsző, megh. Drezdában 1897 jan. 17.

Büsbach, község Aachen porosz kerületben, Aachen közelében, (1895) 6091 lak., gyapjufonással, posztószövéssel és festéssel.

Büszkeség, l. *Kevélység* (X. k.).

Büttner *Julia* újabb művei: *Az édes mostoha* (elbeszélés, Budapest 1897); *Testvérek vagyunk* (elbeszélés, u. o. 1897).

Büttner, 1. *Frigyes Ágost*, a drezdai vakokintézetének igazgatója, megh. 1898 szept. 14.

2. *B. Károly Gotthilf*, német missziónárius és afrikai nyelvkutató, szül. Königsbergben 1848 dec. 24., megh. Berlinben 1893 dec. 14-én. 1872. mint hittérítő ment Hereróba Dél-Afrikába, hol kiválóan a hereró nyelv tanulmányozásával foglallkozott és közreműködött az újtestamentumnak e nyelvre való fordításában. 1880. visszatért Németországba, Wormdittban pap volt. 1885. a német birodalmi kormány Dél-Afrikába küldte, hogy a Hereró- és Nama-föld főnökeivel szerződést kössön, mi neki Göring dr. közreműködésével sikerült is. 1886—89. a keletafrikai evangelikus térítő egyesület inspektora volt. Lassanként az összes bantu nyelveket, melyeknek kutatására sokat fáradozott, működési körébe vonta. 1887—90. kiadta a Zeitschrift für afr. Sprachen folyóiratot, mely csakhamar ezen tudomány középpontja lett és 1895. Seidl A. szerkesztésében folytatódik. Megjelentek tőle: Aus der Studierstube eines Bibelübersetzers(az Allgemeine wissenschaftliche Zeitschrift-ben 1881, 185. és köv. old.); Die Kirche und die Heidenmission (Lipcse 1883); Das Hinterland von Wallfischbai u. Angra-Paquena (Heidelberga 1884); Hilfsbüchlein für den Unterricht in der Suahelisprache (Berlin 1891); Wörterbuch der Suahelisprache (u. o. 1891); Suahelischriftstück (u. o. 1892); Anthologie aus der Suahelilitteratur (u. o. 1893). Ő adta ki Krönlein nama és Brinckers hereró szótárát.

Bützow, német város, (1895) 5589 lak.

Bvorana, l. *Borani*.

Byblis, Miletosnak és Eidotheának leánya, reménytelen szerelemre lobbant saját fivére Kaunos iránt, aki azonban ezt az érzelmet nem viszonozta. Könnyeiből egy forrás támadt.

Bydeskuthi (ippi) *család*: Magyarországon és Erdélyben virágzó család, mely Ipp Kraszna vármegyében fekvő helységtől vette előnevét. *Boldizsár* Apafi Mihály főpohárnoka, testvére *Zsigmond*, ugyancsak fővászmestere volt. *B. Zsigmond*, tábornok (szül. 1751., megh. 1799.), mint a Mária-Terézia-rend lovagja a bárói rangot nyerte.

Bydgoszcz, l. *Bromberg* (III. k.).

Bylandt-Rheidt *Arthur* gróf, osztrák vallás- és közoktatásügyi miniszter, szül. Prágában 1854 febr. 3. Jogot végzett és 1876. a morvaországi helytartóságnál kezdte pályáját, melyen hamar

haladt fölfelé. 1878 óta a belügyminisztériumban szolgált, 1881. helytartótanácsosi ranggal újra Brünnbe került. 1892. másodízben hivták a vallás- és közoktatásügyi minisztériumba, ahol 1896. osztálytanácsossá lett. 1897 dec. 1. a Gautsch-féle kabinetben a földmívelésügyi tárcát kapta, 1898 márc. 7. pedig a Thun-minisztériumban a vallás- és közoktatásügyi tárcát. 1898 ápr. 13. v. b. t. tanácsos lett. 1899 szept. a Thun-kabinet többi tagjaival együtt beadta lemondását s ez alkalommal megkapta az I. oszt. vaskorona-rendet. Néhány nappal azelőtt Brünnben megnyitotta a cseh műegyetem I. évfolyamát. M. L.

Byrgi *Jost*, l. *Bürgi* (IV. k.).

Byron angol költő Ada leányának férje. *Lovelace* Vilmos earl, megh. Londonban 1893 dec. 29. 80 éves korában.

Byturus *Latr.* (állat), az ötlábfejízes bogarak (Coleoptera pentamera) közé tartozó bogárnem a szemek előtt ízesülő 11 ízű csápokkal, a csúcsa mögött 4—5 tompa foggal fegyverzett felső állkapocscsal; elől bőrnemű nyelvvel, rejtett negyedik lábfejizzel, alapján széles foggal fegyverzett lábkarmokkal. Két faja ismeretes, melyek európaiak és virágokon tartózkodnak. D. J.

Byzantion (Bizánc), l. *Konstantinápoly* (X. k.).

C.

Caacati, kerületi főhely az argentinai Corrientes tartományban, a Parana folyón levő kikötőjétől, Ita Ibatétól DK-re 40 km.-nyi távolságban, Malaya és Ibera lagunák közt, élénk sertéskereskedéssel, dohánytermeléssel és (1890) 8000 lakossal.

Cabat *Miklós Lajos*, francia festő, megh. Párisban 1893 márc. 13.

Cabinet noir, l. *Cabinet* (IV. k.).

Cable (ejtsd: kébl) *György Washington*, északamerikai iró, szül. New-Orléansban 1844 okt. 12. Atyja halála után abban kellett hagyni tanulmányait, hogy mindennapi kenyerét megkeresse. A polgárháboru kitörésekor mint önkéntes belépett a konfederáltak 4. Misszisszippi-lovasezredébe és a béke megkötése után magánmérnök lett. Egyes folyóiratokban közzétett, a kreolok életét rajzoló műveivel oly sikert aratott, hogy egészen az irodalomra adta magát. Novellái és regényei, melyekkel hozzájárult a börtönmunka reformjához és a szines bőrűek helyzetének javításához, a következők: Old Creole days (1879); The Grandissimes (1880); Madame Delphine (1881); Dr. Sevier (1883); The Creoles of Louisiana (1884); The silent South (1885); Bonaventure (1887); Strange stories from Louisiana (1889); The Negro question (1890).

Cabor de Sierra, mexikói földmérték = 70·22 ha.

Cabourg (ejtsd: kabúr), falu Calvados francia département Caen kerületében. Látogatott tengeri fürdő, szép kaszinóval, (1892) 1125 lak., vasúttal.

Cacapon (Nagy- és Kis-), a Potomac folyam két mellékfolyója, melyek az Alleghany hegységben erednek és egymással párhuzamosan folynak. Partjaikon vas- és szénbányák vannak.

Cacatua (állat), a kakadu madárnem régi genus-neve, amelyet azonban a *Plissolophus* Vig. még régibb helyettesít. L. *Kakadufélék* (X. k.).

Caceres *Andras Avellino*, perui államférfi, 1891—93. Londonban volt perui követ; 1894. újra megválasztották Peru elnökévé, de 1895. Pierola megbuktatta.

Cachelot (állat), l. *Catodon*.

Cacio cavallo (olasz, ejtsd: kacsó kavallo), kancatejből készült sajt, gyakran ló- és lovas-, de rendesen palack- vagy körtealakban. Leginkább a római Campagnában készítik.

Cadiat-féle turbina, l. *Vizi kerék* (XVI. k. 914.).

Cadmia, az ókorban a galmáj neve, elnevezve Kadmosról, ki a görögöket ezzel az ásványnyal állitólag megismertette.

Cadori alpok, l. *Dolomit-Alpok*.

Cadorna *Ráfael* gróf, olasz tábornok, megh. Torinóban 1897 febr. 6.

Caducibranchiata (állat), mindazok a farkos kétéltüek, amelyek kifejlődött állapotban tüdőkkel lélekzenek és kopoltyuikat elveszitik. Ezeket újabban a *Salamandrina* alrendbe foglalták össze. D. J.

Cadurci, ókori nép Aquitaniában, melyet Caesar legyőzött s amely a kelták törzséhez tartozott. Fővárosuk Divona volt, jelenleg Cahors, Gambetta szülővárosa.

Caecina, előkelő római *család*, mely Volaterraeből (Etruria) származott; tagjai közül kiemelendők: 1. *Aulus C. Severus*, kerek számmal 40 hadjáratban vett részt, Kr. u. 6. Moesiának helytartója és mint ilyen leverte a dalmaták és pannónok lázadását, melyet a két Bato vezérlete alatt támasztottak. 14. és 15. Germanicus alvezére volt Germániában, mely alkalommal különösen egy visszavonulása által tüntette ki magát, kisiklott Arminius túlnyomó hadereje közül és szerencsésen kikerülte Varusnak sorsát. Később (egészen 21-ig) még a szenátusban is szerepelt. — 2. *Aulus C. Alienus*, legátus Germániában, Vitellius kedves embere, akit rábirt, hogy mint trónkövetelő lépjen fel és kinek megbizásából fegyveres haderejével átkelt az Alpeseken, hogy Galba ellen, majd Otho ellen harcoljon és Vitelliusnak Rómát megszerezze. Eleinte kevés sikerrel harcolt, de Kr. u. 69. Otho hadvezéreit Bedriacum mellett (Cremona és Mantua között) leverte. Később ugyancsak ő reája bizták, hogy Vespasianus ellencsászárral mérkőzzék meg. C. megkisérlette,

hogy a csapatokat rábírja, hogy Vespasianushoz átpártoljanak, de rajtavesztett, saját katonái fogságra vetették és csak a győztesen közelgő ellenfélnek köszönhette, hogy nagyobb baja nem esett. Vespasianus kegyelte, de mikor a nyughatatlan C. ellene is összeesküdött, 79. kivégeztette. L. M.

Caen, francia város, (1896) 45,380 lakossal. A Kaszárnya-téren áll az 1870—71. elesettek emléke (gránitpiramis) Leductól, a St.-Sauveur-téren Elie de Beaumont szobra Rochettől. V. ö. *Robillard de Beaurepaire*, C. illustré (Páris 1895).

Caesalpinus, l. *Cesalpino* (IV. k.).

Caesareopapismus (lat.), a világi hatalom beavatkozása az egyházi jogokba, továbbá a legfőbb világi hatalom egyesítése az egyházi hatalommal, mint ez a protestáns egyházban s még inkább az orosz egyházban megvalósult.

Caesarianae, római állomás Pannoniában, a Mogentianaeból (Keszthely) Aquincumba (Ó-Buda) vezető út mentén, most *Nagy-Vázsony*.

Caesarismus, l. *Cezarizmus* (IV. k.).

Caesaromagus, *Beauvais* (II. k.) latin neve.

Caetani (ejtsd: kaetani) *Onorato*, Sermoneta és Teano hercege, olasz államférfiu, *C. Michelangelo* (IV. k.) fia, szül. 1842 jan. 18. Miután több mint 20 éven át tagja volt a képviselőháznak, a kormánypárt, noha sohasem játszott parlamenti szerepet, 1894. a képviselőház alelnökévé választotta; 1895. pedig Biancheri visszalépése után a konzervatívek Villa ellenében elnöknek jelölték. 1896 márc. 10. a Rudini-Ricotti-kabinetben (mint Blanc báró utódja) átvette a külügyek vezetését, de a kabinetnek azon év jul.-ban bekövetkezett újjá szervezése alkalmával kimaradt. C. egyetemes műveltségü férfiu, ki polgármestersége idejében (1890—92) Rómában a Giordano-Bruno-emlék felállítását sürgette, a városi költségvetésben az egyensúlyt helyreállitá s mint a földrajzi társulatnak, valamint a filharmoniai akadémiának elnöke a tudomány és művészet körül Rómában nagy érdemeket szerzett. O. J.

Caffagiolo (ejtsd: koffadsolo), helység Firenze mellett, ahol 1500 körül a jelenkor gyüjtői által nagyra becsült majolikatálakat készitettek, melyeknek széleit korai olasz renaissance díszítések, közepét pedig rendesen női fejek ékesitettek. Gyári jegyük szabályszerüen a Medici-cimer volt. V. ö. *Argnani*, Le ceramiche e maioliche faentine (Faenza 1889). L. *Keramika* (szines képmelléklet 7. ábra).

Caffarelli-palota, ugy épitészeti szépségéről, mint műkincseiről és berendezéséről hires *római* palota, jelenleg a német birodalom tulajdona.

Cagniardelle, l. *Fuvógép* (VII. k.).

Cagnoni *Antal*, olasz dalműszerző, megh. Bergamóban 1896 ápr. 3.

Cahu (ejtsd: kaü) *Tivadar*, francia iró, többnyire *Théo-Critt* álnéven ismeretes, szül. Beaugencyben (Loiret) 1854. Az Orléans melletti La Chapelle-sur-Loire papnevelő intézetben kezdte tanulmányait, később Párisban, azután a st.-cyri és saumuri katonai iskolában fejezte be. 1884. hadnagy lett és a hadügyminiszter szolgálati tisztje, rövid idő mulva kilépett a hadsereg kötelékéből és kizárólag az irodalom terén működött. Különféle hirlapba, a katonai és társadalmi életből vett rajzokat és vázlatokat irt; a Figaroban Németország ellen irt sovinisztikus cikkeinek egész sorozata jelent meg. Önállón kiadott művei közül említendők: Nos farces à Saumur (1882); Le 13 cuirassiers (1882); La vie en culotte (1883); L'art de se faire aimer par son mari (1883); Journal d'un officier malgré lui (1873—85); Chez les Allemands (1887); Au pays des Mauresques (1887); Théo-Critt à Saumur (1888); L'Europe en armes en 1889 (1889); Des Batignolles au Bosphore (1890); regényei: Pardonnée? (1890); Second mariage; Une jeune marquise (1890); Combat d'amour (1892); Le soldat français à travers l'histoire (Páris 1896); La ronde des amours (1896); L'enfant martyr (1897); Héritage (1897); Vendus (1897); Perdus dans l'espace (1898).

Caillaux (ejtsd: kajó) *József*, francia politikus és közgazda, szül. Le Mansban 1863. Tanulmányai végeztével tanár lett és államjogi meg közgazdasági kérdésekkel foglalkozott. Azután adófelügyelőnek nevezték ki, mely állásban nagy munkát irt a francia adókról. Végre a szenátusba választották, ahol a köztársasági párttal szavazott. 1899 jun. 23. a Waldeck-Rousseau-kabinetben a pénzügyminiszteri tárcát kapta. M. L.

Cain *Ágost*, francia szobrász, megh. Párisban 1894 aug. 7.

Caine (ejtsd: kén) *Tamás Henrik Hall*, angol regényiró (rendesen *Hall C.* néven nevezik), szül. Runcornban (Cheshire) 1853 máj. 14. Ifju éveit Man szigetén és Liverpoolban töltötte. 1874. a liverpooli városi tanács felszólitására Shakespereről felolvasásokat tartott, mi által Houghton lord és Rosetti Dante Gabriel figyelmét vonta magára. Rosetti meghivására Londonba ment és ott a Liverpool Mercury, az Athenaeum és az Academy munkatársa lett. Rosetti halála után Wight szigetén telepedett meg, hol 1885. kiadta első regényét: The shadow of a crime; 1886-ban irta A son of Hagara c. regényt. Első nagyobbszabásu műve volt: The Deemster, amelyben a pátoszt és benső melegséget, mi regényeit jellemzi, legnagyobb mértékben érvényesíti. Ezen regényét 1888. átirta a szinpad számára és Barrett Wilson Ben-My-Chre címen elő is adatta. The bondman. A new saga (3 köt., 1890) cimü regénye az izlandiak e század elején történt lázadásának egyik jelenetét tárgyalja. Nagyobb feltünést keltett The scape-goat (A bünbak, 1891) regénye, amelyben élénken jellemzi azon elnyomatást, mit a marokkói zsidóknak elszenvedni kell. 1892. megjelent The Prophet, 1893. Capt'n Davy's honeymoon, fantasztikus elbeszélése, mely The last confection és The blind motherrel egy kötetet tesz. Legújabb regénye The Mauxmann (London 1894), melynek rendkivül nagy sikere volt. Megjelent még tőle: Sonnets of three centuries (u. o. 1882), költemények gyüjteménye; Cobwebs of criticism (u. o. 1883), a XIX. sz. kritikai módszerének ismertetése, életrajzi jellemzések: Recollections of Rosetti és Life of S. T. Coleridge. Kis etnográfiai műve The little Maux nation 1891. a Royal Institutben tartott felolvasásainak gyüjteménye. Mahomet drámáját, az indiai mohammedánok tiltakozása miatt, nem adhatták

elő. C. regényeiben nyilvánított elveit és nézeteit saját tapasztalataiból merítette, e célból beutazta Norvégiát, Izlandot, Marokkót, Oroszországot és Galiciát. 1895. meglátogatta Észak-Amerika Egyesült-Államait és Kanadát. Jelenleg Man szigetén él Greeba Castle nevű birtokán.

Cajetan, szent, l. *Kajetán.*

Cajus (helyesebben *Gajus,* rövidítve azonban mindig C.), római előnév. L. *Gajus* (VII. k.).

Cakchiquel, l. *Kakcsikél.*

Calaba-balzsam, l. *Calophyllum* (IV. k.).

Calabriai herceg, ezt a címet viseli *Alfonz* casertai gróf legidősebb fia, *Ferdinánd* örökös herceg; szül. Rómában 1869 jul. 25., a spanyol aranygyapjasrend vitéze; nőül vette Münchenben 1897 máj. 31. *Mária* bajor kir. hercegnőt, Lajos bajor kir. herceg leányát (szül. 1872 jul. 6.). Házasságukból egy leány született.

Calais, francia kikötőváros, (1896) 56,940 lak. Kikötőjében 1895. a nemzetközi forgalmat közvetítő 1896 hajó érkezett 523,191 t. tartalommal. A behozott áruk értéke volt 89·6, a kivitteké 172·4 millió frank. A behozatalban a fő árucikkek: gyapju 23·4, selyemszövetek 23, fa 10, pamutszövetek 5·1; a kivitelben: gyapjuszövetek 62·8, selyemszövetek 35·1, fémáruk 15·8, pamutszövetek 11·1, bor 9·4 frank értékben.

Calamotta, kis sziget a dalmát parton a gravosai öböltől ENy-ra, (1890) 281 lak., kik jobbára halászatból élnek.

Calandrino, l. *Április bolondja* (I. k.).

Calapis, az ókori vízrajzban a. m. Kulpa.

Calappa *Fabr.* (állat), az Oxystomidae családjába tartozó rövidfarku tengeri ráknem. Az eocénkortól napjainkig él. A *C. Heberti* Brocc. faj eddig csakis a magyarországi felső-mediterrán emeletből ismeretes. LÖRENT.

Calappilia *Milne Edw.* (állat), az Oxystomidae családjába tartozó rövidfarku tengeri ráknem. Egy faja a *C. dacica* Bittn. eddig csakis a magyarországi felső eocénkoru rétegekből ismeretes Kolozsvár környékéről és a budapesti Kis-Svábhegyről. LÖRENT.

Calautica (néha *calantica* is), az ókori római asszonyok főkötője, mely többnyire az egész fejet betakarta, hogy a hajzat benne hátul mint valami zsákban volt elhelyezve. Különféle szövetekből és anyagokból (aranyszálak, selyem, gyapjufonál) készítették, s néha olyan alakot is adtak neki, hogy hátul nyitva volt és a hajzatot szabadon hagyta. L. M.

Calbe, porosz város, (1895) 9610 lak.

Calcar, l. *Kalkar.*

Calcaria, város, l. *Tadcaster.*

Calcaria (lat.) a. m. mész; *C. acetica,* ecetsavas mész; *C. carbonica,* szénsavas mész; *C. chlorata,* klórmész; *C. extincta hydrica,* oltott mész; *C. hydrochlorata, muratica,* klórkalcium; *C. phosphorica,* foszforsavas mész; *C. soluta,* mészviz; *C. sulfurica,* kénsavas mész.

Calcinatio (lat.) a. m. elmeszesedés.

Calcitrapa (növ.), l. *Búzavirág* (IV. k.).

Calcutta, l. *Kalkutta* (X. k.).

Calderon *Fülöp Hermogenes,* spanyol származásu angol festő, megh. Londonban 1898 máj. 1.

Cales, Calvi Risorta ókori neve.

Calianassa *Leach.* (állat), a Thalassinidae családjába tartozó hosszufarku tengeri ráknem. A jurakortól napjainkig él. Számos faja fordul elő a harmadkori képződményekben Magyarország területén is. Eddig kizárólag a magyarországi harmadkoru képződményekből ismeretesek a *C. atrox* Bittn., *C. spinosa* Lőrent., *C. ferox* Bittn., *C. rapax* Bittn., *C. velox* Bittn., *C. vorax* Bittn., *C. simplex* Bittn., *C. Munieri* Brocc., *C. Chalmasii* Brocc., *C. rakosiensis* Lőrent., *C. Brocchii* Lőrent. LÖRENT.

Caliban (a kannibál szó betűinek felcseréléséből származott), a Shakespere Vihar-jában előforduló Ariel ellenképe, alaktalan lény ember és borjufóka között, telve aljas élvvágygyal és veszedelmes lázongással, nemes szelidítője, Prospero varázsló ellen.

Caliban, álnév, l. *Bergerat* (III. k.).

Calice *Henrik* báró, osztrák-magyar diplomata s nagykövet, szül. 1831 márc. 31. Középiskoláit és a jogot Bécsben végezte s a keleti akadémia mellőztével 1855. a trieszti tengerészeti hatóságnál kezdé pályáját. 1857. Bécsben, majd Konstantinápolyban működött (a konzulátusnál); 1858. a dunai konferencia jegyzőkönyvét vezette, majd a kereskedelmi minisztériumban dolgozott; 1859. a külügyi minisztérum kötelékébe helyeztetett át; 1864. konzul lett Liverpoolban; 1868. főkonzul minőségében a keletázsiai expedicióval Khina s Japánban járt; 1871. e két ország és Sziám államokhoz küldték mint diplomáciai megbizottat s főkonzult; 1873. a vaskorona-rendet és kapcsolatosan a bárói rangot kapta; 1874. Bukarestbe küldték; 1876. rendkivüli követ címével helyettes megbizott gyanánt a konstantinápolyi konferencián működött; 1877—1879. a külügyminisztériumban dolgozott mint osztálytanácsos. 1880 jul. 15. Konstantinápolyban járt mint rendkivüli nagykövet, 1880 dec. 31. pedig nagykövetünk lett a török udvarnál, ahol mint a keleti viszonyok egyik alapos ismerője ma is működik. Nagy számu kül- és belföldi rendjel és (1895 óta) a Szt.-István-rend nagykeresztjének tulajdonosa. V. ö. Jahrbuch des k. u. k. auswärtigen Dienstes (1897). M. L.

Caliga, *Calgria,* középkori folyónév Magyarországon, ez idő szerint a. m. Galga.

Calistoga, falu Kalifornia észak-amerikai állam Napa grófságában, a Napa felső völgyében, meleg kénes forrásokkal. Közelében van egy megkövült erdő.

Calle-Calle (ejtsd: kalljé), 140 km. hosszu hajózható chilei folyó Valdivia tartományban, felső folyásában átfolyik a Colafquen, Panguipulli és Riñihue tavakon és Valdivia alatt a Csendes-óceánba ömlik.

Callimorpha *Latr.* (állat), a nagylepkék macrolepidoptera) csoportjába tartozó lepkenem az *Arctiidae* családból, meglehetős széles mellső szárnyakkal, melyeknek külső szegélye hosszabb a belső szegély felénél. Európából három faj ismeretes, melyek közül a *C. dominula* L. jun. és jul. hónapokban meglehetős gyakori, különösen az erdőkben. Hernyója fekete, de három sárgaszinü, fehéresen pontozott hosszsávval és kék szemölcsökkel tarkázott. D. J.

Callithrix personata *Kaup.* (állat, *Sahuassa*), az újvilági vagy szélesorrsövényes majmok családjába tartozó faj, nyulánk testtel; tömött, rozsdavörös, hosszu bundával; arca és kezei feketék; hossza 34 cm., farkhossza 54 cm. Hazája keleti Brazilia, hol kis társaságokban él, hangja vidám, húsa ízletes s ezért nagyban vadászszák.

Callitriche *L.* (növ.), l. *Csillaghinár* (V. k.).

Calomel, l. *Kalomel* (X. k.).

Calopeltis *Bonap.* (állat), a siklókigyók megjelölésére használt név, mely helyett újabban a *Coluber* L. kifejezést alkalmazzák.

Calvados, francia département, (1896) 417,176 lak. 1897-iki termés: 1.826,100 hl. buza, 66,300 hl. rozs, 434,250 hl. árpa, 1.198,450 hl. zab, 770,877 hl. gyümölcsbor.

Calvinia, kerület az angol-afrikai fokföldi gyarmat nyugati részében, területe 61,598 km², (1891) 12,213 lak. (5047 fehér, 6725 bensztlött). D-i része hegyes (Hantam hegység, Hord hegyek), északi része puszták (Busmánok földje). C. az Oranje folyóig terjed. Főhelye a déli vidéken levő C., (1891) 688 lak.

Calvo *Carlos,* megh. Párisban 1893 máj. 4.

Camargo, 1. város Tamaulipas mexikói államban, a Rio Pesquertónak a Rio Grandebe való torkolása mellett, Rio Grande texasi várossal szemközt, a miermatamorosi vasútvonal mellett, (1889) 6000 lak. — 2. *(Cinti)* Chuquisaca boliviai kerület fővárosa, a Rio Cinti mellett, Chuquisacatól délre, 160 km.-nyi távolságban, borászattal, szeszfőzéssel és (1886) 1246 lak.

Camarilla, l. *Kamarilla* (X. k.).

Camarinus portus, középkori okmányokban a Duna réve Komáromnál.

Cambiata (olasz) a. m. váltó.

Cambon (ejtsd: kañboñ) 1. *Gyula Martin,* francia diplomata, szül. 1846-ban. 1882. a Nord département, 1887. a Rhône département főnöke. 1891. Algéria főkormányzójának nevezték ki, de 1897 szept., bár az általa tervezett fontos reformokhoz megkapta a kormány és a kamarák beleegyezését, visszahivták állásáról, mert bizonyos pénzügyi visszaélések ellen való föllépésével magára vonta az algériai képviselők neheztelését. Ezután washingtoni, majd pedig londoni nagykövetnek nevezték ki, mint washingtoni nagykövet az 1898. évi spanyol-amerikai háboru alkalmával az ellenségeskedés beszüntetésén fáradozott és az előzetes béketárgyalások alatt Spanyolországot képviselte. Legújabban nagyban hozzájárult a Fasóda-ügyben támadt angol-francia konfliktus békés elintézéséhez. 1898. madridi követnek nevezték ki. V. ö. *Guyot,* L'oeuvre de M. Jules C. La politique radicale socialiste en Algérie (Páris 1897).

2. *C. Péter Pál* francia diplomatát 1891. Konstantinápolyba küldték követnek, 1898 végén Londonba helyezték át.

Cambrai, francia város, várfalait lehordják. Emlékszobrai: A Place Thiersen az 1870—71-ben elesetteké Hiollettól; a szép Square de l'Esplanadeon Monstrelet krónikásnak szobra; végül a városháznak harangtornyán Martin és Martine bizarr szobrai. C. a cikoriagyártásnak vált középpontjává. V. ö. *Reinecke,* Gesch. d. Stadt C. (Marburg 1896).

Cambridge *György Frigyes Vilmos Károly* herceg, angol tábornok, 1895 nov. 1. lemondott az angol hadsereg főparancsnokságáról. Utódja lord Wolseley lett.

Cambridge-öböl, a Timor-tengernek mély belenyulása Ausztrália északi partjába, a K. h. 28° alatt. Az öböl bejárata előtt van a Lacrosse-, beljebb pedig az Adolphus-sziget, déli végén meg *Wyndham* községe. A keleti part egyik öblöcskéjébe ömlik az Ord folyó.

Cambridgeshire (rövidítve Cambs), angol grófság, l. *Cambridge* (I., IV. k.).

Cambuslang (ejtsd: kemböszleng), város Lanark angol grófságban, a Clyde partján, 5 km.-nyire Glasgowtól, (1891) 8323 lak., szénbányákkal.

Camelidae (állat) a. m. tevefélék, a csülkösök családja.

Camellius *György József,* l. *Kamélia* (X. k.).

Camen, porosz város, (1895) 7561 lak.

Cameralia (lat.) a. m. pénzügyi tudományok, l. *Kamara* (X. k.).

Cameron *Verney Lovett,* angol Afrika-utazó, megh. Leighton-Buzzardban 1894 márc. 26.

Caminha (ejtsd: kaminja), város Vianna portugál kerületben, a Minho folyó torkolatán, egy XV. sz.-beli templommal, kis kikötővel, hajóépítéssel, sóbányával és (1878) 2885 lak. C.-tól délnyugatra van a Minho torkolatán uralkodó megerősített *Insua* sziget.

Cammarata (ejtsd: kammaráta), helység a szicíliai Girgenti olasz tartomány bivonai kerületében, a szép kilátással szolgáló, 1579 m. magas *Monte C.* alján, (1881) 5745 lak., vasúttal.

Cammeo, l. *Kaméa* (X. k.).

Cammin, porosz város, (1895) 5759 lak.

Campaldino, l. *Poppi.*

Campbell *György,* angol politikus, megh. Kairóban 1892 febr. 18.

Campbell-Bannerman *János Henrik,* angol államférfi, 1896 jun. 21. az alsóházban törvényjavaslatot nyujtott be a hadsereg vezényletének újjászervezéséről. Midőn a kifejlődött vitában a képviselőház elfogadta Brodrick javaslatát, hogy a hadügyminiszter fizetése 100 sterling fontra szállíttassék le, a miniszterium beadta lemondását. C. ekkor a Bath-rendet kapta meg. 1899 febr. Harcourt helyére a képviselőház szabadelvű pártja vezetőjévé választották.

Camphausen *Ottó,* porosz pénzügyminiszter, megh. Berlinben 1896 máj. 18.

Campiglio (Santa Maria di), l. *Pinzolo.*

Campobello, Új-Skócia kanadai tartományhoz tartozó sziget a Passamaquoddy-öbölben, melyet Maine államtól egy keskeny csatorna választ el. Területe 2500 ha., 1800 lak. (köztük 300 indus), kik jórészt halászattal és füstölt heringek kivitelével foglalkoznak.

Campos Salles *Manoel Ferraz de,* az egyesült braziliai államok elnöke, szül. 1846. Campinasban (São Paolo állam). Jogi tanulmányait a sãopaolói egyetemen végezte. Korán a republikánus párthoz csatlakozott. Miután 1885. São Paolóban képviselőnek választották, a rabszolgaság eltörlése mellett foglalt állást és birtokain is azonnal keresztül vitte. II. Pedro császárnak 1889. történt letételében tevékeny részt vett. Kevéssel azután

kinevezték igazságügyminiszternek. Majd a szenátus tagja és São Paolo állam kormányzója lett. Miután három évig tartó tanulmányutat tett Európában, 1898. megválasztották a köztársaság elnökének. Mielőtt állását elfoglalta volna (1898 nov. 15.), körutat tett Európában s 1898 jul. Budapesten is megfordult.

Canal des deux Mers (ejtsd: kanal de dö mer), tengeri hajók számára tervezett 525 km. hosszu vizi út, amely Bordeauxtól avagy az arcachoni öböltől a Garonneon fölfelé Toulouseig vezetne, ott egy nagy hadi és kereskedelmi kikötőt nyerne s innen tovább Gruissaunál, Narbonne táján a Lion-öbölbe torkolna. Kis vizi járóművek részére már van egy ily összeköttetés, a *Canal du Midi* s már másfél évtized óta tervezik, hogy nagy, tengeri hajók részére is létesítsenek egy ilyet. A korábbi terv azonban, melyet a Société d'études des travaux français megbizásából *Hardy* mérnök dolgozott ki, s amelyet 1884. a francia kormány elé is terjesztettek — kérvén államsegélyt az építésre, továbbá $4^1/_2\%$ kamat-kezességet a 99 éves üzemre s egyúttal jogot tonnánkint 3·50 frank illeték szedésére — időközben annyiban még drágult, amennyiben a vizi út mélységét a tervezett 7·2 m.-ről 8·5 m.-re kellene emelni. Hogy a tervezetbe fölvett összeg (közel 2 milliárd frank) elegendő lenne-e, az — dacára a technika újabb haladásának a kőzettömegek robbantása és szállítása terén — legalább is kérdéses, amennyiben a csatornának vizzel győzése nehéz feladat s külön gyüjtő medencék és hosszu vezetékek készítését tenné szükségessé a Pireneielőhegységben. A talaj- s különösen a magassági viszonyok is sokkal kedvezőtlenebbek, mint a Vilmos-császár-csatornánál. Mégis éppen ez az utóbbi csatorna az, amely elkészültével a C. tervét ismét az előtérbe tolta, amennyiben a C. az észak-francia kikötőknek a délfrancia és az olasz kikötőkkel való forgalmában egész 50 százalékig menő útmegtakarítást biztosítana. Két társaság, nevezetesen a Société nationale d'initiative et de propagande pour la création du C. és a Société anonyme du C., pártját fogta a tervnek, amely mezőgazdasági és ipari célok istápolására volna első sorban hivatva. Magasabb francia tengerész-tisztek azonban tartózkodással fogadják a dolgot.

Cancer *L. Leach.* (állat), az ívelt rákok (Cyclometopidae) családjába tartozó tengeri rövidfarku ráknem. A harmadkortól napjainkig él. Az irodalomban néha más nevek alatt is előfordul, igy: *Platycarcinus* néven Latr. és Milne Edwards nál, *Lobocarcinus* és *Microdium* néven pedig Reuss nél. Csakis Magyarországból ismeretesek eddig a *C. Böckhi* Lőrent. és *C. Szontaghi* Lőrent. nevü fajok, az első a padragi (Veszprém) felső-eocén, a második a tasádfői (Bihar) felső-mediterrán-koru üledékekből. LŐRENT.

Cancer aquaticus, l. *Noma* (XIII. k.).

Cancrin *György,* l. *Kankrin* (X. k.).

Cancrinus versus, l. *Palindróm* (XIII. k.).

Cancroin, a neurinnak vizes oldata, mely citromsavat és karbolsavat is tartalmaz; rákbetegség ellen használják kétes eredménynyel.

Candicans, a Vitis C. Engelmann amerikai szőllőfajnak a termelők által használt neve. E szőllőfaj főleg Texasban honos, közönségesen *Mustang*-nak (vadló) nevezik. E szőllő növése igen erőteljes: Amerika erdeiben vadon növe a fákra igen magasan felfut s annyira körülfonja, hogy a fák gyakran világosság hiányában tönkre mennek. Levelei majd épek, majd három- v. ötosztatuak, felső lapjukon szép olajzöldek, az alsókon hófehérek, szőrösek. A fehér szőrözet a kacsokat és a hajtások végeit is ellepi. Fürtje igen kicsiny, bogyói nagyok, gömbölyüek, sötétvörösek, verhenyes pettyezettüek; magja igen nagy. A bogyók vastaghéjuak s húsosak, kellemetlen fanyar izüek s róka- v. földieper zamatuak. Termése mesésen bő, volt rá példa, hogy egy nyolc éves tőkéről 250 liternyi mustot szüreteltek. Bora annyira savanyu és gyenge, hogy borszesz és cukor hozzáadása nélkül nem élvezhető. A szárazságot jól állja s jól is díszlik Európában, csakhogy a filloxerának nem áll biztosan ellent s nagyon rosszul szaporítható. 5 fajtája van, sőt a Ripariával és Rupestris-szel keresztezve még több korcsát is állitották elő. MZY.

Canevaro *Felix Napoleon* gróf, olasz államférfi, a szárdiniai tengerészetnél kezdte meg szolgálatát, az 1866. háboru alkalmával kitünt s kapitány lett. Ekkor képviselőnek választották. 1887. az összeférhetlenségi törvény következtében lemondott mandátumáról, de újra megválasztották s ekkor megtartotta mandátumát, még akkor is, midőn u. a. év szept. ellentengernagygyá léptették elő. 1895. altengernagygyá nevezték ki. 1897. Kréta előtt az olasz hadi hajókat vezényelte, sőt mint legidősb tengernagy a nagyhatalmak egyesített hajóhada élén ő állt. 1898. a Pelloux-kabinetben a külügyi tárcát kapta. De bármily szakértelemmel végezte is tengerészeti teendőit, mint külügyminiszter nem vált be. Alatta érte Olaszországot az a kinos meglepetés, hogy Franciaország Tripoliszt érdekkörébe vonta s alatta utasította vissza a khinai kormány Olaszországnak azon követelését, hogy a Pecsili-öböl partján területet szállhat meg. A képviselőház e miatt 1899 május 2. kérdőre vonta C.-t s midőn ő azonfelül még ügyetlenül védekezett és a megelőző minisztériumot kompromittálta, állása tarthatatlanná vált, mire május 3. beadta lemondását és vele bukott az egész Pelloux-minisztérium. M. L.

Caniculares dies (lat.) a. m. kánikulai napok, l. *Kánikula* (X. k.).

Caniramin, l. *Brucin* (III. k.).

Canities (lat.) a. m. szürkeség, különösen szürke haj, ősz haj. Átvitt értelemben vénség.

Canna, bazaltsziget a Hebridák közt, Skócia nyugati partján, területe 15 km², (1890) 40 lak. A szigeten van az ismert *kompasz-hegy,* mely az iránytűt 90 foknyira téríti el nyugat felé.

Cannolichio (állat), l. *Capa longa.*

Cannstadt, württembergi város, (1895) 22,590 lak.

Canoe, l. *Kanoa* (X. k.) és *Hajózás* (VIII. k.).

Canonicae virgines, l. *Kanonisszák* (X. k.).

Canossa, dalmáciai kisközség, Ragusa tőszomszédságában, mely téli időben enyhe klimája következtében mellbetegeknek, nyáron pedig fürdővendégeknek ajánlható, 300 lak. A falut Ortója, Bosznia királya engedte át a XIV. sz.-ban a ra-

gusai köztársaságnak s ekkor ezt a területet a Gozze-család kapta, mely ma is birja. *Salvator* főherceg, aki ezt az ideális szép és olcsó helyet ugyszólván felfedezte, külön díszmunkában is felhivta rá a közönség figyelmét. V. ö. Canossa (Prága 1897). M. L.

Canovas del Castillo *Antal* (IV. k.), spanyol államférfiu, 1895. újra miniszterelnökké lett, de sem a Kuba szigetén, sem a Filippinákon kitört felkelést elnyomni nem birta. 1897 aug. 8. Santa Agueda fürdőhelyen egy Angiolitto nevü anarkista agyonlőtte. A királyné s a kamara meghagyásából államköltségen temették el, özvegyét pedig a királyné hercegi rangra emelte. A gyilkost, aki a Barcelonában a vizsgálati fogságban megkínzott anarkistákat akarta C.-n megboszulni, kivégezték. M. L.

Canquoin-féle pászta, cinkkloridból áll, rozsliszttel és vizzel pásztává gyúrva. Maró szer álképletek elroncsolására. Manapság a kés helyettesíti.

Canrobert *Ferenc Certain,* francia tábornagy, megh. Párisban 1895 jan. 28. V. ö. *Grandin,* Le dernier maréchal de France, C. (Páris 1895); *Martin* L., Le maréchal C. (u. o. 1895); *Félix* G., Le maréchal C. (Tours 1895); *Bapst,* Le maréchal C. (Páris 1898).

Cantacuzino *György,* román államférfiu, szül. Plojestiben 1845., megh. 1898 dec. 21. Miután Párisban főképen matematikai tanulmányokat végzett, visszatért Romániába, ahol a nemzeti liberális párthoz csatlakozott. Ennek vezére, Bratianu 1877. a pénzügyminisztériumba meghivta főtitkárnak. 1879-ben az állami egyedáruságok, 1883. pedig az államvasutak főigazgatója lett. Bratianu visszalépése után 1888. ő is lemondott állásáról, beválasztatta magát a kamarába és átvette a nemzeti liberális Vointa Nationala szerkesztését. Sturdza 1897-iki liberális kabinetjébe meghivta pénzügyminiszternek. Az általa kidolgozott adóreform megvalósításában meggátolta a halál.

Cantal, francia département, (1896) 234,382 lak. 1897-iki termés: 75,170 hl. búza, 643,320 hl. rozs, 57,680 hl. árpa, 190,000 hl. zab, 3371 hl. bor, 2979 hl. gyümölcsbor.

Cantarin, a régi oláhországi mázsa neve = 44 oka; súlya = 56·111 kg. E régi névből származott a métermázsa mostani neve, a *cantarulu* = $^1/_{10}$ tonela = 100 kg.

Cante perdrix (fr., ejtsd: kañt perdri), languedoci hires vörös bor.

Cantù *Cézár,* olasz iró, megh. Milanóban 1895 márc. 11. A m. tud. akadémiában 1897 márc. 8. *Óváry* Lajos tartott fölötte emlékbeszédet.

Capa longa (állat), a velencei és trieszti halpiacon az *Ensis siliqua* Schum. nevü kagylónak neve, melyet Nápolyban és Siciliában *Cannolichio* néven árulnak.

Capecelatro di Castropagano (ejtsd: kapeceslatro di kasztro—) *Alfonz,* olasz bibornok, szül. Marseilleben 1824 febr. 5. nápolyi családból. Az oratorianusok rendjébe lépett és 1878. a szentszék alkönyvtárosa lett, 1880. Capua érseke és 1885. bibornok. Művei: Storia di Santa Catarina e del popolo del suo tempo (1856, 4. kiad. Torino 1878); Storia di San Pier Damiano e del suo tempo (Firenze 1862); La vita di Gesu Cristo (Nápoly 1862); Vita di San Filippo Neri (u. o. 1879); La dottrina cattolica (Siena 1879, 2. kiad. 3 köt.); Newman e l'Oratorio inglese; Scritti vari, religiosi e sociali (Milano 1873, 3. kiad.); Prose sacre e morali (Siena 1884); Opuscoli di vario argomento (Róma 1892, 2 köt.) stb.

Cape Elizabeth, kikötőváros az északamerikai Maine állam Cumberland grófságában, közvetlenül Portland mellett, (1890) 5459 lak., ólombányászattal.

Capello *Hermenegildo Augusto,* port. afrikautazó, szül. Lisszabonban 1839-ben. 1858. a haditengerészetbe lépett, 1863. hadnagy lett, 1880. kapitánynyá neveztetett ki. Már 1860. részt vett egy angolai expedicióban és 1877—79. földijével Ivens Róberttel vezérelte a Kongó-folyam kutatására küldött expedíciót. Sokkal nagyobb eredménynyel járt 1885. szintén Ivenssel tett utazása D.-Afrikában Mosszamedesztől Mozambikig, mely alkalommal felkutatta a Kongó, Zambezi, Lualaba és Luapula folyók még többnyire ismeretlen forrásvidékeit. Ivenssel kiadta: De Benguella à Sterras de Jacca (Lisszabon 1881, 2 köt.) és De Angola à Contra Costa (u. o. 1886, 2 köt.).

Capern *Ede,* angol népköltő, megh. Brauntonban 1894 jun. 4.

Capestang, helység Hérault francia département Béziers kerületében, az ugyanazon nevü, jelenleg kiszáritásban levő tótól É-ra, egy római híd maradványaival, (1891) 3707 lak.

Capillitium (lat.), gyapjas szőrszövedék a gombák termőtestében.

Cap Martin (ejtsd: kap marteñ), a Földközi-tengerbe kinyúló hegyfok és vasúti állomás Alpes Maritimes francia départementban, Mentone és Monaco közt, Roquebrune mellett. Újabban téli klimatikus gyógyhelylyé lett néhány pompás nagy hôtellel. Itt van a Kyrnos-villa, az egykori francia császárnénak Eugeniának tulajdona. Erzsébet királynénknak, ki utolsó éveiben többször itt időzött, közelebb emléket fognak emelni.

Cappelli (ejtsd: kap—) *Ráfael,* marchese, olasz diplomata, szül. San Demetrio nei Vestiniben 1848. Jogi tanulmányainak befejezése után a diplomáciai szolgálatba lépett. A londoni, bécsi és berlini nagykövetségeknél előbb attaché, majd titkár volt. 1880. szülőföldjén, hol nagy birtokai vannak, beválasztatta magát a képviselői kamarába. 1885—87. Robilant alatt főtitkár volt a külügyminisztériumban, majd a kamara alelnöke lett. 1898 jun. 1. a Rudini-kabinetben átvette a külügyi tárcát, de már rövid idő mulva az egész minisztériummal együtt lemondott.

Cappoquin (ejtsd: kappokvin), régi városka az irországi Waterford grófságban, a Blackwater folyó mellett, régi várrommal és 1500 lak. Szomszédságában van az 1830. alapított *Mount Mellery* trappistakolostor, melynek lakosai a körülötte levő pusztaságot termékenyitették.

Caprellidae (állat), a bolharákok (Amphipoda) rendjének egyik családja, vonalszerüen megnyúlt testtel, a második párnál rendesen hosszabb első csáppárral; a második, harmadik és negyedik, vagy pedig csupán a harmadik és negyedik

lábpáron tömlőforma kopoltyuval; legfentebb öt gyűrűből álló potrohval. Ez idő szerint 8 nemből mintegy 50 faj ismeretes, melyek valamennyien tengeriek. Táplálékuk apróbb állatokból kerül ki. D. J.

Caprivi *György Leó* német kancellár és Eulenburg porosz miniszterelnök 1894. a szociáldemokrácia megrendszabályozása ügyében nem birtak egymással megegyezni, minek az lett a vége, hogy a császár okt. 26. mindkettőjüket elbocsátotta. C. ekkor a magánéletbe, Skyrenbe vonult vissza. Megh. u. o. 1899 febr. 6. Beszédeit Arndt R. adta ki: Die Reden des Grafen von C. 1883—93 (Berlin 1893). V. ö. *Schneidewin*, Das politische System des Reichskanzlers Grafen von C. (Danzig 1894).

Capuana *Lajos*, olasz költő és iró, szül. Mineoban (Catania) 1839 máj. 27. Fiatal korában adta ki Garibaldi c. költeményét 3 énekben és egy kis szonett-gyűjteményt Vanitatum vanitas cimen (*Faunus* álnéven jelent meg), ezután a hirlapirói pályára lépett és 1864. Firenzében telepedett le, hol két évig a Nazione részére szini kritikákat irt. Válogatottabb cikkeit később Il teatro italiano contemporaneo c. alatt adta ki (Palermo 1872), amelyben a francia drámairodalmat magasztalja, mint olyat, mely a jelenkorban a legmagasabb fejlődést érte el. 1868. ismét szülővárosába tért; 1877. Milanóban újból a hirlapirodalommal foglalkozik. Azóta megjelentek tőle: Profili di donne (2. kiad. Milano 1877), Homo (u. o. 1883), Fumando (Catania) beszélyek, regényei: Giacinta (u. o. 1879) és Pro fumo (Palermo 1891), ebben Zolának lelkes követője; továbbá Un bacio ed altri racconti (u. o. 1881) és egy kedves mesegyüjtemény: C'era una volta (u. o. 1882) és Il regno della fate (u. o. 1883). Megemlítésre méltók még Saggi critici és Studii sulla letterature contemporanea (2 köt., Catania 1879—82), szatirikus műve I paralipomeni de Lucifero di M. Rapisardi, Semiritmi, költemények ritmikus prózában (Milano 1888) és Libri e teatro, kritikai gyüjtemények (Catania 1892).

Carabela, l. *Karavella* (X. k.).

Carabidae (állat), l. *Futóbogarak* (VII. k.).

Caraco, l. *Frakk* (VII. k.).

Caragana *Lam.* (növ.), l. *Galambborsó* (VIII. köt.). — *C. argentea*, l. *Halimodendron*.

Caraguai kukorica, l. *Lófogu kukorica*.

Caraya (állat), l. *Bőgőmajom* (III. k.).

Carbasus (lat.), ókori ruhaszövet, melyet különösen a római női öltönyöknél alkalmaztak. Finom gyapjuból szőtték.

Carbonaria, ókori kis sziget a Száván, melyen magukat Sirmium (Mitrovica) lakói az ostromló Baján avar khán hadai elől megvonták.

Carboneum (lat.) a. m. szén.

Carbunculus, l. *Kelés* és *Karbunkulus* (X. köt.).

Carcano (ejtsd: kark—) *Pál*, olasz politikus, szül. Comóban. Jogi tanulmányai befejezése után ügyvéd lett. Garibaldi alatt részt vett az olasz szabadságharcokban és 1867. Mentona mellett súlyosan megsebesült. 1881. Como városa beválasztotta a képviselői kamarába, ahol a radikális párthoz csatlakozott. 1889 márc. Scionit-Doda alatt egy ideig pénzügyminiszteri államtitkár volt, 1898 jun. pedig a Pelloux-kabinet pénzügyminiszterévé nevezték ki.

Carcer Mamertinus (mamertini börtön), a régi Rómának hirhedt, még ma is meglevő börtöne, mely a Forum északi sarkában, a San Guiseppe de' Falegnami alatt fekszik, a város legrégibb, talán még etruszk eredetü épitménye. Két egymás fölött levő szobából áll, melyeknek eredetileg csak egy-egy kerek tetőnyilásuk volt és politikai büntetteseknek vagy hadi fogságba esett fejedelmeknek volt szánva, kiket itt megfojtottak v. halálra éheztettek. A hagyomány szerint Péter és Pál apostolok itt töltötték utolsó napjaikat s ezért I. Szilveszter pápa Konstantin császár kivánságára a börtönt e két apostolnak szentelte.

Cardialgia, l. *Gyomorgörcs* (VIII. k.).

Cardiff, walesi kikötőváros, dockjait megnagyobbitják, úgy hogy 17 ha.-nyi területet fognak elfoglalni. Kikötőjét a K-i és DK-i szelek ellen 600 m. hosszu töltéssel védik meg. Kereskedelmi flottája 1896-ban 283 tengeri hajóból (218 gőzös) áll 183,278 t. tartalommal. Érkezett 1896-ban 14,954 hajó (8·2 millió t.), távozott 15,396 (8·4 millió t.). A behozatal értéke volt 3.006,507 sterling font, a kivitt bőráruké pedig 6.165,726; tehát 1891 óta majdnem 2 millióval csökkent. A behozatal fő cikkei: gabona (főképen búza, összesen 1.038,469 sterl. font értékben), fa (885,938 sterl. font) és vasérc; a kiviteli kőszén és koksz (5.699,136 sterl. font).

Cardiidae (állat), a szifós kagylók (Siphoniata) rendjének egyik családja, melynek kagylói egyformák, többé-kevésbbé szivformák, néha azonban megnyúltak, ívesek, legtöbbször vastagfaluak és sugaras tarajokkal vagy bordákkal fedettek, szegélyük befelé görbült vagy fogas. A záróékszülék mindkét oldalon két erős fő fogból s egy-egy mellső és hátulsó mellékfogból áll. Izombenyomata tojásforma. Számos nemből több faja ismeretes, melyek valamennyien tengeriek. D. J.

Cardinalis *Bp.* (állat), l. *Kardinális-pinty* (X. k.).

Cardiospermum *L.* (növ.), a Sapindaceák génusza 10 fajjal, mind a két világrész meleg vidékein. L. *Csodaborsó* (IV. k.).

Carea, l. *Chieri* (IV. k.).

Cariama (állat, Dicholophus cristatus III.), vagy *Seriema*, a gázló madarak (Grallae) rendjének egyik faja a *Dicholophidae* családból. Tollazata szürke vagy sárgásszürke, világosabb és sötétebb rajzolattal. Fejének és nyakának meghosszabbodott tollai feketésbarnák. Evezőtollai barnák, de fehéren szegettek. Farka barna, de csúcsa fehér. Csőre piros. Lábai elől vörhenyesbarnák, oldalt pirosak. Hazája Dél-Amerika. Rovarokkal, csúszómászókkal és kétéltüekkel táplálkozik; de nem kiméli a kisebb madarakat és emlősöket sem. Kisebb csapatokban kóborol a pampasokban; igen gyors futó és óvatos. D. J.

Caribaea, a Vitis caribaea De Candolle nevü amerikai szőllőfajnak a termelők között használatos neve. Az Antillákban, továbbá Mexikóban és Új-Granadában van elterjedve; mivel e növény a tropikus éghajlathoz szokott, Európára nézve nincs semmi jelentősége. MZY.

Caricin, orosz város, l. *Zarizin* (XVI k.).

Caridídae, l. *Rákok* (XIV. k.).

Carignane (ejtsd: karinyán), vagy *crignane*, egyike a legelterjedtebb s legbővebben termő francia kék szőllőfajtáknak, melyet főleg Dél-Franciaországban termelnek. Tőkéje és venyigéi igen erősek, fürtje nagy s meglehetősen tömött; bogyója nagy, hosszukás, sötétkék, vastaghéju. Másodrendü, könnyü bort szolgáltat. MZY.

Caritativ elv, l. *Jótékonysági elv* (IX. k.).

Carit Etlar, álnév, l. *Brosböll* (III. k.).

Carl 1. *Fülöp Ferenc Henrik*, német fizikus, szül. Neustadt a. d. Aischban 1837 jun. 19., megh. Münchenben 1891 jan. 24. A müncheni egyetemen tanult, hol 1860. a bölcsészetdoktori diplomát elnyerte. 1858—65. Lamont mellett észlelt a müncheni csillagászati intézetben, 1861—69-ig magántanár az egyetemen, ezután a müncheni hadi akadémián tanár volt. 1865. egy műhelyt rendezett be fizikai eszközök készítésére, mely 1875-ig az ő vezetése alatt állott. Számos fizikai és csillagászati értekezést és néhány önálló művet irt, melyek közül említendők: Astronom. Instrumentenkunde (Lipcse 1863); Die Sonne (München 1868); Repertorium der Cometen-Astronomie (u. o. 1865); Die elektrischen Natur-Kräfte (u. o. 1872 és 1878). Fordította Carin La chaleur c. művét németre. Repertorium für physikalische Technik című tudományos folyóiratot indított meg 1865. H. Á.

2. *C. Károly*, a bécsi Carl-szinház megalapitója, l. *Bernbrunn.*

Carlingford *Chichester Sámuel Fortescue* lord, angol államférfi, megh. Marseilleben 1898 jan. 29.

Carlo Dolce, álnév, l. *Gross* (VIII. k.).

Carloforte, város, l. *San Pietro* (XIV. k.).

Carlos, *don C. Károly Mária de los Dolores János Izor József*, madridi herceg felesége, parmai Margit 1893 jan. 29. meghalt; a herceg újra nősült 1894 ápr. 28., nőül vette *Rohan* Mária Berta hercegnőt (szül. 1860 máj. 21.).

Carlotta, *villa*, l. *Cadenabbia* (IV. k.).

Carlson *Károly Frigyes Ernő*, svéd történetiró, *C. Frigyes Ferdinánd* (IV. k.) fia, szül. Stockholmban 1854 márc. 14. Upsalában végezte tanulmányait és azután hol az országos levéltárban, hol a stockholmi reálgimnáziumnál működött. 1880. a történelem magántanára lett Upsalában, 1890 óta pedig az újonnan alapított gotenbergi főiskolán működik mint rendes tanár, egyúttal országos képviselő és a svéd közoktatás egyik buzgó munkása. Művei többnyire XII. Károly korát tárgyalják. Igy: XII. Károly levelezése (ném. Berlin 1894); Om Karls XII.-s vistelse i Sachsen 1706—7. (Stockholm 1877) és számos értekezés a Historisk Tidskrift folyóiratban. Irt azonfelül földrajzi tankönyvet is: Skolgeografi (4. kiad. u. o. 1894). M. L.

Carlton (ejtsd: karltn), város Nottingham angol grófságban, a Trent közelében, (1891) 6627 lak., csipkekészítéssel.

Carniferrin, az izom foszforhússavas vegyülete. Húskivonatból v. savóból is készíthető. Iztelen, híg sav vagy lúg oldja. Könnyen felszivódó vaskészítmény szegényvérüek és sápkórosak számára. Adagja 0·2—0·5 g. SCH—R.

Carnin, $C_7H_8N_4O + H_2O$. Nitrogéntartalmu szénvegyület, mely a húskivonatban található. A C. forró vizben elég könnyen olvadó poralaku test, mely sósavval kristályos vegyületté egyesül. Brómviz vagy salétromsav hatására *hipoxantin* (szarkin) $C_5H_4N_4O$ képződik belőle, mely szintén előfordul az állati szervezetben. NU.

Carnot, 1. *Mária Ferenc, Sadi* (4., IV. k.), a francia köztársaság elnökét a Lyonban rendezett iparkiállítás látogatása alkalmával s a szinházba való kocsizása közben 1894 jun. 24. *Caserio* olasz anarkista halálosan megsebesitette; megh. jun. 25. fél 1 órakor (éjjel). Halála nemcsak Franciaországban, hanem külföldön is őszinte részvétet keltett. Temetét jul. 1. nagy ünnepélylyel helyezték el nagyatyja melle a párisi Panthéonban. Dijonban 1899. emlékszobrot emeltek neki. A gyilkost aug. 16. Lyonban kivégezték. V. ö. *Dreyfous* M., Les trois C. 1789—1894. (Páris 1895). Özvegye 1898 szept. 30. halt meg Presles kastélyban. O. J.

2. *C. Mária Adolf*, francia mérnök, az akadémia tagja. C. volt köztársasági elnök testvére, szül. 1839 jan. 27-én. 1858. a politechnikai, onnan pedig 1860. a bányászati iskolába lépett. 1864—1869. Limogesban bányamérnök volt. 1881. kinevezték bányászati főfelügyelőnek. Jelenleg a bányászati iskolán és a nemzeti gazdasági intézetben az ásványtan és a geologia tanára. 1895 óta a francia tudományos akadémia tagja. A Panamabotrány idejében az a gyanu terjedt el, hogy C. elnök családjának valamelyik tagja 500,000 frankos csekket kapott Reinachtól. C. Adolf azonban határozottan kijelentette, hogy a Panama-társasággal nem állott semmiféle összeköttetésben.

Carnotville, katonai állomás Dahome francia-nyugatafrikai gyarmatban, a Veme fő forrásfolyójának, az Ofenek bal partján, 700—800 m. magas hegyek között, az É. sz. 8° 50′ alatt, gyönyörü egészséges és termékeny vidéken. Az állomás, melyet 1895. alapitottak, Touté, Decoeur, Baud és mások expediciójának kiindulási pontja volt.

Carnoustie (ejtsd: karnuszti), város és tengeri fürdő Forfar skót grófságban, 16 km.-nyire Dundeetől, (1891) 3739 lak., vászonszövéssel és kémiai gyárral.

Carnuti, l. *Karnutok* (X. k.).

Caro *Adolf*, a kolumbiai köztársaság elnöke, más néven *Nuñez* Ráfael (XIII. k.).

Caroccio (olasz, ejtsd: karoccso), a milanóiak zászlós kocsija, szabadságuk jelképe a Hohenstaufok ellen a XII. sz.-ban folytatott küzdelmeikben. II. Frigyes császár a cortenuovai győzelemben 1237 nov. elfoglalta s a milanói podestát hozzákötözve hordozta meg diadalmenetében. M.

Carolath *Emil*, Schönaich-Carolath hercege, német költő, szül. Boroszlóban 1852 ápr. 8. Zürichben végezte tanulmányait, 1873. Elzászban dragonyos tiszt lett, de rövid idő mulva kilépett a tényleges katonai szolgálatból és több évig utazgatott Dél-Európában és Afrikában. 1880 óta Palsgaard-Juelsmindeben (Dánia) tartózkodik. Költeményei: Lieder an eine Verlorene (Stuttgart 1878); Thauwasser (u. o. 1881); Dichtungen (2. kiad. u. o. 1893); Bürgerlicher Tod (2. kiad. 1894); Der Heiland der Thiere u. andere Novellen (1896).

Caron (ejtsd: karón) *Alfréd*, francia ballet-táncos és mimikus, szül. Hamban (Franciaország) 1838., megh. Bécsben 1899 ápr. 6. Évtizedeken át elsőrangu mimikusa volt a bécsi operának, melyben 1862—1892-ig 5000-szer fellépett. Mielőtt Bécsbe került Párisban, Londonban, Kolozsvárott és Budapesten is működött. 1892 óta nyugalomban élt. M. L.

Carp *Petrache*, román miniszter, 1895 okt. az egész Catargiu-kabinettel együtt megbukott.

Carpetani, l. *Karpetánok* (X. k.).

Carr., növénynevek mellett *Carrière* Elie Abel, a párisi Revue horticole szerkesztője és dendrologus nevének rövidítése.

Carraca, *La*, spanyol arzenál, l. *San Fernando* (XIV. k.).

Carrageen, l. *Caragoheen* (IV. k.).

Carratraca, falu Malaga spanyol tartományban, hegyes vidéken, kéntartalmu forrásokkal (18 C°), jól látogatott fürdővel és (1887) 1722 lak.

Carri (olasz), azok a játékok, melyeket Rómában farsang idején, ökröktől vontatott szekereken játszanak. *Giudate-* (zsidójáték)-nek is szokták nevezni, mert ezekben különösen a zsidókat gúnyolják ki.

Carriere *Móric*, német iró, megh. Münchenben 1895 jan. 19.

Carrucci *Jacopo*, l. *Pontormo* (XIV. k.).

Carshalton (ejtsd: karszhal'n), angol falu a Surrey grófságban, a Wandle folyó mellett, régi gótikus templommal és (1891) 5425 lak.

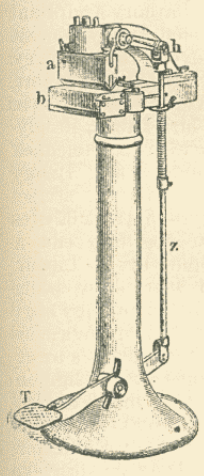
Cart., *Carter* Henrik János, megh. 1895 máj. 5-én.

Carta rigata, l. *Cadricat* (IV. k.).

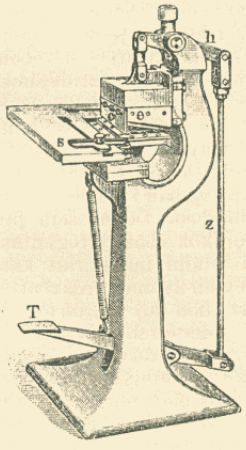
Cartersville, az északamerikai Georgia állam Bartow grófságának főhelye, arany- és rézbányákkal, (1890) 3171 lak.

Carton *Flórent*, francia vigjátékiró, l. *Dancourt* (V. k.).

Cartonnage (franc., ejtsd: kartonázs), lemezpapirosból való dobozáru. Régen főképen csak kézi

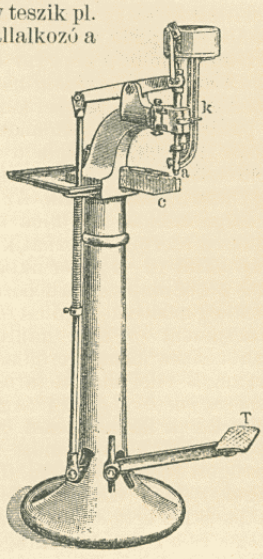
1. ábra. Hajlító gép.

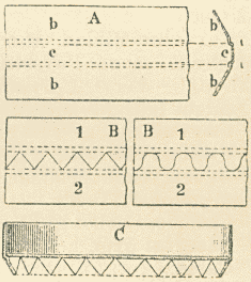
2. ábra. Résvágó.

munkával készültek, újabb időben azonban, miután ezek fogyasztása rendkivüli mértéket öltött és Remus találmánya folytán a szász C.-gépek részvénytársasága erre való kitünő gépeket gyárt, a dobozokat csakis géppel készítik. Nagy befolyása volt még ezek elterjedésére az is, hogy jelzett gépek könnyü kezelhetősége folytán nem a kész dobozokat, hanem csak az erre a célra kiszabott lemezeket szállítják a fölhasználás helyszinére és csak ott készítik el a dobozt véglegesen. Igy teszik pl. nálunk is, midőn a vállalkozó a kincstári dohánygyáraknak szállít ilynemü dobozokat. Csinosság, olcsóság és tartósság jellemzik ezt az újabb találmányt, mely lehetővé teszi, hogy a kereskedő már csekélyebb értékü árunál saját és a vevő előnyére alkalmazhatja. A készítés folyama a következő: a *szabászati gép* kiszabja a hozzávaló lemezt, a *hajlító gép* ezek kávarészeit a fenék, illetőleg födeleknél meghajtja, a *résvágó gép* a kávaéleknél bevág, a *szögecselő* vagy *aklázó gép* összefoglalja az erre való különféle alaku aklával a kávaéleket. A domborított ékítéssel ellátott részeket az erre való vonalozó v. sajtoló gépen megfelelően díszítik. Kiszabáshoz kézi vagy géphajtásu papirosvágó v. körollókat használnak, mely utóbbiak néha 10 csíkot is vágnak egyszerre. Hajlítás céljából azelőtt a papiroslemezt az él mentén bevágták; ma már azonban az *1. ábrában* látható géppel úgy hajlítják, hogy az anyagot éppen az élnél, ahol nagyobb szilárdság kell, duzzasztják. E célból fölfektetjük a lemezt — kellően elhelyezve — a gép *b* asztalára, melynek a nyomóduc éle alatt ékalakú mélyedése van. Az *a* duc élét két rúgósan egymáshoz kapcsolt és rendes helyzetben éket alkotó pofa alkotja. Nyomószerkezet (*T*, *z*, *h*) révén a ducot lenyomva, ennek pofái szétnyilnak, megfogják a papiroslemezt, duzzasztják és egyúttal derékszögben meg is hajlítják. A *2. ábra* mutatja a *résvágó gépet*, mely a doboz kávasarkait be-

3. ábra. Akla.

4. ábra. Aklázó gép.

5. ábra. Kerek dobozok készítése.

vágja, sőt szükség esetén a kávamagasságu négyzetet ki is vágja. Erősbítés céljából az aklált dobozokat úgy készítik, hogy a kávasarkokat a káva homlokzatának erősbítésére behajtják. A résvágó gép rendesen két egymáshoz derékszögben álló késsel és állítókészülékkel (*c*, *e* és *s*) van ellátva, melyek a *T*, *z*, *h* emelőszerkezet útján nyert nyomással a sarkot egy löketre kivágják. Az igy előkészített doboz és födélkáva éleinek összekapcsolására szolgálhat drót vagy keskeny lemezkampó. A fentebb említett gépgyár különleges, a *3. ábrában* bemutatott *aklákat* használ, melyeket a *4. ábrában* látható géppel kezelnek. Az aklákat a *k* puzdrába rakják, ahonnan azok aztán a *T* lábitóval való hajtás útján a *c* kicserélhető üllőre fektetett dobozélbe belenyomják és a két vakszögét egyúttal visszagörbítik. Az akla benyomására az *a kölyü* szolgál. Az üllők alakja és hosszusága szükség szerint változhatik. Egy ilyen gép képes naponkint 12—15 ezer aklát behajtani; kerek és más görbe alapvonalu dobozoknál a munkafolyam némileg módosul. Az *5. A) ábrában* látható papiroscsíkokat (*b c b*) a hajlító gépen duzzasztják, aztán ennek mentén (*c*) halenyvvel bekenik és egy zegzugos éllel ellátott tárcsakéssel ⋁⋁⋁ alakra szétvágják (*5. B ábra* 1. és 2. rész) és végre ezeket mint kerek kávarészeket összehajtják és összeszögecselik. A kávát most már a körvágó ollón kivágott fenékre fektetik (*5. ábra C* és *D)* és a derékszögben elhajló, alsó felületükön enyves csipkéikkel erre szolgáló meleg kölyükkel leszorítják és a fenékhez odaragasztják. Tökéletes kötést és szép dobozokat adnak az ismeretes sokkampójú aklák, amelyeket hasonló gépekkel készítenek. G. K.

Carvalho-Miolan *Mária Karolina*, francia énekesnő, megh. Puysben, Dieppe mellett, 1895 jul. 10. — Férje, *Carvalho* Léon, a párisi Opéra Comique igazgatója, megh. Párisban 1897 dec. 29.

Carvon, igy nevezik most a karvolt (l. o., X. k.).

Cascavela (állat), a *Crotalus horridus* Daud. csörgőkigyónak délamerikai népies neve. Lásd *Csörgőkigyó* (IV. k.).

Caserio, Carnot gyilkosa, l. *Carnot.*

Casertai gróf, l. *Alfonz.*

Casia, ókori kis sziget a Száván, melyen magukat Sirmium (Mitrovica) lakói az ostromló Baján avar khán hadai elöl megvonták.

Casier judiciaire (franc., ejtsd: kazjé zsüdisziér) a. m. bűnrovás, vagyis az a jegyzék, melyet a bűnvádi úton jogerősen elitéltekről vezetnek. A C. kapcsolatos a bertillonage-zsal s főleg a viszszaeső bűntettesek elleni védekezés egyik eszköze. A büntető perrendtartást életbeléptető 1897. XXXIV. t.-c. meghagyja, hogy a bűnvádi úton jogerősen elitéltekről nyilvántartó lajstromot kell vezetni. A C. módozatait az igazságügy- és belügyminiszterek rendelet útján állapítják meg.

Casius, *Mons*, nevezetes ókori hegycsúcs É-i Sziriában, a mostani Alexandrette és Ladikie között. Az ókori kulturnépek (föniciak, görögök, rómaiak) hitéletében egymásután jelentékeny szerepet játszott, Zeus istennek egyik melléknevét egyenesen róla vették kölcsön. Hadrianus császár is meglátogatta, hogy róla látható ritka kilátást élvezhesse. É-i lejtőjénél torkollt az Orontes folyó, mellette viszont Szeleukia, Antiochiának kikötővárosa feküdt. Mostani neve *Dsebel-el-Ákra* (Tarhegy, 1628 m.). L. M.

Casoslov, l. *Czasoslov.*

Cassarip (Kasareep), a *Jatropha Manihot* L. keserű gumójának megsűrüsödött és borssal fűszerezett nedve. E növényt nagyban termesztik a tropikus vidékeken. A C. sokféle mártás anyagát szolgáltatja, melyeket Angliában nagyon kedvelnek; de különösen használják a hús konzerválásához.

Cassel, 1. közigazgatási kerület Hessen-Nassau porosz tartományban, (1895) 850,507 lak. — 2. *C., város*, (1895) 81,752 lak. 1899 szept. 12. leplezték le Nagylelkü Fülöp hesseni tartománygróf emlékszobrát (Everding Hans műve).

Cassiar, 1898 aug. havában Fritz Miller német ember által fölfedezett aranytermő vidék Brit-Kanada Ny-i részében. Az út hozzá a Vancouver-szigeten levő Victoriából hajón az alaskai Skagwaybe, onnan gyalog a Chilkoot-hágón át a Bennett-tóig; ettől ismét hajón a Tagish-tavon, Atline-folyón és Atline-tavon át a Pine-creekhez, illetve C.-hoz vezet. Aranya közel van a felszinhez; értékesebb a klondikeinél; könnyebben megközelíthető mint ez utóbbi. Naponkint egy közönséges munkás könnyen megszerezhet 300 frankot.

Cassia Via, ókori hadi út, mely Rómából kiindulva Etrurián keresztül vezetett. Főbb állomásai voltak: Arretium (Arezzo), Florentia (Firenze) és Luca.

Cassovia, Kassa latin neve.

Castaldo *János*, nápolyi származásu hadvezér, I. Ferdinánd király tábornoka, megh. Milánóban 1562. Katonai pályáját 1525. kezdte meg a paviai csatában. Később V. Károly császárhoz, majd pedig I. Ferdinánd királyhoz szegődött. Részt vett 1532. Bécs megvédésében, majd a schmalkaldeni háboruban. 1551. I. Ferdinánd biztosaival, Nádasdy Tamással és Báthory Andrással 8000 emberből álló hadsereg élén Erdélybe ment és azon egyesség alapján, melyet Fráter György Izabella királyné nevében I. Ferdinánddal kötött, mint katonai parancsnok átvette Erdélyt. Nem lévén azonban kellő haderő birtokában, Erdélynek a török ellen való megvédésére képtelennek bizonyult. Kudarcai egyik okának Fráter György kétszinü politikáját tartotta és emiatt az alvinci kastélyban 1551 dec. 17. meggyilkoltatta a 67 éves biborost. De ez sem javított meg helyzetét. A törökök 1552. elfoglalták Temesvárt és Lippát, az általa inaugurált katonai zsarnokság pedig lépten-nyomon erős reakciót támasztott, ugy hogy az 1553 jan. 20. tartott kolozsvári országgyülés C.-t tette felelőssé a hadi veszteségekért s az ország romlásáért és Izabellát meg János Zsigmondot visszahivta Erdélybe. C. erre még visszatérésük előtt elhagyta Erdélyt. Utóbb I. Ferdinánd hadseregében kevés sikerrel harcolt Franciaország ellen. V. ö. *Veres* Endre, Déva és környéke C. idejében 1551—53. (Hunyadvárm. történeti társulat évk., 1898); Századok (1898. évf. 270. old.).

Castelar *Emil*, spanyol politikus és iró, megh. San Pedro del Pinatarban (Murcia mellett) 1899 máj. 25. V. ö. *Ratazzi*, E. C. (Páris 1899).

Castellani *Boni*, francia gróf (kinek családfáját azonban a gothai almanach nem ismeri), tékozló élete folytán annyi adósságba keveredett, hogy csak a dúsgazdag amerikai «vasútkirály» Gould Jay leányával való házasság által birt azoktól szabadulni. 1898 máj. fellépett a Basses-Alpes départementban (Castellani járásban) mint képviselőjelölt és Deloncle jó hírnevü tudós ellenében meg is választatott. A kamrában egyáltalán nem szólalt fel, de élénk részt vett 1899 jun. a Loubet elnök ellen az auteuili lóversenyen rendezett botrányban. M. L.

Castelli *Alessandro*, olasz festő, szül. Rómában 1811. Eleintén rézmetsző volt, azután a tájképfestészetre adta magát, 1849. a forradalmi mozgalmakban való részvétele miatt kiutasíttatott, ugyszintén 1859–60. Párisba, azután Angliába, innét Németországba ment és csak 1866. tért vissza Firenzébe s 1870. Rómába. Hangulatteljes, többnyire sötét színekben érdekes háttérrel festett tájképei közül nevezetesebbek: A Vezuv kitörése 79-ben Plinius halálával; Vihar a pontini mocsarakban; Abel halála; Sötétség Jézus halálakor és a Trasimento látképe.

Castello Branco, portugál város, (1890) 6728 lak.

Castello de Vide, portugál város, (1890) 5172 lak.

Castelmuschio, Veglia sziget kikötője.

Castoridae (állat), l. *Rágcsálók* (XIV. k.).

Castro *János*, olasz iró, l. *De Castro* (V. k.).

Castro Marim, portugál város, (1890) 4121 lak.

Castrum Salis, Magyarország középkori földrajzában a. m. Sóvár.

Castrum Valerianum, l. *Besigheim*.

Catana vagy *Catina*, ókori város, l. *Katana* (X. k.).

Catargiu *Laszkár*, román államférfiu, megh. Bukarestben 1899 ápr. 11.

Catawba, a Vitis labrusca amerikai szőllőfajnak egyik fajtája, mely különösen az Egyesült-Államok É-i és ÉK-i államaiban van elterjedve. Fürtje nagy, szabálytalan, laza, bogyói nagyok, gömbölyüek, sötét violavörösek, vastag héjuak, vöröses, csak kevés mellékízzel biró lével. Az amerikaiak fehér bort szürnek belőle és pezsgőgyártásra is használják. Bora meglehetős jó, de hátránya, hogy a filloxerával szemben nem eléggé ellentálló s hogy a Peronospora viticola nevü szőllőbetegség iránt igen fogékony. MZY.

Catenaria, l. *Láncvonal* (XI. k.).

Catoblepas (állat), l. *Gnu* (VIII. k.).

Catodon *Gray* (állat), a hüsevő cetek (Natantia carnivora) alrendjébe tartozó úszó emlősnem, melynek elül egyenesre metszett feje magasabb, mint aminő széles. Fecskendőnyilásai a fej mellső felében fekűsznek. Hátúszója alacsony s egy duzzadt kiemelkedéshez hasonlít. Egyetlen faja a *C. macrocephalus* Lac. vagy *Cachelot*, melynek testszine szennyesfekete, hasán világosabb. Alsó állkapcsaiban mindkét oldalon 20—27, egymástól hézagokkal elválasztott foga van. Teste 20 méter hosszura is megnő. Az Atlanti- és Csendes-oceánt lakja a 40-ik északi és déli fokok között. D. J.

Cats *Jakab*, a németalföldieknél közönségesen «Cats apó»-nak (Vader Cats) nevezett németalföldi költő és államférfi, szül. Brouwershavenben (Zeeland) 1577 nov. 10., megh. Zorgvliet nevü birtokán (Hága mellett) 1660 szept. 12. A jogi tanulmányokat Lejdában és Orléansban végezte, mely utóbbi helyen jogi doktorátust nyert s hazájába visszatérve, mint ügyvéd működött előbb Hágában, majd szülővárosában, hol egy boszorkánypörben a vádlott fölmentését kieszközölnie sikerült, 1603 óta pedig Middelburgban. A lejdai egyetem meghivását nem fogadta el, hanem az ezzel egy időben (1621) pensionaris-szá (szindikus) történt megválasztását elfogadva, Middelburgban maradt, majd két év mulva hasonló állásra Dordrechtba költözött át. 1625. a lejdai egyetem kurátorává választatott, 1627. mint követ Angolországba küldetett, hogy egy hajózási szerződés érdekében alkudozzék. 1636. Holland raadspensionarisa (a tartomány főnöke) s 1645. fő pecsétőr lett, a legmagasabb méltóság, melyre hazájában juthatott. A «groote vergadering» végső gyülését (1651 aug. 21.) egy nagy beszéddel zárta be s nem sokkal utóbb (szept. 27.) lemondott hivataláról, de ezúttal még egy kiküldetést kellett magára vállalnia, t. i. ismét mint követnek Angolországba kellett mennie. 1652-től kezdve azonban teljesen visszavonult a közügyektől és birtokán, Zorgvlieten, Hága és Scheveningen között élte le napjait s ismét múzsájához fordult. Szülővárosában 1829. szobrot állítottak neki. Költészete általában didaktikus, a legaprólékosabb tárgyakból kiindulva tud életmaximákhoz jutni, melyeknek fő ismertetője a józanság; verselési könnyedségét szerencsésen tudja a népies hanggal egyesíteni s mivel nem éppen túlszigoru erkölcsi nézetei egyházi igazhitüséggel párosulnak költeményeiben, ezek — dacára terjengősségüknek — a nép minden rétegében nagy kedveltségnek örvendtek. «Cats apó könyve» (Het boek van Vader Cats), mint a hollandok C. műveit nevezik, több mint egy századig halála után a törzsökös holland családoknál a biblia mellett mindenütt ott volt található. Kiválóbb munkái: Sinne- en Minnebeelden (Middelburg 1618); Maechdenplicht (u. o. 1618); Selfstryt (u. o. 1620); Houwelijck (u. o. 1625); Spiegel van den ouden en nieuwen tydt (Hága 1632); Trouringh (Dordrecht 1637); Twee-entachtigjarig leven (költeményeinek 1700. megjelent kiadásában). C. összes művei először Amsterdamban 1655. jelentek meg, később számtalanszor újra nyomva. 1790. újra kiadta Feith R., 1828. Witsen Geysbeek, 1862. van Vloten, 1880. Wolterink. Német fordításban megjelentek összes művei Hamburgban (8 köt., 1710–13), egyes műveket ezenkivül lefordítottak angol, francia, dán, latin nyelvre is. A—A.

Cattajo, l. *Battaglia* (II. k.).

Cattaneo *Károly*, olasz iró, szül. Milano kerületben 1801., megh. Castagnolában 1869 febr. 5. Alapos tanulmányok után a hirlapirodalomnak szentelte magát és Il Politecnico c. havi folyóiratot alapított, melyet csakhamar nagy tekintélyre emelt. Politikában a federalizmus barátja volt; célja volt egy olasz államszövetség létesítése, amelyhez az osztrák hatalom alá tartozó olasz tartományok is csatlakozhatnának, a nélkül, hogy Ausztriától elszakadnának. De midőn 1848. Milanóban kitört a forradalom, a lázadók elveit követte és a hadbizottság elnöke lett

mely hivatal mintegy diktátori hatalommal járt. Miután Milano ismét az idegenek uralma alá visszakerült, C. Svájcba menekült, hol Storia della rivoluzione del 1848 című munkát bocsátott ki. 1860. hazatért és folytatta a Politecnico szerkesztését. Állhatatosan köztársasági maradt és szigoruan ragaszkodott régi elveihez, hogy Itália olyan államszövetséget alkosson, mint Észak-Amerika Egyesült-Államai. Ezen nézetét iparkodik terjeszteni Archivio triennale delle cose d'Italia (1850—55, 3 köt.) című művében. Midőn Garibaldi Palermót és Nápolyt felszabadította, magához hivatta C.-t; ez azonban nem akarta a tartományok önkormányzati jogát megszüntetni, ellenszegült a népszavazatnak is és miután Garibaldival meg nem egyezhetett, duzzogva visszavonult. A parlamentbe sem akart belépni, mert vonakodott a királynak hűségesküt tenni. Gyűjteményes művei: Alcuni scritti di Carlo C.; Scritti scelti editi ed inediti di Carlo C. (Milano 1846, 3 köt.); Opere edite ed inedite (Firenze 1881—83, 3 köt.) és Scritti politici ed epistolario (u. o. 1882).

Cattolica Eraclea, város Girgenti olasz tartományban (Szicilia), (1891) 6591 lak., só- és kénbányászattal.

Catty *Adolf* báró, osztrák-magyar táborszernagy, szül. Enzersdorfban 1823., megh. Bécsben 1897 máj. 7. A bécsújhelyi akadémiában nevelték s 1842. mint tiszt került a 4. gyalogezredhez. 1849. hazánk ellen harcolt és részt vett a Toronya, Munkács és Komárom előtti csatákban, illetve ostromokban. 1849 végén a törzskarhoz nevezték ki, melynek keblében hamar fokról fokra emelkedett. József főherceget taktikára tanította. Kiváló részt vett az 1859. olasz-francia háboruban, jelen volt a magentai csatában és a solferinói ütközetben s ki nem engedte kezeiből a fontos Guidizzolót. Ekkor a Lipót- és a vaskorona-rendet kapta. 1862. a Mária-Terézia-rendjellel tüntették ki és bárói rangra emelték. 1864. ezredes lett. Az 1866. háboruban mint Ernő főhercegnek, a III. hadtest parancsnokának táborkari főnöke működött és részt vett a Königinhof, Bistritz és Königgrätz melletti csatákban. Az utóbbi ütközetben karján súlyosan megsebesült. 1869. vezérőrnagy, 1874. a táborkar főnökének helyettese, 1875. tábornagy, 1881. pedig parancsnok lett Pozsonyban, 1883. az V. hadtest vezényletét vette át és táborszernagygyá lett. 1889. ideiglenesen szabadságolták. Azonfelül az urakházának volt tagja, ahol azonban jóformán sohasem szólalt fel. Katonai körökben magas képzettségét becsben tartották. M. L.

Caub, porosz város, (1895) 2145 lak. 1894. leplezték le Blücchernek Schaper által készített bronzszobrát.

Caudata (állat), a farkos kétéltüek (Urodela) megjelölésére használt elavult kifejezés, l. *Kétéltüek* (X. k.).

Caudéran (ejtsd: koderañ), Bordeaux Ny-i külvárosa Gironde francia départementben, (1891) 8670 lak., csokoládé- és borkőgyártással.

Caulerpa *Lamour* (növ.), nagy tengeri moszat a Valoniaceae családban (20 faj), telepes létére a száras növények, különösen a fürészes v. szárnyashasábu levelek alakját utánozza. Különben egysejtü növény szétkúszó szár- és gyökérutánzattal. BORB.

Caulinia *Willd.* (növ.), l. *Tündérhinár.*

Cauloma, l. *Tengelyképlet* (XVI. k.).

Cauls *Salamon,* l. *Caus* (IV. k.).

Cauma-tó, l. *Flims.*

Caux *Salamon,* l. *Caus* (IV. k.).

Cavagnole, l. *Biribi* (III. k.).

Cavaignac *Godofréd* francia politikus 1895 nov. 1. a Bourgeois-féle radikális kabinetben átvette a hadügyi tárcát, de már 1896 április 23. az egész kabinettel együtt visszalépett. A Billot által beterjesztett javaslatot, melynek értelmében egy önálló, legfőbb hadi tanács és egy fő csapatfelügyelő neveztessék ki, C. határozottan ellenezte. A Dreyfus-ügyben C. kezdetben a titkos bizonyítékok közzétételét követelte; az új, 1898 okt. egybegyült kamrában pedig, mely a Mélinekabinetet megbuktatta és a Brisson-minisztériummal kapcsolatosan C.-ot ültette a hadügyminisztériumi székbe, C. jul. 7. a meggyőződés hangján Dreyfus bűnösségét állította. Önérzetes és bizalomgerjesztő szavai oly hatást tettek a képviselőházra, hogy beszédét óriási többséggel helyeselte. Ámde néhány hét mulva C.-nak meg kellett vallania, hogy azon okleveleket egyikét, melyek alapján Dreyfust bűnösnek mondotta, Henry ezredes gyártotta. Mindamellett Brissonhoz levelet intézett, melyben a köztük fenforgó véleménykülönbségre utal s azt mondja, hogy most is bűnösnek tartja Dreyfust, a pör revizióját ellenzi. Hogy pedig ezt tehesse, beadja lemondását (1898 szept. 3.). Ebbeli nézetéhez a nov. 1. kinevezett Dupuy-kabinet alatt is hű maradt, noha Dupuy kimutatta, hogy egy másik, C. által felhasznált okirat (állítólag II. Vilmos császárnak sajátkezü levele) szintén koholmány. A rennesi tárgyaláson (1899 aug. 15.) mint tanu föntartotta ama meggyőződését, hogy Dreyfus bűnös. Kiadta nagyanyjának, C. Jean Baptiste asszonynak emlékiratait, ily címen: Mémoires d'une inconnue (Páris 1894). M. L.

Cavaillé-Col *Arisztid,* francia orgonakészitő, megh. Párisban 1899 okt. 12.

Cavalcaselle *János Battista,* olasz iró, megh. Rómában 1897 okt. 31.

Cavalotti *Félix,* olasz költő és képviselő, Macola szerkesztővel vívott párbajban elesett Rómában 1898 márc. 6. Énekek éneke című dramolettjét magyar szinre alkalmazta *Radó* Antal (Magyar Könyvtár, Budapest 1898).

Cave-dwelling, l. *Amerikai régiségek.*

Cavelier *Péter Gyula,* francia szobrász, megh. Párisban 1894 jan. 29.

Caversham (ejtsd: keversem), város Oxford angol grófságban, a Temze mellett, $1^1/_2$ km.-nyire Readingtől, (1891) 4966 lak., két temploma és több kápolnája van.

Cawnpore, l. *Kanpur* (X. k.).

Cayley *Arthur,* angol matematikus, meghalt Cambridgeben 1895 jan. 26.

Cazenove de Pradines *Eduárd* de, francia politikus, megh. Párisban 1896 aug. 13.

Čazma, l. *Csazma* (IV. k.).

Cazunguele, ürmérték portugál Alsó-Guineában = 14 lit.

Cebadilla (növ.), l. *Sabadilla* (XIV. k.).

Cebrian-Figuerollas *László* gróf, cs. és kir. kamarás, a főrendiház örökös jogu tagja, szül. Füleken 1823. A család spanyol eredetü; C. gróf édesatyja, *Antal* gróf, cs. és kir. kamarás és vezérőrnagy, az 1827. XLII. t.-c. által maradékival együtt honfiusíttatott. C. a katonai pályára lépett és mint kapitány hagyta el a hadsereget. Ekkor Kis-Szalatnyán megtelepedve, élénk részt vett a közügyekben. 1861. tagja volt a főrendiháznak; 1865. a losonci kerület képviselővé választotta. Egy cikluson át tagja volt a képviselőháznak. Egyik leánya, *Róza* grófnő Hubay Jenő zeneművész felesége.

Cebu, a Filippi-szigetek egyike, a Visayas-csoportban. Montero y Vidal szerint a sziget területe 6792 km², lakóinak száma 403,296. Erdei 45,000, megművelt földje 477,120 ha. Az összes birtokok értéke 9.485,740 frank. Az 1870-iki aratás értéke 7.130,330 frank; ebből esik: manilakenderre 3.082,500, cukorra 2.566,300, kukoricára 91,960, rizsre 1.294,405, dohányra 87,125 frank stb. Az állatállomány volt: 4634 ló, szamár és öszvér, 52,788 szarvasmarha, 23,673 sertés, 86,017 bivaly és 1203 kecske, összesen 6.732,600 frank értékben. Miként a mezőgazdaság aránylag magas fokon áll, a népnevelés is virágzó. A szigetnek 52 iskoláját 1894-ben 19,528 fiu és 16,280 leány látogatta.

Cecchi *Antal,* olasz utazó, 1894 óta zanzibári főkonzul volt. 1896 nov. 26. egy kisebb felfedezési expedició alkalmával a Benadir-partoknál a szomáliak kiséröivel együtt megölték.

Čech (ejtsd: cseh) *Szvatopluk,* cseh költő, szül. Ostředekben (Csehország) 1846 febr. 21. Miután Prágában elvégezte jogi tanulmányait, a Pokrok szerkesztője, később a Světozor, majd 1873—76. a Lumir, 1879 óta pedig a Květy társszerkesztője volt és közben mint ügyvéd is működött. Verses művei: Az álmok (1872); Az adamiták (1873); Versek (1874); Újabb versek (A cserkesz, Európa, Jan Žižka, A hársfa árnyékában stb., Prága 1880, 3. kiad. 1886); Václav z Michalovic (1882, 3. kiad. 1886); Dagmar (1883—85); Slavia (1889); Jitřní písně (A viradás dalai, 1887, 2. kiad. 1888). Prózai művei: Elbeszélések, arabeszkek és humoreszkek (1878—80, 4 rész); A halhatatlanság jelöltje (humoros regény, 1884); Keleti emlékek (1885). C. jelenleg a legismertebb és legkedveltebb cseh költő, ki egyúttal a jelenkor legjobb humoros elbeszélőinek egyike.

Cedál (lat.) a. m. átenged.

Cederström *Thure* báró, svéd genrefestő, szül. 1843 jun. 25. Eleinte katonatiszt volt és csak 1871 után kezdett a művészettel foglalkozni, miután odahagyta a katonai pályát. Tanulmányait Párisban, Düsseldorfban és Weimarban végezte, azután Münchenbe költözött. Kis képeit, melyeknek tárgyát többnyire a barátok életéből veszi, pompás humor és finom kidolgozás jellemzik. Legjobb művei: Olvasó dominikánusok (1885, stockholmi nemzeti muzeum); Jámbor dal; Vidám dal; Quartett; Koncert a zárdában; Rossz vendégek; Ujdonságok.

Cedriret, l. *Cörulignon.*

Cégadó, általában az az adó; amelyet a cégjegyzékbe bevezetett kereskedő cégek fizetnek. Ez idő szerint csupán *Brémában* van alkalmazásban és ott lényegére nézve a kereskedés után járó jövedelmi adó gyanánt jelentkezik. Először az 1884. V. 27., azután az 1887. I. 23. s végre az 1894. III. 3. törvények intézkedtek a C.-ról s most a legalább 600,000 márkára előirányzott adójövedelmet az adóköteles cégek öt osztályára átalányösszegben vetik ki, azután az egy-egy osztályra megállapított átalányösszeget a beosztott s C.-ra kötelezett kereskedőkre üzleti jövedelmük arányában osztják szét. Hamburgban 1893. javasolt a tanács a brémaihoz hasonló C.-t, de nem sikerült azt elfogadtatnia. z. z.

Cegei-tó, l. *Hódos-tó* (IX. k.).

Cegléd (IV. k.), rendezett tanácsu városban 1899. állami főgimnázium nyilik meg. Van polgári fiu- és leányiskolája, 4 pénzintézete, 6 gőzmalma és 2 gőztéglagyára, 2 könyvnyomdája, állandó szinháza, 4 artézi-, 22 fúrott közkútja, több jótékony intézete. Nevezetes Ungváry László nagy gyümölcsfaiskolája. Ref. temploma stilszerüség és nagy arányai tekintetében az első a hazában. Itt jelenik meg *Cegléd és Vidéke,* társadalmi és közgazdasági hetilap. *Török* István dr. és *Raffay* Ferenc dr. jogi irók hosszabb ideig szerkesztették, mostani szerkesztője *Neumann* Izidor dr. TH—V.

Cejlon (IV. k.). Az 1891. összeirt népesség kerületek szerint a következőképen oszlott meg:

A kerület neve	Területe km²-ben	Lakosok száma	Esik 1 km²-re
Nyugati	3.500	763,187	218·0
Közép	6,018	474,487	78·8
Északi	8,213	319,193	38·8
Déli	5,128	489,761	95·5
Keleti	9,473	148,727	15·7
Északnyugati	7,833	320,032	40·8
Északi közép	10,481	75,319	7·2
Uva	9,648	159,155	16·5
Szabaragarnuva	5,400	258,605	47·9

Nemzetiség szerint volt 6068 angol, 21,231 egyéb európai származásu, 2.041,158 szingáliai, 723,583 tamul, 216,156 egyéb nemzetbeli; vallás szerint: 877,043 buddhista, 615,932 hindu, 211,995 mohammedánus és 302,127 keresztény. 1894-ben 1000 lakosra esik 32·5 születés, 27·3 halálozás. A föld megművelése jelentékeny haladást tett. A 16.232,000 acrenyi területből 2.077,050 acre van megművelve és 854,800 acre a legelő. A művelés alatt álló területből 1896-ban 739,912 acre van rizszsel és gabonafélékkel bevetve; 23,003 kávéval, 363,824 teával, 3979 cinkhonával, 871,245 kókuszdióval, 10,122 dohánynyal, 30,882 kákaóval és 40,679 cimetfával. Ugyanekkor az állatállomány volt: 4383 darab ló, 1.253,368 szarvasmarha, 83,456 juh és 159,958 kecske. Legfontosabb ásványországi termék az ólom; 1896-ban 368 ólombánya volt. A gyöngyhalászat csaknem teljesen megszünt. A kereskedelmi forgalom emelkedőben van. 1897. volt a behozatal: 98, a kivitel 85 millió rupia értékü. A főbb kiviteli cikkek: kávé (1·7), cinkhona (0·06), tea (53·2), ólom (3), kókuszdió-termékek (11·1) és areka-diók (1·1 millió rupia). A behozatali cikkek: pamutáruk (5·9), besózott halak (2), rizs és gabonafélék (29·7), szén és koksz (7·7), szeszes italok és borok

(14 millió rupia). A kávé kivitele az utóbbi években nagyon alászállott, ellenben a teáé jelentékenyen növekedett. 1897. a C.-ban megfordult hajók tonnatartalma 6.704,747 volt. A sziget kereskedelmi hajóinak száma 1898. volt 187 vitorlás (13,458 t.) és 4 gőzös (629 t.). A népiskolák 1896. voltak állami iskolák 474, 44,538 tanulóval, segélyezett iskola 1130, 94,400 és magániskola 2268, 36,720 tanulóval. C. lakóinak számát 1896 dec. 31-én 3.008,466-ra becsülték. V. ö. *Geiger*, C. (Wiesbaden 1897) és *Schmidt*, C. (Berlin 1897).

Irodalom. Delmas E., Java, Ceylan, Páris 1897; Bruyas E., Deux mois à Ceylan, u. o. 1898. —zik.

Cejte, l. *Gúzskötél* (VIII. k.).

Celebesz (IV. k.). Lakóinak számát 1893. hivatalosan 2.003,979-re teszik. Jelenleg 3 nagy közigazgatási kerületre van fölosztva; ezek: Menado residentie, Ternate szultánság és függelékei, C. kormányzóság. Újabban nagy tavakat fedeztek föl rajta. A Matana-tó 480 m. mély, 20 km. hosszu és 5 km. széles; a Tovuti 120 m. mély; a Posszo 60 km. hosszu, 38 km. széles, lefolyása az 50 km. hosszu Posszo, amely a Tomini-öbölbe szakad.

Celesia (ejtsd: cselezia) *Emánuel*, olasz történetiró, szül. Finalében 1821 aug. 3., megh. Genovában 1889 nov. 29. Élénk részt vett az 1848—1849-iki harcokban, majd ügyvéd lett Genovában, ahol utóbb az egyetem könyvtárosának és az olasz irodalom tanárának nevezték ki. Mint kriminalista is jelentékeny volt. Főbb művei: Storia della rivoluzione di Genova (1848—49); Storie genovesi del secolo XVIII (1855); La congiure del conte Fiesco (1865); Istoria della universitá di Genova; Dell'antichissimo idioma de' Liguri; Porti e vie strate dell'antica Liguria; Storia della letterature in Italia nei secoli barbari (1882—83, 2 köt.).

Celetron, l. *Kasztoria* (X. k.).

Celio, *Monte*, l. *Caelius mons* (IV. k.).

Célkarika, a versenypályákon a birói páholylyal szemben a pálya tulsó oldalán felállított szines vasabroncs, mely a pálya végét, ahol t. i. a verseny véget ér, jelzi.

Celle, porosz város, (1895) 19,438 lak.

Celliták, l. *Alexiánusok* (I. k.).

Celloidinpapiros v. *kollodiumpapiros*, fényképek másolására alkalmas fényérzékeny papiros, amelynek szinoldala klórezüstöt és salétromsavas ezüstöt tartalmazó réteggel van bevonva.

Celluloid, áttetsző, szagtalan, kemény, de ruganyos szarunemü test, mely vizben nem oldódik, könnyen kigyul és kormozó lánggal ég. Úgy állítják elő, hogy megőrölt lőgyapothoz 50% kámfort vagy kámforoldatot borszeszben feloldva hozzáadnak és erős összekeverés után és 70—125 foknyi hő mellett erős viznyomásnak teszik ki. 125°-nál formába lehet sajtolni és melegítés és sajtolás útján heggeszteni is lehet. A szerint, hogy milyen célra akarják felhasználni, zsirt v. festékanyagokat adnak hozzá. Ha a C.-ot vizüveggel mossák és foszforsavas nátriumot adnak hozzá, elveszti gyulékonyságát. Újabban a C.-ból törhetetlen szárazlemezeket készitenek fotográfusok számára; de használják az elektrotechnikában szigetelőül is, mert a savaknak ellentáll; ez okból az akkumulátorok tartóit is C.-ból készitik. Használják vizmérőknél s egyéb vizben levő eszközöknél, mert nem oxidálódik s a viz nincs reá hatással. Készítettek *C.-tükröket* is, de ezek nem bizonyultak célszerüeknek. Használják azonfelül korallok, s kövek hamisítására is, de imitálják C.-dal az elefántcsontot, a szarut és a kaucsukot is. Készítenek belőle fésüket, sebészeti szereknek nyeleket, billiárdgolyókat, vizálló gallérokat. vért.

Célpont, a céltáblákra rajzolt körök közepét egy fekete, mintegy 2—3 cm. átmérőjü pont foglalja el. Természetesen ezt legnehezebb eltalálni és azért legtöbbet is «számít».

Céltábla, a lövősportnál használatos, fából vagy vasból, esetleg kőből, földhányásból készült merőleges sik, melyre fehér alapon fekete idomok, többnyire körök vannak rajzolva. A C.-nak mindenesetre oly vastagnak kell lennie, hogy a golyó át ne hatolhasson rajta.

Celtes *Konrád*, l. *Celsis* (IV. k.).

Célvonal, az az egyenes, mely a versenypályák birói páholya előtt felállított oszlopot a páholylyal a pálya tulsó felén szemben álló célkarikával összeköti.

Ceneda, l. *Vittorio* (XVI. k.).

Cenk (Cenktető), Brassó fölött levő hegy ormán 1896 okt. 18. leplezték le az ezredévi ünnep alkalmából állított emléket.

Censores, l. *Cenzor* (IV. k.).

Centarello, l. *Centinajo*.

Centaurok, l. *Kentaurok* (X. k.).

Centiloquium (lat.), száz közmondásból álló gyüjtemény, aminők különösen a középkorban voltak divatosak, s melyeket többnyire apokrif (néha egészen mesés) szerzőknek tulajdonitottak. Ilyenek voltak p. az állitólagos *Ptolemaios-féle* nemkülönben az, melyet hol tudós arabokra, hol a mesés *Hermes Trismegistosra* vezettek vissza.

Centiméter = 0·01 m. = 10 mm.

Centinajo (olasz, ejtsd: csentinájo), a mázsának régi olasz neve, amely a méterrendszer elfogadása előtt Olaszország különböző vidékein kisebb-nagyobb eltérésekkel volt használatban. *Trieszt-ben* 1858-ig 10 C. = 1 migliajo; 1 C. = 100 funti, vagyis bécsi font. *Velencében* 1869-ig 1 C. = 100 libra (1 libra = 460·142 g.), v. 56·0142 kg. *Ferrarában* 1859-ig = 34·514 kg. *Anconában* régebben 1 C. = $^2/_3$ cantoro = 4 rubbi, à 25 libra, vagyis 1 C. = 32·96 kg. *Rómában* 1 C. = 100 libra = 33·9073 kg. A *Jóniai szigeteken* talantónak is hivták és tett 45·359 265 kg.-ot. Jelenleg *C. metrico* v. *centarello* néven a métermázsát nevezik.

Centropus (állat), a kakukfélékhez tartozó madárnem, amelynél a belső ujj hosszu egyenes karommal ellátott, 10 kormánytollal. Tollazatuk kemény, p. *C. aegyptiaeus* And., mely É.-Amerikában él.

Centrumpárt, a politikában a parlamentáris testület ama pártja, mely a jobboldal (konzervativ párt) és a baloldal (liberális párt) között középállást foglal el és ezt külsőleg is kimutatja azzal, hogy helyét az ülésterem közepén választja. Néha még bal és jobb centrumot is megkülönböztetnek.

Jelenleg C.-nak nevezi magát a klerikális párt a német birodalmi gyülésen, a porosz képviselő-

házban, a bajor és a württembergi második kamarában. Már 1860. egy katolikus képviselőkből álló csoport C.-nak nevezte magát, de ez a név később feledésbe ment. Az első német birodalmi gyülésbe való 1871-iki választások alkalmával a klerikálisok ismét politikai párttá tömörültek és a birodalmi gyülés megnyitása után hatvanhárman, mint C. az ülésterem közepén foglaltak helyet. Bár a párt kijelentette, hogy csak politikai céljai vannak, nem pedig felekezetiek, mégis kezdettől fogva az volt egyetlen törekvése, hogy a r. kat. egyház jogait megvédje. Minthogy a német birodalom nem törekedett az egyházi állam helyreállítására, a párt a birodalmi kormánynyal szemben hosszu ideig, különösen az 1871. kitört kulturharc alatt ellenzéki álláspontra helyezkedett, de már 1879. támogatni kezdte Bismarck új vám- és gazdasági politikáját. Mikor ez, hogy a centrumot megnyerje, vagy legalább felbomlaszsza, keresztülvitte a májusi törvényhozás revizióját és Németországnak a pápával való kibékülését, a párt ez engedményeket csak tartózkodással fogadta és főképen a birodalmi gyülésben, hol 1881—87 és 1890 óta számbeli erejével (több mint száz tag) döntő súlya volt, az ellenzéken maradt. *Windthorst* (XVI. k.) teljesen magához ragadta a párt vezetését, a lengyelek és a szeptennátus kérdésében még XIII. Leo pápa kívánsága ellenére is a kormány ellen szavazott s az iskolaügy klerikalizálásáért való harcot tűzte ki a párt új programmja gyanánt. Windthorst halála után (1891) megszünt az a szakadás, mely a párt arisztokratikus és demokratikus elemei közt mutatkozott és a párt egysége teljesen helyreállott.

Az 1893. hadügyi reformmal szemben a C. két táborra oszlott. A többség a kormány által követelt újonctöbbletet ellenezte, mig a kisebbség Huene, Ballestrem gróf és Porsch alatt hajlandónak mutatkozott a többletet megszavazni. Ez ellentét hatása alatt Hompesch gróf a párt elnökségéről lemondott és ez idő óta Lieber képviselő szerepel mint a párt főintézője. Az 1893 jun. választásokban a magában meghasonlott C. csak 96 mandátumot tudott elnyerni a kezében volt 106 mandátum közül. Az orosz kereskedelmi szerződéssel szemben a párt újra két táborra oszlott, a szocialisták megfékezésére tervezett reakcionárius törvényjavaslatokat (Umsturz-Vorlage) pedig a bizottságban ugyan helyeselték, a plenumban azonban annyira módosították, hogy a javaslatot eredeti céljából egészen kiforgatták, minek az lett a vége, hogy magának a kormánynak sem kellett többé. Mint a legnépesebb párt 1895 márc. óta az első és harmadik elnöki széket birta. Az agráriusok kívánságaival szemben a C. rideg álláspontra helyezkedett és 1896 jan. Kanitz gróf indítványa ellen szavazott. 1897. megújította a párt a jezsuita-rend visszahivására, illetőleg megtűrésére vonatkozó régi óhaját, melyet azonban a birodalmi kormány most sem teljesített. 1898. Lieber és pártja megszavazta az új hajóhadi hitelt és az új katonai büntető törvényjavaslatot. 1899. pedig a C. ügyesen kieszelte azt a formulát, melynek alapján aztán a birodalmi gyülés többsége a hadsereg létszámának felemelését jóvá hagyta. Ezzel felfelé nagy politikai sikert ért el, de másrészt választóinak száma különösen Bajorországban a független bajor paraszt-egyesület megalakulása folytán érzékenyen leapadt. M. L.

Centum putea (a. m. százkút), a Peutinger-féle térképen (l. *Itinerarium*, IX. k.) a második állomás a Duna bal partján vezető római hadi út mentén. Eleinte Buziás táján keresték, az újabb vélemények pedig Moldova, Oravica, Alibunár és Moravica környéke, Stamorin és Butyin tája, végül German falu között oszolnak meg. L. M.

Cephalocele (gör.-lat.) a. m. agyvelővérzés, l. *Agyelő* (I. k. 206.).

Cephalonia, l. *Kefallenia* (X. k.).

Cephalophora (állat), vagy *fejes lágytestüek*, mindazok a lágytestüek, melyeknek testén a fej többé-kevésbbé felismerhető, ilyenek a *fejlábuak* (Cephalopoda), a *szárnylábuak* (Pteropoda) és a *haslábuak* (Gasteropoda). D. J.

Cephalotrypsia, l. *Kefalotripszia* (X. k.).

Cephalotus *Labill.* (növ.), a róla nevezett kis család (Cephaloteae) füve, a Saxifragaceák rokonságában, egyetlen egy fajjal Ausztráliában. A *C. follicularis* Labill. 4, molyhos, selyemszőrü, nyeles tölevelekkel. Ezeknek egy része lapos elliptikus és épszélü, másrésze a *Nepenthesé* módjára kancsóalaku s fedővel záródik. L. *Bogárfogó növények* (III. k.). BORB.

Cephalus, l. *Kephalos* (X. k.).

Cephissus, l. *Kefizosz* (X. k.).

Cephus (állat), l. *Fadarazsak* (VI. k.).

Cepla, Magyarország középkori vizrajzában a. m. a Tapoly folyó.

Cepola *L.* (állat), a tüskeparás halak (Acanthopteri) rendjébe tartozó tengeri halnem, melynek hét faja ismeretes.

Ceradini (ejtsd: cserákin) *Gyula*, olasz fiziologus, szül. Milanóban 1844 márc. 17., megh. u. o. 1894 jul. 24. 16 éves korában résztvett a Garibaldi-harcokban Sziciliában, aztán orvostudományt tanult Paviában, 1868. promoveáltatta magát Palermóban, 1869. az ált. szegényháznál Milanóban asszisztens lett, 1869—70. Helmholtz mellett dolgozott Heidelbergában, 1870—72. Ludwig mellett Lipcsében, 1873. Schiff mellett Firenzében s még ugyanezen évben a fiziologia rendes tanára Genovában. 1882. visszavonult Milanóba, hogy kizárólag tanulmányainak éljen. Fontos dolgozatai vannak a szív működéséről, a fulladás okozta halálról stb. Ezenkivül önműködő blockszisztémát is talált föl a vasutak számára. Munkái: Meiokardie und Auxokardie (Heidelberga 1869); Der Mechanismus der halbmondförmigen Herzklappen (Lipcse 1872); Qualche appunto storico-critico intorno alla scoperta della circolazione del sangue (Genova 1875); Difesa della mia memoria intorno alla scoperta della circolazione del sangue (u. o. 1876); Ricerche critiche ed esperimentali intorno al meccanismo della circolazione del sangue (Torino 1876); A proposito dei due Globi Mercatoriani 1541 e 1551 (nem teljes).

Cerastes *Wagl.* (állat), l. *Szarvaskigyó* (XV. k.).

Ceratochloa pendula (növ.), l. *Rozsnok* (XIV. k.).

Cerberus, l. *Kerberos* (X. k.).

Cerda, *de la*, spanyol nemesi család, mely *Ferdinándra*, X. Alfonz, Kasztilia és Leon királyának legidősebb fiára viszi vissza származékfáját. Ez 1269. IX. Lajos francia király leányát vette nőül és elesett 1275. a mórok ellen viselt háborúban. Két idősb fiától legifjabb fia *Sancho* ragadta el a kir. hatalmat. Az ifjabb fiu, Alfonz herceg erre Franciaországba távozott, ahol őt Szép Fülöp Lunel marquisivá és Languedoc helytartójává tette. Ő tőle származik a *Medina-Sidonia* hercegi család. Alfonz legidősebb fia, *C. Lajos*. IV. Fülöp hajóhadát fényes diadalra vezényelte az angolok ellen és 1344. a pápa által a Kanári-szigetek hercegévé neveztetett ki. M. L.

Cerea-viasz, l. *Koppernikus-pálma* (X. k.).

Cereolus, kákaóvaj, gelatine vagy más alapanyagból készült pálcika, melybe gyógyszert gyúrva, üregbe, de leginkább húgycsőbe vezetjük be. Belevezetvén a csőbe, a pálcika kákaóvaj vagy más alapanyaga feloldódik s a gyógyszer felszívódik. Mindenféle gyógyszerekkel készülnek. A legközönségesebbek: *Tanninpálcikák:* 10·0 g. fehér gelatinet 20·0 g. glicerin és 20·0 g. viz keverékében feloldunk és 0·5 g. tannint adunk hozzá, mit előbb pár csepp vizben feloldottunk, az igy nyert folyadékot kiolajozott formába öntjük. *Jodoformpálcikák:* 10·0 g. kákaóvajat melegitve megömlesztünk és 1·0 g. faolajat és 1·0 g. jodoformot belekeverve mintába öntjük. SCH—R.

Ceres, a brit-afrikai fokgyarmat egyik kerülete, Fokvárostól ÉK-re, kiterjedése 10,025 km², 5962 lak., virágzó mezőgazdasággal és bortermeléssel. Főhelye C. a Brede folyó partján, a Mitchell-hágó magaslatán, hittérítő-állomással, (1891) 1758 lak.

Ceresio, l. *Luganói tó* (XI. k.).

Céresolle (ejtsd: szerezól) *Pál*, svájci ezredes, szül. Friedrichsdorfban (M. m. Frankfurt) 1832. Miután a svájci hadseregbe lépett, mint tüzértiszt a vezérkarba került. Mint Waadt kanton állami tanácsosa, 1865-ig e kanton katonai ügyosztályának élén állott. 1870. ezredessé nevezték ki és beválasztották a szövetségtanácsba, melynek 1876-ig tagja volt és melyben előbb a pénzügyi, majd a katonai ügyosztályt vezette. Miután 1876—85.a Suisse-Occidentale-vasút igazgatósági tagja volt, átvette az első hadosztály parancsnokságát, 1891. pedig az első hadtest élére került.

Cereus, a C. grandiflorus virágaiból készült folyékony kivonat, szívbajoknál rendelik. Egy alkaloidot illetve egy glikozida nyomait tartalmazza, mely erős szívméreg. A köznép a virág kinyomott nedvét vizkór esetén iszsza meg. A *C. eburneus* (Solm Dyk), *C. peruvianus* egy alkaloidát tartalmaznak, mely békába fecskendezve görcsöket okoz. SCH—R.

Cerknica, l. *Zirknitz* (XVI. k.).

Cernay, város, l. *Sennheim* (XIV. k.).

Cernuschi *Henrik*, olasz közgazdasági iró, megh. Mentoneban 1896 máj. 12. Japán-khinai muzeumát Páris városára hagyta.

Cerotin, l. *Cerilalkohol* (IV. k.).

Cerri *Kajetán*, osztrák költő, megh. Karlsbadban 1899 máj. 27.

Cerro (spanyol) a. m. halom, domb.

Certhiidae (állat), l. *Fakúszók* (VI. k.).

Cervarius, dalmát történetiró, l. *Tubero* (XVI. k.).

Cervera y Topete *Paszkál* don, spanyol tengernagy, szül. 1839 febr. 18. és 1853 óta szolgál a spanyol hajóhadon, mely idő alatt Ceuta, a riff-kalózok s a karlisták ellen harcolt. Az 1898. amerikai háboru kitörésekor az egyik spanyol flottával Cadixból Kuba megvédelmezésére küldték és sikerült is neki (az amerikaiak figyelmét kijátszván) flottáját San Jago da Cuba kikötőjébe vezetni (1898 máj. 19.). Ámde most Sampson amerikai admirális a kelepcébe került spanyol flottát elzárta s az öbölben ostromzár alá vette. Miután Shafter tábornok a szárazföld felől is ostrom alá fogta San Jagót, Sampson pedig az öböl bejárást őrző fortokat egymásután rommá lőtte: C. előtt nem nyilt más út, mint vagy megadni magát, avagy vakmerően az amerikai flotta sorain át kitörni s a nyilt tengerre menekülni. C. az utóbbira határozta el magát, nehogy Montijo társának példájára az öbölben elfogják. Blanco, a kubai főparancsnok egyébiránt szintén megparancsolta a kirohanást és igy C. jul. 3. délelőtt 10 órakor teljes gőzerővel kitört az öbölből. Ámde az amerikai hajók kitünő ágyui kereszttűzbe vették a spanyolokat és a 10 hajó közül hetet még az öbölben összelőttek, a többi hármat, köztük a Vizcaya admirális-hajót, az Almirante Oquendót s a Christobal Colont Kuba partján utolérték és tűzbe borították, mire azok a parti szirtek közé szorulva, egyik a másik után elégtek. A spanyolok hősiesen küzdöttek, de hajóik hiányos felszerelése és csekély számu, meg ósdi szerkezetü ágyui kikerülhetetlenné tették bukásukat. C. inkább öngyilkos, mintsem fogoly akart lenni, de az amerikaiak kihalászták a tengerből és Sampson kitüntető módon fogadta, nemkülönben tiszttársait. Nemsokára szabadlábra helyezték és C. visszatérhetett Spanyolországba, ahol ezalatt a felizgatott közvélemény s a képviselőház a legheveseb támadásokat szórta a szerencsétlen hadvezérek ellen és C.-t is elhalmozták szemrehányásokkal. C. azonban kimutatta a szenátusban, hogy a hajóhad elhanyagolása az előbbi hadügyminisztert s kormányokat terheli s hogy midőn instrukciókért és segélyért fordult a hadügyminiszterhez, ez még feleletre sem méltatta és teljesen sorsára hagyta. E körülmények utóbb a hadi törvényszéket is arra birták, hogy C.-t felmentse (1899 aug.). M. L.

Cervignano (ejtsd: cservinyánó), osztrák mezőváros Gradisca isztriai kerületben, a hajózható *Aussa* mellett, melyet valamivel lejebb csatorna segitségével átvezettek a maranói parti tavon s mely Portobusónál az Adriai-tengerbe ömlik, az olasz határ közelében, (1890) 2342 olasz lak., kikötővel.

Cervix (lat.) a. m. nyakszirt, nyak.

Ceschi a Santa Croce (ejtsd: cseszki a szanta krocse) *János* báró, a déltiroli régi nemes, 1894. pedig főágában grófi rangra emelt C.-család (bárói rangu) mellékágának sarja, szül. Trientben 1827 márc. 25., a Johannita-lovagrend nagymestere. Mint ilyen (Ausztriában) fejedelmi, illetőleg biboros rangban áll. Egyúttal cs. és kir. kamarás és az osztrák urakházának élethossziglani tagja. Lakik Trientben és Rómában. — A *grófi*

főág feje jelenleg *Alajos* gróf, szül. 1825 jan. 8., kamarás, az osztrák urakházának tagja s a maltai lovagrend tiszteletbeli tagja; egy ideig az osztrák tengerpart és Trieszt városának helytartója volt.

Cestius *Gaius*, római lovag, alighanem egy és ugyanazon személy azzal, aki Kr. e. 44. a praetori meltóságot viselte és Antoniusnak nagy ellensége volt. Ennek a viszonynak révén veszítette el életét valószínüleg már 43. a proscriptiók alkalmával. Halála után örökösei (közöttük Agrippa is, I. k.) a Porta Ostiensis közelében azt a síremléket állították neki, mely C. piramisának nevén ismeretes: 330 napig készült és maig mutatja a festések nyomát, melyekkel az ókorban díszítve volt. L. M.

Cetfaggyu, l. *Spermacet* (XV. k.).

Cetinsav a. m. palmirinsav (l. o., XIII. k.).

Cetonidae (állat), l. *Virágbogarak* (XVI. k.).

Cetrarsav vagy *cetrarin*, $C_{18}H_{16}O_8$, szintelen, keserü izü, vizben és éterben kevéssé, de meleg borszeszben jól oldható, tűalaku kristályokat alkot. Melegítésnél megbomlik, és borszeszben feloldva a levegőn megbarnul. Előfordul az izlandi mohban és tőle vette nevét (Cetraria islandica).

Cette, francia kikötőváros, (1896) 32,729 lak. A nemzetközi forgalom szolgálatában 1895. érkezett 999 hajó 543,268 t. tartalommal és a francia kikötőkből 1024 hajó (427,909 t.). 1896. volt a behozatal 135·3 (ebből bor 87·4. fa 11·6, kémiai gyártmányok 5·9), a kivitel 28·3 millió frank (bor 8 millió frank).

Ceulen *Ludolf*, l. *Ludolf van Ceulen* (XI. k.).

Cevadin, l. *Veratrin* (XVI. k.).

Cezimbra, portugál város, (1890) 8438 lak.

Chabaneau (ejtsd: sabanó) *Kamill*, francia nyelvtudós, szül. Noutronban (Dordogne département) 1831 márc. 4-én. 1879 óta tanár Montpellierben. A Revue des langues romaines c. folyóiratban sok ó-provencei szöveget adott ki. Egyéb művei: Histoire et théorie de la conjugaison française (Páris 1868, 2. kiad. 1879); Grammaire limousine (u. o. 1876); Biographies des troubadours (az Histoire générale de Languedoc X. kötetében, 1885).

Chabarowka (Chabarowsk), l. *Habarovka* (VIII. köt.).

Chabaud-Latour (ejtsd: sabó-latúr) *Ferenc Ernő Henrik* báró, francia tábornok és miniszter, szül. Nimesben 1804 jan. 25., megh. 1885 jun. 11. Résztvett az algeriai expedicióban, majd Páris erődítési munkálataiban, 1837—43. az orléansi herceg parancsőrtisztje volt és 1857. hadosztályparancsnok lett. Egyúttal a császári közoktatásügyi tanács és a református egyházak központi tanácsának tagja volt. Az 1870—71-iki párisi ostrom alatt, mint a műszaki kar parancsnoka, résztvett a város megvédésében. A juliusi monarkia alatt 1837—48. mindig a konzervativ párttal a minisztérium mellett szavazott. Azóta buzgó orleanistának tekintették. 1871 febr. 8. beválasztották a nemzetgyülésbe, ahol a jobboldali centrumhoz csatlakozott és többször a nemzetgyülés alelnöke volt. 1874 jan. 20-tól 1875 márc. 10-ig belügyminiszter, 1877-től kezdve pedig élte fogytáig kinevezett szenátor volt.

Chabert-féle olaj (Oleum contra Taeniam Chaberti), terpentin- és állati olajból lepárolt szintelen folyadék. Pántlikagiliszta ellen adják, 20—30 cseppet, napjában többször.

Chabir, afrikai karaványvezető.

Chaboras, l. *Chabur* (IV. k.).

Chabrier *Manó*, francia zeneszerző, meghalt Párisban 1894 szept. 13. Töredékben hátrahagyott Briseïs c. dalmüve 1899. Berlinben, majd Párisban rendkivüli sikert aratott.

Chachani (ejtsd: csacsáni), hegy Peruban, 19 km.-nyire északra Arequipától, 6096 m. magas, 1894. meteorologiai állomást állitottak fel e hegyen (a legmagasabbat a földön) 5075 m. magasságban a tenger szine felett, a hó határán alul.

Chacta, l. *Csoktá* (IV. k.).

Chadidsha, l. *Khadidsa* (X. k.).

Chaetoderma *Low.* (állat), a *Placophora* alrendbe tartozó haslábu lágy testüekkel közel rokonságban álló állatnem, héj nélkül. Egyetlen faja a *C. nitidum* Low. csak újabb időben vált ismeretessé; az észak-európai tengereket lakja.

Chaetognatha (állat), a férgek állatkörének egyik sajátságos csoportja, melyet némelyek külön osztálynak tekintenek, mások ellenben a fonálférgekkel hozzák kapcsolatba. Fajai valamennyien tengeriek. Magyarul *nyilférgeknek* nevezik. D. J.

Chaetopoda (állat), a gyürüsférgek egyik nagy csoportja. L. *Sörtelábuak* (XV. k.).

Chaibar, l. *Khaibar* (X. k.).

Chaiber, l. *Khaiber* (X. k.).

Chaifa, l. *Haifa* (VIII. k.).

Chain (ang., ejtsd: csén) a. m. lánc, angol és északamerikai hosszuságmérték, melyet földmérésre használnak. 1 C. = 4 rods; Angliában 1 C. = 20·116 m., az Egyesült-Államokban pedig = 18·288 m.

Chaireddin (Haireddin), l. *Barbarossa* (2., II. k.).

Chaix (ejtsd: sé), növénynevek mellett *Chaix* Domonkos (szül. Dauphiné Mont-Auroux városában 1731., megh. mint bauxi pap Gap mellett 1800.) nevének rövidítése; Dauphiné flóráját ismertette.

Chakan, l. *Khákán* (X. k.).

Chaki, l. *Khaki* (X. k.).

Chalcit, l. *Kalcitok* (X. k.).

Chaldaea, l. *Khaldea* (X. k.).

Chalfont Saint Giles (ejtsd: cselifont szent dsájlez), angol falu Buckingham grófságban, Windsortól északra 16 km. távolságban, itt van az a ház, hol Milton az Elveszett paradicsom c. eposzát irta.

Chalga, khinai város, l. *Kalgan* (X. k.).

Chalid, l. *Khálid* (X. k.).

Chalifah, l. *Khalifa* (X. k.).

Chalil, l. *Khalil* (X. k.).

Chalki, sziget, l. *Kalki* (X. k.).

Chalkis, sziget, l. *Kalkisz* (X. k.).

Chalkophyllit, l. *Kalkofillit* (X. k.).

Chalkopyrit, l. *Kalkopirit* (X. k.).

Chalkotypia, l. *Kalkotipia* (X. k.).

Chalkoxylographia, l. *Kalkoxilográfia* (X. k.).

Challemel-Lacour *Pál Amand*, francia publicista, megh. Párisban 1896 okt. 26. Reinach J. kiadta: Oeuvres oratoires de C. (Páris 1897).

Chalmers (ejtsd: csamersz) *Jakab*, angol könyvkereskedő, szül. Arbroath-ban (Skócia) 1782.,

megh. Dundee-ben 1853. Ifju korában egyik bátyja könyvkereskedésébe lépett Dundee-ben, mit később átvett és virágzásra emelt, ő találta fel a levélbélyeg mostani alakját. Patrik fia 29 röpiratban bizonyította, hogy a felragasztható levélbélyeg feltalálója nem, mint azt 1881. terjesztették, Hill Roland, hanem atyja volt.

Chalotais (ejtsd : saloté) *Lajos René de Caradeux* de la, a bretagnei parlament főügyész, szül. Rennesben 1701 márc. 6., megh. 1785 jul. 12-én. 1761 dec. és 1762 máj. a parlament elé terjesztett Comptes rendus des constitutions des Jésuites c. jelentéseivel nagyban hozzájárult a jezsuitáknak Franciaországból való kiűzéséhez. Essai d'éducation nationale, ou plan d'études pour la jeunesse (Genf 1763) c. tanulmányában a jezsuiták nevelési rendszerével egy természetesebb rendszert állít szembe. Amikor azonban ellenezte a minisztérium adójavaslatait, ráfogták egy a minisztériumot gyalázó névtelen röpirat szerzőségét és 1765 dec. fiával együtt elfogták, majd pedig Saintesbe internálták. Hivatalát csak 1775. foglalhatta el ismét. Voltaire megvédelmezte C. ártatlanságát és a francia nemzet is az ő pártjára állott. Ápró aktái a következő címmel jelentek meg: Procès instruit extraordinairement contre M. de Caraduc de la C. (1767).

Chalybs (gör.-lat.) a. m. acél; a név a chaliboktól (l. o., IV. k.) származott. *Chalybeata*, vastartalmu orvosszerek, p. *Vinum chalybeatum*, vastartalmu bor.

Cham, Noé fia, l. *Kham* (X. k.).

Cham (ejtsd : kam), voltaképen *Amédée de Noé*, francia karrikatura-rajzoló, szül. Párisban 1819 jan. 26., megh. u. o. 1879 szept. 6. Előbb Delaroche Pál, majd Charlet tanítványa volt. Később főképen a groteszk rajzra adta magát. Első karrikaturái 1842. jelentek meg. Szatirikus rajzait és vázlatait az Almanac prophétique, a Musée Philipon, főkép pedig a Charivari évfolyamaiban, később külön albumokban adta ki. V. ö. *Ribeyre*, C., sa vie et son oeuvre (Páris 1885).

Chamaedrys (növ.), l. *Veronikafü* (XVI. k.).

Chamberlain, 1. *József* (IV. k.), angol államférfiu. 1895 jun. megbuktatta a Rosebery-kabinetet és azután a gyarmatügyi minisztérium vezetésére vállalkozott Salisbury harmadik minisztériumában. Ebben az állásban radikális multját nem tudta egészben megtagadni és megfontolatlan, heves beszédeivel nehányszor kellemetlen helyzetbe hozta a Salisbury-kabinet tagjait. Jamesonnak 1895 dec. 31. Transzválba tett betöréséről volt tudomása (ámbár a kaland dicstelen vége után ezt letagadta) s mindent megtett, csak hogy a bűnösök ne lakoljanak s a vizsgáló bizottság előtt a tényállást elhomályosítsa. Legfőbb vágya az összes angol gyarmatok szorosabb egyesülésére s a brit gyarmat-állam minél nagyobb kiterjesztésére irányul s e cél elérésében nem retten vissza semmiféle eszköztől. Viktória királynő 60. születésnapja alkalmából maga köré csoportosította az összes gyarmatok vezérférfiait s ugyancsak lelkükre kötötte a létesítendő federalisztikus szövetséget. Politikájának egy másik sarktétele, hogy Dél-Afrikában az angol túlsúly okvetlenül fentartandó s ebből a szempontból kiindulva, Transzvál köztársaságnak és Krüger elnökének magatartását minduntalan kifogásolja és folyton ürügyet keres a háborura. Midőn a német császár Krügernek rokonszenvét fejezte ki, C. hevesen kikelt Németország ellen. Egyiptomban diadalra juttatta Anglia tekintélyét és megélte Szudán visszafoglalását (1898—99). Nyugati-Afrikában és Ausztráliában is terjedt a brit hatalom. Khinában Talienvan nyilt meg az angol hajók előtt, de Németország betelepedése Khinába oly nagyon elkeserítette C.-t, hogy Birminghamban (1898 márc.) mondott beszédében s a jun. 10. parlamenti beszédében feltünő barátságtalan szavakban emlékezett meg Németországról és az északamerikai Egyesült-Államokkal való szövetség mellett kardoskodott. A Szamoa-kérdésben is az amerikaiakkal járt karöltve a németekkel szemben. A Niger-társulat afrikai területének az állam által történt megvétele következtében (kezében lévén több száz részvény) módfölött meggazdagodott. — Fia, *Ch. János Austen*, szül. 1863. Cambridgeben és Berlin meg Párisban végezte tanulmányait és 1892. az alsóházba választatta magát. 1895 jun. az admirálitás lordja lett. M. L.

2. *C. Houston Stewart*, angol zenetörténetiró, szül. Portsmouthban 1855 szept. 9. Gazdag ember létére nem kötötte magát álláshoz és csak kedvelt tanulmányainak él. Jelenleg Bécsben tartózkodik. Néhány fontos munkát irt bálványáról, Wagner Rikárdról és az új zene-irányzatokról, ilyenek: Das Drama R. Wagners (1892); R. Wagner und Praeger (1894); R. W. (1895); Recherches sur la sève ascendante (1897); Das 19-te Jahrhundert (I. köt., 1898). M. L.

Chambre syndicale (francia, ejtsd: saŋbr szeŋdikál), a munkásoknak és vállalkozóknak franciaországi egyesületei, amelyeket az ipari foglalkozások szerint külön-külön csoportosítva szerveztek, hogy azokban saját különleges érdekeiket békés megegyezéssel igazítsák el. Lényegükre nézve munkás-szakegyesületek.

Chambrun (ejtsd : saŋbröñ) *Adalbert* gróf, francia műkedvelő, szül. 1821 nov. 21., megh. Nizzában 1898 febr. Egy ideig állami szolgálatban működött s felvitte a prefektusságig. Azután a dúsgazdag Desmarest kisasszonyt vette nőül, aki millióit és művészi hajlamait megosztotta vele. A Condé-palotában (Párisban) oly muzeumot létesítettek, mely megbecsülhetetlen műkincseket rejtett magában. Azonfelül pedig megalapitották a Musée socialet, melyben mindazok a dolgok (találmányok stb.) voltak láthatók, melyek a munkások szociális helyzetét javítani voltak hivatva. Mint Wagner Rikárd nagy tisztelője «A század művészéről» tanulmányt is irt. M. L.

Chamoisit, l. *Chamosit* (IV. k.).

Champéry, l. *Illiez* (IX. k.).

Champin (ejtsd: saŋpeñ), több amerikai korcs szőllőfajta viseli e nevet C. kitünő francia gazda tiszteletére. E korcsok a Vitis rupestris, candicans, riparia, monticola és cordifolia fajok különböző kereszteződése által keletkeztek. Növésük erős, fürtjök apró, gömbölyü viola-fekete, vastaghéju kellemetlen izü bogyókkal. A filloxerának jól ellentáll, s mert rajta az ojtások igen jól fogamzanak: vadtőül ajánlatos. MZV.

Champollion-Figeac *Aimé*, francia archeologus, megh. 1894 márc. 20.

Chanar, l. *Csanar*.

Chancre, l. *Sanker* (XIV. k.).

Chandia, bányászközség Kolumbia D.-amerikai köztársaság Cauca kerületében, a Rio Cauca mellett, ezüstbányákkal.

Chandless (ejtsd: csendlesz) *Vilmos*, angol utazó, szül. Londonban 1829 nov. 7., megh. 1896 jun. 5. Chambridgeben végezte a jogot és 1854. Észak-Amerikába ment, hol kisebb-nagyobb utazásokat tett és a Nagy-Sóstót is meglátogatta. 1858-tól Dél-Amerikában folytatta utazásait, kiválóan az Amazon folyam vidékéről készített szép felvételeket, 1864—65-ig a Purus folyón fölfelé, egész a forrás vidékéig jutott el, ezzel a londoni földrajzi társaság aranyérmét nyerte el; 1869—70-ig a Madeira és Tapajos vidékét kutatta át. Utazásairól a londoni földrajzi társaság lapjában számol be. Önálló műve: A visit to Salt Lake and the Mormons of Utah (London 1857).

Chandos herceg, l. *Buckingham* (4., 5., III. k.).

Chanka, tó, másként: *Kengka* (X. k.).

Chanoine (ejtsd: sanoan) *Károly*, francia tábornok és hadügyminiszter, szül. Dijonban 1835. A katonai pályára lépett s először az 1857—60. khinai expedicióban szerepelt mint a törzskar alelnöke, majd Japánban járt diplomáciai kiküldetésben. Részt vett az 1870—71-iki háborúban is, azután (1878) Szt.-Pétervárra küldték a követséghez. Gambetta hivei közé tartozott és köztársasági érzelmeit nem titkolta. 1898 szept. Brisson felajánlotta neki a hadügyminiszteri tárcát oly föltétel mellett, hogy C. a Dreyfus-pör revizióját nem ellenzi, az igazság kiderítése elé nem gördít akadályokat és hajlandó a tulajdonképeni vétkeseket, ha mindjárt a törzskar kötelékébe tartoznának is, megbüntetni. C. e föltételeket elfogadta és a tárcát elvállalta, de a minisztertanácsban vonakodott a pört a semmitőszék elé vinni, a döntő ülésben pedig 1898 okt. 25., anélkül, hogy minisztertársait előbb értesítette volna, parlamentáris államokban hallatlan módon, t. i. a kamara szine előtt jelentette be lemondását és ezzel a cserben hagyott Brisson-kabinet bukását okozta. A rennesi tárgyaláson (1899 aug. 15.) mint tanut hallgatták ki s Dreyfus bűnösségét állította a minisztériumában szerzett benyomások alapján. M. L.

Chanukka, l. *Khanuka* (X. k.).

Chaos, l. *Kaosz* (X. k.).

Chapadas (ejtsd: csapadasz) v. *Ita-baba*, igy nevezik Braziliában a magas felföldnél kissé emelkedettebb földhullámok meredek lejtőinek és mélyedéseinek homokkősíkjába vájódó keskeny folyóvölgyeket. Miután a növényzet az év nagy részében uralkodó szárazság miatt kihal, *sertãos*-nak (sivatag) is nevezik.

Chaperon (ejtsd: saproñ), fecskefarku sipka, mely elfödi a fejet és nyakat, a középkorban nők és férfiak viselték, később csak a szerzetesek és orvosok kalapformájában tartotta fönn magát; az építészek az udvar vagy kert falának kifelé lejtősödő tetejét nevezték igy, melynek csúcsa a két szomszédos terület határát jelölte. Ha a fal koronája csak egy oldal felé lejtősödött, akkor a fal annak a tulajdona, amerre a lejtő van. Ch.-nak neveznek oly éltesebb személyt, ki egy fiatal hölgy kisérője. — *Ch. rouge* (IV. k.).

Chapetones (ejtsd: csapetónesz), új európai bevándorlók az egykori spanyol Amerikába, ellentétben az amerikai benszülöttekkel, európaiaktól származott kreolokkal.

Chapultepec (ejtsd: csapultepek), kastély Mexiko mellett, szép kilátással, a fővárossal fasor köti össze. 1785. építették Montezuma palotája helyén a spanyol alkirály részére, Miksa császár újból díszíttette; most hadapród-intézet.

Charadrius (állat), l. *Lilefélék* (XI. k.).

Charan, l. *Karrai* (X. k.).

Charcot-féle kristályok. Szintelen, hosszura nyult oktaéderek, melyek vegyi alkatát bizton nem ismerik, de valószinüleg az etilenamin bázisának foszforsavas sója. Klinikai jelentőségét eleinte nagyra tartották, amennyiben, ha a köpetben előfordultak, az asthma bronchialera jellegzetesnek vélték. Ma csak ezen bántalom termékeinek vélik. Ezek a kristályok azonosak a Leyden és a Neumann által leirt képletekkel s nemcsak a köpetben, hanem az orrváladékban, vérben, ondóban, csontvelőben, bélsárban, lépben is feltalálhatók. TAUSZK.

Charente, francia département, (1896) 356,236 lak., 1897-iki termés 1·4 millió hl. búza, 144,000 hl. rozs, 120,000 hl. árpa, 750,000 hl. zab, 126,042 hl. bor, 4694 hl. gyümölcsbor.

Charente-Inférieure, francia département, (1896) 453,455 lak. 1897-iki termés: 1.123,230 hl. búza, 28,630 hl. rozs, 295,110 hl. árpa, 1.166,140 hl. zab, 253,863 hl. bor.

Charette (ejtsd: saret) *Atanáz* báró, francia legitimista, régi vendéei család sarja, szül. 1828. Miután a pápai hadseregbe lépett, egy majdnem kizárólag különböző nemzetbeli fiatal nemesekből álló ezrednek parancsnoka lett, amelylyel 1860. résztvett a castelfidardói ütközetben. Midőn az 1870-iki háborúban a francia megszálló sereg elhagyta Rómát és az olasz csapatok bevonultak a városba, visszatért Franciaországba, a hozzá hű maradt pápai zuávokból és egyéb emberekből megalakította a nyugati önkéntesek légióját, a Loire-hadsereghez csatlakozott és nov. 9. a coulmierói csatában vitézkedett. Dec. 2. Loignynál súlyosan megsebesült. Miután a Loire-on átmenekült, Bourgesba ment. A fegyverszünet megkötése után visszavonult a magánéletbe, melyből csak olykor-olykor lépett a nyilvánosság elé, amikor orleánista küldöttségeket szervezett és fölíratokkal vagy látogatásokkal kifejezést adott Chambord gróf iránt való hódolatának.

Charisma (gör.-lat.) a. m. adomány, kegyajándék.

Charlottenburg, porosz város, (1895) 132,377 lak. A Vilmos császár emlékére emelt templomot 1895. szentelték föl. 1899 okt. 19. ülték meg a technikai főiskola fennállásának száz éves évfordulóját. Az ünnepen a német császár is megjelent s ez alkalommal felruházta a technikai főiskolát a doktor cím adományozására.

Charlottenhöhle, 1893. fölfedezett barlang a württembergi Jagst kerületben, Hürben falu mellett, nagyszerű cseppkőképződményekkel.

Charmettes, l. *Chambéry* (IV. k.).

Charmey, l. *Jaun-völgy* (IX. k.).

Charmoy (ejtsd: sarmoá) *Ferenc Bernát*, francia orientalista, szül. Sulzban (Felső-Elzász) 1793 máj. 14., megh. Aousteban 1869. Párisban keleti tudományokkal foglalkozott, Sacy S. ajánlatára Demange-zsal 1817. Szt.-Pétervárra hivatott meg, hogy itt a keleti nyelvek oktatását szervezze és elfoglalta itt a persa-török nyelvek tanszékét. A mellett még mongol történelmi kútforrásokkal és Oroszország középkori történelmével is foglalkozott. A szt.-pétervári akadémia évkönyvében a többek között megjelent tőle Iskender Nameh persa éposz egy része (1829). 1835. visszatért Franciaországba, Drôme département Aouste helységében telepedett le, hol leginkább a kurdok nyelvével és történelmével foglalkozott. Ide vonatkozó műve: Chéref-Nameh, ou fastes de la nation kourde (Szt.-Pétervár 1868, I. k.).

Charnay (ejtsd: sarné) *Dezső*, francia utazó, szül. Fleurieben (Rhône département) 1828 máj. 2-án. Fiatal korában tanulmányutat tett Észak-Amerikában, 1857—61. pedig a kormány megbízásából Mexikóban járt, ahol sok fényképfelvételt eszközölt, melyek Viollet-le-Duc-nek Cités et ruines américaines: Mitla, Palenqué, Izamal, Uxamal (1863) c. művében jelentek meg. 1863. Madagaszkarban járt, 1867—70. Észak-Amerikában, 1875. Dél-Amerikában, 1878. Jávában és Ausztráliában. 1880. Lorillard gazdag amerikainak költségén expediciót vezetett az ó-mexikói romokhoz. 1886. Yucatanban utazgatott. Művei: Le Mexique, souvenirs et impressions de voyage (Páris 1863); Les anciennes villes du nouveau monde (u. o. 1885); Une princesse indienne avant la conquête (regény, 1888).

Charousek *Rezső*, sakkművész, szül. Klein-Lometzben (Csehország, kuttenbergi járás) 1873 szept. 19., de már öt éves korában Debrecenbe került. Középiskoláit Debrecenben és Miskolcon, a jogakadémiát Kassán végezte. A budapesti sakkkör országos versenyén első díjat, az 1896-iki nürnbergi sakkversenyen külön díjat, az 1896-iki budapesti versenyen második díjat, a kis berlini versenyben második díjat, a nagy berlini versenyben első díjat nyert, az 1898-iki kölni versenyben pedig Csigorinnal és Cohnnal megosztozott a második, harmadik és negyedik díjban. 1897 óta a Pesti Hirlap sakkrovatának a vezetője.

Charpentier (ejtsd: sarpañtyié) *Gervais*, párisi könyvárus, szül. 1805 jul. 2., megh. 1871 jul. 14. Nevét az 1838 óta kiadott *Bibliothèque C.* tette ismertté, mely francia és külföldi klasszikusokat tartalmaz. E gyorsan elterjedt könyvek alakjáról nevezték el a *C.-formátumot* (oktáv és duodec közt). C. alapította és szerkesztette a Magasin de librairie c. folyóiratot, melynek később a Revue nationale volt a folytatása. C. halála után fia, *C. György* (szül. 1846.) vette át az üzletet, ki a Bibliothèque C.-t még jobban elterjesztette azáltal, hogy modern regényeket, a többi között Zola műveit és népszerű természettudományi munkákat vett bele. Azonkivül Petite bibliothèque C., nouvelle collection címmel többnyire illusztrált regényeket ád ki.

Charput, l. *Kharput* (X. k.).

Chartered Company (ang., ejtsd: csártörd köm'pani) a. m. szabadalmazott társaság; igy nevezik azokat a kereskedelmi társaságokat, amelyek Angliában, az É.-Amerikai Egyesült-Államokban és ezeknek gyarmataiban a kormánytól külön szabadalmi levélben (charter) bizonyos kizárólagos jogokat és kiváltságokat kaptak. Az első C. volt a *The Mayor, Constable and Fellowship of the Staple of England* cégü londoni társaság, amely a XIII. sz. vége körül kapott arra egy chartát, hogy gyapjut, bőröket, ólmot és ónt nyilvánosan néhány lépcsőnyi magas kirakodó helyen (a staple-n) árusíthasson. E társaság Antwerpenben és még néhány nagyobb városban állított fel telepeket; mindaddig, amig Angliából tilos volt a gyapju kivitele, a társaság igen jó üzleteket csinált, amint azonban a kiviteli tilalom megszünt, a társaság is feloszlott. 1505. a *Marchant Adventurers of England* társaság kapott kizárólagos szabadalmat a gyapjuáruk kivitelére; a tulajdonosok angol kereskedők és gyárosok voltak, akik 1296. az első gyapju-szövőgyárat állították fel Angliában s szabadalom-levelük alapján monopolizálták a gyapjuáruk kivitelét. Calaisban, Flandriában, Brabantban, Hollandiában s a szomszédos államokban voltak üzleteik, főtelepük azonban ezeknek is, mint a staplereknek, Antwerpenben volt és itt rövid idő alatt igen tetemes kereskedelmi és politikai hatalomra tettek szert. Amidőn azonban Alba herceg vagyonuk nagy részét konfiskáltatta, Hamburgba, azután meg Stade városába helyezték át főtelepüket, mely utóbbi helyről azonban 30 év mulva ismét Hamburgba költöztek vissza s ettől fogva ez volt egyedüli külföldi gyapjuáru-telepük, miért is aztán általában *Hamburg Company* néven nevezték a társaságot. A nagy szabadalmak és kiváltságok igen megerősítették a társaságot és oly hatalmas kereskedést folytatott, hogy csupán gyapju-árukban 1 millió font sterlingre (közel $12^1/_2$ millió forint) ment évi kivitelük. Önkéntes felszámolással oszlott fel. 1565. a *Marchant Adventurers for the Discovery of Lands, Countries, Isles etc., not before known or frequented by English* c. kereskedelmi társaság kapott szabadalom-levelet, amelynek feltételei voltak, hogy kizárólag angol hajókat foglalkoztat s ezeken a legénység többsége angol legyen. Miután üzleti tevékenységét Örményországon, Médián, Hirkánián, Persián és a Kaspi-tengeren kivül főleg Oroszországban folytatta, ezért hivatalos, hosszu címe helyett legtöbbnyire *Muskovy Company* néven nevezték. Hosszu ideig tartott működése alatt igen fontos kereskedelmi útvonalakat állapított meg egész Oroszországon keresztül. Hajóival a Nord-Capot megkerülve, Archangelszk felé a Fehér-tengeren járt, hogy cethalászokkal üzérkedhessék, karavánjaikkal pedig egész Persiáig járta végig az orosz birodalmat. A persa belső háboruk és a fehértengeri cethalászat hanyatlása lassanként megszorította e nagy kiterjedésü üzletet s a társaság feloszlott. A *Turkey Company* erősen épitett s jól felszerelt hajóival a Földközi-tenger kalózainak virágkorában nagy szolgálatokat tett az angol kereskedelemnek; amint azonban a kalózokat nemzetközi erőfeszítésekkel kiirtották, 1825. ez a társaság is

felszámolt. Nem sokáig állhatott fenn a *Fellowship of Eastland Merchants* társaság sem, amely a Keleti-tengeri kereskedelemre kapott privilegiumot; a tengerparti nemzetek kereskedelme ugyanis minden privilegium nélkül is olyan versenyt támasztottak az angol társaságnak, hogy veszteséggel volt kénytelen üzletével felhagyni. 1670. alapították a *Company of Adventurers of England trading into Hudson's Bay* társaságot, amelynek azonban saját kereskedelmi és üzleti céljain kivül még fontos politikai megbizatása is volt. Szabadalom-levele szerint törvényerejü rendelkezéseket tehetett birtokain s faktoriáiban, erőditvényeket épittethetett, hadi hajókat tarthatott, katonaságot fogadhatott, nem keresztény uralkodókkal és népekkel háborut viselhetett, békét köthetett, idegen hajókat a Hudson-öbölből erőszakkal is kiűzhetett, birtokain a biráskodási jogot gyakorolhatta stb., eféle felségjogot is élvezett. Amidőn a franciák a mostani Kanada-gyarmat területéről visszavonultak, ez a hatalmas társaság korlátlan ura lett az egész Kanadának; 1869. minden jogát s összes birtokait átadta az akkor alapitott *Dominion of Canada* társaságnak, amelytől ezért 300,000 font sterlinget ($3^1/_2$ millió frt) és 2.800,000 ha. földbirtokot kapott; megtartotta továbbá összes kereskedelmi állomásait. A Hudson-társaság szabadalma ugyan már lejárt, tényleg azonban még ma is kizárólag ez tartja kezében a kanadai szőrmeáru-kereskedést, amely üzletágban évenként 3—4 millió frt érték között ingadozó, igen nyereséges forgalma van. Az újabb időben, 1889. kapott szabadalmat a *British South African Company* a D. sz. 16—35° között fekvő országok kizárólagos kereskedelmére. E társaság 1 millió font sterling alaptőkével alakult s teljes önállósággal intézi saját üzletének belső igazgatási ügyein kivül a bensztülöttek kormányzását, az igazságszolgáltatást; adót szed, katonákat tart, erődöket, vasutat épit, postát, sürgönyt kezel s a bensztülöttek főnökeivel minden politikai ügyét függetlenül intézi el. Ez idő szerint legfontosabb kereskedelmi cikke az arany, amelyet maga a társaság is bányásztat, de meg kiadja a bányajog-vállalkozóknak is. Van ezen kivül nagy földmivelési és állattenyésztési üzeme is. Legfontosabb a társaságra nézve Matabele országa, amelynek fejedelmét, Lo Bengulát 1893. a társaság csapatai véres háboruban megverték s fővárosát, Gubuluvajót, elfoglalván, az egész országot a társaság uralma alá hajtották. Szintén újabb alapitás az *Imperial British East African Company* (cégének kezdőbetüivel röviden *Ibea*), azonban 1897-ben 250,000 font sterling kárpótlás fejében összes jogait az angol koronára ruházta. L. még *Keletindiai társulatok* (X. k.).

Az újabb időben a német gyarmati politika érdekében is alapitottak e C.-khez hasonló szabadalmas társaságokat, ilyen volt a már megszünt *Deutsch-Ostafrikanische Gesellschaft* (l. *Afrikatársaságok*, I. k.) s ilyen a még ma is virágzó *Neuguinea Companie*, amelyet 1884. alapított Berlinben Hansemann bankár. E társaságok is állami felügyelet alatt állanak, azonban hatáskörük nem olyan tág és jogi állásuk nem oly független, mint az angol társaságoké.

Chartres herceg (IV. k.) ifjabb fia *János* (szül. 1874 szept. 4.), a dán testőrszázlóalj hadnagya, 1899 aug. eljegyezte *Izabella* hercegnőt, a párisi gróf leányát (szül. 1878 máj. 7.).

Chartum, l. *Khartum* (X. k.).

Chasköi, l. *Haszköj* (IV. k.).

Chassidim, l. *Khaszidok* (X. k.).

Chatanga, l. *Hatanga*.

Châtelguyon (ejtsd: satelgüjoñ), fürdő Puy-de-Dôme francia departement Riom kerületében, (1891) 1321 lak., 32—36° meleg szénsavtartalmu vasas forrásai vannak.

Chatib, l. *Khatib* (X. k.).

Chaton (ejtsd: satoñ), arany- vagy ezüstből készült tokos foglalat drágakövek számára. Ellentéte az *à jour* foglalat. L. *Foglalat* (VII. k.).

Chatou (ejtsd: satú), falu Seine-et-Oise francia département versaillesi kerületében, a Szajna bal partján, vasúttal, (1891) 3580 lak. A párisiak kedvelt kiránduló helye, számos villával.

Chaudordy *János Sándor Damaze* gróf, francia államférfi, megh. Párisban 1899 márc. 26.

Chautemps (ejtsd: sotáñ) *Ferenc Emil*, francia politikus és miniszter, szül. Valleiryben (Haute-Saône) 1850 máj. 2. Orvosnak készült és azután Párisban telepedvén le, a községi tanácsban szociálista elveket hirdetett. 1884. képviselőnek választották, szintugy 1887. és 1897. Közben az 1889-iki párisi világkiállítás ügyében mint a városi tanács alelnöke nagy buzgóságot fejtett ki. 1887. L'organisation sanitaire de Paris c. munkát adott ki. 1895. a Ribot-féle kabinetben a gyarmatok minisztere lett. Jelenleg is (radikális) tagja a képviselőháznak. M. L.

Chauve-souris (franc., ejtsd: sov-szuri) a. m. denevér; igy nevezik továbbá a csuklyás feketedominót.

Chaves, portugál város, (1890) 7078 lak.

Chavica *Miq.* (növ., peperibors), a bors testvérgénusza, majd algénusza. A *C. officinarum* Miq. v. *Piper officinarum* DC. az indiai szigetek iszalagja, de termesztik, és az érés előtt gyüjtött gyümölcsfüzérje a *hosszu bors*. Ezt a fűszert *peperi makron* néven már a régi görögök ismerték, a fekete bors mellett az értéke a középkorban is fenmaradt, de nem oly csipős, mint amaz. Európában most kevésbbé kapós. A *Piper longum* L. terméke is hosszu bors K.-India vidékén, gyökere orvosság meg az ecet erősítője. A hosszu bors tulajdonképen az éretlen barkaféle virágzat.

Chay-gyökér, l. *Oldenlandia*.

Cházár *András* (jólészi), táblabiró és a siketnémák oktatásának kezdeményezője Magyarországban. Szül. Jólészen 1745 jun. 5. jómodu nemesi családból, megh. 1816 jan. 28. Jogot végzett s 1773. Rozsnyón ügyvédi irodát nyitott. Majd Gömör vármegye főjegyzője lett s mint ilyen több hires követi utasitást szerkesztett; az 1792. évit, mely a magyar nyelv általános alkalmazását sürgette, több nyelvre is lefordították. Nem akarván II. József császár németesitő céljainak eszköze lenni, állásáról lemondott. 1799. pendítette meg egy magyar siketnéma-intézet létesítésének eszméjét, amelyről I. Ferenc király tudomást szerezve, megbizta őt, hogy e célra adományokat gyüjtsön. Rendkivüli buzgósággal járt el

e tisztében s teljes sikerrel, mert már 1802. megnyilt az első magy. siketnéma-intézet Vácon, melynek alapjára rövid 3 év alatt 40,000 frtot gyűjtött.

Chebra kadisa, l. *Khevra kadisa* (X. k.).

Cheddar (ejtsd: csedder), falu az angol Somerset grófságban, a Mendip Hills (XII. k.) tövénél, két cseppkőbarlanggal és híres sajtkészítéssel.

Cheefoo, l. *Csifu* (IV. k.).

Cheilanthes *Sw.* (növ.), l. *Pikkelyes páfrány.*

Cheine-Stokes-légzés, l. *Cheyne-Stokes-légzés* (IV. k.).

Cheirotonia (gör.) a. m. kézfelemelés, melylyel a népgyüléseken szavazni szoktak.

Chélard (ejtsd: selár) *Raoul,* francia iró és publicista. Hosszabb ideig volt Budapesten és mióta visszaszármazott Franciaországba, azóta is több ízben járt nálunk. Magyar nyelvű dolgozatai a Budapesti Hirlapban jelentek meg, mely lapnak sokáig volt párisi tudósítója is. Irodalmi munkásságának legnagyobb részét Magyarországról irott francia munkák teszik ki, amelyek megirásában a magyar kormány támogatta. Legnagyobb munkája La Hongrie économique (1895) a millenniumi kiállítás alkalmából jelent meg. Cikkeit és tanulmányait különböző francia lapokban (a Figaro-ban is) tette közzé, valamint szemlékbe is dolgozott, legkivált a Revue Britannique-ben.

Chelidoniae Insulae (Fecske-szigetek), igy nevezték az ókorban Likiánál a Promontorium Sacrummal szemközt fekvő 5 szigetből álló csoportot.

Chelidonisma, l. *Kelidonizma* (X. k.).

Chemnitz, szászországi város, (1895) az 1894. bekebelezett Alt-Chemnitzcel együtt 161,017 lak. 1896. leplezték le a városi parkban Clauss Ottó birodalmi képviselő szobrát. I. Vilmos császár emlékszobrát Bismarck herceg és Moltke gróf emlékszobrával együtt 1899 jun. 22. leplezték le. Újabb épületei az 1895. befejezett Szt.-Márktemplom és a Saxonia-kút.

Chemotaxis v. *chemotropismus,* az a vonzó hatás, amit bizonyos vegyi anyagok az élő sejtekre gyakorolnak, s ezáltal azok mozgását irányítják. P. az állati pete és az őt megtermékenyítő ondószál találkozását a C. valószinüleg nagyban elősegíti, amennyiben a női petének valami izgató vegyi anyaga van, ami a mozgó ondószálra bizonyos vonzó hatással bir. Ugyancsak a C. segélyével magyarázzák meg azt is, hogy sérülések v. baktériumok inváziója esetén a szervezet megtámadott helyén nagy számu amoebamozgásokat végező fehér vérsejt jelenik meg, azaz genyedés áll be. Első esetben az elhaló sejtek bomlásterményei, második esetben a baktériumok vegyi termékei vonzanák oda a fehér vérsejteket, amelyek azután ezen bomlásterményeket, sőt magukat a baktériumokat is felveszik magukba és ártalmatlanná teszik. VÁMOSSY.

Chemulpo, l. *Csemulpo.*

Chenavard *Pál József,* francia festő, megh. Lyonban 1895 ápr. 12.

Cheops, l. *Kheops* (X. k.).

Chepewyan, l. *Indus* (IX. k.).

Cher, francia département, (1896) 347,725 lak. 1897-iki termés 1.320,610 hl. búza, 177,460 hl. rozs, 368,580 hl. árpa, 1.573,250 hl. zab, 23,094 hl. bor, 15,168 hl. gyümölcsbor.

Cheramella-fa, l. *Kheramella-fa* (X. k.).

Cherbourg, francia kikötőváros, (1896) 40,783 lakossal.

Cherbuliez *Viktor,* francia iró, megh. Párisban 1899 jul. 2.

Cheribon, l. *Cseribon* (IV. k.).

Chernel, 1. *György* (chernelházi), országgyülési képviselő, szül. Tömördön (Veszprém) 1863. Jogi tanulmányainak befejezésével államtudományi doktori címet nyert és birtokainak igazgatásával foglalkozott. Különösen kiválik mint tenyésztő és nagy sikerrel futtatja lovait. 1895 óta szabadelvüpárti programmal a körmendi (Vas) kerületet képviseli.

2. *C. István* (IV. k.) újabb művei: *Utazás Norvégia végvidékére* (57 eredeti képpel, Budapest 1893); *A lábszánkózás kézikönyve* (47 képpel, u. o. 1897); *Magyarország madarai* (a földmívelésügyi miniszter megbizásából. I. könyv 11 képmelléklettel s 119 szövegábrával).

Cherson, orosz kormányzóság, l. *Herzon* (IX. k.).

Cherven *Flórist* 1895 dec. 25. kinevezték a budapesti VII. ker. gimnázium igazgatójának. 1896. megkapta a főigazgatói címet.

Cherville *Gáspár György* marquis, francia iró, megh. Noisy-le-Roiban 1898 máj. 10.

Cherwell, a Temze mellékfolyója.

Chesnelong *Péter Károly,* francia szenátor, megh. Orthezben 1898 jul.

Chetiták, l. *Hittiták* (IX. k.).

Chetubin, l. *Ketubin* (X. k.) és *Biblia* (III. k.).

Cheviták, l. *Hittiták* (IX. k.).

Chevsurok, l. *Kevszúrok.*

Chézy (ejtsd: sézi) *Antal,* francia mérnök, szül. Chalons-sur-Marneban 1718., megh. 1798-ban. 1763. lett mérnök s egy évvel halála előtt az École des Ponts et Chaussées igazgatója. Több hidat épitett. Nevezetes az a hidraulikai formulája, melylyel a viz mozgását meghatározta. BGD.

Chiala (ejtsd: kjála) *Lajos,* olasz hirlapiró, szül. Ivreában 1834. Husz éves korában alapította Torinóban a Rivista contemporanea folyóiratot, mely 1870-ig fennállott. 1859. és 1866. részt vett mint önkéntes az osztrákok elleni háboruban és kapitányi rangra emelkedett. Erélylyel védelmezte Lamarmora ezredest ellenségeivel szemben következő irataiban: Le général Lamarmora et l'alliance prussienne (Páris 1868); Cenni storici sui preliminari della guerra del 1866 e sulla battaglia di Custoza (Firenze 1870—72) és Ricordi della giovinezza di Alfonzo Lamarmora (1879). 1870—76-ig a Rivista militare folyóiratot szerkesztette és alezredessé neveztetett ki, de a hatósággal összetűzött és kilépett a hadsereg kötelékéből. 1882. képviselőnek választották. Jelentékenyebb művei, melyek közül több az olasz-magyar légió történetére is világot vet: Dal 1858 al 1892 (Torino 1892—1893, 3 füz.); Politica segreta di Napoleone III e di Cavour in Italia e in Ungheria 1858—61 (u. o. 1895); Kossuth és Cavour (a Nuova Antologia után: Egyetértés 1894 máj. 3. és 4-én); Giacomo Dina e l'opera sua nelle vicende del risorgimento italiano (Torino 1899); La Triplice e la Duplice Alleanza (u. o. 1897); La vita e i tempi del generale Pius Dabormida Regno di Carlo Alberto 1848—49 (u. o. 1897); Pagine di

storia contemporanea (u. o. 1897). Kiadta még Lettere di Camillo Cavour (u. o. 1883—1887, 6 köt.).

Chianciano (ejtsd: kjancsáno), falu Siena olasz tartomány Montepulciano j.-ban, (1881) 2592 lak. Templomában etruszk és római feliratok vannak. Savanyuviz-forrásain fürdő épült.

Chiapas mexikói államnak a legújabbi kimutatás szerint 70,524 km² területe s (1895) 315,120 lakosa van.

Chiavacci (ejtsd: kjáváccsi) *Vince*, osztrák iró, szül. Bécsben 1847 jun. 15. Eleinte vasúti hivatalnok volt, később kizárólag az irodalomra adta magát. A bécsi népéletet humorosan rajzoló művei, melyeknek legnépszerűbb alakja a bécsi kofa (Frau Sopherl vom Naschmarkt), a következők: Aus dem Kleinleben der Grosstadt (Bécs 1886); Wiener vom Grund (2. kiad. u. o. 1889); Bei uns z'Haus (2. kiad. u. o. 1889); Wo die alten Häuser stehen (u. o. 1889); Kleinbürger aus Grosswien (Stuttgart 1893). Népszínműveinek nem volt tartós sikerük.

Chiaves (ejtsd: kjávesz) *Desiderato*, olasz költő és államférfi, szül. Torinóban 1825 okt. 2., megh. u. o. 1895 jun. 30. Jogot végzett és már korán részt vett Piemont politikai mozgalmaiban és az olasz parlament munkásságában. 1848 végén Canaveseben kormánybiztos volt, azután képviselő, 1865., miután Le Alpi napilapnak legszorgalmasabb munkatársa volt, igazságügyminiszterré neveztetett ki. 1870. a képviselőház egyik alelnöke volt. Kisebb vigjátékai közül (Ricreazioni d'un filodrammatico) különösen Lo zio Paolo járta be Itália összes szinpadjait. Egyéb művei: Il giudice del fatto (Torino 1843); Il giudice mal giudicato (u. o. 1879); Il re (u. o. 1881) stb.

Chibcha, amerikai néptörzs, l. *Csibcsa* (IV. k.).

Chibou-gyanta, l. *Bursera* (IV. k.).

Chicago (IV. k.). Újabb nagyobbszerű épülete a Hub hídja. Iparának 1895-iki állását a következő táblázat mutatja:

Az iparág	A vállalatok száma	A munkások száma	Termékei értéke 1000 dollárban
Mészárszékek és húsfüstölők	72	28,850	103,500
Vas- és acélművek	367	18,350	59,700
Rézgyártmányok	183	14,725	64,750
Fa- és vasgyártmányok	70	14,550	42,650
Fagyártmányok	416	14,200	35,750
Épületanyagok	266	7,800	11,500
Sör-, szesz-, dohánygyártm.	1228	7,350	35,800
Kémiai gyártmányok	92	5,180	22,250
Bőripar	106	7,900	29,850
Ruházati iparcikkek	142	26,400	42,900
Könyvnyomtatás és kötés	280	9,650	31,475
Élelmi szerek	135	6,750	37,550
Egyebek	131	8,550	11,330
Összesen	3488	170,255	529,005

Chicagói kiállítás. (IV. k.) Az 1893 okt. 31. leszámolás szerint a *bevételek* voltak:

Bevétel	Korona
Részvénytőke	27.908,772
Belépti díjakból	52.919,123
Engedély-bérletekből	18.423,913
Kamatokból	433,165
Emlékérmek stb. eféléből	12.191,199
Chicago város hozzájárulása	24.900,000
Különféle bevételek	3.416,629
Összesen	140.192,801

Kiadás	Korona
Építkezések	91.246,658
Üzemi költségek	35.493,655
Szervezés előzetes költségei	451,556
Összesen	127.191,869

A később még felmerült kötelezettségek lebonyolítása után 1893 nov. 12. a tiszta nyereség 9.275,165 koronára ment. A látogatók száma volt összesen 21.463,256 személy, májusban 1.050,037, októberben 6.802,479; a napi belépti díjakból májusban 903,494 kor., juniusban 6.255,776 kor., juliusban 6.600,372 kor., augusztusban 8.438,700 kor., szeptemberben 11.269,929 kor., októberben 15.914,708 kor. s igy e címen összesen 49.382,708 kor. volt a bevétel. Az épületek közül mindössze három maradt fenn és pedig a németek pavillonja, amelyet Németország Chicago városának ajándékozott, azután a művészetek pavillonja s végre a La Rabida kolostor, amely utóbbit kórházzá alakitják át. Sok panasz merült fel a kiállítási kitüntetések részrehajló osztogatása miatt.

Chicane (franc., ejtsd: sikán), rossz szándékból eredő akadály, melyet valaki egy másnak útjába gördít, hogy célja elérését hátráltassa. Általában bosszantás, fortély.

Chicontepec (ejtsd: csikontepek), város Veracruz mexikói államban, a mexikói öböltől 90 km. távolra, (1880) 8210 lak., kőszéntelepekkel.

Chicot (növ.), l. *Gymnocladus* (VIII. k.).

Chiddekel, l. *Khiddekel* (X. k.).

Chidher, l. *Khidr* (X. k.).

Chihuahua, mexikói állam, (1895) 266,831 lak., az ugyanily nevü főváros 18,520 lak.

Childers *Hugh*, angol államférfi, megh. Londonban 1896 jan. 29.

Chile (IV. k.). Az 1895-iki népszámlálás szerint az egyes tartományoknak, illetőleg territoriumoknak és fővárosaiknak lakosságát a következő táblázat mutatja:

A tartomány, territorium neve	Területe km²-ben	Lakosok száma	A főváros neve	Lakóinak száma
Magalhaes	195,000	5,170	Punta-Arenas	3,227
Chiloe	10,348	77,750	Ancud	3,182
Llanquihue	20,260	78,315	Puerto-Monti	3,480
Valdivia	21,536	60,687	Valdivia	8,060
Arauco	11,000	59,237	Lebu	2,784
Cautin	8,100	78,221	Temuco	7,078
Malleco	7,400	98,032	Angol	7,056
Bio-Bio	10,769	88,749	Angeles	7,868
Concepcion	9,155	188,190	Concepcion	39,837
Nuble	9,210	152,935	Chillan	28,738
Maule	7,591	119,791	Cauquenes	8,574
Linares	9,036	101,858	Linares	7,331
Talca	9,727	128,961	Talca	33,232
Curico	7,545	103,242	Curico	12,669
Colchagua	9,829	157,566	San-Fernando	7,447
O'Higgins	6,537	85,277	Rancagua	6,665
Santiago	13,527	415,636	Santiago	256,403
Valparaiso	4,297	220,776	Valparaiso	122,447
Aconcagua	16,126	113,165	San-Felipe	11,313
Coquimbo	33,423	160,898	Serena	15,712
Atacama	73,500	59,713	Copiapo	9,301
Antofagasta	187,000	44,085	Antofagasta	13,530
Tarapaca	50,000	89,751	iquique	33,031
Tacna	22,500	24,160	Tacna	9,418
Összesen	753,216	2.712,145		

A Chilében élő indusok számát 50,000 főre becsülik és a hibák pótlása céljából még 15%-kal

toldják meg a lakosságot és igy az összes lakosok számát 3.200,000-re teszik. A népmozgalom adatait a következő kis táblázat mutatja:

Év	Születések száma	Házasságkötések száma	Halálesetek száma
1892	103,065	12,895	99,371
1894	108,724	14,726	90,399
1897	109,057	13,454	88,456

A beköltözést a kormány előmozdítani igyekszik. Az 1895 jul. 31. végződő 19 hónap alatt 871 személy vándorolt be; ezek közt volt 396 olasz, 160 francia, 200 spanyol, 45 német és 11 angol. 1897-ben 870-en vándoroltak be. 1896-ban 1.092,000 t. salétromot bányásztak. A külkereskedelem az 1892-ikihez képest hanyatlott. 1897. a behozatal 65·5, a kivitel 64·7 millió pesóra rugott. A fő kiviteli cikkek voltak (1897.) salétromsó (37·4 millió peso), ezüst (4·1), réz (5·5), gabonanemüek (3·6), szén (1·8), jód (1·4), bőr (1), arany (0·9 millió peso). A külkereskedelmi forgalom az egyes fontosabb helyek közt a következőképen oszlott meg:

A város neve	A behozott áruk értéke	A kivitt áruk értéke
	pesókban	
Valparaiso	40.716,692	6.583,103
Iquique	6.369,424	25.145,228
Pisagua	772,329	7.380,550
Talcahuano	8.530,889	2.435,311
Coquimbo	2.269,080	3.601,447
Antofagasta	2.187,171	4.237,841
Coronel	1.160,006	4.020,927
Taltal	477,911	3.876,526
Valdivia	1.335,578	1.170,485

A behozott áruk legnagyobb része Angliából jő, utána sorakoznak Argentina, az amerikai Egyesült-Államok, Peru, Franciaország stb. A legtöbb chilei árut viszik Angliába, azután Német-, Franciaországba, az Egyesült-Államokba, Peruba stb. A kereskedelmi hajóraj áll (1897.) 160 hajóból (80,275 t.), amelyek közül 48 gőzös. A chilei kikötőkben a külső forgalom közvetitésében érkezett 2021 hajó (2.732,000 t.) és távozott 1919 (2.696,000 t.). 1896-ban a forgalomban levő vasúti vonalak hossza 2504 angol mérföld. Az Andokon át Santa Rosából Mendozába vezető vasúti vonalból 54 mérföld már készen és 88 még épülőfélben van. Az állam pénzügyei újabb időkben javultak. A bevétel 1896-ban 91, 1897-ben 79·2, 1898-ban 76·25 millió pesót, a kiadás 1896-ban 86·9, 1897-ben 79·1 és 1898-ban 76·20 millió pesót tett ki. Az államadósság 1897-ben 17.629,270 sterling font külső és 30.169,042 peso belső adósság volt. 1895-ben volt 1248 nyilvános népiskola 2145 tanítóval és 114,565 tanítványnyal. V. ö. *Maldonado,* Estudios geograficos e hidrograficos sobre Chile (Santiago 1897); *Cordemoy,* Au Chili (Páris 1899). — Az ujabb, a chile-argentinai és chile-patagoniai Kordillerák kikutatására indult expediciók közül különösen az u. n. *Aisen-expedició* említendő, melynek élén *Steffen* és *Krüger* dr. áll (1898—99); továbbá a *Martin* C. alatt Chile és Patagonia földjén kutató expedició (1898). —zik.

Története. Balmaceda bukása s a polgárháboru lezajlása óta (1891) a fellélekző ország az új elnök, Montt alatt jobb időket élvezett s a háboru okozta sebek lassacskán behegedtek. Az 1896. megejtett elnökválasztáskor a klerikális-konzervativek jelöltje, a jezsuiták által nevelt *Errazuriz* győzött (jul. 25.), kit azonban a képviselőház még ebben az évben arra kényszerített, hogy liberális minisztériumra bizza a kormányt. A kabinet s az elnök állása annyiban kényessé vált, amennyiben egyik párt sem rendelkezett megbizható többséggel. Ily viszonyok között az ország nem igen haladt előre. 1897 aug. Valdés szabadelvüpárti alakitott újminisztériumot, *Canto* tábornok és néhány társa a német *Körnert* ki akarta túrni a táborkar főnökségéből, de ez nem sikerült, sőt ellenkezőleg: Körnert csapat-főellenőrré tették meg. 1898 okt. oly módon rendezték az argentinai határviszályt, hogy Chile az acatamai fensikot Argentinának engedte át. 1899 szept. 4-én új, koaliciós minisztérium alakult, melynek elnöke *Sotomayor* Ráfael. A külügyi tárcát *Errazuriz-Urmeneta,* a pénzügyit *Salines,* a hadügyit *Couches* kapta.

Irodalom. Bel, Mission scientifique au Chili et dans le nord de la Bolivie, Páris 1896; Hancock, History of Chile, Chicago 1893; Barros-Arana, Histoire générale de Chili, eddig 12 kötet, Santiago 1894; Cordenoy C., Au Chili, Páris 1899; Gabriel Juan, A travers de Chili, Buenos-Ayres 1899; Annuario hidrografico de la Marino de Chile, Santiago 1898-ig 21 köt.; Polakowsky, Der Argentin.-Chilenische Grenzstreit, Petermanns Geogr. Mittheilungen 1898. évf. M. L.

Chilidromia, l. *Halonezosz* (VIII. k.).

Chilka, l. *Csilka* (IV. k.).

Chilkow *Mihály* herceg, orosz államférfi, l. *Hilkov.*

Chimaeridae (állat), a porcogós halak (Chondropterygii) osztályának egyik családja a *Holocephala* rendből. A test megnyult. A száj a hasoldalra húzódott. A fogazat fölül két-, alul egy pár foglemezből áll. Fecskendőnyilás nincs. A kifejlett példányok bőre csupasz. Az oldalvonalak erősen fejlettek. A himek fején sajátságos, felmereszthető, csúcsán tüskés kinövés van. Eddig két élő és hét kihalt neme ismeretes. Fajai tengeriek. Az élő nemek *Chimaera* L. és *Callorhynchus* Gron. D. J.

Chimanpo, l. *Chmainpo.*

Chimsyan, l. *Csimszián.*

Chinaglia (ejtsd: kinalja) *Lajos,* olasz politikus s a kamara jelenlegi első elnöke, szül. 1841. Mint tanuló ifju Garibaldi zászlaja alatt küzdött, majd befejezte tanulmányait és ügyvéd lett. 1874. a montagnanai kerületben képviselőnek választották. 1895. és 1897. a kamara első alelnöke volt. 1899 máj. 30. pedig a Pelloux-minisztérium alatt a kormánypárt 223 szavazattal első elnökké választotta, mig az ellenzéki (193 szavazat) Zanardellire szavazott. M. L.

Chinioidin, l. *Kinioidin* (X. k.).

Chinka, tó, másként *Kengka* (X. k.).

Chinkiang, l. *Csinkiang* (IV. k.).

Chinois (ejtsd: sinoa), apró, keserü cukrozott narancs; Itáliából, különösen Genovából kerül a forgalomba.

Chinolin, l. *Kinolin* (X. k.).

Chinonok, l. *Kinonok* (X. k.).

Chionididae (állat), a gázló madarak (Grallae) rendjébe tartozó madárcsalád, középhosszu, oldaltörzse nyomott, hajlott élü csőrrel. Az orrnyilá-

sok a csőr tövén fekülsznek és csontos nagy szárunemű fedőtől fedettek. A hosszu, hegyes szárnyakban az első vagy második evezőtoll a leghosszabb. A fark és a csüd aránylag rövid. A mellső lábujjak kötöttek, a hátulsó kicsiny. Ez ideig három nemből 8 faj ismeretes s ezek chilei alsó területnek lakói. D. J.

Chios, sziget, l. *Kiosz* (X. k.).

Chippendale (ejtsd: csippendél) *Tamás*, angol műasztalos és butorgyáros, szkl. Worcester grófságban. Körülbelül 1750—70. bútorüzlete volt Londonban. 1754. The Gentlemans and Cabinetmakers Director címmel képes butormintakönyvet adott ki, mely 1769-ig több kiadást ért és az akkori angol izlésre nagy hatással volt. E munkamint ciméből kitünik, a legelegánsabb és a leghasznosabb rajzokat tartalmazza csúcsíves, khinai és modern izlésben készült szobabútorok számára. A rajzokat C. tervezte és jórészt maga is készítette. «Modern izlés» alatt pedig korának francia rokokó-izlését értette, melyet gótikus és khinai díszitményekkel kombinálva, az angol bútorok célszerűbb szerkezete által kitünő alapformáihoz alkalmazott. Újabb időben Angliában gyakran utánozták C. butorait, sőt az angol butorstilus elterjedésével divatosak lettek. C. butormintakönyvének legújabb kiadása Berlinben jelent meg 1889. V. ö. *Heaton* J. A., Furniture and decoration in England during the eighteenth century (London 1889, 2 köt.); *Clouston*, The Ch. period of English furniture (u. o. 1897).

Chirographum, l. *Kirográf* (XV. k.).

Chiromantia, l. *Kiromantia* (X. k.)

Chitral, l. *Csitral.*

Chittagong, l. *Csittagong.*

Chittim, l. *Hittiták* (IX. k.).

Chiva, l. *Khiva* (X. k.).

Chlamydosaurus *Kingi* (állat), l. *Gyikok.*

Chlamydospora (növ.), némely Zygomycetes nevü penész állandó spórája vagy kelő sejtje. Ez t. i. akkor keletkezik, midőn már megöregszik és pusztulófélben van, vagy a vizbe lemerülve rendes életmüködése akadályozott. A C. tonna- vagy körtealakra feldagadt helyei a gomba fonalainak; rekeszfalakkal széttagozódnak, vastagfaluak és sok protoplaszmájok van. A C. anélkül, hogy csirázó képességét veszitené, kiszárad és fél esztendeig is ugy maradhat, mig kedvező alkalommal csirázásnak indulván, új zygomycest hoz létre. BORB.

Chlapowski *Dezső*, lengyel tábornok, szül. Turewben (Posen) 1789 máj. 29., megh. u. o. 1879 márc. 27-én. 1807. lépett a lengyel hadseregbe, I. Napoleon szolgálati tisztje lett. Részt vett az oroszországi hadjáratban és megtudta Napoleon kegyét nyerni, de 1813. elbocsátását kérte, mert azt hitte, hogy mellőzték. A lengyel szabadságharc kitörése után 1830. a felkelőkhöz csatlakozott. Chlopicki dandárparancsnoknak nevezte ki és kiválóan a Grochow melletti ütközetben tünt ki. Ezután Litvániába nyomult, támogatta az ottani fölkelést és Gielguddal egyetemben 5000 litvániai élén Vilnát támadta meg, de visszaveretett és kénytelen volt 1831. a porosz határon át visszavonulni. Itt letette a fegyvert. Hosszabb ideig tartó fogságra és tetemes összeg birság lefizetésére itélték. Később ismét Posen tartományi birtokán telepedett le. Megjelent tőle: Lettres sur les événements militaires en Pologne et en Lithuanie (Páris 1832). V. ö. *Kalinka*, D. C. tábornok (lengy. Posen 1885).

Chledowski *Kázmér Vladimir* lovag, osztrák iró és politikus, szül. 1843. Prágában s Krakóban folytatta jogi tanulmányait és 1867. a krakói pénzügyi hivatalnál szerény állást kapott. Onnan 1868. a helytartó tanácshoz hivták Lembergbe, ahol 1881-ig szolgált. Ez évben földije és pártfogója, Ziemialkovski, a saját minisztériumában helyezte el, melyben egészen mostanig szolgált, 1885. megkapta a kamarási méltóságot, 1893. a Lipót-rendet. Szépirodalmi cikkei a Kraj hasábjain jelentek meg; Fényképek c. beszélygyüjteményét dicsérik. Irt egyébiránt regényeket és útleirásokat is. Vagyonos ember létére kis szépmüvészeti muzeumra tett szert. 1899 okt. 2-án miniszterré nevezték ki Galicia számára a Clary-kabinetben. M. L.

Chlum (IV. k.). Az 1866 jul. 3-iki königgrätzi csatában a chlumi mezőn elesett katonák emlékére 1896. emlékszobrot állitottak.

Chlumecky *János* báró, osztrák államférfi, 1897 jan. 22. lemondott a képviselőház elnökségéről és mandátumáról, u. a. év febr. 24. a Lipót-rend nagykeresztjét kapta a császár köszönő levele kiséretében, márc. 24. az urakháza tagjává nevezték ki. 1899 aug. 29. az uralkodó Ischlbe hivatta és a politikai válságos helyzetre vonatkozólag tájékoztatta magát C. által, aki azután Széll magyar miniszterelnököt is felkereste. Ausztriában mint már azelőtt, most is sokan miniszterelnök-jelöltet látnak benne.

Chmainpo (Chimanpo), 1897. az európai forgalomnak megnyitott kikötőváros Korea Ny-i partján D.-Piöngando tartományban mintegy 60 km.-nyire a Piöng-jangtól, igen jó és biztos kikötővel, amelyből gabonát, babot, dohányt, selymet és prémeket exportálnak; a behozatal fő cikkei a különféle iparáruk. C. körül a khinaiak és japánok legutolsó háborujokban sokat harcoltak, de a város ezt, mivel igen termékeny tartományban fekszik, csakhamar kiheverte.

Chmelnizkij, l. *Hmelnickij* (IX. k.).

Chnum, l. *Khnubis* (X. k.).

Choanoflagellata (állat), az ostoros ázalékállatkák (Mastigophora) egyik rendje, melyek legfeltünőbb jellemvonása az, hogy az ostor alapján egy átlátszó, tölcsérforma gallér emelkedik s ennek belsejében örvényez az ostor. Hazánk édes vizeiből is több faj ismeretes, amelyeket *Francé* R. önálló munkában irt le magyar és német nyelven. D. J.

Choapa, l. *Chuapa* (IV. k.).

Choaspes, l. *Kercha* (X. k.).

Chobo, tonkingi város, l. *Sobo.*

Chocim, l. *Khocim* (X. k.).

Chodavendikjar, l. *Khodavendikjar* (X. k.).

Chodshent, l. *Hodsent* (IX. k.).

Choeropus (állat), l. *Erszényes borzok* (VI. k.).

Choes, l. *Koesz* (X. k.).

Chokand, l. *Kokan* (X. k.).

Choles (ejtsd: csólesz), indus törzs a kolumbiai Panamában, a maya törzshöz tartozik, a Darien-

öböl D-i partvidékét lakja, hol lakóházait a viz fölött 2—2·5 m. cölöpökre építi, nyelve és életmódja eltér a szárazföldi indusokétól.

Cholesterin, l. *Koleszterin* (X. k.).

Cholm (lengyelül Chelm), 1. *járási székhely* Pszkov orosz kormányzóságban, a Kunya és Lovat összefolyásánál, (1889) 5360 lak., bőrcserzéssel, gabona-, kender- és fakereskedéssel. — 2. *Járási székhely* Lublin orosz-lengyel kormányzóságban, az Ukerka mellett, (1889) 11,240 lak., igen szép székesegyházzal, marha- és gabonakereskedéssel. Régen Halicshoz tartozott; 1377. került Lengyelországhoz és sokáig püspöki székhely is volt.

Cholmogory, l. *Holmogori* (IX. k.).

Cholnoky *Jenő,* mérnök, szül. Veszprémben 1870. Középiskoláit Veszprémben végezte, 1892. a József-műegyetemen mérnöki oklevelet nyert. 1894. Klimm Mihály mellett volt asszistens, azután Lóczy Lajos mellé került. Élénk részt vett a Balaton tudományos tanulmányozásában s apróbb jelentésein kivül erről egy nagyobb szakmunkát is irt: *A Balaton limnologiája* címen, mely a m. földrajzi társaság Balaton-bizottságának kiadványai közt jelent meg. 1896 dec. indult államköltségen Kelet-Ázsiába, hogy hidrográfiai és oro-geologiai tanulmányokat végezzen. Beutazta a Jang-ce-kiang deltavidékét, majd Pekingből a mongol pusztákra utazott, azután Mandsuország ismeretlen területeit járta be s végül a khinai nagy alföldön és a Huai hegységen keresztül Sanghaiba jutott, ahonnan visszatért hazájába 1898 jul.-ban. 1899. a m. földtani társulat titkárává, a m. földrajzi társaság választmányi tagjává választotta. E lexikonba vizépitészeti, geodéziai és geográfiai cikkeket irt.

Cholui, l. *Holuj* (IX. k.).

Chomer, mérték, l. *Homer* (IX. k.).

Chomjakov, l. *Homjakov* (IX. k.).

Chonae, falu, l. *Kolosse* (X. k.).

Chondrit, l. *Meteorit.*

Chondropterygii (állat), a halak osztályának egyik alosztálya, l. *Porcogós halak* (XIV. k.).

Chongrad, *Chonrad, Conrada, Chornad* Magyarország középkori vizrajzában a. m. *Hernád.*

Chons, l. *Khons* (X. k.).

Chooria, l. *Kenőcsfa* (X. k.).

Choper, folyó, l. *Hoper* (IX. k.).

Chora, város, l. *Kora* (X. k.).

Chorasan, l. *Khorasszan* (X. k.).

Chordata (állat), l. *Háthúrosak* (VIII. k.).

Choregia, l. *Korégia* (X. k.).

Choregos, l. *Korégosz-emlékek* (X. k.).

Choreographia, l. *Koreográfia* (X. k.).

Choreomania, l. *Koreománia* (X. k.).

Choreutica, l. *Koreutesz* (X. k.).

Chorinsky *Egon* gróf, osztrák-magyar ellentengernagy, szül. Bécsben 1842. Tanulmányait a tengerészeti akadémián végezvén, 1859. a háboru kitörésekor mint tengerész-hadapród lépett a hadi tengerészet szolgálatába és 1864. sorhajózászlós, 1870. sorhajóhadnagy lett. 1883. Károly István főherceg akkori sorhajóhadnagyhoz osztatott be szolgálattételre, mely szolgálatban fokonként előléptettetvén, jelenleg ellentengernagy és a főherceg főudvarmestere. 1893. megkapta a v. b. t. tanácsosi címet. F—Y.

Chorographia, l. *Korográfia* (X. k.).

Chorol, város, l. *Horol* (IX. k.).

Chorologia, l. *Korologia* (X. k.).

Chorometria (gör.) a. m. földméréstan.

Chorremabad, l. *Khorremabad.*

Chorsabad, l. *Khorszabad* (X. k.).

Chorzow, porosz falu, (1895) 6339 lak.

Chos Malal, Neuquen argentinai territorium fővárosa, a Neuquen és Leubu összefolyásánál.

Chosrev, l. *Khoszrev bég* (X. k.).

Chotan, l. *Khotan* (X. k.).

Chotek *Boguszlav* gróf, megh. Görlitzben 1896 okt. 11. — *Ch. Rezső,* az osztrák urakházának tagja, megh. 1894 okt. 1. Utóda lett *Imre* (szül. 1833 dec. 30.).

Chotkowski *László,* lengyel politikus, szül. Mielczynben (Gnesennél) 1843 márc. 15. A papi pályára lépett és Münsterben végezte tanulmányait, ahol a Res gestae Ecclesiae Ruthenae c. dolgozatával a doktori címet kiérdemelte. A vatikáni zsinat alatt Rómában tartózkodott és a zsinat történetét is megirta. 1872 óta Brombergben, majd Posenban működött mint szemináriumi tanár, 1882. pedig a krakói egyetemen az egyháztörténet tanárának nevezték ki. 1885 óta a birodalmi gyülésnek tagja s a klerikális lengyel párt buzgó hive. M. L.

Chow, mérték, l. *Csó.*

Chrematistica, l. *Krématisztika* (XI. k.).

Chrestomathia, l. *Kresztomatia* (XI. k.).

Chriemhild, l. *Kriemhild* (XI. k.).

Christaller *Gottlieb,* német hittérítő és nyelvbúvár, szül. Winnendenben (Württemberg) 1827 nov. 17., megh. Stuttgartban 1895 dec. 16-án. 1848. belépett a baseli missziónárius társaságba. 1852 végén az aranyparti Akvapem hegységen levő Akropong-telepre ment, hol egyszeri megszakitással 11 évig működött. C. kiadványai: A grammar of the Asante and Fante language called Tshi (Basel 1875) A dictionary of the Asante and Fante language called Tshi (u. o. 1891).

Christalnigg *Adalbert* gróf (gilitzsteini), cs. és kir. altábornagy, szül. 1837 ápr. 22. Katonai szolgálatát 18 éves korában a 46. gyalog-ezrednél kezdte meg, ahol hadnagygyá nevezték ki. Később a 7. gyalog-ezredhez helyezték át. Ezredével részt vett az 1859-iki olaszországi hadjáratban s a katonai érdemkereszttel tüntették ki. 1861. kamarás lett. 1864 máj. 27. főhadnagygyá lépett elő. 1866. a hadjáratban szerzett érdemeiért a III. oszt. vaskorona-rendet kapta. A hadjárat után a 13. dsidásezredhez helyezték át. 1873 máj. századossá, majd pedig őrnagygyá lépett elő. 1885 nov. alezredes lett a 12. dsidás-ezredben, 1888 nov. pedig ezredessé és a 4. dsidás-ezred parancsnokává nevezték ki. 1894 máj. vezérőrnagy és a budapesti 18. lovasdandár parancsnoka. 1895., mikor a 18. lovas-dandár-parancsnokságot Zlocowba Galiciába helyezték át, C. továbbra is megmaradt állásában. 1898 nov. 30. azonban altábornagyi jelleggel nyugalomba vonult s azóta Klagenfurtban tartózkodik. Testvérbátyjának *Alfrédnak* 1881 márc. 3. bekövetkezett halála óta C. a család feje és a Karintiában fekvő ebersteini, kageneggi, metselbergi, gilitzsteini, mittertrüxeni és waisenbergi hitbizományok ura. M. L.

Christensen *Halmar*, norvég kritikus, szinmű- és regényiró, szül. Fördén (Söndfjord) 1869 máj. 5-én. Jogi tanulmányainak befejezése után 1894. a kristianiai színház dramaturgja lett. C. előkelő helyet foglal el a modern norvég irodalomban. Műveiben dekadens tipusokat rajzol és szeretettel foglalkozik lélektani és társadalmi problemákkal. Művei közül említendők: En Frisindet (regény, 1889); Mat Blod (novellák, 1891); Bastarder (regény, 1893); Loth's Hustru (szinmű, 1892); En Seirherre (dráma, 1893); Unge Nordmaend (1893, essay-gyüjtemény); Arne Garbory (pályanyertes tanulmány, 1894).

Christian de Troyes, l. *Chrétien de Troyes* (IV. k.).

Christiansand, l. *Kristiansand* (X. k.).

Christiansen *Arne Einar*, dán költő, szül. 1861 jul. 20. A kopenhágai egyetemen teologiát tanult, de 1886 óta kizárólag irodalommal foglalkozott és 1892-től fogva szerkeszti az Illustrered Tidendet. Először mint szinmüiró lett ismeretes: Lindows Börn (1880), En Egoist (1882), Annette (1893) stb. drámáiban polgári kedélyesség és melegség uralkodik, nem különben regényeiben, nevezetesen Joppe (Kopenhága 1893) és Hjarl (u. o. 1894). Költeményei finom romanticizmussal átszött divatos realisztikus irányuak. Elbeszélései közül kiemelendők: Brodu Rus (Kopenhága 1889), Peter Plus (u. o. 1890) és Lätizia (1891).

Christianshavn, Kopenhágának az Amak szigeten fekvő része.

Christianstad, l. *Kristianstad* (V. k.).

Christiansund, l. *Kristiansund* (V. k.).

Christianus Democritus, álnév, l. *Dippel* (1., V. k.).

Christus, l. *Jézus Krisztus* (IX. k.) és *Krisztus* szó összetételeit (XI. k.).

Chrjänow, l. *Hrjenov*.

Chromatologia (gör.) a. m. *szintan*.

Chromatophora, l. *Kromatofora* (XI. k.).

Chromatoscop, l. *Kalejdoszkóp* (X. k.).

Chromatrop, l. *Bűvös lámpa* (IV. k.).

Chronicon rhytmicum (lat.), a magyarországi legrégibb latin epikus költemény, mely Nagy Lajos korában keletkezett és a bécsi (képes) krónikának elbeszélését nyomon követve, a Meistersängerek verses formáiban tárgyalja a magyar történetet egészen Salamon király uralkodásának kezdetéig. A rimes krónikát kiadta Engel a Mon. Ungrica-ban. M. L.

Chronosticon, l. *Kronogramm* (XI. k.)

Chropaczow, falu, Oppeln porosz kerületben, Königshütte közelében, (1895) 5742 lak., téglagyártással és szénbányával.

Chryolith, l. *Kriolit* (XI. k.).

Chryso... (a görög χρυσός a. m. arany szóból) összetételekben gyakran előfordul, l. *Chryso...* (IV. k.) és *Krizo...* (XI. k.) összetételeit.

Chrysomitris (állat), l. *Csiz* (IV. k.).

Chrysopa *Leach*, (állat), a recésszárnyu rovarok (Neuroptera) rendjének *Hemerobiina* csoportjába tartozó rovarnem átlátszó, ritkán színes szárnyakkal, melyek között az elsők szélesebbek, a sugárérnek csak egy szelője van s ez több párhuzamosságot bocsát, melyeket 2 haránt érsor köt össze. Hazánkban is több faja él, lárváik a levelészeket pusztítják. Közönségesebbek a *C. vulgaris* Schn., *C. septempunctata* Wesm., *C. perla L.*

Chrysopolis, város, l. *Szkutari* (2., XV. k.).

Chrysorin, l. *Musszivarany* (XII. k.).

Chrysorrhoas *Johannes*, l. *Damaszkusi szt. János* (IV. k.).

Chrysothrix (állat), l. *Saimiri majom* (XIV. köt.).

Chrysotil, l. *Azbeszt* (II. k.).

Chthonios, l. *Ktonios* (XI. k.).

Chubut, Argentina egyik territoriuma, 247,331 (mások szerint 249,100) km² területtel, (1895) 3748 lak., akik vagy a tengerparton, vagy az Andok lábánál laknak. Belseje viz nélkül szükölködő. A territorium főhelye Rawson (500 lak.), kikötőhelye Madryn. Az állatállomány 1894-ben 15,000 ló, 16,000 szarvasmarha és 160,000 juh. A behozatal 470,000, a kivitel 306,400 koronára rug. A külkereskedelem útja Buenos-Ayres felé visz. Újabban aranyat is találtak leginkább Tecánál, 570 km.-nyire Ny-nak Rawsontól.

Chulan, l. *Chloranthus* (IV. k.).

Chulm, l. *Khulm*.

Chunar, l. *Czanar*.

Chunerth, Magyarország középkori vizrajzában a. m. Hernád.

Chuquet *Artur Maxim*, francia történetiró, újabb munkái: Les guerres de la révolution (Páris 1891—99, eddig 11 köt.); Paris en 1790 (Revue polit. et littér. 1895 nov.); La jeunesse de Napoléon (eddig 3 köt., Páris 1897, 2. kiad. 1899). Az 1870—1871-iki német háboruról irt pártatlan műve német fordításban is megjelent (1895). M. L.

Churchill *Randolph* lord, megh. Londonban 1895 jan. 24. V. ö. *Escott*, R. C. as a product of his age (London 1895).

Church Missionary Society (for Africa and the East), egyházi misszionárius társulat Afrika és a Kelet részére, 1799. alapított angol térítő társulat, mely szoros összefüggésben áll az anglikán állami egyházzal. Csak kirendelt és az islongtoni misszionáriusnevelő intézetben képzett hitszónokokat, tanítókat stb. küldi ki. Jelenleg Afrikában, Persiában, Indiában, Kelet-Ázsiában, Új-Zélandon és É.-Amerikában több mint 300 állomást tart fenn. Közlönyei: The Church Missionary Intelligencer and Record, The Church Missionary Gleaner és Proceedings.

Churfürst (német) a. m. választófejedelem, l. *Fejedelem* (VI. k.).

Chusan, l. *Csuszan* (IV. k.).

Chvalynsk, l. *Hvalinszk* (IX. k.)

Chwolson *Dániel*, orosz régiségbuvár, szül. Vilnában 1820 dec. 10. Zsidó szülők gyermeke, korán oktatást nyert a talmud-tudományokban, Boroszlóban, Bécsben és Szt.-Pétervárott tanult, hol 1855. áttért a keresztény vallásra, itt a keleti nyelvek egyetemi, 1858. az orosz teol. akadémián tanárrá neveztetett ki. Művei: Die Sabier und der Sabismus (Pétervár 1856, 2 köt.); Über die Überreste der altbabylonischen Litteratur in arabischen Übersetzungen (1859); Über Tamuz und die Menschenverehrung bei den alten Babyloniern (1860); Nehány középkori vád a zsidók ellen (oroszul 1861); Achtzehn hebräische Grabschriften

aus der Krim (1865); Die semitischen Völker, Versuch einer Charakteristik (Berlin 1872); Az utolsó vacsora és Krisztus halálának napja (oroszul, 2. kiad. Pétervár 1880); Corpus inscriptionum hebraicarum (u. o. 1882); Syrische Grabschriften aus Semirjetschie (1886); Zsidó munkák jegyzéke (Vilna 1897); A zsidó könyvnyomdászat kezdetei (oroszból héberre fordítva, Varsó 1897) stb.

Chwostow, orosz költő, l. *Hvosztov* (IX. k.).

Chyzer *Kornélt* 1897 máj. 18. miniszteri tanácsossá nevezték ki; 1898 márc. 31. megkapta a Lipót-rend lovagkeresztjét. Újabb művei: *Az egészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek gyüjteménye 1854—94* (Budapest 1894); *Balneologiai munkái* (u. o. 1896); *A torjai Büdösön levő Bálványos fürdőről* (u. o. 1897); Kulczynszki Lászlóval együtt: Araneae Hungariae. Secundum collectiones a Leone Becker pro parte perscrutatas (Tomi II-di pars prior. Theridioidae, u. o. 1895).

Ciardi (ejtsd: csardi) *Vilmos,* olasz festő, szül. Trevisóban 1844 szept. 13-án. 1861 óta a velencei akadémián tanulta a tájkép- és a tengerészeti festést. Több izben beutazta Olaszországot s hosszabb ideig tartózkodott Münchenben és Párisban. Táj- és tengeri képeiben, melyek Németországban, Franciaországban és Angliában hatásos világításuk, tiszta szinezésük és természetes felfogásuk miatt nagy tetszést arattak, többnyire Velence csatornáiból és lagunáiból választja motivumait. Fő művei: A nyár, A munka, Este felé, Chioggio, Tornello, Canale Grande és Velencei halászbárkák (mind a kettő a monzai királyi képtárban), Visszatérés a legelőről (torinói muzeum), Messidoro (római Galeria Nazionale), melyért 1886. a berlini jubileumi kiállításon kis arany érmet kapott; Tavaszi felhők, Reggel Velencében, A primierói völgy.

Cibalae, város, l. *Vinkovci* (XVI. k.).

Cicindela *L.,* (állat), a *futóbogarak* (VII. k.) családjának egyik neme, melynek kifejlődött egyénei verőfényes, homokos helyeken vagy a folyók partjain tartózkodnak, rendkivül gyorsan futnak, de gyorsan repülnek is. Lárváik is itt tartózkodnak a fejükig függőleges gödrökbe huzódva. Körülbelül 600 faja ismeretes, többnyire a melegebb vidékekről. Európában 32 faj, hazánkban pedig 10 faj él. Közönségesebb fajok: *C. campestris* L. (képét l. a *Bogarak* mellékletén), melynek háta fénytelen zöld, szárnyfedőin 5—5 fehér folttal; erdei, mezei utakon s a rétek ösvényein tavasztól őszig gyakori; — *C. germanica* L., háta zöldeskék, hasa rézvörös, mindegyik szárnyfedőjén 1—1 fehér ponttal, szántóföldeken, mezőkön és erdei utakon elég gyakori; — *C. sylvicola* Dej., háta sötét rézszinü, szárfedői finoman pontozottak, a magasabb hegyek utain és a napnak kitett lejtős helyeken található; — *C. hybrida* L., *C. soluta* Dej., *C. litoralis* Fabr. stb. V. ö. *Frivaldszky* János, Magyarország téhelyröpüinek futoncféléi (Carabidæ), Budapest 1874. D. J.

Cidaris (állat), l. *Tengeri turbán* (XVI. k.).

Cider a. m. gyümölcsbor.

Cieco d'Adria, olasz költő, l. *Grotto* (VIII. k.).

Cieszkowski *Ágost* gróf, lengyel filozofus, megh. Posenben 1894 márc. 12.

Cigányprimások, amióta a cigányok letelepedtek Magyarországon s fő kezelői lettek a magyar zenének, egész a mai napig mindig főszerepet játszottak s játszanak. Már a XVI. sz.-ban feltünt az első hires primás *Kálmán* Döme, akiről Tinódy Sebestyén nagy dicsérettel emlékezik. Utána elszámlálhatatlan sora következett a C.-nak, kik hol a főurak, fejedelmek körében szerepeltek, hol pedig magántársulatok élén állottak. A XVIII. sz.-ban hires cigányprimás volt *Barna* Miska, *Cinka* Panna, a XIX. sz. első felében a leghiresebbek közé tartoztak: *Bihari* János, *Boka* Károly, *Bunkó* Ferenc, *Rácz* Pál, *Patikárus* Ferkó, *Fátyol* Károly, *Sárközi* Ferenc, *Balázs* M. stb. A C. minden korban s igy manapság is egyszersmind jeles technikai képzettséggel rendelkező naturalista hegedüvirtuózok és sokan mint népdalirók s magyar nóták, tánc-zeneművek szerzői is szerepelnek. Ilyen volt a század 2-ik felében *Farkas* Miska, *Kálozdi* Jancsi, *Dombi* Marci, az uri kaszinó kedvelt primása: *Berkes* Lajos, a Rácz-családból főleg ifj. *Rácz* Pali és Rudi, továbbá a közkedveltségü *Radics* Vilmos és Béla, a régiebbek közül *Bunkó* Vince, *Pongrác* Lajos, *Balog* Károly, *Erdélyi* Náci, *Salamon* János, József főherceg kedvenc primása *Piros* Józsi, *Banda* Marci, *Benczy* Gyula, *Bolla* Samu, *Purcsi* János, a nagy népszerüségnek örvendő *Dankó* Pista s még számosan; a cimbalomprimások s virtuózok közül fölemlítendők: *Bartók* Sándor és *Pintér* Pál, a kedvelt népdalszerző: *Lányi* Géza; *Rácz* István, a hires tárogató-virtuóz: *Oláh* Lajos stb. A C. külföldi utazásainak sokat köszönhet a magyar zene, mely iránt a legmesszebb világrészben is felköltötték az érdeklődést. Sok érdemük s tevékenységük mellett azonban sok túlhajtást is tulajdoníthat nekik a magyar zene, melyet egészen abszorbeálnak s több irányban idegen elemekkel telítenek. Á. K.

Ciklikus láb, olyan daktilus, illetőleg anapaestus, mely egy hosszu, illetőleg két rövid szótagból áll ugyan, de nem a páros részü ütemfajhoz tartozik vagyis nem $^4/_8$-dal mérhető, mint a közönséges daktilusok és anapaestusok, hanem $^3/_8$-dal. A kiklikus daktilusban tehát valamivel rövidebb a hosszu szótag, mint a közönséges daktilusban, s a két rövid szótag sem egyforma hosszu. Mértéke daktilusban: , anapaestusban: . Az ily lábak ugy tekinthetők, mint a trochaeus , illetőleg a jambus aprózásai; s a C.-ak oly sorokban szoktak előfordulni, melyek alapjukban trochaeusok, illetőleg jambusok, jelesül az u. n. logaédi versekben. Az ily versek első tekintetre ugy tünnek fel, mintha különféle lábak volnának bennök keverve (p. a sapphóiban trochaeus és daktilus), pedig csak aprózva van az egészen egynemü ütemekből álló sor egyik vagy másik üteme (a sapphói sorban a 3-ik, az adonisiban az első, a phalaekosiban a 2-ik, a kisebb alkaiosiban a két első stb.). A pontos prozódiai jelzés meg is különbözteti a C. lábat a külsőleg hasonló, de ritmikailag más értékü lábtól; a közönséges daktilus jelzése — ⏑ ⏑, a kiklikusé: —⏑ ⏑, ami azt fejezi ki, hogy ebben a két első

tag egy tagnak a felbontásából keletkezett (tehát az egész láb ebből: — ⏑). N. L.

Ciklon. Oly gyárüzemekben, melyekben a munkások egészségére nézve káros por keletkezik a por, forgács és levegő különválasztására szolgáló készülék, melybe a porral (és forgácscsal) telt levegőt ugy vezetik, hogy az egy 2·5 m. magas, fölül 1·5 m., alul 0·2 m. bő tölcsérbe jön, itt a tölcsér falán tekercsvonalban forgólag lefelé halad, miközben a tölcsérhez ütköző szilárd részek lesülyednek, a tisztított levegő pedig külön csövön át a szabadba megy. A forgácsot esetleg közvetetlenül a kazánházban a rostélyra vezetjük, többnyire azonban külön magas kamarákban, honnan tolós ajtókon át alulról kiszedik. — C. meteorologiai szempontból, l. *Ciklon* (IV. k.).

Ciliata (állat), mindazok az ázalékállatkák, amelyeknek teste egész életen át *csillangókat* (IV. k.) visel s ezeket éppen ezért csillangós ázalék-állatkáknak mondjuk magyarul, l. *Ázalék* (II. k.). D. J.

Cilicia, l. *Kilikia* (X. k.).

Cilinder-kalap, l. *Kalap* (X. k.).

Cilioflagellata (állat), azok az ostoros ázalék-állatkák, melyeknek egy kigyózó ostoruk s egy hullámzó hártyájuk van, melyek közül az első rendesen hossz-, a második haránt barázdában fekszik. Ezeket újabban *Dinoflagellatáknak* is nevezik (l. o.). D. J.

Cilli (IV. k.) stiriai városban a német és szlovén lakosság küzdelmeit a szlovén gimnázium felállítása körül l. *Osztrák császárság* (XIII. k. 607. old.). 1899 augusztus havában a cseh tornászok látogatása alkalmával véres utcai tüntetések voltak C.-ben.

Cimbriai félsziget (Chersonesus Cimbrica), l. *Kerzonezus* (XI. k.).

Cimbriana, római állomás Pannoniában, a Mogentianából (Keszthely) Aquincumba (Ó-Buda) vezető út mentén; most *Veszprém*.

Cím és jelleg, az államhivatalnokoknak adott az a kitüntetés, melynél fogva az általuk elfoglalt hivatali állásnál közvetlenül magasabb ranggal ruháztatnak fel. Igy p. a címzetes miniszteri titkár tényleg segédtitkár s a titkári cím viselésén kivül csak abban az előnyben részesül, hogy a legközelebbi titkári kinevezésnél első sorban figyelembe veendő. Az 1896. magy. pénzügymin. szolgálati szabályzat 209. §-a kimondja, hogy a magasabb tiszti állás rangja vagy jellege az ezzel felruházott tisztviselőnek magasabb fizetés, lakbér és napidíjra való igény kivételével, a magasabb állással összekötött minden más előnyben részesül, az 1893. IV. t.-c. 8. §-a szerint pedig valamely fizetési osztályba sorozott állás címével és rangjával vagy jellegével ellátott tisztviselő csak akkor lép az illető állással egybekötött illetmények élvezetébe, ha erre az állásra valósággal kineveztetik. Másként áll a dolog a *birák* és *ügyészek* tekintetében, kikre nézve az 1891. XVII. t.-c. 26—32. és 50. §-a kimondja, hogy a király vidéki törvényszék elnökének kuriai birói, törvényszéki birónak és járásbirónak kir. táblabirói, kir. ügyésznek főügyészi helyettesi C.-et adományozhat, ha az illető biró v. ügyész, mint ilyen öt évig szolgált s magát kitüntette. A C.-gel felruházott ügyészek és birák nemcsak a magasabb rangot, hanem a ranggal egybekötött magasabb fizetési osztály második fizetési fokozatának illetményeit is élvezik. A C.-es táblabiró helyzete a valóságos táblabiróétól csak abban különbözik, hogy az előbbi továbbra is a törvényszéki birák rangfokozatában (nem rangjában) marad s a C.-gel történt felruházása után kinevezett táblabirák mögé sorakozik. VÁMBÉRY.

Ciminius (Lacus C.), a mai Lago di Vico, Rómától ÉNy-ra levő tó. Az É-ra fekvő ilyen nevü hegyet most is *Monte Cimino*-nak (XII. k.) nevezik.

Cimmériak, l. *Kimmériak* (X. k.).

Cimpa (cartilago) a. m. porcogó, különösen a *fülé* (VII. k.) és az *orré* (XIII. k.). A növénytanban l. *Sallang* (XIV. k.).

Cineas, l. *Kineas* (X. k.).

Cineol, $C_{10}H_{18}O$. A kámforcsoportba tartozó szénvegyület, mely fő alkotórésze a féreghajtómag (Artemisia cinae), a kajeputmag és az eukaliptuszmag olajának. Fs. 0·923; fp. 176°. Káliumpermanganáttal oxidálva *cineolsav*, $C_{10}H_{16}O_5$ képződik belőle. NU.

Cinkfoncsor, közvetlen alkalmazást nem talál, azonban használják a galvánbatteriákban a foncsorozott cink-elektródákat. A cinket 250—260°-ig felhevitik, klórcink-ammonium-oldattal beecsetelik és a kénesőbe mártják. A lap egy pillanat alatt foncsorréteget kap. A dörzsvillamos gépek üvegkorongjainak gerjesztésére használt *cink-ón-foncsor (Kienmeyer foncsora)* 2 rész kénesőből, 1 rész ónból és 1 rész cinkből áll. Készitik ugy, hogy porcelláncsészében megmelegitett kénesőhöz ón-cink-forgácsokat dörzsölnek és a kész foncsort kevés faggyuval keverik össze, hogy egykönnyen ne kristályosodhassék. A hasonló célra használt *Singer*-féle foncsor 1 rész ón, 2 rész cink és 3·5—6 rész kénesőből áll. L. még *Amalgám*.

Cinkvaj, l. *Forrasztószerek* (VII. k.).

Cinnamus, l. *Kinnamos* (X. k.).

Cintio, l. *Giraldi* (VIII. k).

Cintra, portugál város, (1890) 4846 lak.

Ciocan *János*, országgyülési képviselő, szül. Makódon (Beszterce-Naszód) 1850 febr. 19. Miután Bécsben, Grazban és Budapesten bölcsészeti tanulmányokat végzett, tanári oklevelet nyert. Hosszabb ideig a naszódi alapitványi román főgimnázium tanára és igazgatója volt. 1898 jul. 10-én kinevezték a budapesti egyetemre a román nyelv rendes tanárának. 1896. a naszódi kerület szabadelvüpárti programmal képviselőnek választotta.

Cipaquira, város, l. *Zipaquira* (XVI. k.).

Ciprus-sziget. A megmüvelhető földnek körülbelül $^1/_3$-a áll megmüvelés alatt. Főbb termékek a gabona, pamut, olajfa, szőlő és gyümölcs, főképen déli gyümölcs. A spongyahalászat 20—30,000 sterling font értékü árut termel. A behozatal értéke 1896-ban 240,051, a kivitelé 297,142 sterling font volt. A főbb kiviteli cikkek: búza, árpa, bor, pamut, szőllő, selyemgubó, bőrök és gyapju; a behozatalé: pamut- és gyapjukelmék, dohány, fűszerek, rizs, vas- és vasáruk, bőráruk, petroleum stb. Egy gimnáziumon kivül van 203 keresztény

(mintegy 10,000 tanuló) és 80 mohammedánus népiskola (mintegy 3000 tanulóval). 7 görög és 2 török hetilap jelenik meg. Egészben véve a sziget jövedelme korán sem elégíti ki az angolok várakozását, miért már oly hangok is hallatszottak, melyek a sziget eladását ajánlották. A Földközi-tengeren való uralom szempontjából azonban Anglia nem mondhat le a szigetről. Viszont a sziget lakói sincsenek elragadtatva az angol kormány által, mint ezt a Lornacóban 1896 márc. 20. szerkesztett felirat mutatja. V. ö. *Deschamps*, Au pays d'Aphrodite (Páris 1898).

Circesium, város. l. *Kirkeszion* (X. k.).

Circle City, l. *Alaska*.

Cirkálóhajók (IV. k., l. *a képmellékletet*), modern szerkezetű, gyorsan futó hadi hajók, melyek a hajóhadnál a felderítő és biztosító szolgálatot teljesítik és tágabb értelemben az u. n. *C. háborujának* viselésére hivatvák. A felderítő szolgálatban az ellenséges hajóhad felkeresése, erejének megállapítása, mozdulatainak megfigyelése, szándékának kipuhatolása stb. képezi feladatukat, míg a saját hajóhadnál az előőrsi és biztosító szolgálatot teljesítik, nehogy a hajóhad — különösen éjnek idején, torpedócsónakok által — meglepve, megtámadtassék. Hogy ezen követelményeknek eleget tegyenek, szükséges, hogy járatuk az ellenfél erősebben vértezett és felszerelt csatahajóinál gyorsabb legyen, mivel különben az elfogatás veszélyének lennének kitéve; szükséges továbbá, hogy megfelelő tüzérségi felszerelés és páncélozás folytán az ellenfél felderítő vagy előőrsön lévő hajóival sikerrel megütközhessenek, végre kell, hogy a torpedócsónakok támadása ellenében megfelelő számu gyorstüzelő lövegek felett is rendelkezhessenek. A nagyobb tengeri államok hajóhadainál mint szükségletet minden csatahajó után rendszerint két cirkálóhajót számítanak, melyek több (3—6 hajóból álló) felderítő csoportba alakulva menet, illetve utazás közben, a vértes hajóhad arcvonalának és szárnyainak biztosítása céljából, messze előre és oldalt kiküldetnek. A sík tengeren az ellenség bármely irányból jöhet és támadhat, amiből következik, hogy a hajóhad biztosítására a felderítő C. egész raja szükséges; minél gyorsabb járatuak ezen cirkálók, annál könnyebben elbánnak a támadó torpedócsónakokkal.

A C. háborujának célja az ellenfél tengeri kereskedelmének megsemmisítése és a saját tengeri kereskedelemnek megvédése. Tény, hogy az ellenséges gőzhajót a kisebb cirkálóhajó is elfoglalhatja, de rendes körülmények között arra kell számítani, hogy ezen aktust megelőzőleg az ellenfélnek védelemre kirendelt cirkálóhajójával kell megküzdeni, és ezért ily hadműveletre nagyobb cirkálóhajónak kirendelése válik szükségessé. A kereskedelmi hajók védelme a jelenben tehát erős, önálló működésre képes C.-ra háramlik, melyek a harcot az ellenséges hajókkal felvehetik és azokat esetleg futásra, visszavonulásra kényszeríthetik.

A kereskedelmi tengerészet védelmére kirendelt, u. n. *védő C.*, az utazási célnak megfelelőleg, több egy csoportban utazó kereskedelmi hajót (convoi) kisérnek vagy pedig a viszonyokhoz mérten bizonyos helyeken, vizeken állandóan cirkálnak. Hogy ezt megtehessék, szükséges a C.-at oly berendezéssel ellátni, mely a hajót képessé teszi arra, hogy a sík tengeren huzamosabb időn át tartózkodhasson anélkül, hogy szén-, élelmiszer- vagy lőszerkészlete hamar utánpótlást igényelne. Természetes, hogy ezen követelménynek csak nagyobb C. felelhetnek meg, amiért is utóbbi időben a tengeri államok 12—14,000 tonnás C.-at építtetnek, melyek 3000 t. szénkészlettel és óránkint 10 t. mf. átlagos gyorsaság kifejtésével, csaknem 25,000 t. mf.-nyi utat tehetnek meg, mielőtt a kikötőnek felkeresésére kényszerítve volnának (a föld körülete csak 21,000 t. mf.).

A tengeri hadászat terén kiváló szakférfiak nézete szerint a C. háboruja, a tengeri hadviselésnek nem fő célja, csupán csakis mellékcélja lehet, miután az ellenséges államnak gazdászatilag való leigázása csak akkor lehetséges, ha előbb annak tengeri hadereje, főleg csatahajói semmisíttettek meg és ezáltal a hegemonia a tengeren saját részre biztosíttatott. Aki a tengeren uralkodik, az rendelkezik az ellenséges partokhoz vezető vizi utak és bejáratok felett is és képes ebből kifolyólag az ellenfél kereskedelmi forgalmát is egészen megbénítani. Tény, hogy a C. háboruja egymagában is károsan befolyásolja az ellenfél tengeri kereskedelmét, de addig, míg az ellenséges kikötők ostromzárolása — neutrális nemzetiségű hajókkal szemben is — keresztül nem vitetett, ami csak az ellenfél csatahajóhadának tönkretevése mellett lehetséges, addig az állam financiális kötelezettségeinek teljesítésében érezhetőleg alig lesz gátolható. A C. feladatához tartozik még az ellenfél tengerentúli flottaállomásainak, szénraktárainak, általában gyarmatkikötőinek megtámadása, mely célra több cirkálóhajóból alkotott u. n. *repülő hajóraj* szolgál.

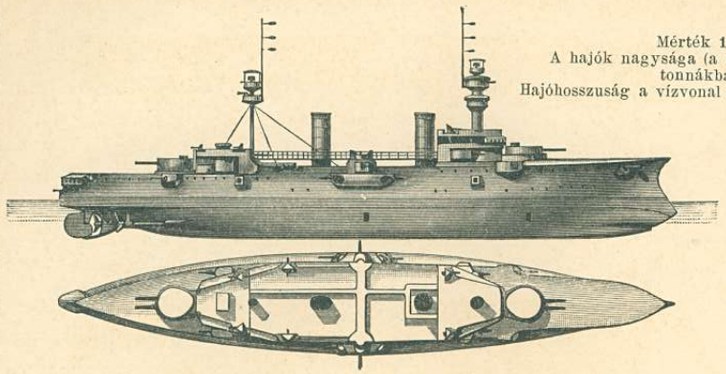
Ami a C. béketevékenységét illeti, ugy ez igen sokoldalu, u. m. a nemzetközi érdekek előmozditása, védelme, a saját állam hatalmának érvényre juttatása, a tengerentúli kikötőkben székelő konzulok és diplomáciai ügyvivők támogatása, a saját nemzetbeli alattvalók érdekeinek a külföldön való megvédése, előmozditása a rendőri, biztonsági és közigazgatási szolgálatnak a saját partok mentén, saját kikötők és gyarmatokban való ellátása, segélyre szorult hajók megmentése, a tengeri halászat érdekeinek ellenőrzése más nemzetbeli halászok jogtalan ténykedéseivel szemben, a tengeri forgalmi utak biztonságát célzó megfigyelések eszközlése (zátonyok kipuhatolása és fekvésük meghatározása, ismeretlen vizi utak kimérése, partrészek földméreti felvétele, hajózási akadályok eltávolítása stb.) és időnkint különféle tudományos kutatások teljesítése.

Ezen sokféle feladat teljesítéséből kifolyólag a modern C. méretnagyság, építési rendszer és tüzérségi felszerelés tekintetében különbözők. Vannak nagyobb, u. n. *páncél-C.*, melyek a modern csatahajókhoz hasonlítanak és vannak kisebb C., a *torpedó-C.*, melyek építési rendszerre nézve a torpedónaszádokhoz soroltatnak. E két tipus közé esnek a *vértes fedélzetü* vagy u. n. *védett C.*, melyek ismét három osztályra szakadnak. Vannak végre u. n. *állomás-C.*, melyek kicsinyek,

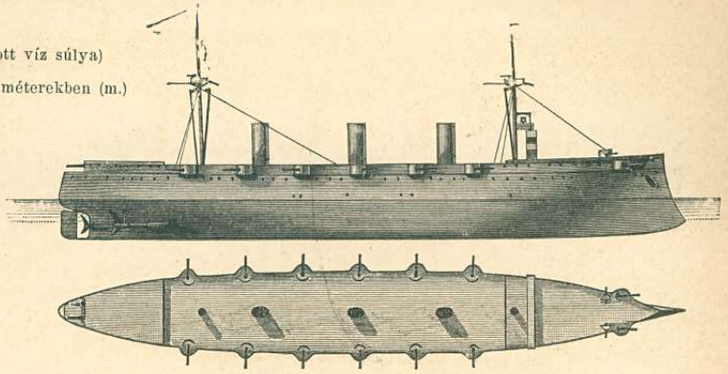
CIRKÁLÓHAJÓK.

(Nevezetesebb páncél- és védett cirkálóhajók.)

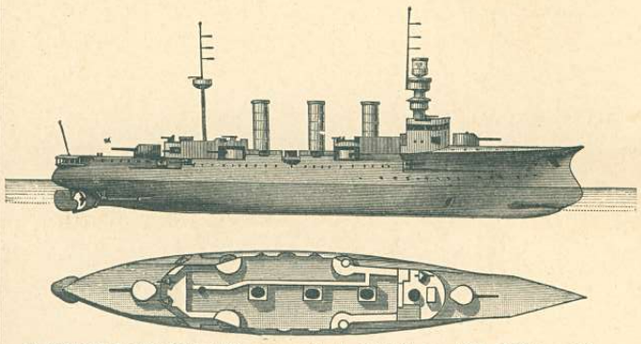
Mérték 1 : 1000.
A hajók nagysága (a kiszorított víz súlya) tonnákban (t).
Hajóhosszuság a vízvonal mentén méterekben (m.)

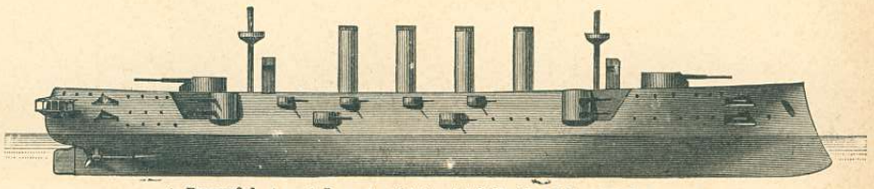
1. **Fürst Bismarck.** Német páncélcirkálóhajó, 1897. 10,650 t. 120 m.

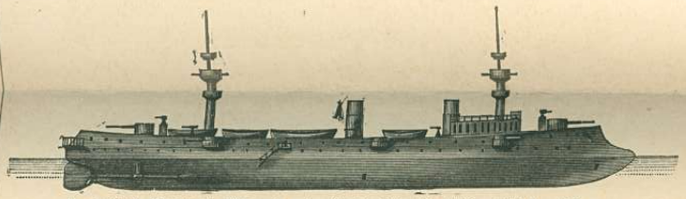
3. **Kaiserin Augusta.** Német II. oszt. védett cirkálóhajó, 1892. 6052 t. 118 m.

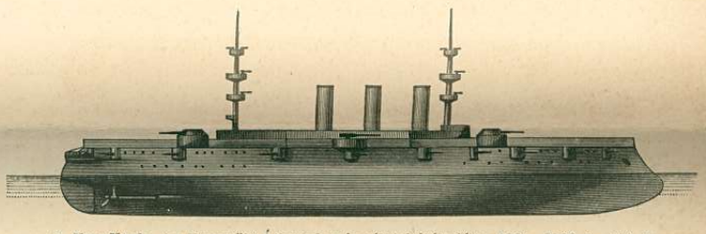
2. **Victoria Louise.** Német II. oszt. védett cirkálóhajó, 1897. 5650 t. 105 m.

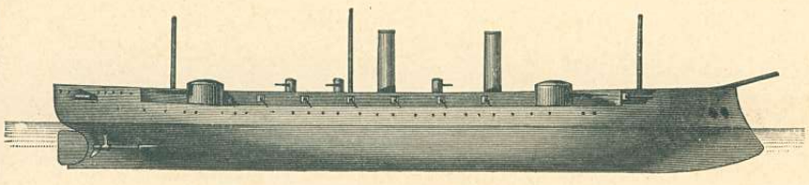
4. **Powerful.** Angol I. oszt. védett cirkálóhajó, 1895. 14,200 t., 152 m.

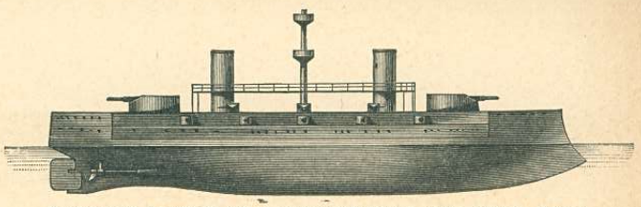
5. **Amiral Charner.** Francia páncélcirkálóhajó, 1893. 4792 t., 108 m.

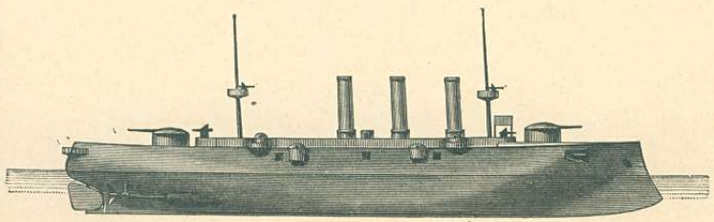
6. **New-York.** Az Egyesült-Államok páncélcirkálóhajója, 1891. 8200 t., 116 m.

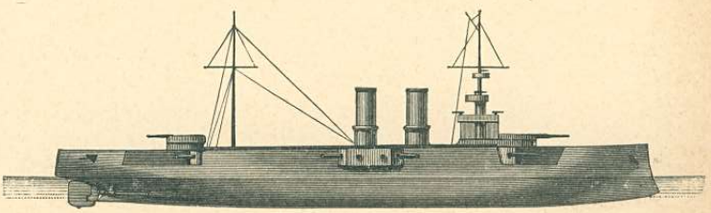
7. **Rjurik.** Orosz páncélcirkálóhajó, 1892. 10,933 t., 130 m.

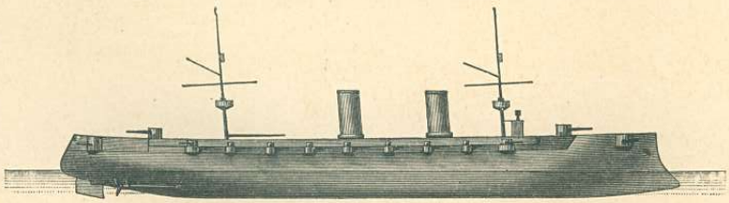
8. **Giuseppe Garibaldi.** Olasz páncélcirkálóhajó, 1897. 6840 t., 100 m.

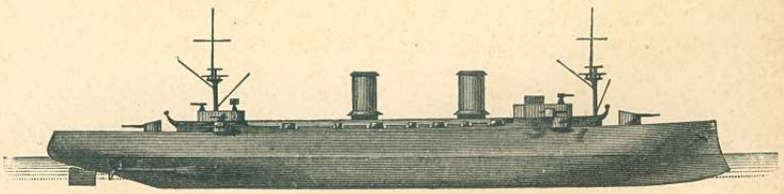
9. **Emperador Carlos V.** Spanyol páncélcirkálóhajó, 1895. 9235 t., 116 m.

10. **VI. Károly császár.** Osztrák-magyar páncélcirkálóhajó; épités alatt. 6100 t., 119 m.

11. **Kasagi.** Japáni II. oszt. védett cirkálóhajó. 4784 t., 121 m.

12. **Esmeralda.** Chilei páncélcirkálóhajó, 1896. 7000 t., 133 m.

vértezetlenek s mint állomáshajók a gyarmatokon használtatnak. A C. osztályozásánál némely állam a hajó nagyságán és páncélozásán kivül még a tüzérségi felszerelés minőségét is számításba veszi.

A *páncél* vagy *vértes-C.* a vizvonal mentén egy páncélövvel és ezenkivül a nehéz és középkaliberü lövegek elhelyezésére páncéltornyokkalvagy páncélkazemattával láttatnak el, mely páncélzat azonban sokkal gyengébb és könnyebb mint egy hasonnagyságu csatahajó vértezete, ellentétben a hajó menetgyorsaságával és ezzel összhangzásban a hajógépezettel és szénrakodóképességgel, mely a C.-nál — tágabb működési körlet biztosítása végett — sokkal nagyobb, illetve erősebb mint a csatahajóké. A hajó úszóképességének biztosítása céljából a páncélöv a hajófedélzet középvonalában felfelé kidomborodó páncélfedélzet szélein nyugszik, mely fedélzet az egész alatta levő hajóürt befedi. Beépitett páncélválaszfalazatok a hajót 5—6 egymástól elválasztott részre osztják, mely részek fenék alján, a kettős fenék között ismét számos egymástól vizhatlanul elkülönített rekesz a hajó úszóképességét emelni, illetve torpedó, tengeri tűzakna vagy más körülmény folytán keletkezett léken át betoduló viz tovaterjedésének határt szabni van hivatva.

A C. tüzérségi felszerelése, a hajó nagyságához mérten, tekintetbe véve az esetleg különös rendeltetést, általánosságban két, forgatható páncéltornyokban elhelyezett nehéz ürméretü (23—30 cm.) lövegből, a főütegből, a kazemattákban felállított 8—14 drb középürméretü 12—18 cm.) lövegből, a mellékütegből és több erkélyeken, árbockosarakban és más áttekintést nyujtó helyeken álló kis ürméretü (7—14 cm.) gyorstüzelő ágyukból áll. Ezen felszerelést még 2—4 torpedó lancier-cső egészíti ki. A hajógépezet rendesen háromszoros expanzióval dolgozik s a két u. n. ikercsavar mindegyikének külön gépe van, melyeket legújabban Belville-féle kazánokban fejlesztett, magas nyomásu gőz táplál. Hajó-sebesség a hajók kora szerint 16—23 t. mf. óránkint, a legénység száma 250—500 fő.

A C. egy német teszik az u. n. *torpedó-C.* 1500 tonna és ezen aluli nagyságban, melyek a gépezet megvédése céljából egy könnyü páncélfedélzettel birnak, 14—18 mérföldet futnak és 3—6 lancier-csövön kivül még több gyorstüzelő lövegel vannak felszerelve; a hajóhadnál előőrsi szolgálatra és jelentések közvetítésére használtatnak (össze nem tévesztendők a torpedócsónakvadász s torpedócsónakromboló 2—400 tonnás hajókkal.)

Segéd-C. (auxiliaris C.) alatt a kereskedelmi tengerészet oly gyorsan futó hajói értendők, melyek már az épités alatt oly berendezéssel láttatnak el, hogy háboru idején rendesen gyorstüzelő lövegekkel könnyen felszerelhetővé s mint hadi hajók a C. kisegitésére alkalmassá válnak. V. ö. *Reed,* Modern ships of war (New-York 1888); *Buchard,* Marines étrangères (Páris 1891); *Fournier,* La flotte nécessaire (u. o. 1896); *Zepelin* D. C., Heere und Flotten (Berlin 1898—99); *Krudelka,* Unsere Kriegsmarine (Bécs 1898). F—Y.

Cirpi, ókori helység Pannoniában, a Duna mentén; ez idő szerint *Visegrád.*

Cirquenizza (IV. k.). Egy társulat megalapította a tengeri fürdőt, pompás fogadót épitett, a parton fákkal szegélyezett sétautakat készitett. Magyarországból sokan látogatták. A társaság azonban folytonosan anyagi zavarokkal küzdött, végre 1899 aug. a fürdőtelepet árverésen eladta. 1896. József főherceg felesége, Klotild főhercegnő, László főherceg emlékére László-menedékhelyet alapitott itt szegény gyermekek számára. Az 1899 szept. Budapesten ülésezett nemzetközi gyermekvédő kongresszus számos tagja a menedékhelyet meglátogatta. V. ö. *Hasper* Ferenc, Cirkvenica (tengeri fürdő és klimatikus gyógyhely, Budapest 1895).

Cirtométer, lánczerü készülék, melyet a mellkas körfogatának s különösen alakjának hü feltüntetésére használnak. A lánc apró s egymással izületek útján mozgatható szemekből áll, melyek igy a mellkashoz pontosan hozzáilleszthetők, miáltal a mellkas kisebb alak- és térfogati elváltozásai is könnyen feltüntethetők. A gyakorlatban *Woillez* honosította meg. TAUSZK.

Cistaceae (növ.), l. *Bodorrózsafélék* (III. k.).

Cisticola *Less.* (állat), a verébalkatu madarak (Passeres) rendjének egyik neme a *Maluridae*-családból, rövid, finom, gyengén ives csőrrel. A rövid szárnyakban a negyedik evezőtoll a leghosszabb. A fark rövid; a csüd magas; az ujjak hosszuak. Ez ideig mintegy 32 faja ismeretes, melyek az etiopiai és orientális régiók lakói. D. J.

Cistophori (gör.-lat.), a pergamumi királyság ezüst pénzneme, melyet Efezusban (Jonia), Pergamuszban (Mysia), Szardeszben és Tralleszben (Lydia), Apamea és Laodiceában (Frigia) vertek Kr. e. a 200-ik évtől az actiumi ütközetig; nagysága a tetradrachmáknak felelt meg. A C.-k előlapján a bacchosi cista látható, melynek félig nyitott fedele alól borostyánkoszoruban kigyó kúszik elő, a hátlapon pedig Ceres kocsiját vonó két kigyó van ábrázolva; egyike volt Kis-Ázsia legelterjedtebb pénznemeinek. R. L.

Cistus (növ.), l. *Bodorrózsa* (III. k.).

Ciszkaukázia, l. *Kaukázia* (X. k.).

Citatio, l. *Idézés* (IX. k.).

Citium, város, l. *Kition* (X. k.).

Citodok, az állat- és növénytanban a magvatlan sejtek neve.

Citraga a. m. csitraga (l. o. IV. k.).

Citrál, $C_{10}H_{16}O$. Az aldehidek csoportjába tartozó szénvegyület, mely főleg a citrom-és narancsolajban fordul elő és okozója e gyümölcsök sajátságos kellemes szagának. Más neve *geraniál.* L. még *Illanó olajak* (IX. k.).

Citrofén (paraphenetidincitrat), hideg vizben nehezen oldódó, citromsav-izü kristályos por. Lázellenes csillapító. Reuma, migrén, tifusz és idegfájdalmak ellen 0·5—1·0 grammos adagokban.

Citrom-olaj, l. *Limoni olaj* (XI. k.).

Civiltà cattolica, *La* (ejtsd: la csivilta kattolika), Rómában kéthetenkint megjelenő katolikus lap. Alapittatott 1850. Nápolyban, később Rómában, 1870. Firenzében és ismét Rómában adják ki. Nem ismeri el az olasz királyságot, a pápa világi uralma visszaállitásáért harcol.

Civry (ejtsd: szivri) grófnő, braunschweigi Károly herceg és Lady Colville természetes leánya.

Lacordaire a katolikus hitre térítette és ezért a herceg kitagadta, mi ellen több pert indított, hogy vagyonára igényt nyerjen, de eredménytelenül. A herceg végrendeletének megtámadásával sem ért célt. Halála után (1880) fia, C. vicomte Honoré Welf Ulrich Eugén de Collin, de Bar (szül. 1853., egy C. gróffal való házasságából), folytatta a pört, hogy a herceg vagyonát megszerezze. Genfben, valamint Braunschweigban a bíróság elutasította igénykeresetét, végre 1891. a párisi törvényszéknél megnyerte pörét.

Cladel *Leó*, francia iró, megh. Párisban 1892 jul. 20.

Claiming-stakes (ang., ejtsd: kléming sztékesz), ama versenyek neve, melyeknek feltételei között van az is, hogy minden résztvevő ló egy bizonyos összegért követelhető, még pedig a győztes a megjelölt összegért, a többi lovak bármelyike pedig a kitett áron, hozzáadva a verseny díját, melyet t. i. a verseny feltételei a győztesnek biztosítanak. A vétel joga első sorban a második ló gazdáját illeti, azután a többi tulajdonosokat lovaik beérkezése sorrendjében. Csak legutoljára száll vissza a vételjog a győztes tulajdonosára. Vételjoga csak annak van, kinek a versenyben legalább egy lova futott. Ha valaki valamelyik lóra reflektál, ezt a szándékát legfeljebb egy negyedórával az illető verseny után be kell jelentenie.

Clair (ejtsd: kler), Franciaországból a huszas években Magyarországra származott család. *C. Ignác*, szül. Saint-Jean-de-Morieuben (Franciaország) 1792., megh. Pesten 1866 okt. 4. Mint I. Napoleon gárdaezredének tisztje, részt vett az összes hadjáratokban. 1826. családjával együtt bevándorolt Magyarországba. Ő volt az osztrák és magyar monárkiában a rendszeres tornászat megalapítója. Pesten 1834-ben tornaiskolát nyitott a nemzeti torna-egyesület protektorsága mellett, ahol az első években egészen ingyen tanította a polgárság gyermekeit. Vívóiskolája is volt, amelyben az ötvenes és hatvanas évek arisztokráciáját tanította a kard- és törvívásra. — Fia *C. Alajos*, született Clermontban 1826., megh. Pesten 1866 jun. 8. Mint fiatal ember részt vett a magyar szabadságharcban. Szent-Tamásnál a rácok elleni ütközetben ki is tüntette magát és századosi rangot kapott. Sokáig működött a nemzeti torna-egyesületben atyja mellett mint torna- és vívótanár, később igazgatója lett a budai torna- és vívó-egyesületnek. A szobrászattal is foglalkozott s egyik szobormüve, mely Canovát ábrázolta, díjat is nyert a pesti első képzőművészeti kiállításon. — Öcscse *C. Gyula*, cs. és kir. altábornagy, a III. honvédkerület parancsnoka, szül. Pesten 1843 szept. 11-én. 15 éves korában önként beállott katonának. 1859. az osztrák császár engedelmével belépett a pápai hadseregbe s végig küzdötte a hadjáratot. Ancona ostrománál kitüntette magát és IX. Pius pápa maga tűzte mellére a Pro sede Petri pápai vitézségi érdemrendet. Később újra visszatért az osztrák császári hadseregbe. A honvédség szervezésekor áthelyeztette magát a m. kir. honvédséghez, gyors egymásutánban végezte a törzstiszti tanfolyamot és a bécsi hadi iskolát, több éven át segédtisztje volt József főherceg honvédségi főparancsnoknak, most pedig Kassán működik mint a III. honvédkerület parancsnoka. Néhány évvel ezelőtt magyar nemességet kapott szentmihályi előnévvel s birtokosa a III. osztályu vaskorona-rendnek, a szerb királyi fehér sasrendnek és a hadi éremnek. — Unokaöcscse *C. Vilmos*, hirlapiró, szül. Pesten 1858 máj. 21-én. Középiskolai és egyetemi tanulmányainak végeztével a hirlapirói pályára lépett. Dolgozott a Magyar Lapoknál, Közvéleménynél, Budapestnél, Függetlenségnél, Magyarországnál, Hazánknál, Pesti Naplónál s újabban a Budapesti Napló belső dolgozótársa. 1885. Bayer Ferenc tanárral együtt szerkesztette a Társalgó c. szépirodalmi hetilapot, 1887. pedig Keresztény Magyarország címmel katolikus hetilapot alapított, amelyet 1894-ig szerkesztett. Önálló művei: *Az ipar az őskorban* (Budapest 1889) és a *Párbaj-codex* (u. o. 1897), amelynek már ötödik kiadása forog közkézen. Azonkivül számos tanulmányt irt a különböző sportágakról s különösen a kard- és vitőrvívásról. A felvidéki magyar közművelődési egyesület 1899 aug. 29. főtitkárává választotta.

Clairée, folyó, l. *Durance* (V. k.).

Clairet (franc., ejtsd: kleré), Franciaországban így hivják a sillerbort, valamint a fűszeres bort is. — *Clairette,* halványvörös szinü likőr, különösen cseresznyelikőr; déli Franciaországban a könnyü fehér bor (clarette) neve.

Clairon, l. *Clarino* (IV. k.).

Clamatores (állat), l. *Rikácsolók* (XIV. k.).

Clam-Gallas, l. *Clam* (IV. k.).

Clanship (ang., ejtsd: klennsip) a. m. kasztszellem, testületi szellem, esprit de corps, rossz értelemben.

C lap, l. *Betét* és *Telekkönyv* (XVI. k.).

Clap., természetrajzi nevek mellett *Claparède* Edvárd (1832—1871) svájci zoologus nevének rövidítése. Lachmann és ő irták: Études sur les infusoires et les rhizopodes (Genf 1858—61, 2 köt.).

Clarencetown, l. *Fernando Po* (VII. k.).

Clarette, l. *Clairet.*

Clarias Lazera (állat), egy harcsaféle halfaj, amely a francia Szudánban él s a vizmedencék kiszáradása után földalatti lyukakba vonul; éjjelenként azonban előbúvik és a durrhavetések között csatangol zsákmány után. A szárazon való lélekzését a második és negyedik kopoltyúíven fekvő segédkészüléke teszi lehetővé. D. J.

Clark *Latimer*, angol elektrotechnikus, megh. Londonban 1898 okt. 29.

Clarke (ejtsd: klark), 1. *Eduárd*, sir, angol jogtudós, szül. Londonban 1841. Kereskedelmi iskolában tanult, 1859. mint irodatisztviselő belépett az indiai hivatalba, de már 1860. lemondott állásáról, hogy a jogot tanulja. 1864. ügyvédi irodát nyitott, de amellett hosszabb ideig a Morning Herald és Standard parlamenti tudósítója volt. 1880. királyi igazságügyi tanácsosnak (Queen's counsel) nevezték ki, ugyanazon évben pedig Southwark beválasztotta az alsóházba. Salisbury lord második miniszteriumában 1886 aug.—1892 aug. Solicitor general volt, de 1895. már nem akart belépni Salisbury harmadik kabinetjébe és 1897. visszautasította a neki felajánlott Master of the rolls hivatalát, Anglia legnagyobb birói állásai-

nak egyikét. C. a legjobb angol ügyvédek közt foglal helyet. Politikai és törvényszéki beszédeit két kötetben adta ki (London 1890 és 1894).

2. *C. Hyde* angol mérnök megh. 1895 márc. 1.

Clary és Aldringen *Ödön Móric* herceg, megh. 1894 jun. 21. Egyik leánya, *Edmée* grófnő, Robilant olasz nagykövethez ment nőül; legidősebb fia, *Carlos* herceg (szül. 1844.) az urak házának tagja, v. b. t. tanácsos és kamarás; második fia, *Sigfried* gróf (szül. 1848.) a diplomáciai pályára lépett és jelenleg osztrák-magyar követ a württembergi udvarnál; harmadik fia:

C. Manfred gróf, az osztrák miniszteranács elnöke és földmívelésügyi miniszter, szül. Bécsben 1852 máj. 30. Miután a bécsi egyetemen jogi tanulmányait elvégezte, az alsóausztriai helytartóságnál kapott alkalmazást. 1883 óta Bécs-Újhelyben működött mint kerületi főnök; 1886. Taaffe a belügyminisztériumban szerzett neki állást; 1895. Klagenfurtba küldték a helytartó oldalára; 1896. Sziléziának, 1898 dec. Stiriának lett helytartója. Valóságos belső titkos tanácsos és kamarás. 1899 okt. 2. a császár Thun gróf távozásakor kinevezte osztrák földmívelésügyi miniszterré, megbízván őt egyúttal a miniszteranácsban való elnökléssel. Ebben az állásban mind neki,mind pedig főtisztviselőkből alakított minisztériumának azt szabták feladatául, hogy a németekre nézve sérelmes Gautsch-féle nyelvrendeleteket visszavonja és új nyelvrendeleteket dolgozzon ki; továbbá, hogy a birodalmi gyűlést egybehivja és megint munkaképessé tegye és végül, hogy a delegációk választását törvényes úton keresztül vigye. — Neje *Pejacsevich* Franciska grófnő, akitől eddig egy fia és két leánya született. Politikai tekintetben már mint helytartó is engeszteléken szellemben működött. Az 1899 okt. 18. összehivott birodalmi gyűlés első ülésén szerencsésen megállta helyét s noha a nyelvrendeletek visszavonása miatt az ifju csehek megtámadták, mindamellett ezen a napon nagyobb vihar nem keletkezett. M. L.

Clary wine, l. *Zsálya* (XVI. k.).

Clasen, 1. *Károly*, német festő, megh. 1886 jun. 29.

2. *C. Lőrinc*, német festő, megh. Lipcsében 1899 máj. 31.

Classici auctores, l. *Klasszikus* és *Klasszicizmus* (X. k.).

Classicus, l. *Klasszikus* és *Klasszicizmus* (X. k.).

Claudiopolis, Kolozsvár latin neve.

Clauren *Henrik*, álnév, l. *Heun* (IX. k.).

Claus *Károly*, német zoologus, megh. Bécsben 1899 jan. 18.

Clausel *Berorand*, l. *Clauzel* (IV. k.).

Clausthal, porosz város, (1895) 8542 lak. Bányászati termékeinek (ezüst-, cink-, ólom- és rézércek) értéke (1895) 2.983,198 márkára rúgott.

Clausura (lat.) a. m. elzárás, zárt hely, különösen a kolostoroké, honnan a szerzeteseknek és apácáknak a rendfőnök engedélye nélkül távozni tilos. A törvénykezésben l. *Esküdtbirósági eljárás.*

Claveau (ejtsd: klavo) *Anatol Ferdinánd*, francia hirlapiró, szül. Bièvreben Páris mellett 1835 máj. 30., 1865 óta a törvényhozó testület szerkesztőségi titkára, 1890 óta szerkesztő. *Quidam* álnéven évek hosszu során a Figaróban több közleményt irt a napi kérdésekről. Önálló művei: Le roman de la Comète (1857); Nouvelles contemporaines (1860); Contre le flot (1886, a francia akadémia által koszoruzott pályamű), Un chef de service. Portrait d'après nature (1888); Fin de siècle. Pile ou face (1889) és Musset A. életrajza (1894).

Clavicularius (lat.), az akire valaminek kulcsa bizva van, ezért szt Péter a mennyország C.-a. L. még *Claviger* (IV. k.).

Clayton le Moors, l. *Accrington* (I. k.).

Clearinghouse (IV. k.), a *londoni* C. forgalma volt:

1892-ben	80,364½	millió frt
1893 «	80,327	« «
1894 «	78,579	« «
1895 «	94,153	« «
1896 «	93,930	« «

A *new-yorki* C. évi forgalma volt:

1894-ben	60,726	millió frt
1895/96 «	73,084	« «

A *párisi* C.-ban (Chambre de Compensation) a Banque de Franceon kivül még 5 bank check-jeit egyenlitették ki s a forgalom összege az utolsó években átlag 2400—3500 millió frt körül ingadozott.

Németországban:

1892-ben	9,722·4	millió frt	volt
1893 «	10,598·3	«	«
1894 «	10,670·8	«	«
1895 «	12,345·2	«	«
1896 «	13,084·8	«	«

Olaszországban összesen öt nagy városban van C., amelyeknek forgalma 1896-ban 8312·1 millió frtra ment.

Bécsben:

1892-ben	277·99	millió	frt
1893 «	277·38	«	«
1894 «	281·15	«	«
1895 «	351·30	«	«
1896 «	387·70	«	«

volt a 11 clearing-tagnak forgalma.

Budapesten végre a 9 taggal működő leszámolóegyesületnek az osztrák-magyar bank által lebonyolított forgalma volt:

1892-ben	110·18	millió	frt
1893 «	156·81	«	«
1894 «	170·54	«	«
1895 «	173·74	«	«
1896 «	161·28	«	«

Cleethorpes (ejtsd: klithorpsz), látogatott tengeri fürdő Lindsey angol grófságban az Északi tenger mellett Grimsbytől 4 km. távolságra, (1891) a szomszédos Thrunscoeval 4306 lak.

Clémenceau *Jenő*, francia radikális politikus, miután a képviselőházból kimaradt, a hirlapirodalom terén folytatja izgatásait s megalapította *L'Aurore* cimü újságját, melyben 1897 óta a Dreyfus-ügy revizióját mellett tüzdött.

Clément (ejtsd: klemañ) *Félix*, francia zeneiró, szül. Párisban 1822 jan. 13., megh. u. o. 1885 jan. 22. Templomi karnagy volt, a XIII. sz.-ból való karénekek előadásával hiressé lett. Kézi tankönyvein kivül művei: Histoire de la musique religieuse (1860); Les musiciens célèbres depuis le XVI. siècle (1868, új kiad. 1874); Histoire de la musique (1884). *Larousse* Péterrel együtt szer-

MAGYAR KIRÁLYI TUDOMÁNYEGYETEM SZEGED Jog- és Államtudományi Kar Könyvtára

kesztette Dictionnaire lyrique c. operalexikonját (1869); 1881-ig 4 pótkötete jelent meg. K—y.

Cleonus *Schönh.* (állat), az ötlábfejízes bogarak (Pentamera) csoportjába tartozó bogárnem az *ormányos bogarak* (Curculionidae) családból, meglehetős rövid és vastag, hosszukás tövével az iveletlen szemeket el nem érő csápokkal. Az orrmány a nyakpaizsnál rövidebb, felül lapított, csaknem mindig tarajos vagy barázdás. A nyakpaizs leggyakrabban oly hosszu, mint a minő széles. A paizsocska kicsiny, néha észrevehetetlen. A szárnyfedők megnyultak. Az alsó szárnyak néha hiányzanak. Fajai a földön élnek kövek alatt és számuk a 250-et meghaladja. Valamennyi az óvilág lakója s Európában mintegy 90 tenyészik, melyek közül nálunk is több fordul elő. D. J.

Cleridae (állat), az ötlábfejízes bogarak (Pentamera) csoportjának egyik családja, tizenegyízű, fokozatosan vastagodó, vagy csúcsán három ízből álló bunkóban végződő csápokkal. A szemek kikerekítettek. Az áll négyszögü. Az ajaktapogató néha hosszabb az állkapcsi tapogatónál. A mellső lábak csipői hengeresek, kissé kiállók; a középső csipők csaknem gömbölyüek, egymástól kissé eltávolodtak; a hátulsók harántosak, a comboktól fedettek. A lábfejek 4—5 izesek tapadó korongokkal. A potroh 5—6 szabad gyürűből áll. Az ide tartozó bogarak leggyakrabban élénk szinüek s részint virágokon, részint korhadt fákon, egyesek a fűben tartózkodnak. Lárváik pirosak vagy rózsaszinüek, szaruval fedett fejjel, előmellükön nagy szarulemezzel. A közép- és utómellen 2—2 kis szarulemez van. Hátulsó gyürűjük villás. Csápjaik rövidek, négyizesek. Mindkét oldalon 5 kis szemük van. Főképen ragadozók és más rovarokat falnak fel. Ez idő szerint 700-nál több faj ismeretes, melyek közül Európában és hazánkban csak igen kevés tenyészik. Ilyenek a *Tillus* C., *Opilus* Latr., *Clerus* Geoffr. és *Trichodes* Herbst. nemek fajai. D. J.

Clermont-*Ferrand*, francia város, (1896) 50,870 lakossal.

Cleveit (ásv.), a hélium (IX. k.) elemet benne mutatták ki legelőször. Vizfelvétel folytán elváltozott uránin (uránszurokérc). Vasfekete szemekben találni földpátban bennőve (Svédország: Arendal). K. 5·5, fs. 7·49. Tartalmaz egyebek között urán-oxidot, itterbiumföldet, erbiumoxidot, ceroxidot, toriumoxidot és héliumot. SZT. H.

Cleveland *Grover*, az É.-amerikai Egyesült-Államok volt elnöke, 1897 márc. 4. adta át hivatalát utódjának Mac Kinleynek.

Cliché-fém, 50 r. ólomból, 36 rész ónból és 22·5 rész kadmiumból álló ötvény; alacsony olvadáspontja és nagy keménysége a sokszorosító iparban igen hasznossá teszi.

Clichy-La-Garenne, francia város, (1896) 33,859 lakossal.

Cliff-dwelling, l. *Amerikai régiségek*.

Clifton (ejtsd: klift'n), Bristol (III. k.) előrosa.

Clodius *Decimus Albinus*, l. *Albinus* (I. k.).

Clos Vougeot, *Le* (ejtsd: lő klo vuzsó), hires szőllőtelep Côte d'Or francia départementban, Dijontól 11 km.-nyire, körülbelül 50 hektár terjedelmü. Itt terem a legjobb burgundi bor, a XII. sz.-ban a cîteauxi apátság telepitette.

Clouwet, l. *Clouet* (3., IV. k.).

Club, l. *Klub* (X. k.).

Clunes (ejtsd: klunsz), város Victoria brit-ausztráliai gyarmatban, (1891) 3486 lak. Melbourne-nal vasút köti össze. A lakosok aranybányászatot üznek. 1851 óta két millió font sterlingnél több aranyat nyertek.

Clunia város, l. *Aranda de Duero* (II. k.)

Cluse (franc., ejtsd: klüz), igy nevezik a svájci és a francia Jura hegyláncban előforduló keresztvölgyeket, melyeken keresztül a hegyi vizek a síkságba utat törnek maguknak.

Clydebank (ejtsd: klájdbenk), város Dumbarton (ettől 12 km.-nyire) skót grófságban, a Clyde jobb partján, vasút mellett, (1891) 10,590 lak. A vele egyesített Kilpatrickot tartják sz. Patrick szülővárosának.

Clydesdale, l. *Strathclyde*.

Cnidium *Cuss.* (növ., csalánszem), ernyős kóró, magva csipős ízü. A *C. venosum* Koch hazánkban ritka; a *C. apioides* Spr. a tengerpart hegyein gyakori.

Coahuila, állam Mexikóban, 161,550 km² területtel, (1895) 235,638 lak.

Coatzacoalcos, kikötőváros Veracruz mexikói államban, az ilynevü folyó torkolatánál, a Campêche-öbölben. Kiinduló pontja a tehuantepeci szoroson épített vasútnak s a tervezett csatornának.

Cob, tábornok, l. *Kobb* (X. k.).

Cobar, bányaváros New-South-Wales brit-ausztráliai gyarmatban, a D. sz. 31° 25, és a K. h. 145° 31, alatt, 1189 lak. Gazdag rézbányái, hol ezelőtt 600—700 ember dolgozott, jelenleg csaknem teljesen elhagyatva vannak, mert gazdag aranybányákra bukkantak.

Cobija (ejtsd: kobiha), délamerikai kikötőváros Antofagasta chilei tartományban, a D. sz. 22° 34′ alatt. Régente *Puerto la Mar* néven Boliviának egyetlen kikötője volt, most azonban a forgalom Antofagasta és Tocopilla felé irányul és C. lakossága 2000-ről 429-re csökkent.

Cocanada, l. *Kakinada* (X. k.).

Cocculin, l. *Pikrotoxin* (XIII. k.).

Cochery (ejtsd: kosri) *György Károly Pál*, francia politikus, *C. Adolf Lajos* (IV. k.) fia, szül. Párisban 1855 márc. 20., itt végezte a műegyetemet. 1877. atyjának irodafőnöke lett, aki ez időben mint másodállamtitkár szolgált a pénzügyminisztériumban. 1879. igazgatója lett az újonnan alakított posta- és táviró-minisztériumnak s mint ilyen több nemzetközi táviró-kongresszuson vett részt s nagy része volt azon reformokban, melyeket ez időben a francia posta- és táviró-ügyben létesítettek. Állásáról 1885. lemondott s miután már 1883. a Loiret département főtanácsába beválasztották, 1885. a képviselőházba jutott, hol a mérsékelt köztársaságiakhoz csatlakozott. 1889 óta szakadatlanul tagja a költségvetési bizottságnak, melynek 1895 óta ő az elnöke. Mint a pénzügyi kérdések egyik legkiválóbb szakembere, a Mélinekabinetben 1896 április 29. óta a pénzügyi tárcát kapta, amikor is a haladó (progressziv) jövedelmi adót, melyet elődje, Doumer javaslatba hozott, elejtette és a francia járadék megadóztatását indítványozta. 1897. felemelte a cukorkivitelre

vetett adót. 1898 ápr. 29. az egész kabinettel visszalépett. O. J.

Cochin, város és hűbérállam, l. *Kocsi* (2., X. k.).

Cock (ang.) a. m. kakas; *C. pit*, kakasviadal tere v. épülete.

Cock-tail (ang., ejtsd: kok-tél) a. m. kakasfark, így nevezik a keserű likörből és cognacból, utóbbi helyett fehér borból v. pezsgőből készült, tojás sárgájával és jéggel kevert hideg grogot. — Sportnyelven oly versenylónak a neve, mely nem telivér.

Cocos *L.* (növ.), l. *Kókuszpálma* (X. k.).

Cocos chilensis (növ.), l. *Jubaea* (IX. k.).

Cocx *Gonzales*, l. *Coques* (IV. k.).

Codemo *Luigia*, olasz írónő, szül. Trevisóban 1828 szept. 5., megh. Velencében 1898 aug. Hosszu utazásain, melyeket szüleivel 1838–50-ig tett, nagy világ- és élettapasztalatokat szerzett. 1851. Velencében *Gerstenbrand* Gy. lovaghoz (megh. 1880.) ment nőül és 1856. lépett először Memorie di un contadino (3. kiad. 1889) című kötetével az irodalmi térre, amelyen azóta termékeny munkásságot fejtett ki. Művei közül, melyek leginkább a nép- és családi életet tárgyalják, jelentékenyebbek: Berta (1858); Miserie e splendori della povera gente (3. kiad. 1865); L'ultimo Delmorti (szinmű 1867); La rivoluzione in casa (2. kiad. 1872); Un processo in famiglia (dráma) és Una donna di cuore (vígjáték 1869); Scene e descrizioni (1871); Chioggia e Schio (tanulmányok 1872); I nuovi ricchi (1876); Andrea (2. kiad. 1877); Pagine famigliari (2. kiad. 1878); Svago e buona scuola (1880); Scene varie. Racconti, bozzetti e producioni drammatiche (2. köt. 1882); Scene marinare (1879); Le Zattere (1881); Nohant (1884); Scene campestri, popolari e storiche (1885); Patire, non morire, scene artistiche (1886); Un viaggio a bordo (1886); A guerra finita (1887) stb.

Code Napoléon, l. *Code* (IV. k.).

Codex flateyensis, l. *Flatey*.

Codex Justinianus, a Justinianus-féle joggyűjtemény, l. *Corpus juris civilis* (IV. k.).

Codex Theodosianus, l. *Theodosius* (2., XVI. k.).

Codicillaris clausula, l. *Fiókvégrendelet* (VII. k.).

Codronchi-Argeli (ejtsd: kodronki ardseli) *János* gróf, olasz politikus, szül. Imolában 1841 máj. 14-én. 1859. részt vett az olasz egység létesítésére irányuló mozgalmakban. Jogi tanulmányainak befejezése után 26 éves korában szülővárosának polgármestere volt. 1871. a képviselőház tagja lett, miután előzetesen három ízben történt megválasztatását megsemmisítették, mivel még nem érte el a törvényben előírt kort. A kamarában a jobboldali centrumhoz csatlakozott. 1875–1876. Minghetti alatt főtitkár volt a belügyminisztériumban. Később Crispihez közeledett. 1888 dec. Nápoly prefektusává nevezték ki, mire lemondott képviselői mandátumáról. 1896 ápr. Palermóban a sziciliai viszonyok rendezése végett rendkivüli birodalmi polgári biztossá nevezték ki. 1897 szept. a Rudini-kabinet közoktatásügyi minisztere lett, de már 1897 dec. lemondott.

Coecilia *J. Müll.* (állat), a lábatlan vagy gyűrüs kétéltüek (Gymnophiona) rendjének egyik neme, melynek 8 faja dél-amerikai, egy pedig az orientáli regióból való.

Coecum foramen, l. *Vaklyuk*.

Coelebs (lat.) a. m. nőtlen, magános.

Coelesyria (a. m. kivájt Szíria), a makedón hódoltság ideje óta dívó ókori elnevezése annak a síkságnak, mely a Libanon és Antilibanon között terült (mostani neve El Baká). Legnagyobb folyója az Orontes volt (most El Aszi). A rómaiak azután C. fogalmát az Antilibanon határvonalán túl is kiterjesztették és igy neveztek minden földet egészen az Eufrátig. L. M.

Coelodonta (állat), mindazok a csúszómászók, amelyeknek foggyökere üreges.

Coenurus (állat), a kutyák és farkasok belében élősködő *Taenia C.* nevü galandféregnek tömlőforma lárvája, u. n. hólyagfark-stádiuma, amely a juhoknál a kergekórt idézi elő, miután a koponyaüregben telepedve meg, növekedése folytán állandóan fokozódó nyomást gyakorol az agyra. D. J.

Coerulein, l. *Cörulein*.

Coeruleum, l. *Cöruleum*.

Cohausen *Károly Agost*, katonai mérnök, német archeologus, szül. Rómában 1812 ápr. 17., megh. Wiesbadenben 1894 dec. 3-án. 1831. Koblenzben belépett a porosz hadsereg 8-ik hidász-osztályába, 1833. tiszt lett, 1840. kilépett a hadseregből és átvette a metlachi kőedénygyár vezetését. 1850–1851-ig ásatásokat végeztetett Hunsrück hegység környékén levő régi sáncok és árkokban, 1857. beutazta Olaszországot, középkori erődítések tanulmányozása végett. 1871. a wiesbadeni régiségek őre lett. III. Napoleon megbízásából Caesar élete c. művéhez 1862. a Maas és Rajna vidékén archeologiai kutatásokat tett. 1874 óta a mainzi római-germán muzeum igazgatóságának tagja, 1885 óta a nürnbergi Germanisches Museumé is. Számos közleményein kivül, melyek különböző tudományos folyóiratokban jelentek meg, irta: Cäsars Rheinbrücken (Lipcse 1867); Römische Steinbrüche an der Bergstrasse (Darmstadt 1876; Der römische Grenzwall in Deutschland. Militärische und technische Beschreibung (Wiesbaden 1884, atlaszszal; kiegészítő rész 1886); Die Altertümer im Rheinland (u. o. 1890). Hátrahagyott művét: Die Befestigungsweisen d. Vorzeit, Jähns M. adta ki (Wiesbaden 1897).

Coherer, l. *Telegráf* (XVI. k. 31. old.).

Cohn *Nándor Gyula*, sziléziai botanikus, megh. Boroszlóban 1898 jun. 25.

Coimbatore, város, l. *Kojamuturu* (X. k.).

Coimbra, portugál város, (1890) 17,329 lak.

Col., Colorado állam nevének rövidítése.

Col., növénynevek mellett *Colenso* Vilmos botanikus utazó (Új-Zéland) nevének rövidítése.

Cola (lat.), recepten a. m. szűrd meg.

Cola acuminata, l. *Sterculia* (XV. k.).

Colapis, az ókori vizrajzban a. m. Kulpa.

Colascione vagy *calascione* (ejtsd: kolasone, franc. colachon), D.-Olaszországban a mandolinhoz hasonló hangszer, plektronnal pengetik.

Colbertizmus, l. *Közgazdaságtan* (XI. k. 10. o.).

Colbert-mártás, Colbert miniszter nevét viselő finom mártás, mely párolt hagymából, pörkölt lisztből és gombából kevés ecettel készül, rendesen tengeri halak mellé adják.

Col di Lana, l. *Buchenstein.*

Colditz, szászországi város, (1895) 5121 lak.

Colcia *Brod.* (állat), l. *Eryon.*

Colet (ejtsd: kolé) *Madame*, voltaképen *Revoil Lujza*, francia költőnő, szül. Aixben 1810 szept. 15-én, megh. Párisban 1876 márc. 8. Néhány verséért akadémiai jutalmat nyert. Költői művei: Les fleurs du midi (1836); Penserosa (1840); Le poème de la femme (1853); Ce qu'on rêve en aimant (1854). Vígjátéka: La jeunesse de Goethe (1839). Regényei: Deux mois d'émotion (1843); Folles et saintes (1844); Hélène (1854); Lui, roman contemporain (1859). Úti rajzai: Promenade en Hollande (1859); Deux mois dans les Pyrénées (1866); L'Italie des Italiens (1862—64, 4 köt.). Egyéb munkái: Les derniers abbés (1868); Les dévotes du grand monde (1873); Lettres de Béranger (1857).

Colica, l. *Kólika* (X. k.).

Colima, állam Mexikóban, 5887 km² ter., (1895) 56,677 lak.

Colla destra (olasz) a. m. jobb kézzel.

Colladon (ejtsd: kolladoñ) *János Dániel*, svájci mérnök, fizikus és mekanikus, szül. Genfben 1802 dec. 15., megh. 1893 jun. 30. Szülővárosában kiváló nevelést kapott és pedig kezdetben a jogtudományokban, amelyekből doktori diplomát is nyert, e mellett azonban folyton a matematikai és természeti tudományok felé hajlott s végre is ezeknek művelésére határozta el magát. 1825. Sturmmal Párisba ment, elnyerte ezzel a tudományos akadémia 1826-ra kiirt pályatételét a folyadékok összenyomhatóságának mérésére, majd a mekanika tanára lett az 1830. alapított Ecole des arts-on; 1834. Genfbe tért vissza, hogy az ottani egyetemen foglaljon tanszéket, amelyet agg koráig be is töltött. 1841. felfedezte, hogy a vízsugarak belülről megvilágíthatók, ami a színes szökőkutaknál még folyton növekvő alkalmazást talál; kimutatta, hogy a gőzösök evező kerekeinek mozgó lapátokkal kell birniok; bebizonyította, hogy az erőátvitel összepréselt levegővel fölöttébb előnyös s eredménynyel javasolta ennek alkalmazását a Mont-Cenis-alagút építésénél, valamint később a Gotthard-alagútnál is, amelynek építésénél mint tanácsos közre is működött; részt vett a Rhône-vízművek megalkotásában, tevékeny részt vett Svájc óra-iparának emelésében s képviselte azt országos- és világkiállításokon. Körülbelül 80 kisebb értekezést tett közzé, amelyek majdnem kivétel nélkül ugy tudományos, mint technikai szempontból egyaránt becsesek. A genfiek egyetemük elé emléket állítottak neki.

Colla sinistra (olasz) a. m. bal kézzel.

Collectivismus, l. *Szocializmus* (XV. k. 774. old.).

Collectivum, l. *Főnév* (VII. k.).

Collegia nationalia, l. *Collegia romana* (IV. k.).

Collegium Theresianum, l. *Teréz-akadémia* (XVI. k.).

Collimatio (lat.), tulajdonképen két vonal összeesése, szögmérő eszköznél pedig a leolvasás megegyezése a megmért szög valódi nagyságával. C.-s vonalnak azon egyenest nevezzük, melynek irányában szemlélünk, tehát messzelátónál azon vonal, mely a szemlélt tárgyat a műszer fonálkeresztjének keresztezési pontjával összeköti. Ennek párhuzamosnak kell lennie a beosztási kör azon sugarával, mely a leolvasás pontjához vonható. Az ezen vonaltól való eltérést *C.-hibának* nevezik, melynek megszüntetésére a jobb műszereken mekanikai segédeszközök (C.-s csavarok) vannak alkalmazva.

Collin (ejtsd: koleñ) *Lajos József Ráfael*, francia festő, szül. Párisban 1850 jun. 17. Tanulmányait a Szt.-Lajos-liceumban és a verduni kollégiumban végezte. Rövid ideig Bouguereau tanítványa volt, majd 1870. a szépművészeti iskolán Cabanel műtermébe lépett. Az Álom c. képével 1873. a Salonban második osztályu képet nyert. Azóta sürü egymásutánban kiállított és részben az állam által megvásárolt és középületekben elhelyezett képei közül említendők: Velencei nő; Idill; Daphnis és Kloe; A zene; A tánc; Sulla kisasszony, az opera tagja; A nyár; A nyár vége; Ifjuság; A reggel; A tenger partján; A költészet (párisi városháza); Ébredés. Sok arcképet is festett és a díszítő művészet terén szintén nagy sikerrel működött. 1884. a becsületrend keresztjét, 1889. a párisi világkiállítás nagy érmét és a sidneyi nemzetközi kiállítás elsőrangu elismerő oklevelét kapta.

Colloquia (lat.) a. m. beszélgetések, hires emberek asztalfölötti társalgása az élet vagy a tudomány, művészet kérdéseiről. Az ó-korból hiresek Platon symposionai (vendégségei), melyeknek fő hőse Sokrates. Az ujabb korból egyenesen C. címét viselik Luther efféle beszélgetései (a sok eszme közt sok tréfával): C., so er in vielen Jahren gegen gelahrten Leuten, auch fremden Gästen und seinen Tisch-Gesellen geführet, először 1571; új kiad. Förstemanntól 1844—48. 4 részben.

Colloredo *József Ferenc Jeromos*, C. Mansfeld hercege, osztrák államférfi, megh. Bécsben 1895 ápr. 22.; unokája s örököse *József Jeromos Rudolf*, szül. Prágában 1866 febr. 17.

Collotipia a. m. enyvnyomás (l. o., VI. k.).

Colman (ejtsd: kólmen) *Sámuel*, amerikai festő, szül. Portlandban (Maine állam) 1833. Már gyermekkorában vázlatokat készített kikötő- és hajójelenetekről, valamint a Hudson folyó környékéről. 1860. Európába ment és két esztendőt töltött Párisban meg Spanyolországban. 1862. a newyorki akadémia tagja lett és később megalapította az amerikai aquarell-festészeti társaságot, melynek 1866—71. elnöke volt. 1871. ismét Párisban és Rómában dolgozott, 1874. Drezdában. 1876. visszatért New-Yorkba, ahol Olaszországban, Franciaországban, Svájcban és É.-Afrikában készült vázlataiból kiállítást rendezett. Legkiválóbb munkái: Két csónak a Hudsonon; Andernach a Rajna mellett; Alkonyat a nyugati síkságon; Velencei halászbárkák; A mansurai mecset romjai; Napos délután az algeri kikötőben. Olajfestményein kivül sok aquarellt is készített.

Colmar, elzászi város, (1895) 33,146 lak.

Colmeiro *M.*, spanyol nemzetgazdasági iró, megh. 1894 aug. 15.

Coloca, Magyarország középkori földrajzában latinul a. m. Kalocsa.

Coloma *Lajos*, spanyol iró, szül. Jevezben 1851 jun. 7. Jogot tanult, aztán élénk részt vett Madrid társadalmi és politikai életében. 1874. a jezsuita rendbe lépett. Coleccion de lecturas necrecitinas (Bilbao 1887) c. alatt összegyüjtve is megjelent novellái és vázlatai után 1891. egy regénye jelent meg Pequeñeces (Csekélységek) c. alatt, amely óriási feltünést keltett. E müben C. a spanyol arisztokrácia romlottságát leplezi le, kiméletlenül, helyenkint erős iróniával. A mü majd minden európai nyelven és magyarul is megjelent (Pesti Hirlap, Alkotmány). Egyéb müvei: Cuentos para niños (2. kiad. 1889); Retratos de antaño (Madrid 1893). V. ö. *Huszár* Vilmos, Modern spanyol regényirók (Nemzet 1897).

Colombia, Republica de, l. *Kolumbia* (2., X. k.).

Colombo *Cristoforo*, l. *Kolumbus* (X. k.).

Colombo *József*, olasz államférfi, 1896 márc. 7-től juliusig a Rudini-kabinetben pénzügyminiszter volt. 1899 máj. a Pelloux-kabinet őt Zanardelli utódaként a képviselőház elnökének választotta, mely állásban C.-nak az obstrukciós ellenzékkel kellett megbirkóznia.

Colon, l. *Mont-Colon* (XII. k.).

Colon-szigetek, azelőtt *Galapago-szigetek* (VII. köt.). Ecuador kormánya 1897. elhatározta, hogy a most csak 400 főnyi lakossal biró szigeteket gyarmatosítani fogja, mivel az állattenyésztésre nagyon alkalmasnak találta; azonkivül a környékező tenger halakban és gyöngyökben is nagyon gazdag.

Colorado, az É.-amerikai Egyesült-Államok egyike, lakóinak számát 1897-ben 480,000-re becsülték. Az 1895-iki aratás eredménye 820,000 ha-nyi megmivelt földön volt: 1.300,494 hl. kukorica, 989,543 hl. búza, 1.230,413 hl. burgonya, 1.992,566 t. széna; érték szerint búza 16·3, kukorica, árpa, zab stb. 16, burgonya 3·9, halfa 14, lucerna 2·8, széna 5, kerti termékek 13, gyümölcs 10·4 millió korona. E nagy eredményt az eddig terméketlen vidékek öntözésével érték el. Az állatállomány volt 1895-ben 194,000 db ló, 1.004,206 szarvasmarha és 1.305,989 juh. A bányászatnak újabb arany- és ezüstbányák fölfedezése a Cripple-Creek és Creede mellett új lendületet adott; 1896. bányásztak 79.899,088 korona értékben aranyat, 10.260,522 korona értékben ezüstöt, 12 millió értékben ólmot és 3·6 millió értékben rezet. A vasércztermelés 254,202 tonnára rúgott; a vas- és acéltermékeké pedig 120,568 tonnára, 14.029,480 korona értékben.

Colubrina (növ.), l. *Mabikéreg.*

Columnae Antoninianae, l. *Antoninus-oszlopok.*

Columnae Herculis, l. *Herkules oszlopai* (IX. k.).

Columna Maenia, oszlop az ókori Rómában, építőjének, C. Maeniusnak (Kr. e. 338. konzul) a forumon lévő háza előtt. Erkély volt rajta, melyről törvényt láttak a rabszolgák, tolvajok és adósok felett, miért is az ilyen vádlottak neve *columnarii*. A néphumor az oszlop nevét a pazarló Maeniusra vonatkoztatta, aki mikor a forumon fekvő házát eladni kényszerült, kikötött magának egy oszlopot, hogy róla a gladiátorok játékában gyönyörködhessék. L. M.

Columna rostrata, ókori emlék Rómában, melyet *Gaius Duilius* tiszteletére emeltek, lásd *Duilius* (2., V. k.).

Columna Trajana, l. *Traján-oszlop.*

Colurus, l. *Kolurus* (X. k.).

Colwyn Bay (ejtsd: kolluinbé), tengeri fürdő Denbighshire-ben (Wales), (1891) 4754 lak.

Comaromium, Magyarország középkori földrajzában és azóta latinul a. m. Komárom.

Comba *Emil* (ejtsd: komba), olasz teologus, szül. St.-Germain-Chosone-ben (Piemont) 1839 aug. 31. Torre Pellice-ben és Genfben teologiát végzett, 1872 óta a firenzei valdensi papnevelő intézet tanára. Iratai közül kiválnak: Storia della riforma in Italia (1 köt., Firenze 1881); Histoire des Vaudois d'Italie (1 köt., Páris 1887); Storia dei Valdesi (Firenze 1892).

Combinatorium, l. *Összehasonlító okirat.*

Combustio (lat.) a. m. elégés; *combustibilis*, éghető; *combustibilia*, tüzelő anyagok.

Comitium (lat.), az ókori népgyülések helye a régi Rómában, a Forum és Curia között; alkalmasint Ny-ra a Basilica Aemiliától. Néha kivégzések és másféle súlyos büntetések is történtek rajta. L. M.

Commagene, l. *Kommagene* (X. k.).

Commassatio, l. *Tagosítás* (XVI. k.).

Commigratorismus (lat. a. m. együttvándorlás), olyan állatoknál fordul elő, amelyek csupán a helyváltoztatás vagy a petéknek megfelelő elhelyezése kedvéért kapaszkodnak más állatokra mint közlekedési eszközökre. Ilyenféle eseteket különösen az izeltlábuaktól ismerünk, de előfordul a legkülönbözőbb más állatoknál is. D. J.

Commission, l. *Bizományi ügylet* (III. k.).

Common sense (ang., ejtsd: kom'n szensz) a. m. józan ész. Skóciában a C. filozofiájának nevezték *Reid* Tamás (XIV. k.) bölcsészetét, mely a józan észt tartotta a filozofiai gondolkodás legfőbb zsinórmértékének.

Commotio, l. *Megrázkódás* (XII. k.).

Como, 1. *folyó* Francia-Kongóban. A Kristályhegyek legmagasabb részeiben, Librevilletől mintegy 140 km.-nyire ered; felső része rohamos és sellőkben gazdag; Fulánál hajózhatóvá lesz és a Gabon torkolatába ömlik. 1893. Barrat francia utazó fedezte föl felső részét, ahol a megbizhatatlan pahuinok laknak.

2. *C.*, felső-olaszországi *város* (IV. k.). C. és Monza között nyilt meg az első nagyobb szabásu villamos vasúti összeköttetés. 1899 tavaszán *Volta* fizikus emlékére villamos és gyáripari kiállítást rendeztek, melynek nagyobb részét jul. 8. tüzvész pusztította el. A Volta-ereklyék közül is több elégett.

Comoedia, l. *Vígjáték* (XVI. k.).

Comorin, *fok*, l. *Kumari.*

Comoro-szigetek, l. *Komoro-szigetek* (X. k.).

Company (ang., ejtsd: kompani) a. m. kereskedelmi társaság; *Companies Act*, 1862-iki angol törvény a kereskedelmi társaságokról.

Compartimento (ol.) a. m. elválasztott tér, rekesz; továbbá kerület; vasúti kocsi-szakasz.

Compayré (ejtsd: koñperé) *Gyula*, francia pedagogus és iró, szül. Albiban (Tarn) 1843. A felekezetnélküli iskolák számára irta Éléments

d'éducation civique (1881) mintaszerü művét, mely több mint 100,000 példányban terjedt el és 1883. Rómában az indexbe került. Ezenkivül: L'instruction civique (1883) és még egész sorát a pedagogiai iratoknak. C. a poitiersi akadémia rektora. A szocialista képviselő *C. Emil*, testvére, szül. 1851 márc. 21.

Compositeur (franc., ejtsd: koñpozitőr) a. m. zeneszerző.

Compositio, l. *Kompozició* (X. k.).

Compromissum, l. *Kompromisszum* (X. k.).

Comte *Péter Károly*, francia festő, megh. Párisban 1895 nov. 30.

Conceptualismus (lat.), a nominalizmus (l. *Filozofia*, VII. k. 206.) egyik alakja, mely az általános fogalmakat nem tekinti csupa szavaknak, mint a szélsőségig hajtott nominalizmust, de önálló létezőknek sem, mint a realizmus teszi, hanem lelki jelenségekként (conceptus) fogja fel. Rendesen Abélardnak az univerzáliákra vonatkozó tanát tekintik C.-nak.

Concha *Győző* újabb művei: *A közigazgatási bíróságokról szóló törvényjavaslat* (Budapest 1894); *Politika* (1. köt. Alkotmánytan, u. o. 1894, megkapta az akadémia nagy díját 1899); *Emlékbeszéd Gneist Rudolf külső tagról* (u. o. 1898); *A kilencvenes évek reformeszméi és előzményeik* (irodalomtörténeti vázlat, Olcsó Könyvtár, u. o. 1898); *Brassai Sámuel emlékezete* (felolvasta az akadémia 1899-iki nagygyülésén; megjelent az Akad. Ért. ugyanez évi jun. füzetében).

Concha, *don José Guttierez* de la, spanyol tábornok, megh. Madridban 1895 nov. 5.

Concord, amerikai szőllőfajta, a Vitis labruscának egyik változata. Egyike ez az Egyesült-Államokban leginkább elterjedt szőllőknek. Fürtje igen nagy, bogyói nagyok, gömbölyüek, sötétfeketék. Alig van oly bőtermő szőllőfajta, mint ez. A filloxerának nem áll ellen. MZY.

Concurrence déloyale (ejtsd: koñkürañsz déloajál) a. m. tisztességtelen verseny, vagyis tisztességtelen eszközök felhasználása a kereskedő áruinak eladására. Ennek eszközei a következők lehetnek: 1. a kereskedőnek saját üzlete felől terjesztett téves hireszteléseí; 2. valamely idegen üzlet felőli rosszakaratu hiresztelés (ezt *befeketítésnek* [dénigrement] is nevezik); 3. üzleti titkok elárulása; 4. üzleti titkok jogtalan értékesítése; 5. a cégjog és a védjegyek mindennemü megsértése. Magyarországon csak a védjegy és cég részesül a megfelelő oltalomban (1890. II. és 1895. XLI. t.-c. és kereskedelmi törvény), ellenben Németországban a C.-ról (unlauterer Wettbewerb) szóló 1896 máj. 27-iki törvény a C.-nak minden lehető esetét egybefoglalja és súlyos büntetés alá helyezi. V. ö. *Mikler*, Illoyale Konkurrenz und Markenschutz (1897); *Lobe*, Das Gesetz zur Bekämpfung des unlauteren Wettbewerbes (1896).

Concurrunt ut alant (lat.) a. m. egyesülnek, hogy éleszszék (t. i. a szent tüzet). II. Rákóczi Ferenc emlékérmének felirata, melyet a «szabadságtól lelkesített vallásos egyetértés» emlékére veretett. L. *Rákóczy* (XIV. k. 380. old. 2. hasáb).

Coney Island (ejtsd: koni ájlend), kis sziget New-Yorktól délre, Long-Island (XI. k.) D-i partjától húzódó homokzátony legnyugatibb szakasza. Legszebb része *Manhattan Beach* nagy parkkal; *Brighton Beach*-csel vasút köti össze. Lakossága 3313, de a fürdőévszak alatt legalább is 10 millió ember látogatja.

Confessio Pentapolitana, l. *Stöckel* (XV. köt.).

Confino (olasz a. m. belebbezés), az 1889-iki olasz büntető törvény által felállított büntetésnem, mely azt a kötelezettséget vonja maga után, hogy az elitélt legalább egy hónapig s legfeljebb három évig a bűncselekmény elkövetésének helyétől legalább 60 km.-nyi távolságban levő s az itéletben közelebbről meghatározott községben tartózkodjék. V.

Confiscatio, l. *Elkobzás* (VI. k.).

Congelatio (lat.) a. m. megfagyás.

Congreve-röppentyü, l. *Rakéta* (XIV. k.).

Coniferin, l. *Koniferin* (X. k.).

Coniin, l. *Koniin* (X. k.).

Conirostres (állat), l. *Kúpcsőrüek* (XI. k.).

Conisterium (lat.), az ókori testgyakorló helyiségnek (palaestra) egyik része, amelyben a bajnokok testét, melyet már előzetesen olajjal kentek volt meg, porral vagy homokkal bedörzsölték, hogy ezáltal a testet jobban megfoghatóvá tehessék. L. M.

Conjunctivitis (lat.), a szem kötőhártyájának gyuladásos betegsége, l. *Szemgyuladások* (XV. k.).

Conjuratores, l. *Eskütársak* (VI. k.).

Connaught *Arthur* herceg (IV. k.), a szász-koburg-gothai trónörökös, Alfréd herceg korai elhunyta óta (1899 febr. 16.) az örökösödési igény első sorban a walesi herceget illette. Ez azonban igényeiről a saját és idősb fia, a leendő angol trónörökös nevében lemondott s ily módon C. herceg a prezumtiv koburg-gothai trónörökös. Be is jelentette ebbeli igényeit ugy az angol parlamentnek, mint (1899 ápr.) a gothai országgyülésnek. Augusztusban azonban meggondolta a dolgot és fia javára lemondott igényeiről. Fiát el is küldi Gothába, hogy német nevelésben részesüljön, amint ezt a koburg-gothai rendek megkövetelték. M. L.

Conrad, György porosz herceg irói neve.

Conrad von Eybesfeld *Zsigmond* báró, osztrák államférfi, megh. Grazban 1898 jul. 9.

Consacramentales, l. *Eskütársak* (VI. k.).

Consett, város Durham angol grófságban, (1891) 8175 lak., kőszénbányákkal.

Considérant *Viktor*, francia szocialista, megh. Párisban 1893 dec. 27. V. ö. *Coignet*, V. C., sa vie, son oeuvre (Páris 1895).

Consilia evangelica (lat.) a. m. evangéliumi tanácsok (l. o., VI. k.).

Consistentes, l. *Vezeklés* (XVI. k.).

Consiva (Consivia), Ops római istennő mellékneve.

Constans *János Antal Ernő* francia államférfiut 1897. ismét szenátorrá választották, noha a radikálisok heves küzdelmet fejtettek ki ellene. 1899 jan. kinevezték konstantinápolyi nagykövetnek.

Constanţa, l. *Küsztendse* (XI. k.).

Constantina, város Sevilla spanyol tartományban a Sierra Morena D-i lejtőjén, (1887) 11,953 lak., ezüstbányákkal.

Constant W., álnév, l. *Wurzbach* (2., XVI. k.).

Controra (a latin contra és hora-ból), Dél-Olaszországban a nyári délutáni 2—4-ig terjedő időnek neve, mikor a hőség miatt minden forgalom szünetel; *meriggiata*-nak is nevezik.

Contumacia, l. *Kontumácia* (X. k.).

Conventionalis (a lat. conventio szóból), aminek nem valódi, hanem csak megegyezés folytán létre jött jelentősége és értéke van.

Conventus, l. *Konvent* (X. k.).

Conversio, l. *Konverzió* (X. k.).

Convolvulin, l. *Konvolvulin* (X. k.).

Conway, 1. *Derwent*, álnév, l. *Inglis* (IX. k.). 2. *C. Vilmos Márton*, angol műtörténetiró, utazó és alpinista, szül. Rochesterben 1856 ápr. 12-én. Tanulmányait a cambridgei Trinity Collegeen végezte. 1885—88. a londoni University Collegeen műtörténetet adott elő. Ebben az időben a következő műtörténeti műveket adta ki: The wood-cutters of the Netherlands in the 15. century (1884); Artistic development of Reynolds and Gainsborough (1885); Early Flemish artists (1886); The literary remains of Albrecht Dürer (1889); The dawn of art in the ancient world (1891). 1889. beutazta Egyiptomot, Szíriát, Kis-Ázsiát és Görögországot. 1892. átkutatta a Karakorum-hegységet és megmászta a Pioneer-Peak-et (7010 m. a tenger szine fölött), a legmagasabb pontot, ameddig ember valaha eljutott. Ezért az útjáért, melynek eredményeiről Climbing and exploration in the Karakorum Himalayas (1894) c. művében számolt be, 1895. nemességet kapott. 1896—97. a Spitzbergák belsejének felkutatásával foglalkozott. Erről szóló művei: The first crossing of Spitsbergen (1897) és With ski and sledge over arctic glaciers (1898). Az alpok kitünő ismerőjének és tapasztalt turistának mutatkozik a következő utazási kézikönyveiben: Climber's guide to the Central and Eastern Pennine Alps; Lepontine Alps; The Alps from end to end (M'Cormick képeivel, 2. kiad. 1895). 1898. beutazta a boliviai, argentinai és tűzföldi Andokat és ez alkalommal megmászta a Soratát, az Illimanit, az Aconcaguát és a Mount Sarmientót.

Conz, éjjeli elektromos jelző készülék hajók számára, amely 3 csoport (2—2 fehér és vörös) izzólámpa-fényből van összeállítva. A szerkezet a hamburgi *Conztól* ered 1891. A szerkezethez tartozik egy dinamógép és egy jeladó, a monotaszter.

Cook *János Mason, C. Tamás* (IV. k.), a hires utazási vállalat alapítójának fia, aki nemzetközi vállalatát az egész földkerekségére kiterjesztette, megh. Londonban 1899 márc. 4. Utolsó nagyobb vállalata 1898-ra esik, amidőn II. Vilmos német császárt és a császárnét a szentföldre és Egyiptomba kalauzolta és mindenestül ellátta. Alig hogy e sok veszödséggel járó utazásnak vége volt, C. nyugalomba vonult. M. L.

Cook-szigetek, l. *Cook* (IV. k.).

Coolgardie (ejtsd: kulgardi), város Ny.-Ausztráliában 495 km.-nyire Perthtől egy kis sóstó ÉNy. végében, vasút mellett, viz nélkül szükölködő vidéken, (1894) 2500 lak. Az 1892. alapított város a Yilgarn aranytermő medencéjében fekszik. C. környékén 1894. a Times szerint 3891 kg. aranyat bányásztak, mig a *Jilgarn*-medencében 1889—94. összesen 4523 kg.-ot.

Coolie, l. *Kuli* (XI. k.).

Coomanns *Péter Olivér József*, belga festő, megh. 1890 jan. 3. (nem 1889).

Coomassie, l. *Kumasszi*.

Cooper *Fenimore Zsuzsánna*, amerikai irónő, megh. Cooperstownban 1894 dec. végén.

Copan, l. *Kopan* (X. k.).

Cope *Eduard Drinker*, amerikai paleontologus, megh. Philadelphiában 1897 ápr. 12.

Copeland (ejtsd: koplend) *Ralph*, angol csillagász, szül. Woodplumptonban (Lancashire) 1837 szept. 3. Tanult Göttingában; 1867—69. segéd volt az ottani csillagvizsgálón, 1869—70. Koldewey alatt résztvett a második északsarki expedicióban, 1870. Lord Rosse csillagászati intézetében Pearsonstownban (Irország) segéd, 1874. asszisztens az oxfordi Trinity College csillagvizsgálón, 1876 óta csillagász a Lord Lindsay-féle dun-echti (skótországi) csillagvizsgáló intézetben. 1874. Lord Lindsayt kisérte a Venus-átvonulás megfigyelésére Mauritiusba, 1882. pedig Jamaikában észlelte a Venus-átvonulást. Számos csillagászati értekezést irt; említendő: Catalogue of the Crawford Library of the Royal Observatory Edinburgh (Edinburg 1890). Dreyerrel adott ki egy nemzetközi csillagászati folyóiratot Coppernicus c. alatt (3 köt., Dublin 1881—84). H. Á.

Copernicus *Miklós*, l. *Coppernicus* (IV. k.).

Coppermine River, l. *Rézfolyó* (XIV. k.).

Coquelin *Benoit Konstantin*, az idősb. francia színész (IV. k.). 1897. meghasonlott a Comédie française-zel, melynek oly soká elsőrangu csillaga volt és szerződését önkéntesen felbontván, Franciaország első szinpadját otthagyta. A Comédie igazgatósága pört indított a művész ellen, kit a törvényszék 100,000 frank bánatpénz fizetésére itélt. Rambaud miniszter pedig, kit a felek békebirónak kértek fel, arra kötelezte C.-t, hogy 1899 szept. 1. a Comédie-hez visszatérjen. C. erre egy évi halasztási időt kért a visszatérésre. A Comédie tagjai pedig nemcsak teljesíték C. kérelmét, hanem tekintettel C.-nek szinházuk körül szerzett régibb érdemeire, a 100,000 frankról is lemondottak. M. L.

Coquito v. *koquito* (növ.), l. *Jubaea* (IX. k.).

Cora, város, l. *Cori* (IV. k.).

Corbassière, glecser, l. *Combin* (IV. k.).

Corbeny, helység Aisne francia département Laon kerületében, (1891) 824 lak. A középkorban *Corbiniacum* volt a neve. Itt volt a frank királyok kastélya és Karlmann halála után itt emelték Nagy Károlyt királylyá. 900 körül a Reimsban levő St. Rémyi szerzeteseknek engedték át a kastélyt, kik itt templomot építettek, hova a későbbi francia királyok felszentelésük után elzarándokoltak.

Corcyra nigra, sziget, l. *Curzola* (IV. k.).

Cord (ang.), a magyar ölnek megfelelő angol és amerikai tüzifa-mérték. Angolországban a cord 14 láb hosszu, 3 láb széles és ugyanilyen magas farakás = 3·568 m³; Észak-Amerikában pedig 8 láb hosszu, 4 láb széles és ugyanilyen magas = 3·624 m³.

Cordeiro *Antonio Xavier Rodrigues,* portugál költő, szül. Leiriában 1819 dec. 23., megh. 1896 dec. 11. Alapította az O Trovador folyóiratot, kiadta az Almanach de Lembrancas-t, Esparsas c. költeménygyűjtemény jelent meg tőle. Legkiválóbb költeménye: Tasso no Hospital.

Cordiani, l. *Sangallo* (XIV. k.).

Cordifolia, a Vitis cordifolia Michaux amerikai szőllőfajnak a szőllőtermelők között használatos neve. Az Egyesült-Államokban vadon nagyon el van terjedve. Tőkéje igen erős, levelei középnagyok vagy aprók, szivalakuak, alsó és felső lapjukon egyaránt simák, rendesen épélüek, néha háromkarélyuak. Fürtje hosszu s nagyon elágazó, a bogyók kocsányai hosszuak és vékonyak, a bogyók sötétkékek, igen kicsinyek, vastag héjjal s húsos, zöldszinü belsővel. Kevés, fanyar, kellemetlen izü bort szolgáltat. A filloxerának ellentáll s meszes talajokon is díszlik, miért is vadtőnek ajánlják. MZY.

Cordol, l. *Kordól.*

Coremans *Eduárd,* belga politikus, szül. Antwerpenben 1835. Szülővárosának állami kereskedelmi iskolájában tanító volt. 1863. a jogi pályára lépett és a flamand mozgalom előharcosa lett, amennyiben a törvényszékek előtt csak flamand beszédeket mondott. Ennek következtében nemcsak gyorsan megkedvelték, hanem a klerikális párt, amelyhez csatlakozott, beválasztotta 1864. a tartományi tanácsba, 1866. pedig az antwerpeni városi tanácsba. Mind a két testületben elvtársaival együtt keresztülvitte, hogy a flamand lett a hivatalos nyelv. Miután 1868. megválasztották képviselőnek, 1873. a büntető bíróságoknál való nyelvhasználat dolgában törvényjavaslatot nyujtott be, melyet azonban csak a flamand nyelv rovására módosított formában fogadtak el. Hosszas, heves vita után, melynek során C. a legelső flamand beszédet mondotta a kamarában, 1889. új, a flamandoknak jobban kedvező nyelvtörvény jött létre. Erre a flamandok pártkülönbség nélkül nagyszerü ünnepet rendeztek C. tiszteletére. C.-nak nagy része van ama törvények létrehozásában is, melyek a közigazgatási nyelvhasználatot (1878) s a flamand nyelvnek a gimnáziumi tanításban való szerepét szabályozzák (1883) és a tiszteknek kötelezővé teszik a flamand nyelv ismeretét (1888).

Corinto, l. *Realejo.*

Cork, irországi város. Kereskedelmi flottája (1896) volt 127 hajó (46 gőzös) 21,036 t. tartalommal. Érkezett 2587 tengeri hajó (703,521 t.), közülök 2396 parti hajó (555,020 t.) és távozott 2433 hajó (648,160 t.). A behozatal értéke volt 1.144,181 sterling font és főképen gabonából (742,521 font), cukorból és fából állott. A kivitel jelentéktelen.

Corliss-gép, l. *Gőzgép* (VIII. k.).

Corn., Cornwall rövidítése.

Cornelius *Károly Sebestyén,* német fizikus, megh. Halleban 1896 nov. 5.

Cornet, l. *Cornetto* (IV. k.).

Cornicelius *György,* német festő, szül. Hanauban 1825., megh. u. o. 1898 dec. 9. Szülővárosának akadémiáján tanult Pélissier vezetésével, azután Antwerpenbe, Drezdába, Párisba, Münchenbe, később Felső-Olaszországba ment, mire Hanauban telepedett le. 1888. porosz kir. tanárnak nevezték ki. Képei közül említendők: Gretchen Szűz Mária képe előtt; Luther, amikor tételeit kifüggeszti; Imádkozó és zenélő barátok; Szent Erzsébetet marburgi Konrád parancsára megvesszőzik; Krisztus és a szamaritánus nő (londoni művészeti egyesület); Judás árulása; Krisztus és a kisértő (berlini nemzeti képtár).

Corniche, *La* (ejtsd: la kornis, ol. *Cornice),* igy nevezik azt a gyönyörü utat a Riviera di Ponenten (l. *Riviera,* XIV. k.), mely Nizzától a sziklás tengerpart mellett Genováig húzódik. Még a rómaiak építették és I. Napoleon jóval kiszélesítette. Jelenleg a nizza—genovai vasút párhuzamosan halad vele.

Cornill *Károly Henrik,* német evang. teologus, szül. Heidelbergában 1854 ápr. 26-án. 1878. a marburgi egyetem magántanára, 1886. pedig rendes tanára lett. 1888. a königsbergi egyetem rendes tanárává nevezték ki, 1898 óta pedig a boroszlói egyetem rendes tanára. Művei: Das Buch des Propheten Ezeckiel (Lipcse 1886); Einleitung in das alte Testament (Freiburg 1891, 2. kiad. 1893).

Corno, *Monte,* l. *Gran Sasso d'Italia* (VIII. k.).

Coronini-Cronberg *Ferenc* gróf, osztrák politikus, 1895. letette mandátumát. 1897 márc. az urakháza tagjának nevezték ki. 1899. Görz és Gradisca tartományi főnökségéről is lemondott s egyúttal tartománygyülési mandátumát is letette.

Coroza, l. *Carocha* (IV. k.).

Corpus iuris hungarici (IV. k.), ama törvénytár neve, melyet Csiky Kálmán, Kolosváry Sándor, Nagy Gyula, Óváry Kelemen és Tóth Lőrinc közreműködésével *Márkus* Dezső kir. törvényszéki biró szerkeszt. A C. a magyar törvényeket 1000-től kezdve közli, még pedig a hatályon kivül levő részeknek gondos megjelölésével.

Correctionalisatio, l. *Decorrectionalisatio.*

Corrector, l. *Korrektor* (X. k.).

Corrèze, francia département, (1896) 322,393 lak. 1897-iki termés 227,000 hl. búza, 486,400 hl. rozs, 9550 hl. árpa, 91,000 hl. zab, 21,032 hl. bor, 22,476 hl. gyümölcsbor.

Corridor, l. *Folyosó* (VII. k.).

Corruptio, l. *Megvesztegetés* (XII. k.).

Corseul (ejtsd: korszöl), helység Côtes-du-Nord francia département dinani kerületében, (1891) 3259 lak. Környékén az ó-korban a Curiosolitae nevü néptörzs tanyázott, melynek fővárosát 1802 óta folytatott ásatásokkal feltárták. Legfontosabb lelet egy Mars-templom, de azonkivül nagyszámu érem és eszköz, butor és egyéb régiség is felvetődött. L. M.

Corsham (ejtsd: kórsem), város Wilt angol grófságban, Chippenhamtól DNy-ra, (1891) 3931 lak. Mellette fekszik *C. Court,* Methuen lord nyaralója, melyben szép képtár van.

Corsica, l. *Korzika* (X. k.).

Corte dei conti, l. *Számvevőszék.*

Cortez, kikötő, l. *Puerto Cortez.*

Corthum, kék csemegeszőllőfajta, mely nevét C. német szőllőmívelő után nyerte; fürtje középnagy, laza; bogyója gömbölyü, középnagy, sötétkék, fehéren harmatolt. Igen édes, leves, korán érő.

Corti-féle szerv, l. *Fül* (VII. k.).

Corvara, olasz falu Teramo tartományban (Abruzzók), Pennetől 26 km.-nyire délre, V. Miklós ellenpápa születési helye, kit ezért gyakran *C. Péternek* is neveznek.

Corvinus *Jakab*, álnév, l. *Raabe* (2. XIV. k.).

Corzan-Avendano *Gábor* 1897 jul. 10. megkapta a kir. tanácsosi címet. Ugyanakkor nyugalomba lépett.

Cosack *Konrád*, német jogtudós, szül. Königsbergben 1855 márc. 12-én. 1872—75. Berlinben, Münchenben, Hallében végezte tanulmányait. 1875—79. Hallében, Schlensingenben, Bitterfelden és Boroszlóban mint előadó, 1880—85. Berlinben és Ratiborban mint törvényszéki ülnök működött. 1882. a berlini egyetemen magántanár, 1885. u. o. rendkivüli és 1889. Giessenben rendes tanár. 1893. Br.-Freiburgba, 1896. Bonnba hivatott meg. Művei: Der Besitz des Erben (Weimar 1877); Das Anfechtungsrecht der Gläubiger eines zahlungsunfähigen Schuldners innerhalb u. ausserhalb des Konkurses nach deutschem Reichsrecht (Stuttgart 1884); Die Eidhelfer des Beklagten (u. o. 1885); Lehrbuch des Handelsrechts (u. o. 1888, 4. kiad. 1898); Lehrbuch des bürgerlichen Gesetzbuchs für das Deutsche Reich (1. köt., 2. kiad. Jena 1899).

Cosala, bányaváros Sinaloa mexikói államban, Culiacantól délre, 75 km. távolságra, 5000 lak., ezüstbányákkal.

Cosel, porosz város, (1895) 6529 lakossal.

Coseley (ejtsd: koszli), város Stafford angol grófságban, Wolverhamptontól 4 és fél km. távolságra, (1891) 21,899 lak., vas- és szénbányákkal.

Cosenz *Henrik*, olasz tábornok, megh. Rómában 1898 szept. 28.

Cossa *Lajos*, olasz közgazdaságtani iró, megh. Paviában 1896 máj. 10.

Costa (ejtsd: koszta) *Sándor* marquis, olasz államférfiu, szül. Maceratában 1845., megh. Grimaldiban 1897 aug. 15. Jogot végzett és nagyobb utazásokat tett. Majd szülővárosát szolgálta, mely őt 1886. képviselőjének választotta meg. A kamarában a jobb párthoz csatlakozott. 1890. kinevezték szenátorrá, 1896 márc. 10. pedig a Rudini (második) kabinetjében igazságügyi miniszterré. M. L.

Costa Rica, középamerikai köztársaság, lakosainak számát (1897) 294,940 főre becsülik. A szaporodás gyors, mert a természetes szaporodáson kivül (1897-ben született 13,012, elhalt 9925) évenkint körülbelül 1000 idegen vándorol be. E bevándorlást a kormány nagyon elősegíti. 1897. az állatállomány értékét 12·6 millió pesóra becsülték. A külső forgalomban a behozatal értéke volt 1895-ben 13·2, a kivitelé 12·2, 1896. pedig 4·7, ill. 5·9 millió papir, ill. arany peso. A legfőbb exportcikk még mindig a kávé (1896-ban 10·2 millió peso értékben), azután a banána (1·3 millió peso). Az államnak 1898-ben öt kereskedelmi hajója volt (1151 t.). A limoni és puntarenasi kikötőkbe érkezett 1896-ban 476 hajó (471,125 t.) és távozott 475 (473,929 t.). Limonból Alajuelába és Puntarenasból Esparzába vasút visz; ha ez utóbbit Alajueláig kiépitik, a Csendes- és Atlanti-óceán közt a vasúti összeköttetés meglesz. 1897. volt 327 népiskola 21,913 tanulóval. Az állam bevételei (1897—98) 8·4, kiadásai 8·3 millió pesóra rúgnak. 1897. az állam a külföldi hitelezőkkel, mivel két évig nem fizetett kamatot, új egyezséget kötött, amely szerint a kamatlábat 3, illetőleg $2^1/_2$%-ra szállította le és 1917-től fogva 10,000 sterling fontos részletekben megkezdi a kölcsön törlesztését. V. ö. *Church*, C. (a Geogr. Journal 1897 juliusi füzetében.) —ZIK.

Története. 1892 szept. Rodriguez J. elnök a klerikális párttal egyetértve, nem akarta szentesiteni a képviselőház ama határozatát, mely szerint a nyilvános iskolákból a vallás tanítása kiküszöbölendő. Elvégtül a képviselőket hazakergette és felcsapott diktátornak. Az 1894 máj. 8-iki elnökválasztáskor megbukott és Iglesias tábornoknak volt kénytelen helyét átengedni. Midőn az öt középamerikai köztársaság uniót kötött egymással, C. csak 1897 jun. 15-én lépett ebbe az unióba. Az új államszövetség tagjai között azonban állandó volt a viszály s az ármány s ehhez polgárháboruk is járultak az egyes országokban, ugy hogy a szövetség 1898. bomlásnak indult. Jelenleg (1898 máj. 8. óta) *Iglesias* Ráfael birja az elnöki hatalmat.

Irodalom. Bureau of the American Republics, Washington 1892; Barrantes Montero, Elementos de historia de C., Barcelona 1892; Anuario estadistico de la Republica de C. 1893, San José 1894; Peralta, Mapa historico-geografico de C., Madrid 1892. M. L.

Costus *L.* (növ., fehér fahéj, kosztuszgyökér), a gyömbérfélék forróvidéki füve, 27 fajjal az ó- és újvilágban. Tőkéje húsos, gumóforma, levele nagy, hasítatlan, virágzata füzéres, tokja háromrekeszü. Legismeretesebb a *C. Arabicus* L. (C. speciosus Sm.), K.-Indiában $1^1/_2$—2 m. magas; levele hosszas, fehérmolyhos; virága nagy, szép pirosas-fehér, gyakran rozsdaszinü dér vonja be. Ezt tartották a *radix costi arabici* s. *costi amari* termőnövényének, melyet a régiek gyomorfájás ellen használtak; csípősebb és keserübb mint a gyömbér, de az igazi kosztusz *Falconer* szerint az Aucklandia (II. k.). A *C. Arabicus* különben csinos cserépbeli virág. A *C. Nepalensis* Rosc. gyökere Nepálban gyomor- és idegerősítő orvosság. A braziliai *C. cylindricus* Jacq. meg a nyugatindiai *C. niveopurpureus* Jacq. gyökeréből fekete festék és tenta lesz. Több más faját hőhajlékban ápolják. BORB.

Coswig, anhalti város, (1895) 7226 lak.

Côte-d'Or, francia département, (1896) 368,168 lak. 1897-iki termés: 1.306,240 hl. búza, 81,600 hl. rozs, 333,900 hl. árpa, 1.785,600 hl. zab, 350,049 hl. bor.

Côtes-du-Nord, francia département, (1896) 616,074 lak. 1897-iki termés: 1.674,000 hl. búza, 459,000 hl. rozs, 427,500 hl. árpa, 2 millió hl. zab, 233,381 hl. gyümölcsbor.

Cotignola, báró, l. *Jochmus* (IX. k.).

Cotta, falu Drezda szász kerületi kapitányságban, 2 km.-nyire Drezdától, vasút mellett, (1895) 9599 lak., tégla- és kémiai gyárral, kőbányákkal.

Cotteau (ejtsd: kotó) *Eduárd*, francia utazó, szül. Châtel-Censoir-ban 1833 nov. 9., megh. Párisban 1896 dec. 5. Közigazgatási tisztviselő volt, szabad idejében azonban nagy utazásokat tett. A közoktatásügyi miniszter megbizásából 1881—1882. Japánban, Khinában és Hátsó-Indiában

járt, 1884—85. Jávában, Ausztráliában, Kaliforniában és Mexikóban utazgatott. 1890. Alaskában ment, 1893. pedig Egyiptomba. Főbb művei: Promenades dans les deux Amériques (Páris 1880); De Paris au Japon à travers la Sibérie (1883); Un touriste dans l'extrême Orient: Japon, Chine, Indo-Chine et Tonkin (1884, 4. kiad. 1896); En Océanie, voyage autour du monde en 365 jours (1888, 2. kiad. 1896).

Cotton (ang.) a. m. gyapot.

Cottrau (ejtsd: kotró) *Gyula*, olasz zeneíró, szül. Nápolyban 1836., *C. Vilmos* francia zeneszerzőnek fia, Nápolyban, Rómában és Párisban képezte magát ki zenésznek és jelenleg Rómában él mint énektanár. Operái közül Griseldis a legismeretesebb, mely Itálián kivül, igy hazánkban is, Pozsonyban is (1898 dec. 29.) sikert aratott. Atyja *C. Vilmos* számos olasz népdalt gyüjtött (Eco del Vesuvio); bátyja *C. Tivadar* pedig Nápolyban kottakereskedő. M. L.

Cotu, moldvai rőf, selyem- és vászonáruk ra = 63·14 cm.

Coudée (franc., ejtsd: kudé) a. m. könyök, mint hosszuságmérték régi francia mértékegység, amely különben más népek között is el volt terjedve. A keletindiai francia gyarmatokon még ma is használják = 51·974 cm.; el van továbbá terjedve Gambiában és Szenegambiában, a hol hossza = 18 párisi hüvelykkel, vagyis 48·726 cm.-rel.

Coudenhove *Károly* gróf, osztrák államférfiu, szül. Bécsben 1855 febr. 8. Jogot végzett s azután (1876) a morvaországi helytartóságnál kapott állást. 1886-ban Taaffe kerületi kapitánynyá tette Karlsbadban. 1892. kormánybiztos minőségében a forrongó Reichenbergbe küldték, 1893. a csehországi helytartóságnál lett alelnök. 1894. Szilézia ba került mint tartományi főnök, 1896 febr. pedig Thun gróf utódaként Csehország helytartója lett, mely állásban mostanig eredménytelenül fáradozik a németek és csehek kibékitésén; a német kereskedők ellen intézett utczai zavargások és üzletfosztogatások napjaiban pedig (1897 nov.) fölötte erélytelen magatartást tanusitott. M. L.

Coudreau (ejtsd: kudró) *Henrik*, francia utazó, szül. Loudracban (Alsó-Charent) 1859. Eleintén a cayennei liceumban mint tanár működött, 1887 óta Párisban egyetemi tanár, 1880—91. kikutatta a francia Gujana mögötti földterületet, különösen Tumuc-Humac hegyvidékét. Fölvételei mintegy 5000 km.-re terjednek, ebből eddig 1000 km. teljesen ismeretlen volt. Behatóan tanulmányozta az ott lakó indus törzseket. Művei: La France équinoxiale (2 köt., Páris 1886—87, térképpel); Les Français en Amazonie (1887) és Vocabulaires méthodiques des langues rudujennes (1892) stb.

Coulant, l. *Kuláns.*

Couleur au feu (franc., ejtsd: kulőr o fő), kerámiai festékek, melyeknek szine csak a tűzben, magas hőfoknál fejlődik (tűzálló festékek); szorosan véve minden kerámiai festék annak mondható. L. *Kerámiai festékek* (X. k.).

Coulis (franc., ejtsd: kuli), liszttel sűritett, párolt, fűszeres húsleves. A szerint, amint lisztet vajban erősen vagy gyengén pirították, megkülönböztetnek fehér és barna C.-t. Mindkettőt mártás készitésére használják.

Coulmiers (ejtsd: kulmjé), francia falu Orléanstól északnyugatra, 20 km. távolságban, (1891) 165 lak. Arról az ütközetről ismeretes, melyet itt a franciák a bajorokkal 1870 nov. 9. vívtak, mely a bajorok visszavonulásával végződött. Veszteség francia részről 1500 ember, bajor részről 54 tiszt, 1112 ember.

Council Bill (ang., ejtsd: kaunszil bill), v. teljesebben *India C.*, az angol kincstárnak az indiai kormány pénztárára kibocsátott váltója, amely rendkivül nagy szerepet játszik a londoni ezüstárfolyam alakulásánál. India ugyanis évenkint 16—17 millió font sterlinget fizet Angliának kamatok, nyugdijak stb. fejében, amely óriási összegnek behajtására legnagyobb részben C.-t használnak. Amikor az angol kincstár kibocsátja e trattákat, tulajdonképen eladja, leszámitoltatja azokat a londoni piacon s ilyenkor az angol kereskedők e váltókkal egyenlitik ki az indiai áruk s nyers termények bevitele után fennálló tartozásaikat. Ez időtájban tehát legtöbbnyire leszáll az ezüst árfolyama, mert a londoni kereslet a C. felé fordul; ezzel együtt emelkedik az arany ázsiója, amely körülmény Magyarország kiviteli kereskedelmére előnyös, behozatalára ellenben káros.

Countyborough (ejtsd: kaunti börro), Angliában az 1888-ki közigazgatási törvény (Local Government Act) szerint azon városok, amelyek a grófi hatóságok alól ki vannak véve; bennük a legfőbb közigazgatási hatóság a Municipal Corporation, amely maga választja a mayort és az aldermaneket.

Couperus (ejtsd: kupéresz) *Lajos*, németalföldi iró, szül. Haagában 1863 jan. 10., 1893. a De Gids folyóirat társszerkesztője lett, először költeményeivel lépett a nyilvánosság elé: Een Lent van Vaerzen (Utrecht 1884) és Orchidacen (Amsterdam 1886, 2. kiad. 1895), de legeredetibb teremtőképességet a beszély- és regényirodalom terén mutatta be. Kiválóbb művei: Eline Vere, een Haagsche Roman (3 köt., Hága 1891), Noodlot (Amsterdam 1890, magy. ford. Ignotus Végzet cimen 1893), Extase (u. o. 1892), Majesteit (u. o. 1893), Wereldvrede (Világbéke u. o. 1895) és Hooge Troeven (1896).

Courcel *Alfonz Chodrou* báró, francia diplomata, 1894 dec. óta londoni nagykövet volt, mely állásáról 1898 végén lemondott.

Courcelle-Seneuil *János Gusztáv*, francia közgazdaságtani iró, megh. Párisban 1892 jun. 20.

Courcy (ejtsd: kurszi) *Mária René Roussel* marquis, francia diplomata, szül. 1827. Követségi titkár volt Khinában, Athénben és Karlsruheban. 1860 óta birtokán él. Művei: L'empire du Milieu (1866); La coalition de 1701 contre la France (1886, 2 köt., a francia akadémián pályadijat nyert); Rénonciation des Bourbons d'Espagne au trône de France (1889).

Cour des comptes, l. *Számvevőszék.*

Courrier (franc., ejtsd: kurié) a. m. futár, hirnök; továbbá levélposta. *Par le retour du C.* a. m. forduló postával.

Courrières (ejtsd: kurjer), város Pas-de-Calais francia département Béthune kerületében, (1891) 3113 lak., vasúttal, gazdag kőszénbányával. Templomában Montmorency János sirboltja van.

Cours d'amour, l. *Szerelmi törvényszékek* (XV. k.).

Courtage (franc., ejtsd: kurtázs) a. m. alkuszdíj; *courtier* a. m. alkusz (I. k.).

Courthope (ejtsd: kort-hóp) *Vilmos János,* angol iró, szül. Lewes (Surrey) mellett 1842. Havrowban és Oxfordban nevelkedett, sokféle folyóirat munkatársa volt, különösen sokat irt a Quarterly Review számára, megalapította a National Reviewt és 1887-ig volt ennek szerkesztője. Kezdetben költeményeket irt, melyek élénk fantáziáról tanuskodnak, így The Tercentenary of Cerydon (pajzán dráma, 1864) és The Paradies of Birds (1878). Neve legismeretesebb a XVIII. sz. irodalomtörténet-kutatásai által, különösen mint Pope Sándor műveinek (Elwyn-nel) társkiadója; az utolsó kötetben C. a költő életrajzát irta meg (1889). Egyéb művei: Addison életrajza (1884), The liberal movement in English literature (1885) stb.

Courtney (ejtsd: kórtni) *Lénárd Henrik,* angol politikus, szül. 1832. Cambridgeben tanult. 1858. ügyvéd lett Londonban s egyúttal a Times munkatársa. 1872. a közgazdaságtan tanára a londoni University College-en, 1873. pedig az alkotmánytörténet vizsgálója a londoni egyetemen. 1876. mint Liskeard parlamenti képviselője a liberális párt balszárnyához csatlakozott. 1880. államtitkár lett a belügyminisztériumban. 1881. alállamtitkár a gyarmatügyi minisztériumban, 1882. pedig a kincstár parlamenti államtitkára. 1886. belépett a liberális unionisták pártjába és az alsóház bizottsági tanácskozásainak elnöke lett. 1889 óta a titkos tanács tagja.

Courtry *Károly Lajos,* francia rézmetsző, megh. Párisban 1897 nov. 1.

Coury-les-Bains (ejtsd: kuri-le-beñ, kurui fürdők, törökül *Dag-Hamamlar* vagy *Ilidse),* gyönyörü fekvésü fürdőhely Iszmid (ettől 10 km.-nyire) kisázsiai török kerületben, 18 km.-nyire a Márványtenger partján épült Gemliktől, az erdős Szamanlidag egyik völgyében. Az ó- és a bizanci korban sokat látogatott fürdő egészen feledésbe ment: újabban Abd-ul-Medsid szultán anyja tette látogatásával ismeretessé. Sokan C.-t az ókori pythiai termáknak tartják.

Couvade, l. *Bászk* (II. k.).

Couvreur (ejtsd: kuvrőr), 1. *Ágost,* belga iró és politikus, szül. Gentben 1827 okt. 24., megh. Brüsszelben 1895. Szülővárosában a bölcseletet tanulta, 1848 óta a francia Hérault département prefektusának titkára volt egy ideig és 1854. az Indépendance belge szerkesztője lett, hol 1879-ig a külügy-rovatot vezette. 1856. a vámügy érdekében tudományos kongresszust rendezett, mire a londoni Cobden-klub tagjává választotta. 1864. Brüsszel a képviselőházba választotta, melynek 1884-ig, a szabadelvüek bukásáig tagja volt, az utóbbi három évben a képviselőház másodelnöke volt. A képviselőházban élénk tevékenységet fejtett ki különösen a katonai, tanügyi és közgazdasági kérdésekben, szigoru belga nemzeti- és szabadelvü-párti, vámkérdésekben pedig a szabad kereskedelem hive volt. 1884 óta, mint már a 60-as években is, társadalompolitikai kongresszusokat rendezett; nagy része volt a Ligue de l'enseignement alapitásában.

2. *C. Jessye Huybers,* angol regényirónő, az előbbinek neje, szül. Londonban 1848., megh. Brüsszelben 1897 okt. 25. Irói munkásságát kisebb beszélyekkel és költeményekkel kezdte meg, melyek 1872. *Tasma* álnéven a melbournei hirlapokban jelentek meg. 1876. visszatért Európába, házassága óta Brüsszelben élt, hol a londoni Times képviselője volt. Nagyobb művei: Uncle Piper of Pipershill (London 1887); In her earliest youth (u. o. 1888); The Penance of Portia James (1891); Knight of the white feather (1893); Not counting the cost (1895, 3 köt.). Regényeit a gyarmatélet kedves és hű jellemzéseiért kedvelik.

Covadonga, falu, Oviedo spanyol tartományban, Cangas de Onis községhez tartozik; itt van Pelayos királylyá kikiáltásának emlékszobra, valamint az a barlang is, ahol üldözésekor menhelyet talált, Pelayos és I. Alfonz síremlékével.

Cove, város, l. *Queenstown* (XIII. k.).

Covilhao, portugál város, (1890) 17,329 lak.

Cowdenbeath (ejtsd: kaudenbith), város Fife skót grófságban, (1891) 4249 lak., kőszénbányával.

Cowpen, város Northumberland angol grófságban, (1891) 12,982 lak., kőszénbányákkal.

Cörulein (coerulein), $C_{20}H_8O_6$, kékes-fekete anyag, mely vizben, borszeszben és éterben csak nehezen oldódik. Alkáliákban azonban oldódik, még pedig zöld szinnel. Képződik, ha vitriololajat és galleint 200°-nál főznek. Ha ammoniával és cinkkel kezelik, C. keletkezik belőle. A C.-t használják a gyapju kék festésére. Aluminiumpácon zöld, vasoxidulpácon barna szint ad és a szinek szintállók. VÉRT.

Cöruleum (coeruleum), világoskék festőanyag, mely kobaltoxidulból, gipszből és ónsavból áll. A C.-ot már az ókorban is ismerték és rézből, homokból és salétromból olvasztották össze. A kereskedelemben előforduló C. 18·6% kobaltoxidult, 31·8% gipszet és 49·6 ónoxidot tartalmaz. Hő, levegő és világosság nem változtatják meg. Használják olaj- és aquarellfestékül. VÉRT.

Cörulignon v. *cedriret,* $C_{16}H_{16}O_6$, acélkék, tűalaku kristályokat alkot, melyek vitriololajban szép kék szinnel oldódnak. Keletkezik, ha a pirogalloldimetiléternek ecetsavban való oldatát krómsavval kezelik. Tűi nem oldódnak s nem illannak el. Salétromsavval oxálsavat ad. VÉRT.

Cöthen, anhalti város, (1895) 20.463 lak.

Crabbetje, hollandi festő, l. *Asselyn* (II. k.).

Crabronidae (állat), l. *Gyilkos darazsak* (VIII. k.)

Cracovienne, l. *Krakoviak* (XI. k.)

Crailsheim, württembergi város, (1895) 5056 lakossal.

Cramlington (ejtsd: kremmlingt'n), város Northumberland angol grófságban, Newcastle közelében, (1891) 5967 lak., kőszénbányákkal.

Cran (angol), angolországi köbmérték, melyet apró halak mérésére használnak. A friss halak mérésénél 1 C. = 45 imperial gallon, vagyis 204·456 liter, a kizsigerelt és sózott halaknál pedig körülbelül 37·5 imperial gallon, vagyis 170·38 liter.

Crangon *Tab.* (állat), l. *Garnela* (VII. k.).

Craus *István* (nagy-kéri), országgyülési képviselő, szül. Nyitrán 1848 okt. 7. Jogi tanulmá-

nyait a budapesti és bécsi egyetemen végezte. 1887-ig Nyitrán ügyvédi gyakorlatot folytatott, több főúri család ügyésze volt és Nyitra vármegyében tiszteletbeli tiszti állásokat viselt. 1887 okt.—1896. a vármegye alispánja volt. 1892. megkapta a III. oszt. vaskorona-rendet. Ügyvivő alelnöke a felvidéki magyar közművelődési egyesületnek, elnöke a bélic—privigyei helyi érdekű vasút igazgatóságának. 1896. az érsekújvári kerület szabadelvűpárti programmal képviselőnek választotta.

Craveiro (növ.), l. *Szegfűbors* (XV. k.).

Crêche, l. *Bölcsőde* (III. k.).

Credat Judaeus Apella, l. *Apella* (I. k.).

Credner *Rudolf,* német geografus, *C. Hermann* (IV. k.) geologus öcsése, szül. Gothában 1850 nov. 27. Lipcsében, Göttingában és Halleban a geologiát tanulmányozta, 1878. Halléban a földrajz magántanára, 1881. Greifswaldban rendkivüli és 1891. rendes egyetemi tanár lett. Nagyobb tanulmányutat tett Németországban, Svájcban, Svédországban, Dániában, Skóciában, Hollandiában, Olaszországban és az Egyesült-Államokban. Nevezetesebb munkái: Das Grünschiefersystem von Hainichen (Halle 1876); Geologische Karte der Umgegend von Leisnig (Lipcse 1877); Die Deltas, ihre Morphologie, Verbreitung und Entstehungsbedingungen (Gotha 1878); Die Reliktenseen (u. o. 1887, 1888); Rügen. Eine Inselstudie (Stuttgart 1893); Die Entstehung der Ostsee (1895). C. alapította a greifswaldi földrajzi társaságot, melynek évkönyveit szerkeszti.

Creede (ejtsd: krid), város Coloradónak, az amerikai Egyesült-Államok Hinsdale nevű countyjában, 266 km.-nyire Denvertől, a felső Rio-Grande és vasút mellett, 2935 m. magasban, (1892) 7000 lak. A város 1891. keletkezett ezüstbányák mellett, amelyek a következő évben 20 millió frank értékű ezüstércet szolgáltattak.

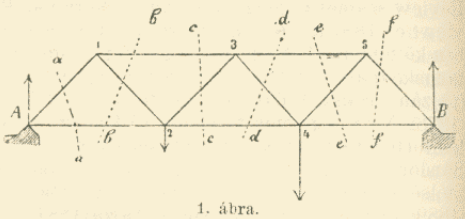
Creek, indusok, l. *Krik* (XI. k.).

Crematorium (lat.), hullahamvasztó kemence, l. *Hamvasztás* (VIII. k.).

Cremeo, helység, l. *Mesocco* (XII. k.).

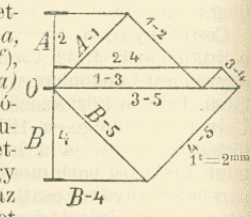
Cremona *Lajos,* olasz matematikus, 1897. a szenátus alelnöke lett, melynek 1879 óta tagja volt. 1898. rövid ideig közoktatásügyi miniszter volt.

Cremona-ábra, rácsos szerkezeteknél (l. *Rácsos tartó,* XIV. k.) a rácsrudakban egy bizonyos adott nyugvó terhelés mellett keletkező belső erőknek meghatározására szolgáló s ez erőket mintegy grafikai táblázatban összefoglaló ábra, amelynek alakja és a rácsos tartó-alak egymásközt u. n. «geometriai reciprocitásban» vannak. Nevét *Cremona* Lajos (IV. k.) olasz tudóstól, a rávonatkozó törvények tudományos kifejtőjétől vette. A C. lényegéről a következő egyszerű példa tájékoztat. Az *1. ábrából* látható párhuzamos övű szimmetrikus rácsos tartó *2* és *4* jelű csomópontjai 3 tonna, illetve 6 tonna súlylyal vannak megterhelve, amelyek a tartó támasztópontjain *A* (4 tonna) és *B* (5 tonna) reakciókat idézik elő. A tartóra eső külső erőket, amelyeket támadási pontjaik nevével, *A, 2, 4* és *B*-vel jelzünk, a *2. ábrában* látható erőpoligonban fölrakjuk és pedig *O* pontból kiindulva abban a sorrendben, amint az erők a tartó periferiáján egymásután következnek; a fölfelé működő erőket az erőpoligont képviselő függélyes vonal bal oldalán, a lefelé működőket pedig annak jobb oldalán jelezve. Az erőpoligont példánkban olyan mértékben rajzoltuk, hogy abban 2 mm. hosszuságu vonalrész 1 tonna erőt jelent. Ezután a tar-

1. ábra.

tón sorjában képzelt metszeteket veszünk fel (*a—a, b—b, c—c, d—d, e—e, f—f*), ugy hogy az első *(a—a)* metszet az *A* támasztópontban találkozó két rudat messe, minden következő metszet pedig ugy legyen fektetve, hogy az egy, a már előző metszet által is talált rúdon kivül legföljebb két új rudat találjon. (Igy a *b—b* metszet az *a—a* által már metszett *A—1* rúdon kivül *1—2* és *1—3* rudakat.) Most *a—a*-n kezdve *sorjában* minden egyes metszetre nézve a tőle balra eső (más szóval a metszetet megelőző) külső erők eredőjét, amely az erőpoligonban közvetetlenül megtalálható, ugyancsak az erőpoligonban felbontjuk az illető metszet által meghatározott komponensekre, azon törvény alapján, hogy a rácsos tartó valamely csomópontjában találkozó összes rácsrúderők egyensúlyban kell, hogy legyenek. Igy az *a—a* metszetet megelőző *A* erőt felbontjuk *A—2* és *A—1* irányokra; a *b—b* metszetre nézve megelőző erő gyanánt még mindig *A* erő szerepel, ez tehát újból felbontandó, de ezúttal a már ismert *A—2* erőn kivül még *1—2* és *1—3* irányokra. Ezután jön a *c—c* metszet, amelyet *A* és *2* erők előznek meg; e metszet komponenseire (a már ismert *1—3* és a még ismeretlen *2—3* és *2—4* komponensekre) tehát az *A* és *2* erők eredője (ez esetben különbsége) lesz felbontandó, és igy tovább. A felbontások az erőparallelogrammok alaptörvénye szerint történnek. Az eljárás eredménye a *2. ábrában* vékonyabb vonalakkal ábrázolt idom, amely az egyes rudakban az adott terhelés mellett keletkező belső erők nagyságát az erőpoligon mértékében (1 tonna = 1 mm.) közvetetlenül megadja. Igy p. a *4—5* rúdban keletkező belső erő mértéke az ábra szerint 14 mm., vagyis ez a belső erő 7 tonna nagyságu. B. B.

2. ábra.

Crepitus ventris, l. *Felfuvódás* (VII. k.).

Creswick, város a brit-ausztráliai Victoriagyarmat Talbot grófságában, (1891) 3095 lak. Melbourne-nel vasút köti össze, környékén aranybányák vannak.

Creton-kenyér, a megolvasztott faggyu összesajtolt hulladéka; sertések, vadászkutyák és

madarak eledele. Franciaországban az u. n. *cretonniers* foglalkoznak ennek összegyűjtésével.

Creuse, francia département, (1896) 279,366 lak. 1897-iki termés: 249,630 hl. búza, 709,500 hl. rozs, 33,300 hl. árpa, 525,000 hl. zab, 6490 hl. gyümölcsbor, 195,676 t. szén.

Creusot, *Le*, francia város, (1896) 20,158 (mint község 32,034) lak.

Creuziger *Gáspár*, l. *Cruziger* (IV. k.).

Crèvecoeur (ejtsd: krevkör), megszüntetett erőd, jelenleg Hollandia Észak-Brabant tartományának kis községe a Dieze és Maas mellett.

Crex pratensis (állat), l. *Guvatfélék* (VIII. k.).

Criadero (spanyol), mexikói területmérték, amely kétféle nagyságban használatos. A *C. de ganado menor* = 195·070 hektár; a *C. de ganado mayor* pedig = 438·900 hektár.

Crignane, szőllőfajta, l. *Carignane*.

Crimmitschau, szászországi város, (1895) 23.554 lak., virágzó gyáriparral, amely 7334 munkást foglalkoztat.

Crinan-csatorna, 14 km. hosszu csatorna Skóciában, mely elválasztja Knapdale kerületet (Kintyre félszigettől északra) Argylls szárazföldtől és ezáltal közvetlen összeköttetést alkot Glasgow és a kaledoni csatornához vezető Loch Linnhe között.

Cripple Creek (ejtsd: kripl krik), város Coloradónak, az amerikai Egyesült-Államoknak El-Paso nevü countyjában a Pike's Peak lábánál, vasút mellett, (1896) 35,000 lak. 1891. aranybányák mellett keletkezett, amelyeket mintegy 20 társaság bányász és amelyek 1891-ben 1, 1892-ben 3, 1893-ban 5, 1894-ben 14, 1895-ben 40 millió és 1896-ban 60.384,905 frank értékü aranyat termeltek.

Crispi *Ferenc* (IV. k.), olasz államférfi, Giolitti bukása után 1893 dec. a király megint C.-re bizta az új kormány alakítását és ekkor C. az elnökségen kivül a belügyi tárcát vállalta magára. A Szicilia szigetén és Közép-Itália számos helyén megmegújuló munkás-mozgalmakra C. az ostromállapot elrendelésével felelt (1894). A külügyi politika terén C. mindvégig szószólója volt a hármas szövetségnek és ezzel összefüggésben ellenezte a hadsereg létszámának alábbszállítását, dacára annak, hogy a pénzügyi helyzet egyre rosszabbra fordult. A közigazgatás terén ellenben kivánt megtakarításokat, csakhogy ilyenekről még a vakon engedelmeskedő többség sem akart hallani, és midőn C. a szóharc hevében a kamarát rendkivüli eszközök alkalmazásával merte fenyegetni, a kamara a minisztériumot 1894 jun. 4-én 225 szavazattal 214 ellenében leszavazta. A sokáig húzódó válságnak az lett a vége, hogy C. megmaradt miniszterelnöknek a minisztérium rekonstruálásának árán. Jun. 16. egy Lega nevü anarkista merényletet intézett ellene, de C. megmenekült a neki szánt bombától. Válaszképen szigoru rendőri rendeleteket léptetett életbe az anarkisták ellen és a párt főbb vezéreit a megjelölt helyeken internálta. 1894 végén a Banca Romana pörével kapcsolatban Giolitti oklevelek alapján azt a vádat emelte C. ellen, hogy ő neki is része volt a bank csalárd üzelmeiben. C. most arra birta rá Umberto királyt, hogy a parlamentet előbb (dec. 15.) elnapolja, majd pedig feloszlassa, amivel azonban édes keveset nyert. Az 1895 jan. hivatalos presszióval és megvesztegetéssel rendezett választásokban ugyan megint többséget teremtett magának, de az ellenzék támadásaitól nem birt már menekülni. Cavallotti hosszu bűnlajstromot lobbantott szemére s a szélső balpárt mindaddig támadta, mignem az Abisszinióból Baratieri vereségéről érkező hirek a C.-kabinetet (márc.) elsöpörték. Ezzel C. nyilvános pályájának vége szakadt. Hivei ugyan az 1897 márc. választásokban Palermóban újból képviselőnek választották; politikai hatalmát azonban nem nyerte többé vissza. Hasztalan iparkodott a milazzói hősöknek szánt szobor leleplezése alkalmával az ellene zudított vádak özönétől megszabadulni, a megérdemlett népszerütlenség átka oly mértékben nehezedett reá, hogy Umberto király nem merte őt többé a kormánynyal megbizni. Csak szűkebb hazájában, Sziciliában akadtak még emberek, akik az 1848-iki szabadságharc 50. évfordulója alkalmával (1898 jan.) áhitattal hallgatták emlékbeszédét. Két héttel később a képviselőház C.-nek egy más szennyes ügyét tisztázta. Kitünt ugyanis, hogy C. Favilla bankigazgatótól, illetőleg a Banca di Napolitól és más, a kormánytól függő bankoktól választási célokra 600,000 lirát vett kölcsön. A kamara emiatt márc. 13-án 207 szavazattal 7 ellenében politikai megrovásban részesité volt bálványát. C. erre mandátumát megint letette, de Palermóban újra megválasztották. Azóta C. és egykoron nagyon befolyásos (második) neje ellen váltóadósságok miatt is inditottak vádkeresetet. A kamarában hónapokon át nem szólalt fel, de midőn a Pelloux-minisztérium, hogy Khinában szenvedett kudarcát takargassa, a Rudini-kabinetet kompromittálta, C. (1899 máj. 2.) a hivatalos aktáknak a nyilvánosság elé való hozatala ellen tiltakozott s ezzel a Pelloux-minisztérium bukását siettette. 1899 okt. 4-én 80-ik születésnapját ülte meg Palermóban, régi sziciliai barátjai körében. II. Vilmos császár táviratilag tolmácsolta szerencsekivánatait. Az ellenzéki, radikális és szocialista lapok azonban zokon vették a dolgot és újra elővették C. bűnlajstromát. Az a hir is sokat rontott az ünnepélyes hangulaton, hogy a törvényszék C. fiát *Lajost*, ki évekkel ezelőtt lopott és azután Amerikába szökött, mindenütt körözteti. V. ö. *Stillmann* W. J., Francesco C. (London 1899). M. L.

Cristallo, *Monte*, l. *Monte-Cristallo* (XII. k.).

Cristinos, ama spanyol párt neve, mely a karlistákkal szemben Krisztina királynő regensségét pártolta és liberális elvekért küzdött.

Criterium, l. *Kriterium* (XI. k.).

Crivoscie, l. *Krivosije* (XI. k.).

Croatia, Horvátország latin neve.

Crocus, *rouge* és *kemény rouge*, mesterséges vasoxidból álló fényezőszer. Gyártására vasgálic-oldatot használnak, melyhez oxálsavat vagy savanyu oxálsavas kálit adnak, a keletkező sárga csapadék oxálsavas vasoxidul, melyet leszürnek, jól kimosnak, ezután megrázogatnak és fémből készitett üstben izzitanak. Mintegy 200 C°-nál az oxálsavas vasoxidul felbomlik és az üstben finom vasoxidpor marad. A beretvák élesítésére használt

vasoxidport 2 rész porrá tört vasgálic és 2 rész konyhasó keverékéből készítik, melyet olvasztótégelyben 50 percig izzítanak, ezután vízben kifőznek, főzés után leszűrnek és megszárogatnak. A vasoxidot készítik még vasreszelékből és vasrevéből is, melyet vízzel leöntenek és a keletkező rozsdát izzítják, végül pedig megőrlik és iszapolják. E. I. A.

Croix (ejtsd: kroá), város Nord francia département lillei kerületében, (1891) 11,950 lak., vasúttal, modern csúcsíves templommal, gyapjupapiros-gyárral.

Cro-Magnon (ejtsd: kromanyoñ), neve ama híres kőkori telepnek, amelyre Franciaországnak Dordogne département egy sziklaodujában (a C.-i sziklaoduban) vasútépítés alkalmával 1868-ban bukkantak. Ez az odu (grotte) talajföldjében Lartet három különböző korbeli rétegre akadt. Özönvíz-korbeli állatok csontjai közt számos kőszerszámot (kőbaltát, kőnyilat), valamint csontszerszámot találtak. De ami a legérdekesebb, hogy ezenkívül öt emberi csontváztól eredő csontokat és koponyákat találtak ama kőkorbeli emberektől; e koponyák hosszuak (dolichokephal) s meglehetős nagy agyvelőüreggel bírnak, miért is Broen emez őskori barlanglakó (troglodita) embereknek nagy értelmiséget tulajdonított. V. ö. *Lartet* és *Christy*, Reliquiae Aquitanicae (London 1865—75); *Quatrefages* és *Hamy*, Crania ethnica (Páris 1882).

Cromer *Ewelyn Baring* lord, angol államférfi, *B. Henrik* (l. *Baring*, II. k.) fia, szül. 1841 febr. 26-án. Az angol hadseregbe lépett, 1868. kapitány és 1875. őrnagy lett, 1872—76-ig Northbrook lord nagybátyjának India főkormányzójának magántitkára volt és 1876. az egyiptomi államadósságok kezelő bizottságának Angolország részéről biztosává neveztetett ki. 1879—80-ig az egyiptomi pénzügyek főellenőre, ezután Kelet-India pénzügyminisztere, de onnét már 1883. mint teljhatalmu miniszter és főkonzul Egyiptomba jött vissza és innét vezette az angolok által elfoglalt tartományok közigazgatási újjászervezését, mi körül nagy érdemeket szerzett. 1892. peerré emeltetett *C. lord* címmel; Abbasz basa alkirály ama törekvésének, hogy kivonja magát az angol pártfogás alól, erélyesen ellenállt.

Crookes-féle csövek (ejtsd: kruksz—) beolvasztott fém-elektródokkal ellátott, zárt üvegedények, amelyekben a levegő vagy valamely gáz rendkivül (körülbelül egy milliomod légköri nyomásra) meg van ritkítva. Ezekkel szemben a *Geissler*-féle csöveknél csak mintegy $^1/_{400}$ légköri nyomásig terjed a ritkítás. A C.-et *Hittorf* I. W. (1869), *Crookes* W. (1879) és mások használták a katódfény tulajdonságainak tanulmányozására. L. még *Geissler-féle csövek* (VII. k.).

Cross *Rikárd Assheton*, ang. államférfi, 1895 jun. végén belépett Salisbury 3. minisztériumába.

Crossen, porosz város, (1895) 7911 lak. V. ö. *Obstfelder*, Chronik d. Stadt C. (1895).

Crotophaga (állat), l. *Ani*.

Crotos, állatövi jegy, nyílas.

Croupier (franc., ejtsd: krupjé), igy nevezik a játékbank segédjét, ki a tétet a vesztőktől bevonja.

Crowe *Archer József*, angol műtörténetiró, megh. 1896 szept. 6. Utolsó műve: Reminiscences of thirty-five years of my live (London 1895).

Crows, l. *Varjuindusok*.

Crowther (ejtsd: króther) *Sámuel*, a Niger-földnek első fekete püspöke, akinek a Niger-föld felkutatása körül nagy érdeme van, szül. Ocsuguban 1812., megh. 1891. Londonban készült papnak, később hittérítő volt a Niger alsó vidékén és 1864. püspök lett. Részt vett az 1841-iki és 1854-iki angol expedíciókban. A Church Missionary Intelligencer-ben megjelent közleményei igen becses adatokat tartalmaznak a Niger-földre vonatkozólag. A szentirást lefordította a joruba nyelvre. Életrajza Londonban jelent meg 1888.

Croy-*család*, *C.-Dülmen Lipót Manó Lajos* herceg, osztrák tábornok, megh. Bécsben 1894 jun. 11. — *C. Alexis* herceg, megh. Neuheim fürdőben 1898 aug. 28. — A C.-családra vonatkozólag l. még *Endre* herceg (VI. k. 156. old.).

Crusius *Ottó*, német filologus, szül. Hannoverában 1857 dec. 20. Lipcsében tanult. 1880. gimnáziumi tanár lett, 1883. pedig a lipcsei egyetemen magántanár. 1886. kinevezték rendes tanárnak Tübingába, 1898. Heidelbergába. 1888 óta a Philologus kiadója. Főbb művei: Analecta ad paroemiographos Graecos (Lipcse 1883); Beiträge zur griechischen Mythologie und Religionsgeschichte (u. o. 1886); Untersuchungen zu Herondas (u. o. 1892); kiadványai: Plutarchus de proverbiis Alexandrinorum (u. o. 1889, bevezetés és kommentár 1894); Herondas mimiabuszai (2. kiad. u. o. 1894; német ford. bevezetéssel s jegyzetekkel, Göttinga 1893); Babrios munkái (Lipcse 1897, kisebb kiad. 1898).

Csábítás, a büntetőjogban általában valamely cselekményre reábirás, anélkül, hogy a Cs. büntethetősége ama cselekmény elkövetésétől függne, melyre a csábító reábirni igyekezett. Ez különbözteti meg a felbujtástól (VII. k.), mely büntendő cselekményre való eredményes reábirást jelent.

1. Cs.-t *hamis esküre* és tanuzásra (subornatio testium) az követ el, aki mást hamis tanuzásra, hamis esküre vagy hamis szakértői vélemény nyujtására reábirni törekszik, feltéve, hogy a vallomás vagy vélemény az ügynek valamely lényeges körülményére vonatkozik. A cselekmény büntetése, ha bűnvádi ügyre vonatkozik, három évig terjedhető börtön, ha polgári ügyre, két évig terjedhető fogház és ezer forintig terjedhető pénzbüntetés. Aki pedig e cselekményt fegyelmi vagy kihágási ügyben követi el, 6 hónapig terjedhető fogházzal büntettetik.

2. Cs. fajtalanságra, l. *Kerítés* (X. k.).

3. A *behivási parancs iránti engedetlenségre* való Cs.-t a büntető törvénykönyv 452. §-át helyettesítő 1890. XXI. t.-c. 6. §-a irja körül s azon büntetendő eselekménynek tettesére megállapított büntetéssel rendeli büntetni, amely cselekményre a Cs. irányul. A Cs.-t katonai és nem katonai személy egyaránt elkövetheti és az előbbi a katonai, az utóbbi a polgári bíróság hatósága alá tartozik.

4. Cs.-t *katonaszökésre* az követ el, aki a hadsereg, hadi tengerészet vagy honvédség tagjait

szökésre reábirni törekszik s ha e cselekményt békében követte el, két évig terjedhető fogházzal, ha ellenben a hadizenet megtörténte után, 5 évig terjedhető börtönnel és 2000 frtig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.

5. *A munkaadók és mezőgazdasági munkások* közötti jogviszonyról szóló 1898. II. t.-c. 64—66. §-ai szerint kihágást követ el s 15 napig, illetőleg 60 napig terjedhető elzárással és 600, illetőleg 400 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő az, aki más által elszegődtetett munkást vagy napszámost előnyösebb igéretek által munkaadójától elcsábitani törekszik, illetőleg aki sztrájkra irányuló összebeszélések létesítése céljából a munkásokat, napszámosokat vagy cselédeket szabad akaratuk érvényesítésében akadályozni igyekszik, végül, aki gazdasági munkásokat, napszámosokat arra ösztönöz, hogy munkásigazolványt ne szerezzenek, a szerződés megkötésénél a megszabott alakszerüségek megtartásától tartózkodjanak s a bármely módon létrejött szerződést ne teljesitsék. VÁMBÉRY.

Csagodoscsa, a Mologa 190 km. hosszu mellékfolyója Oroszország novgorodi kormányzóságában. Egyik része a *tihvini csatornarendszernek* (XVI. k.).

Cságosz-szigetek, l. *Chagos-szigetek* (IV. k.).

Csajkovszkij *Iljics Péter*, orosz zeneszerző, megh. Szt.-Pétervárott 1893 nov. 6.

Csákány, magyar fuvóhangszer, más nemzeteknél is feltalálható megközelitő formában, igy pl. Franciaországban, hol *flageolet* (VII. k.) a neve. E hangszer a bodzafa-tilinkó és a pásztorfurulyának meghosszabbitása, körülbelül fél méter hosszuságban, feketére festett körte- vagy puszpángfából készül hat szabad lyuknyilással s újabban billentyükkel is el van látva. Terjedelme két nyolcad az egyvonásos *asz* vagy *b*-től fölfelé. Hangjegyzése violinkulcsban történik, a hangteste konikus alakban van kifurva, hangszinezete nagyon hasonlit a furulyához s finomabb kidolgozásban a fuvoláéhoz. Zenekarban nem használják. *Széchenyi* Istvánnak kedvelt hangszere volt, melyet maga is ügyesen kezelt. A befuvása felülről lefelé történik s többször sétálóbot alakjában is előfordul, mely esetben a bot felét maga a hangszer foglalja el. Á. K.

Csáklya (IV. k.) v. *úsztató horog*, a faúsztató csatorna v. meder körül felhalmozott fának húzására, tolására, vizbe való dobására szolgáló s a tűzoltók tűzhorgához hasonló, de annál könnyebb, hosszunyelü vaseszköz. CSY.

Csáktornya (IV. k.), a muraközi népoktatásügynek metropolisa, mely ma már nyolc tanerővel működő községi jellegü elemi fiu- és leányiskolájának még 1790. vetette meg első alapjait. Ugyanitt az állami tanitóképző intézeten kivül van állami polgári fiu- és leányiskola. Ezeknek új palotája 1899. adatott át rendeltetésének. A kereskedő- és iparostanoncok egy mindkét irányt egyesitő iparostanonciskolában nyernek oktatást. Az állami tanitóképző célját maga a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1879 jul. 9. kelt 18,101. számu leiratában ekkép állapitja meg: «Hogy benne különösen oly magyar tanitók képeztessenek, kik a horvát és vend lakosok iskoláiban, mint e nyelveket értő egyének, a magyar nyelven való tanitásra alkalmaztassanak». Cs. áldozatkészsége az intézet részére telket s a növendékek gazdasági kiképzésére tizenkét hold területet ajánlott fel. Az alapkő letétele 1888 jun. 7. történt, az új épület még ugyanazon év dec. 11. adatott át rendeltetésének. Az intézet falait 1897—98. tanévig több mint kétszáz képesitett ifju tanitó hagyta el. Egyidejüleg pedig több tanévben magyar nyelvi póttanfolyamok rendeltettek Zala és a szomszéd vármegyék nemzetiségi vidékeinek tanitói számára.

Csáky, 1. *Albin* gróf, 1894 jun. 11. megvált vallás- és közokt. miniszteri tárcájától. Ugyanazon év nov. 22. képviselővé választották, valamint az 1896 évi általános választáskor is. 1894 dec. 16. fölmentették főasztalnokmesteri méltóságától. A budapesti tud.-egyetem 1896. tiszteletbeli doktorrá választotta. 1898 dec. a Tisza-féle törvényjavaslatnak a szabadelvü pártkörben történt bemutatása s aláirása alkalmával kilépett a szabadelvü pártból. Álláspontját a képviselőház dec. 20-iki ülésén fejtette ki, mely beszédében a Tisza-féle törvényjavaslatot országgyülési törvényt pótló párttörvénynek mondta, olyan precedensnek, hogy miként lehet a törvény alkotásának szükségességét kikerülni. Végül kifejezte, hogy az akkori visszás helyzetben más szanálási módot nem lát, mint hogyha minél előbb áll be kormányváltozás vagy még inkább kormányelnöki változás. A Széll-kormány megalakulása után visszatért a szabadelvü pártba, hol 1899 máj. 16. a párt egyik alelnökévé választatott.

2. *Cs. Kálmán* gróf megh. 1894 dec. 9.

3. *Cs. Károly Manó* gróf 1895 jul. 31. megkapta a curczolai választott püspöki címet.

4. *Cs. Lajos* gróf, szül. Szendrőn (Borsod vármegye) 1845 febr. 9. Középiskolai tanulmányainak elvégzése után a bécsujhelyi katonai akadémiába lépett, ahonnan 1864. kikerülve, mint hadnagy a 11. huszárezredhez osztatott be. Résztvett az olasz hadjáratban, ahol hadi érmet kapott. Nemsokára Lajos Győző főherceghez osztatott be szolgálattételre mint kamarás. 1877. megházasodott s kilépett a hadsereg kötelékéből. Főleg gazdasággal foglalkozott; mint királyi biztos a földkataszternél működött. 1894. a gölnicbányai kerület (Szepes vármegye) szabadelvü programmal képviselőjévé választotta, amely kerületet most is képviseli. Tagja a függő államadósságokat ellenőrző bizottságnak.

5. *Cs. Tivadar* gróf volt dragonyos főhadnagy és orsz. képviselő megh. 1894 márc. 2.

6. *Cs. Zeno* gróf 1896 febr. 29. kineveztetett Szepes vármegye főispánjává.

Csáky-Pallavicini *Zsigmond* gróf nevét a főrendiház 1897 máj. 21. a főrendek jegyzékéből törölte, miután vagyoni képesítése megszünt.

Család (IV. k.). Tulajdonképeni tágabb értelmében közös származásu egyedek csoportja. Átvitt értelmében bizonyos közös ismertető jelekkel biró élettelen tárgyaké (p. ásványok, elemek), sőt elvont jelenségeké is. (Ily értelemben p. *nyelv*-Cs.-okról is beszélünk, amelyek különben az ősnépiség közös kapcsa révén a Cs. tulajdonképeni értelmében is vehetők.) Szükebb értelmében a *vér-*

rokonság kötelékével egybekapcsolt s ezeknek körén túl a *házasság* révén *sógorságba* került emberi egyedek csoportja.

Hogy a Cs. legősibb szerkezete milyen volt, az a hagyományt és az erre támaszkodó vallási tanokat is kritikai szemmel vizsgáló tudománynak még eldöntetlen kérdése. A héber vallási hagyományokra hivatkozó keresztény tanítás szerint a Cs. szigorun *monogám* alakjában isteni intézmény, amit a kereszténység azzal pecsételt meg, hogy a Cs.-alapítás egyetlen törvényes formáját, a csupán az egyik fél halálával önként felbomló monogám házasságot, a szentség méltóságára emelte. Más, szintén igen elterjedt vallásoknak, p. csak az iszlámot említvén, e részben más a tanítása. Utóbbi tudvalevőleg a *többnejűséget* is teljesen törvényesnek ismeri és alapítójának példájával szentesíti. A kereszténységben is csak fokozatosan fejlődött a monogám házasság felbonthatatlanságáról szóló tan azon legszigorubb értelmezéséig, amelyen ma csak a katolikus egyházban található. Kétségtelen azonban, hogy az értelmi és erkölcsi mivelődés legmagasabb fokára jutott népek érzületével a házasságról és a Cs.-i életről való ezen eszményi felfogás és az ezen alapuló intézmények egyeznek meg. A kivételes eseteknek, mint patologiai jelenségeknek számbavételéhez alkalmazkodó gyakorlati expediensek ezen nem változtatnak. Valamint viszont nem változtathat a Cs.-életi intézmények részint egyidejű, részint fejlődéssorozati jelenségeit vizsgáló tudomány eredményein, első sorban az etnologia adatain az, hogy ma milyen valláserkölcsi felfogással vélekedünk e jelenségekről. Ezen tudományos eredmények, mint jeleztük, az eredetek homályba vesző kérdésein innen annyit mindenesetre felderítettek, hogy a Cs. számos népnél még ma is közel áll ahhoz az alakulathoz, amelyet, kivált régebben, némelyek nem haboztak annak legősibb formájául feltételezni: t. i. a nemi promiszkuitásnak csupán a törzs kerete által korlátolt szabadosságához. Ez elmélet szerint a későbbi magasabb fejleményekkel sok helyütt ellentétben álló egyes jelenségek (áldozati és vendéglátó prostitució stb.) szintén ennek a hajdan általános állapotnak lennének a csökevényei. E magyarázat értékét illetőleg azonban ma nagyon megoszlanak a vélemények. Annyi azonban bizonyos, hogy a törzsszerkezet nagy hatással volt a Cs. és a házasság intézményének szervezésére. Innen két, egymással ellentétes irányba látjuk a fejlődést indulni. Az egyik végletében az *exogám*, a másik az *endogám* házasság tiszta alakjához vezet, melyek elseje szerint csakis *más* törzsből, másika szerint ellenben csakis a *saját* törzséből szabad a férfinak a nőt választania. Amannak az alakulatnak a javára szólhattak emezzel szemben az antropologiai elfajulás hovatovább mindjobban felötlő tapasztalatai. Emlékét még ott is, ahol az exogám házasságnak legalább hajdani szigorubb alakja már tetemesen enyhült, őrzik a *nőrablás* jelképes szertartásai a házasságkötési (lakodalmi) szokások között, melyek igen szívós életűek. A rablás kétségkivül régibb módozatának békésebb szurrogátuma a *vétel* útján való nősülés, melynek igen nagy elterjedettségét még ma is számos helyütt tapasztalhatni; de ott is, ahol már egyéb formáknak adott helyet, mint régibb állapotra, rá vallanak ugyancsak a lakodalmi szokások, nálunk magyaroknál pedig ezeken kivül már a *vőnek* (eredetileg *vevő*) a neve is.

Egy másik fontos kérdése a Cs. etnologiai vizsgálatának, az u. n. *matri-* vagy *patriárkátus* elsőbbsége (amazt illetőleg l. *Matriárkátus*, XII. k.). Az erre vonatkozó kutatások ugyan még korántsem döntik el véglegesen e kérdést, de mindenesetre sok és nyomós jelenség szól amellett, hogy a Cs. ősi tengelyének az anyát és ne az atyát tekintsük. Az ő tőle való származás kétségtelen bizonyossága volt, ugy látszik, az ősidőkben a *vérrokonság* egyetlen biztos ismertetője. Az atya Cs.-jogi uralkodó helyzete alighanem csak fejlettebb törzsszerkezeti és gazdasági viszonyok exponense. Természetes következménye a matriárkális Cs. intézményének egy ma már elég ritka, de hajdan valószinüleg jóval elterjedtebb Cs.-alakulat, a *többférjűség*. Példái ma leginkább a tibeti felföldön és néhány kisebb előindiai tartományban, a Himálaja hegység tövében lelhetők. Egyes tudósok vélekedése szerint azonban ezen, a mi felfogásunkhoz képest még a többnejűségnél is visszásabb házasságforma általános sohasem lehetett. De azt már aligha mernők állítani, hogy az pusztán kivételes gazdasági okokban gyökereznék; jóllehet annyi valószinünek látszik, hogy a nőknek a férfiakéhoz képest feltünően alacsony száma valamelyes hatással lehetett a kifejlődésére; anélkül azonban, hogy ez a körülmény egymaga elegendő lenne a különös jelenség megmagyarázására. A Cs. matri- v. patriárkális szerkezetéhez képest különféleképen alakulnak természetesen a *rokonsági* fokozatok is. Ezeket itt csak annyiban érintjük (a többit l. *Rokonság*, XIV. k.), amennyiben a matriárkális Cs.-ban az anyai nagybátya foglalja el a legtöbbször az atyának, mint a nőtestvére leszármazottjai fölött bizonyos patriárkális jogokat gyakorló hatóságnak a helyét. Ebből is kitetszik, hogy a matriárkális Cs., ahol még nyomai mutatkoznak, ma már bizonyos átmeneti fokon van a patriárkális felé.

Irodalom. Hellwald, Die menschliche Familie, Lipcse 1889; Post, Familienrecht und Grundriss der ethnologischen Jurisprudenz; Lippert, Gesch. d. Familie, Stuttgart 1884; Mac Lennan, Studies in Ancient History, London 1876; Letourneau, L'évolution du mariage et de la famille, Páris 1888; Giraud-Teulon, Les origines de la famille, u. o. 1874; Starcke, Die primitive Familie, Lipcse 1888; Westermarck, Geschichte d. menschlichen Ehe, Jena 1893; Dargun, Mutterrecht und Vaterrecht, Lipcse 1894. KATONA.

Nevelési szempontból. Az embernevelés feltételei sehol sincsenek annyira s oly sikert igérőleg egyesítve, mint a Cs.-ban. Minden nevelői tényező hatása fokozódik a Cs.-i szeretet légkörében; a példának ellenállhatatlan a hatalma; az engedelmesség önkéntes; a nevelő szülők tekintélyén a legkisebb szeplő nincs; még a büntetés is elveszti félős voltát, ahol annyi a szeretet. Az értelmi nevelés szempontjából a Cs. azért oly fontos, mivel azok a képzetek és fogalmak, melyeket a gyermek itt szerez, alapját képezik később a nagy világban való tájékozódásának. Az a sokféle erkölcsi viszony, amelyben a gyermek a Cs. tagjaihoz áll, előkészíti az ő kedélyét más emberekhez való hasonló viszonyokra. Hogy a Cs.-i életnek

a fent ecsetelt nevelő hatása meglegyen, arra nézve mulhatatlanul szükséges, hogy a szülők magok végezzenek a gyermekek körül mindent s ne tűrjenek magok és gyermekeik közt egy harmadik személyt. A gyermek az érzékelhetőnek, a jelenlévőnek a hatása alatt áll; azért az ő viszonya szüleihez idegen emberek közbelépte által könnyen veszíthet bensőségéből. Az első nevelési teendőket az anya kötelességévé tette a természet. Ha az anya szivvel, lélekkel vallja élete hivatásának a Cs.-ot, akkor ő lesz leginkább kútfeje annak a világosságnak és melegnek, amelyben egyedül fejlődik és díszlik a gyermek szivéletének gyönge virága. Az őt szüntelenül gondozó, segítő anyán tapasztalja a gyermek legelőbb az odaadó készséget, s ez lesz az ő szivében a mások iránti jóindulatnak biztos alapja. Az anya az ő megadó, szolgálni akaró lényénél fogva készségesen alárendeli magát a Cs. fejének, az atyának, akinek szellemében vezeti a házat. Az atya, akit foglalkozása a nagy világba szólít, képviseli a családot kifelé, ő adja meg neki polgári és társadalmi állását. Az által, hogy sokat van távol a háztól, de azért mégis minden az ő akarata szerint megy, hogy ő mintegy a magasabb instancia, tekintélye a gyermek előtt még inkább fokozódik.

A testvérek kellő viszonya egymáshoz legnagyobbrészt szintén a szülők helyes eljárásától függ. Nem elég féken tartani a különféle gyermeki szenvedélyeket, az incselkedést, csúfolódást, az enyém és tied fölötti örökös veszekedést, az irigységet, önzést stb., hanem azon kell lenni, hogy közöttük az igazi kölcsönös jóindulat uralkodjék. A testvéri szeretet az erkölcsi fejlődésben már egy fokkal magasabban áll, mint a szülők iránti szeretet. A szülőktől függ a gyermek s iránt ők a nyert ezernyi ezer jótéteményért mintegy hála fejében táplál szivében szeretetet, holott a testvéri szeretetben a hasonlókhoz való szabad jóindulat nyilatkozik, amely már közelebb jár az általános emberi jóindulathoz. Nem csekély fontosságu végre a gyermekeknek viszonya a cselédekhez, akik a Cs.-nak szintén egyik alkotó részét teszik. A cseléd helyzetét a magyar Cs.-ban eléggé jellemzi az, hogy a magyar ember az ő gyermekét, ha becézi, dédelgeti, «szógám»-nak, «cselédem»-nek szólítja, s megfordítva, «fiam»-nak mondja a cselédjét. Ez jelzi legjobban azt a viszonyt is, amely kívánatos, hogy fenforogjon gyermekek és cselédek között: a gyermekek és cselédek bizonyos tekintetben koordinálva legyenek, mert hiszen ezek is, amazok is alá vannak rendelve a szülőknek. Ha kiván valamit, ugy tegye azt kérelem alakjában. De még igy sem helyes a gyermekeket rászoktatni, hogy magokat a cselédekkel kiszolgáltassák, mert ez könnyen kárt tehet szerénységükben és önállóságukban. A Cs. viszonyáról az iskolához l. *Nevelés*.

A *javító intézetekben* a növendékeknek erkölcsi magaviselet szerint csoportosított osztályát jelenti, mely közös Cs.-fő (l. o.) vezetése alatt áll, ki a Cs.-dal lehetőleg folytonosan együtt él. Egy Cs. szabály szerint csak 20 tagból állhat, e szám a gyakorlatban azonban az intézetek túltömöttsége folytán jóval magasabb.

Családfő (IV. k.), a *javító intézetekben* az a részint tanítói, részint nevelői tevékenységet kifejtő egyén, aki az intézetbe utalt fiatalkoru bűntettesek egyes csoportjainak az u. n. családoknak élén áll. Fiu-javítóintézetekben csak okleveles polgári iskolai tanító, leány-javítóintézetekben pedig elemi népiskolai tanítónők alkalmaztatnak családfőkül. V.

Családi képtár, l. *Történelmi képcsarnok* (XVI. k.).

Családtenyésztés, l. *Rokontenyésztés* (XIV. k.).

Csalánszulák (növ.), l. *Loasa* (XI. k.).

Csalány *Géza*, m. kir. honvéd ezredes, katonai iró, szül. Pozsonyban 1848 szept. 29-én. 1859. a hainburgi cs. kir. hadapródintézetbe, 1863. pedig a bécsújhelyi katonai akadémiába lépett be. 1866 jul. 24. hadnagygyá nevezték ki a 64. gyalogezredben. 1868 máj. 1. főhadnagygyá lépett elő. 1877 máj 1. a magyar királyi honvédséghez helyezték át, ahol kezdetben a csapatnál, később azonban a honvédelmi minisztérium I. ügyosztályában mint fogalmazó működött. 1878—80. a bécsi cs. kir. hadi iskolát hallgatta s ennek végeztével 1880 nov. 1. soron kivül századossá lépett elő. 1888 szept. végéig a Ludovika-akadémián mint tanár működött. 1888 okt. 1. a IV. honvéd kerületi parancsnokság segédtisztjévé, egy hónappal később pedig soron kivül őrnagy lett. 1890 aug. 15. a 17. honvéd gyalogezred 3. zászlóaljának parancsnokává nevezték ki, 1891 nov. 1. soronkivül alezredessé lépett elő. 1892 febr. 15. a honvédelmi minisztérium I. ügyosztályának vezetőjévé, 1894 máj. 1. pedig ezredessé nevezték ki. 1895 dec. 15. a nagykanizsai 20. számu honvéd gyalogezred, 1897 máj. 1. pedig a 76. honvéd gyalogdandár parancsnoka lett. Tulajdonosa a III. oszt. vaskorona-rendnek és a katonai érdemkeresztnek. Cs. irodalmi téren is eredménynyel munkálkodott, 1886—88. a Ludovika Akadémia Közlönyének szerkesztője volt, s több harcászati munkálatot irt. Önálló munkái: *Harcászat* (1886—90, három kiadásban); *Hadi földleirás*. A szaklapokban több cikke jelent meg. M. L.

Csalkar, l. *Csarhal*.

Csallóközi vizszabályozó társulat, l. *Felső-csallóközi stb. társulat* (VII. k.) és *Alsó-csallóközi stb. társulat*.

Csalomjai *István*, l. *Pajor* (2., XIII. k.).

Csanád *vármegye* (IV. k.) területe a legújabb adatok szerint 1618 km², lakóinak számát (1898) 143.300 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 1 rend. tanácsu város, 26 nagy- és 3 kisközség. A szolgabirói járások száma 4, a körjegyzőségeké 1. Puszta, telep és major van 79. A vármegye területén van 1 kórház 84 ágygyal, egész területén működik 34 orvos, 91 okl. bába és 20 gyógyszerész. Van 36·6 km. állami és 227·3 km. törvényhatósági út, utóbbiak közül azonban 130·1 km. kiépitetlen. A vasúti vonalak hossza 94·2 km., a vasúti állomások száma 17. Van 18 posta- és 18 táviró-hivatal. A vármegye területén fennáll 1 bank, 5 takarékpénztár és 13 szövetkezet, összesen 808,900 forint tőkével. Az összes tanintézetek száma 150, köztük 1 gimnázium, 4 különféle szakiskola, 106 népiskola, 38 kisdedóvó és 1 emberbaráti

jellegü intézet. Mindezen intézeteket összesen 25,772 tanuló látogatta. V. ö. *Borovszky* Samu, Cs. története (Budapest 1896, 2 köt.); *Szentkláray* Jenő, A csanádegyházmegyei plébániák története (Temesvár 1898). TH—V.

Cs. nem 1870., hanem 1744. indított pert a nádor előtt Tót-Komlósért s noha azt 1746. megnyerte, Békés vármegye perujítással élt, s igy 1748. Cs. Tót-Komlóst végleg elvesztette. V. ö. *Karácsonyi*, Békés vm. története (I. 347—48.). KAR.

Csanád (IV. .k.). *Német-Cs.* lakosságát (1898) 2011-re becsülik. Az iparral mindössze 57 egyén foglalkozik. A községen keresztül vezet a szeged—temesvári állami út. Van hat elemi osztályból álló községi iskolája. — *Szerb-Cs.*-on 1898. új gőzmalom épült. 1896. végleg kiépült a községen átvonuló, Cs. vármegyét Torontál vármegyével összekötő törvényhatósági út. — *Magyar-Cs.* és *Szerb-Cs.* közt 1895. elkészült s u. a. év jul. 5. a közhasználatnak átadatott a kocsiközlekedésre szolgáló Maros-híd. Alapépítménye kő, fölső szerkezete vas.

Csanády *Gusztáv* végleg kinevezett keszthelyi gazdasági tanintézeti igazgató 1898 aug. 6. megkapta a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét.

Csanar (Chanar, Chunar), régi város és erőd Brit-India Mizzapur kerületében a Gangesz folyó mellett, egy hindu tudományos társaság székhelye, (1891) 11,423 lak. ($^2/_3$ hindu), kik élénk kereskedelmet üznek. A Gangeszből 50 m. magasságban kiemelkedő sziklán épült erőd államfogházul szolgál. Közelében van egy mohammedánus szent sirja, melyet sok zarándok látogat.

Csángó szöttes, l. *Házi ipar* (VII. k.).

Csangsa, Human khinai tartomány fővárosa a Sziangkiáng partján, a Kukiang torkolata közelében, fallal van körülvéve, a falakon kivül van a Yolo nevü hires főiskola, több mint 1000 tanulóval, lakossága 30,000, mely élénk ipart üz.

Csánki 1. *Dezső* 1891 máj. 8. óta az akad. lev. tagja. Újabban megjelent művei: *Körös vármegye a XV. sz.-ban* (Értekezések a történeti tudományok köréből, Budapest 1893); *Magyarország történelmi földrajza* a Hunyadiak korában (II. k. Budapest 1894, III. köt. u. o. 1897); *Rajzok Mátyás király koráből* (u. o. 1897).

2. *Cs. Gyula*, pedagogus, szül. Debrecenben 1861 ápr. 7. A gimnáziumot és a teologiai akadémiát Debrecenben végezte. Egy évig u. n. akadémikus rektor (elemi iskolai első tanító) volt Török-Szt.-Miklóson, honnan egy év mulva Budapestre nevelőnek ment, s ott négy évet töltött és ekkor Zemplén vármegyébe kir. tanfelügyelőségi tollnokká nevezték ki. Két év mulva Bereg vármegyébe segédtanfelügyelővé nevezték ki, honnan ugyane minőségben szintén két év mulva Szatmár vármegyébe helyezték át. 1895 okt. mint segédtanfelügyelőt a jásznagykunszolnokvármegyei királyi tanfelügyelőség vezetésével bizták meg, 1896. pedig u. o. tanfelügyelővé nevezték ki. 1897 ápr. saját kérésére Háromszék vármegyébe helyezték át.

Csánky *Viktor*, pedagogus, szül. Füzesgyarmaton (Békés) 1859 febr. 18. Tanulmányait előbb a debreceni főgimnáziumban, majd a budapesti tud. egyetemen végezte be. Ezután belépett a vallás- és közoktatásügyi minisztérium népoktatási ügyosztályába. Innen előbb a pestkiskunvármegyei tankerületbe kir. segédtanfelügyelővé nevezték ki, majd e helyen számfeletti kir. tanfelügyelővé lépett elő. 1895. a háromszékvármegyei zavaros tanügyi állapotok helyreállítására küldetett ki. Itt két évi működése alatt a szegény székely iskolák egész tömege államosíttatott (mintegy 33 iskola, 2 polgári iskola államosítását vitte keresztül). 1897 tavaszán a jásznagykunszolnokvármegyei tankerület vezetését vette át, ahonnan a közoktatásügyi minisztérium ugyancsak 1897 őszén Hajdu vármegye és Debrecen tanfelügyelőjévé nevezte ki.

Csapó *József* (tunyogi), jogtudós, szül. Kéméren (Kraszna) 1790 okt. 24., megh. 1858 aug. 27. Gimnáziumi tanulmányait Zilahon, majd Kolozsvárt végezte, u. o. hallgatott később jogot is. Pályáját mint gyakornok kezdte a kir. táblánál, honnan 1817. a kormányszékhez tétetett át. 1820. a kolozsvári ref. főreáliskola jogtanárává választotta, 1823-tól 1839-ig az erdélyi főegyházi tanács titkára volt. 1834. Közép-Szolnok vármegye követnek küldte a pozsonyi országgyülésre. A m. tud. Akadémia 1832. lev. tagjává választotta. Nekrologja az Akadémiai Értekezések 1867-iki (I. k.-ben jelent meg.

Csapodi *István* újabb művei: *Látás-próbák* 2. bőv. kiad. Budapest 1897); *Bujás szembajok* (Klinikai Füzetek, u.o. 1898); Gerlóczy Zsigmonddal irta: *Egészségtan* (polgári és felsőbb leányiskolák számára, u. o. 1897).

Csapókapu, a gát zúgójának elzárására szolgáló és függőleges vagy vizszintes tengelyen járó olyan kapuszerü készülék, melylyel a zúgó egész nyilását egyszerre tárja fel.

Csapos elzárás, kisebb vizfogógáton a viz kibocsátása céljából alkalmazott olyan készülék, melynél egy csapba végződő vizszintes gerenda ugy zárja el a gát vizfalán alkalmazott kis nyilást, mint a hordó szádlyukát a dugó.

Csapótollak, l. *Madarak* (XI. k.).

Csaptatóia v. *csaptató*, a szekérre v. szánra rakott fát átkötő láncnak megfeszítésére, s ez által a fadaraboknak leszorítására és rögzítésére szolgáló dorong.

Csarada *János*, 1896 aug. 20. kinevezték nyilvános rendkivüli tanárrá a budapesti tudományos egyetem jogi karán.

Csardsui, város Közép-Ázsia Bokhara khánságban, 10 km. távolságra az Amu-Darja balpartjától, melyen keresztül a transzkaszpi vasútnak 2075 m. hosszu hidja vezet, 30,000 lak. Tőle ÉNy. a hid mellett fejlődésben levő orosz város van.

Csarhal (Csalkar), Turgai orosz középázsiai tartományban fekvő tó a kirgiz-steppében 64 km.-nyire Uralszktól. ÉD-i irányban 17, KNy-i irányban 14 km. hosszu és átlag 5·8 m. mély. A Karak-Ankati és Kuperli-Ankati kis folyók táplálják. A sós vizü tó területe csökkenőben van. Egykori halban való gazdagsága is gyengül. 1895. már csak 11,440 pud halat szolgáltatott.

Csarka, orosz folyadékmérték = 0·123 lit.

Csarvaka, l. *Ind filozofia* (IX. k.).

Császár *Imre* (kolgyári), a budapesti nemzeti szinház tagja, szinművészeti szakiró s az ország-

gos szinművészeti akadémia rendes tanára, szül. Kaposvárott 1864 aug. 27. Családja katonai pályára szánta s ezért a gimnázium V. osztályából hadapródiskolába került, honnan betegsége miatt harmadfél év mulva kilépett s a gimnáziumot végezte el. Ekkor az országos szinművészeti akadémiába iratkozott be, s az akadémiát kitüntetéssel végezte el s rögtön szerződést kapott a nemzeti szinházhoz. Mint szerződött tag 1885. vidékre szinpadi gyakorlatra ment. Két év mulva visszatért s azóta a szinház elsőrangu tagjai és a közönség kedvencei közé tartozik. Szakmáját a szalon- és bonvivant-szerepek teszik, az érettebb koru, vagy fiatalabb kora dacára kiélt, előkelő világbeli alakok ábrázolásában kiváló művész. Deli alakja, választékos megjelenése s kissé hidegebb vérmérséklete e jellemek ábrázolására utalja s kitünő művészi intelligenciája e téren neki önálló, bár szük szakmakört biztosított. Legjobb szerepei közé Herczeg Ferenc A dolovai nábob leánya c. darabjának Tarján Gidája, a léhaság dacára is mély érzésü huszártiszt, Sardou Váljunk el! c. vigjátékának Adhémarja, Echegaray Tisztító foltjában a hideg, kárörvendő és kémkedő Don Julio tartozik. Szerepeit a legteljesebb részletességgel és gondos aprólékossággal szokta kidolgozni, e részben inkább a reflexió, mint az intuició művésze. Ezért kiválóan alkalmas arra is, hogy a leendő szinészeket a gondos játékra rászoktassa, széles körü elméleti képzettségénél fogva pedig a szerepek elemzésére és magyarázására. Ezért 1894. a szinművészeti akadémián a szinpadi gyakorlat tanárává nevezték ki. Hatása meg is látszik az akadémián, melynek művészi szinvonala azóta tetemesen emelkedett is. 1888. nőül vette a nemzeti szinház fiatal naiváját, *Alszeghy* Irmát (l. o.). Mint szinművészeti szakiró 1894. lépett nyilvánosság elé *A művészetről* c. nagyobb művével. Hosszabb külföldi utazása után 1896. két művet adott ki: *A szinész alkotása* és *Élet és művészet* cimen, ezeken kivül hirlapokba is dolgozik. 1899 márc. 24. a nemzeti szinházban tetszést aratott *Bűnös szerelem* cimü drámája, u. o. *Huszárok* cimü elfogadott vigjátéka vár előadásra. K. G.

Császárfa (növ.), l. *Paulownia* (XIV. k.).

Császárvár, igy nevezték a régi magyarok a mai Varasd vármegye zagorjai részében az ország határán Klanyec felett emelkedett várat. 1397. a Cilleyek kapták. 1463. Vitovec Jánosé lett. 1558 nyarán itt tartá menyegzőjét Rátkay Péter Blagay Annával. V. ö. *Pesty*, Eltünt vármegyék (II. 308—14). KAR.

Császka *György* 1895 máj. 12. tizezer koronás alapitványt tett az akadémia alaptőkéjének gyarapitására abból az alkalomból, hogy az akadémia igazgató-tanácsának tagjává választotta. Az ezredéves kiállitás alkalmából királyi elismerésben részesült.

Csaszlau (Časlau), város és az ugyanily nevü cseh kerületi kapitányságnak (63,654 lak.) székhelye, 75 km.-nyire Prágától, vasút mellett, (1890) 8105, a szomszédos és vele egy községet alkotó Filipshofot is beleszámitva 8396 nagyobbára cseh lak., répacukor-, sör- és szeszgyártással; érdekes, különösen prehisztorikus tárgyakat tartalmazó muzeummal; érdekes evangélikus templommal és a mult századból való városházzal. A Péter-Pál-templomában volt eltemetve Zsiska huszita vezér, mig tetemeit 1623. II. Ferdinánd parancsára el nem távolitották. Filipshofban szép parkban egy kastély látható; cukorgyár is van benne. C.-t II. Ottokár alapitotta. Ismeretes azon győzelemről, amelyet 1742 máj. 17. II. Frigyes porosz király itt Károly lotaringiai herceg hadain kivivott. A templom tornyán elhelyezett márványtábla őrzi a csata emlékét.

Csatai *Zsófi*, szinésznő (családi nevén *Korizmics*), szül. Csatton 1855-ben. 22 éves korában a népszinházhoz szerződött komikus szerepekre, hol most is a közönség egyik legkedveltebb szinésznője. Legnagyobb sikereit a Szélháziakban, a Madarászban, a Bányamesterben, a Gyimesi vadvirágban és Bibliás asszonyban aratta. Alakitásait az aprólékos részletekre is kiható műgond és kiapadhatatlan leleményesség ü friss kedélye teszik feledhetetlenekké.

Csatáry *Lajos* 1896 jun. 6. megkapta a miniszteri tanácsos cimet.

Csatlakozás. 1. *A bünvádi eljárásban*, ha magánvád emelésére több sértett van jogositva, az azok egyikének vádja alapján megindított vagy folytatott eljáráshoz a többiek is csatlakozhatnak. A Cs. után is az a sértett marad a magánvádló, akinek vádja alapján az eljárást megindították, illetőleg folytatták. A sértettek azonban közös megállapodással a vád képviseletére más sértettet jelölhetnek ki. A csatlakozóknak csak ellenőrző és kisegitő hatáskörük van, melynek érvényesitése céljából az ügy iratait megtekinthetik és indítványokat tehetnek. A minősités és a büntetés kiszabása tekintetében azonban nincs joguk indítványtevésre. A Cs. folytán sem a vádiratok, sem a vádbeszédek száma nem szaporitható. A biróság határozatait csak a magánvádlóval közli, külön idézést a csatlakozók csak a fő tárgyalásra kapnak. A biróság a csatlakozókat az eljárás minden szakában közös meghatalmazott választására utasithatja.

2. *A végrehajtási eljárásban* l. *Csatlakozó végrehajtató*.

3. *A sommás perekben* hozott itélet ellen benyujtott felebbezéshez az ellenfél a felebbezési szóbeli tárgyalás befejezéséig csatlakozhatik. A Cs.-t a felebbezésről történt lemondás sem gátolja. Ha a Cs.-t a felebbezési határidő alatt, vagyis az itélet kihirdetését követő naptól számitott 15 nap alatt a birósághoz bejelentették, az önálló felebbezésnek tekintendő. Ha a Cs. oly felebbezéshez történt, melyet elkésve jelentettek be, vagy felebbvitellel meg nem támadható határozat ellen intéztek, ugy az ezen okok valamelyike miatt visszautasitott felebbezéssel együtt a Cs. is hatályát veszti, ha csak az előadottak szerint önálló felebbezésnek nem tekinthető. Ha a felebbező fél felebbezését szóbeli tárgyalás nélkül kivánja elintéztetni s felebbezésében nyilvános előadást kér, ugy az ellenfél csak akkor csatlakozhatik, ha egyúttal maga részéről a szóbeli tárgyalás kitüzését kéri. A felülvizsgálati eljárásban a felülvizsgálatot kérő fél ellenfele a felülvizsgálati birósághoz meghatalmazott ügyvédje

által ellenjegyzett válasziratot nyujthat be, melyben a felülvizsgálati kérelemhez csatlakozhatik, ha már a felülvizsgálati határidő le is telt volna.

Csatlakozó végrehajtató. Ha valamely ingatlanra már végrehajtási zálogjog van bekebelezve, vagy végrehajtási jog van feljegyezve, és másik végrehajtató is kebeleztet be végrehajtási zálogjogot vagy jegyeztet fel végrehajtási jogot ugyanazon ingatlanra, akkor a később jött végrehajtatót Cs.-nak nevezzük. Ilyenkor a telekkönyvi hatóság a végrehajtási zálogjog bekebelezését vagy végrehajtási jog feljegyzését elrendelő végzésben a későbbi végrehajtatónak a korábbi végrehajtatóhoz való csatlakozását hivatalból kimondja és a csatlakozást kijelentő végzést a végrehajtatónak a végrehajtást szenvedőnek és a korábbi végrehajtatónak, vagy ha többen vannak, minden korábbi végrehajtatónak kézbesíti. Ha már a csatlakozás el van rendelve és a korábbi végrehajtató érdekében az árverési hirdetmény még nincs kibocsátva, akkor a telekkönyvi hatóság bármelyik végrehajtató kérelmére a korábbi és későbbi végrehajtató követelésének behajtása céljából mindkét, v. ha többen vannak, valamennyi végrehajtató megnevezése mellett együttes árverési hirdetményt bocsát ki, ha csak egyik vagy másik végrehajtató a kielégítési végrehajtástól való elállását szabályszerűen be nem jelenti. Ha pedig a korábbi végrehajtató érdekében az árverési hirdetmény már ki van bocsátva, akkor a telekkönyvi hatóság a csatlakozás elrendelésekor egyúttal póthirdetményt bocsát ki, melyben a korábbi végrehajtató érdekében elrendelt árverésnek a Cs. érdekében való megtartását is kimondja. Ezt a póthirdetményt csupán a Cs.-nak, a végrehajtást szenvedőnek és a korábbi végrehajtatónak vagy végrehajtóknak kézbesítik, meg a telekkönyvi hatóságnál kifüggesztik. Bővebb közzétételét hivatalból nem eszközlik, azonban a sajat költségén mindenik érdekelt félnek joga van a szokásos módon s bármely lapban vagy lapokban közzétenni. Ha a csatlakozás elrendelésekor a korábbi végrehajtató részére az árverés már ki van tűzve, s az árverési határnapig már csak 15 nap van hátra, akkor a Cs. érdekében póthirdetményt már nem bocsátanak ki, s ezen árverés alkalmával a Cs. nem árvereztetőként, hanem csak közönséges hitelezőként szerepel. De ha ezen a határnapon az ingatlant nem adják el, akkor a Cs. vagy akármelyik végrehajtató kérelmére a csatlakozásra való hivatkozással, tehát valamennyi végrehajtató megnevezésével szabályszerű árverési hirdetmény bocsátandó ki. Ezt a póthirdetmény ki nem bocsátásának esetét kivéve, a csatlakozásnak az a joghatálya van, hogy ha a korábbi végrehajtató érdekében elrendelt árverést bármi okból meg nem tartanák, akkor a Cs. érdekében tartják meg, s mindenik végrehajtató ugy szerepel az árverésen és utána, mintha ő kérelmezte volna az árverés kitűzését. TÖRÖK.

Csató *János* (IV. k.) madártani és növénytani gyüjteményét halála esetére a magyar nemzeti muzeumnak ajánlotta fel, azon az ünnepen, melyet a természettudományi társulat 1895 febr. 9. Fenichel Sámuel emlékére Budapesten tartott. 1899 aug. 11. megkapta a III. oszt. vaskoronarendet.

Csavarszeg v. *srófszeg*, közvetett fakötések létesítésére szolgáló vasból készült éles menetü hegyes végü sróf. Újabb találmány, melyet csak azóta lehet széltiben alkalmazni, mióta gépekkel gyártják. Újabban Amerikában olyanokat is gyártanak, amelyek a rendes Cs.-gel szemben a fában soha meg nem lazulnak, sőt akarattal sem vehetők többé ki. G. K.

Csávolszky *Lajos* az Egyetértés szerkesztésétől megvált 1899 febr. 16.

Czázmai főesperesség, a mai Belovár-Kőrös vármegyében a Czázma és Lonja folyók mentén a Garics hegységig terjedt. Hozzátartoztak azonban a *szencsei* és *guestyai* alperességek is. Ezek közül a szencsei az Ilova folyótól a Száváig, a guestyai pedig az Ilovától a Dráváig nyult fel s igy Verőcét is magában foglalta. Később ez alperességek *főesperesi rangra* emelkedtek s ekként ma is fennállanak, de más területtel. V. ö. *Csánki*, Kőrös vármegye (71—78). KAR.

Csecsetka *Sámuel* (IV. k.), megh. Besztercebányán 1896 okt. 22., épen azon evangélikus egyetemes gyülés ideje alatt, mely Budapesten számára 1896 nov. 1-től kezdődőleg a nyugdíjilletményt megszavazta. F—S.

Cseh, 1. *Ervin* (szentkatolnai), horvát-szlavon-dalmát miniszter, régi erdélyi (háromszéki) nemes család sarja, szül. Valpón (Verőce) 1838 márc. 23. Középiskolai tanulmányait Pécsett, Temesvárott és Bécsben végezte, azután pedig a magyaróvári gazdasági akadémia hallgatója volt. Miután hosszabb külföldi tanulmányutat tett, előbb atyja bácskai birtokain, majd a feleségével kapott verőcevármegyei Erdőd uradalmán gazdálkodott. A szlavoniai gazdasági egyesület alapítása körül szerzett érdemeiért 1885. a III. oszt. vaskoronarendet kapta. 1886—98. Szerém vármegye főispánja volt. Josipovich lemondása után 1898 dec. 10-én kinevezték horvát-szlavon-dalmát miniszternek, dec. 25. megkapta a v. b. t. tanácsosi méltóságot. A Bánffy-kabinettel együtt letette tárcáját, de 1899 febr. 26. a Széll-kabinetben újolag kinevezték, illetőleg megerősítették miniszteri állásában. Az alsó-baranya-bácsi református egyházmegye gondnoka és világi elnöke.

2. *Cs. Károly* (csernátoni) megh. Kézdivásárhelyen 1894 jul.

Csehi, kisközség Heves vármegye pétervásári j.-ban, (1891) 517 lak. Határában újabban gazdag széntelepre találtak.

Csehország (IV. k.). Az 1890. összeirt lakosságnak 40·6%-a foglalkozott mező- és erdőgazdasággal, 40·1%-a bányászattal és iparral, 8·8%-a kereskedés és forgalom szolgálatában áll, 10·3% pedig az értelmiséghez tartozott. 1893 végén a lakosok számát 5.942,728 főre becsülték. A népmozgalom adatai 1896-ról: házasodott 50,457, született 226,514 (ezek közül 7600 halva), elhalt 147,653. 1897. az összes szántóföldek nagysága volt 2.625,376 ha.; ebből gabonával volt bevetve 1.618,995, hüvelyesekkel 59,422, lennel 25,129, burgonyával 344,819 és cukorrépával 141,950. Az aratás u. a. évben szolgáltatott 274,415 t. búzát, 544,694 t. rozsot, 496,812 t. árpát, 435,438 t. zabot,

641,694 hl. hüvelyest, 137,040 hl. repcét, 14,836 t. lenrostot, 2.034,988 t. burgonyát, 3.490,963 t. cukorrépát, 453.680 t. takarmányrépát, 125,864 t. káposztát, 4554 t. komlót, 708,696 t. lucernaszénát és 207,368 t. vegyes takarmányt. A szőllők 860 ha.-nyi területet takartak és 14,150 hl. bort szolgáltattak, a gyümölcsök pedig 54,198 t. gyümölcsöt. A rétek területe 522,007, az erdőké (1895) 1.507,325 ha. volt, amely 1896-ban 1343 ha.-ral növekedett. A bányászat és kohászat 1897-ben 59,903 munkást foglalkoztatott; termékei voltak: 4.033,277 t. kőszén, 16.921,052 t. barnaszén, 25,399 t. grafit, 52·6 kg. arany, 38,993 kg. ezüst, 211,700 t. friss nyers vas, 13,120 t. öntött nyers vas, 2473 t. ólom, 810 t. cink és 425 t. antimon. Az utolsó 1890-iki népszámlálás alkalmával Cs.-ban volt 3769 gyár, összesen 185,407 lóerőre berendezett mótorerővel és 353,684 munkással; ezek a főbb iparágak szerint a következőképen oszlottak meg:

Iparág	Vállalat	Lóerő	Munkás
Fém és fémáruk	224	25,335	22,407
Gépek és szállító eszközök	164	3,488	14,735
Kő-, föld-, agyag- és üvegipar	613	7,668	38,131
Fa, csont, kaucsuk és egyebek	282	4,459	14,360
Bőr, szőr és tollnemüek	71	847	3,435
Szövő ipar	946	79 387	155,098
Ruházati ipar	132	830	12 715
Papíripar	125	14,262	8,671
Élelmezési és élvezeti ipar	865	43,534	66,069
Kémiai ipar	211	5,025	13,328
Építészeti ipar	21	156	456
Poligrafikus és műipar	115	476	4,339

A gyárilag üzött szövőipar 1890-ben feldolgozott selymet 2154 szövőszéken, gyapjut 245,640 orsóval és 23,246 szövőszéken, pamutot 1.334,647 orsóval, 49,458 szövőszéken, lent, kendert és jutát 245,460 orsóval, 3395 szövőszéken. A 709 sörgyár 1896-ben termelt 8.426,155 hl. sört, a 235 szeszégető 434,597 hl. szeszt, 141 cukorgyár 403,820 t. cukrot és az 5 dohánygyár 8060 t. dohányt és szivart.

A szellemi műveltség szolgálatában állott 1897—98. a prágai 2 egyetemen és 2 politechnikumon kívül a přibrami bányász-, a prágai festőakadémia, 4 teol. intézet, 56 gimnázium, 25 reáliskola, 6 felsőbb, 69 alsó kereskedelmi, 5 állami ipar-, 46 szak-ipar, 287 továbbképző ipar-, 47 mező- és erdőgazdasági, 2 bányász-, 1 bábaiskola, 239 zene- és nevelőiskola, 311 polgári, 4879 nyilvános, 270 magán népiskola stb. 100 iskolaköteles gyermekre esett 98·5 iskolalátogató. 1897-ben megjelent 589-féle ujság, ezek közül 210 politikai és 19 napi lap; nyelv szerint pedig 211 német és 368 cseh. A forgalom 1895-ben rendelkezett 27,269 km. országúttal, 4895 km. vasúttal és 1161 km. vízi úttal. Az új választási törvény értelmében Cs. a bécsi birodalmi gyülésbe 110 követet küld, ezek közül 23 a nagybirtokosságot. 32 a városokat, 7 a kereskedelmi kamarákat (prágai, egeri, reichenbergi, pilseni és budweisi), 30 a falusi községeket képviseli és 18 az általános szavazó joggal bírókat. —zik.

Története. A csehek és a németek közötti versengés és küzdelem az utolsó években is tovább folyt, ami nemcsak a koronatartomány békés haladását gátolja, hanem az egész osztrák monarkiára gyakorol végzetes hatást. A cseh nemzetiségi kérdés körül forog az osztrák politika tengelye és mig valamely szerencsés kéz annak megoldására módot nem talál, a birodalmi tanácsban sem álland helyre a nyugalom s a lappangó alkotmányos válságnak nem lesz vége. 1893. a Trautenauban felállitandó német kerületi törvényszék keserítette el az ifju cseheket s tüntetésekre vezetett, mire a kormány Prágában s annak környékén az egyesületi jogot és a sajtószabadságot felfüggeszté. Egyúttal 17 egyesületet oszlattak fel s az *Omladina* nevü titkos egyesület tagjai közül 76-ot, akik árulóvá lett tagtársukat, Mrvát orgyilkosok által meggyilkoltatták, átszolgáltattak a büntető jogszolgáltatásnak. E szigorral azonban a kormány csak azt érte el, hogy a pótválasztásokban az ifju cseheket is jóval túlhaladó radikális csehek pártja győzött, akik azután Thun grófot, a helytartót, szólni sem engedték többé a tartománygyülésen. De nemcsak a cseh táborban, hanem a németek táborában is előtérbe lépett immár a nemzeti radikális elem, mely Schönerer és Wolf vezetése alatt egész É.-Cs.-ot fegyverre szólította s a mérsékelt német szabadelvű párt mandátumait sorra elhódította. Az 1893 dec. 28. egybegyült tartománygyülés tanácskozó terme visszhangzott a kölcsönös vádaktól és sérelmektől. Az ifjú csehek, hogy a radikálisok szemrehányásaitól szabaduljanak, még ridegebben viselkedtek a németekkel szemben, akiket a főbb bizottságokból, sőt még a gazdasági meg kulturális egyesületekből is kiküszöböltek. A császárhoz pedig feliratot intéztek, melyben a cseh korona hármas országai számára (az 1867-iki birodalmi alaptörvények mellőzésével) az ország régi önállóságát és a cseh államjog helyreállítását kérték s a Hohenwart idejében kilátásba helyezett koronázást sürgették. A kormány, mint mindig, most is tétovázott és elvégre 1896 febr. 14. a képviselőket hazaküldte. A feudális-klerikális cseh nagybirtokosokkal szövetkezett ifju csehek mindamellett győzőknek tekinthették magukat, amennyiben a gyülölt Thun gróf helytartói állásától febr. 16. felmentetett (Coudenhove gróf lett utóda). A németek a nyár folyamán több izben, igy (szept.) Teplitzben pártgyülést rendeztek és sérelmeiket jegyzőkönyvbe vették; egyúttal a csehek régibb igéretére hivatkozván, Cs.-nak egy külön német s külön cseh közigazgatási területre való felosztását követelték, amit a csehek mint a felosztahatatlan Cs. ellen intézett merényletet visszautasítottak. Ily viszonyok mellett előre volt látható, hogy a cseh kérdés az őszszel egybehivott birodalmi gyülésen is dominálni fog.

Midőn a Badeni-minisztérium a cseh-német képviselők panaszaira nem hallgatott, ezek (31-en) a német haladópártot alakitották s a legszélsőbb obstrukció fegyvereit kezdték élesíteni. Badeni mindamellett tovább haladt pályáján és 1897 ápr. 4. Cseh- és Morvaország számára *két nyelvrendeletet* bocsátott ki, melyeknek voltaképen az volt a célja, hogy a csehek szavazatait a Magyarországgal megujitandó kiegyezés keresztülvitelére magának biztosítsa. Ámde ezzel a tervvel Badeni megjárta, mert a nyelvrendeletekkel nem elégitette ki a csehek kivánságait, a németeket pedig

vérig sértette. Most már a német klerikálisok s antisemiták is, szóval az összes németek megtámadták a kormányt és követelték a nyelvrendeletek visszavonását. Badeni azonban nem engedett s a német pártgyüléseket betiltotta avagy szétugrasztatta. Igy tett 1897 jul. 11. Egerben is, ahol a Prágából oda rendelt cseh rendőrök össze-vissza verték a Bajorország földjén megtartott gyülésről visszatérő polgárokat. Sem itt, sem Pilsenben nem védelmezte a hatóság az üldözött németeket, és mig egy egeri hirlapirót (Hofert) egyik beszédjében foglalt állitólagos felségsértés miatt letartóztattak (a birák utóbb felmentették a vád alól), addig Podlipny, a prágai polgármester, aki a cseh-orosz-francia szövetség mellett kardoskodott, szabadon folytathatta izgatásait. Ennyi igazságtalanság kimerítette a németek türelmét s mihelyt nov. a birodalmi gyülés egybegyült, megkezdték Badeni ellen az obstrukciót, mignem, ugyszólván a forradalom küszöbén, a császár gyülölt tanácsadóját el nem bocsátotta (nov. 28.). L. *Osztrák császárság* (XV. k.).

Badeni bukásának hire megint a cseh politikusokat hozta ki a sodrukból, Prágában a városi hatóság tétlenül nézte, hogy rohanja meg a csőcselék nyilvános nappal a német és zsidó kereskedők boltjait. 48 óráig tartott ez a rablás, mig Coudenhove helytartó statáriumot hirdetett és a katonaság szuronyokkal vetett véget a fosztogatásnak. Több száz német család, sok gyártulajdonos és gazdag magánzó elmenekült Prágából s a vidéki németek egész komolyan foglalkoztak már azzal a tervvel, hogy a prágai német egyetem, melynek gyüjteményeit a barbárok tönkretették volt, egy vidéki városba helyeztessék át. Csak lassacskán csöndesedtek le ismét a kedélyek és ekkor azután az új kormány, a Gautsch-kabinet a saját tervével állott elő, mely szerint Cs. közigazgatásilag három nyelvvidékre osztassék: a német, a cseh s a vegyes nyelvü Cs.-ra. De ez a terv nem kellett senkinek; az izgatások, tüntetések megújultak, Prága utcáin újra üldözőbe vették a német burschokat (1898 jan.), az egyetemi tanárok beszüntették előadásaikat stb. Febr. a csehek a tartománygyülésen azt határozták, hogy a cseh korona országai egy oszthatatlan egészet képeznek, melyben mind a cseh, mind a német nyelv teljesen egyenlőjogu hivatalos nyelvként használtassék, mig ellenben a németek külön német és külön cseh kerületek életbeléptetését sürgették. Ezeket az ellentéteket nem lehetett kiegyenliteni s igy a németek otthagyták a tartománygyüllést. Márc. 15. a Gautsch-kabinet, nem okulva elődjének sorsán, kibocsátá a már jelzett nyelvrendeleteket, de tekintélyét teljesen eljátszván, már nov. 30. visszalépett. Az új minisztérium, melynek élén a csehek által megbuktatott helytartó, Thun gróf állott, mig *Kaizl*, a csehek bizalmi embere, a pénzügyi tárcát vállalta magára, ezt a tövises örökséget átvette s ezzel elejétől kezdve elvágta a németekkel való kibéküléshez útját. Lépésről lépésre ő is Badeni példájára megbarátkozott a cseh-lengyel párttal, mig a németek táborában Schönerer és pártja egyre a szélső irányba terelték a nemzetiségi mozgalmat. Most már nem csupán a minisztérium ellen, hanem a magyar kiegyezés ellen is mennydörögtek és nyiltan mutattak Ausztria közeledő bukására, melyet az osztrák-németek szempontjából a legnagyobb szerencsének mondottak. A császár uralkodásának 50. évfordulója alkalmával az összes országaihoz és népeihez intézett, engesztelékeny irányu manifesztum Cs.-ban nem keltett visszhangot és az 1899-iki tavaszi tartománygyülésen a németek meg sem jelentek. A cseh többség, illetőleg a kormány mindamellett nem mert új választásokat kiirni, mert azzal a valószinüséggel kellett számolniok, hogy ebben az esetben Schönerer pártja halászná el a német szabadelvüek mandátumait. A csehek ebből az okból, mint mondák, békés hajlamuk zálogául nem követelték a német mandátumok megsemmisitését. A Schönerer- és a német haladó párt tagjainak azonban nem kellett a csehek kegyelme s ezért mandátumaikról önként lemondottak. Erre a kormány, nem tudván másként magán segiteni, a tartománygyülést feloszlatta. Időközben a nagy német bizottság, mely Schönererék kivételével, az összes német képviselők nevében hozta határozatait, 1899 máj. 21. közzétette a német nép követeléseit. Cs.-ra nézve azt követelik, hogy annak kizárólag német ajku kerületei egy külön közigazgatási területet alkossanak, melyen belül csakis a német nyelv használtassék az iskolákban s a bíróságoknál meg hatóságoknál; a cseh ajku kerületekben pedig ugyancsak a cseh nyelv legyen a hivatalos közeg. A biráknak azonban kivétel nélkül meg kellene szerezniök a német nyelvet. A nyáron a nemzetiségi torzolkodás tovább folyt, sőt egyes cseh klubok, mint a Sokol-egyesület tagjai, még más osztrák tartományokba is elrándultak, igy 1899 aug. Krajnába és Stiriába, ahol azután Cilliben szláv tüntetést rendeztek. Ez alkalommal azonban a bősz németek a hivatlan cseh vendégeket csunyául elverték. A Thun-kabinet bukásának előestéjén (1899 szept. 26.) a cseh képviselők újra szóba hozták nemzeti kivánságaikat s megújították a lengyelekkel való politikai szövetkezésüket. Kijelentették egyúttal, hogy a nyelvrendeletek visszavonása esetében átmennek az ellenzéki táborba. Az új kormány, a Clary-kabinet, okt. 14. az 1898 febr. 24. kelt nyelvrendeleteket tényleg visszavonta, Clary miniszterelnök pedig okt. 18. mondott programmbeszédében kijelentette, hogy az ő kormánya teljesen semleges álláspontra fog helyezkedni. A cseh képviselők mindamellett hadat üzentek a kabinetnek, Cs. több városában pedig tüntetések voltak; de alapos a remény, hogy a lengyelek és a német kereszténysszocialisták (a jobbpárt tagjai) ráveendik a cseheket, hogy a delegációk megválasztatását obstrukcióval meg ne akadályozzák. A nyelvrendeletek megszüntetésének még az a hatása is lett, hogy az ó-csehek az ifju csehekkel megbékültek, amint ezt az okt. 22. tartott pártgyülésen az öreg Rieger kijelentette.

Irodalom. A bécsi és prágai statisztikai hivatal kiadványai, Bécs és Prága 1893 s köv.; Az osztrák-magyar monarchia képben és irásban, Csehország 2 köt. 1894 és 1896; A Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen publikációi; Lippert, Socialgeschichte Böhmens in vorhusitischer Zeit, Prága 1896; II. köt. 1898; Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde, u. o. 1896 s köv.; Skene, Entstehen u. Entwicklung der slavisch-nationalen Bewegung in B. u.

Mähren im 19. Jahrhundert, Bécs 1893; Langhans, Die deutsch-böhmische Sprachgrenze in Nord-Böhmen, Petermanns Geogr. Mitteilungen, 1899, 4. füz.; Bachmann A., Geschichte Böhmens, I. Gotha 1899. M. L.

Csekonics *Endre* gróf 1892. megkapta a v. b. t. tanácsosi méltóságot. 1895 nov. 9. Jenő kir. herceg, mint a német lovagrend nagymestere a marianus nagykeresztet (l. *Német lovagrend*, XIII. köt. 46. old.) adományozta neki. 1898 nov. 30. megkapta a Ferenc József-rend nagykeresztjét.

Cselka *Nándor* megh. Budapesten 1897 márc. 7.

Csemegi *Károly* 1894 nov. 6. lemondott kuriai tanácselnöki állásáról s nyugalomba lépett. 1896 máj 6. a budapesti tud. egyetem jogi kara tiszteletbeli doktorrá választotta meg. *Az egyházi holtkéz* című, a magyar jogászgyülésben tartott felolvasása megjelent 1897.; megh. Budapesten 1899 márc. 18.

Csemez *József*, fizikus, szül. Pozsonyban 1855 febr. 21. Középiskolai tanulmányait a nagyszombati érseki, majd a pozsonyi kir. kat. főgimnáziumban végezte. Felsőbb tanulmányait a bécsi tud. egyetemen folytatta, hol a mennyiség- és természettanból tanári vizsgálatot tett. Azután 6 évig tollnok volt a győri tankerületi kir. főigazgatónál, majd 2 évig helyettes tanár a pécsi állami főreáliskolában, 7 évig rendes tanár a nagybányai állami főgimnáziumban, 1 évig rendes tanár a budapesti áll. felsőbb leányiskolában. 1895 óta az áll. polg. iskolai tanítónőképző intézetben tanár. A *Csemez-törédéket* (IV. k.) róla nevezték el. Irodalmi működése: *A fizika fejlődésének rövid vázlata* és *Képek a fizika fejlődése köréből* (értekezések a nagybányai főgimnázium értesítőjében). Továbbá számos természettudományi közlemény, ismertetés, fordítás a Math. és Physikai Lapok, Természettudományi Közlöny, Nemzeti Nőnevelés című folyóiratokban, valamint e Lexikonban.

Csemkent, város, l. *Csimkent*.

Csemulpo (Chemulpho, Chemulpo), Korea 3 nyilt kikötője közül a legfontosabbik a Ny-i parton, a Han folyó-torkolat déli ágának közelében, vasút mellett, több mint 6000 lak. A körülbelül 15 év előtt alapított város nagyobb része európaias külsejű; benne a benszülött lakosság a legkevesebb. Mind a három nyilt koreai kikötőnek külső kereskedelmi forgalma 1896-ban a behozatalban 6·7 és a kivitelben 4·7 millió dollár. Cs.-tól néhány km.-nyire van *Jinszen* vagyis *Ning-szeng*, a két város nevét gyakran fölcserélik. A folyó évre (1899) van tervezve a Cs.-ból Szöulba vezető vasút megnyitása, míg a Nagaszakiba vezető kábel már használatban van.

Csendes tag, l. *Nevezetlen társaság* (XIV. k.).

Csendőrség (franc. *gendarmerie*). A közbiztonsági szolgálat teljesítésére rendelt őrtest. Eredetileg francia intézmény, amelynek tulajdonképeni alapját I. Napoleon vetette meg s jelenleg majdnem minden államban meghonosult.

A Cs. *keletkezése* visszanyul a XV. sz.-ig. VII. Károly francia király, miután az angolok ellen 1420—36. folytatott hadjáratai alatt hadrakelésre kötelezett hűbéresei megbizhatatlansága felől szomoru tapasztalatokat szerzett, 1429 táján önként vállalkozott lovagok, ezek fegyvernökei és toborzott zsoldosokból állandó hadsereget, vagyis inkább a maga részére testőrcsapatokat szervezett. Ezek az állandó harcosok együttesen «gens d'armes»-nak neveztettek s később a francia lovasság zömét alkották. Amikor később a különféle csapatok más-más elnevezést nyertek, a királyi testőr-lovasság kapta, vagyis inkább tartotta meg a gens d'armes nevet. Az első francia forradalom hadseregeiben a gens d'armes mint tábori rendőrök szerepeltek, mig végre I. Napoleon 1800. azokat az ország határain belül teljesítendő közbiztonsági szolgálatra rendelte s szervezetüket ennek megfelelően is szabályozta. Miután I. Napoleon az Olaszországban elharapódzott brigantaggiót sem statárium, sem portyázó csapatoszlopok által kiirtani nem tudta, 1805-ben francia minta szerint szervezett gens d'armes ezredet állított fel, amely a megzavart közbiztonságot és csendet csakhamar helyreállította. Ennek következtében Poroszország 1806. ugyanazon szervezettel állított fel közbiztonsági csapatteseteket (szintén gendarmerie elnevezéssel). Felső-Olaszország 1815. Ausztria birtokába jutván, az ott működő Cs. tovább is fentartatott, sőt hatásköre Tirolra is kiterjesztetett. Ugy a francia, mint a porosz és osztrák Cs. katonailag volt szervezve s jó magaviseletü, kipróbált, háboruvisel katonákból egészittetett ki.

Több főur még 1848 elején indítványozta, hogy Magyarországon is létesittessék a lombardiai Cs.-nek megfelelő intézmény; a terv kivitele azonban a bekövetkezett szabadságharc folytán függőben maradt. 1850. az egész osztrák-magyar monarkiában 16 cs. kir. *csendőrezred* állittatott fel, amelyekből Magyarország területén 6 működött, s a tiszti karban a magyar elem is jelentékenyen képviselve volt. A csendőrlegénység a sorhad ezredeiből válogattatott ki. A tényleges szolgálati kötelezettség 8 évre terjedt. Az ekkép rendszeresített Cs. szervezését *Kempen* János altábornagy vezette, aki mint főfelügyelő nemcsak az összes Cs.-nek főparancsnoka, hanem a monarkia összes rendészeti ügyeinek főnöke is volt. Létszám volt 18,600 ember az egész monarkiában. 1860. a cs. kir. csendőrezredek létszáma 10-re szállittatott le. Az alkotmányos kormányzat bekövetkeztével Magyarországban 1867. a cs. kir. csendőrezredeket mind feloszlatták, kivéve Horvát-Szlavonországban és Erdélyben, ahol megmaradtak és tovább működtek, német szolgálati nyelvvel és a közös hadügyminiszter alá rendelve. Magyarország többi részén a közbiztonsági szolgálat teljesítése újból az egyes törvényhatóságok közegeire (csendbiztosok és pandurok) bizatott. 1876. a magyar kormány átvette az erdélyi és horvát-szlavon Cs.-et s a honvédelmi és belügyminiszter hatáskörébe utalta. Ezzel a m. kir. Cs. létesülése időszakához értünk. Az ország egyéb részeiben a megyei rendőrség fogyatkozásai miatt a panaszok mindegyre megújultak s a lakosság iránta bizalmát elvesztette. Ily körülmények között sürgős szükségnek bizonyult a közbiztonsági szolgálatnak az egész ország területén való újjászervezése, ami 1881. meg is történt a közbiztonsági szolgálat szervezéséről szóló törvény alapján, amely kimondta, hogy az egész országban a közbiztonsági szolgálat ellátására katonailag szervezett m. kir. Cs.

állíttatik fel. Ennek alapján a törvényben jelzett 6 csendőrkerület fokozatosan felállíttatott. A kolozsvári I. már megvolt, a szegedi II. 1882 jan. 1., a budapesti III. és a kassai IV. 1883 jan. 1-én, a pozsonyi V. és székesfehérvári VI. kerületi parancsnokságok pedig 1884 jan. 1. állíttattak fel és kezdték meg egyöntetű működésüket, az egész országban 100 tiszttel és 5000 csendőrrel.

A Cs. *feladata* működési területén a személy- és vagyonbiztonságot megóvni, a békét és közrendet fentartani, a büntető törvények és rendeletek megszegését, a véletlenségből vagy bármily természetű mulasztásból eredő veszélyeket s károkat lehetőleg megakadályozni, a megzavart békét és rendet helyreállítani, az ezek ellen vétőket kitudni s megfenyítés végett az illetékes bíróságnak v. hatóságnak feljelenteni, illetőleg átadni. A Cs.-i őrsök ezenkivül a közcsend, rend és biztonság fentartása érdekében a közigazgatási hatóságok rendelkezésére állanak s ezek részéről az Utasítás értelmében kapott felhivásoknak eleget tenni tartoznak, anélkül, hogy azok megbirálásába bocsátkoznának. Helyi rendészeti ügyekben a Cs. csakis felügyelő és a községi közegeket támogató segédkezésre van hivatva. A csendőrtisztek az összes közbiztonsági szolgálat kezelése fölött őrködnek s a csendőröknek a közbiztonsági szolgálatban való oktatását és katonai kiképzését vezetik, valamint az őrsökön a katonai rendre, továbbá a fegyelemre, öltözködésre nézve fennálló mindennemű szabályoknak pontos megtartására felügyelnek.

A Cs. *szolgálatát* a fennálló utasítások, törvények, rendeletek és saját előljárói parancsa szerint önállóan teljesiti. A közigazgatási hatóságok a közbiztonságra, csendre és rendre vonatkozó oly esetekben, midőn nagyobb intézkedés válik szükségessé, az illetékes tiszti alosztályparancsnoksághoz intézik megkereséseiket, egyéb esetekben pedig felhivást intéznek közvetlen az őrsparancsnoksághoz. Egyáltalán ez irányban a hatóságok és tiszti parancsnokságok között a közbiztonsági szolgálat érdekében szakadatlan érintkezés tartatik fenn. A kir. bíróságok és ügyészségek, továbbá az országos fegyintézetek és kerületi börtönök jogosultak a Cs. segédletét irásbeli felszólítással közvetlenül igénybe venni. Egyéb polgári hivatalok és katonai hatóságok Cs.-i karhatalmat igénylő megkereséseiket az illetékes közigazgatási hatósághoz intézik s csakis akkor tartozik a Cs. a közvetlenül hozzá intézett irásbeli felszólításra ezen hatóságoknak segélyt nyujtani, ha a késedelem veszélylyel jár. A felhivás tartalmáért mindenkor az azt kiadó hatóság vagy egyén, a foganatosításért pedig az eljáró csendőr felelős. A csendőr szolgálatának teljesítése alatt ugyanazon törvényes jogokkal van felruházva, melyekkel minden katonai őr bir, és a törvénynek minden hatósági személyre kiterjedő külön oltalmában részesül. Midőn a csendőr a törvényes megtorlás céljából kötelességszerüleg fellép, az illetőt vagy illetőket mindenek előtt a «törvény nevében» szavakkal szólítja meg. A szolgálatban levő csendőr felhivásának mindenki különbség nélkül, legyen az akár polgári, akár katonai személy, utólagos panaszlási jogának fentartása mellett, engedelmeskedni tartozik. A csendőr szolgálatának teljesítésekor jogosult mindennemű közszolgálatban álló közegeknek, különösen a polgári és más őrtestek s ezek tagjainak, nemkülönben községi előljáróságok és katonai parancsnokságok támogatását igénybe venni.

A Cs. rendes szolgálati teendői a következők: a büntetés alá eső tetteknek, amennyiben az lehetséges, közbelépés által való meggátlása; végbevitt törvénysértések kiderítése és feljelentése; bűncselekmények és tetteseik nyomozása, előirt esetekben letartóztatása s bíróságnak való átadása. A közbiztonság, rend és csend fentartása céljából minden nem engedélyezett népcsoportosulás és összecsődülés megakadályozása, szétoszlásra felhivása, szétoszlatása s esetleg a vétkesek elfogása. Minden állampolgár személyének és vagyonának erőszakoskodás elleni megvédése. Az úton, vizben vagy máshol talált holttestek és minden tűzeset felől tudomásszerzés s a tapasztaltak felől a hatóságnak jelentéstétel. A házalásra való felügyelet. A katonai szökevények letartóztatása, az újoncszökevények elővezetése. A nyomozó levéllel üldözött egyének elfogása s csavargók, kémek, rendőri felügyelet alá helyezett és kiutasított személyek, továbbá a feltételesen szabadságolt fegyencek éber figyelemmel való tartása. A közlekedési eszközök és tárgyak, ültetvények, csatornák, töltések, hidak, zsilipek, emlékszobrok, határjelek és határszélek éber figyelemmel kisérése. A községi éjjeli őröknek s a hatóságilag szabályozott zárórák betartásának ellenőrzése. Mozgósitás esetén a Cs. közbiztonsági szolgálatát továbbra is teljesíti, ha pedig ez az ellenség behatolása folytán lehetetlenné válik, a népfölkeléshez csatlakozik. Háboru esetén ezenkivül a *tábori Cs.* (l. o.) állíttatik fel.

A Cs. *jogai* a motozás, letartóztatás és fegyverhasználat. *Motozás* akkor foganatosítható, ha valaki ellen elővezetési vagy elfogatási rendelet adatott ki, ha büntethető tett elkövetésén éretik, vagy ha büntetendő cselekmény gyanujával terheltetik, hatósági nyomozás alatt áll vagy oly tárgyak (bűnjel) birtokában találtatik, amelyek bűnrészességéről tesznek tanuságot s melyeknek megszerzése és biztosítása a bűnvizsgálat érdekében szükséges. A bűnjelek ilyenkor elkoboztatnak. *Letartóztatás* foganatosíttatik, ha valaki büntett vagy vétség elkövetésén tetten éretik, vagy-e tekintetben alaposan gyanusítva van; ha nyomozólevéllel mint bűnös üldöztetik vagy a bűncselekményt igazoló bűnjelekkel találtatik; ha a vádlott a menekülésre előkészületeket tett vagy az előre láthatólag reá várandó büntetés vagy kóbor életmódja miatt, vagy mint igazolvány nélküli és hontalan, vagy más okok folytán a menekülés szándékában gyanus; ha a tanukra, szakértőkre vagy bűnrészesekre az igazság kiderítését akadályozó módon hatni vagy a bűncselekmény nyomainak megsemmisítése által a birói nyomozást máskülönben megnehezíteni törekedett; ha különös körülmények azon aggodalmat igazolják, hogy a vádlott a véghez vitt tettet ismételni vagy a megkisérlett avagy fenyegetőzve jelzett tettet csakugyan végre fogja hajtani. A letartóztatás alkalmával a szükséghez képest az illető meg is

bilincseltetik. Különbséget tesznek előleges őrizet alá vétel és letartóztatás közt, bár lényegében mindkettő maga után vonja az illető egyén személyes szabadságának korlátozását. A különbség a két fogalom közt csak az, hogy míg a letartóztatott egyént a csendőrnek többé szabadon bocsátani nem szabad, hanem 24 óra alatt az illetékes bíróságnak (ügyészségnek) át kell adnia, addig az előleges őrizet alá vételnél a személyes szabadságtól való megfosztás csak ideiglenes jellegű, amennyiben, ha valamely bűncselekmény elkövetésével alaposan gyanusított ellen a későbbi nyomozás során a gyanu be nem igazolódik, tehát az illető ártatlansága kiderül, azonnal szabadon bocsáttatik; ha pedig kétséget kizárólag rábizonyul a tett elkövetése, letartóztattatik. *Fegyverhasználat* mindenki ellen jogos: aki a csendőrt erőszakosan megsérti, vagy őt támadással veszélyesen fenyegeti; ha a tetten ért gonosztevő v. alapos gyanuval terhelt egyén felfegyverkezve lévén, az előzetes felszólítás daczára magát önként meg nem adja vagy esetleg védett helyzetéből előjönni vonakodik; aki a csendőr figyelmeztető utasításainak, őt szolgálata teljesítésében meggátlandó, tettlegesen ellenszegül; aki mint veszélyes gonosztevő a Cs. által üldöztetik, elfogatik vagy őrizete alá adatik és bár erőszakos ellenállás nélkül, de a megállításra célzó fenyegető rákiáltás daczára elfut, ha visszatartóztatására más mód nem létezik; aki háboru vagy ostromállapot idején magát gyanussá teszi s a felhivásra kielégítő válasz nélkül elszalad. De a csendőr ezen esetekben is fegyverét csak azután használja, ha minden enyhébb eszköz alkalmazása eredmény nélkül marad s ekkor is még a legnagyobb kímélettel kell eljárnia. A fegyverhasználat a körülményekhez képest karddal, szuronynyal vagy puskával történik. A karddal csak vágni és szurni, a szuronynyal szurni, a puskával csak lőni szabad.

A Cs. *kiegészítése* másképen történik a legénységnél és másképen a tiszti karnál. A legénység állományába felvétetik: aki magyar honos, feddhetlen, erkölcsös magaviseletű, nőtlen v. özvegy, tökéletes hadi szolgálatra alkalmas, legalább 163 cm. magas, irni, olvasni és számolni tud, végül aki katonai kötelezettségének eleget tett. Felvétel előtt az illető magát három évi Cs.-i szolgálatra kötelezi, az esküt leteszi s a megfelelő eredménynyel befejezett hat havi próbaszolgálat után, a Cs.-hez végleg átvétetik. Ha tovább is óhajt szolgálni, kötelezőjét évről-évre megújítja. Megjegyzendő, hogy mozgósítás esetén a kilépés nincs megengedve. A tiszti állomány kiegészittetik a szolgálatban kipróbált, jól minősített és megfelelő általános műveltséggel biró oly nőtlen altiszteket, akik a honvédtiszti vizsgát sikeresen letették, s ennek alapján hadapródokká neveztettek ki; továbbá a tartalékos hadnagyok és hadapródok beosztása által, akik fölvételük alkalmával az esküt leteszik és hat havi próbaszolgálat és a csendőrtiszti szakvizsga letétele után véglegesittetnek. A tisztek mozgósítás esetén is a Cs.-nél maradnak. Számvivő tisztekké honvéd kezelőtiszti vizsgát tett számvivő altisztek neveztetnek ki.

A Cs. *kiképzése* a legénységnél oly módon történik, hogy a belépő próbacsendőr (aki, ha a csapatnál altiszt volt, tizedesi rendfokozati jelvényét megtartja) a kerület székhelyén az oktató tiszt vezetése alatt 6 heti elméleti kiképzésben részesül, ezután vizsgát tesz és a gyakorlati szolgálat elsajátítása végett valamely őrsre osztatik be, ahol az őrsparancsnok részéről a további elméleti és gyakorlati ismereteket elsajátítja. A hat hónap sikeres letöltése után véglegesittetik s ekkor, akinek a csapatnál nem is volt altiszti rangja, itt tizedesi rendfokozatot nyer. A próbacsendőrből lesz csendőr. Az őrsön az őrsparancsnok részéről a megállapított napi rend szerint a csendőr további kiképzésben részesül, tisztjei az oktatást ellenőrzik, befolyásolják és személyesen is vezetik. Oktatási tárgyak: szervezeti és szolgálati utasítás, általános szolgálati határozványok, szolgálati szabályzat, büntető törvénykönyv, gazdászatkezelési utasítás, illetékszabályzat, laktanyaszabályok, ellenszegülési vezérfonál, egészségápolási utasítás, fegyverutasítás, erdő-, vadász-, véderő-, mezőrendőri, fegyveradó-, halász- és házalási törvény, útrendészeti szabályok, megyei szabályrendeletek, közigazgatási hatóságok és bíróságok szervezete, oktatólagos és tanulságos parancsok, továbbá irásbeli gyakorlatok (a szolgálat és számtan köréből) s végül fegyverfogások, szurony- és kardvívás.

Azon felette sokoldalu feladatokra való tekintettel, amelyeket a törvények és rendeletek végrehajtása a csendőrre ruház, minden egyes csendőr oly alapos kiképzésben részesül, amely képessé teszi őt a mindennapi rendes szolgálat mellett arra is, hogy mindenütt, ahol rá szükség van vagy lehet, a helyes cselekvésre alkalmas legyen, ami annál szükségesebb, mivel előljárója csak ritkán van vele együtt, s a magános járőr csupán csak önmagára támaszkodhatik, tanácsot, utasítást senkitől sem várhat. Az altiszteknek alkalmas csendőrök szintén a törzs székhelyén lévő altiszti iskolába vezényeltetnek, ahol 6 hónapig az oktató tiszt vezetése alatt kiképeztetnek, amely után leteszik az altiszti (őrsparancsnoki) vizsgát és őrsvezetőkké lesznek s a szükséghez képest őrsparancsnokokká neveztetnek valamely őrs vezetésével való megbizással. Az őrsvezető idővel őrmester lesz.

A hadapród-próbacsendőr (tisztjelölt) szintén részesül eleintén egy hónapi elméleti oktatásban, azután valamely szárny székhelyén az őrsre beosztva a tisztek felügyelete mellett gyakorlati járőrszolgálatot teljesít mint másodcsendőr, később mint járőrvezető, utóbb mint őrsparancsnok őrsöt vezet, aztán a szakaszparancsnoki teendőkkel ösmerkedik meg s a szárny gazdászatkezelési ügyeiben is tájékozást szerez. A hat hónap letelte után — mely idő alatt magánúton tanulja s megszerzi az összes szükséges elméleti ismereket — leteszi a szóbeli és irásbeli részből álló csendőrtiszti szakvizsgát. Erre véglegesítve lesz s hadapród-őrmesterré lép elő s a szükséghez képest szakaszparancsnokká neveztetik ki. Tiszthelyettes, majd hadnagy lesz és fokozatosan előlép ezredességig. Törzstiszti vizsga a Cs.-nél nincs.

A Cs. *szervezete* egészen előtő a csapatétől. Katonai és fegyelmi tekintetben a m. kir. honvédelmi miniszternek van alárendelve. Bűnügyekben a

katonai büntető törvények alatt áll, a fegyelmi fenyítő hatalmat pedig saját előljárói a honvédségi szolgálati szabályzat határozványai szerint gyakorolják. A közbiztonsági szolgálat teljesítésére és a gazdászati ügyekre nézve a magyar kir. belügyminiszter alá van helyezve. Becsületügyekben a tisztek és hadapródok a becsületügyi szabályzatnak vannak alárendelve. A birói fensőbbségi jogot a honvédfőparancsnok gyakorolja. A Cs. élén a *Cs.-i felügyelőség* áll: egy altábornagy mint felügyelő s egy vezérőrnagy mint felügyelőhelyettesből egy százados segédtiszttel s a segédszemélyzettel. A felügyelőség a testület szolgálati, fegyelmi és személyi ügyeit egyöntetűen s egységesen vezeti s az alosztályokat időnkint a felügyelő v. helyettese meg is szemléli. Első felügyelő volt 1886 óta Török Ferenc (l. o.), utána 1897 óta a jelenlegi: szentgyörgyi Jablánczy Sándor altábornagy. A honvédelmi minisztériumban a Cs.-i ügyek elintézésével a XVI. ügyosztály foglalkozik, amelynek élén egy ezredes áll több oda vezényelt tiszttel.

Magyarország Cs.-i tekintetben feloszlik kerületekre, ezek szárnyakra, a szárnyak szakaszokra, ezek őrsökre. A *kerület* élén a kerületi parancsnok (ezredes) áll, van helyettese (alezredes) és másodtörzstisztje (őrnagy), ott van még a segédtiszt, oktatótiszt, továbbá a számvivőtisztek és egy hadbiró (a honvédségtől vezényelve) s a szükséges kezelő- és segédszemélyzet. Ezek alkotják a törzset. A kerületi parancsnok intézi az összes katonai, gazdászati és beligazgatási ügyeket s őrködik a felett, hogy a közbiztonsági szolgálat az alája rendelt közegek részéről az ide vonatkozó törvények és utasítások keretén belül egész terjedelmében tüzetesen teljesíttessék, amiről az időnkénti szemle-utazások alkalmával meggyőződik. A kerület *szárnyakra* oszlik, élén egy százados mint szárnyparancsnok áll, aki a közbiztonsági szolgálat szabatos kezelése felett őrködik, felelős a katonai rend és fegyelem kezeléséért, továbbá a legénység ruházatáért, fegyverzetéért, élelmezéséért és elhelyezéséért, az irodai és pénzkezelésért, nemkülönben a leltári tárgyak nyilvántartásáért, amikről szemléi alkalmával meggyőződik. A szárny *szakaszokra* oszlik, élén egy alantas tiszttel (főhadnagy vagy hadnagy) vagy ideiglenesen hadapróddal mint szakaszparancsnokkal. Hatásköre valamennyi alárendelt őrsre egyaránt kiterjed. Ezen őrsök katonai rendtartása és fegyelme fölött őrködik; a felügyeleti körletében előforduló minden esemény felől tudomást szerez, a hatóságokkal lehetőleg érintkezik. Sürgős esetekben, rendkivüli közbiztonsági zavarok előfordultával rögtön a helyszinére siet s a szükséges intézkedéseket megteszi. Fő teendője a közbiztonsági szolgálat pontos kezelése, alárendeltjeinek kiképzése, a fegyelem és rend fentartása, amiről szemléi alkalmával győződik meg. A szakasz *őrsökre* oszlik, parancsnoka egy altiszt (őrsvezető vagy őrmester), kötelessége az alárendelt csendőröknek a napi rend szerinti oktatása, szolgálatba való kivezénylése, azoknak időnként való ellenőrzése, az őrsiroda vezetése, a hatósági felhivások foganatosítása, előljárók parancsainak végrehajtása, az őrskörlet alapos helyi és személyi ismerete, annak gyakori leportyázása, az előfordult bűncselekmények azonnali nyomozása, a rend és fegyelem fentartása.

Szolgálatba legkevesebb 2 csendőr vezényelhető, akik *járőrnek* neveztetnek, egyik közülök a járőrvezető; csak kivételes és előirt esetekben mehet szolgálatba csupán egy csendőr, de éjjel soha sem egyedül. Szolgálatba indulás előtt a puska mindenkor 7 tölténynyel megtöltetik s 8 darab a tölténytáskában van. Szükség esetén minden csendőr még ezenkivül 15 darab tartalék-tölténynyel láttatik el. Amennyiben az őrs a hatóságok részéről különös szolgálattételekre nem vétetik igénybe vagy valamely bűncselekmény nyomozásával nincs elfoglalva, kötelessége az őrskörletet — amely őrjáratokra van beosztva — az őrjárati beosztás szerint leportyázni. Ezen szolgálat rendes szolgálatnak neveztetik és nappal s éjjel az időjárásra való tekintet nélkül teljesíttetik. A csendőrnek rendes portyázásoknál a portyázás iránya szolgálati könyvecskéjében előiratik s attól alapos ok nélkül eltérnie nem szabad. Minden egyes csendőr külszolgálatra akként alkalmaztatik, hogy egy-egy napra átlag legalább 8, az őrsparancsnoknak 4 órányi (vagyis havonta 240, illetve 120) ilyféle szolgálat jusson. A szolgálati időhöz mért megfelelő pihenőt és lesállást tart a járőr az előirt és erre alkalmas helyen. Az őrsparancsnok a felügyeleti körletében külszolgálatot teljesítő csendőröket időnkint éjjel és nappal ellenőrzi, ami kisebb őrsönkint havonkint 4-szer, nagyobbaknál 6-szor teljesítendő, mely alkalommal az őrsparancsnok a fiatalabb csendőröket magával viszi, akiket ilyenkor az elméleti oktatásból kifolyólag a gyakorlati szolgálatba is bevezet. Az őrsparancsnok a teljesített szolgálatokról és történt esetekről 5—5 naponkint eseményjelentéseket terjeszt fel a szakaszhoz az állomásszolgálati könyv alapján. Rendes szolgálatokon kivül vannak még: ellenőrző, nyomozó, helyi járőr, úti járőr, találkozási járőr, segély és felszólított szolgálat, vasúti, hajó-, vásár-, búcsu-, folyamátkelési, fürdőhelyi, határszéli és bánya-ügyelet, fogolykiséret és őrizet, elővezetés, posta-, személy- és hullafedezet.

A Cs. *öltözete és felszerelése* lényegesen különbözik a honvédségétől. Díszben tollas kalap, dolmány, nadrág, nyári csizma, kard. Szolgálatban kalap (télen ha bárányból-gallért viselnek: sapka), zubbony, nadrág és nyári vagy téli csizma; köpeny rajta vagy koszoruban a vállon, jelsípzsinóron a jelsíp, Kropacsek-féle tárkarabély szuronnyal, kard s végül a járőrtáska, benne egy táblában a szolgálati könyvecske, nyomozó könyv, közbiztonsági zavarok jegyzéke, egyéb előjegyzések és ürlapok, továbbá kézi bilincs és fűzőlánc két lakattal, összekötő zsineg, fegyvertisztító eszközök, pecsét, viaszgyertya, gyufa, dohányzóeszközök és élelmi szerek. A dolmány és zubbony szine sötétzöld, vörös zsinórzattal s hajtókával. A nadrág kékszürke szinü, vékony vörös oldalbevarrással. Köpeny mint a csapatnál. A lovascsendőr felszerelése ugyanaz, azzal a különbséggel, hogy annak lovassági kardja és bőrös nadrágja s a karabélyon és szuronyon kivül még forgópisztolya is van. A tisztek öltözete és felszerelése megegyez.

a honvédtisztekével, azzal a különbséggel, hogy attila helyett dolmányuk, piros hajtókával, továbbá díszben kalapjuk van, az öltözet szine mint a legénységnél és sarkantyut viselnek.

A Cs. *elhelyezése* néhol kincstári, de legnagyobb részt a kincstár által bérelt laktanyákban történik kincstári berendezéssel. E laktanyák nem rideg, kopasz katonai kaszárnyák, hanem a legénységnek kedves otthont nyujtó, szépen berendezett, függönyökkel, szőnyegekkel, képekkel, éneklő madarakkal díszített szobák, csinosan művelt kerttel, udvarral s néhol tekepályával. Az otthonosságot előmozdítja az is, hogy az őrsök közgazdálkodást vezetnek és saját szakácsnét tartanak, mert a kimerítő nehéz szolgálat mellett jó élelmezésre van szükségük. A napi étrend: reggelire kávé, ebédre 3 tál étel (mindig hús), vacsorára húsétel. Az, hogy az őrsök baromfit, sertéseket, néhol tehenet is tartanak, jól művelt konyhakertjük van, teszi lehetővé, hogy az 5—6 főnyi őrs képes mérsékelt befizetés (napi 40—45 kr.) mellett jól élni.

A Cs. *illetékei* a legénységnél: csendőr 1 frt 3 kr., őrsvezető 1 frt 30 kr., őrmester 1 frt 57 kr. napi zsoldot kap félhavonként előre. Ehhez járul még a 3 éven felül szolgálóknál a pótdíj, naponta 15—50 kr. a szolgálati évek szerint. A külszolgálatban töltött minden 24 órára csendőrnek 40, altisztnek 50 kr. étkezési pótlék jár. A tisztek természetbeli butorozott lakást, fűtési és világítási átalányt kapnak, többi illetékeik pedig egyeznek a csapattisztekéivel, amin felül még évi 240—600 frt pótdíjban részesülnek rendfokozatok szerint, szolgaváltság pedig 160 frt (csapatnál 90 frt). Szolgálati utazásoknál napi 2—6 frt utazási pótdíj rendfokozat szerint.

A Cs. *felosztása* a következő: a kerületek 6—8 szárnyra, ezek 2—4 szakaszra s a szakaszok 6—16 őrsre oszlanak. Az őrsök többnyire 5—6 főből állanak, de néhol nagyobb a létszám; tiszti állomások székhelyén mindig 7—10. Összesen van (1899 jul. 1.) 6 kerület s ezeken belül 41 szárny, 112 szakasz, egy tiszti különítmény (Gödöllőn), s egy pót-ló keret (Budapesten, amely a lovas csendőrök számára szükséges lovakat beszerzi és idomítja), 1275 őrs (1167 gyalog, 108 lovas). Létszám: 1 altábornagy, 1 vezérőrnagy, 7 ezredes, 6 alezredes, 6 őrnagy, 46 százados, 63 főhadnagy, 62 hadnagy, 13 számvivő tiszt, összesen 205 tiszt, 7800 legénységi egyén (7105 gyalog, 695 lovas) és 670 ló. Horvát-Szlavonország egy csendőrkerületet alkot, van benne: 4 szárny, 12 szakasz, 221 őrs, 22 tiszt, 1005 legénységi egyén. A Cs. hatásköre kiterjed Budapest székes főváros és a törvényhatósági városok kivételével, az egész ország területére. Ez intézmény multja bizonyságot tett arról, hogy az nálunk teljesen bevált; hogy ezen testület a hatóságoknak legerősebb támasza, a személy- és vagyonbiztonság legjobb megvédője s a magyar állameszmének igazi bajnoka és terjesztője, hatalmas és rendíthetetlen oszlopa, méltó módon jelszavához: «hiven, becsületlet, vitézül» a «királyért és hazáért».

Irodalom. Utasítások a m. kir. Cs. számára; Általános szolgálati határozványok; Utasítás a tábori Cs. részére; A m. kir. Cs. évkönyve 1884—86; Zsebkönyv a m. kir. Cs. számára 1887—99. BÉLDY MIHÁLY.

Csengeri *János* filologust 1896 febr. 10. kinevezték a kolozsvári tud. egyetem klasszika filologiai r. tanárának. Újabb irodalmi munkássága: *A görög földön* (1895) és *Római világ* (1899) c. emlékkönyveknek egyik szerkesztője. *Latin nyelvtanában* (1896), *Mondattanában* (1898) és *Latin olvasókönyveiben* (1897—98) a tudományos és pedagogiai szempont szerencsésen van egyesítve. *Greguss Költészettanát* alaposan átdolgozta és olvasókönyvül bővítette. *Anthologia latinája* (1899), *Ovidiusa* (1900) és *Curtius Rufusa* (1900) jeles iskolai könyvek. Nagy filologiai apparátussal ellátottak fordításai, továbbá az akadémia által kiadott *Propertius* (1897) és új fordításban u. o. megjelent teljes *Catullusa* (1900). Az akadémia megbizta az egész Aischylos átültetésével.

Csengery *Antal* összegyüjtött munkái megjelentek (5 köt., Budapest 1896).

Csengey *Gusztáv* újabb művei: *A Barkóék árvája* (Koszoru, Budapest 1894); *A vadasfalvi pap* (Koszoru, u. o. 1896); *A vadonban* (regény, Athenaeum olvasótára, u. o. 1896); *Hullámok közt* (regény, 2 köt., 3. kiad. Eperjes 1897); *Ida emléke* (regény, 3 köt., u. o. 1897). Tagja a Petőfi-társaságnak.

Csensztohovo, orosz-lengyelországi város, (1897) 45,130 lak.

Csepelszigeti ármentesítő társulat, alakult 1898. Ráckeve székhelylyel oly célból, hogy a Csepel-szigetnek mintegy 20,000 holdnyi területét az árvizektől mentesítse. Töltései még nincsenek teljesen készen.

Csepely *Sándor* megh. Budapesten 1893 végén.

Cseppfolyós testek, l. *Halmazállapot* (VIII. k.).

Cseppolajfa (növ.), l. *Cneorum* (IV. k.).

Cseppszámláló, l. *Gutta*.

Cserbasa, helyesebben cseribasa, igy nevezték a hódoltság idejében a szpáhik egyik tisztjétaki rangban az alajbég után következett. Körülbelül a lovas-százados rangjának megfelelő állás volt. A Cs. a törökben *cseri-basinak* hangzik és szószerint seregfőt jelent. A *cseri* szót különben önállóan is használja a régi irodalom sereg, csapat jelentéssel. K—C.

Cserei *József* újabb művei: *A család Euripides tragédiában* (Léva 1890); *A nevelés köréből* (u. o. 1895).

Cserép *József*, klasszika-filologiai iró és tanár, szül. Kiskun-Félegyházán 1858 dec. 23. A középiskolát szülővárosában és Szegeden, az egyetemet Budapesten végezte, hol 1882. a klasszika filologiából tanári oklevelet nyert, melyet 1889. egészitett ki a magyar nyelv és irodalomból Kolozsvárt, 1884. pedig bölcsészeti doktor lett. Hivatalos pályáját 1882. kezdte meg a sátoraljaújhelyi főgimnáziumnál, 1893. Aradra, 1897. pedig Budapestre helyezték át a VIII. kerületi állami főgimnáziumhoz. Részt vett a magyar középiskolai tanárok görögországi tanulmányútjában, azonkivül élénk irodalmi tevékenységet fejtett ki, melynek súlypontja a római irodalomra és régiségekre, tankönyvirásra és a tankönyvek ismertetésére esik. Művei közül kiemelendők: *Sallustius történetirása* (Sátoralja-Újhely 1883); *Vergilius alvilága* (u. o. 1887); *Római régiségek* (Budapest 1888 s azóta többször); *Zrinyiászunk*

Tasso és Vergil világításában (Figyelő 1889, XXVI. 4., 5. és XXVII. 1.); *Atinius Pollio* (Egyet. Philol. Közl. 1891); *Sallustius és a római történetirás* (u. o. 1892); *A mai görög középiskolák* (Magyar Paedagogia, 1894); *Athén városában* (megjelent a Görög földön c. emlékkönyvben, 1895); *Római irodalomtörténet* (Budapest 1896); *C. Sallustius Crispus életviszonyaira és munkáira vonatkozó függő kérdések* (Arad 1896); *Új vélemény a homerosi kérdésben* (Egyet. Philol. Közl. XXIII. évf.). Magyarázatos klasszikus kiadásai: Cicero, Pro testio (Budapest 1892); Pro bulla (u. o. 1893); Szemelvények Vergilius Aeneiséből (u. o. 1899) és Szemelvények P. Ovidius Naso műveiből (u. o. 1899). Görögországi tanulmányútjának megfigyelései alapján több nyilvános felolvasást tartott, jelesül: *A görög föld és népe* (megjelent az Aradi Közlönyben, 1894) és *Vázlatok a török főváros életéből* (u. o. 1896). L. M.

Cserey, 1. *Ignác*, honvédezredes, szül. 1803-ban, megh. Egerben 1897 jan. Középiskolai tanulmányai befejezése után a katonai pályára lépett. Hosszabb ideig szolgált a magyar királyi testőrségnél, e minőségében vett részt 1830. Ferenc főherceg (később I. Ferenc József) keresztelőjén. A magyar szabadságharc kitörésekor mint őrnagy lépett a honvédségbe, hol csakhamar alezredessé, majd pedig ezredessé lépett elő. 1848 okt. a kolozsvári, dec. pedig a nagyváradi kerület parancsnoka lett. A szabadságharc leveretése után nov. 15-én a hadi törvényszék a cs. kir. hadseregben viselt tiszti rangjának, ingó és ingatlan vagyonának elvesztésére és kötél általi halálra ítélte. Haynau azonban megkegyelmezett neki és büntetését hét évi várfogságra változtatta. Cs. azután hosszabb ideig külföldön tartózkodott. Visszatérve 1888 dec. a honvédmenház parancsnoka lett, mely állásától 1896. vált meg s azután haláláig Egerben tartózkodott. M. I.

2. *Cs. Jánosné*, l. *Zathureczky* (XIV. k.).

Csergheő *Géza*, genealogus és heraldikus, megh. Budapesten 1895 nov.

Cserhántó üzem, l. *Cser-erdő* (IV. k.).

Cserháti *Sándor* újabb művei: *A csalamádé termesztése, bevermelése és etetése* (erdélyi gazd. egyl. könyvk. vállalata, Kolozsvár 1893); *A dohány égésére befolyást gyakorló körülmények tanulmányozása* (Értekezések a természettud. köréből, Budapest 1894) *A gabonafélék termesztése* (u. o. 1895); *Talajismeret* (u. o. 1894); *Ujabb tapasztalatok a trágyázás köréből* (u. o. 1895 és 1897); *Az okszerü talajmüvelés alapelvei* (u. o. 1896); *A gyomok kártékonysága és az ellenük való védekezés* (erdélyi gazd. egyl. könyvk. vállalata, Kolozsvár 1899). A növénykisérleti állomás jelentéseiben foglalt munkásságáért 1897. az akadémia a Förster-jutalommal tüntette ki.

Cserivár, Temes vármegyében, Rékastól délre a Böge vagy Béga mellett feküdt. 1387—1459-ben a Kórógyi család birta. Később Nádasdi Ongor János Szoby Mihálynak, ez pedig 1507. Verbőczy Istvánnak, a hires jogtudósnak adta. Itt volt a szigoru ferencrendiek első kolostora s azért nevezték ezeket a régi magyarok cseri barátoknak. V. ö. *Csánki*, Magy. tört. földr. (II. k.). KAR.

Cserkaszi, orosz város, (1897) 29,620 lak.

Cserkéreg, l. *Cserhéj* (IV. k.).

Csermák *Jaroszláv*, cseh festő, szül. Prágában 1831., megh. Párisban 1878 ápr. 11. Tanult a prágai festészeti akadémián, Münchenben és Brüsszelben, hol első festménye A vándor tótok általános feltünést keltett. Cseh és délszláv motivumokat festett és többször beutazta a délszlávok lakta vidékeket. Leghiresebb képei: Zsiska és Prokop amint a bibliát olvassák; Tót énekes a prágai hidon; Zsidó temető Prágában; Tengeri halászok amint a bibliát olvassák; Jelenet a reformációból a fehérhegyi ütközet után, ezzel a brüsszeli kiállításon a nagy aranyérmet nyerte; A törökök hercegovinai leányokat rabságba hurcolnak, ezt a festményt a belga király 100,000 frankért a Palais Duval számára megvette; A husziták Naumburg előtt; A sebesült montenegrói; Hercegovinai rabok hazatérése; Montenegrói lányka a találkán. MARG.

Csermelyi *Sándor* megh. Budapesten 1896 szept.

Cserna *Vince*, kir. főügyész, megh. Debrecenben 1896 febr. 9.

Csernajev *Grigorjevics Mihály*, orosz tábornok, megh. 1898 aug. 16.

Csernátoni *Gyula* (alsó-csernátoni), irodalomtörténetiró (IV. k.), szül. 1858 nov. 3-án. 1892. kinevezték Beszterce-Naszód vármegye kir. tanfelügyelőjének. Újabb munkája: *Tótfalusi Kis Miklós* (1894). A Petőfi-Muzeum c. folyóiratban megjelent *Petőfi és az 50-es évek költői* c. tanulmánya. Mint tanár és tanfelügyelő közművelődési téren is jelentős munkásságot fejtett ki s az erdélyrészi magyar közművelődési egyesületnek 15 év óta jegyzője.

Csernátoni csonka torony, l. *Ika vára* (IX.k.).

Csernenka, város, l. *Grigoriopol* (VIII. k.).

Csernigov, orosz kormányzóság, (1897) 2.322,007 lak. A város 27,006 lak.

Csernits *Ignác*, szinigazgató, szül. Pécsen 1814 máj. 27., megh. Peggauban (Stiriában) 1896 jan. 25. Öt évtizeden át működött mint szinész és énekes, avagy mint szinigazgató Ausztriában és hazánk német szinpadjain (Pesten, Pozsonyban). Kitünően játszotta nevezetesen a Nestroy-féle komikus- és jellemszerepeket. 1866. a bécsi Carl-szinházhoz került. Alatta kezdték pályájukat Materna aszszony, Girardi, Millöcker, Tyrolt stb. M. L.

Csernomorez-expedició, l. *Tengeri tudományos expedíciók* (XVI. k. 91.).

Csernomori kozákok, l. *Kozákok* (X. k.).

Csernomorszk (Fekete-tenger melletti kerület), orosz-transzkaukázusi kormányzóság a Fekete-tenger partszegélyén és a Kaukázus déli lejtőjén. Határai ÉK-en Kuban, DK-en Kutaisz, terjedelme 7347 km², (1897) 54,228 orosz, cseh, német, román lak. Az eredeti cserkesz lakosság 1864. Törökországba vándorolt ki. A kormányzóság székhelye *Novorosszijszk* (VIII. k.).

Csernozem (orosz, a. m. fekete föld), az altalajnak lőszforma mállási terméke és vagy 6—10% szerves anyagot tartalmaz. Különösen Közép- és Dél-Oroszországban, Szibériában, valamint Dél-Amerika prairiejein, helyenként 7 m. vastag.

Csesznák *Benő*, cs. és kir. vezérőrnagy, a budapesti I. honvédkerület parancsnoka, szül.

Magyaródon (Zala) 1845 aug. 5-én. 1863. a tüzérhadapródiskola elvégzése után mint hadapród lépett a 14. huszárezredbe. 1865 jul. 16. az 1. huszárezredhez helyezték át. 1866 febr. 1-én hadnagygyá lépett elő s még ugyanazon évben a déli hadseregben részt vett az Olaszország elleni hadjáratban. A m. kir. honvédség felállítása után, 1870 jun. 26. a honvéd lovasság szabadságolt állományába lépett át; ugyanazon év nov. a honvéd gyalogság tényleges állományába helyezték át. 1871 máj. 1. főhadnagygyá lépett elő. Jun. 1. a 65., nov. 14. a 63., 1872 ápr. 1. pedig a 64. honvédszázlóaljhoz helyezték át. 1873 okt. a Ludovika-akadémia tanárává nevezték ki, mely állásában 1875 máj. 1. századossá lépett elő. A felsőbb tiszti tanfolyam és a bécsi cs. kir. hadi iskola elvégzése után 1879. az 58. és 1881 nov. 1. a 30. honvédszázlóaljhoz helyezték át. 1882 nov. 1. a Ludovika-akadémia tanárává, 1883 nov. 1. őrnagygyá, 1885 nov. 1. a 78. honvédszázlóalj parancsnokává, 1887 márc. 1. a kassai III. honvédkerület parancsnoksága segédtisztjévé, öt hónap mulva pedig a honvédelmi minisztérium ügyosztályvezetőjévé nevezték ki, melyet 1888 máj. 1. alezredessé, 1890 nov. 1. pedig ezredessé történt előléptetése követett. 1892 febr. a 23. honvéd gyalogezred, 1894 okt. 1. a 73. honvéd gyalogdandár, 1895 szept. 6. a Ludovika-akadémia parancsnoka lett. 1896 máj. 1. vezérőrnagygyá lépett elő. 1899 jun. 29. a budapesti I. honvédkerület parancsnokává nevezték ki. Cs. 1892 óta tulajdonosa a III. oszt. vaskorona-rendnek. M. L.

Csesznek (IV. k.) várát nem Gara Zsigmond építtette, mert a hires Garay család csak az 1392—1478. években birta Cs.-et, holott a vár, mint a Redei, másként *Csesznéky* család tulajdona már 1323. előtt fennállott. A Garay családnak Zsigmond nevü tagja nem is volt. KAR.

Csetátye máre, a *Verespatak* (XVI. k.) mellett levő Kirnik hegység kráteralaku kivájásainak, melyek csipkés sziklaperemeikkel váraknak látszanak, népies neve.

Csezmice, a mai Belovár-Körös vármegyében Belovár és Gerdjevác közt feküdt. Ez volt szülőhelye a hires Janus Pannonius költőnek s azért őt magyarosan *Csezmiceynek* hivták. Rokonai még a XVI. sz.-ban is Csezmicey nevet viseltek és körösmegyei tisztviselők voltak. A Cs. név hibás olvasásából támadt a mult században a *Cesinge* (IV. k.) név. KAR.

Csiby *Lőrinc* (ditrói), erdész, szül. Ditróban (Csík) 1849 aug. 6. Középiskolai tanulmányait Csík-Somlyón, Maros-Vásárhelyen és Székely-Udvarhelyen végezte s az érettségi vizsga letétele után 1870. a selmecbányai erd. akadémián az erdészeti, később az erdőmérnöki tanfolyam hallgatója lett s azokat végezve, 1874. lépett állami szolgálatba a besztercebányai m. kir. jószágigazgatóságnál. Az erdészeti oklevél megszerzése után 1878. mint erdőbecslő a pozsonyi kataszt. kerületbe rendeltetett ki. 1881. mint alerdőfelügyelő, a horvát-szlavon végvidéki erdők becslésénél alkalmaztatott; 1882. erdőrendezővé nevezték ki s u. o. mint egyik becslési osztály vezetője működött. 1883. a lugosi m. k. erdőigazgatósághoz helyezték át, hol az erdőrendezési osztályt önállóan vezette. 1887. erdőrendező erdőmesterré nevezték ki s az orsovai erdőhivatali kerület erdőrendezési ügyeit is rábizták. 1892. mint I. oszt. erdőmester a besztercebányai erdőrendezőség főnöke lett. 1895 okt. 22-én a selmecbányai erd. akadémián az erdőhasználattani stb. tanszék ellátásával bizták meg s 1897. ugyanehhez az intézethez m. kir. erdőtanácsossá s rendes erd. akad. tanárrá neveztetett ki. Tagja az erdészeti államvizsgáló bizottságnak. A millenniumi kiállítás erdészeti csoportjának rendezésénél tevékeny részt vett s az 1900. évi párisi nemzetközi kiállítás magyar erdészeti csoportbizottságába is kinevezték. Irodalmi munkássága az Erdészeti Lapokban megjelent önálló közleményekre s találmányainak, nevezeten *összeadó gépének*, több *delejtű nélküli szögrakónak, egyetemes felrakó műszerének* s *egyet. felrakó mérő műszerének* ismertetésére szoritkozik. Szécsi Zsigmond halála után ő irta e Lexikon erdészeti cikkeinek egy részét. V. ö. *Vadas*, A selmecb. erd. akad. történ. és ismert. (1896).

Csicsáky *Imre*, kat. áldozópap, egyházi iró és költő, szül. Bács-Almáson 1860 aug. 21. Középiskoláit Kalocsán, a teologiát u. o. és Budapesten végezte. Pappá szentelték 1883 jul. 1-én. Káplán volt Futtakon, 1884. Csekonics Endre gróf gyermekeinek nevelője, később plébános Zsombolyán és pápai t. kamarás. Már növendékpap korában foglalkozott irodalommal. Ez időbeli munkái a pesti növendékpapság Munkálataiban, a Magyar Koronában és a Religióban jelentek meg. Közölt értekezéseket, költeményeket stb. az E. Phil. Közlönyben, Fővárosi Lapokban, Magyar Államban, Magyar Szemlében, Kath. Hittud. Folyóiratban stb. Egy ideig a Voce della Verità olasz lap munkatársa is volt. Irodalmi munkássága elismeréséül a Szt.-István-társulat tudományi és irodalmi osztályának tagjává választotta. Önálló művei: *Alighieri Dante Divina Commedia művének harmadik része: A paradicsom* (Temesvár 1887); *Beatrice mint az egyház jelképe Dante Divina Commedia művében, jelesül a Purgatorio XXVIII—XXXI. énekeiben* (Budapest 1887); *Cs. költeményei és kisebb műfordításai* (spanyol, olasz, francia, angol, német költőkből és a szentirásból, Temesvár 1888); *Dante politikája* (Budapest 1888); *Dante bölcselete* (Temesvár 1888); *Dante ortodoxiája* (Budapest 1890); *Dante teologiája* (u. o. 1891); *Dante és Olaszország városai: Róma és Flórenc* (1891 és 1893); *Szent Konstancia életrajza* (Budapest 1891); *XIII. Leó pápa költeményei* (Temesvár 1894); Der heilige Vendelin. Ein Gedächtnissbüchlein für d. christliche Volk (Zsombolya 1898); *XIII. Leó pápának szüz Máriához irt költeményvirágai* (Temesvár 1898); *Imádkozzunk* (keresztény kat. imakönyv, Temesvár 1899, 2. kiad. Zsombolya 1899).

Csigajárat, l. *Fül* (VII. k.).

Csigla-mező, l. *Avar-székely kapcsolat.*

Csigolyaszú, l. *Pott-féle betegség.*

Csík *vármegye* (IV. k.) területe a legújabb adatok szerint 4493 km², lakóinak számát (1898) 126,700 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 1 rendezett tanácsu város, 9 nagy- és 54 kisközség. A szolgabirói

járások száma 4, a körjegyzőségeké 21. Puszta, telep és major van 77. A vármegye területén van 1 kórház 40 ágygyal; egész területén működik 20 orvos, 59 okl. bába és 11 gyógyszerész. Van 21 posta- és 22 táviróhivatal, ill. állomás. A vármegye területén fennáll 3 bank, 4 takarékpénztár és 6 szövetkezet, összesen 629,400 frt tőkével. Az összes tanintézetek száma 154, köztük 1 gimnázium, 2 különféle szakiskola, 1 tanítóképző intézet, 111 népiskola és 39 kisdedóvó. Mindezen intézeteket összesen 16,825 tanuló látogatta. TH—V.

1897 ápr. 4. nyilt meg a sepsiszentgyörgy – csíkszeredai vasút nagy ünnepélyességgel s 6 hónap mulva a csíkszereda–gyimesi határszéli vonal teljes csendben. A két vasút hossza 114 km. s 12 millió frt összegben államköltségen épült. A sepsiszentgyörgy—szeredai vonal állandóan az Olt folyó mentét követi s Tusnád fürdő körül szelid panorámákban gyönyörködteti az utast, mig a szereda–gyimesi vonal Szt.-Mihály állomástól kezdve a román határszélig állandóan festői, szebbnél-szebb változatokat mutat a merész bevágások, völgy-áthidalások és nagy arányu vashidak láncolatában. A közlekedés másik ága, vagyis a *kőutak* hálózata szintén fejlődött. Udvarhely vármegye a Székaszó völgyén 28 km. államköltségen épült kőúttal hozatott kapcsolatba Cs. gyergyai részeivel, Marostorda vármegye pedig O.-Toplicától Borszéken át állami úttal köttetett össze a gyergyó-tölgyesi járással, illetőleg Romániának a tölgyesi határvámnál végződő kitünő közútjával. Ezeken kivül ugy a törvényhatósági mint a vicinális utak hálózata fejlesztetett, ugy hogy a csikvármegyei kőutak ma az ország elsőrendü közlekedési erei, dacára azon nagy természeti akadályoknak, melyeket az épitésben le kellett küzdeni s melyek az évi fentartást ma már több mint 10,800 frtban szükségelik. A vármegye *közigazgatásában* anynyi változás történt, hogy a szeredai szolgabirósságnál még egy szolgabirói állás rendszeresitetett, a gyimesi vasúti végállomáshoz pedig egy szolgabirói kirendeltség állandósittatott különösen a határrendészeti ügyek ellátására, mig Cs.-Szeredában csendőr-szárnyparancsnokság és vasúti osztálymérnökség létesittetett.

Csík-Csatószeg, kisközség Csík vármegye alcsíki j-ban, (1891) 941 lak. A vármegye területén itt fejlődött ki legjobban a nemesített lótenyésztés. A hajdan *Urasfalvának* nevezett Szt.-Simonnal társközség.

Csík-Csicsó, kisközség Csík vármegye felcsíki j-ban, (1891) 1843 lak. Határában a Hargitahegy magas oldalán több kéngödör van, melyek gyógyhatásukkal évről-évre mind nagyobb számu vendéget hoznak össze a hargitai fürdőhöz.

Csík-Csobotfalva, kisközség Csík vármegye felcsíki j.-ban, (1891) 362 lak. Egyike a Taploca, Várdótfalva, Csomortán és Pálfalva községekből álló *Szt. Péter egyházmegyének*. E községek hagyomány szerint a Bálványos nevü nagy kiterjedésü havast fejedelmi adomány mellett azért birják, hogy a pünkösdi búcsura Csík-Somlyóra kijövő moldovai csángóságnak adjanak ingyenes szállást és ellátást. Ezt a kötelezettséget a legközelebbi időkig valóban teljesitették is.

Csík-Csomortán, kisközség Csík vármegye felcsíki j-ban, (1891) 579 lak. Egyik a régebb *Negyedfélmegye* név alatt ismeretes Delne, Pálfalva, Csobotfalva, Szt.-Lélek, Mindszent és Menaság községekből állott testületnek, mely nevezetesen a pricskei szorosnál teljesített nehéz szolgálatokért Báthory Kristóf fejedelemtől több havast kapott adományul, s azokat az utóbbi időkig közösen használták, most pedig hosszasabb pereskedés és kisérletezés után a modern birtokviszonyok miatt megosztották.

Csík-Delne, kisközség Csík vármegye felcsíki j-ban, (1891) 590 lak. Határában áll az u. n. *Szt.-János-templom*, mi a hozzáfüzött legenda mellett is arra mutat, hogy hajdan Csicsó községgel tett külön egyházközséget.

Csíki *Ernő*, zoologus, szül. Zsily-Vajdej-Vulkánon (Hunyad) 1875 okt. 22. Gimnáziumi tanulmányait Nagyszebenben végezte, majd a m. kir. állatorvosi akadémiát végezte Budapesten. 1897. a magyar nemzeti muzeum állattárához jutott asszisztensnek s ekkor mintegy 15,000 darabból álló rovargyüjteményét a nemzeti muzeumnak ajándékozta. 1898. gróf *Zichy Jenő* ázsiai expeditiójához csatlakozott, mint annak zoologusa s igy beutazta a Kaukázust, a Volga mentét, az Ural hegységet, Szibériát, Mongoliát s a Gobi sivatagon keresztül Khinába ment, mindenütt szorgalmasan gyüjtve a zoologiai tárgyakat, amelyek mindannyian a nemzeti muzeum birtokába jutottak. 1897 óta *Abafi Aigner* Lajos és *Jablonovsky* József társaságában szerkeszti a Rovartani Lapokat. Cikkei legnagyobbrészt a Coleopterologia körébe tartoznak s a Rovartani Lapokban jelentek meg.

Csík-Karcfalva, kisközség Csík vármegye felcsíki j-ban, (1981) 905 lak., országos és látogatott heti vásárokkal. Ez a vagyonos kisközség központja a Kődön felüli felcsíki részeknek, s fekvésénél foga a vasúti forgalom néhány évtized alatt városkává fejleszti.

Csikoj, a Szelenga mellékfolyója Transzbaikalia orosz-szibériai tartományban, a Jablonoj-hegység É-i lejtőjén ered, 78 km. hosszuságban határt alkot Khina között, 520 km. folyás után Novoszelengiszk fölött ömlik a Szelengába.

Csikóversenyek, igy nevezték hajdan ama futamokat, melyekben egy éves lovak is részt vettek. Manapság ez elnevezés ilyen értelemben már nem használatos, mert a versenyszabályok értelmében egy évesek semmiféle versenyben részt nem vehetnek.

Csikózabla (ném. Trense), a pótlovak idomítására s az újonclovak kiképzésére, a feszítő zablánál enyhébben ható Cs.-t alkalmazzák; ez utóbbit azonban a katonai szolgálatban mindig a feszítő zablával egyidejüleg kell használni; egyedül feszítő zablával csakis a lovardában szabad lovagolni, hogy a lovas a feszítő zabla hatásával megismerkedjék s a fiatal ló idomítása befejezésekor a zablaszárak hatására teljesen engedelmessé tétessék. A Cs. alkotó részei: a *csikófék*, melyet a ló fejére tesznek, a csikófék *pofaszíjai* s végre maga a *zabla*, melyet a ló szájába tesznek. A Cs. ónozott vasból készül a közepén hajlítható rúddal (a feszítő zabla rúdja a közepén nem hajlít-

ható); a zabla két végén karikák vannak, melyekbe a pofaszijak s a kantárszárak végei becsatoltatnak.

Csík-Szent-Lélek, kisközség Csík vármegye felcsíki j.-ban, (1891) 666 lak. Határában van az u. n. *Vereskép*, egy kezdetleges építésű kőoszlop, melyről a hagyomány azt tartja, hogy az 1694. Sántus keresztes királybiró vezetése alatt megvert tatárokon aratott győzelem emlékéül állították.

Csík-Vacsárcsi, kisközség Csík vármegye felcsíki j.-ban, (1891) 684 lak. Történeti sejtések szerint a magyarok bejövetele táján rabonbáni székhely. Később, 1406-tól kezdve hosszas időn át vármegyei központ.

Csiky-*család* (alsócsernátoni), régi székely református család, melynek fészke Háromszék Alsó-Csernáton községében van. A család tagjai már a Bethlen Gábor 1614-iki konskripciójában Alsó-Csernátonban ugy vannak fölvéve mint *lovasok* (primipilus család). E családból származik *Cs. Kálmán* (IV. k.), a fővárosi törvényhatósági bizottságnak, a budapesti ev. ref. egyházi tanácsnak és a főgimnáziumi igazgató-tanácsnak, valamint a szerzői jog védelmére alakított szakértői bizottságnak tagja, a IX. kerületi I. számu iskolaszék elnöke. A Pesti Naplónak hosszabb ideig munkatársa és vezércikkirója volt. Különálló munkái közül megjelent Verbőczy Tripartitumának fordítása, a Hármas könyv története (Budapest 1894); *Werbőczy István és Hármaskönyve* (Olcsó Könyvtár, u. o. 1898); *A magyar állam közigazgatási joga* (joghallgatók és szigorlók számára, 2 köt.); *Magyar alkotmánytan és jogi ismeretek* (tanítóképezdék számára, 6. kiad.); *Hazai alkotmány- és jogismeret alapvonalai* (polgári iskolák számára, 7. kiad. Mindkettő a közoktatási miniszter által jutalmazott mű); *Magyar alkotmánytan* (elemi iskolák számára, 7. kiad.). Fordítások: Cicero és barátai, Boissier Gastontól; A római birodalom képe, Thierry Amadétól (a m. tud. akadémia könyvkiadó vállalatában); Atala, Chateaubriandtól és Agricola élete, Tacitustól (mindkettő az Olcsó Könyvtárban). A Corpus Juris Hungariciban fordította a Mária Terézia, II. Lipót és I. Ferenc királyok törvényeit. — Ugyancsak e családból való *Cs. Lajos* (IV. k.). Újabb műve: *A vasárnap megünnepléséről* (Koszoru, Budapest 1896).

Csilizközi belvizlevezető társulat, alakult 1876. Győr székhelylyel, oly célból, hogy a Duna bal partján fekvő győrvármegyei Csilizközben hét községnek, u. m. Ballony, Medve, Szap, Nyárasd, Patas, Csiliz-Radvány és Kulcsod határában a dunai védőgátak mögött összegyülő belső vizeket a Dunába levezesse. A társulat keretébe 14,000 holdnyi érdekeltség tartozik. A belső vizek levezetésére 21,280 m. hosszu csatornahálózat és a szigetközi ármentesítő társulat tulajdonában levő kulcsodi zsilip szolgál. Újabban a zsilip mellé szivattyutelepet is létesitettek, mely a belvizeknek levezetését minden időben biztosítja. BGD.

Csillagászati évkönyvek (IV. k.). Az a körülmény, hogy a Nap parallaxisa, a precesszió, továbbá az aberráció és nutáció újabb kutatások alapján módositott értékei eltérnek a különböző Cs.-ben használt különféle régibb s elavult értékektől, már régebben megérlelte azt az elhatározást, hogy a Cs. adatai átszámittassanak. E célból 1896 máj. a Bureau des longitudes felhivására a Berliner Jahrbuch, a Connaissance des Temps, Nautical Almanac és az American Ephemeris igazgatói értekezletre jöttek össze Párisban és elhatározták, hogy a jövő századtól (1901-től) kezdve az összes Cs. egyforma alapértékeket használnak, még pedig az aberráció 20.″ 47, a nutáció 9.″ 21 és a Nap-parallaxis 8.80-nyi értékkel vétetett fel; a precessziót *Newcomb* állapította meg 1897. és pedig 1900-ra az általános precesszió 50.″ 2564, luniszoláris precesszió 50.″ 3708; 1950-re pedig 50.″ 2675 és 50.″ 3733 az értékek. Azonkivül a fundamentális álló csillagok katalogusát is — ugyancsak Newcomb feldolgozásában — egyöntetüen fogják közölni és 1098 csillagra kiterjeszteni. A *greenwichi* déllőnek általános elfogadása azonban még nem ment keresztül. LAKITS.

Csillagászati földrajz, l. *Földrajz* (VII. k.).

Csillagászati műszerek (IV. k. 174.). *Sextans.* Újabban Fleuriais szerkesztett egy *giroszkóp kollimátornak* elnevezett kis készüléket, mely a sextansra alkalmazva ugy a természetes, mint az eddig használt mesterséges horizontot nélkülözhetővé teszi. Lényegében egy kollimátorcső ez, melynek két végén egy-egy plankonvex lencse van és ezek közepén az optikai centrummal egy magasságban egy-egy horizontális vonás. A lencsék egymástól való távolsága egyenlő a gyútávolukkal. Az egyik lencsén még azonkivül ezen egyenessel párhuzamosan lefelé és fölfelé még öt-öt egyenes van, melyeknek egymástól való távola 10′. E cső egy a közepén levő csúcscsal egy tengelyre támaszkodik és mivel súlypontja a műszer alakjának alkalmas megválasztásánál fogva a támpont alá esik, mindig stabilis egyensúlyban van; a cső vertikális tengely körül forogható és a csúcs körül ingaszerü lengéseket is végezhet. A készülékkel az észlelés következőképen történik. A kollimátor ugy alkalmaztatik a sextans síkjára, hogy ennek vertikális állása mellett a kollimátor tengelye az észlelő távcső optikai tengelyébe esik és azon tengely, mely körül a kollimátor forog, a sextans síkjával parallel. Fújtató segélyével a kollimátorcső a vertikális tengely körül forgó mozgásba hozatik. Az észlelő a távcsőben látja tehát a kollimátor lencséjén levő vonalrendszert és az égi testet is, ha az alhidád kellő helyzetben van. A giroszkóp-kollimátornak gyors forgása folytán a csak időnkint (egy körülforgásnál kétszer) a távcső optikai tengelyébe eső vonalrendszert folytonosan látja és ha a kollimátor csakis horizontális síkban forogna, az égi testet a középső vonallal, mely ez esetben a horizontot helyettesiti, érintkezésbe hozza és a magasságmérés be van fejezve. Mivel azonban a kollimátor lengő mozgásokat is végez a csúcs körül, melyre támaszkodik, az égi test a vonalrendszer előtt fel- és lemenni látszik és akkor ugy segitünk magunkon, hogy az égi test szélső állásait a középvonalra redukáljuk, miután a vonalak távola ismeretes.

Csillag-év, l. *Év* (VI. k.).

Csimango (állat, Ibycter crotophagus M. Wied.), a sólyomfélékhez tartozó madárfaj, amely Dél-

Amerikában él. Piszkosfehér szinü, sötétebb foltokkal. 38—40 cm. nagy; mindenevő, leginkább azonban döggel táplálkozik.

Csimkent (Csemkent), az ilyen nevü kerület fő helye Orosz-Közép-Ázsia Szir-Darja tartományban, hadászatilag és kereskedelmileg fontos hely a Badamu és Kaskaratu folyócskák partján, számtalan öntözőcsatorna szeli virányos környékét; (1891) 8033 lakossal. A város közepén állott fellegvárát 1864. az oroszok lerombolták.

Csimszián (chimsyan), saját nyelvü indus nép Észak-Amerikában, Brit-Kolumbia partján, a Nasz és Skeena folyók között. Több törzsre oszlanak és valamint haida és tlinkit szomszédjaik, ők is művészi kő-, fa- és csontmunkájukról nevezetesek. A térítők nagy eredményt értek el közöttük. Duncan hittérítő vezérlete alatt sok Cs. 1887. a szomszéd Alaska félszigetre telepedett le, hol a Clarence-szoros mellett a gyorsan felvirágzó New-Metlahkatlah helységet alapitották. A Cs. összes száma 5000 lélek; Alaskában 1890-ben 951 lélek lakott.

Csinúk, északamerikai indus törzs, l. *Chinook* (IV. k.).

Csipkay *Károly*, közigazgatási biró, sz. Breznóbányán 1850 jul. 29. Miután a budapesti és a bécsi egyetemen elvégezte jogi tanulmányait, 1876. ügyvédi vizsgát tett. Ugyanabban az évben Radvánszky Antal báró mellett zólyom- és turócvármegyei főispáni titkár lett. 1878. Zólyom vármegye főjegyzőjének választották meg, 1883—1896. pedig a vármegye alispánja volt. 1896. a breznóbányai kerület szabadelvüpárti programmal megválasztotta képviselőnek. 1890 óta a zólyomi ág. ev. egyházmegye felügyelője. 1898 ápr. 21. kinevezték itélőbiróvá a közigazgatási birósághoz.

Csippevájok, l. *Indus* (IX. k.).

Csirkefa (állat), l. *Lepadidae*.

Csirmen, helység Drinápoly török kerületben, a Marica jobb partján, fellegvárral, 2000 lak., kik selyemtenyésztéssel foglalkoznak.

Csiroki, l. *Indus* (IX. k.).

Csitral (Chitral), 1. *város*, erősség és az ugyanily nevü fejedelemség székhelye 328 km.-nyire Szrinagartól a Cs. vagyis Kunar (amely a Kabulba, az Indus mellékfolyójába torkollik) mellett 1585 m.-nyi magasban, 3000 lak. A Nukszan, Tal vagy Lahori hágókon juthatni el hozzá. — 2. *Cs. fejedelemség*, a Kunar felső folyásánál a Hindu-kuh főlánca és Aszmar meg Dir kis fejedelemségek közt. Az egész fejedelemség csak a Kunar kiszélesedett völgyében épült 6 nagyobb faluból és számos apró tanyából áll, 150,000—200,000 erős, bátor lak. Az éghajlat olyanforma mint Kasmirban. Az európai gabonanemüek és gyümölcsök jól megteremnek rajta. A lakosság különböző jogu és rangu törzsekre oszlik. Cs. a legújabb időkig Kasmir hűbéruraságát ismerte el és oda évenként élő állatokból való adót fizetett. 1895. a helyzet megváltozott. Aman-ul-Mulk fejedelem 1892. meghalt; örököse idősebb fia, Nizam-al-Mulk volt, de ezt 1895. megölték; öcsese és örököse Umra pedig oroszbarátnak mutatkozott; az angolok Cs.-i őrségét, 460 embert, azonnal ostromzár alá fogta. Az angolok rögtön megtették az intézkedéseket az őrség fölmentésére. 30,000 teve és ökör vitte a fölmentő csapatok holmiját. Ezek ápr. 1. lépték át Cs. határát; ápr. 2. heves küzdelem után utat törtek maguknak a Malakand-hágón át és miután egy ellenséges csapatot ápr. 4. is szétkergettek, egy 500 főből álló csapatot küldtek ki, hogy az a 18,700 láb magas Lovari-hágón nyomuljon Cs. fővárosába; de mielőtt ez megérkezett volna rendeltetése helyére, Kelly ezredes Kasmir felől 650 emberével mindaddig járhatatlannak tartott úton a Cs.-i angol őrséget az ostrom alól fölmentette. Umra fejedelem ekkor az afgán khánhoz menekült; az angolok pedig a fejedelemséget megszállották és indiai birtokaikba kebelezték. 1897. Cs. tőszomszédságában, a vavaziri és az afrdii törzsek lakta hegyvidéken újra háboru tört ki, melyben Lockhart tábornok csak alig tudta magát védeni, Havelock-Allan tábornokot pedig orgyilkos ölte meg. V. ö. *Robertson*, G., Chitral (London 1895); *Petermann*, Geogr. Mittheilungen (1899, az ismertetések között az 50. old.); *Moonshee*, On Gilgit and Chitral (Proc. of Roy. Geogr. Soc. 1869, XIII.); *Thomson*, The Chitral campaign (London 1895); *Biddulph*, Tribes of the Hindoo Koosh (Kalkutta 1880); *Younghusband*, Indian frontier warfarce (London 1898); *Lionel* J., The Indian frontier war. (u. o. 1898). —zik.

Csittagong (Chittagong), az ugyanily nevü divizió (mintegy 20,000 km²) fővárosa Bengália brit-indiai főkormányzóságban, 363 km.-nyire Kalkuttától a Karnafuli partján, az É. sz. 20° 21′ 3″ és a K. h. 89° 32′ 44″ alatt, 19 km.-nyire a Bengáliai-öböl partjától, (1891) 24,069 lak., akik közt 16,753 mohammedánus. Bengáliának Kalkutta után ezen legfontosabb kikötője tulajdonképen falvak, bazárok, kertek halmaza, amelyek több km.-nyi hosszuságban huzódnak el a folyó mentén s a köztük elterülő mocsárok miatt egészségtelen éghajlatuak. A behozatal fő cikkei: só, fonó- és szövő-iparcikkek; a kivitelé: rizs, juta, gummi és tea.

Csiz kisközségnek *Csíz-Fürdő* néven keresett s jótékony hatásu fürdője van, melyben a betegek száma egy-egy fürdőidényben 800—1000-re is emelkedik; s vize nem egyedül kereskedelmi, hanem mint gyógyviz is forgalomban van.

Csjernobog (Černobog, cernyj bog a. m. fekete isten), az Elba és Odera közt lakó régi szlávok hagyománya szerint a legfelsőbb sötét istenség, a *bjelbog* (III. k.) ellentéte. Ijesztő, emberhez alig hasonló alakban ábrázolták. Igy nevezneк mai nap is több hegyet, melyek a régi időben bizonyára áldozati helyek voltak.

Csó (ang. chow), Kelet-Indiában az igazgyöngyök becslésére használt tapasztalati minőségmérték. A gyöngy értéke ugyanis a szépségén kivül nagyságától és súlyától függ; amikor tehát a hibás és nem tiszta szemeket kiválogatták, akkor a hibátlanokat ugy egy tömegben megmérik. *Bombayban* a súlyt tankokban (4·6655 g.) fejezik ki, azután e számot önmagával és 330-cal megszorozván, a szorzatot elosztják a megmért gyöngyök számával; a hányados neve lesz a csó. *Madraszban* a gyöngyök súlyát maundselinekben fejezik ki, azután e számot önmagával és

$^3/_4$-del szorozván, elosztják a szorzatot a gyöngyök számával s megkapják a csó számot. A bombayi csó ugy aránylik a madraszi csóhoz, mint 55 : 18; mert 1 tank = 12 maundselin.

Csólesz, indus törzs, l. *Choles.*

Csoma *József* újabb műve: *Abauj-Torna egyesült vármegyék monográfiája* (kiadja Abauj-Torna vármegye közönsége. I. köt. Abauj-Torna vármegye nemes családjai, Kassa 1898).

Csomag, l. *Pakk* (XIII. k.).

Csongrád *vármegye* (IV. k.) területe a legújabb adatok szerint 3414 km², lakóinak számát (1898) 285,800 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 2 szabad királyi város, 1 rendes tanácsu város, 14 nagy- és 2 kisközség. A szolgabirói járások száma 3, a körjegyzőségeké 1. Puszta, telep és major van 142. A vármegye (és a területén fekvő szabad királyi városok) területén van 7 kórház 467 ágygyal; egész területén működik 94 orvos, 222 okleveles bába és 38 gyógyszerész. Van 6·2 km. állami és 1687·9 km. törvényhatósági út, utóbbiak közül azonban 1355·5 km. kiépítetlen. A vasúti vonalak hossza 202·3 km., miből 144·7 km. állami vasút; a vasúti állomások száma 42. Van 19 posta- és 24 táviróhivatal, továbbá 432 távbeszélő hivatal, illetve állomás. A vármegye területén fenáll 5 bank, 12 takarékpénztár és 8 szövetkezet, összesen 2.910,700 forint tőkével. Az összes tanintézetek száma 266, köztük 1 hittani intézet, 3 gimnázium, 1 reáliskola, 15 különféle szakiskola, 1 tanitóképző intézet, 204 népiskola, 35 kisdedóvó, 4 emberbaráti jellegü intézet és 2 börtöniskola. Mindezen intézeteket összesen 45,782 tanuló látogatta. V. ö. *Zsilinszky* M., Cs. vármegye monográfiája (Budapest I. 1897, II. 1899). TH—V.

Csonk, l. *Meddőfa* (XII. k.).

Csonka mise, l. *Nagyhét.*

Csonka vágány. Az állomások vágányait használatuk és fekvésük szerint átmenő, átfutó, fő- és mellékvágánynak nevezzük. Ezek mindkét végükön váltók segélyével a szomszédos vágányokkal és igy közvetve a nyilt pályával is kapcsolatban állanak, a vonatok tehát rajtuk bármely oldalról érkeznek, áthaladhatnak. Vannak azonban olyan vágányok, amelyeknek csak egyik vége van bekapcsolva az állomás vágányhálózatába, azaz ezekre a vonatot illetve a kocsikat csak egyik oldalon lehet betolni. E vágányokat *Cs.-oknak* nevezzük. Használatuk szerint gurító, kihúzó stb. vágánynak neveztetnek. A *kihúzó vágány* szintén a vonatok rendezése céljából szükséges. Célja, hogy a többi állomási vágányok forgalmának zavarása nélkül lehessen egy hosszu kocsisort kihúzni és 3—4 vágányra szétosztani. Hogy a betolt kocsi a vágány hátsó végén a sinekről le ne bukhassék, a Cs.-ok végét a sinekre erősített talpfákkal és egy földküppal avagy rendszeres ütköző bakkal zárjuk be. L. még *Gurító vágány* (VIII. k.). D. S.

Csontosi *János,* bibliografus, szül. Eperjesen 1846 okt. 26. Miután szülővárosában elvégezte a gimnáziumot, az esztergomi egyházmegyében növendékpap lett és Nagyszombatban teologiát és bölcsészetet hallgatott. 1869. miséspappá szentelték. Miután egyideig káplánkodott, az evangelikus vallásra tért és elhagyta a papi pályát. 1875. nemzeti muzeumi könyvtári segédőr és a kézirattár vezetője lett. 1890. ettől az állásától megvált s azóta a budapestvidéki tankerületi főigazgatóságnál mint tollnok működik. Tudományos működése jórészt a magyarországi vonatkozásu középkori kéziratok, leginkább pedig a Korvin-kódexek bibliográfiai ismertetésére irányul. Nagy része volt az 1882-iki országos könyvkiállítás rendezésében. A magyar tudományos akadémia 1883. levelező tagjának választotta. Bibliográfiai cikkei az egyideig általa szerkesztett Magyar Könyvszemlében stb. jelentek meg. Müvei: *A Konstantinápolyból visszaérkezett Korvin-codexek bibliográfiai ismertetése* (Budapest 1877); *Ismeretlen magyar codex, herceg Lobkowitz Mór raudnici könyvtárában* (u. o. 1879); Auswärtige Bewegungen auf dem Gebiete der Corvina-Litteratur (u. o. 1879); *A budapesti országos könyvkiállítás latin kéziratai* (u. o. 1882); *Mátyás király és Beatrix királyné arcképei Korvin-codexekben* (u. o. 1889); *II. Ulászló királynak ajánlott ismeretlen latin kodex a konstantinápolyi Eszki-Szerajban* (u. o. 1889). Említésre méltó a Korvinákról irott monográfiája e Lexikon X. kötetében.

Csorba *Ferenc* miniszteri osztálytanácsossá lépett elő. 1899 febr. 19. megkapta a III. oszt. vaskorona-rendet.

Csorbai tó. A kassa-oderbergi vasút Csorba (IV. k.) állomásával fogaskerekü vasút köti össze. Megnyilt 1896 jul. 28. A Cs. jegét szerte-széjjel küldik az országba, sőt a külföldre is.

Csornoje More, a Fekete-tenger orosz neve.

Csortánovics *Pál,* szerb festő, szül. Ujvidéken 1830 febr. 6. Avramovics Demeter tanitványa, Rajacsics József patriárka támogatásával tanult, festett szentképeket és szerb történelmi festményeket. Nevezetesebbek: Jug Bogdán és fiai; A rigómezei csata; Lázár cár és családja; szerb uralkodók arcképei stb. Ő rendezte Strossmayer püspök képtárát. MARG.

Csőturbina, l. *Vizi kerék* (XVI. k.).

Csubinszky *Pál Platonovics,* orosz etnográfus, szül. Beriszpolban 1839., megh. Kijevben 1884. Kijevben végezte a jogot, Archangelben a statisztikai bizottság titkára volt és tagja az orosz földrajzi társaság által, nyugati Oroszország kutatására kiküldött bizottságnak. Tevékenységének eredményét következő művében tette közzé: Trudy etnograficseszko-statisztic seszkoj ekszpedicii o zapadno-ruszkij kraj (7 köt., Szt.-Pétervár 1872—1877). Müve, mely népirodalmi gyüjteményt, szokások jellemzését és statisztikát tartalmaz, igen fontos útmutató a kis-oroszok megismerésére.

Csuday *Jenő,* szül. Győrött 1852 szept. 11., ugyanitt végezte a főgimnáziumot és érettségi vizsga alapján 1871. a csorna-premontrei kanonokrendbe lépett s mint e rend növendéke a teologiát a győri nagyobb papnevelőben végezte, 1875 szept. 1. a szombathelyi kir. kat. főgimnáziumhoz rendes tanárrá nevezték ki, s u. o. okt. 2-án áldozópappá szenteltetett, 1883. a hazai és egyetemes történelem és földrajzból tanárvizsgálatot és 1889. ugyanezen szakokból doktori szigorlatot tett a budapesti tudományegyetemen,

1893. a magyar nemzeti múzeumban a könyvtári osztály segédőri állását foglalta el, 1894. a magyar történelem XVI—XVII. századra magántanárává képesíttetett. 1894. a VI. kerületi állami főreáliskola rendes tanárává neveztetett ki. Művei: *A honfoglalás kezdete és befejezése* (1884); *Zrínyiek a magyar történelemben 1566—1701.* (1884); *A magyarok történelme* (2 köt., 1891); *A honfoglalás éve* (1891); *A legújabb kor története* (I. köt., 1848—60., 1893, II. köt., 1860—71., 1895); *A magyarok történelme* (második bővített kiadás 1896). Ugyanezen művét német nyelven is kiadta 1898., fordította Darvai Mór dr. Azonkívül több tankönyv.

Csúd-tó (Csudszkoje Ozero), l. *Peipusz* (XIII. k.).

Csukcsok (v. csaucsu), ÉK-i Szibériában lakó népfaj. Életmódjuk szerint megkülönböztetünk nomád- v. iramszarvas-Cs.-at és letelepedett v. vadász és halász Cs.-at. Előbbiek a Bering-szoros, Indigirka folyó és Pensina-öböl között barangolnak. Az utóbbiak, kiket *namollónak* is neveznek, állandó lakhelye az Északi-Jegestenger és a Bering-szoros partja. Az összes Cs. száma 4000—5000, ezek közül 2000—2500-nak van állandó lakhelye. Hazájuk az u. n. Csukcs-félsziget, puszta, fanélküli terület. A Cs. általában középtermetűek, hajuk fekete, hosszu, merev fürtü, orruk finom szabásu, szemük vizszintes és nem kicsiny, hosszu szempillákkal, arccsontjuk előreálló, bőrük világos, kissé barna, a fiatal asszonyoknál éppen oly fehér v. rózsás, mint az európaiaknál. Noha testük és házuk tisztátlan, mégis igen jó egészségnek örvendenek. Ruházatuk iramszarvas vagy borjufóka bőre, esős időben vagy havazáskor belekből vagy gyapotból készült kabátot vesznek fel. Lábukra borjufóka-, rozmár- vagy medvebőrből készült talppal ellátott harisnyát húznak; fejüket fökötővel védik, ami fölé nagy hidegben még egy másodikat húznak. Élelmök hal, hús és főzelék. A letelepedett Cs. halászaton kivül vadásznak is rozmárokra, borju- és tengeri fókákra, sőt bálnákra. Rozmáragyarakkal kereskednek, melyekért az amerikaiak dohányt, pálinkát, lőport, ólmot, fegyvert stb. cserélnek be. Az oroszokkal, kikkel ezelőtt többször összeütköztek, csekély az érintkezésük. Társadalmi rendnek nyoma sincs közöttük; nem ismernek főnököket. Pogányok és magasabb lényekről nincs sejtelmük; vallásos fogalmaik, melyeket itt-ott faragványokon fejeznek ki (emberi alakok), nagyon határozatlanok. A Cs. fejletlen nyelve nem áll más népek nyelvével rokonságban, mint a szomszédságukban lakó korjákok és kamcsadalokéval. V. ö. *Krause*, Bevölkerungsverhältnisse d. Tschuktschenhalbinsel (Deutsche geogr. Blätter, Bréma 1883); *Radloff*, Über die Sprache der Tsch. (a szt.-pétervári akadémia Mémoires-jaiban, 1860).

Csumak (orosz), kisoroszországi ökrös fuvaros, különösen az ukrainai és podolini fuvarosok elnevezése, kik nagy társaságba egyesülve (artelek), minden tavaszszal egy főnök vezetése alatt a Fekete-tengerhez járnak, hogy onnét sót és szárított halat vigyenek, melylyel Oroszország belföldi lakóit ellátják. A népköltészetben a Cs.-dalok kiváló szerepet játszanak. V. ö. *Rudcsenko*, Cs.-népdalok (oroszul Kijev 1874).

Csupka *András*, jogtudós, tanár az eperjesi evangélikus kollégiumban, szül. Ránkon (Abaúj) 1797 dec. 23., megh. Eperjesen 1851 jul. 9. Tanult Eperjesen és Sáros-Patakon. Kollégiumi jogtanárrá 1822. választották és ebben a minőségben majdnem 30 évig működött nagy buzgósággal, sokáig ingyen, majd 200 váltó frt fizetés mellett, kitünő sikerrel, ugy hogy országos hirü jogtanár lett. 1850. sárosmegyei törvényszéki ülnöknek nevezték ki. HÖRK.

Csurgó (2., IV. k.) Somogy vármegyében sohasem volt a templomos lovagoké, hanem a János-lovagoké (1180—1326), akiknek itt rendházuk és Szent-Margit tiszteletére avatott egyházuk volt. A XV. sz. végén az auraniai perjelséggel volt egyesítve. V. ö. *Csánki*, Magyar történeti földrajz (II. 572, 577). A Cs.-i ref. gimnázium fennállásának századik évfordulóját 1899 szept. 14. ülték meg. KAR.

Csusszovája (a voguloknál *Szusa*), folyó Perm orosz kormányzóságban, az Ural Ny-i lejtőjén ered s 695 km. folyás után a Kamába torkollik. Rendkivül sebes folyása van.

Csusztatás, l. *Eregetés* és *Facsusztatás* (VI. k.).

Csúsztató ároK, a facsúsztató felső vége, mely sokszor 15—20 m. szélesre készül, hogy a fát könnyebben le lehessen hányni.

Cuadra (spanyol), Chilében és a spanyol Ny.-Indiákon használatos hosszuságmérték, amely 150 *varas*-ra van osztva s a hossza = 127·119 m. Argentinában és Paraguajban = 129·9 m.; 1862 óta Uruguajban is használják, ott azonban 100 varasra van osztva s hossza is kisebb = 84·9 m. Mint területmértéknek *C. cuadrada* = 73·788 aréal.

Cuatro (spanyol a. m. négy), boliviai ezüstpénz = $^1/_2$ peso vagy 4 real; csupán váltópénzül használatos, finomsága $^2/_3$, értéke = 1·89 korona. Verik feles darabokban is.

Cucheval-Clarigny (ejtsd: kusvál-klarinyi) *Fülöp Atanáz*, francia iró, szül. Cajaisban 1822 febr. 1. Az École normaleban és az École des chartesban tanult, az előbbinek könyvtárosa lett, később a St.-Geneviève-könyvtár konzervátora. 1845—56. munkatársa volt a Constitutionnel-nek, 1864—70. a Presse-nek, jelenleg a Revue des deux Mondes-nak. 1886. a politikai és moráltudományok akadémiájának tagja. Művei: Histoire de la presse en Angleterre et aux États-Unis (1857); Histoire de la constitution de 1852 (1869); L'équilibre européen après la guerre de 1870 (1871); Lord Beaconsfield et son temps (1880); L'instruction publique en France (1883); Les finances de l'Italie 1866—85 (1885); Essai sur l'amortissement et sur les emprunts d'États (1886); Les finances de la France 1870—91 (1890).

Cucujo (állat), l. *Kukujo* (XI. k.).

Cucumis prophetarum *L.* (növ.), l. *Próféta-uborka*.

Cudbear, l. *Orcein* (XIII. k.).

Cudowa, l. *Kudowa*.

Cuera, l. *Chur* (IV. k.).

Cug, l. *Légvonat* (XI. k.).

Cui *Cézár*, orosz zeneszerző, l. *Kuj*.

Cui prodest? (lat.) a. m. kinek használ? L. *Is fecit* (IX. k.).

Cukoradó (IV. k.). *Németországban* az 1896 máj. 27. törvény a cukor *fogyasztási adóját* 18-ról 20 márkára, a *vámot* pedig 36-ról 40 márkára emelte 100 kg.-onkent. Ugyanezen törvény a következő *termelési adókulcsot* állapította meg: minden 100 kg. nyers cukor netto súlya után tartozik a termelő gyár 0·10 márka adót fizetni, ha évi termelése nem haladja meg a 4 millió kg.-ot; 4—5 millió kg. közötti termelesnél 0·125 márkát és igy tovább minden millió kilogrammnyi üzemnövekedés 0·025 márkával növeli a 100 kg.-onként fizetendő termelési adókulcsot. Ha valamely gyár évi termelése felülmulja az évi átalányozásnál reá jutott kontingenst, akkor a kontingensen felüli többlet után a kiviteli jutalommal egyenlő termelési adót szed a kincstár. Ez a progressziv termelési adó akkor fizetendő, amikor a cukor a gyárat elhagyja. Az egyes gyárak által előállítható kontingenseket évről-évre ugy állapítják meg, hogy kiszámítják a 3 legutóbbi év alatt belföldi nyers anyagból előállított cukormennyiségeket s azután e 3 évi termelés átlagát engedelyezik a következő üzemi esztendőre kontingensül. Az egész Németország 1896—97. kontingense 17 millió métermázsa volt. A későbbi években a a kontingenst a szövetségtanács állapítja meg s jogában lesz a belföldi fogyasztás évi növekedésének kétszeres összegével emelni a termelés kontingensét. A cukorkivitel előmozdítása céljából a kincstár 100 kg.-onként *kiviteli jutalmul* (prémium) fizet: 1. nyers cukorért, amely legalább 90% cukrot tartalmaz, továbbá finomított cukorért, amely 90—98% cukrot tartalmaz 2·50 márkát; 2. kandiszért, továbbá fehér, kemény, teljes darabokban, hasábokban, kockákban, rudakban és süvegekben, vagy fehér és átlátszó, kemény kristályokban kivitt cukorért, ha legalább 99½% cukrot tartalmaz 3·55 márkát; 3. minden egyéb cukorfajtáért 3 márkát. Joga van azonban a szövetségtanácsnak ezeket a prémium-tételeket fölemelni vagy csökkenteni, ha a répacukrot kivivő többi európai államok a maguk prémiumtételeit fölemelik vagy leszállítják. Amikor azonban a szövetségtanács élni fog e jogával, akkor a C. akkora összeggel lesz leszállítandó, amekkorára felmegy a prémiumoknál megtakarítható összeg. A törvény célzata az, hogy a felesleges termelésnek elejét vegye, továbbá, hogy a kis és közép nagyságu üzemeket a nagy vállalatok ellen, meg a német cukoripart a külföldi verseny ellen védelmezve, anélkül azonban, hogy a birodalom egyéb bevételeiből nagyobb összegeket kelljen a cukorprémiumok fizetésére fordítani.

Franciaországban 1896 tavaszán a kormány törvényjavaslatot terjesztett a kamara elé, hogy a cukorkiviteli jutalmakat emeljék föl; minthogy azonban a kamarát akkor elnapolták, a törvényjavaslatból nem lett törvény. A kormány akkor, az 1896 jul. 26-iki rendelettel ideiglenesen ugy segített némileg a franciaországi cukortermelés bajain, hogy a beviteli cukorvámokat felemelte.

Oroszországban az 1895 nov. 20. törvény szerint miniszteri bizottság határozza meg évről-évre: 1. a belföldi fogyasztásra szükséges cukormennyiséget (1896—97-re 28 millió pud volt = 458½ millió kg.); 2. a kormány rendelkezésére készen tartandó cukor-készleteket (1896—97-ben 2½ millió pud = 40·95 millió kg.); 3. a belföldi piacokon a cukor maximális árát. A belső fogyasztásra szolgáló mennyiségek után pudonként 1·75 rubel fogyasztási adó fizetendő (= 1 kg.-ra 17·3 kr.), a gyárból ezenfelül kiszállítandó mennyiségekért még egyszer annyi adópótlék fizetendő. Ha a belföldi cukorpiacokon az árak a megállapított maximumon felül emelkednek, akkor a pénzügyminiszter által meghatározandó mennyiséget szabad rendelkezési készletből az egyenes adótétel mellett a piacra vinni. Minden egyes gyárnak szabad a gyáranként 60,000 pudban (= 982,800 kg.) megállapított kontingenst az egyszeres adótétel mellett piacra vinni; meg van azonban állapitva, hogy a termelésnek *a)* hány százalékát kell készletül fentartani (1895—96. = 10%); *b)* hány százalékát szabad az egyszeres adótétellel piacra vinni. Ha a belföldi fogyasztáson felüli mennyiségek kivitelre kerülnek, akkor ezek után semmi adó sem fizetendő. Hogyha azonban a kormány azt tapasztalná, hogy a kedvező külföldi árak a termelés fokozására ösztönöznék a termelést, akkor a kivitelre kerülő fölöslegeket is meg fogja adóztatni, hogy a túltermelésnek elejét vehesse. Ez a törvény igen kiméletlenül sujtja a túltermelést, amely Oroszországban a 90-es évek végén igen erős árcsökkenést idézett elő.

Magyarországban és egyidejüleg Ausztriában 1899 jan. 1. új cukorfogyasztási adó lépett életbe, amelyet hazánk 1898. XVII. t.-cikke állapít meg. E szerint az addigi cukorfogyasztási adók megszünvén, ez időtől fogva 100 kg. tiszta súly után cukorért 6 frt, cukorkákért 5 frt, kandirozott gyümölcsért 4 frt, csokoládé-gyártmányokért 3 frt 50 kr. fogyasztási adó fizetendő. Ez adó alól kivétetnek azok a cukormennyiségek, amelyek csokoládé, cukorka, kandirozott gyümölcs és cukrozott italok előállítására használtatván fel, oly helyekre szállíttatnak ki, amelyekre a szóban forgó törvénycikk határozatai nem terjednek ki; adómentesek továbbá a cukorminták. Az adót az a gyár, vagy szabad raktár tulajdonos fizeti, aki egy és ugyanazon átvevő részére 50 métermázsánál kisebb mennyiségben szolgáltatja ki az adó alá eső cukrot; ellenben 50 métermázsánál nagyobb szállítmányok után az átvevő tartozik az adót beszolgáltatni.

E törvénycikk rendelkezései azonban csak ideiglenesek voltak s már 1899 aug. 1. az 1899. XVIII. t.-c. lépett életbe, amely szerint 1. a répacukor és minden hasonnemü cukor (nádcukor) tekintet nélkül tisztaságára — az emberi élvezetre alkalmatlan szörp kivételével — métermázsánkénti tiszta súlya után 38 korona; 2. minden másnemü cukor pedig ugyancsak métermázsánkénti tiszta súlya után 6 korona fogyasztási adó alá esik. z. z.

Cukorkiviteli jutalom (cukor-prémium), két fajtája van, u. m. a *nyilvános* és a *rejtett* C.; mindkettőnek ugyanaz a célja és gazdasági következménye (l. *Kiviteli jutalom*, X. k.). Nyilvános a C., hogy ha a vámvonalon át külföldre kivitt cukormennyiségek után nyilvánosan kimondott tételek szerint fizetik a kivivő gyárosnak vagy kereskedőnek a cukorkiviteli jutalmat;

rejtett ellenben akkor, hogy ha fogyasztási adó visszatérítése címén nagyobb összeget fizet vissza a kincstár, mint amekkora adót az illető cukormennyiség után annak idején beszedett. Ez az utóbbi formája C. csak olyan esetekben fordulhat elő, amikor a cukorfogyasztási adót vagy *átalányozás* útján, vagy a cukor *nyersanyaga* szerint vetteti ki az adószedő kincstár s azután a gyártási technika fejlettsége mellett nagyobb mennyiségű cukrot lehet az adóköteles nyersanyagból előállítani, mint amekkorát az adóvisszatérítésnél egyenértékül megszab a törvény. Ily esetekben t. i. a kivitelnél visszafizetett összegek felülmulják az annak idején befizetett adótételeket. Rejtett cukorkiviteli jutalma van Franciaországnak, nyilvános cukorkiviteli jutalma pedig Német-, Orosz-, Olaszországnak, Belgiumnak, Ausztriának és Magyarországnak. Legelőször Ausztria és Magyarország (1889. XXIII. t.-c.) állapították meg a nyilvános cukorkiviteli jutalmat, amelynek mai tételei az 1899. XVIII. t.-c. szerint a következők: 1. ha a cukortartalom polarizációja legalább is 99·3%, akkor métermázsánként 4 korona 60 fillér; 2. ha a polarizáció ezen alul, de legalább is 90%, akkor 3 korona 20 fillér. A kiviteli jutalmak összege azonban a két államkincstár terhére 18 millió koronában van kontingentálva és ha a ténylegesen kifizetett jutalmak ezt a maximumot meghaladják, akkor a többletet a vámbelföldön dolgozó cukorgyárak termelésük arányában megtérítik a kincstáraknak. Ily módon a tényleges C. mintegy 60—80 fillérrel csökken. A C. eltörlése érdekében 1898. Brüsszelben nemzetközi vámértekezletet tartottak, a felmerült terv azonban meghiusult, mert Franciaország állítólagosan drágább termelési viszonyaira hivatkozva a rejtett jutalom eltörlését megtagadta. 1898 óta az amerikai Egyesült-Államok a *Dingley-tarifával*, 1899 óta pedig Kelet-India külön vámtarifával a kiviteli jutalmat élvező cukorra a jutalom összegével egyenlő pótvámot vetnek ki.

A C. hatása a vámkülföld fogyasztására kedvező, a vámbelföldére pedig káros. Így 1897-ről 1898-ra a cukrot éppen nem, vagy csak kis mértékben termelő- s cukorkiviteli jutalmat nem fizető államok fejenkénti cukorfogyasztása emelkedett, és pedig Angliáé 39·05 kg.-ról 41·42 kg.-ra, Svájcé 21·49-ről 23·64-re, Dániáé 21·59-ről 22·15-re, Svéd- és Norvégországé 15·06-ról 18·48-ra; ellenben a prémiummal nagyban termelő államok fogyasztása csökkent: Ausztriáé és Magyarországé 8·26 kg.-ról 8·09 kg.-ra, Franciaországé 14·90-ről 14·07-re, Németországé 14·05-ről 13·71-re, sőt az amerikai Egyesült-Államok fogyasztása pusztán azért, mert a Dingley-tarifával kiegyenlítette a prémiumot, 29·5 kg.-ról 26·9 kg.-ra csökkent. A C. szerfölött káros hatását igazolja az a tény, hogy napjainkban a finomított cukor sokkal olcsóbb Angliában, ahol éppen nem termelnek cukrot, mint p. nálunk, ahol nagy termelési fölösleg kerül még külföldi fogyasztásra is. z. z.

Culebra, sziget, l. *Kulebra.*

Culemborg, l. *Kuilenburg* (XI. k.).

Culmann *Károly,* német mérnök, a grafosztatikának, mint önálló tudományágnak megalapítója, szül. Bergzabernben 1821., meghalt Riessbachban (Zürich mellett) 1881 dec. 10. Matematikai irányu tanulmányainak alapját Metzben Poncelettől nyerte. A politechnikumot Karlsruheben elvégezvén, 1841. gyakorlatba lépett s hat évig a Fichtelgebirgen át épült szász-bajor vasútnál működött, ahol több nagyobb szabásu híd-építést vezetett. Ezután Angliába és Amerikába ment két évig tartó tanulmányútra. Tapasztalatait 1851—52. közli a Förster-féle Közlönyben s már ezen tanulmányi jelentésben igyekszik egyes komplikált szerkezetek teoriáját analitikus út helyett grafikusan megoldani. 1854. majdnem egyidejüleg hivják tanárnak a karlsruhei és a zürichi egyetemre. C. az utóbbit fogadja el, s Zürichben irja meg korszakalkotó művét, a Graphische Statik-ot (Zürich 1865, 2. kiad. 1875). Az új tudományág eleinte lassan foglalt tért, mert a megértésére szolgáló újabb geometriai elméletek kevéssé voltak ismeretesek. Lassanként azonban egyre több és több hídépítő-műhely alkalmazza C. eljárását a tervezéseknél s az ő tanítványai és tanársegédei közül is egyre többen lesznek különböző műegyetemeken az új tan lelkes hirdetői (köztük Ritter, Weyrauch, Harlacher, a magyar Kherndl budapesti és Tetmajer zürichi műegyetemi tanárok stb.). C. nemcsak a teoriát művelte kiváló eredménynyel, hanem a gyakorlat terén is működött, aminek Svájcon kivül kivált Romániában vannak maradandó emlékei. b. b.

Cumacea (állat), a rákfélék (Crustacea) egyik rendje, nyeletlen szemekkel, kis hátpaizsos fejtorral, mely a hátulsó 4—5 gyűrűt fedetlen hagyja. A testet alkotó szelvények közül 19-en végtagok vannak. A végtagok száma következő: két csáppár, egy felső állkapocspár tapogató nélkül, két alsó állkapocspár, két állkapcsi lábpár, hat torlábpár. A potrohlábak a nőstényeknél hiányzanak, a himeknél megvannak. Fajai tengeriek. d. j.

Cumberland-mártás, disznópecsenyéhez való hideg mártás, alkotó részei: ribiszke- v. málnaíz, mustár, só, citromhéj és bodzabogyó. Ha a mártást más hús mellé veszik, különösen ha hideg szárnyashoz, akkor a két utóbbi elmarad.

Cunard Steam Ship Company, gőzhajós társaság; nagy erőfeszítéseket tett, hogy a Compagnie Générale Transatlantique s a Hamburg—Amerika vonal gyorsgőzösei okozta verseny folytán elvesztett helyét a világforgalomban ismét visszanyerje. Ezért építette 1892. két, az időben legnagyobb és leggyorsabb gőzösét a világnak, a Campania-t és a Lucania-t. Az egész flotta áll 29 tengeri gőzösből, 1896-ban 123,040 brutto regisztertonnával.

Cunningham *Sándor,* angol tábornok, megh. Londonban 1893 nov. 28.

Cuny *Lajos,* német jogtudós, megh. Berlinben 1898 jul. 20.

Čuprija, város, l. *Csuprija* (IV. k.).

Cuprit, l. *Kuprit* (XI. k.).

Cuprum aluminatum, l. *Lapis* (XI. k.).

Curaçao (IV. k.). A lakosok száma 1896-ban 49,599 (21,914 férfi, 27,685 nő), a házasságkötéseké 391, a születéseké 1924 és a halálozásoké 1687 volt. Vallásfelekezetek 1895-ben 38,542 kat.,

6768 prot. és 809 izraelita. A kereskedelmi forgalom nem nagyon élénk. 1896. a forgalmat közvetítette 2321 hajó (1.487,000 t.). A behozatal értéke volt 2.962,000, a kivitelé 3.391,000 hollandi forint. A szigettel rendes összeköttetést tart fenn a hamburg-amerikai hajózó részvénytársaság, a Westindian-és Pacific Line,a Harrison PrinceLine, a németalföldi királyi nyugatindiai postahajózás, a Compagnie générale transatlantique és az amerikai Red D-Line.

Curcas (növ.), l. *Jatropha* (IX. k.).

Curel (ejtsd: kürel) *Ferenc,* francia drámairó, szül. Metzben 1854 jun. 10.; gazdag gyáros fia. Az École Centraleban végezte a mérnöki szakot. Első drámáiban merész problemáival tünt fel. Nevezetesebbek: L'envers d'une sainte (1892); Les fossiles (1892); L'invitée. Legjobb drámája, melyet 1897. a Théâtre Antoineban adtak elő: Le repas du lion társadalmi kérdéssel foglalkozik. L'Amour brode (1893) és La figurante (1896) darabjaival sikert még a kritikusok előtt sem aratott.

Curling (ejtsd: körling), skót játék, melyet télen a jégpályán játszanak és abban áll, hogy a játszók mindegyik pártja a 126 láb hosszu és 30 láb széles játéktéren a kitűzött helyre (tee) 30—50 font nehézségü gömbölyü követ csúsztat.

Currachee, l. *Karacsi* (X. k.).

Currie (ejtsd: körri) *Fülöp H. Wodehouse,* sir, angol diplomata, szül 1834-ben. 1854. belépett a külügyminisztériumba. 1878—80. Salisburynek magántitkára volt. 1882. helyettes, 1889. pedig államtitkár lett a külügyminisztériumban. 1893—1898. nagykövet volt Konstantinápolyban, 1898 óta Rómában működik. 1894. kinevezték a titkos tanács tagjává, 1899 jan. 1. pedig a peeri méltóságot nyerte el.

Currus (lat.) a. m. kocsi, részletesebben: 1. *C. arcuatus,* vászonnal bevont fedeles szekér, melyen különösen a flamen nevü papok jártak; 2. *C. falcatus,* a keleti népektől átvett hadi szekér, l. *Sarlós szekér* (XIV. k.); 3. *C. triumphalis,* l. *Diadalkocsi* (V. k.). L. M.

Curry powder, l. *Kurkuma* (XI. k.).

Curschmann *Károly Frigyes,* német dalszerző, szül. Berlinben 1805 jun. 21., megh. Langfuhrban (Danzig mellett) 1841 aug. 24. Jogászból lett zenészszé,Hauptmann és Spohr tanitványává. Operáját is adták (Abdul és Erinnieh), de könnyen énekelhető, zeneileg is mintaszerü, a szöveget mindig jellemző dalai tették nevét európai hirüvé.

Cursoria (állat), az egyenesszárnyu rovarok (Orthoptera) rendjének egyik csoportja, melynek lábai futásra alkalmazkodtak. Ide tartoznak a *fülbemászók* (Forficulidae),a *svábbogárfélék* (Blattidae).

Curtis, 1. *György Ticknor,* amerikai államjogi iró, megh. 1894 márc. 28.

2. *C. György Vilmos,* amerikai iró, meghalt New-Yorkban 1892 aug. 31.

Curtius *Ernő,* német régész és történetiró, megh. 1896 jul. 11. V. ö. *Köhler* U., Emlékbeszéd C.-ról (Berlin 1897).

Curzon (ejtsd: körsz'n) *György Nataniel,* angol államférfiu, Scarsdale lord legidősebb fia, szül. 1859. Etonban és Oxfordban nevelkedett. 1886. Lancashire egyik kerületében a képviselőházba választották, hol a konzervativ párttal szavazott és különösen a keleti kérdésben szólalt fel. 1891—1892-ig indiai helyettes államtitkár, 1895. pedig külügyi helyettes államtitkár lett. 1898 aug. 11. India alkirályának nevezték ki és Lord C. of Kedleston cimen peerré tették. Uj állását 1899 elején foglalta el. Néhány munkát is irt, mint: Russia in Central-Asia and the Anglo-Russian question (1889); Persia and the Persian question (1892, 2 köt.); Problems of the far east: Japan, Korea, China (1894, 2. kiad. 1896). Neje a chicagói «búzakirály»-nak, Leiter milliomosnak leánya. M. L.

Cusa, román fejedelem, l. *Cuza* (IV. k.).

Cuspinianus (voltakép *Spiesshammer*)*János,* német diplomata és tudós, szül. Schweinfurtban 1473., megh. Bécsben 1529 ápr. 19. Bécsben filozofiát és orvostudományokat tanult, ez utóbbiból doktorátust szerzett s ékesszólásával oly tekintélyre emelkedett, hogy 1500. egyetemi rektor, 1508. Celtes utódja lett a tanári széken. Miksa császár idejében császári tanácsos, tanácselnök stb. volt. Gyakran járt követségben Cseh- és Lengyelországban s 1514—26. 24-szer Magyarországban. Rendesen két nap alatt tette meg az utat Bécstől Budáig, sőt 1519 máj. 24—25. másfélnap alatt. Jó barátságban élt Bakócs Tamás esztergomi érsekkel s ketten főzték ki az 1515. évi kettős házasság tervét. Művei: Az 1515. évi fejedelmi találkozás leirása (németül, Bécs 1515, 16 levél); Ein auserlesene Chronica (Julius Caesartól V. Károlyig, Strassburg 1541); De turcorum origine (Antwerpen 1541). Kiadta Magyarország több térképét. II. Lászlót az ő követi fáradozásait egy-egy Korvin-kódexszel szokta volt jutalmazni. V. ö. bővebben C. krónikája előszavában *Gerbelius* Miklós és *Penck,* Arbeiten des geogr. Institutes der k. k. Universität Wien (IX.). Siremléke a bécsi Szt.-István-templomban van. M.

Cusus, ókori folyó Pannoniában, melyet a magyarázók különféle vizekkel azonositanak. Legtöbben a *Garamra* vonatkoztatják, mások a *Vágra, Ipolyra,* sőt a *Körösre* is.

Cutter (ang., ejtsd: kötter), Angliában és Amerikában egy ember számára való, egyfogatu, kicsiny, könnyü szán. L. még *Kutter* (XI. k.).

Cuxhaven, német község, (1895) 6208 lak. 1899. elkészült az uj kikötő.

Cwms (ejtsd: kumsz), Wales angol tartományban olyan szakadékos mély völgyek neve, melyekben legtöbbnyire tó is van.

Cyamocarcinus *Bittn.* (állat), az ivelt rákok (Cyclometopidae) családjába tartozó kövesült, rövidfarku tengeri ráknem. Egyetlen faja ismeretes csakis, a *C. angustifrons* Bittn., mely a budapesti Kis-Svábhegy felső-eocénkoru nummulitmeszében igen gyakori, ezenkivül még az északolaszországi montemagrei alsó-eocénkoru nummulitmészkőben fordul elő, de itt igen ritka. L. Lőrent.

Cyaneae Insulae, l. *Szimplegádok* (XVI. k.).

Cyanecula *Brehm* (állat), l. *Kékbegy* (X. k.).

Cyanocorax *Boie* (állat), a verébfélék rendjének hollófélék családjába tartozó madárnem, a fejével egyenlő hosszu egyenes csőrrel, igen rövid szárnyakkal, melyeknek 5-ik és 6-ik evezőtolla

a leghosszabb, hosszu kerekített farkkal. Közép- és Dél-Amerikában mintegy 15 faja él, melyeknél a kék az uralkodó szin, miért is ezeket *kékvarjaknak* is nevezik. D. J.

Cycladidae (állat), l. *Kagylók* (X. k.)

Cyclas *Brug.* (állat), a lemezkopoltyus lágytestüek osztályának Siphoniata rendjében a *Cycladidae*-család egyik neme, kis, vékony falú, kerek vagy tojásforma, íves, meglehetős egyenlő oldalu kagylókkal; kagylózárója 1—2 kis főfoggal, vagy fogak nélkül is egy hosszu, tarajszerü oldalfoggal; szifái elkülönültek. Az édes vizekben mindenütt tenyésző számos faja közül néhány hazánkban is él, mindannyi hímnős s csak kevés petét rak le, de ezek nem jutnak a külvilágba, hanem a belső kopoltyuk mellett fekvő költőzacskóba. Az élő fajok száma mintegy 60, mig a kihaltaké 40. Hazánkban gyakoribb fajok a *C. rivicola* Leach, *C. solida* Norm., *C. Draparnaldii* Cless., *C. cornea* Pfeiff., *C. lacustris* Müll. stb.

Cyclobranchiata (állat), az *elölkopoltyus haslábu lágytestüek* (Prosobranchiata) rendjének egyik alrendje, részarányos testtel, a láb és köpeny között fekvő, koszoruba rendeződött kopoltyulemezekkel; a fej mindkét oldalán egy-egy tapogatóval s ezeknek alapján egy-egy szemmel; a szájnyilás közelében baloldalt fekvő alfelnyilással. A him külső közösülő szerv nélkül. Fajai mindannyian a tengerekben élnek, növényevők, számuk mintegy 200 élő és ugyanannyi kihalt. Ezen alrendbe csak a *Patellidae* család tartozik a *Patella* L., *Lepeta* Gray és *Acmaea* Esch. nevezetesebb és gyakoribb nemekkel. A *Patella vulgata* L. fajt eszik. D. J.

Cyclocanthus (állat), l. *Xanthopsis.*

Cyclops-expedició, l. *Tengeri tudományos expedíciók* (XVI. k., 90. old.).

Cyclopterus *Art.* (állat), a tüskeparás halak rendjének *Gobiiformes* családjába tartozó halnem, rövid, vastag testtel; nyálkás, vastag bőrében helyenként csontpáncélokkal, nagy fejjel, rövid orral, kefefogas állkapcsokkal, fogatlan garattal. Első hátuszója csak hajlékony parás és a kifejlett példányoké a bőrbe sülyed vissza. Fajai az északi mérsékelt öv tengereiben élnek, melyek között gyakoribb a *C. lupus* L. ötszögletü testtel, minden oldalán 3—4 hosszsorban álló kúpforma csontkiemelkedéssel, háta leggyakrabban feketésszürke, hasa fehéres, himje az ivás idején élénk vörös foltos. Hossza 40—100 cm. Az északeurópai partokat lakja, májusban és juniusban ivik, himje a part fövényébe gödröt váj a peték számára s azokat szorgalmasan őrzi. A kibujt embriók a him testére szivják magukat. Tápláléka kis rákocskákból, lágytestüekből és elhalt halak husából kerül ki. Húsát nem eszik. D. J.

Cygnaeus *Frigyes*, finn-svéd tudós és költő, szül. 1807 ápr. 1. Tavastehus finn városban, megh. 1881 febr. 7. Az akkor még fennállott åboi egyetemet végezve, a történelem docense lett, majd 1854—67-ig a helsingforsi egyetemen a modern irodalom tanára. A negyvenes években (1843—1847) C. beutazta Olasz- és Franciaországot, Belgiumot és Németországot. Költeményeinek első kiadása 1845—46. jelent meg. Köztük a Fény és Árny (Ljus och skugga) c. sorozat, mely legtöbb figyelmet keltett. Többnyire külföldön szerzett benyomásairól ad számot bennök; a gyüjtemény legszebb darabjának az Erin har Sörg c. dalt tartják. Összegyüjtött költeményei között kiemelkednek a Fleming Kolos kora (Claes Femings tider) és a János herceg ifjusági álmai (Hertig Johans ungdomströmmar cimüek. Tudományos munkái közül nagy hatást keltett a Kalevala tragikai elemeiről szóló értekezés (Det tragiska elementet i Kalevala). A Népszerü értekezések (Afhandlingar i populära ämnen) c. sorozat II. füz. (Helsingfors 1853), melyben a Kullervo-epizód nagy szépségeit fejtegeti. VIKÁR.

Cygnidae (állat), l. *Hattyufélék* (VIII. k.).

Cyklades, l. *Kikladok* (X. k.).

Cymry, nép, l. *Wales* (XVI. k.).

Cynailurus (állat), l. *Gepard* (VII. k.).

Cynipidae (állat), l. *Gubacsdarázsok* (VII. k.).

Cynismus, l. *Cinikus* (IV. k.).

Cynomys (állat), l. *Prairie-kutya* (XIV. k.).

Cynophoria, l. *Cinofória* (IV. k.).

Cynthiana, város az északamerikai Kentucky állam Harrison grófságában, a Licking-river mellett, (1890) 3016 lak., hires versenypályával.

Cyprianus *Thascius Caecilius*, szent, l. *Ciprián* (IV. k.)

Cyprin (ásv.), l. *Vezuvián* (XVI. k.).

Cyprus, l. *Ciprus* (IV. k.)

Cyrenaica, l. *Kirenaika* (X. k.).

Cyrtometer, l. *Cirtometer.*

Cystoflagellata (állat), l. *Ostoros ázalékállatkák.*

Cystophora (állat), l. *Fókák* (VII. k.).

Cystopteris (növ.), l. *Hólyagharaszt* (IX. k.).

Cytheridae (állat), a kagylós rákok (Ostracoda) egyik családja, melynek fajai kevés kivétellel tengeriek. Hazánk édes vizeiből csupán a *Limnicythere* génusznak ismeretes pár faja.

Cytinaceae v. *Cytineae* (növ.), kétszikü, a Rafflesia-félékkel egyesített, majd tőlök különválasztott növénycsalád. Más növények gyökerein élősködik; klorofillumja nincs, gombatermetü; szára kurta, csak pikkely van rajta. A virágok is a pikkelyek tövében jelentkeznek vagy csak egyetlenegy szártetőző virága van. A dajkanövényben gyakran lepényalaku telepet fejleszt magának (v. ö. *Solms-Laubach*, Über den Thallus der Rafflesiaceen, Abhandlungen der Naturforschenden Gesellschaft zu Halle, 13. köt.). Virága leples, pároséltü v. egyivaros, leple csöves harangalaku, himje csöve nő. Gyümölcse külső termőből alakul, egyrekeszti, sokmagu bogyó. Ha a Rafflesia-félékkel a C.-t nem egyesitjük, egyetlen egy génusza marad, a Cytinus L.; de a C.-csoportot a *Rafflesianemüekre* (Rafflesieae, a Cytinussal) és Hydnoranemüekre (Hydnoreae, Hydnora Thunb., 8 faj Afrika D-i részén) is osztják. BORB.

Cyzicus, l. *Kizikosz* (X. k.).

Czabány *Izsák*, l. *Zabanius.*

Czakó *Adolf*, mérnök, müegyetemi tanár, szül. Pesten 1860. Müegyetemi tanulmányait itt és Zürichben végezte, mérnöki oklevelet a budapesti kir. József-müegyetemen szerzett, ahol aztán 1882-től 1885-ig a hídépitéstani tanszék mellett tanársegéd volt. 1885-től a magyar államvasutak igazgatóságának, 1887-től a közmunka- és közle-

kedési (később kereskedelmi) minisztériumnak hídszerkesztő osztályában működött; 1889—91. a zágrábi állami közúti Száva-híd építését vezette; 1893. mint miniszteri főmérnököt érte a meghivás a kir. József-műegyetemhez, ahol 1895-ig mint constructeur, ez évtől kezdve pedig mint az alkalmazott szilárdságtan nyilvános rendkivüli tanára működik. Irodalmi működésének javarésze bel- és külföldi szakfolyóiratokban jelentek meg, amelyek közül a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönyében 1887. megjelent, s a földnyomások elméletére vonatkozó művét az egyleti Hollán-díjjal tüntették ki. E Lexikonba a hídépítés és szerkezettan körébe vágó cikkek egy részét irta.

Czanyuga *József* meghalt Budapesten 1894 máj. 16.

Czartoryski *Ádám György* hercegnek egy leánya (*Izabella*, nőül ment Dzialinski János grófhoz) és két fia maradt. Az első *Witold* (szül. 1824 jun. 6., megh. 1865.), a második *László*, szül. 1828 jul. 3., megh. Párisban 1894 jun. 24. Apja halála után ő volt a lengyel arisztokrata-párt vezére az emigrációban. Első felesége Krisztina spanyol királyné lánya volt; második felesége Orléans Margit hercegnő. Ez utóbbi házasságból született *Ádám* herceg 1872 nov. 5.

Czasoslov (časoslov, szláv, ejtsd: csaszoszlov), a görög horologionnak (l. o.) megfelelő szláv kifejezés, a szláv papok ima- és szertartásos könyvének neve, a szlávok breviáriuma. A gör.-kat. szlávok Cz.-jai görögből fordittattak és cirill betükkel irottak v. nyomtattak, a róm. kat. szlávoké ellenben eredeti latin és glagolita betükkel vannak irva v. nyomtatva. Az első Cz. keletkezése körülbelül Methodus idejére tehető, azonban a XIV. sz.-beli Cz.-okból csak töredékek maradtak reánk (legrégibb a XII. sz.-ból).

Czech *Ferenc Hermann*, cseh piarista szerzetes, szül. Münchengrätzben 1788 szept. 20., megh. Nikolsburgban 1847 jul. 28. 1808. morva Leipnikban lépett a szerzetbe és a nikolsburgi gimnáziumban tanár lett, Kremsierben a bölcsészetet és a teológiát hallgatta. Felszentelése után a bécsi cs. kir. Theresianumban működött mint a bölcselet tanára, 1818. a bécsi cs. kir. siketnéma-intézethez hitoktatóul nevezték ki és ezen minőségében a siketnémák tanításának általánosítását törekedett elérni azáltal, hogy papokat és tanitókat vezetett be a tanitási módba s ezeknek akarta kötelességévé tenni, hogy a falukban elszórtan élő siketnémákat tanítsák. Irt egy munkát e célból Versinnlichte Denk- und Sprachlehre (1836). 1839-ben a cs. kir. képzőművészeti akadémia teologia tanára lett, de már következő évben le kellett mondania állásáról betegsége miatt; egy ideig Bécsben élt, azután Nikolsburgban telepedett le, hol az izr. siketnémák intézetét alapitotta.

Czekelius *Aurél* vezetése alatt készült a Ferenc-József-híd. 1896. megkapta a III. osztályu vaskorona-rendet. Az eskütéri híd ugyancsak az ő vezetése alatt épül. 1899 jul. 25. megkapta a miniszteri tanácsosi címet és jelleget.

Czelakowski, l. *Čelakovsky* (IV. k.).

Czernin-képtár (ejtsd: cser—), Czernin gróf palotájában, Bécsben, körülbelül 300 képet tartalmaz, legtöbbnyire németalföldi mesterek művei (Rubens, van Dyk, Ruisdael, Patter, Rembrandt, van Huysum és van der Meer).

Czerny *Vince*, német sebész, szül. Trautenauban 1842 nov. 19. Bécsben végezte tanulmányait és Billroth mellett asszisztens lett, 1871. Freiburgba a sebészet tanárának és a sebészeti klinika igazgatójának hívták meg. 1877. hasonló minőségben a heidelbergai egyetemre hívták meg. Nagy érdemei vannak az újabbkori sebészet terén, különösen a gégefőn, garatcsőn, gyomron és beleken, valamint a vesén és anyaméhen végzett radikális műtétek által a sebészeti tudományt fejlesztette. Művei: Über die Beziehungen der Chirurgie zu den Naturwissenschaften (Freiburg 1872); Beiträge zur operativen Chirurgie (Stuttgart 1878); társkiadója a Beiträge zur klinischen Chirurgie folyóiratnak (Tübinga 1884 óta).

Czerski *János*, a német-katolicizmus egyik alapítója, megh. Schneidemühlben 1893 dec. 22.

Czetz *János* Buenos-Ayresben élő honvédtábornok hazahozatalára s nyugdíjazására 1899 nyarán lépések történtek. A 77 éves Cz. azonban azt irta, hogy egészségi állapota miatt nem jöhet haza.

Czeyda *Ferenc*, cs. és kir. altábornagy, lovashadosztályparancsnok, szül. Kőhalomban (Nagy-Küküllő) 1843 nov. 21. Katonai tanulmányait a marburgi hadapród-intézetben kezdte meg, ahonnét 1859. a bécsújhelyi katonai akadémiába lépett át. 1863. hadnagygyá nevezték ki az 1. dragonyos-ezredben. 1864 nov. 18. magasabb illetményü hadnagygyá, 1866 máj. 11. főhadnagygyá lépett elő. 1866. az osztrák-porosz háboruban mint ezredsegédtiszt vett részt. A háboru után elvégezte a hadi iskolát, 1873 nov. 1-én 1. osztályu századossá lépett elő. 1874 nov. 1. a budapesti főhadparancsnoksághoz osztották be. 1876 nov. 1. a vezérkarhoz helyezték át. 1878 okt. 1. a csapatoknak az okkupált tartományokba való vasúti szállításánál működött közre; itt szerzett érdemeiért 1879 febr. 28. a katonai érdemkereszttel tüntették ki. A háboru után a sarajevói főhadparancsnoksághoz, 1880. pedig a bécsi főhadparancsnoksághoz osztották be. 1882 máj. 1. a vezérkar vasúti irodájába való áthelyeztetése alkalmával őrnagygyá nevezték ki. Ugyanazon év szept. 10. a 11. gyalloghadosztály, 1883 nov. 1. a lembergi lovashadosztály vezérkari főnökévé, 1885 máj. 1. pedig alezredessé nevezték ki. 1885 okt. 7. a 4. dragonyos-ezredhez osztották be szolgálattételre. 1886 jan. 1. a lovasság állományába helyezték át. 1888 máj. 1. ezredessé lépett elő. 1893 okt. 28. a harmadosztályu vaskorona-renddel tüntették ki. 1894 jan. 1. a bécsi 17. lovasdandár parancsnokává s még ugyanazon év máj. vezérőrnagygyá, 1897. a lembergi lovashadosztály parancsnokává és 1898 máj. 1. altábornagygyá nevezték ki. M. I.

Czibulka, 1. *Alfonz*, zeneszerző, az európai hírre jutott Stephanie-Gavotte szerzője, megh. Bécsben 1894 okt. 28.

2. *Cz. Hubert* lovag, cs. és kir. altábornagy, a budapesti 31. gyalloghadosztály parancsnoka. Katonai szolgálatát a 6. tüzérezredben kezdte meg. 1864. hadnagygyá, 1868 nov. 1. a 2. vártüzér zászlóaljban főhadnagygyá nevezték ki s

a vezérkarba osztották be. 1872 máj. 1. százados lett. Mint százados hosszabb ideig a 8. gyalogosztályhoz és az innsbrucki katonai parancsnoksághoz volt beosztva. Később őrnagygyá nevezték ki a vezérkarban. 1883 nov. 1. alezredes, 1887 máj. 1. ezredes lett. Mint alezredes és ezredes a prágai 8. hadtest vezérkari főnöke volt. 1892 nov. 1. vezérőrnagy és a budapesti 62. gyalogdandár parancsnoka lett. 1896. a budapesti 31. gyaloghadosztály élére állították s még ugyanazon év máj. 1. altábornagygyá léptették elő. Cz. tulajdonosa a Lipót-rend lovagkeresztjének, a III. osztályu vaskorona-rendnek a hadi dísztménnyel. M. I.

Czigler *Győző* 1896 jun. 6. megkapta a III. osztályu vaskorona-rendet.

Czigly *János*, miniszteri tanácsos, szül. Répce-Szt.-Györgyön (Vas) 1839 máj. 17., megh. Nauheimban 1899 máj. 25. Középiskolai tanulmányainak befejezése után a jogi pályára lépett, ügyvédi oklevelet nyert és mint gyakorló ügyvéd Budapesten működött. 1869 nov. 1. a magyar keleti vasút szolgálatába lépett titkári minőségben, hol 1872 jul. 22. főtitkárrá nevezték ki. A magy. kir. államvasutakhoz 1878 jan. 16. lépett át és az igazgatóság vezértitkárságának vezetésével bizatott meg. 1881 máj. 1. pénzügyi aligazgatóvá, 1884 ápr. 1. pedig igazgatóvá nevezték ki. 1886 jan. a magy. kir. államvasutak elnökének és az általános igazgatósági főosztály igazgatójának helyettesítésével bizatott meg. 1887. kapta a miniszteri osztálytanácsosi, 1889. pedig a miniszteri tanácsosi címet és jelleget. 1892 jan. 1. az igazgatóság általános igazgatási főosztályának I. helyettesévé rendeltetett ki a vezértitkárság, a jogügyi, továbbá az anyag- és leltárbeszerzési szakosztályok ügykörét illetőleg. 1898. a vasútügy terén szerzett kiváló érdemeiért a Lipót-rend lovagkeresztjével tüntettetett ki; tulajdonosa a szerb kir. Takovo-rend II. oszt. csillagos és a persa nap- és oroszlán-rend II. oszt. csillagos jelvényének.

Cziklay *Lajos*, hirlapiró, szül. Szegeden 1852 aug. 31. Középiskoláit Szegeden, Kecskeméten és Budapesten, jogi tanulmányait Budapesten, Kecskeméten, Debrecenben és Bécsben végezte. 1872. fogalmazó-gyakornok a belügyminisztériumban s még abban az évben t. fogalmazó a szegedi városi tanácsnál, hol 1875 végéig működött. 1876—78. birói s államvizsgát tett. Hirlapirói működését 1870. kezdte meg a szegedi Tiszavidéknél; később irt a Szegedi Hiradóba, Kecskeméti Lapokba tárcákat és költeményeket; 1873. a Szegedi Lapok munkatársa. Közben a Delejtű és Reform budapesti napilapokba irt történelmi tárgyu tárcákat. 1878. a Budapestnek munkatársa, amelynek szépirodalmi, később politikai rovatát vezette. 1880. a Képes Családi Lapok segédszerkesztője, 1881. a Magyar Állam belmunkatársa s heti mellékletének, a Szépirodalmi Kertnek szerkesztője. Élénk részt vett az újságirók egyesületi életműködésében. Igazgatósági tagja a magyarországi hirlapirók nyugdíjintézetének, igazgató gazdája a budapesti újságirók egyesületének s ugyszólván megalakitója az újságirók segitő alapjának s az azt kormányzó igazgató tanács, valamint 1899. az orsz. Pázmány-egyesület alelnöke. Az emlitett és a Magyarország és a Nagyvilág, Fővárosi Lapok, Pesti Hirlap, Budapesti Hirlap, M. Katholikus, M. Szemle (e két utóbbinak egy ideig segédszerkesztője) s más lapokban megjelent költeményein, történelmi tárcáin s egyéb cikkein kivül, önálló munkái: *Az iparosok a magyar törvénytárban* (Szeged 1873); *Dalbokréta* (költemények, Budapest 1873); *A betyár* (elbeszélés, u. o. 1879); *A török kozák* (elbeszélés, u. o. 1879, Piros könyvtár 19.); *A titokteljes gróf* (regény, u. o. 1879); *Az ördög cimborája* (regény 3 köt., u. o. 1879); *A gonosz asszony* (regény 2 köt., u. o. 1880); *Társalgó* (illemtan, u. o. 1883); *Felköszöntő* (u. o. 1883); *Divatos jellemek* (beszély, u. o. 1885); *Ne pletykálkodjunk* (versekben, u. o. 1890); *Marci és Miska* (u. o., 2. kiad. 1892); *Ugri Matyi* (u. o. 1893); *Katolikus hajadonok könyve* (Pozsony 1892, 2. kiad. Budapest 1895); *Üdülő órák* (u. o. 1895); *Órangyal* (u. o. 1896); *Rudolf-emlékalbum* (u. o. 1896, a legelőkelőbb magyar irók és művészek közreműködésével, hű tükre az évezredes ünnepet ült Magyarország irodalmának és művészetének); *Életképek* (elbeszélések, Sziklay Jánossal, Budapest 1899). V. ö. *Szinnyei* J., Magyar irók. Z—R.

Czimmermann *István*, hittérítő, megh. Zumbóban (Afrika) 1894. jan. 31.

Cziráky, 1. *Antal* gróf, főrend, szül. 1850 jul. 12., legidősb fia néhai *Cz. János* grófnak (IV. k.). Mint a lovasberényi hitbizomány birtokosa és tényleges kezelője, Fejér vármegye virilistája. Az aranykészlet ellenőrzésére kiküldött országos bizottság és a közgazdasági közlekedésügyi bizottság tagja. Főrendiházi jegyző.

2. *Cz. Béla* gróf, főrend, cs. és k. kamarás, a Teréz-akadémia m. kir. kormánybiztosa, az előbbinek öccse, szül. Lovasberényben (Fejér) 1852 máj. 23. Tanulmányait a piaristák budapesti főgimnáziumában mint magántanuló végezte, az érettségi vizsgát azonban ugyanott nyilvánosan tette le. A jogot Budapesten végezte és letette a jogtudományi, birói és államtudományi állami vizsgákat. 1872. az igazságügyi miniszteriumnál fogalmazógyakornok lett s ez idő alatt lépett a budapesti önkéntes tűzoltó-egyletbe, hol a szivattyus és mászó-vizsgákat letette. 1873. fogalmazói minőségben a belügyminiszteriumhoz helyeztetett át. 1874. Széchenyi Ödön gróffal és Follman Alajossal Konstantinápolyba ment tűzoltói intézmény létesítése céljából. Majd nagyobb keleti utazást tett. Ekkor megvált a megkezdett közpályától s Lovasberényben telepedett le. 1880. kamarás lett. 1882. a zalaegerszegi orsz. tűzoltószövetség közgyülése a szövetség elnökévé választotta. 1884. Fejér vármegye főispánjává nevezték ki. 1885. megkapta a v. b. t. tanácsosi méltóságot. Ifj. Szőgyény-Marich Lászlónak a kabinetbe lépése után a külügyminiszteriumba nevezték ki, hol 1891. osztályfőnök lett. 1895 nov. 9-én ideiglenes nyugalomba lépett, 1896 szept. 9. főudvarnagygyá nevezték ki.

3. *Cz. János* gróf (3., IV. k.) özvegye, szül. *Dezasse* Lujza grófnő megh. Budapesten 1899 jun. 6.

Czóbel *Minka* újabb művei: *Fehér dalok* (Budapest 1895); *A virradat dalai* (u. o. 1896).

Czobor *Béla* az 1896-iki ezredévi kiállítás történelmi csoportjának rendezésében fő szerepet vitt; ugyanakkor megkapta a III. osztályu vaskoronarendet. 1897 máj. 18. kinevezték a budapesti tudományos egyetemen a keresztény műarcheologia nyilvános rendkivüli tanárává. A magyar tudományos akadémia 1899 máj. 5. rendes tagjává választotta. Újabban megjelent művei: *A magyar szent korona és a koronázási jelvények* (népiratok, Budapest 1893); *Giovanni Battista de Rossi emlékezete* (u. o. 1896); *Magyarország történeti emlékei az ezredéves országos kiállításon* (1—6. füz. u. o. 1898, 7—8. füz., u. o. 1899).

Czógler *Alajos* megh. Budapesten 1893 nov. 22.

Czorda *Bódog*, a m. kir. kuria másodelnöke, szül. Szabadkán 1828 dec. 18. Atyja Cz. József, Szabadka sz. kir. város tanácsnoka volt. Tanulmányait Szabadkán, Pécsen és a pesti egyetemen végezte. 1848. ügyvédi oklevelet nyert, amikor is belépett a honvéd hadseregbe s végig küzdötte a szabadságharcot, melynek befejezése után besorozták a cs. kir. hadseregbe, s ezután egy évig szolgált Olaszországban. Innen mint szüleinek egyetlen gyermeke kiváltás útján szabadulván, ügyvédi gyakorlatot kezdett s időközben Szabadka város gazdasági jegyzőjeként, majd azután kizárólag magánügyvédként működött. 1860. mint politikailag gyanus magaviseletü egyént elfogták s Csehországba, Josefstadt várába vitték, ahonnan azonban 7 hét mulva az októberi diploma kibocsátása után szabadon bocsátották. 1861. Szabadka város főügyészévé és országgyülési képviselőjévé választotta. A provizórium behozatala után hivataláról lemondott s folytatta az ügyvédkedést. 1865—68-iki országgyülésnek tagja volt, közben 1867. a városi tisztujitáskor városi főbirónak választották s e hivatalát 1869 máj. végéig viselte, amikor a budapesti kir. itélőtábla birójává, majd 1876 ápr. kuriai biróvá neveztetett ki. 1889 jun. igazságügyi államtitkár, majd 1892 aug. a budapesti kir. itélőtábla elnöke lett. 1892 óta tagja a főrendiháznak. 1896-ban v. b. t. tanácsossá nevezték ki s ugyanazon évben a kolozsvári egyetem tiszteletbeli doktori címmel tüntette ki. VÁMBÉRY.

Czuczor *Gergely*. A Brázay-féle házat (Budapest, Muzeum-körut), melyben Cz. meghalt, az akadémia indítványára a tulajdonos 1896. emléktáblával jelölte meg. Az emléktábla ünnepélyes leleplezése 1896 okt. 5. volt. A tábla tervezetét *Czigler* Győző, a költő féldomborművü mellképét *Szécsi* Antal készitette.

D.

Dacha, délafrikai vad kender, mit a kafferek, hottentoták és busmánok tisztán vagy dohánynyal keverve szivnak.

Dachau, bajor város, (1895) 4257 lak.

Dácia (IV. k.). Az ide vonatkozó irodalmat a következőkben állitottuk össze:

Mommsen Tivadar, Corpus Inscriptionum Latinorum, consilio et auctoritate Academiae litterarum regiae Borussiae editum, III. köt. 1. 2. rész, Berlin 1873, IV.: u. a., Ephemeris epigraphica Corporis Inscriptionum Latinorum supplementum, Roma és Berlin, II. kötetétől foglalkozik D.-val; u. a., Römische Geschichte, főleg V. kötet; u. a., Römische Staatsverwaltung, most szerkeszti Hirschfeld Domaszewszky Alfréd társaságában a Corpus Inscriptionum Latinorum köteteihez a supplementumokat. — Ravennatis (anonymi) Cosmographia et Guidonis geographica, M. Pinder és Parthey, Berlin 1860. VIII. 28., 32., 188—189., 202—205. l.; Lajard Félix, Mémoire sur deux bas-reliefs mithrasques qui ont été découverts en Transylvanie, Páris 1840, IV. s nagy monográfiája a Mithra-emlékekről; Köleséri Sámuel de Kereske, Auraria Romano-Dacica iterum edita curis Joannis Seiverth, Pozsony és Kassa 1780, az első kiadás Nagyszeben 1717. — Goos Károly, Studien zur Geographie und Geschichte des Traianischen Daciens. Programm des ev. Gymnasium in Schässburg, Segesvár 1873—74, külön lenyomat Nagyszeben 1874, ismertetve Ortvay F. Archeologiai Értesitő IX. köt. 1875, 245—249; Schwicker H., Ungarische Lloyd, 1875, 46. sz.; Untersuchungen über die Innenverhältnisse des Traianischen Daciens, Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, 1874, 107—166. — Torma József, A rómaiaknak a Tudos világ előtt eddigelő esméretlen nyomdokaik Belső Szolnok vármegyében. Német Társalkodó, Kolozsvár 1831, 14., 15., 16., 17., 18. sz. — Torma Károly, D. felosztása a rómaiak alatt, Erdélyi muzeumegylet Évkönyve, II. köt., 1863. évf. 108—114. Tizenkét római felirat D.-ból, u. o. 129—134. Adalék északnyugati D. föld- és helyiratához, magyar tudományos akadémia Évkönyvei, XI. köt. 2 darabja, Pest 1863. Római feliratok Erdélyből, Archaeologiai Közlemények, III. köt., 141—150. l., u. o. 1863, V. köt. 13—28. l., VI. köt. 1866. évf. 145—150. Neue Zuschriften aus Dacien, Archeol.-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich 1879, III. Bd. Heft 2. 86—122 l. Revidirte m. neue Zuschriften zu Corpus Inscript. Latin. III. Dacia, u. o. 1881, IV. köt. I. és II. füz. 1—13. l. különlenyomat. Zuschriften aus Dacia, Moesia superior und Pannonia inferior, u. o. VI. köt. 1881. Ueber einige dacische Inschriften, Mittheilungen der k. k. Central-Comiss., Bécs 1865, X. köt. XC—CII. l. Az alsó-ilosvai római tábor s műem.ékei, Erdélyi muzeumegyleti Évkönyv 1866. III. köt. 16—67. A szamosújvári római fürdőkről, magyar orvosok és természetvizsgálók, Pest 1864. évf. 77—84. l. Adalékok D. föld- és helyrajzához, Archaeol. Értesitő 1880. Adalék Sarmisegetusa és Aquin feliratához, u. o. 1874, VIII. 135—140. l. A limes dacicus felső része, Budapest 1880, 6 fametszettel és 1 térképpel. — Dirauer, Beyträge zur einer kritischen Geschichte Traians, Lipcse 1868, Teubner B. G., besonderer Abdruck aus den Untersuchungen zur röm. Kaisergeschichte I. köt. — Hampel József, Római éremlelet Mező-Bándon, Archaeol. Értesitő 1873. VII. 26—27. Máramarosvármegyei aranylelet, u. o. 1886. évf. 29. l. — Tocilescu Grigoriu G., Inschriften aus Rumänien, Archaeologepigr. Mittheilungen, III. köt. 40—46., u. a. VIII. köt. 1—34. lapjain, u. a. XI. köt. 1. füzetében Neue Inschriften aus Dobrudscha, u. o. XIV. évf. Dacia inainte de Romani, Annalel Societatei academice Romane, Tom. X. Sectiunea II. Revista pentru istorie archaeologie si filologi, Bukarest 1883, II. köt. — Vass József, Erdély a rómaiak alatt, Kolozsvár 1863; u. a., Hunyadvármegyei régiségbarátok. Erdélyi Muzeum. A kolozsvári Magyar Futár melléklete 1856. évf. 16. sz. 127—130. l. — Ackner Mihály János, Várhely im Jahre 1832. Benigni und Neugeboren, Transsilvania, periodische Zeitschrift für Landeskunde, Nagyszeben 1833, I. évf. 264—285., II. köt. 222—285. Reiseberichte über einen Theil der südlichen Karpathen aus dem Jahre 1838, Archiv des Vereins für Siebenbürgischen Landeskunde, I. köt. 2 füz. 1845. évf. 8—33. l. u. o. Beitrag zur Archeologie Siebenbürgens, 3 füz., 1845 5—44. l. Die römischen Alterthümer und deutschen Burgen im Siebenbürg. Jahrbuch

der k. k. Central-Commission, Bécs 1856, I. köt. 3—41. l., különlenyomat 1857, VIII. Die Colonien und militärischen Standlager der Römer in Dacien, u. o. II. köt. 1857, 65—100. l., különlenyomat 1857. Decennal-Aufrechnungen der archäologischen Funde in Siebenbürgen vom Jahre 1845—55.. Mittheilungen der k. k. Central-Commission, Bécs 1856, 85—87, 93—103, 126—132, 153—158. l. és számos más közlemény; u. a. és Müller Frigyes, Die römischen Inschriften in Dacien, u. o. 1865, VIII. r. — Arneth József, Archäologische Analekte, Sitzungsberichte der kaiserl. Akademie d. Wissenschaft, VI. köt. 1851, 280—283, 307—309., XI. köt. 1853, 308—16. és I—II. tab., XII. köt. 1854, 696. l., XL. köt. 343—50, 351—53, 356—81, 359, 362—4. l., Über einen Fund von Gold. Monumenten in der Walachei, Sitzungsberichte, 1848, 42—45, 86—89. l. — Roessler E. Róbert, Das vorrömische Dacien, Sitzungsberichte der phil.-histor. Classe der kaiserl. Akademie, Bécs 1864. XLV. köt., külön lenyomat Zur Geschichte der unteren Donauländer, u. o. 1864. Romanische Studien, Lipcse 1871. — Romer Flóris, A rómaiak határvédelmi erődítményeiről Magyarországon és Erdélyben, A magyar orvosok és természetvizsgálók munkálatai, X. köt. Pest 1864, XI. köt. 1865, Pozsony 150—51. l. — Neugebauer, Dacien, Brassó 1851. — Katancsich, Peutingeriana tabula, Itineraria ex bibliotheco caesarea Vindobonensi, 1825. — Müller Konrád dr., Die Weltkarte des Castorius genannt die Peutingerische Tafel. — Hirschfeld, Untersuchungen zur römischen Verwaltungsgeschichte, Berlin 1877; u. a. és Bendorf Ottó, Epigraphische Nachlese zur Corpus Inscript. Latin., Vol. III. Sitzungsberichte der wissensch. Akademie, Bécs 1874 és Vorläufiger Bericht über eine archäologisch-epigraphische Reise in Dacien, Mittheilungen d. k. k. Central-Commission, 1873, XVIII. 328—386. — Schuchardt, Wälle und Chausseen in südlichen und östlichen Dacien, Archäol.-epigr. Mittheilungen, Jahrg. IX. 1885, 2. füz. 202—232. — Hunfalvi Pál, Magyarország etnográfiája, Budapest 1876, elvontan vonatkozásokat D. népéletére 70—74, 80—86, 91—94, 103, 105, 106, 109, 123—124, 129—130, 134, 145—147, 172—173, 192—195., Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat évkönyvei. — Aschbach József, Über Trajans steinerne Donaubrücke, Mittheilungen d. k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, Bécs 1858, III. köt. 197—220. l.; u. a., Die britannischen Auxiliartruppen in den römischen Donauländern, Jahrbuch für vaterländische Geschichte, u. o. I. évf. 1861, 249—51, 252, 266—67, 268, 270. l. — Becker, Marquardt, Mommsen, Handbuch der römischen Alterthümer, I—IV. köt., helyenként D.-ra vonatkozva. — Scharbergi Bedáus József, Abbildung von zwei alten Mosaiken, welche vom Jahre 1823 zu Várhely im Hunyader Comitate endeckt worden, Nagyszeben és Brassó 1825, IV. — Lukács Béla, A batezi pogány temetkező, Archaeol. Értesítő 1879. évf. 1. sz. 14—19. l. — A botesi és korabiai bányagyarmat, u. o. 9. sz. 350—355. l. Lapok úti tárcámból, IV. Egy római kastrom, Kolozsvári Közlöny 1866. évf. 133. sz. 544. l., tárca. — Finály Henrik, Az erdélyi bányákból került viasztáblák és az ősrómai folyóirás. Az erdélyi muzeumegylet Évkönyvei I. köt. Kolozsvár 1861, 75—88. l. Archaeologiai kirándulás Vajda-Hunyadra és környékére u. o. 1863, II. köt. 135—141. Római nyomok Erdély északnyugati részén, u. o. III. köt. 1866, 5—9. l. Descriptis nummorum antiquorum inter rudera municipii, Apulensis mense septembris anni 1867 erutorum, u. o. VI. 1873, 24—41. Új római feliratok Erdélyből, Erdélyi muzeum, u. o. IV. k. 1877, 144—147. l. A krasznai aranyrudak, Erdélyi muzeumegylet kiadványa, u. o. 1888, V. — Kenner Frigyes, Beiträge zu einer Chronik der archäologischen Funde in der österreichen Monarchie, XXIV. köt., egészen 1866-ig. — Kőváry László, Erdély földe ritkaságai, Kolozsvár 1853. Erdély történelme, I. köt. 1—21. l. Erdély régiségei. — Kurz Antal, Várfalva, Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde, Brassó 1843. évf. 40. sz. 304—306. és Várfalva nach brieflicher Mittheilung des hochgeboren Herrn Grafen Josef Kemény v. Gyerőmonostor v. A. K. u. o. 44. sz. 333—335. Dacien im neunten Jahrhundert. Nach Guido v. Ravenna, einem geographischen Schriftsteller desselben Jahrhunderts, Kurz, Magazin, 1844, I. köt. 2 füz. 358—379. l. Salinae oder Thorda, Transsilvania, Beibl. zum Siebenbürger Boten, Nagyszeben 1850, 1. sz. 4. l., 2. sz. 7—8. l., 3. sz. 10. l. — Irebon Lauriann A., Die Eintheilung des alten Daciens, Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der kaiserl. Akademie der Wissenschaften, V. köt. Bécs, 1850, 549—555. l., oláh fordítás Bukarest 1860; Lukán László, Az erdélyi nemes fémbányászat jelene és jövője, Budapest, Athenaeum 1879, 1—74, bevezető részében. — Lazius Wolfgangi Commentariorum reipublicae Romanae in exteris provinciis bello aequintis constituae, libri dudecim, Basel 1551 és 1591, Majna melletti Frankfurt 1598, Antwerpen 1898, elszórtan számos D.-i feliratot tartalmaz. — Mannert Konrád, Res Traiani imperatoris ad Danubium gestae, Nürnberg, 1790, VIII. r. Geographie der Griechen und Römer, Nürnberg 1795, IV. köt. 172—214. lapjain, II. kiad. u. o. és Lipcse 1799—1825, VIII. r. IV. köt. 188—223. l. Tabula itineraria Peutingeriana, Lipcse 1824, ívr. Segmenta VII., VII., VIII.; Újfalusi Péchi Mihály, Bemerkungen über die unlängst vorgefundenen alten römischen Ruinen bei Gredistye, Siebenbürgische Provinzialblätter, Nagyszeben 1805, I. köt. 249—252 l. — Szamosközy (Zamozius) István, Analecta lapidum vetustorum et nonnularum in Dacia antiquitatum, Padova 1593, VIII. L. és Lazius Commentariuma, függelékeül 1898, Majna m. Frankfurt. — Boleszny Antal orsovai plébános közleményei a délvidékre, Turn Severin, Orsova, Mehádia, Maraum vidékére vonatkozólag a temesvári történelmi régészeti társulat közlönyében elszórva. — Böhm Lénárt közleményei Fehértemplom és Orsova környékére ugyancsak a történelmi régészeti tárlat Ertesitőjében Temesváron és az Archäol.-epigraphische Mittheilungen (Bécs) hasábjain. — Téglás Gábor, Tanulmányok a rómaiak D.-i aranybányászatáról, Értekezések a történelmi tudományok köréből, XIV. köt. 1889, IV. sz. Székfoglaló értekezés. Az örvidék és topográfiája 1—61. l., egy térképpel. A tanulmányok folytatása. Az aranybányászat etnográfiai és administrácionális szervezete D.-ban, Értekezések XV. köt. 1891. 1. sz. 1—99. l. A rómaiak bányászata Boicán és Budán, Arch. Értesítő 1885, 1. füz. 16—20. l. Die Lage von Blandiana, Archäol.-epigr. Mitth. 1890. Inschriften aus Dacien, u. o. IX 1885. évf. 237—245. l. Hol feküdt Blandiana? Földrajzi Közlemények 1890. évf. Újabb feliratok az erdélyi aranyvidékről, Erdélyi muzeumegylet 1888. évf. 3. füz. A római bányászok temetkezési módja D.-ban, Dévai főreáliskola értesítője 1891—92, 1—13. l. Ampelum, mint D. bányahatósági központja, Erdélyi muzeumegylet kiadványai 1888, 4. füz. 1—22. l. Külön lenyomatban is. A rómaiak aranybányászatának örvidéke D.-ban, Földr. Közl. 1890. évf. VII. füz. A kőrösbányai bányászszobrok és Hunyadvármegyei történeti és régészeti társulat II. évkönyve, 1884, szerk. Kun Róbert. Újabb adalékok D. föld- és helyiratához. Földr. Közl. 1891. évf. II. füz. 65—86. l. Újabb adalékok D. felirattárához, Erdélyi muzeumegylet kiadványai, 1887. évf. 1—37. l. 127 felirat külön is megjelent. D. őskori aranybányászatának forgalmi összeköttetései, Földr. Közl. 1892. évf. VI. füz. 65—92. l.: Korábia római bányászata és kettős sírmezeje Zalathna mellett, Archeol. Közlemények 1890. évf. 1—49. l. 43 rajzzal. Külön is megjelent. Őskori nemes fémbányászatunk némely adalékai, Erdélyi muzeumegylet 1887, 4. füz. 1—39. l. Külön lenyomat. A rómaiak márványbányászata Bukován, valamint Prehisztorikus kő-, vas- és aranybányász-eszközök, Archaeol. Közl. XIII. köt. A rómaiak kőfejtése Torda közelében, Arch. Ért. 1889, 2. füz. 289—295. l. 4 rajz. Számos idevágó cikk, u. o. és Földr. Közlöny. Krasznai aranyrudak, Erdélyi muzeumegylet kiadványai 1888. évf. V. füz. Prähistorische Bergwerkzeuge in Dacien, Oesterreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen, 1888. Bergmannische Grabdenkmäler. Die Verwaltung des römischen Bergwesens in Dacien, u. o. 1892; u. a. és Király Pál, Neue Inschriften aus Dacien, Archäol.-epigr. Mittheil. 1883. évf. 52—55. l., u. o. XIII. évf. 1890, 2 füz. 192—189. — Király Pál, Sarmizegetusa, Athenaeum kiadása. A veceli kasztrum. A dévai főreáliskola Értesítője 1889—90. évről. Marcus Ulpius Trajanus dák háborui, 1888. Századok nov.-dec. füzetei. Gyulafehérvár története, I. köt. Apulum, Gyulafehérvár az ókorban. Gyulafehérvár szabad királyi város kiadása, Kolozsvár 1892, 1—432. l. Sarmizegetusa. Vázlat az ifjuság részére, A dévai magyar királyi állami főreáliskola értesítője 1885—86. A Sarmizegetusai Mithraeum. Archaeol. Közlemények, 1886, IV. 1—129. l. I—XXII. tábla illusztrációival. Számos dolgozata a Hunyadvármegyei történelmi és régészeti társulat évkönyveiben jelent meg. Apulum. Alsófehérvármegyei történelmi és régészeti társulat 1889. Évkönyve 1—52-ig, külön lenyomatban is megjelent. P. Aelius Theime feliratai, Hunyadvármegyei történelmi és régészeti társulat 1887. évf. 1888. évkönyv V. köt. 40—50. l. Adalékok Mithra kultuszához, u. a. évkönyv 1889—90, VI. köt. 36—70. l. D. nyugati határa és határvédelme, u. o. 84—103. l. — Bellori (Gio Pietro), Colonna Traiana novamente desegnata et intagliata da Pietro Santi Bartoli, coll'esposizione latina d'Alfonso Ciaccone, Róma 1672. Újabb kiadása Carlo Fea előszavával, u. o. 1813, ívrét. — Reinach Salamon, La colonne Traiane. — Fabretti (Raphael és Casparus), De columna Traiani Syntagma, Róma 1683, ívrét, új kiad. 1690. — Frochner, La colonne Trajane, kis kiad. Páris 1865. La colonne Trajane d'après le surmontage exécuté à Rome en 1861—62, planches imprimées en couleur avec texte, u. o. 1872—74, I. köt., I—IV. köt. rajz. — Bielz Albert, Dakische Tetradrachmen, Archiv des Vereins für siebenb.

Landeskunde, 1873, 453—468. — Kiepert Rikárd, Die Ruinen von Sarmizegetusa, Zeitschr. der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin 1872, 263—268. l. — Kuun Géza dr. megnyitó beszéde. Hunyadvármegyei történelmi és régészeti társulat Évkönyve II. köt.-ben 1884, a sarmizegetusai Mithraeum feliratához magyarázat. Az 1883—84. évi III. Évkönyvben elnöki megnyitója a dák nyelv maradványait értelmezte. — Tomaschek, Les restes de la langue dace és Miscelle aus der alten Geographie, Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien, XVIII. 1867, 706, 709—710. — Kiepert H., Historisch-geografischer Atlas der alten Welt. — Borovszky Soma, A dákok, Alsófehérvármegyei történelmi és régészeti társumészettudományi társulat Évkönyvei, Gyulafehérvár I—V. Évkönyv. Hunyadvármegyei történelmi és régészeti társulat Évkönyvei 1880-tól, I—V. szerk. Kun Róbert, VI-tól 1890. Mailand Oszkár. — Cserni Béla, Apulumi maradványok, Alsófehérvármegyei történelmi, régészeti és természettudományi társulat Évkönyve, 1892. 3—33 l. Az apulumi fürdő, u. o. IV. Évkönyve. — Millecker Bódog, A római uralom délmagyarországi emlékei, Történelmi és régészeti társulat, 1893. évf., külön lenyomatban. Számos más cikk több Versec és környékéről; Goos, Die römische Lagerstadt Apulum, 1878; Jung Gyula, Grundriss der Geographie von Italien und des Orbis Romanus, 1897; Fasten der Provinz Dacien, 1894. TÉGLÁS GÁBOR.

Dactylopora *Lam.* (állat). A gyöklábuak (Rhizopoda) osztályán belül, a *Foraminiferák* rendjében a *Dactyloporidae* Zitt. családjába tartozó véglény (Protozoa). Vastag, meszes héjat választanak el, amely porcellánnemű, henger- v. hordóalaku, belül üres, mindkét végén nyilt. A héj maga egymásra helyezett gyűrűkből áll. Az eocén kortól kezdve napjainkig élnek. LŐRENT.

Daday *Jenő*, 1893 jan. 19. a m. kir. természettudományi társulattól *Cypridicola n. gen. n. sp. egy új kerekesféreg* című munkájával pályadíjat nyert; 1898 máj. a magyar nemzeti muzeum állattárához őrnek nevezték ki; 1899 máj. 5. a m. tud. akadémia *A magyarországi kagylósrákok magánrajza* című munkáját a Vitéz-féle pályadíjjal jutalmazta. Újabban megjelent nagyobb munkái és dolgozatai: *A magyarországi tavak halainak természetes tápláléka* (62 rajzzal, 1897); Die freilebenden Süsswasser-Nematoden Ungarns (4 rajzzal, 1897); Mikroskopische Süsswasserthiere aus Ceylon (55 rajzzal, 1898). Részt vett A Balaton tudományos tanulmányozásának eredménye című mű II. kötetének első részében megjelent állattani részlet feldolgozásában, megirta a fonálférgeket, kerekes férgeket, rákféléket, atkákat és összeállította a lágytestűek és halak jegyzékét. Ezeken kivül több kisebb tudományos irányu, szakszerű dolgozatot is irt.

Daedala, Zeusnak és Herának közös ünnepe Beociában, melyben a két istenségnek nászát jelképesen ábrázolták. Hera istenasszony szobrát menyasszonyruhában, fényes körmenetben felvitték a Kithaeron hegyére, ahol aztán Zeusnak egy bikát, Herának pedig egy tehenet áldoztak. Később megkülönböztették a *kisebb* és a *nagyobb* D.-kat. Az előbbieket a plateabeliek minden 7 évben egy Alalkomenae melletti szent berekben ünnepelték, még pedig oly módon, hogy minden egyes alkalommal egy tölgyet vágtak ki és belőle őseredeti formáju Hera-képet (ξόανον) faragtak. Ezzel ellentétben a nagyobb D.-k alkalmával, melyeket az összes beociabeliek minden 60 évben ünnepeltek, nem egy ilyen faszobor készült, hanem 14, melyek közül egy-egy a 14 szövetséges városnak szólt. A városok küldöttei ezeket a szobrokat sorshuzás útján megállapított sorrendben a Kithaeron hegyére vitték és ott az ünnepelt istenségek tiszteletére bemutatott áldozat alkalmával megégették. L. M.

Daempf *Sándor*, jogtudós, szül. Pécsett 1852 márc. 5. A jogot a budapesti egyetemen végezte s 1875. nyert doktori diplomát, ugyanazon évben pécsi jogtanár, 1878. budapesti egyetemi magántanár lett. Majd ügyvédeskedett. 1887. a pécsi kamara ügyésze s egyúttal Pécs városa tiszti főügyésze lett. 1891. a pécsi királyi itélőtáblához nevezték ki biróul. Munkái: *A magánjog és tárgya* (Pécs 1877); *Előadói vélemény a felebbvitelről a sommás eljárásban című törvényterezetről* (u. o. 1890); *A holtkézi törvény Magyarországon* (u. o. 1891).

Dafnin (daphnin), $C_{15}H_{19}O_9+2H_2O$. A glikozidák csoportjába tartozó szénvegyület, mely a *Daphne alpina* kérgében található; op. 200°. A D. izomer az *eszkulinnel* (aesculin), mely a lógesztenye kérgében fordul elő. Utóbbi apró tűkben kristályosodik és 205°-on olvad meg. NU.

Dag *(Dagr*, a. m. nappal) a skandináv mitologia alakja, Doglingrnak, az ázok egyikének, és Nótt-nak, az éjszaka istennőjének fia. Skínfaxi (a. m. fényes sörényü) nevü lován a föld körül lovagolva nappali fényt áraszt.

Dagadószegy, l. *Hús* (IX. k. 491. old.).

Dagana (Daghana), a francia Szenegal gyarmat ilyen nevü kerületének főhelye a Szenegal balpartján, szép kertek és ültetvények közepette, erőddel, 5275 lak.

Dag-Hamamlar, l. *Coury-les-Bains.*

Dágisztan, orosz tartomány, (1897) 586,636 lak.

Daguet *Sándor*, svájci történetiró, megh. Couvetben (Neuchâtel kanton) 1894 máj. 21.

Dahemit, robbanószer, mely ammoniumnitrátból, káliumnitrátból és naftalinból áll. Az *A*-D. viszont antimonnitrátból, káliumbikromátból és naftalinból áll.

Dahlgren, 1. *Erich Vilmos*, svéd földrajzi iró és bibliografus, szül. Stockholmban 1848 jun. 7. Tanulmányai befejezésével a stockholmi könyvtárban kapott állást és 1893. a svéd akadémia könyvtárosa lett. Az upsalai egyetem 1893. tiszteletbeli doktorrá avatta. 1881—94-ig az Ymer c. földrajzi folyóiratot szerkesztette. Önálló művei: Bidrag till Nordens äldsta kartografi (Stockholm 1892); Kongolandets upptäcktshistoria (1887); Exposé sommaire des voyages faits par des explorateurs suédois au XIXe siècle (a IV. nemzetközi földrajzi kongresszusnak Compte Rendujében). *Nordenskjöld* útleirásában is volt része, szintugy *Hedin* S. műveinek sajtó alá rendezésében. 1897. kiadta a Stockholm, Sveriges hufvudstad című hivatalos jellegü munkát (Stockholm, 2 köt.). Újabban a svéd irodalom új termékeiről is ad ki évi jegyzéket. M. L.

2. *D. Frigyes Ágost*, svéd iró, megh. Stockholmban 1895 febr. 16.

Dahlhausen, porosz falu, (1895) 6257 lak.

Dahlin a. m. inulin (IX. k.).

Dahme, porosz város, (1895) 5592 lak.

Dahn *Félix* (IV. k.) német történetbuvár és költő újabb munkái: Julian der Abtrünnige (regény, 5. kiad. 1893); Chlodovech (történelmi regény, 1—5. kiad. 1895); Vom Chiemgau (regény, 1896); Ebroin (regény, 1—5. kiad. 1897); Die

Könige der Germanen (VIII. köt.); Die Franken unter d. Karolingern (II. és III. rész 1899); Odhin vigasza (északföldi regény a XI. sz.-ból, fordította *Csáky* Albinné, Bolza Anna grófnő (Olcsó könyvtár, Budapest 1898).

Dahome (IV. k.) mint francia birtok a Joruba és Togo közt terül el. 1897. a Togo felőli határa a következőképen jelöltetett ki. A Ny. h. 1° 32′ alatt a Bayol szigettől D-re indul ki; e sziget előtt K-nek fordul és a Mono folyó lagunájának középső csatornáját követi az É. sz. 7°-ig; innen kezdve a Ny. h. 1° 32′ alatti délkört követi egészen az É. sz. 9° 10′-ig és azután Ny-nak fordul. A franciák kormányzására 1897-ben 1.735,000 frankot fordítottak.

Dainippon, l. *Nipon* (XIII. k.).

Dajkáskodó béka, l. *Alytes*.

Dakalieh (Dakhalieh, Dachalieh), alsó-egyiptomi tartomány a Nilus-delta damiettai ága, a Bahr Muisz, a Menszaleh-tó és a Bahr Szanz-el-Hagar (tanitai ág) között, 2061 km² területtel, (1897) 736,708 lak., akik közt 14,624 nomád és 2408 idegen. A tartomány felszine egészen sik, jól öntözött és igen termékeny. Fővárosa Manszurah.

Dak-Gari, négykerekü külön postakocsi Brit-Indiában, melyen ülés nincs, hanem pamlag, amelyre fekhetnek. Régente ez volt a fő közlekedési eszköz, a vasút kiépitése óta csomagok gyors szállitására használják.

Dakota (IV. k.). 1889. D. két államra, É-i és D-i D.-ra osztatott; a kettő közt a választó vonal az É. sz. 45° 47′ alatti kör; amannak területe 184,382, emezé 204,947 km², lakosaik száma 1891-ben 182,719 (nem számitva 7759 indust), illetőleg 328,808 (és 19,696 indus) volt. *É.-D.* lakói közt volt 81,348 külföldön született (8943 Németországban, 34,216 Skandináviában és 23,045 Brit-Amerikában). 1896. a lakosok számát 225,000-re becsülték. A termés volt 1896-ban 21·5 mill. hl. buza, 3·1 mill. zab, 232,204 hl. kukorica, 1·8 mill. hl. burgonya. *Dél-D.* lakói közt 90,843 született a külföldön (18,188 Németországban, 31,372 Skandináviában, 12,674 Oroszországban és Lengyelhonban). 1896. a lakosok számát 332,000-re becsülték. A termés volt 1896-ban 10·3 mill. hl. buza, 4·3 mill. kukorica, 896,306 hl. rozs és 1·4 mill. hl. burgonya. Mindkét államban házi állat volt kerek számban 600,000 szarvasmarha, 400,000 sertés, 2—200,000 ló és juh. D.-D.-ban 1893. bányásztak 4 mill. dollár értékben aranyat és 181,000 dollár értékben ezüstöt. V. ö. *Hagerty*, The Territory of D.; *Aberdeen*, D. South (1889).

Daktiliomantia v. *dactylomantia* (gör., a. m. ujjal való jóslás), az ókori jóslásnak egy neme, mely abból állott, hogy egy bizonyos szertartások mellett megszentelt gyürüt fonálra függesztve olyan egyénnek adtak a kezébe, a kinek haja köröskörül rövidre volt nyirva, kezeiben a varázserejünek vélt vasfüvet tartotta s a fonálra akasztott gyürüt egy kerek tábla felett vagy kerek edényben forgatta. A tábla peremén vagy az edény szélén betük voltak és abban a sorrendben amint fonálon ingadozó gyürü őket érintette, válaszszá alakultak a felvetett kérdésre. L. M.

Daktilologia v. *daktilonomia* (gör., a. m. ujjon való számitás), a számvetésnek egyik legrégibb neme, amelyet nemcsak a számtani oktatásnál, hanem a közönséges életben is használtak. Azon alapult, hogy az egyes ujjaknak aszerint, amint kiterjesztették, bevonták és begörbitették, különböző számértéket tulajdonitottak. A D.-t a régi magyar iskolákban is használták. V. ö. *Cantor*, Vorlesungen über die Geschichte der Mathematik, I. k. (Lipcse 1887). L. M.

Dalavadia, középkori tartomány Irországban. Ezen a néven egészen a XII. sz. végéig szerepelt; magában foglalta a mai Down és Antrim grófságoknak legnagyobb részét.

Dalin, mostani neve Idaliumnak (IX. k.).

Dalip Singh, Szikh királya, megh. Párisban 1893 okt. 23.

Dalldorf, falu a potsdami porosz kormányzóság Niederbarnim kerületében, (1895) 3444 lak., vasuttal. I. Vilmos és III. Frigyes császárok szobrai diszitik közterét, itt van Berlin elmebeteg- és hülyék intézete.

Dallmann *Eduárd*, német tengerész, szül. Unterweser melletti Blumenthalban 1830 márc. 18., megh. u. o. 1896 dec. 23-án. 1845. a Déli Jeges-tengeren járó cethalászhajón kormányos lett es 1860 óta mint kapitány cethalászatot és szőrmekereskedést üzött a benszülöttekkel, különösen a Beringszoros és a Jeges-tenger ázsiai és amerikai partjain. 1873—74-ig a hamburgi sarkhalászati társaság megbizásából Grönland nevü hajójával az első német délsarki utat tette meg, mely alkalommal különösen D.-Shetland és D.-Orkney szigeteken tett felfedezéseket. 1877—83-ig a Nordenskjöld által felfedezett utat a Kari-tengeren keresztül a Weser-torkolattól a Jeniszej folyóig többször megjárta. A Berlinben alapitott ujguineai társaság szolgálatában 1884—85-ig a Samoa gőzösön Finsch délsarki expedicióját vezette, minek eredménye a föltedezéseken kivül a németek területfoglalása lett. Ugyanazon társaság szolgálatában az Usabel hajóval még két utat tett meg és 1894. visszatért hazájába. Délsarki utazásáról v. ö. Deutsche geogr. Blätter (Bréma 1892) és Über die Reise in die Südsee; *Finsch*, Samoafahrten (Lipcse 1888).

Dalmácia (IV. k.). Az 1890-iki népszámlálás szerint volt mező- és erdőgazdasággal foglalkozó 454,214 (86·1%), iparral és bányászattal 24,166 (4·5%), kereskedelem és forgalom szolgálatában álló 21,496 (4%), értelmiséghez tartozó vagy foglalkozás nélküli pedig 27,550 (5·2%). A népmozgalom adatai 1895-ről: szül. 22,076, házasságra lépett 4326 és elhalt 14,621. A mezőgazdaság szolgálatában állott 133,934 ha. szántóföld, 10,492 ha. rét, 12,145 ha. kert, 77,794 ha. szőllő, 158,340 ha. legelő, 32,569 ha. olaj- és eperfaültetvény és 381,762 ha. erdőség. Az aratás eredménye 1896-ban 284,120 hl. búza, 61,862 hl. rozs, 250,260 hl. árpa, 50,983 hl. zab, 71,140 hl. köles és szorgum, 742,792 hl. kukorica, 26,159 hl. hüvelyes, 12,485 t. burgonya, 1199 t. dohány, 1.354,980 hl. bor, 4323 t. gyümölcs, 11,390 t. olivaolaj és 2949 t. eperfalevél. A selyemgubók 35,100 kg. súlyúak voltak. A tengeri halászat 1895—96-ban nyáron 1874, télen 1442 halászcsónakot, 7908, illetőleg 5783

halászt foglalkoztatott és 1·6 millió frt értékü halat szolgáltatott. A siverici szénbányából 1895-ben 59,379 t. szenet, a sófőzőkből pedig 6797 t. sót kaptak. A vasutak hossza 120 km. A kereskedelmi flotta állott 1896-ban 7297 hajóból (köztük 30 gőzös) 36,794 t. tartalommal. A kikötőkbe érkezett 1895-ben 45,031 hajó (6·1 millió t.). Legélénkebb volt a forgalma Spalatónak, Zárának és Sebenicónak. Az iskolák száma 1895. 6 teologiai intézet, 4 gimnázium, 2 reáliskola, egy-egy tanító- és tanítónőképző, egy iparos-továbbképző, egy földmives-, 2 hajós-, egy bába-, 21 zene-, 5 polgári, 318 nyilvános és 19 magán népiskola. 100 iskolaköteles gyermekre esett 88·4 iskolás gyermek. Az ujságok száma (1896) 27, ezek közül politikai tartalmu 10; nyelv szerint: 20 szerb-horvát és 5 olasz. D. az uj választási törvény szerint 11 követet küld a bécsi birodalmi gyülésbe; ezek közül 1 esik a nagybirtokosokra, 2 a városokra és kereskedelmi kamarákra, 6 a községekre és 2 az általános szavazati jogot gyakorlókra. —zik.

Története. Erre a bécsi kormánytól sokáig elhanyagolt, ugyszólván elfelejtett sziklás országra újabban ugy látszik szebb napok virradtak. Kiépitik a szegényes vasúthálózatot és Bosznia meg Hercegovinával, közvetve pedig hazánkkal is vasúti összeköttetésbe hozzák a tengerpart főbb városait, első sorban Spalatót. A gabela gravosa cattarói vasúti vonal s a Trebinjére vezető szárnyvonal kiépitése lendíteni fog a pangó kereskedésen; egyúttal pedig az ország katonai védelmi pozicióját nagyban fogja erősíteni. 1897. és a következő évben több miniszter kereste fel a tartományt, 1899 telén pedig maga Ferenc Ferdinánd főherceg látogatott el a sokáig mostoha sorsra kárhoztatott országba. Újabban a turisták árja is felkeresi e természeti szépségekben bővelkedő, de félreeső fekvése, hozzáférhetetlensége és mindennemü kényelem hiánya miatt eddig mellőzött tengermelléket.

Politikai tekintetben a dalmát-horvát-szerb elemekből összetákolt szláv többség és az olasz kisebbség elkeseredett küzdelmet folytatnak egymással, melyben a helytartó, *David* tábornok, feltünően a szláv elemet támogatja. A szlávok egyébiránt csak az olasz elemmel szemben tartanak össze, egyébként egymás ellen is törnek. Mint évek óta szokásos, ugy az 1899-iki tartománygyülésen is (márc.) a horvát jogpárt, *Biankini* képviselő személyében, azzal a követeléssel állott elő, hogy az osztrák államszervezet federalisztikus alapon újjáalakíttassék, D. pedig Horvátországhoz csatoltassék. A horvát radikálisok ezzel az illir királyság helyreállításának útját szeretnék egyengetni. A német pártok bizalmi férfiai által 1898 máj. 21. közzétett közös programmjában D.-ra (és Galiciára) vonatkozólag nem követelnek az ottani német elem részére biztositékokat és igy valószinü, hogy az osztrák németek e két tartomány elkülönítését a többi koronatartománytól, nevezetesen a német törzstartományoktól nem fognák ellenezni.

D.-t 1898 több izben, igy különösen jul. erős földrengés érte, mely nagy rombolást okozott mindenfelé. m. l.

Dalmácia hercege. l. *Soult* (XV. k.).

Dalmady *Győző* 1897 febr. 14. ülte meg 25-ik évforduló ünnepét annak, hogy Pest vármegye tisztviselői közé lépett. Az ünnepet Pest vármegye tisztviselői kara a vármegyeházán rendezte. 1894. megjelent *Hazafias költemények 1856—94* cimü kötete (Budapest).

Dalmann *János*, német hidrotechnikus, szül. Lübeckben 1823 márc. 4., megh. Wunsidelben 1875 aug. 27. Mint ácsmester 1844-től fogva Berlinben természettudományi és technikai tanulmányokat tett. 1850. Hamburgban vizépitészeti felügyelő lett, 1863. pedig a hamburgi és cuxhaveni vizépitészet főigazgatója, s mint ilyen nagy átalakitást végzett a hamburgi kikötőn, a forgalom nagymérvü fejlődésének megfelelően. Belgiumban, Franciaországban, Hollandiában és Angliában tett utazásainak eredményeit Stromkorrektionen im Flutgebiet (Hamburg 1856) c. kiváló munkájában fejti ki.

Dalmaták, l. *Dalmácia* (IV. k. 865.).

Dalnoki *Béni* énekespályájának 40 éves jubileumát 1898 dec. ülték meg az operaházban.

Dalton (ejtsd: dalt'n), város Lancaster angol grófság Furness kerületében, (1891) 13,300 lak., vashámorokkal, bőrgyártással és malátaszárítókkal. Közelében Furness apátság romjai.

Dalton Hooker *József*, l. *Hooker* (2., IX. k.).

Daman (állat), l. *Hyrax* (IX. k.).

D'Amant *Leó*, iró és zeneszerző, szül. Pesten 1870. Mint jómódu szülők gyermeke, már kora ifjusága óta hajlandóságot mutatott a zene iránt. Egész összefüggő darabokat játszott 8—9 éves korában anélkül, hogy valaha tanulta volna a zongorajátékot. Később zongorában nyert alapos képzettséget, s 1885—89. végezte az orsz. kir. zeneakadémián a zeneszerzési főtanszakot. Nagyobb előadott művei *Máltai lovag*, *Fleurette*, *Palánk*, *Postás kisasszonyok* (operettek), *Nászéj* (opera 1 felv.) és *Mámor* (ballet, 1 felv.) Számos vig dala ismeretes. Mint hirlapiró a Pesti Hirlapnak volt belső dolgozótársa. Egyik fővárosi szücs- és prémáru-nagykereskedő cég főnöke és családi néven *Diamant* Leónak hivják. E néven irta meg e Lexikon számára a *Szücsáruk* (XV. k.) cikket.

Damascenus *Johannes*, l. *Damaszkusi sz. János* (IV. k.).

Damasd *(Ipoly-D.)*, kisközség Hont vármegye szobi j.-ban, (1891) 560 lak. A törökök a XVI. sz.-ban várat épitettek itt, melynek 1630. Nyitray Pál, 1631. Szombathelyi János volt kapitánya.

Damaszkus (IV. k.). Lakóinak számát jelenleg 200,000-re becsülik, akik közt 20,000 keresztény. 1893. a nagy mecset teljesen leégett. 1896 óta Beiruttal vasút köti össze.

Damaszkuszbronz, 76·41 réz, 10·60 ón és 12·52 ólom ötvénye, csapágynak használják.

Dambach *Ottó*, német jogtudós, megh. Berlinben 1899 máj. 18.

Damergu, a Szahara és Szokoto határán fekvő vidék, amelyen az Algeriából a középső Szudánba vezető karaván-út vezet keresztül. Főhelye Tagelel.

Dames *Vilmos*, német paleontologus, megh. Berlinben 1898 dec. 22.

Damianitsch *Márton*, osztrák katonai jogtudós, szül. a morvaországi Falkensteinban 1807 dec.

26-án, megh. Bécsben 1899 jan. 29. A jogtudományokat Bécsben végezte, 1832. hadbiró lett és 1838—47-ig egy gácsországi ezrednél működött, később az országos katonai törvényszéknél Prágában és 1849. mint százados-hadbiró Bécsbe hivatott, hol a hadbiróságra törekedők tanfolyamában mint tanár működött. 1863. referensnek neveztetett ki a katonai főtörvényszéknél és 1869. mint tábornok-hadbiró a nyugállományba vonult. D. volt az első, ki tanulmányaival a modern katonai büntetőjog tudományának alapját megvetette úgy Ausztriában, mint Németországban. Iratai közt különös figyelmet érdemelnek: Handbuch der Strafgesetze für die k. k. österreichische Armee (Becs 1849); Das Militär-Strafgesetzbuch vom 15. Jänner 1855 für das Kaiserthum Österreich (u. o. 1861, 2. kiad.); Studien über das Militärstrafrecht in seinem materiellen und formellen Theile (1862) stb. V. ö. *Dangelmaier*, Die Litteratur des Militärrechts (Bécs 1897). G. T.

Damiens *Anna*, francia színésznő, l. *Judic* (IX. k.).

Damm (Altdamm), város Stettin porosz kerület randowi járásában, a Plöne torkolatánál, a Damm-tó partján, gócpontja a Stettin-Zoppot és Altdamm-Gollnow vasúti vonalnak, (1895) 5741 lak., élénk halászattal, marhavásárai látogatottak. D. már a XII. sz.-ban Vadam név alatt megerősített hely volt.

Damofili *Antal*, rodostói plébános. Midőn I. Rákóczi Ferenc Rodostón alapítványával lehetségessé tette a kat. plébánia felállítását, D.-t nevezte ki plébánossá, aki mindvégig a fejedelem oldalán működött. 1736 végén Rákóczi József udvari papja lett, kit 1737 őszén az Alduna mellékére is elkisért. D. karjaiban lehelte ki József 1738 nov. 10. Csernavodán lelkét. D. további sorsa ismeretlen; annyi bizonyos, hogy Rodostóba, ahol a helyét időközben más pap foglalta el, nem tért többé vissza. M. L.

Dampremy (ejtsd: dañrömi), község Hennegau belga tartomány Charleroi kerületében, (1890) 8941 lak., vasúttal, gazdag kőszénbányákkal.

Damra, néptörzs, l. *Herero* (IX. k.).

Dan, brit-indiai nemesfém-súlymérték, amely eltérésekkel van használatban. 1 röttih = 8 dan és 1 dan a törvény megállapítása szerint = 30·375 mg., a vásárokon és piacokon még mindig használatos bazár-mértékek szerint azonban 1 dan = 4 punkos, azaz 36·382 mg.

Dana *Jakab Dwight*, amerikai mineralogus, megh. Newhavenben 1895 ápr. 15.

Dancka, *Danzig* (V. k.) magyar neve.

Danckelmann *Bernát*, német erdész, szül. Obereimerben (Arnsberg mellett) 1831 ápr. 5. Az eberswaldei erdészeti akadémián és Berlinben tanult 1850—56. Különböző közigazgatási hivatalokban való működés után 1866. az eberswaldei akadémia igazgatója lett, 1868. pedig főerdőmester. Nagy érdeme van az erdészeti kísérletezés ügye körül és ő szervezte az eberswaldei és más poroszországi kísérleti állomásokat. 1869 óta a Zeitschrift für Forst- und Jagdwesen és a Jahrbuch der preussischen Forst- und Jagdgesetzgebung und Verwaltung kiadója. Művei: Forstakademien oder allgemeine Hochschulen? (Berlin 1872); Die forstliche Ausstellung des deutschen Reiches auf der Wiener Weltausstellung 1873 (u. o. 1873); Die Ablösung und Regelung der Waldgrundgerechtigkeiten (u. o. 1880—1888, 3 rész); Die Forstakademie Eberswalde von 1830 bis 1880 (u. o. 1880); Gemeindewald und Genossenwald (u. o. 1882); Über die Grenzen des Servitutrechts und des Eigenthumsrechts bei Waldgrundgerechtigkeiten (u. o. 1884).

Dancsenko, l. *Nyemirovics Dancsenko*.

Danger-szigetek, a polineziai Manihikihez tartozó laguna-csoport a D. sz. 10° 54′ és a Ny. h. 165° 54′ alatt. Részei a Pukapuka, Koko és Ratoe szigetek, területök összesen 3 km². Sok kókuszpálma terem rajtok; lak. 500 polineziai. A D.-et az angolok 1892. foglalták el.

Dán hadsereg. Az 1894 ápr. 13-iki törvény értelmében minden gyalogezred évenkint 480 ujoncot kap, akik 6 havi kiképezésben részesülnek; erre az összes altisztjelöltek és 100 közember 8 hónapig az ezrednél marad. Az ezredek részére besorozott többi legénységből ugyanezen időben minden ezredhez még 50 ember hivatik be az esetleges hiányok pótlására. Amennyiben ez utóbbiakra nem volna szükség, 2 havi kiképzési idő elteltével elbocsáttatnak. A lovasságnál a kiképzési idő 8 hónap; az első sorrendben több 25 napos gyakorlat tartatik a manöver alatt. A tábori tüzérség minden sor-ütegehez évenkint 27 tüzér- és 27 szekerésztüzér-ujonc osztatik be. Az első kiképzési időszak 3 hónapig tart; ennek elteltével az összes altisztjelöltek és tüzérek, valamint minden üteg részére 24 szekerész-tüzér további 9 hónapig a csapatnál marad. Az egyik vártüzér-zászlóalj évenkint 300 ujoncot kap; az első kiképzési időszak elteltével 44 altisztjelölt és 160 közember további 10 hónapig szolgálatban marad. A másik két zászlóaljhoz mindössze 520 ember osztatik be, akik közül 440 ember tavaszszal, 80 pedig őszszel hivatik be, az első kiképzési idő elteltével a tavaszi ujoncok közül 80 altiszti iskolás további 10 hónapra, a közemberek ellenben csupán további 2 hónapra maradnak fegyverben; az őszi ujoncok első kiképzésök után még 10 hónapig maradnak a csapatnál.

A hadsereg két főparancsnokságra oszlik, Kopenhágában és Aarhusban. Az első áll 1 zászlóalj testőrcsapatból, 2 gyalogdandárból, 2 lovas-, $1^1/_2$ tábori tüzér-, 1 vártüzérezredből 3 zászlóaljjal és 12 századdal, továbbá 1 műszaki ezred és 2 zászlóalj vártüzérség; a második 3 gyalogdandárból, 3 lovas és $1^1/_2$ tábori tüzérezredből. A törvényben megállapított új alakzatok még nincsenek teljesen keresztülvive. Minden gyalogdandár áll 2 ezredből (3—3 zászlóaljjal és 4—4 századdal), minden lovasezred 3 lovasszázadból. A tábori tüzérezredek állanak 2—2 osztályból, 3—3 üteggel és 8—8 ágyuval; minden vártüzér-zászlóalj áll 4 századból, a műszaki ezred 6 századból. Ezenkivül megvannak a törzsek: 1 testőrzászlóalj, 10 zászlóalj (1 minden ezrednél), 2 zászlóalj kopenhágai erősítő csapat, 4 üteg (1 minden osztálynál), 8 erősítő tüzérszázad és bornholmi erősítő csapat, továbbá 3 tartalékszázad műszaki csapat részére. A teljes békelétszámban van: 124 gyalogszázad (533 tiszt, 8450 altiszt, hangász

és közember), 16 lovas század, beleértve egy tanszázadot (90 tiszt, 1300 ember), 12 üteg tábori tüzérség (68 tiszt, 1000 ember, 12 század vártüzérség (97 tiszt, 1600 ember) és 6 század műszaki csapat (46 tiszt, 550 ember). Háboru esetén a testőrség s a gyalogezredek részére egy pótcsapat állíttatik fel, ugyanannyi a lovasezredek részére, egy küldönc-századdal. A tüzérosztályokat a szükséges pótosztályokkal látják el. A műszaki test 11 tábori századra és egy pótszázadra növeltetik. A teljes hadi létszámban van: 1241 tiszt, 49,850 altiszt, hangász és közember, mintegy 5000 szolgálati ló és 96 löveg; ezenkivül 260 tiszt, 15,965 altiszt stb. az erősítő-csapatoknál és mintegy 1000 szolgálati ló és 32 löveg.

A hajóhadban van: 7 páncélos hajó, 9 cirkáló hajó, 8 ágyunaszád, 3 tan-, 4 fölmérő-hajó, 1 torpedó-gőzös, 22 első- és másodosztályu torpedónaszád stb. A személyzet áll: 1 al-, 2 ellentengernagyból, 15 hajós-, 36 fregatta-kapitányból, 60 hajós-, 35 al- és 136 tartalékos hadnagyból, összesen 285 tiszt és 1137 ember.

Dánia (V. k.). A népmozgalom adatai 1897-ről a következők: született 69,522 (halva 1800), meghalt 38,712, házasságkötések száma 17,488, kivándorolt 2260. Foglalkozásra nézve volt (a családtagokat is beleszámítva) D.-ban 1890: értelmiséghez tartozó 135,790, mezőgazda 882,336, iparos 534,428, kereskedő 172,929, napszámos és ismeretlen foglalkozásu 207,595, forgalom szolgálatában álló 42,730, hajós 26,082, halász 32,912, nyugdíjas 57,999, magánzó 34,974, vakok és egyéb ilyen intézetekben levő 3753, szegény- és menedékházakban levő 39,014, fogoly 1822. Az ipar fejlődése dacára D. még mindig agrikultur állam. 1897. a termés volt zabból 34·1 millió bushel, árpából 18·6 millió, rozsból 17·5 millió, búzából 3·3 millió és burgonyából 19·5 millió bushel. 1897. a mezőgazdasági termékek értékét 319.832,876 dán koronára becsülték. A házi állatok közül különösen a szarvasmarhák száma szaporodott; 1893-ban volt 410,639 ló, 1.696,190 szarvasmarha, 1.246,552 juh, 25,266 kecske és 829,131 sertés. 1896-ban exportáltak 16,972 lovat, 91,794 szarvasmarhát és 4366 juhot; a sertésexport teljesen megszünt. A kézmű-, valamint a vasipar újabb időkben ismét tovább fejlődött; a hajóépítés és gépgyártás szintén nyert terjedelemben. 1897-ban a 81 szeszgyár (22 Kopenhágában) 3.586,000 gallon alkoholt, a 6 cukorgyár 44,152 t. nyers cukort és a sörgyárak mintegy 51 millió gallon sört termeltek. A külkereskedelem az újabb időkben élénkült; a behozatal értéke volt 1897-ban 416.797,703, a kivitelé pedig 328.121,076 dán korona. A főbb kereskedelmi cikkek és azok értéke (1000 koronákban) a következő volt 1897.:

	Behozatal	Kivitel
Gyarmatáruk	39,477	14,261
Italok	7,001	3,421
Szövőipari cikkek	50,065	6,558
Fémek és vasáruk	32,466	4,908
Fa és faáruk	24,212	2,024
Szén	22,413	2.156
Állatok	2,531	27,663
Vaj, tojás, szalonna	35,701	189,619
Gabonafélék	60,838	14,396

Azon országok behozatalát és kivitelét (1897), amelyekkel legélénkebb a forgalma, a következő tábla mutatja:

Az ország neve	Behozatal onnan dán koronákban	Kivitel oda dán koronákban
Németország	129.301,000	65.737,000
Nagy-Britannia	78.807,000	191.188,000
Svéd- és Norvégország	59.051,000	36.647.000
Am. Egyesült Áll.	48.335,000	2.119,000
A többi Amerika	7.283,100	171,000
Oroszország	38.709,000	20.379,000
Hollandia	7.844,000	725,000
Belgium	7.029,000	1.027,000
Franciaország	10.644,000	1.861,000
Dán gyarmatok	2.959,000	4.139,000

D. és gyarmatainak kereskedelmi flottája 1897 elején 3651 (345,583 t.) hajóból, köztük 440 (164,075 t.) gőzösből állott. 1897-ben a dán kikötőkbe érkezett, a parti forgalmat leszámítva 32,036 (2.721,224 t.) hajó, és távozott 31,424 (713,671 t.). Az állam pénzügyei a parlamenti kormányforma fölállítása óta szanálódtak. Az 1899—900-iki budget szerint az összes bevételek 68.162,192, a kiadások 67.970,912 dán koronára vannak előirányozva. Az államadósság újabban csökkent; 1895-ben 208.428,026, 1897-ben pedig 196.405,438 és 1898-ban 138.512,250 koronára rúgott. —zik.

Története. Kilenc évi pártoskodás után az alkotmányos zavarok 1893.annyira-mennyire megszüntek, amennyiben a kormány és folkething közötti viszály főoka, Kopenhága megerősítése, a munkálatok befejezése következtében tárgytalanná vált. Ámbár 1893 ápr. 1. a képviselőház minden fontosabb határozathozatal nélkül oszlott szét, sőt a kormánynak a vártüzérség és az utászcsapatok újjászervezéséről és szaporításáról szóló fontos törvényjavaslatát elutasította volt, 1893 őszszel a képviselőház újból való megnyitása után a mindkét ház tagjaiból alakult bizottság végre megegyezésre jutott s igy mind a landsthing, mind a folkething többsége 1894 ápr. 1. (1885 óta megint először) a költségvetést elfogadta. Erre azután az 1875 jun. óta kormányon levő, alkotmányellenes s gyülöletes Estrup-minisztérium 1894 aug. 7. visszalépett. Az új kormány alakításával Reedtz-Thott külügyminiszter bizatott meg, aki tárcáján kivül az elnökséget is átvette. Az okt. 1. megnyitott országgyülésen az 1895—96-iki költségvetést hamarosan letárgyalták és 12 új választókerületet létesítettek. De a kormánynak csak csekély többsége volt, az 1895 ápr. 9. végbement új választásokban pedig az ellenzék győzött, mely az intranszigens balpárt és a szocialdemokraták között létrejött választási szövetség által a 114 mandátum közül 61-et szerzett. Ilyformán a kormány helyzete nagyon bizonytalanná vált. Az 1895 ápr. elején megejtett folkething-pótválasztásokban a radikális balpárt győzött. Másrészt a 8 főből álló szocialisták is latba vetették szavazatukat. A költségvetést a többség csak az utolsó órában fogadta el, de a tervezett iskola-reformot a landsthing és folkething közötti ellentét lehetetlenné tette. April 20. után Thomsen hadügyminiszter helyét Schnack ezredes foglalta el, máj. 22. pedig, tekintettel az országban erősen lábra kapott agrárius mozgalomra, külön földmívelés-

ügyi minisztériumot léptettek életbe, melynek vezetését Sehestedre bizták. Jun. 13. visszalépett Nellemann igazságügyminiszter, kinek helyére Rump jutott.

Az 1896—97. ülésszakban a landsthing és folkething közötti, az utóbbi években szunnyadozó ellentét a költségvetési vitánál megint feléledt. Az u. n. ellenzéki reformpárt, mely a puszta tagadásra szorítkozó magatartásba már beleunt, nem kívánta a minisztérium visszalépését, sőt több, azelőtt rendesen törült katonai tétel elfogadására hajlandónak mutatkozott. Egy, ezen az alapon kidolgozott, a közös kamara bizottság többségétől előterjesztett s a miniszterelnök által is melegen ajánlott költségvetési tervezetet a folkething 1897 máj. 8-án 89 szavazattal 6 ellenében elfogadta, egyidejüleg azonban a landsthing 39 szavazattal 20 ellenében elvetette. Ennek folytán a Reedtz-Thott minisztérium máj. 10-én lemondott s csak máj. 23. *Hörring* elnöklete alatt alakult meg az új kabinet. Miután a landsthing jun. 1. a költségvetést a folkething szellemében elfogadta, az ülésszak végére ért anélkül, hogy valami fontosabb dolgot mívelt volna, mivel a folkethingnek a landsthinggel a parlamenti hatalomért folytatott harca minden más kérdést, p. a vámtarifa-reformot stb. háttérbe szorított. A belső közlekedési viszonyok az aug. 1. a dán államvasutakon behozott olcsó zónatarifa következtében lényegesen javultak.

Az 1898—99. évi költségvetés, melylyel a képviselőház 1897 okt. havában foglalkozott, csekély többletet mutatott fel. A landsthingban a volt miniszterelnök, Estrup, epésen kikelt a minisztérium gazdasági politikája ellen és határozott védvámos intézkedéseket követelt D. gazdái számára. Ebben az évben a Masnet szigetet Seeland és Falster között megerősítették s a $3^1/_2$-os állami adósságot 3%-osra konvertálták. 1898-ban *Rave* külügyminiszter tudatta a képviselőházzal, hogy a kormány a kamarának egy régibb (1896) határozata alapján kipuhatolta a külföldi hatalmak hangulatát, vajjon hajlandók volnának-e *D. semlegességét* elismerni; ámde hozzátette, hogy a válasz nem volt kedvező. Ily viszonyok mellett a kormány vissza akart térni az Estrup-korszak politikájára s megint nagy összeget kért az országtól különösen a Sund és a két Belt megerősítésére. A folkething azonban nagy többséggel törülte e kiadásokat. Új, fontosabb törvényt egyet sem hoztak. Az ápril 5-iki választások az ellenzéki reformpárt teljes diadalával végződtek, ugy hogy a folkethingben jelenleg a balpárt 82, a szocialistákkal együtt pedig 98 szavazattal rendelkezik, mig a kormánypártnak csak 16 hive akadt. Márc. 24. megülték a veteránegyesületek az 1849. harcok évfordulóját, mely alkalommal a még életben levő honvédek *Christensen-Stadil*, az ellenzék vezérének ajánlatára fejenkint pénzajándékot kaptak. Kopenhágában a márc. megejtett városi képviselői választásoknál a szocialisták arattak teljes diadalt. 1899 márc. a dán békeegyesület 286,000 aláírással ellátott kérvényt nyujtott át a királynak, azzal a kérelemmel, hogy D. megbizottjai a hágai békekongresszuson *D.-nak semleges állammá való proklamálását indítványozzák*, amitől azonban a kormány idegenkedett. Máj. hóban egész D.-ban az épitő és a vaskohókban alkalmazott munkások sztrájkoltak. A sztrájk 4 hónapig húzódott, mignem mesterek és munkások kiegyezkedtek. E sztrájk még a politikai térre is kihatott: a király 1899 aug. 28. a Hörring-féle kabinetet rekonstruálta, mely alkalommal a volt ellenzéki képviselő, *Bramsen* gyárigazgató belügyminiszterré, *Schnack* ezredes újból hadügyminiszterré lett.

Irodalom. Müller Sophus, Vor Oldtid. D. az őskorban, Kopenhága 1894—95; Porrath, Die Züge, der Dänenkönige gegen Julin, Vollin 1894; Daenell E., Hansisch-dänische Geschichte von 1367—85. Lipcse 1894; Holberg L., Konge og Danehof i 13 og 14 Aach., Kopenhága 1895 s köv.; Barford F., Danmarks Historie, mostanig 5 köt. M. L.

Dániel (Danilo), lodoméria és halicsi fejedelem, majd király, szül. 1201., megh. 1266. Nagyon korán árván maradt, apja ugyanis a Msztiszlavics Román lodoméria s 1198-tól halicsi fejedelem, 1205 nyarán elesett s ettől fogva D.-nak örökös küzdelmet kellett folytatni Halics birtokáért hol a lázongó halicsiak, hol a többi orosz fejedelem, hol a magyarok, majd pedig a tatárok ellen. II. Endre, ki D.-t fiának fogadta, egész 1213-ig D. érdekében folytat háborut a halicsiak ellen s néhányszor visszahelyezte őt Halics trónjára, 1214-től kezdve azonban, midőn D. a lengyelek segitségével foglalta vissza Lodoméria egy részét, megváltozott közte és Endre között a viszony. 1214. Endre a fiát, Kálmánt tette meg halicsi fejedelemnek, sőt 1217. királynak koronáztatta meg, később pedig, midőn D. ipa, Chrobry Msztiszláv, a novgorodi és szmolenszki Msztiszláv fia, 1219 aug. 14. a Füle bán vezérlete alatt volt magyar sereget szétverte és magát Kálmánt is több magyar főurral együtt fogságba ejtette, olyan egyezségre lépett Msztiszlávval, hogy Kálmán lemond Halicsról, helyette Endre 3. fia, Endre herceg kapja, mint Msztiszláv leányának örökségét, kit Endre herceg nőül vesz, mig Lodoméria D.-nak maradt. 1227. kapta meg Endre Halicsot s másfél évi uralom után, miközben Msztiszláv meghalt, az ellene föllázadt halicsiak D.-t hivták be ellene, ki orosz segitséggel el is foglalta Halicsot, Béla ifjabb magyar királyt is megverte, 1231. azonban maga II. Endre ment D. ellen, kitől erre az egész Halics elpártolt és ismét Endre herceg lett a halicsi fejedelem. D. nem nyugodott bele Halics elvesztésébe, tovább folyt a harc, aminek Endre herceg 1234 őszén történt halála vetett véget. Most már egész Halics D. pártjára állt, csakhogy ekkor az orosz fejedelmekkel gyült meg a baja, ugy hogy kénytelen volt Magyarországba menekülni, hol ekkortájban halt meg II. Endre s koronázták meg IV. Bélát, mely alkalommal Béla lovát D. vezette, mint a magyar király hűbérese. Még ezen évben visszatért Halicsba és egy pár év alatt visszaszerezte régi birtokait, de e közben egy új ellenség tünt fel, a mind rohamosabban terjeszkedő tatárság, mely egymásután foglalta el az orosz fejedelemségeket, 1240 dec. 6. pedig Kijevet is bevette. D. Magyarországban keresett először menedéket, utóbb a többi orosz fejedelemmel együtt meghódolt Batu khánnak s ennek fejében megnyerte uralmának megerősitését. 1245. s 1249. a csernigovi volt fejedelem-

nek, Mihálynak a fia s IV. Béla veje, Rosztiszláv tett kisérletet, hogy D.-től elvegye Halicsot, de a vele volt magyar sereget D. megverte, vezérét Füle bánt elfogta és kivégeztette. Rosztiszláv menekülni volt kénytelen s lemondott Halicsról, Béla pedig a jó viszony helyreállítása végett nőül adta egyik leányát, Konstanciát D. idősb fiának, Leónak. N. G.

Daniel, 1. *Gábor* (vargyasi, idősb), kiadta: A vargyasi Daniel-család közpályán és a magánéletben című kötetben a családja történetére vonatkozó okiratokat és levelezéseket. Szerkesztette *Vajda* Emil (Budapest 1894).

2. *D. Gábor* (vargyasi ifjabb) 1899 márc. 2. a képviselőház alelnökévé választotta.

Dániel, 1. *Ernő* (szamosujvár-németi), 1895 jan. 15. a Bánffy-kabinet megalakulásával kereskedelemügyi miniszterré lett, mely állásában 1899 febr. 26-ig maradt. Miniszteri működésének súlypontja az ipari és közlekedési politikában domborodik ki. Ipari téren különösen az iparoktatásra fordított igen nagy figyelmet, mely alatta nagy irányu fejlődést ért el, megkezdte miniszterssége utolsó évében az iparfejlesztést is rendszeresebben, mint eddig történt s nagy gondot fordított a munkásügyekre is. A közlekedési politika terén legfigyelemreméltóbb volt, hogy a vicinális vasútépítés túltengését kezdette megszoritani s folyamatba tette az erre vonatkozó törvénymódosítást, alatta alakult a keleti tengerhajózási részvénytársaság s fejlődött a fiumei kikötő is; neki jutott osztályrészül a Vaskapu-szabályozási munkálatok befejezése.1896 ápr. 25. megkapta a v. b. t. tanácsosi méltóságot. Ő rendezte az ezredéves országos kiállitást is 1896., melynek sikereiért 1896 nov. 1. *bárói* rangra emeltetett örökös főrendiházi tagsággal. 1898 márc. 1. nyerte az első osztályu vaskorona-rendet. Nagyobbszabásu törvényhozási alkotások ugyan nem fűződnek miniszterségéhez, de azért működése a hazai közgazdaságban maradandó nyomokat hagyott maga után.

2. *D. Márton*, orsz. képviselő, született Erzsébetvároson 1836. A középiskolát Nagyszebenben, a műegyetemet Bécsben végezte, mire Nyugat-Európa nagy részét beutazta. Az alkotmány helyreállitása után mint Felső-Fehér vármegye tb. aljegyzője kezdte meg nyilvános pályáját, később ben a baláni rézbánya vezérigazgatója, a pozsonyi Nobel-féle gyártelep igazgató tanácsosa lett, mely utóbbi állást jelenleg is betölti. 1869. választották először képviselővé szülővárosában és azóta rövid megszakitással, mialatt 4 évig Kis- és és Nagy-Küküllő vármegyék kir. tanfelügyelője volt, az 1892—96-iki országgyülés kivételével folytonosan képviselő volt. A törvényszéki kerületek beosztásra kiküldött országos huszonötös bizottságnak volt tagja és osztályreferense, a közoktatásügyi bizottságnak több országgyülésen keresztül szintén egyik előadója, a delegációnak pedig többször volt tagja. Birja a tanácsosi címet. A gazdasági és a közoktatásügyi bizottság tagja.

3. *D. Pál*, megh. Budapesten 1895 máj. 10.

Danielson *Anders Péter*, svéd politikus, szül. Öland szigetén 1839 dec. 1., megh. 1897 dec. 18. Nagy szegénységben nevelkedett és saját erejéből küzdötte fel magát tekintélyre és befolyásra. 1872. a képviselőházba választották, ahol eleinten radikális szellemben az udvar s a királyi hercegek költekezése ellen szólalt fel. 1887. azonban a védvámosok élére állott, kikkel együtt a kormányt támogatta. Jutalmul kinevezték a képviselőház alelnökévé (1891—97). M. L.

Danilo *Sándor*, montenegrói trónörökös, I. Miklós fejedelem és nejének, Vukotić Milenának legid. fia, szül. Cetinjében 1871 jun. 29. Orosz gyalogsági ezredes. 1899 ápr. 11. eljegyezte Szt.-Pétervárott *Jutta Alexandra* mecklenburg-strelitzi hercegnőt (szül. 1880 jan. 24). Az esküvő 1899 jul. 27. Cetinjében ment végbe. M. L.

Danilovics *János* megh. Ungváron 1895 okt.

Danim (persa), kis váltópénz a Persa-öböl környékén és Mezopotámiában; 1 ezüst kran = 100 D., 1 D. = 10 fluts. Értéke nem egészen $^1/_2$ kr. (0·486 kr.).

Dank kolozsvármegyei kisközség fölött mintegy 120 holdnyi területen 1897 márc. 27. hegycsuszamlás történt, mely a község nagy részét tönkretette.

Dankó, 1. *József Károly*, megh. Pozsonyban 1895 jan. 15. Hires műgyüjteményét Bécsben 1895 jul. 16. árverezték el.

2. *D. Pista*, cigány népdaliró. Szül. Szegeden 1858., hol *Pósa* Lajossal állt szorosabb viszonyban s mikor mind a ketten a fővárosban telepedtek le, Pósa Lajos dalai közül számosat megzenésitett. Közkézen forgó dalainak száma több százra megy. Az Új Idők népdalpályázatán 305 versenyző közt az ő pályaműve (Pósa szövegére) nyerte el az első 300 koronás pályadijat. *Cigányszerelem* c. népszinművét az ó-budai szinházban 1898 máj. 6. adták először. Legújabban ének- és zenekari társulatot alapitott, melylyel állandóan szerepel a fővárosban s a vidéken is többször megfordult. Á. K.

Dannebrog-rend, l. *Danebrog-rend* (V. k.).

Dannreuther *Ede*, angol zenesz, szül Strassburgban 1844 nov. 4. Gyermekkorát Amerikában töltötte, Cincinnatiban kezdte a zongoratanulást; a lipcsei konzervatoriumon Moscheles és Richter müvelték ki. 1863 óta Londonban tekintélyes zongorajátszó és oktató s zenei iró; 1872. a Wagner-egyesületet alapitotta és hangversenyeit igazgatta, majd könyvet irt Wagnerről, kinek A jövő zenéje és Beethoven c. műveit angolra fordította s felolvasásokat tartott Mozartról, Beethovenről, Chopinről. Munkatársa volt a Grove-féle Dictionary of music-nak. K—Y.

Dan oranja, szerb területmérték, amelyet szántóföldek mérésére használnak; = 1000 bécsi négyszögöl, vagyis = $^5/_6$ magyar hold, másként 35·97 ár.

Dantan *Ede*, francia festő, megh. Villervilleben, Trouville mellett, 1897 jul. 7.

Dante Alighieri (V. k.). A Dantera vonatkozó kutatásokat az utóbbi években nagyon serényen folytatták. Ifjukori szerelméről, utazásairól és egyéb más körülményeiről, mi a költő életére és műveinek értelmére vonatkoznak, sokat irtak már, mindamellett biztos eredményt még nem értek el, kivéve Dantenak 1299 májusi küldetéséről

St. Gimignanóba, mely már okmánynyal igazoltatott. A költő életrajzára vonatkozólag értékes adatot szolgáltatott Scherillo M., Alcuni capitoli della biografia di Dante (Torino 1896). Dante összes műveinek kritikai kiadását megkezdte az olasz Dante-társaság. Első kötete De vulgari eloquentia Rajna Pio tanár kezéből (Firenze 1896). Németországban megjelent a Vita Nuova kritikai kiadásának befejező része Beck Frigyestől (München 1896). Dante összes műveit a legjobb szövegek után kritikailag revideálva egy kötetben Moore E. (Oxford 1894) adta ki. A Divina Commediához terjedelmes magyarázatot irt Poletto G. (3 köt., Róma és Tournai 1894). Említésre méltó Polacco Divina Commedia kiadása (Milano 1896) és Ricci díszkiadása (u. o. 1896). Egyéb fontos művek: Kraus F. X., D. (Berlin 1897); Phillimore C. M., D. at Ravenna (London 1898); Bassermann Alf., Dantes Spuren in Italien (München 1899); Oelsner H., D. in Frankreich (Berlin 1898); Kraus F.X., Luca Signorellis Illustrationen zu Dantes Divina Commedia (1892); Beesley A.H., Danton (London 1899). A Dantera vonatkozó folyóiratok közül megjelenik a velencei Giornale Dantescón kivül a Bulletino della Società Dantesca Italiana Firenzében. Egy lehetőleg kimerítő Dante-bibliográfiát ad ki az olasz Dante-társaság. 1896. lepleztek le egy Dante-emlékszobrot (Zochitól) Trientben. Ujabb magyar fordítások: A pokol, ford. *Gárdonyi* Géza (Molnár és Trill körképéből vett rajzokkal, Budapest 1896); A pokol (prózába átirta és magyarázta *Cs. Papp* József, a költő arcképével, u. o. 1896).

Danzer *Alfonz*, katonai iró, megh. Bécsben 1899 szept. 27.

Danzig, 1. porosz közigazgatási kerület, (1895) 618,090 lak. — 2. *D. város*, (1895) 125,605 lak. Belső részének várfalaiból a Ny-i és É-i részeket lerombolják és a várárkokat betömik. A kereskedelmi forgalom értéke 1896. a tenger felől a behozatalban 92.558,000, a kivitelben 105.737,000 márkára rúgott. A kivitel fő cikkei: búza (5·4 millió), olajos magvak (3·1), liszt és malomiparcikkek (6·4), cukor (43·2), épületfa (24·1) stb. A Visztulán érkezett 1·6 millió mm. áru (főképen búza, rozs, olajos magvak, fa, liszt, malomiparcikkek, cukor, szirup, cserépzsindely, agyagcső stb.) és elvitetett 2·6 millió mm. (főképen festő fa, vas, cement, cukor, petroleum, kövek és kőáruk, szén, halak stb.). A vasutakon elvitetett 3·9 millió mm. áru (mesterséges trágya, nyers vas, vas- és acéláru, vasérc, halak, fa, liszt, korpa, petroleum, kő és tégla stb.). A kereskedelmi flotta 35 (köztük 25 gőzös) hajóból áll. Érkezett 1896-ban 1478 (1017 gőzös) tengeri hajó (482,980 t.) és távozott 1536 (490,454 t.). V. ö. *Köhler*, Gesch. d. Festungen D. u. Weichselmünde bis z. Jahre 1814 (Boroszló 1893); *Pawlowski*, Gesch. d. Provinzialhauptstadt D. (1893).

Daphnin, l. *Dafnin*.

Dara (V. k.), a háziállatok etetésére használt durván őrölt szemes eleség. A szemes takarmány darálása két esetben ajánlható: 1. ha igen kemény és nehezen rágható (árpa, kukorica, hüvelyes magvak), 2. ha nagyon aprószemü (köles, lenmag, gyommagvak stb.), mert utóbbi esetben egész szemüen használva az állatok igen sok szemet rágatlanul nyelnek le s nem emesztik meg. Lovakkal nem kell etetni. cs—ó.

Darabant, l. *Drabant* (V. k.).

Darabbér-rendszer, l. *Munkabér* (XII. k.).

Dár al harb, l. *Harb*.

Darányi *Ignác* (V. k.), 1895 ápr. 2. a képviselőház alelnökévé választotta. Ugyanez év nov. 2-án a Bánffy-kabinetben földmívelésügyi miniszter lett. 1896 ápr. 24. a val. b. t. tanácsosi méltóságot nyerte el. A pusztaszeri ezredéves ünnepen a kormányt ő képviselte. Az ezredéves országos kiállítás mezőgazdasági részét s a vele kapcsolatos időleges kiállításokat rendezte, melyek befejeztével a király legfelső elismerésében részesült. 1896 aug. 13. a komáromi ref. egyházmegye gondnokául avatták föl. 1896 szept. 17—21. Budapesten nemzetközi gazdakongresszust tartott. A vaskapu-ünnepélyek alkalmával a szerb király a Takovo-rend I. osztályával, Csulalangkorn sziámi király 1897 jun. magyarországi látogatása alkalmából a sziámi koronarend, Vilmos német császár 1897 szept. budapesti időzése alkalmával a porosz vörös sasrend, királyunk 1897 dec. a vaskoronarend I. osztályu jelvényével, Ferdinánd toscanai nagyherceg pedig 1899 febr.-jában a polgári érdemrend nagy keresztjével tüntette ki. Munkásságát a társadalmi tényezők is elismerték s Máramaros-Sziget, Munkács és Komárom díszpolgárukká, számos gazdasági és más egyesület (köztük az Erdélyi gazdasági egyesület és az EMKE) tiszteletbeli és disztagjává választották meg.

Számos törvény és egyéb, a földmívelés érdekében tett maradandó alkotás tanuskodik miniszteri tevékenységéről. Nevéhez füződnek a következő törvények: 1896. V. t.-c. A filloxera által elpusztított szőllők felújításának előmozdítása tárgyában; 1897. X. t.-c. A ragadós tüdőlob kiirtásáról szóló 1893. II. t.-c. módosítása tárgyában; 1897. XXI. t.-c. A temes-bégavölgyi vizszabályozó társulat pénzügyi viszonyainak újabb rendezéséről; 1898. II. t.-c. A munkaadók és a mezőgazdasági munkások közötti jogviszony szabályozásáról; 1898. XIX. t.-c. A községi és némely más erdők és kopár területek állami kezeléséről; 1898. XX. t.-c. Az 1895. évi XLVIII. t.-c. egyes rendelkezésének módosításáról (Közép-Duna szabályozása). Ezenkivül ő hajtotta végre az 1895. VIII. t.-cikket, mely Magyarország mezőgazdasági statisztikáját megteremtette s az 1894. XII. t.-cikket, mely a mezőrendőrségről szól; továbbá lényegesen befolyt az 1897. l. t.-c. (a mérsékelt áru marhasóról) és az 1898. XXIII. t.-c. (a gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről) megalkotásába. Az Ausztriával való kiegyezés nagy művében tárcája elfoglalása óta kiváló részt vett s az Ausztriával való állatforgalmunkat új alapra fektette. Miniszterségе alatt létesültek: az 1896. évi ezredéves országos kiállítás történelmi csarnokában az ingyen látogatható mezőgazdasági muzeum; a keszthelyi új gazdasági tanintézet; a kassai gazdasági tanintézet új konviktusa; új földmívesiskolák; selyemgubóraktárak; a növény élet- és kórtani, az állatélettani és takarmányozási, a selmecbányai erdészeti és a budapesti szőllészeti

kisérleti állomások; a gyapjuminősítő intézet; számos új kulturmérnöki hivatal; az országos vízépítési igazgatóság; az egri vincelléri-iskola; a gödöllői baromfi-telep; épülőfélben van s nemsokára befejezést nyer a földtani intézet nagyszerű, új palotája; a zágrábi és besztercei erdőigazgatóságok díszes épülete stb. Támogatásával létesült Budapesten egykori, hírneves gyümölcsészünk, Bereczky Máté szobra, valamint a mezőhegyesi Kozma Ferenc emlék; 1897 okt. 12. Keszthelyen a Georgikon megalapításának 100 éves évfordulóján nagy lelkesedés közt ő vetette föl Festetics György gróf szobra megalkotásának eszméjét és megbizásából már legközelebb elkészül Wenckheim Béla lovas reliefszobra. Ezenkivül az állami erdészet faértékesítését új, jövedelmezőbb alapra fektette; a tenyészállatok kiosztását új állattenyésztési felügyelő állások szervezésével fokozta; az orsz. tejgazdasági felügyelőség szervezésével kétév alatt 40 tejszövetkezetet létesített, melyek — bár működésük egyrészt szünetelt is, egy évben mintegy öt millió lit. tejet értékesítettek; a gazdasági egyesületeket anyagilag és erkölcsileg támogatta, népies gazdasági előadásokat rendeztetett, melyeken 1897-ben 215,161 hallgató vett részt; rendszeres gazdasági, kertészeti s szőllőszeti tanfolyamokat nyittatott lelkészek és tanítók részére; a kultuszminiszterrel együtt gondoskodott tanároknak és tanítóknak mezőgazdasági kiképzéséről, a mezőgazdasági szakoktatásnak a tanítóképző intézetekben való meghonosításáról; tanfolyamokat nyitott az állategészségügyi szolgálatnak elméleti és gyakorlati tökéletesítése céljából; állami méneseinket nagy értékű, a külföld által is elismert anyaggal szaporította; Gödöllőn Nonius-ménest, Kolozson erdélyi jellegü ménest létesített; a szőllőfelújítás terén nemcsak állami amerikai anyatelepek és ojtványiskolák fölállításával, de magántelepek támogatásával is sikereket ért el; a borhamisítás megakadályozása és a tisztességes borkereskedelem érdekében nagy erélyt fejtett ki s a külföldi szaktudósítók intézményét meghonosította; legutóbb pedig az aradi országos szőllőojtványtelep részvénytársaság üzemét is visszaváltotta az állam részére. D. alatt 1896—99-ig a földmívelési tárca költségvetése 20 millió frtról 26 millióra emelkedett.

Miniszteri működésének legkimagaslóbb momentuma a munkáskérdés rendezése, mely figyelmét és gondoskodását folyton foglalkoztatja. Az 1898. II. t.-cikkel a munkaadó és munkás viszonyát a gyakorlati életnek megfelelő módon rendezte. E t.-c. tárgyalásakor aratta a képviselőházban egyik legnagyobb szónoki sikerét, midőn egyrészt a törvényjavaslattal szemben fölmerült aggodalmakat eloszlatta, másrészt teljes liberalitással megtette rajta azokat a módosításokat, melyeket a munkások érdekében egyesek javasoltak. És hogy a munkáskérdésben D. mily helyes úton haladt, mutatják azok az intézkedések, melyeket az 1897. aratási sztrájk megszüntetésére nézve tett, s melyek az országot nagy közgazdasági válságtól mentették meg; de mutatják azok a népkönyvtárak, községi alapok, munkás-szövetkezetek is, melyek mind az ő kezdeményezésére létesültek. Ugyancsak a munkáskérdés megoldására irányultak a felvidéki rutén nép helyzetének megjavítására tett intézkedései, melyek szerint a rutén népet olcsó bérletekkel, tenyészállatok ingyenes kiosztása s a lelkészek és tanítók ingyenes oktatása által gyámolítja és Beregben a rutén ügyek ellátására állandó miniszteri megbizottat tart. Gondot fordít a gabona-uzsora meggátlására, valamint a telepítés ügyére is s ezért a pénzügyminiszter kezeléséből az összes telepeket átvette. Bánffy Dezső báró lemondásával együtt ő is beadta lemondását; azonban a király 1899 febr. 26. újra kinevezte, ill. megerősítette földmívelésügyi miniszteri állásában, a Széll-kabinetben. BGD.

Darbanga, 1. *kerület* Patna brit-indiai divizióban, 9492 km² területtel, (1891) 2.801,955 lak. Felszine sík; számos kisebb folyó és öntöző csatorna szeli át; folyói a Bhagma, Gandek, Kis-Bhagmati, Karai és Kamla, amelyek az őket összekötő csatornákkal számos rizsföldet öntöznek. Erdei hiányzanak. Csak egy nagyobb tava van, a Tal Baraila (esős időben 50 km²). Éghajlata száraz; nagyobbára enyhe. Fő termékei a rizs, lenmag, indigó, cukornád, dohány és a gabonanemüek. D-i részének sós talaja salétromot és főtt sót szolgáltat. Kereskedelme élénk. — 2. D., az ugyanily nevü kerület *fővárosa*, a Kis-Bhagmati bal partján, vasút mellett, (1891) 73,561 lak. (köztük 53,987 hindu, 19,181 mohammedánus); élénk kereskedéssel; a fő kiviteli cikkek: olajos magvak, vaj és épületfa; a behozatalé: gabona, só, jutakelmék, posztó, bőráruk, mész és vas. Naponkint nagy vásárokat tartanak a kórház és a maharadsa kertje közti nagy téren. A város sajátsága a benne levő számos kisebb tó. Környékét a folyók gyakran elöntik. 1726 óta a mai mahradsa-családnak volt székhelye. 1776. az angolok vették át a kormányt.

Dárdai *Sándor* (V. k.). Kiváló helyet foglalnak el *Igazságügyi* és *Közigazgatási Törvénytár* c. gyüjteményes művei, melyek már többszörös kiadásban jelentek meg. 1895 jun. 17. miniszteri tanácsosnak nevezték ki a miniszterelnökséghez, melynek közjogi osztályát vezette és számos kényes kérdésnek, ezek között a fiumei közjogi kérdésnek megoldásával foglalkozott. 1897 dec. 17-én államtitkári ranggal az állami számvevőszék alelnökévé lett, hol az alapok és alapítványok rendezésének nehéz feladatával bizatván meg, sikeres működésének elismeréseül 1899 febr. 19. a II. osztályu vaskoronarenddel tüntették ki. 1899 máj. 14. megkapta a magyar nemességet «baranya-baáni» előnévvel.

Dardanellák (V. k.), erődítményei lényegesen jobb állapotban vannak, mint a Boszporuséi. A Bezika-öbölnél, a D. bejárata előtt van az első új erőd s egy távíróállomás. A parti védőművek első csoportja a bejáratnál van; az európai oldalon a nagy, régi vár, a Szeddil-Bahr 63 ágyuval fölfegyverezve; mellette áll az 1886. épitett Szeddil-Bahr új üteg 11 Krupp-féle 21·26 és 28 cm.-es ágyuval. Fölötte van elhelyezve egy új üteg 43 m. magasságban, amely 2 Krupp-féle 26 cm.-es ágyuval van fölfegyverezve. A régi üteg, Tottsz ledüledezett, helyette, közel hozzá Eszki-Hisszarliknál új üteg épült 30 löveggel. Szemben, az

ázsiai oldalon van a régi, kőből épült erőd Kum-Kale 64 lövéggel; tőle nyugotra épült egy új üteg 1886-ban 10 Krupp-féle 15 cm.-es ágyuval. Kum-Kaletól számított öt tengeri mérföldnyi távolságra beljebb, a Kefisz-csúcsnál is van egy üteg. A legfontosabb védőműcsoport Csanak-Kalesszinél v. másképen Kale-Szultanienél van; itt is, miként a bejáratnál, a parti védőművek fő homlokzata az Egei-tenger felé van fordítva. A csanak-kalesszii védőművek 30 lövéggel vannak felfegyverezve; egy nagy zárt sánc egy Krupp-féle 35·5 cm.-es lövéggel van felszerelve; ettől délre fekszik egy új föld-üteg, 9 Krupp-féle lövéggel, mely utóbbit Hamidié-erődnek neveznek, ezenkívül több régi, kőből épült erődítmény is van. A D.-öböl északi csúcsán van az új föld-védőmű, a Medsidje-erőd, amelynek számos régi lövegen kívül 16 Krupp-féle 15—28 cm.-es ágyuja van. Csanak-Kalesszivel átellenben, vele kábel-táviróval összekötve fekszik az európai oldalon a régi, még II. Mohammedtől 1470. épített erőd, a Kilid-Bahr (a tenger kulcsa), amelynek még 6 lövegje van. Ettől délre fekszik a fontos föld-védőmű, a Namaszigia erőd, amelynek mellvédje 10 m. magasan van a tenger szine felett; az erőd 24 Krupp-féle 21 és 28 cm.-es ágyuval van felfegyverezve. Az erődöt a parti ütegek támogatják 4—4 Krupp-féle löveggel. Csanak-Kalesszi és Kilid-Bahr közt a D. legszűkebb és legjobban védelmezett pontján van állítólag a tűzakna-gát elhelyezve, amelyre azonban a $2^1/_2$—4 tengeri mérföldnyi áramerősség bizonyára nincs kedvező hatással. Az akna-raktár Csanak-Kalesszibe van. Kilid-Bahrtól közvetlenül északra fekszik a modern föld-erődítmény Deirmen-Burun 7 v. 8 Krupp-féle 26 cm.-es ágyuval, aztán a régi, kőből épült erőd Csam-Burun vagy Csam-Kalesszi; ennek 8 lövege van. Egy parti üteg 4 Krupp-féle löveggel ehhez az erődhöz tartozik. Maidosz vagy Kiamleh falunál is van egy halmon egy üteg; aztán a D. észak felé irányuló hajlásában van a régi négyszögü kőből épült erőd, Boghali-Kale; ez már nincs felfegyverezve, hanem van mellette 2 modern üteg 4 Krupp-féle löveggel. Boghali-Kalét a nagarakalesszii erőddel és a fokkal tenger alatti kábel köti össze. Az ázsiai oldalon a Medsidje-erődhöz észak felé csatlakozik az 1 tengeri mérföldre fekvő régi, kőből épült erőd, Kossze-Kale, amely 19 löveggel van felfegyverezve. A régi nagarai erődnek van 37 lövegje és kőből van építve; a mellette levő föld-védőműnek van 11 Krupp-féle 21, 24 és 28 cm.-es lövegje; két magasan fekvő üteg 4—4 Krupp-féle löveggel mindkét erődön felülemelkedik. Mindkét oldal összes parti védő művei katonai utakkal és elektromos táviró-vezetékkel vannak egymással összekötve. A legmegbizhatóbb becslés szerint egészben 682 löveg van felállítva a különböző parti védő művekben a D. védelmére. Hogy az európai oldal erődei szárazföldi támadások ellen védve legyenek, a Gallipoli félsziget legkeskenyebb (5 km. széles) részén (Gallipoli városától északra) erődvonal van felállítva. Ezek a védő művek — 3 erőd, egyik-egyik 15—25 löveggel és több közbenső üteg — a krimi hadjárat alkalmával állíttattak fel és állítólag 100 — fele részben Krupp-féle — ágyuval vannak felfegyverezve. Rév- és teherhajó-állomások Csanak-Kalesszibe, vesztegzár-állomás Nagában.

Dardéki, l. *Báchur* (II. k.).

Dardu (ó-ind nyelven Darada, a görögöknél Dardæ, a szomszédságában lakó népeknél Kandsut), néptörzs a felső Indus, Gilgit és és más folyók mentén; nyelvük ind dialektus, vallásukra nézve mohammedán siiták. L. *Dardok* (V. k.).

Dar-esz-Szalam, német K.-Afrika fővárosa, most mintegy 15,000 lak., akik közt 244 európai. Higienikus szempontból a város és Upanga közti mocsarakat kiszárították. Az európai városrészben széles, pálmákkal szegelyezett utcákat készítettek és több csinos épületet emeltek; azonkívül jó ivóviz nyerése végett kutakat is készítettek. A behozatal és kivitel értéke évenkint mintegy 2·5 millió márka.

Daribba, egyiptomi gabonamérték = 2 ardeb.

Darlan (ejtsd: darláñ) *Ker. János Joas*, francia politikus, szül. Podensacban (Garonne) 1848 jun. 10-én. Jogot végzett és azután Néracban előbb mint ügyvéd, majd mint maire működött. 1890. mérsékelt köztársasági programm alapján képviselőnek választották. 1896 ápr. a Méline-kabinetben az igazságügyi tárcát vállalta el s vele együtt bukott meg 1898 jun. M. L.

Darmesteter (2., V. k.) *Jakab* (nem János), francia orientalista, megh. Maisons-Lafitteben (Páris mellett) 1894 okt. 19. Legkiválóbb munkája a Zendaveszta teljes francia fordítása (melynek bevezetésében a nagy mű keletkezését illetőleg egészen új álláspontra helyezkedett), 1892—1893. jelent meg Párisban 3 kötetben. Halála után jelent meg: Nouvelles études anglaises és Critique et politique (Páris 1895). V. ö. *Bréal*, L'oeuvre scientifique de James D. (Annuaire de l'École des hautes études, 1895). L. M.

Neje *D. Robinson Agnes Mary Frances* angol irónő, szül. Leamingtonban 1857 febr. 27. 1878. (leányneve alatt) egy költeménygyüjteményt tett közzé A handful of honey-suckles címen, mi rögtön feltünést keltett. Ezt követte Euripides-fordítása: Hyppolitos (1881), The new Arcadia (1884), An Italian Garden (1886), Songs, ballads and a garden play (1888), Arden regénye, valamint több történelmi tanulmány, u. m. Margareth of Angoulême (1886), The End of the Middle Ages (1888). D. név alatt 1892. egy történelmi elbeszélést közölt: Marguerites du temps passé.

Darmstadt, német város, (1895) 63,769 lak. 1895-ben elkészült nagy politechnikuma. Ipara (1895) mintegy 10,000 munkást foglalkoztat. Ernő Lajos nagyherceg trónralépése óta a csöndes hesseni székváros művészeti újjászületésén esik keresztül. Jelenleg a fejedelmi palotát rendezik be *Ashbee* (londoni) és *Olbrich* (bécsi) művészek segélyével. A nagyherceg külön művésztelepet építtet Olbrich szecesszionista tervei nyomán, akit különben mesés fizetéssel D.-ba csábítottak. Olbrichon kívül még *Christiansen* (Párisból), *Bosselt* érmész, *Heim* Heinz festő, *Bürck* és mások is telepednek le D.-ba, hogy a város újjáalakításában közreműködjenek.

Darnaut *Hugó*, német festő, szül. Dessauban 1850. Hegyi és erdei képeket fest, melyek több-

nyire tiroli, alsó-ausztriai, morva és kárpáti tájakat ábrázolnak. Néhány falfestményt festett a becsi természetrajzi muzeumban.

Darni, *darnit*, *dorni*, igy nevezték nálunk a XIII—XV. sz.-ban a németalföldi Doornik vagy Tournai városban keszült hires gyapjuszöveteket.

Darnóc vára, a mai Drenovác falu határában (Veröce) állott. Az Atyinay-család birta 1418-ig, azután a Garayak kezére került. Romjai most *Klak* neven ismeretesek. KAR.

Darnó vára, l. *Sirok* (XV. k.).

Daróc (4., V. k.) *(Szepes-)*. A szepesvármegyei gazdaságiegyesület *mintagazdaságot és kisérleti telepet* állitott fel, melynek 260 kataszt. holdnyi területén első sorban burgonya, továbbá más magvak nemesitésével tesznek kisérleteket, melyek máris szép eredményeket adtak. Nevel azonfelül pinzgaui fajállatokat tenyésztési célokra, melyeket szükség szerint és a helyi viszonyoknak megfelelőleg, az ezekre igényt tartó birtokosoknak és községeknek juttat. SVÁBY.

Daroca (ejtsd: daróka), város Zaragoza spanyol tartományban, a festői és termékeny Jiloca völgyében, (1887) 3172 lak. Régi bástyáin 144 torony és két gótikus kapu van. Nevezetes a XVI. sz.-ban épült 700 m. hosszu alagútja, mely esőzések alkalmával a vizet a Jilocába vezeti. Itt verte le I. Alfonz 1121. mórokat. A várostól délre fekszik *Pic de la Almenara* (1438 m.) és a sósvizü *Gallocanta tó*.

Dáró vára, Tolna és Somogy vármegyék határszélén, Pula és Dombovár közt állott. Hajdan Tolna vármegyéhez tartozott. A XIII. sz.-ban Majs vagy Majos nádor családja építtette. E Majs nádor a királyi ház egyik rokonát birta nőül. V. ö. *Csánki*, Magy. tört. földr. (III. 403.). KAR.

Darryfü (növ.), l. *Hierochloa* (IX. k.).

Darthé, l. *Babeuf* (II. k.).

Daruváry *Alajos* 1893. kineveztetett a főrendiház élethossziglani tagjának. 1896. a budapesti tud. egyetem államtudományi tiszteletbeli doktor címet adta neki.

Darwin *Károly* angol természettudós ülő szobrát (Montford H.-tól) 1897 aug. 10. leplezték le szülővárosában, Shrewsburyban.

Daryl *Fülöp*, álnév, l. *Grousset* (VIII. k.).

Dasent *György* sir, angol tudós, megh. Londonban 1896 jun. 12.

Dasymeter a. m. baroszkóp (l. o., II. k.).

Daszynski *János*, osztrák szocialista pártvezér és képviselő, szül. Stanislauban nemes családtól. Jogot végzett s azután Párisban s Zürichben élt egy ideig. Miután 1891. Galiciába visszatért, lázas tevékenységet fejtett ki a szocialista eszmék terjesztésében. A kormány ugyan egy tucat sajtópört indított Naprzod c. lapja ellen, de ő 20 pör közül 17-et megnyert. Beszédeivel és önzetlen fáradozásával oly nagy népszerüségre emelkedett Galiciában és Sziléziában, hogy az 1897-iki választáskor hivei Krakóban (az 5. kuriában) a kormány és különösen a galiciai slachticok minden erőszaka és szuronyos csendőrei dacára, óriási többséggel képviselőnek választották. A birodalmi gyülésen csakhamar kitünt, hogy a szocialista képviselők közül D. a legkiválóbb szónok és müveltsége sem köznapias. Rettenetes csapásokat mért a galiciai slachticok klikk-uralmára s a lengyel tisztviselők korrupciójára, és rikító szinben festette a pálinka által elbutított parasztok nyomoruságát. 1897 nov. nagy része volt Badeni miniszter bukásában, ki őt és társait megelőzőleg a teremből erőszakkal eltávolította volt. A Thun-kabinettel szemben valamivel barátságosabb álláspontra helyezkedett. Sógora *D. Viktor*, szintén buzgó szocialista volt, szintugy annak neje *D. Zsófia* dr., ki a berlini Humboldt-akadémián mint tanárnő működik. M. L.

Datschitz, morvaországi kerületi kapitányság, amelytől 1896 nov. 1. Jamnitz nevü járást elvevén, Mährisch-Budwitz újonnan alakitott kerületi kapitánysághoz csatolták. Azóta 2 járásból (D. és Teltsch) áll 817 km² területtel, (1890) 50,594 lak.

Daturin, l. *Altropin* (II. k.).

Daubrée *Gábor Agoston*, francia geologus, megh. Párisban 1896 máj. 28.

Daudet *Alfonz*, francia iró, megh. Párisban 1897 dec. 16. Újabb fordítások: Az evangelistanő (regény, 2 köt., ford. *Zempléni* P. Gyula, Budapest 1894); Jack (Egy boldogtalan ifju története, regény, ford. *Miskolczi* Henrik, u. o. 1896); Királyok száműzetésben (regény, ford. *Miskolczi* Henrik, u. o. 1896); A kápolna (regény, 3 köt., ford. *Fái* J. Béla, Athenaeum olvasótára, u. o. 1896); A család támasza (regény, ford. *Gerőné Cserhalmi* Irén (Athenaeum olvasótára, u. o. 1898); Rózsa és Ninácska (a kor erkölcsei, regény, Legjobb könyvek, u. o. 1898); Levelek egy elhagyott malomból (ford. S. E., Olcsó könyvtár, u. o. 1899). Özvegye 1899. Notes sur la vie cím alatt D. naplójegyzeteit adta ki.

Dávid herceg, I. András magyar király és Anasztázia orosz hercegnő fia, szül. 1054 táján. Sorsa ismeretlen; 1094. venerabilisnek irják, tehát pap volt; ez évet csak nagyon kevéssel élhette túl. Vele s bátyjával, Salamon királylyal magva szakadt I. András ágának. V. ö. *Wertner*, Árpádok (134—136). M.

Dávid *Zsigmond*, II. Rákóczi Ferenc hive, utóbb francia altábornok. Részt vett a Rákóczi-felkelésben, mely alatt tiszti rangot nyert. 1711. Franciaországba emigrált és 1712 okt. kapitány lett a versaillesi ezredben; 1716-ban kapitány a Ráttky-huszároknál; 1720. őrnagy a Bercsényi-huszárezredben, 1735 elején alezredes az Esterházy-ezredben. Részt vett az osztrák örökösödési háboruban és 1743 aug. 1. altábornokká lett. Halálának évét nem ismerjük. M. L.

David *Emil* (rhonfeldi) 1898 nov. 30-án megkapta a Lipót-rend nagykeresztjét a lovagkereszt hadi ékitményével.

David *Armand* abbé, francia utazó és természetbúvár, szül. Espelettában 1826 szept. 7-én. 1848. a lazaristák rendjébe lépett, 1851. pappá szentelték s 1861. mint térítő ment Khinába, ahonnan Mongolországba s Tibetbe utazott. 1870. tért vissza Franciaországba, de már 1872. újra Khinába utazott és annak több tartományát bejárta és 1874. tért másodszor vissza hazájába. A Nouvelles archives du musée d'histoire naturelle de Paris, Revue des Deux Mondes és a Bulletin de la Soc. de géogr. de Paris c. folyóiratokban megjelent tudósításain kivül irta Journal de

mon troisième voyage (Páris 1875) és Les oiseaux de la Chine (u. o. 1877) c. műveket.

Dávidházy *János*, ref. lelkész, szül. Gyomán (Békés) 1842 máj. 22., hol atyja D. Sámuel lelkész volt. Iskoláit Debrecenben végezte; tanulmányai végezte után kabai rektor volt három évig, majd a zürichi egyetemre ment ki teologiát hallgatni. 1867. pocsaji, 1884. kabai lelkész lett. Egyházmegyéje már lelkészkedése harmadik évében jegyzővé, 1880. pedig esperessé választotta meg, mely állásában egyházmegyéje bizalma őt 1893. újra megerősítette. Erélyes, a törvényekhez szigoruan ragaszkodó, egyháza és egyházmegyéje anyagi s szellemi érdekeiért fáradhatatlanul buzgó férfiu. Ami irodalmi működését illeti, cikkei jelentek meg Révész Imre Figyelmezőjében (1873); az Evangyéliomi Protestáns Lapban (1876, 1878) Bekes álnév alatt; a Debreceni Prot. Lapban, többnyire D—y —s betük alatt (1887—91). Külön kiadásban megjelent: *A lelkipásztor teendői a presbyteriumban és az egyházi vagyon ügyéhez tartozó nyomtatványok kezelése körül* (Debrecen 1889, kiadta Csiky Lajos). Szerkesztette a debreceni ev. ref. egyházmegye közgyüléseinek jegyzőkönyveit 1869—80. CS—Y.

Davidson *János*, skót lirikus és drámairó, szül. Barrheadben (Renfrew grófság) 1857-ben. 1872—89. néptanító volt. Miután Bruce c., Shakespeare hatását visszatükröző, vad drámája (1886), Smith c. polgári szomorujátéka (1888) és Perferoid c. filozofiai szatirája (1890) megjelent, Londonba költözött s egészen az irodalomra adta magát. 1894. Plays címmel összegyüjtötte drámáit. Godfreda c. (1898) történeti drámájának nem volt szinpadi sikere. Közben novellákat, tanulmányokat és lirai verseket is irt. Egyszerüség és természetesség után vágyódó londoni újságirók szellemes beszélgetését tartalmazzák a Fleet street eclogues (1893, új sorozat 1895), melyek D.-t egy csapásra hiressé tették. Későbbi művei, melyeknek jórészt szintén nagy sikerük volt: In a music hall (1893); Sentences and paragraphes (1893); A randow itinerary (1894); Ballads and songs (1894); Earl Zevander (1895); New ballads (1896); Laura Ruthvens's widowhood (1896); Baptist Lake (1896); The last ballads and other poems (1898).

Davies (ejtsd: devisz), 1. *János* sir, angol jogtudós, államférfi és költő, szül. Tisburyban (Wiltshire) 1569., megh. 1626 dec. 8. Tanulmányait az oxfordi Queens Collegeben végezte; bevégezve a jogot, mozgalmas ifjukora után 1601. a parlamentben Corfe Castle kerületet képviselte. I. Jakab nagyon megkedvelte s sollicitorrá, majd Irországban attorney generallé nevezte ki; 1613. az első ir parlament elnökévé választatott. D. mint költő Orchestro, Nosce te ipsum, Hymnus to Astraea költeményeivel tünt fel. Epigrammjait a papi cenzura elégettette. Összes költeményeit, melyek szép nyelvezetük és szabatosságuk által közkedveltek voltak, maga adta ki (1 köt., 1622); Historical tracts-át Chalmers 1786. adta ki; összes müveit Grosart adta ki a Fuller worthiest library-ban (3 köt., 1869—76).

2. *D. János* (Joannes Davisius), angol nyelvész, szül. Londonban 1679., megh. Cambridgeben 1732 márc. 22. Cambridgeben végezte tanulmányait és 1711. Fan Dittonban pap lett, később Clyben kanonok és Cambridgeben tanár. Kiadta Tyrius Maximus (Cambridge 1703), Caesar (u. o. 1706 és 1727), Minucius Felix (u. o. 1707 és Glasgow 1805) és Cicero több művét.

Davis *Eduárd*, angol kalóz, 1685—88. Dél-Amerika nyugati és délkeleti partjain fosztogatott és a Husvét-szigetet fedezte föl. Utazásai *Burney* Discoveries in the South Sea (London 1802) cimü gyüjteményében vannak leirva.

Davits (ang., ejtsd: dévitsz), a hajó oldalfalazatairól vagy a tat-tükörről a viz felszine felé kinyuló fagerendák vagy megfelelőleg görbített vasrudak, amelyekre csigák és kötelek segitségével valami nehéz tárgyat, p. horgonyt vagy csónakot felhuznak, ugy hogy a felhuzandó tárgy a hajó falazatát nem horzsolhatja. A célnak megfelelőleg vannak horgony- és csónak-D.

Davorin *Jenko*, szerb zeneszerző és költő, szül. Krajnában 1835 nov. 10. Tanult Laibachban, Triesztben, Bécsben, hol jogot végzett, de többet gondolt a zenével és költészettel, mint a jogi tanulmányokkal, melyekkel utóbb egészen felhagyott. 1863. Pancsovára került, itt irta és zenésitette meg hires dalait: Primi bože (Fogadd isten); Bogovi silni (Hatalmas istenek); Sablo moja (Kardom); Što ćutiš srbine tužni (Mit érzesz bús szerbem); Moja ruža (Rózsám) stb. 1870 óta a belgrádi nemzeti szinház karmestere, itt irta Vračar (Bűvész) operettejét, számos nyitányt és számos melodrámát, melyek közül legkiválóbbak: Kosovo (Rigómező); Milan; Tri svijetla dana (Három fényes nap); Markova sablja (Márk kardja); Djevojačka kletva (Leány-átok). A szép szerb népdalok buzgó gyüjtője, a belgrádi szerb tudós társaság tagja. MARG.

Davyl *Louis*, álnév, l. *Poupard*.

Dawson City (ejtsd: daosz'n szitti), város Jukon kanadai territoriumon az alaskai határ közelében, az É. sz. 64° 45′ s a Ny. h. 140° 5′ alatt a *Klondike* és *Jukon* összefolyása alatt mintegy 35,000 lak. A város nagyobbára e két folyó mentén húzódik el. 1·5 km. hosszu főutcája, amelyben árutárak, kereskedések, fürészmalmok nehány bankházzal, korcsmával és táncztermekkel váltakoznak, nagyobbára faházakkal van szegélyezve; csakis a Klondike és Jukon közötti résznek van állandóbb jellege és szabályosabb elrendezése. A közlekedés csak nyáron élénkebb, amidőn a Jukonon nincs jégpáncél. A szárazföldi utak még nagyon nehezen járhatók; az aranykeresők pedig nyáron nem igen hagyhatják el helyöket, mert csak a rövid nyáron át moshatnak aranyat. Az aranyat ugyanis D. környékén kimosás útján nyerik, amit a nagy hidegben (a hőmérő néha —50°-ra száll alá) nem tehetnek meg. D. környékén a Jukonnak és mellékvizeinek partja mellett Kuikuktól fölfelé mindenütt találhatók aranytelepek. Aranyat e vidékeken és pedig Alaskában a 70-es évek elején találtak először. Két város keletkezett ennek következtében: *Circle City*, az É. sz. 65° 10′ alatt és *Forty Mile*, amelyek mindegyikében csakhamar összegyült 1000—1000 főnyi lakosság. A Klondike és mellékvizeinek partjain fölfedezett aranymezők azonban ezen helyeket elhagyatottakká

tették. Az aranyban gazdag Jukon-medence DK., D. és Ny. felől érhető el. A DK-i szárazföldi út azonban hosszadalmassága miatt nem jó figyelembe. A Ny-i vizi út, a Csendes-óceánról a Jukon mentén visz föl; de mivel csak nyáron járható, mikor a folyó nincs befagyva, nem keresik fel, bár a legkényelmesebb. Az aranykeresők csak D. felől jönnek D.-be; innen is 3 út közt kell választaniok. Az egyik az unió területén a Stikene-folyón visz Kanadába Glenoráig; innen szárazföldön vezet a Teslin-tó felső végéig és azután a Teslin, Lewes és Jukonon többé nagyobb nehézséggel nem jár. De mivel ez az út is egy kissé hosszabb, nem igen használják. Leginkább járnak azon az úton, amely a Lynn-csatornából indul ki, fölvisz a Dyea-folyón s az 1250 m. magas Chilkoot-hágón; de itt csak tavaszszal, midőn a hó még nem olvadt el, lehet járni; a terheket is az embereknek kell fölvinniök; a Chilkoot-hágón vagy a keletibb fekvésű és kényelmesebb White-hágón átjutván, az aranykeresők a Lewes-folyón, a Lindeman és Bennet-tavakon folytatják útjokat; itt is az 1 km. hosszu White-Horse nevü sellők a hajózást lehetetlenné teszik és a csónakon való utazást is veszélyeztetik. Ezen vizi út természetesen csak akkor lesz hasznevehetővé, midőn a jég olvadni kezd, ami csak május végén vagy junius elején történik meg. Ez időig az aranykeresőknek várniok kell; a tavak és folyók mentén sátrakat ütnek fel és egész sátorvárosokat alkotnak. 1898. ily módon mintegy 15,000 ember várt a jég elolvadására. Most vasút építését tervezik, amely a Kristiansund mellett fekvő Wrangellből indulna ki és Glenorán át az Atlin-tó D-i végéhez vezetne, ahonnan minden további nehézség nélkül volna D. elérhető. D.-t 1896. alapították; 1898. már két újság jelent meg benne. 1899 ápr. 25-én azonban csaknem teljesen leégett. 111 üzlet pusztult el; azonban emberéletben nem esett kár. Lásd még *Alaska* és *Arany* (XVII. k. 77. old.). —zik.

Daylesford (ejtsd: delszförd), város Victoria ausztráliai angol gyarmatban, Melbournetől, melylyel vasút köti össze, nyugatra, (1891) 3839 lak. Közelében aranybányák vannak.

Daza, néptörzs, l. *Tibbu* (XVI. k.).

Daza *Hilarion* boliviai köztársasági elnököt 1894 márc. 1. Urjuniban meggyilkolták.

Dead heat (ang., ejtsd: déd hít) a. m. holt verseny (l. o., IX. k.).

Deák *Ferenc* beszédeit folytatólag kiadta *Kónyi* Manó (4. köt.: 1866—67., Budapest 1897; 5. köt.: 1867—68.; 6. köt.: 1868—73., u. o. 1898). 1861-iki első felirati beszéde a Magyar Könyvtárban jelent meg (1897).

Dease (ejtsd: díz) *Péter Warrens*, a Hudson-öböli társaságnak egy tisztviselője, aki Franklint 1825-iki útján kisérte s 1837—39. Simpson Tamással önállóan vezetett egy expedíciót a Jeges-tengerhez és a Mackenzie folyam torkolatától keletre és nyugatra ugy kikutatták a partot, hogy csak körülbelül 60 angol mérföldnyi része volt még azontúl ismeretlen. Dél-Kanadában 1863. halt meg.

Death Valley (V. k.), az amerikai földmívelési minisztérium megbizásából egy, a különböző vidékek természetbuváraiból összeállított expedició alaposan átkutatta. A völgynek nincs lefolyása s közepe tájón bűzös mocsárral van fedve. A nyári középhőmérséklet 36·8 C°, de már 58 fok meleget is észleltek árnyékban. A légnyomás napi ingadozásai rendkivül nagyok; a légmozgás mindig igen élénk, a levegő azonban száraz. Az évi esőmennyiség csekély (átlag mintegy 114 mm.), az eső többnyire éjjel esik; az esőcseppek néha elpárologtak, mielőtt a völgy fenekére érnek. A vidék fő növénye a kreozot-csalit, ami arra mutat, hogy mesterséges öntözéssel művelhető lenne ez a vidék. A lejtőkön vannak ezen kivül: borókafélék és egyéb fenyőbokrok stb. A fauna a szárazság dacára igen gazdag, különösen madarakban. Ezenkivül erősen képviselve vannak a gyikok (iguanidák), sikló kigyók, csörgő kigyók, varangyos és egyéb békák. Egészen új hal- és rovarfajokat is találtak. V. ö. Bulletin Nr. 1. of United States Department of Agriculture, Weather Bureau (Washington 1892) és *Merriam*, The D. Expedition (u. o. 1893, II. rész).

Deauville (ejtsd: dovil), tengeri fürdő Calvados francia département Pont-l'Évêque kerületében, Trouville-lel szemben, (1891) 2423 lak. Csak 1860. létesült, de az utóbbi években nagyon felkapták, szép nyaralókkal, kaszinóval, versenytérrel és kis kikötővel.

Debellatio, l. *Meghódítás* (XII. k.).

Debes *Ernő*, német térképrajzoló, szül. Neukirchenben (Eisenach mellett) 1840 jun. 21-én. 1858. Justus Perthes gothai földrajzi intézetébe lépett, itt eleintén tanuló volt, később Petermannnak munkatársa lett, tanulmányait Párisban folytatta és 1872. állandóan Lipcsében telepedett le, hol még azon évben Wagner H.-val Wagner H. és Debes E. cég alatt földrajzi intézetet alapított. Tanszerei, különösen iskolai atlaszai nagy elterjedésnek örvendenek.

Debra Tabor, város Közép-Abisszíniában, a Tana-tótól keletre, az É. sz. 11° 45′ alatt, 2496 m. magasságban. Tivadar negus alatt a birodalom fővárosa volt, most hanyatlóban van.

Debrecen (V. k.) lakosságát (1898) 65,000 lélekre becsülik. Újabban rendezte utcáit, mindegyiket új utcajelző és házszámtáblákkal látta el s nagy áldozatokkal nyit új közlekedési utakat. A külső részeken fekvő beépített szőllőkerteket bevonta a város belterületébe, ugy hogy azok lassanként egybeforrnak a várossal. Említendő a *Füvészkert*, mely hajdan a «Pap tava» volt, most pedig az ev. ref. kollégium és a m. kir. államgazdasági intézet együttes áldozatkészségéből pompás, árnyékos botanikus kert. Megemlítendő a *Hegyi* Mihályné bőkezűségéből emelt *gályarabok emlékoszlopa*, ama protestáns lelkészek és hitvallók neveit örökítve meg, kik a nápolyi gályákon a reformáció érdekében szenvedtek. Az *István-gőzmalom* 1898. ünnepelte meg ötven éves jubileumát, mely alkalomból megiratta történetét *Mayer* Emil igazgató és *Koncz* Ákos városi tanácsos által. A fent mondott évben 50,000 koronát adott a nagyhirű ipartelep kulturális célokra és munkásai jövőjének biztosítására. *Közlekedési* hálózatából kiemelendő még a nagy-cserei erdőségbe vezető gőzmozdonyu iparvonat. Tervezik a debrecen—n.-váradi villamos vasutat. *Közművelődési* inté-

zetei köréből kiemelendő, hogy a r. kat. 4 osztályu gimnázium már a jövő évre új palotába költözik és nyolcosztályu főgimnáziummá lesz. D. törvényhatósági közgyülése 100,000 frtot szavazott meg erre a célra. Van továbbá apácák vezetése alatt r. kat. felső leányiskolája. Vele kapcsolatban megnyilt a tanitóképző intézet első évfolyama. Most van szervezés alatt az ev. ref. tanitóképző intézet is. 1898 nov. 27. ünnepelték meg a debreceni szinészet száz éves jubileumát. *Hirlapjai* közül megemlitendők még a Debrecén-Nagyváradi Értesitő (hetilap, LVII. évf., szerk. *Nyiry* Géza dr.), Debreceni Reggeli Ujság (V. évf., szerk. *Zoltai* Lajos), Debreceni Ujság (I. évf., szerk. *Than* Gyula). A város vezetése *Degenfeld-Schomburg* József gróf főispán és *Simonffy* Imre kir. tanácsos polgármester kezében van, kik hosszu idő óta minden idejüket és erejüket e szépen fejlődő város javára szentelik.

A város 1898-iki zárszámadása szerint a mult évben bevett összesen 2.298,870 forintot, kiadott 2.296,522 forintot. Az ingatlan birtok száma 159, továbbá 49 bérbeadott és 130 gazdasági épülete. A jövedelmező földbirtok értéke 9.476,409 forint. a nem jövedelmezőké 326,320 frt. A javadalmak 2.412,011 frtra vannak megbecsülve. A cselekvő tőkék 3.159,805 frtot tesznek ki, mig hátralékban 197,217 frt, termesztményben 428,222 frt vagyona van D.-nek. *Összes vagyonát* 21.451,978 forintra tartják; ezzel szemben 4.142,130 forint adóssága van a városnak s igy *tiszta vagyona* 17.308,848 frt. V. ö. *Borovszky* Samu, D.-i irók és tanárok 1588—1700. (Irodalomtört. Közlem. 1898); *Géresi* Kálmán, A D.-i szinészet vázlatos története 1798—1898. (D. 1898).

Debreceni református kollégium (V. k.). A bölcsészeti kar tervbe vett kiépitése előrehaladt. Az e célra gyüjtött alap ügye 1898 végén igy állt: *a)* Törlesztetlen ajánlatok tőkeösszege 73,646 frt 49 kr. *b)* Cselekvő állapot: gyüjtés eredménye 108,484 frt 09 kr. *c)* Régi alap (hat) 6 alapitványból a tőke: 192,831 frt 80 kr. E 3 alap összege: 374,962 frt 38 kr. Ehhez jő Debrecen város alapitványa 200,000 frt (feleből 2 jogi tanszék áll már); a debreceni egyház alapitványa 50,000 frt és Kövesdi János polgár végrendeletében 50,000 frt (ez halála után lesz meg). Ezek együtt tesznek 624,962 frt 38 krt. 1896. felállitották az új gyüjtésből a bölcsészeti karon az újkori történelem tanszékét.

A bölcsészi kar kiépitésével egyidejüleg felmerült az a terv, hogy a D.-ot *egyetemmé* fogják kifejleszteni. 1896 márc. *Szabó* József, Debrecen főszámvevője azt az indítványt tette, hogy a mutatkozó évi szükséglet (107,500 frt) tőkéjét azzal biztositsa a város, hogy a hortobágyi legelőből szakittassék ki 10,000 hold s adassék haszonbérbe szántás-vetésre. Az indítványt rokonszenvvel fogadták, de minthogy mélyen belevág a város gazdasági életébe, bizottsághoz utasitották.

Debreceni zsinat (V. k.). Évekig tartó előkészületek után 1881 okt. 31. nyilt meg s első ülésszaka nov. 24. végződött, ez idő alatt 29 ülésen megállapitá az egyház alkotmányát, törvénykezési és oktatásügyi rendtartását; megteremté az egyházi közalapot, eltörlé a szabad lelkészválasztást s behozta e helyett a minősités és jelölés rendszerét. A következő évi szept. 10. azonban újra össze kellett ülnie a zsinatnak, mivel a kormány a meghozott törvények ellen több kifogást tett, első sorban pedig azt kivánta, hogy azoknak oktatásügyi része teljesen kihagyassék. A szept. 17. végződött ülésszak nyolc ülésen tárgyalta a kormány kivánalmait s nagyszabásu, mélyre ható viták után azok értelmében járt el, noha némi csekély engedményt az autonomiához szivósan ragaszkodó pártnak is tett. A zsinat elnökei Nagy Péter erdélyi püspök és Vay Miklós br. tiszáninneni főgondnok voltak. Ez volt a magyar ref. egyház *alkotmányozó* zsinata, melynek legfontosabb eseménye általában az öt egyházkerületnek, különösen pedig az erdélyinek a többi négygyel való uniója volt. z. j.

Debreczeni *András*, 1705—47. kassai ötvösmester. Polgárságot 1706. nyert. II. Rákóczi Ferenc kassai pénzverőházának mintavésnöke volt s mint ilyen ő véste a Rákóczi-kori fejedelmi és hivatalos pecsétlőket. Összesen tizenegy darab pecsétlőt készitett a fejedelmi közjövedelmi tanács használatára. E pecsétek legtöbbjét egykoru lenyomatok számos példányában ismerjük, sőt a közjövedelmi tanács acélvésetü nagy stampigliája a m. nemzeti muzeumban Budapesten őriztetik. Ugy ennek, mint a többinek finom vésete, szabatosan és csinosan berendezett címeralakzatai, az éles, határozott kinyomatu s tetszetős alaku betük művészi kezet és nagy vésnöki gyakorlottságot árulnak el. Hogy Felső-Magyarország fővárosának egyik legkitünőbb ötvöse volt, bizonyitja az, hogy a kassai ötvösök közül ő és Moesz Sámuel dolgozott apróbb diszmunkákat, ezüstpennát, pipaszárhoz való ezüstcsöveket, kardszijhoz való boglárokat, csattokat stb. Rákóczi Ferenc fejedelem számára. 1711. választatott meg szénior-fürmenderré és testamentáriussá, a céhet pedig mint első céhmester 1720., 1729., 1730—31. és 1733., mint második céhmester 1724. és 1726. szolgálta.

Irodalom. Thaly K., Rákóczi F. pénzverői, Arch. Ért., Régi folyam 12, köt. 162—164. old.; Mihalik J., Kassa város ötvösségének története, Budapest 1899, a m. tud. akadémia kiadása. MIHALIK.

Decetia, város, l. *Décize* (V. k.).

Déchy *Mór*, utazó, 1899. hatodszor indult a Kaukázusba, továbbá Bokharába, honnan a Pamir vidékére készül.

Decimális mértékrendszer (tizedes mértékrendszer), általában minden mértékrendszer, melynek váltószámai tiz és tiznek egész számu hatványai; hogy tehát a D.-ben felsőbb rendü egységeket alsóbb rendüekben fejezzünk ki, az előbbenieket a 10, 100, 1000, 10,000 stb. számokkal kell megsokszoroznunk; ha pedig alsóbb rendü egységeket felsőbb rendüekben akarunk kifejezni, az előbbenieket ugyanazon számokkal elosztjuk. A D., mely a méteres mértékrendszerben és az abszolut mértékrendszerben a legkövetkezetesebb alkalmazásra talált, általában a mérések minden fajára alkalmazható, s a legtöbb állam pénzrendszerében is alkalmazva van. A nem-decimális mértékrendszerek alapszáma rendszerint 12 vagy 12-nek valamely többszöröse vagy hányadrésze (duodecimális mértékrendszer), különösen pedig az $5 \times 12 = 60$ alapszám az idő- és szögmérés-

ben van alkalmazva (szexagézimális rendszer). Számrendszerünk is decimális lévén, a D.-ek rendkivüli előnye a bennük végzett számvetések igen nagy egyszerüségében áll. Igy p. a köbméterekre köbdeciméterekre vagy literekre való átváltoztatása 1000-rel való sokszorozást, az ellenkező átváltoztatás pedig 1000-rel való osztást kiván meg, mely müveletek gyakorlatilag a tizedes pontnak három helylyel jobbra, illetőleg balra való elmozdításával végezhetők. Ha pedig a régi bécsi mértékrendszer köböleit köbtáblákra, vagy a köblábakat köbölekre akarjuk változtatni, 216-tal való sokszorozást, illetőleg osztást kell végeznünk. Másként áll a dolog, ha az egységeknek akár a tudományban, akár a gyakorlati életben való kényelmes, maradék nélküli oszthatóságát tekintjük; ilyenkor valamely rendszer annál kényelmesebb, mentül több számmal oszthatjuk el alapszámát maradék nélkül. 10 magamagán és az egységen kivül csak 2 és 5-tel osztható maradék nélkül, mig 12 maradék nélkül osztható 2, 3, 4 és 6-tal, tehát ebből a szempontból a duodecimális rendszer jóval kényelmesebb a decimálisnál s ez az oka, hogy az előbbeni rendszert már a legrégibb időkben is használták; a szög- és időmérésnek a régi babiloniakra visszavezethető rendszere pedig még maig is változatlan érvényben van s minden kisérlet, hogy eme rendszerek szintén a decimálissal helyettesittessenek, hiunak mutatkozott. A méteres rendszer révén elterjedt ama vélemény, hogy a D. a francia szellem szülötte, egészen téves; a D., mint az ujjak számától származó, az emberiség őskorára vezethető vissza, mig a többi rendszerek már a számelméleti ismeretek bizonyos foku fejlettségét kivánták meg.

Decimalistae, l. *Kontraktualisták* (X. k.).

Decken *Constant,* belga hittérítő és utazó, szül. Antwerpen melletti Wilrykben 1852 márc. 7-én, megh. Bomában (a Kongo-folyam mellett) 1896 márc. 3. A hoogstrateni püspöki szemináriumban tanult. 1880—83. Kan-su khinai tartományban működött, onnan a Dsungáriában levő Kuldsába ment és a khinai, török és orosz nyelvet tanulmányozta. 1889. Henrik orléansi herceg és Bonvalot tibeti expedíciójához csatlakozott. 1894. és 1895. a Kongo vidékére utazott, ahol a klima megölte. Müve: A travers l'Asie (Brüsszel 1894).

Decker *Tamás,* angol drámairó, szül. Londonban 1570 körül, megh. 1637 után. Életpályája nem igen ismeretes, Erzsébet királynő utolsó éveiben kezdett a szinpad számára irni. Első müvei: Shoemaker's holiday és Old Fortunatus, or the wishing-cap (vigjátékok, nyomt. megjel. 1598), melyeket Hanslowe vásárolt meg tőle. Chettle és Haughton társaságában irta: Patient Grissel (1603), Middletonnal: The honest whore (1604) darabokat. Ben Jonson: Poetaster c. müvében kigúnyolta, mire D. Satiromastix (1602) darabjával válaszolt. Mint prózairó is jelentékeny volt, miről The gull's hornbook, or fashions to please all sorts of gulls (1609, új kiadás Bristol 1812) c. müve tanuskodik. Drámai müveit Shepherd 4 kötetben gyüjtötte össze (1873), Miscellaneous works-jait pedig Grosart 5 köt. Válogatott müveit Rhys tette közzé a Best plays of old dramatists (London 1888) gyüjteményes müben.

Decoeur (ejtsd: dökőr) *Henrik Alajos,* francia őrnagy a tengeri tüzérségnél, utazó, szül. Pomponneben (Seine-et-Marne départ.) 1855 dec. 16. Első expedicióra 1893. Dahoméből indult ki Togoból Penziig (Bismarckburgtól keletre); a második jelentékenyebbet 1894. kezdte meg Carnotvilleből (Észak-Dahome). Nov. 25. eljutott Nikkiig s a borgui szultánnal szerződést kötött, melynek érvényességét az angolok hevesen megtámadták. 1895. Pamán keresztül Gurma tartomány Fadába érkezett és jan. 27. viszályba keveredett Grunev dr.-ral és Carappal Gurma tartomány fölötti védnökség miatt. Febr. lefelé hajózva a Nigeren Busszang és Liabuig és azután a szárazföldi Borgun át Carnotvillebe érkezett.

Decorrectionalisatio (új-lat.), *a büntetőjogban* a vétségnek kihágássá való lefokozása. A büntetendő cselekménynek büntettre, vétségre és kihágásra való hármas felosztása ugyanis a francia és belga büntető törvénykönyvek szerint a büntetésekkel függ össze olykép, hogy a kiszabott büntetés neme illetőleg mértéke határozza meg, vajjon a cselekmény büntett, vétség v. kihágás-e? Ha már most a büntetés, melyet a biró valamely vétségre kiszab, kihágási és a vétség ennek folytán valóban kihágássá változik,ugy D.-ról van szó. A magyar büntető törvénykönyv a D.-t nem ismeri, mert a büntettnek vétséggé való átváltoztatása (correctionalisatio) ugyan rendkivüli enyhítő körülmények esetén, valamint akkor is lehetséges, ha 16-ik életévét be nem töltött fiatalkoru a vádlott, mégis a büntető törvény 85. §-a 4. pontjában foglalt azon esetben, midőn a fiatalkoru vádlott rendőri, azaz kihágási büntetéssel büntetendő az általa elkövetett vétség miatt, az utóbbi más tekintetben nem veszti el vétségi jellegét. v.

Decourcelle *Péter Adorján,* francia drámairó, megh. Etretatban 1892 aug. 6. Két tacskó cimü drámája 1898 máj. 7. került szinre a Népszinházban.

Décourt (franc., ejtsd: dekúr, ang. abatement, ol. diffalco), *dekort,* az árukereskedelemben annak a pénzbeli levonásnak a neve, a mely a vevőt dologi kifogások esetén megilleti. Súlyhiány, minőségbeli eltérés a vevő kárára, a szállítás késedelmessége, szóval olyan károsodások, amelyek az eladó köteles gondossága mellett elkerülhetők lettek volna, azt vonják maguk után, hogy a vevő akár a kereskedelmi szokásoknak, akár a kölcsönös megegyezésnek megfelelő D. levonást követel az eladótól. Ha az eladó megtagadja ezt, akkor a vevő a jogszerü kifogások közhitelü igazolása után elállhat az ügylettől és ez esetben az elmaradt haszonért kártérités illeti meg őt. Hamburgban a nagykereskedelemben a hitelezés feltételével jegyzett árakból készpénzfizetés esetén rendesen 1% D. levonása szokásos. z. z.

Decrais *Péter Lajos Albert,* francia diplomata, a londoni nagykövetségtől 1897. lépett visszamire a szenátusban foglalta el helyét. 1899 jun. 23-án a gyarmatügyi tárcát fogadta el Waldeck-Rousseau kabinetjében.

Décsey *Zsigmond,* kir. itélőtáblai tanácselnök, szül. Aszódon (Pest) 1839. Egyetemi tanulmányait a pesti egyetemen végezte, hol Szilágyi Dezsővel együtt alapitója volt a jogász segitő-egyesületnek.

Tanulmányai befejezése után ügyvédi gyakorlatot folytatott. 1870 aug. a semmitőszékhez tanácsjegyzővé, egy évvel azután pedig a pesti kir. itélőtáblához pótbiróvá, 1875 aug. ugyanoda rendes biróvá nevezték ki. 1886 okt. kuriai biró, 1895 nov. kir. itélőtáblai tanácselnök lett. A kir. táblán néhány éven át a telekkönyvi tanácsban, a kir. kuriánál a büntetőtanácsban, később pedig a kereskedelmi, váltó- és csődszaktanácsban volt előadó, miközben időlegesen a tanács vezetésével is megbizták. Mint tanácselnök a váltó-, kereskedelmi és csődszaktanács s az egyik felülvizsgálati tanács vezetését vette át. Hosszabb időn át tagja volt az ügyvédi, telekkönyvi és gyakorlati birói vizsgálati bizottságnak, utóbbinak jelenleg elnökhelyettese. Részt vett a bányatelekkönyv, sommás eljárás és tőzsdereformra vonatkozó értekezleteken s birói munkásságával sokban hozzájárult a kereskedelmi és váltótörvény helyes értelmezéséhez. VÁMBÉRY.

Dedek *Crescens Lajos,* 1896. rendezte a millenniális történelmi kiállítás irodalomtörténeti részét. Ugyanez évben indította meg a *Katholikus Autonomia* c. szaklapot. Újabb irodalmi művei: *Bonczkönyve a vallás körüli felségjogról* (Budapest 1895); *Klasszikus arany biblia* (1896, első ó-testamentomi része); *Katholikus egyháztörténelem* (felsőbb iskolák használatára, Budapest 1896); *Kolostorból kolostorba* (úti rajzok, u. o. 1898). A Czobor Béla által szerkesztett millennáris kiállítási díszműben a magyar irodalom történetét; a Vármegyék és városok c. vállalat IV. Nyitra vármegyéről szóló kötetében ő irta meg a megye történetét (1890). *Szentek élete* c. két kötetre tervezett műve sajtó alatt van. 1899 ápr. 17. a katolikus központi kongruabizottság titkárává választatott; ugyanezen év jul. 6. császári és királyi udvari kápláni címet kapott. D. L.

Dedinovo (Dednovo), város Rjazan orosz kormányzóság Szaraiszk kerületében az Oka mellett, 7000 lak. Környékén szép rétek terülnek el, melyek több mint 600,000 pud szénát szolgáltatnak. Itt építették a XVI. sz.-ban az első nagyobb hajókat és Nagy Péter sajátkezüleg dolgozott a Szent-Pétervárott őrzött, «az orosz hajóhad öregapjának» nevezett hajón.

Dedjuhin, bányaváros Perm orosz kormányzóságban, a Kama balpartján, 4428 lak., 1888 óta két sófőzővel és egy kikötővel.

Dedović (ejtsd: —vics) *György,* horvát politikus, szül. Jaszenovácon 1855. Tanulmányai végeztével a politikai pályára lépett. 1884 óta a horvát tartománygyülésen a novskii kerületet képviseli. 1885 okt. 5. a Starčević-párt által előidézett botrány alkalmával ő védte meg a bánt a rárohanó Grzanić ellen. 1877 óta állandóan tagja a magyar képviselőháznak. 1896. megkapta a III. osztályu vaskorona-rendet. 1899. a képviselőház jegyzőjévé választották.

Deecke *Vilmos,* német filologus, szül. Lübeckben 1831 ápr. 1., megh. Strasburgban 1897 jan. 2-án. Lipcsében és Berlinben tanult 1848—52. A lübecki Ernesztina-iskola igazgatója lett, később Elberfeldben, Strassburgban, Buchsweilerben és Mühlhausenben tanított. Kutatásai az ó-itáliai nyelvek teréről valók. Főbb művei: Die deutschen Verwandtschaftsnamen (Weimar 1870); Corsen und die Sprache der Etrusker (Stuttgart 1875); Etruskische Forschungen (u. o. 1875—80, Paulival együtt folytatta Etruskische Forschungen u. Studien c. alatt); Der Ursprung der kyprischen Silbenschrift (Strassburg 1877); Die Falisker (u. o. 1888); Lateinische Schulgrammatik nebst Erläuterungen (Berlin 1893); Italien (a Bibliothek der Länderkunde 3. és 4. kötete, u. o. 1899). Kiadta újból Müller O. K. Etrusker c. művét (Stuttgart 1877, 2 köt.) és a Collitz-féle Sammlung der griechischen Dialektinschriften (1 köt., Göttinga 1883) c. műben a görög-kiproszi feliratokat fejtegeti.

De Felice-Giuffrida (ejtsd: de felicse dsuffrida) *József,* olasz szociálista pártvezér és politikus, kinek neve az 1893 dec. kitört sziciliai pórlázadás alkalmával lett ismeretessé. A 60-as években ez az alacsony származásu s csekély műveltségü férfiu még kis hivatalnok volt Cataniában. Midőn Franciaország Tuniszt megszállotta és ezzel Olaszország terveit kijátszotta (1881), tüntetést rendezett Franciaország ellen, mely okból hivatalától megfosztották. Ekkor a teljesen koldusbotra jutott ember elkeseredett harcot kezdett a cataniai hatóságok, bankok és társulatok ellen, melyek kivétel nélkül a «Consorteria» befolyásos helyi klikk kezében voltak. Soknemü akadály és többszörös elitéltetése dacára elvégül sikerült neki a Consorteria szennyes üzelmeit leleplezni s annak befolyását megtörni, egyúttal azonban oda vitte a dolgot, hogy követői őt előbb a községi, majd a tartományi tanácsba beválasztották. Ezzel a sikerrel azonban nem érte be. Hogy hiveinek számát szaporítsa és a parlamentbe jusson, munkásegyesületeket alapított, még pedig: 1. a *fasci degli operai* c. egyesületet, mely a cataniai kereskedői és iparos munkásokat foglalta magába és 2. a *fasci dei lavoratori-t,* a környékbeli mezei munkások és a falusi népnek egyesületét. Ez a két egyesület D.-t 1892. képviselőnek választotta, szintugy 1893. A parlamentben D. nem játszott ugyan szerepet, de annál izgatóbb tevékenységet fejtett ki a szociálista felkelés előkészitésében. Miután a félrevezetett pórok Szicilia és Alsó-Itália több helyén nagyfoku pusztitást vittek véghez, a Crispi-miniszterium 60,000 embert mozgósitott és 1894 jan. 4. Morro tábornokot küldte mint teljhatalmu kormánybiztost Sziciliába, ki nyomban kihirdette az ostromállapotot. Midőn pedig erre D. felelet gyanánt kommunista irányu kiáltványt tett közzé, Morro előbb D. levelezését kobozta el és azután öt társával együtt őt magát is elzáratta. Az irományokból kitünt, hogy D. a romagnai szociálista képviselőkkel és a Párisban élő volt képviselővel, Cipriani Hamilkárral összeköttetésben állott. Ápr. kezdetét vette Palermo törvényszéke előtt a D. ellen megindított pör, melynek folyamában D. beismerte, hogy forradalmat akart előidézni, mert ettől a sziciliai munkásnép helyzetének javitását remélte; azt a vádat ellenben, hogy külföldi szocialistáktól pénzt kapott, visszautasította. A törvényszék márc. 30-án 18 évi fegyházra s kényszermunkára itélte. Mig Crispi ült a miniszterelnöki széken, hasztalan remélt D. kegyelmet; 1896. azonban a Rudini-kormány a királytól

kegyelmet eszközölt ki számára. Márc. 16. megnyíltak előtte a fegyház ajtai s Rómába való visszatérése utcai tüntetésekre adott alkalmat. A néphez intézett beszédjében nyiltan kijelentette, hogy mint szociálista s forradalmár tér vissza. Sziciliában is tüntetőleg fogadták. 1899 jun. mint képviselő hosszu, obstrukciós beszédet mondott a kamarában a Pelloux-kabinet által tervezett abszolutisztikus intézkedések ellen. M. L.

Defensor fidei, l. *Defensor* (V. k.).

Deflagrator (lat.), galván elektromos készülék, mely áll egy igen nagy rézlemezből, amely egy hasonló nagy cinklemezzel oly módon van spirálisszerüen összecsavarva, hogy a két, egymástól posztószalagokkal elválasztott fém nem érintkezik. A lemezpár higított kénsavba sülyesztve, galvánelemet alkot, amely csekély belső ellenállásánál fogva rövid s ezért kicsiny ellenállást okozó záródrótban erős áramot s ennek megfelelően jelentékeny felmelegedést idéz elő.

Defuisseaux (ejtsd: dőfüisző) *Leó*, belga hirlapiró, szül. Montban 1841 dec. 17. 1861—63-ig Favre Gyula titkára volt Párisban és azóta Brüsszelben ügyvéd. 1870 - 81. mint a képviselő-kamara tagja a radikális párthoz tartozott; egészségi okokból Nizzába vonult vissza,ott szerkesztette 1889-ig a République belge hetilapot; azonkivül irta: Les hontes du suffrage censitaire (Brüsszel 1884). — Fivére *Alfréd* monsi ügyvéd, teljesen a szocialisztikus mozgalmakra vetette magát, két ily irányu izgató könyvet adott ki: Catéchisme du peuple és Grand catéchisme du peuple (Brüsszel 1866), miért hosszabb ideig tartó fogságra itéltetett. Kivándorolt Franciaországba, de izgatásait innen is folytatta.

De Geer of Finspång *Lajos Gerhard* báró, svéd miniszter, szül. Finspångban (Norrköping mellett) 1818 jul. 18., megh. Christianstadban 1896 szept. 24. Családja Brabantból való és a XVII. sz.-ban vándorolt be Svédországba, ahol *D. Lajos* (1587—1652) nagy jószágokat szerzett és 1641. nemességet nyert. D. Upsalában tanult, letette a birói vizsgát és több esztetikai tanulmányt és novellát tett közzé: Hjertklappningen på Dalvik (1841); Karls XII. page (1845). Különböző hivatalokban működött és 1855. törvényszéki elnök lett. 1858. mint igazságügyminiszter a minisztériumban elnökölt. Nagy érdemet szerzett az 1866-iki országgyülési törvény körül, mely szerint a két kamarát a nép választja. 1870 jan. 3-án lemondott, de 1875. ismét a kabinet élére jutott mint igazságügyminiszter. 1880. végkép visszavonult. 1862 óta a svéd akadémia tagja volt, 1881—88. pedig az egyetemek kancellárja. Politikai elveit ily cimü művében fejti ki: Några ord till försvar för det blifvande representationsförslaget (1865). Emlékbeszédeket (Minnesteckningar) irt Järta János, Höpken A. J. és Platen B. B. felett (1874, 1882, 1886). Emlékiratai (Minnen) 1892. jelentek meg.

Degenfeld (Schomburg), 1. *Gusztáv* gróf, megh. Tégláson 1896 szept. 10. Két fia: *Imre* gróf (szül. Tégláson 1869 nov. 9.) és *Pál* gróf (szül. u. o. 1871 jan. 24.) örökös jogu tagja a főrendiháznak.

2. *D. József* gróf, Hajdu vármegye és Debrecen főispánja, 1896 okt. 12. a tiszántúli ev. ref. egyházkerület főgondnokává választották. — Neje, *Szilassy* Mária megh. 1892 jan. 8.

3. *D.* (Schomburg) *Lajos* gróf 1895. lemondott Nógrád vármegye főispáni állásáról, megkapta a Lipót-rend lovagkeresztjét. 1896 óta ismét országgyülési képviselő.

4. *D. Sándor* gróf, a főrendiház örökös jogu tagja, szül. Erdőszádán 1841.; atyja *Pál* gróf volt. A politikai életben nem igen szerepel; erdőszádai uradalmán a gazdaságnak él.

Degerando, 1. *Antonina* újabb művei: *Reformjavaslatok a felsőbb leányiskolákra nézve* (1896); *Aki másra gondol* (1897); *Ifjusági színművek* (1897); *Rövid latin nyelvtan* (a leánygimnáziumok számára, I. rész, Kolozsvár 1899).

2. *D. Attila* megh. Pálfalván 1897 okt. 12.

Deggendorf, bajor város, (1895) 6527 lak.

Degré *Alajos*, megh. Budapesten 1896 nov. 2. V. ö. *Vadnay* Károly, D. (Budapesti Szemle 1897 máj.).

Deil *Jenő* 1896 jun. 6. megkapta a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét.

Deininger *Imre* (komorrai), gazdasági iró, szül. Esztergomban 1844 május 7. Gimnáziumi tanulmányai után gazdasági gyakorlatot szerezvén, azután a m.-óvári felsőbb tanintézetet végezte. 1868. az akkor megnyilt debreceni felsőbb gazdasági tanintézethez tanárrá nevezték ki, ahol eleinte a földmives-iskolát s a gazdaságot kezelte, utóbb pedig a növénytermelés tanszékét foglalta el. 1874. az egyidejüleg akadémiává lett m.-óvári felsőbb gazdasági tanintézethez helyeztetett át. Az akadémián az 1878-ik évben felállított vetőmagvizsgáló állomás az ő javaslatára létesült s annak első vezetője volt. 1884 okt. a keszthelyi m. kir. gazdasági tanintézet igazgatójává neveztetett ki s e minőségben 1892 szeptemberig maradt, mely időben a gödöllői korona-uradalom igazgatójává neveztetett ki, 1899 elejétől fogva pedig szolgálattételre a földmivelésügyi minisztériumhoz rendelték be. D. több izben tett nagyobb tanulmányi utazásokat külföldre s azokról szóló jelentéseit a gazdasági szaklapokban közölte. Munkái: *Jelentés a sundsvalli 1882. kiállításról;* a keszthelyi m. kir. gazd. tanintézet 1865—85-iki évkönyvében: *A keszthelyi Georgicon rövid történeti vázlata* (Keszthely 1885); *Tanulmány a buza fölött* (a keszthelyi gazdasági tanintézet tanárai közreműködésével, N.-Kanizsa 1890); *Adatok kulturnövényeink történetéhez* (u. o. 1892); *Svédországi második utazásom* (Budapest 1892). 1899. megkapta a III. osztályu vaskorona-rendet. V. ö. *Szinnyei* J., Magyar irók. BLS.

Deipylos, az ókori tragikusok trójai mondakörének egyik alakja; fia volt Polymestor trák királynak és Ilionénak, aki viszont Priamosnak legidősb leánya vala. Ilionéra szülei Polydoros nevü fiukat mindjárt születése után rábizták s a nagyra vágyó anya, hogy saját gyermekének a trónt mindenképen biztositsa, Polydoros helyébe csempészte fiát D.-t. Mikor azután Trója pusztulása után Agamemnon Polymestornak feleségül igérte leányát Elektrát és hozományul nagy kincseket, de feltételül tüzte ki, hogy Polydorosnak meg kell halnia, Polymestor meggyilkolta saját fiát D.-t azon hiszemben, hogy Polydorosnak ontja vérét.

Ilione viszont felfedezte az igazi dolgot Polydorosnak és az ő tanácsára Polymestort előbb megvakította, azután megölte. Ez a mese képezte tárgyát azoknak a görög tragédiáknak, melyeknek nyomán Pacuvius Ilione c. tragédiáját irta volt. V. ö. *Welcker*, Griechische Trag. (III. 1150–1156); *Ribbeck*, Trag. Lat. Reliqu. (83, 292). L. M.

Deir (Deir ez-Zor), a közvetlenül a konstantinápolyi belügyminisztériumnak alárendelt Zor muteszarriflik fővárosa, a sziriai és részben a mezopotámiai beduinokkal való kereskedelem központja, állítólag 20,000 lak., köztük 1200 keresztény. D. a török kormány főtámasztéka a beduinokkal szemben követett rendszeres eljárásában.

Deiters, 1. *Henrik*, német festő, szül. Münsterben 1840 szept. 5. A düsseldorfi akadémián tanult tájképfestést, tanulmányutat tett Hollandiában, Belgiumban, Franciaországban és Dél-Németországban. Tájképeiben, melyek ez útnak eredményei, intim poétikus hangulat párosul az élénk színezéssel. Legjobb képei: Egy vesztfáliai falu; Eső után; Dordrecht; Hollandiai csatorna; Amsterdam; Vesztfáliai vizi malom; Őszi este (kölni muzeum); Az erdei patak mellett (drezdai képtár); Téli est; Erdei kápolna. 1880. a berlini művészeti kiállítás kis aranyérmével tüntették ki.

2. *D. Hermann*, német filologus és zeneiró, szül. Bonnban 1833 jun. 27. Előbb jogot, utóbb klasszikus filologiát tanult, végre egészen a zene elméletére s történetére adta magát. 1848–69. gimnáziumi tanár volt Bonnban, utóbb igazgató Conitzban (1874), Posenben (1878), Bonnban (1883), végre főigazgató Koblenzben (1885); 1890 óta pedig hivatalnok a porosz kultuszminisztériumban. Filologiai művei: De Hesiodea scuti descriptione (1858) és De Hesiodi theogonia prooemio (1863). Zeneiek: Über die Verehrung der Musen bei den Griechen (1868); De Aristidis Quintiliani doctrinae harmonicae fontibus (1870) és Das Verhältnis des Martianus Capella zu Aristides Quintilianus (1881). Fő műve: Az amerikai Thayer Beethoven-életrajzának, mely eredetiben még meg sem jelent, kitünő átdolgozása (1866–79, 3 köt.). Kisebb dolgozatai: Brahms (1880) és Beethoven (1882) és számos kritika. Ugyanő adta ki tanárának Jahn Ottónak kitünő Mozart-művét 3. kiadásban (1889).

Dejotarus, l. *Deiotarus* (V. k.).

Dekaéder (gör.), olyan poliéder, melynek tiz oldallapja van.

Dekagón (gör.) a. m. tizszög.

Dékány *Ráfáel* megh. Budapesten 1895 ápr. 4.

Dekatilsav a. m. kaprinsav (l. o., X. k.).

Dekort, l. *Décourt*.

Del., természetrajzi nevek mellett *Delile* Alire Raffeneau francia botanikus (1778–1850) nevének rövidítése. Művei: Mémoires botaniques extraits de la description de l'Égypte (Páris 1813); Flore d'Égypte (u. o. 1824).

De la Boë (Sylvius) *Ferenc*, l. *Jatrokémia* (IX. k.).

Delaborde *Henrik* gróf, francia műtörténész és festő, megh. Párisban 1899 máj. 18.

De Laet *János Jakab*, l. *Laet* (XI. k.).

Délafrikai angol társulat. (V. k.) Midőn 1893 nyarán a matabele-törzsbeli vadak átlépték Masona-föld határait s a benszülötteket a Viktória-erődnél legyőzték, a D. kapott az alkalmon és Lobengulának, Matabele-föld királyának hadat üzent. Okt. elején Masonából két csapat s a becsuánok rendőrcsapataiból alkotott sereg átlépett a Matabele-föld határát és okt. 25. Buluvajo mellett Lobengula hadát tönkre verte, mire a király elmenekült; Matabele-földet pedig a társulat csapatai megszállották és hozzáfogtak az aranymezők kiaknázásához. 1894-ben 51,000 aranyásási engedélyt adtak el s vagy 4000 kincsvágyó európai telepedett le Masona- és Matabele-földön. A társulat vagyona kezdetben 1 fontos részvényekben 2 millió sterling fontra (= 24 mill. frt) rugott; bevételei 1894–95-ben 118,800 sterling fontot, kiadásai pedig 142,400 font sterlinget tettek ki. 1895-ig a talált arany még nem elégítette ki a várakozást. Sokat vártak a Beira-vasút kiépítésétől, mely a keleti parton fekvő portugál birtokokból kiindulván, egészen a Salisbury-fensikig van tervbe véve. Hossza (Fontesvillától Salisburyig) 528 km. leend. 1893 okt. fogtak építéséhez s 1895 jan. Chinwioig (176 km.) készültek el vele. 1895 őszén a társulat vezérférfiai, első sorban Rhodes (l. o.) arra határozta el magát, hogy a gyülölt boerok uralmának Transzválban véget vet, hogy ezáltal a Witwaters határon fekvő aranybányák birtokába juthasson. Évégből Jameson kapitány (l. o.) a Matabele- és Masona-föld kormányzója 800 főből álló csapattal Johannesburg ellen tört, de 1896 jun. 1. Krügersdorp mellett a boeroktól megveretve, fogságba esett. A hivatalos Anglia a kudarc hallatára cserben hagyta a társulat vezérférfiait, a parlament kebléből vizsgáló bizottságot küldött ki, a kormány pedig (febr.) Grey lordot tette meg a társulat adminisztrátorává és egyúttal parancsnoksága alá helyezte a társulat haderejét. Grey ápr. 29. érkezett Buluvajóba, éppen akkor, midőn Metabele-földön újból felkelés tört ki. Rhodes és Beit a titokban segített expedició kudarcának hírére társulati elnökségeikről sietve lemondottak; a Fokföldön azonban és később Londonban égig magasztalták Rhodest, mint Nagy-Britannia nagyobbítóját. Transzvál kormánya 1896. azt a követelést intézte a Foktartomány kormányzójához, hogy immár Rhodest is vonják felelősségre, a D.-ot pedig államositsák; de Chamberlain angol gyarmatminiszter ezt a követelést elutasította. A D. anyagi haladása ezen események következtében kissé csökkent, de valószinü, hogy a Rhodes által tervezett belső-afrikai vasút kiépítése esetében új lendületnek fog indulni. O. J.

Delagoa-öböl. (V. k.) Lorenzo Marqueztől Pretoriáig (Transzvál állam) vezető vasút (614 km.) 1895 jan. 1. részben és 1895 jul. 9. nemzetközi bizottság jelenlétében teljesen átadatott a forgalomnak. Noha a délafrikai államok kereskedelme már előbb is élénk volt (1893-ban 406,500 £), azért a jelenlegi forgalom mégsem felel meg a várakozásnak, minek oka a portugál hivatalnokok hanyagsága és nehézkes eljárása, valamint a D. kikötőjének hiányos felszerelése. V. ö. *Jesset* M. G., Key to South Africa: Delagoa-Bay (London 1899).

Delanne (ejtsd: delán) *Alfréd*, a francia táborkar főnöke, szül. Romenayben (Saône-et-Loire)

1844 jul. 14. A műegyetemet végezte s azután a műszaki hadosztályba lépett, melynek keblében fokról-fokra emelkedett. 1870—71. részt vett Páris védelmezésében; egy ideig mint tanár is működött, 1883. ezredes lett, 1897 dec. tábornoki rangra emelkedett, 1899 szept. pedig kinevezték a táborkar főnökévé. M. L.

Delâtre *Lajos Mihály James Lacour*, francia író, megh. Rómában 1893 szept. végén.

Delavar (lenni lenape), a keleti algonkin törzshöz tartozó indus nép É.-Amerikában, hajdanta a Delaware (V. k.) völgyében és a Hatterasfokig húzódó tengerparton lakott. Alosztályaival hatalmas népszövetséget alkotott, melyhez a mohikánok is tartoztak. Az irokézek hatalmának emelkedésével elvesztették függetlenségüket; 1744. a Susquehannához vonultak, később még beljebb nyugotra, mig végre az indus területen a Verdigri folyó mellett telepedtek meg. Számuk jelenleg alig 1000 lélek. Csekély földmivelést és baromtenyésztést űznek, fő foglalkozásuk a vadászat és halászat. Nyelvtanukat *Zeisberger* (Philadelphia 1827) közli, szótárt *Brinton* tesz közzé (u. o. 1888). V. ö. *Heckewelder*, Narrative of the mission of the United Brethren among the Delaware and Mohegan Indians (Philadelphia 1820).

Delawara, direkt termő amerikai szőllőfajta, mely a Vitis labrusca s európai szőllő keresztezéséből származott; egyike az Egyesült-Államokban leginkább becsült szőllőfajtáknak, mely különösen Missouri, Arkansas és Michigan államokban termesztetik. Tőkéje gyenge, venyigéi rövidek s röviden ízeltek, vörösbarna, később sötétpirosra változó szemekkel; levelei középnagyok, háromkarélyuak, szőrös erezettel; bogyói középnagyok, rózsapirosak, szintelen levél, vastag héjjal, igen kellemes ízzel. Igen jó, szép szinü kellemes zamatu bort ad, mustjának cukortartalma 23—24%-ra is rúg. A talajban nagyon válogatós, csak mélyrétegü laza, kevés mésztartalmu talajban diszlik s áll ellent a filloxerának. MZY.

Delboeuf *József Remi Lipót*, francia filozofus, megh. Bonnban 1896 aug. 15.

Delbrück *János*, német történetiró újabb dolgozatai: Der Ursprung des 7-jährig. Krieges (Preussische Jahrbücher 79. köt., 1895); Das Geheimnis der napoleon. Politik im J. 1870 (u. o. 82. köt.); Der urgermanische Gau u. Staat (u. o. 1895); Friedr. der Grosse u. der 7-jähr. Krieg (1896, 84. köt.); Die Socialdemokratie in der französ. Revolution (Göttinga 1896); Kaiser Wilhelm I. u. seine Bedeutung für Handel u. Industrie (Preuss. Jahrbücher 88. köt., 1897). Időn 1899. a Jahrbücher hasábjain a kormányt megtámadta, amiért Schleswig-Holsteinból több dán származásu egyént igazi ok nélkül kiutasított, a kormány ellene pört indított és 500 márka pénzbirságra itéltette. M. L.

Delcassé *Teofil* (V. k.) 1898 jun. Brisson kabinetjében átvette a külügyminiszteri tárcát, melyet ugy a Dupuy-kabinetben, mint az 1899 jun. 23-án megalakult Waldeck-Rousseau-kabinetben is megtartott. 1899 aug. Szt.-Péterváron tett látogatást, ahol a cár kitüntetéssel fogadta.

Delcommune (ejtsd: delkomün) *Sándor*, belga Afrika-utazó, leginkább a Kongo középső és felső medrének kikutatásában vett részt. 1888. a Lomami-Lubilas folyam szakaszát a déli szélesség 4°-ig járta be és a Mfini-Lukenjet, 1888—89. a Djuma folyását. A Katanga-társaság megbizásából nagy expedicióval Mszidisz birodalmába indult. A Lomami mellett fekvő Benakambából elindulva D. felé 1891 okt. 6. eljutott Katanga fővárosáig, Mszidisz székhelyére. Innen a Lualaba forrásvidéke felé fordult, kikutatta ennek felső szakaszát, azután nagy fáradtsággal le egész a Nszilo-zuhatagig jutott (1892 máj.). Junius elején visszatért Lofoi állomásra, jul.-ban a Tanganyika tóhoz ment, hol Joubert kapitánynyal elkergette Rumalica arab főnököt Boudominville (Mpala) környékéről. 1892. megkezdte a visszavonulást Lukuga mentén, egy kirándulás alkalmával megállapította Lualaba és az Ankoro melletti Luapula egyesülését és átvágva a Nyangve-től délre a Ngongo Luita, Lomami és Lutambo közt fekvő vidéket, 1893 febr. 3. Stanley Pool-ba érkezett.

Dél-Dakota, l. *Dakota*.

Delff *Hugó Henrik Károly*, német filozofiai iró, megh. Husumban (Schleswig) 1898 nov.

Delfi (V. k.). 1893 óta a francia kormány költségén nagy jelentőségü ásatások történtek D. szent talaján. Feltárták az egész szent területet, az Apollo-templomot, a kincses házakat és fogadalmi ajándékokat, melyek a szent út mentén állottak. Magából a Kr. e. VI. sz.-ban épült templomból az alapokon kivül alig találtak valamit, sőt a feliratok (számadások stb.) arról tanuskodnak, hogy a templomot a Kr. e. IV. sz.-ban teljesen átalakították. Plasztikai emlékek gazdag tömegét szolgáltatták a kincses házak (kivált az athénieké). Ezek a persa háboruk korábbi művészetnek fejlődését mutatják csaknem szakadatlan sorozatban és összefüggő láncolatban. Különálló és nagy becsü emlék egy ifju kocsivezető bronzszobra (peloponnezusi munka Kr. e. az V. sz. elejéről). Mindezen leletek gipszöntvényei Párisba kerültek a Louvreba. A feliratok közül valósággal páratlanok a rituális himnuszoknak kőbe vésett hangjegyei, melyek először nyujtottak epigrafikai alapot az ókori zene ismeretéhez. 1895-ben a knidosziak teatronjára és díszcsarnokára került a sor. Az utóbbiban keresték az ókor egyik sokat emlegetett festői műremekét, Polygnotos falképeit (Trója pusztulása és az alvilág képe), de épp ezen ásatások mutatták ki, hogy ezek a festmények már az ókorban megsemmisültek. V. ö. *Pomotow* előadását a berlini régészeti társaság 1898 jan. ülésében (Berliner philol. Wochenschr., 1898) és *Homolle* jelentéseit a Bullet. de corresp. hell. XVIII., XX. és XXI. évf. L. M.

Delfinsav a. m. valériánsav (XVI. k.).

Delfshaven, régebben a délhollandi tartomány városa, 1886 óta Rotterdammal van egyesítve.

Delibes *Leo* francia zeneirónak La Flècheben, s azonfelül a várostól 1 órányira eső Saint-Germain du Valban, szülőháza előtt 1899. emléket állítottak.

Delijannisz (Deligiannis, Delyannis) *Tódor* (V. k.), görög államférfiu, 1895 jan. végén Trikupisz lemondása után újból átvette a kabinet elnökségét s a pénzügyi tárca vezetését, miután unokaöcscse, *D. Miklós* (szül. 1844.) néhány heti

miniszterségéről kénytelen volt lemondani. Két évvel később belesodorta Görögországot a külső bonyodalmakba. Kéz alatt erélyesen támogatta a krétai fölkelőket, de mindenképen kerülte a nyilt háborut Törökországgal. Midőn ennek dacára Törökország háborut izent Görögországnak és a görög csapatok egymásután vereséget szenvedtek: D. 1897 ápr. 29. lemondott állásáról. 1897 őszén megbuktatta ugyan utódját, Ralliszt, de a király mégsem őt bizta meg az új kabinet alakításával, hanem Zaimiszt. Az 1899-iki (ápr.) választásokban ő, illetve pártja nagy vereséget szenvedett. A párt mindössze 40 mandátumot birt megszerezni, mig Theotokisz száznál többet hódított el. Igy ez utóbbi lett Zaimisz utóda. o. j.

Delijeorjisz (Deligeorgis) *Leonidas* (V. k.), görög államférfi, 1892 óta az ellenzék élén állt s csak a Delijannisz-kabinet bukása után (1897 ápr.) lépett be Rallisz kabinetjébe, de ezzel együtt ő is megbukott.

Delile *Alire Raffeneau*, l. *Del.*

Delinyest (V. k.) kisközség határában nemrég több száz hold kiterjedésü kőszénbányára bukkantak, melyet az osztrák-magyar államvasút vett meg.

Déli sarkvidék, a déli sarkkörön belül vagy ennek közelében elterülő vidék. Az 1.650,000 km²-nyi területen az eddig fölfedezett szárazföldek területét körülbelül 60,000 km²-re becsülik. Ezek: Amerika D-i végétől DDK-re a D. sz. 63½ és 65° között a Trinity és Palmer földje, amelyet 1821. Powell és Palmer fedezték föl; tőle D-re van az 1832. Biscoe által fölfedezett Adelaide- és Graham-földje, a Trinity-földtől K-re pedig a Lajos Fülöp földje és Joinville-sziget, amelyeknek fölfedezője (1838) Dumont d'Urville. A Lajos Fülöp földjétől a Bransfield-szoros választja el az 1819. Smith W. által leirt D-i Shetland-szigeteket és az újabban fölismert Új-Déli-Shetland-szigeteket. Ezektől D-re a D. sz. 68°-on túl terülnek el az 1893—94. hamburgi hajók által fölfedezett II. Oszkár király-földje, a Lindenberg- és a Christensen-szigetek, amelyeken működő vulkánok is vannak. D-i Shetlandtól DNy-ra terül el a Sándor-sziget és ugyanazon szélességi kör alatt a magas Péter-sziget, amelyeket 1821. Bellingshausen fedezett föl. A Péter-szigettől Ny-ra nyilt tenger terül el. Csak a K. h. 170 és 160°-a közt találta Ross (1841—42) Victoria-földjét és rajta 3—4000 m. magas hegyeket, aminő az Erebus (3770 m.), a Terrow (3318 m.) és Melbourne (4570 m.). A K. h. 165 és 95° között a sarkkör alatt találkoztak Dumont d'Urville, Balleny és Wilkes (1839—40) szigetekkel és összefüggés nélküli szárazföldek partjaival, amelyeket *Wilkes földjének* kereszteltek és amelynek egyes részeit *Adél-, Clarie-, Sabrina-, Knox-földje* és *Termination-sziget* nevekkel illetnek. Wilkes földjétől Ny-ra fekszik *Kemp-földje* és az 1831. Biscoe által fölfedezett *Enderby-földje*, amelyek valószinüleg szigetek. A D-i sarkvidékhez számitják még a tovább E-nak fekvő *Sandwich-szigetcsoportot*, amelyet 1775. Cook fedezett föl és 1819. Bellingshausen keresett föl; D-i Georgiát, amelyet 1675. Laroche fedezett föl; az Új- és Déli Orkney-szigeteket, amelyeket először 1821. Palmer és Powell pillantottak meg; továbbá Szt.-Pál, Új-Amsterdam, Kerguelen, Eduárd herceg, Crozet szigetek és Tristan da Cunha. Ezen szigetek nagyobb részében találhatók a vulkanizmus nyomai; működő vulkánokat csak Victoria-földjén találtak.

A D. klimáját aránylag kevéssé zord tél, hideg nyár és a szelek nagy ereje jellemzik. A magasabb szélességi fokok alatt mindig jobban érvényesülnek a sark felől jövő szelek, ugy hogy itt is, miként az északi sarkvidéken a D. sz. 75°-tól kezdve a sark felé a légnyomásnak fokozódnia kell. A D. növényzete szegényesebb mint az É-i sarkvidéké. A legmesszebb D. felé található cserjét D-i Georgiában, az Aira antarcticát pedig a D-i Shetland-szigeteken (60—63°) találták. A D.-nek legmesszebb elterjedt növények: mohok és zuzmók, de ezek is a 64° alatt már nagyon kicsinyek. A Cockburn-szigeten már a tundra-flora sem tud megélni és ami zuzmó található, az is mint a kőzetek kérge jelenik meg. A 77½° alatt már a növényzetnek nyoma sincs. A fauna a tenger vizében számra nézve elég gazdag ugyan, de fajokban igen szegény. Régebben egy D.-i kontinenst tételeztek föl, amelynek állitólag egyensúlyoznia kellett volna az É-i félgömbön elterülő földrészeket. Azon sarkvidéki fölfedezések azonban, amelyek eddig történtek e hipotézisnek ellene szólanak.

A föntebb érintett expedíciók lefolyása után e század közepe felé a D. egészen elhanyagoltatott. Csakis a jelen század második felében kezdtek ismét e vidékkel foglalkozni. 1874. a Challenger-expedició átkelt a déli sarkkörön. 1882—1883. D-i Georgián és a Hoorn-fokon meteorologiai megfigyelő állomást tartottak fönn. 1897. de Gerlache vezérlete alatt egy belga expedició indult a D.-re, amely 1898. az Államszigetekhez ért, azután előre nyomult a D-i Shetland-szigetekhez, ahol egy új átjárót talált; febr. 12-én eljutott a Sándor-földjére; március 10-én pedig a D. sz. 71° 34′ és a Ny. h. 89° 10′ alatt a jég közé szorult, ahol át is kellett telelnie (ez volt az első átkelés a D.-en). 1899 márc. 14-én menekült ki jégbörtönéből és ugyanazon évben vissza is tért Európába. 1898. indult el Borchgrevink norvég hajós a Southern Crosson a D.-re, el is jutott a Viktoria-földjén fekvő Port Adarehoz; itt egy állomást állitott föl, ahol társaival a telet tölti és kutyákkal vont szánakon megkisérti a déli mágnes-sarkhoz eljutni. Hazatérése az 1900. évre van tervezve. 1898. indult el Hamburgból mélységmérések céljából egy német expedició, amely a D. sz. 69° 14′-ig nyomult elő és mindenütt 4000 m.-nél nagyobb mélységet talált. A D. sz. 58° és a K. h. 35°-a alatt megmért mélység 5733 m. volt. A németek és angolok 1900 vagy 1901. szándékoznak egy-egy nagyobb expedíciót kiküldeni. A német expedició vezére a grönlandi expedícióról ismeretes Drygalski lesz. V. ö. *Haardt*, Südpolarkarte (4 lap, Bécs 1896). —zik.

Déli szélesség, l. *Szélesség* (XV. k.).

Delitzsch, porosz város, (1895) 9560 lak.

Delitzsch *Frigyes*, német orientalista, szül. 1850 szept. 3-án. 1877 óta a lipcsei egyetemen a sémi nyelvek és az asszíriologia tanára, 1893. Boroszlóba, 1899. a berlini egyetemre bizták meg

Közzétette: Studien über indogermanisch-semitische Wurzelverwandtschaft (Lipcse 1873, 2. kiad. 1884); Assyrische Studien (u. o. 1874); átdolgozta Smith G. Chaldäische Genesis-ét (u. o. 1876); továbbá Assyrische Lesestücke (4. kiad. u. o. 1899); Wo lag das Paradies? (u. o. 1881); The Hebrew language viewed in the light of Assyrian research (London 1883); Die Sprache der Kossäer (u. o. 1884); Prolegomena eines neuen hebräisch-aramäischen Wörterbuchs zum Alten Testament (u. o. 1886); Assyrisches Wörterbuch zur gesammten, bisher veröffentlichten Keilschriftlitteratur (u. o. 1887, 3 folyt.); Assyrische Grammatik (Berlin 1889); Haupt Pállal kiadja a már 11 quartkötetre terjedő Assyriologische Bibliothek (Lipcse 1881—1893) és a Beiträge zur Assyriologie und vergleichenden semitischen Sprachwissenschaft (megjelent két kötetben, 1889 és köv.); Geschichte Babyloniens und Assyriens (2. kiad. 1891); Entzifferung der kappadokischen Keilschrifttafeln (1893); Die Entstehung des ältesten Schriftsystems oder Ursprung der Keilschriftzeichen (1896).

Deljanov *Davidovics Iván* gróf orosz miniszter megh. Szt.-Pétervárott 1898 jan. 10.

Dellarosa *Lajos*, álnév, l. *Gleich*.

Dellingshausen *Miklós* báró német természettudós megh. Rigában 1896 okt.

Delmenhorst, német város, (1895) 12,569 lak.

Delminium, l. *Dalmácia* (IV. k. 865. old.).

Delombre (ejtsd: dölonbr) *Pál*, francia politikus, szül. Maubeugeben 1848 márc. 18. Miután Párisban elvégezte jogi tanulmányait, ügyvédi irodát nyitott, több lapba pénzügyi cikkeket irt, majd a Temps közgazdasági rovatának szerkesztője lett. 1893. Barcelonette beválasztotta a kamarába, ahol a mérsékelt republikánusokhoz csatlakozott és a költségvetési bizottság elnöke lett. 1898 őszén a Dupuy-kabinetben átvette a kereskedelmi tárcát. Munkája: Petites et grandes compagnies de chemin de fer, étude d'histoire financière (1878).

Delphica (t. i. *mensa*), a rómaiaknál nagyon divatos háromlábu asztal, alakjára nézve hasonlított a görög rituális triposzokhoz (l. *Háromláb*, VIII. k.), teteje kerek volt és rendesen márványból készült. L. M.

Delphinus, l. *Dauphin* (V. k.).

Delpit (ejtsd: delpi) *Ede*, francia regényiró, szül. New-Orleansban 1844. Franciaországban végezte tanulmányait, 1868. francia állampolgár lett, közigazgatási hivatalba lépett, 1873. Néracban alprépet lett, de nemsokára kizárólag az irodalom terére lépett és Montpellierben az Union Nationale vezetését vette át. Művei: Les Mosaïques (költeménygyűjtemény, 1871); La sentinelle (szinmű, 1871); Constantin (szinmű, 1877); regényei: Les théories de Tavernelle (1883); Les représailles de la vie (1883); Le supplice d'une mère (1885); La revanche de l'enfant (1885); Cathérine Levallier (1887); Paule de Brussange (1887); La vengeance de Pierre (1888); Chaîne brisée (1890); Yvonne (1890); Plein coeur (1891); Béranger (1892); Maricenne (1894); Coeur déçu (1896); Sang de Corsaire (1898); Sans merci (1898); Le Talion (1899).

Delyannis, l. *Delijannisz*.

Dembea-tó, l. *Tana-tó* (XV. k.).

Deme *Károly*, pedagogus, szül. Rónaszéken 1857. A tanítói pályára készülvén, 1879. a máramarosszigeti állami tanítóképző intézetben neptanitói, 1886. pedig Budapesten polgári iskolai oklevelet nyert. Tanítói működését 1881. Ecséden (Heves) kezdte meg, majd Hatvanban folytatta. Itten egyévi működése után lemondott tanítói állásáról és 1883. egy nyolcosztályu (6 elemi, 2 felső) leánynevelő intézetet nyitott, melyet a miniszter nyilvánossági joggal ruházott fel. 1886. az intézetet beszüntette. Ekkor kineveztetett a titeli polgári iskolához, majd egy év mulva az aranyosmaróti felső leányiskola igazgatásával bizta meg a miniszter. Itt megalapitotta a barsvármegyei általános tanitóegyesületet, melynek elnökévé lett. 1891. az alsókubini polgári és felső kereskedelmi, majd a kapuvári polgári iskolához helyezték át, ahol ez idő szerint is működik. Irt tanügyi, nyelvtudományi, társadalmi és politikai cikkeket különféle lapokba. Barsban a Barsvármegyét szerkesztette, Kapuvárott pedig ez idő szerint is szerkesztője a Rábaközi Ujságnak. Számos tankönyve jelent meg. V. ö. *Szinnyei*, Magyar irók.

Demeczky *Mihályt* 1895 szept. 15. kinevezték a budapesti II. ker. egyetemi főgimnázium igazgatójává és a Ferenc József nevelőintézet kormányzói teendőinek ellátásával bizták meg. 1899. ugyanitt véglegesitették. 1899 okt. 12. kihivta Vészi Józsefet, a Budapesti Napló szerkesztőjét, ama cikke miatt, melyet Varga Ottó (l. o.) tanár ügyében irt. A párbajban nem történt sebesülés.

Dementia (lat.) a. m. butaság, a szellemi élet nagyobbfoku kóros korlátozása, mely okra, fejlődésre és lefolyásra különböző lehet. A D. lehet mindenekelőtt veleszületett baj és ilyen esetekben vagy bizonyos, még teljesen fel nem derített tellurikus viszonyokhoz van kötve (lásd *Kretinizmus*, XI. k.), v. pedig a központi idegrendszer hiányos fejlődéséből, vagy az agy kóros elváltozásából az élet első éveiben, a szellemi fejlődés megindulása előtt, ered. A butaság e vele született formáját *hülyeségnek* (l. o., X. k.) nevezzük, melynek fokozatai a szellemi fejlődés teljes hiányától a gyöngeelméjüség (imbecillitas) azon legfinomabb árnyalataihoz vezet, melyeket csak a szakavatott, gyakorlott szem vehet észre. A *gyöngeelméjüség* könnyebb fokai mellett nem annyira az ismeretek megszerzése, a tanulás hiányos, mint inkább a megtanultak célszerű és rendszeres fölhasználásának képtelensége, a hivatásos és céltudatos munka kifejtésének lehetetlensége. E mellett hiányzanak a kitartóbb szellemi munkásságon alapuló magasabb társadalmi és erkölcsi fogalmak, mely hiány oka annak, hogy az ilyen elmegyönge egyének gondolkozásukban és ténykedésükben saját egyéniségük érvényesitésén túl nem emelkednek és minden altruisztikus érzés hiján vannak. A D. fejlődhetik későbbi életkorban is és pedig különböző okokból. Fejlődik p. egy későbbi korban fellépő agybántalom folytán (agyhártya- vagy agygyuladás után, agybeli vérzés v. sérülés után); föllép továbbá mint egy hosszadalmasabb elmebetegség befejezési szaka (D. terminalis) stb. Föllép végre

mint egy élesen körülirt elmezavar külön formája hüdésekkel párosulva. L. *Dementia paralytica* (V. k.). SALGÓ.

Demény *Károly* (Dürr), posta-távirdaigazgató, szül. Temesváron 1859 máj. 28. Jogi tanulmányait a budapesti egyetemen elvégezvén, 1882. államszolgálatba lépett, mint posta-távirda-gyakornokjelölt, 1885. fogalmazó, 1887. felügyelő, 1890. titkár, 1893. tanácsos, 1896. igazgató lett; azóta az ország legnagyobb posta-távirda-kerületének, a budapestinek élén áll. Kiváló szerepe volt a Baross-korszak posta-reformjainak megalkotásánál, midőn a Heim Péter miniszteri tanácsos vezetése alatti u. n. külön ügyosztályban működött. Ő dolgozta ki 1888. a *postai tarifákat és postai üzletszabályzatot*. Baross Gábor mindjárt a posta-távirdatiszt-képző tanfolyam megalkotásakor a legfontosabb tanszékek egyikét, a postakezelését reá bizta. Bő szakismeretei, éles megfigyelő képessége és erős gyakorlati érzéke hivatottá tették arra, hogy a külföldi postaintézmények tanulmányozására kiküldjék. 1883. a svájci posta-berendezéseket tanulmányozta, 1885. Orsován a határszéli kicserélő forgalmat, 1889. a német és svájci postaszolgálatot az ellenőrzés szempontjából. 1890. a nemzetközi távirdaértekezleten mint Granzovi Koller Lajos miniszteri tanácsos adlátusa szerepelt; 1893. a chicagói világkiállításra nyert kiküldetést és az Egyesült-Államok postaszolgálatát tanulmányozta. Tapasztalatait gazdagon értékesíti a magyar posta- és távirda-intézmény fejlesztésére. Mikor a budapesti igazgatóság vezetését átvette, sok nehéz feladatot oldott meg nagy sikerrel; a posta-távirda-szolgák emberbaráti köre D. védnöksége alattt terelődött helyes irányba. Ő alkotta meg a budapesti posta-távirdatisztviselők betegsegélyző egyesületét, ugyszintén ének- és zeneegyesületét, hogy a tisztviselők megélhetésének küzdelmein könnyitsen és nekik nemes szórakozásra alkalmat nyujtson. Mint a vivásban és lapdajátékok minden nemében kiváló sportsman, e téren is feltünt. Tulajdonosa a bolgár érdeméremnek, az orosz Szent-Anna-, a szerb Takovo- és a II. osztályu porosz koronarendnek. E lexikon posta-cikkeit, melyek, különösen a XIV. k.-ben foglaltak, igen becses monográfiát tesznek ki, ő szerkesztette s részben irta.

Demeritusok háza, l. *Deficiensek* és *Egyházi büntetések* (V. k.).

Demijohn (ang., ejtsd: demmidsön), 5—50 liter ürtartalmu üvegből vagy kőedényből készült bortartó edények, melyek fűzvesszővel vannak befonva s fogóval, valamint füllel vannak ellátva; süvegük is kosárfonatból készül; a bor szállítására s kisebb mennyiségü nem palackozott finom borok eltartására kiválóan alkalmasak, s ha fölejtik pár centiméter magasságra finom táblaolajat töltenek, a bor a megromlástól teljesen megvédelmeztetik. Ezekben a bor nem is apad s igy töltögetésre sem szorul.

Demi-lune (franc., ejtsd: dömi lün) a. m. félhold; az erődítési rendszerekben a. m. ravelin (l. o., XIV. k.).

Demkó, 1. *György,* egyetemi teol. tanár, szül. Nagy-Idán (Abaúj-Torna) 1856 febr. 15. Középiskoláit Egerben, a teologiát a bécsi Pazmaneumban végezte. Pappá szentelték 1879. Káplán volt Török-Szt.-Miklóson, 1880. tanár az egri teologiai intézetben. 1882 okt. 27. teologiai doktor. Házasságvédő volt az egri főszentszéknél, zsinati vizsgáló, a középiskolai hittanárokat vizsgáló bizottság tagja stb. 1898. az egyházjog tanára a budapesti tudományegyetem hittudományi szakán. Az Egri Egyházmegyei Közlöny, Eger, Hittudományi Folyóirat, Magyar Állam, Tájékozó, Irodalmi Szemle, Havi Közlöny, Borromaeus stb. lapokba irt hittudományi, egyházjogi cikkein és szent beszédein kivül önálló munkái: Jus ecclesiasticum (Eger 1888, 2 köt.); *Árpádházi Boldog Margit élete* (u. o. 1896); *A gyermekek vallása* (Budapest 1897). Z—R.

2. *D. Kálmánt* 1896. Budapestre helyezték át gimnáziumi igazgatónak. Újabb művei: *Asszimiláció, reasszimiláció és a magyar kulturpolitika* (Budapest 1897); *Szepes vármegye történeti térképe* (Kassa 1896); *Lőcse története* (I. köt.: Jog-, mű- és művelődéstörténeti rész. Számos képpel, u. o. 1898); *A magyar királyság földrajza* (a középiskolák első osztályának használatára, Budapest 1899). Szerkesztette a Szepesvármegyei történelmi társulat millenniumi kiadványait (3 köt., Lőcse 1895).

Demmin, porosz város, (1895) 11,665 lak.

Demmin *Ágost,* német iró, megh. Wiesbadenben 1898 jun. 16.

Demogeot *Jakab,* francia irodalomtörténetiró, megh. Párisban 1894 jan. 9.

Demokrata párt (V. k.). Az északamerikai Egyesült-Államok két legtekintélyesebb pártjának egyike; az 1892 nov. megejtett elnökválasztásnál jelöltjét Clevelandot emelte az elnöki székre, 1894. azonban a republikánusok elhódították tőlük a képviselőházban a többséget, ugyszintén 1895. a szenátusban is. 1896 jul. a Chicagóban tartott pártgyülésen azon demokraták, akik a szabad ezüstverés mellett lelkesedtek, nagy diadalt arattak, mivel a közös választási programmba a korlátlanul szabad ezüstverésnek 16 : 1 alapon való ujrabehozatalát fölvették. A programm ezenkivül a vámok fölemelése ellen szól, szigorubb ellenőrzést kiván a szövetséges kormány részéről a magánosok és részvénytársulatok birtokában levő vasutakkal szemben, s kikel a trustok és ringek ellen. Elnökjelöltnek az ezüst-párt a szabad ezüstverés egyik leglelkesebb hivét, Bryantot szemelte ki. Ezen határozatok folytán azonban a pártban bomlás támadt, mert az aranyérték barátai, az u. n. «jó pénzü» demokraták 1895 szept. Indianapolisban tartott külön gyülésükön elnökjelöltükül Palmer tábornokot proklamálták. Elnök azonban egyikük sem lett, hanem a republikánus párt jelöltje, Mac Kinley. O. J.

Dendra a. m. Dendera (l. o., V. k.).

Dendrocitta (állat), a hollófélék családjába tartozó madárnem, melynek 9 ismert faja a keleti regióban él. Ilyen p. az Indiában honos *D. rufa* Hart., mely 41 cm. hosszura nő; háta feketebarna, hasa világosabb.

Dendrophis *Boie.* (állat), a siklóforma kigyók (Colubriformia) alrendjének egyik neme, melynek fajai a forró égöv lakói. Az eddig ismert 35 faj közül legtöbb Indiában tenyészik.

Denka, néger nép, l. *Dinka* (V. k.).

Denmark, Dánia angol neve.

Denmark Hill, London déli külvárosa.

Dennery *Adolf Fülöp*, francia szinműíró, megh. Párisban 1899 jan. 26. Újabb művei közül a «Két árva» nálunk is műsoron van.

Dennewitz gróf, l. *Bülow* (6., IV. k.).

Denny, város Stirling (ettől 11 km.-nyire) skót grófságban, a Carron mellett, (1891) 4161 lak., szén- és vasércbányával, papiros- és kémiai gyárral.

Dens (lat.) a. m. fog.

Densimeter, l. *Areométer* (II. k.).

Denticete (állat), az úszó emlősök (Natantia) rendjének egyik csoportja, melynek fajai állkapcsaikon fogakat viselnek. Ide tartoznak a *Delfinfélék* (V. k.), a *Narval* (XII. k.), a *Cachelot* v. *Catodon* (l. *Kaselot*, X. k.) s a *Physeter* (XIII. k.).

Dentin, a fogak egyik alkotó része, az u. n. fogállomány.

Deodorisantia, l. *Absorbentia* (I. k.) és *Desodorisantia* (V. k.).

Deo favente, l. *Deo annuente* (V. k.).

Deotyma, álnév, l. *Luszczewska* (XI. k.).

Déplacement, l. *Hajómérés* (VIII. k.) és *Vizsúly* (XVI. k.).

Deportáció (V. köt.), Franciaországban az 1880 jul. 11. törvény az összes politikai okokból deportáltaknak megkegyelmezett, ugy hogy ebben az értelemben legutóbb (1899 jun. 6.) már csak egy deportáltja volt Franciaországnak: Dreyfus kapitány, akinek pere alkalmából 1895 febr. 9. hozott alkalmi törvény egyetlen szakasza mondja ki, hogy «Új-Kaledonia Ducos félszigete és az Üdv szigetei (ezekhez tartozik az Ördög-sziget is) körülzárt helyre való D. végrehajtási területeivé nyilváníttatnak». — Portugália a São Thome szigetére való D.-t az ottani szabad gyarmatosok kérelmére 1897. beszüntette. — Oroszországban 1899 máj. megkezdték annak a kérdésnek a tanulmányozását, hogy a Szibériába való D.-t minő büntetéssel lehetne pótolni. V. ö. *Korn*, Deportation (Holtzendorff-díjat nyert pályamunka, 1899).

Depurantia, l. *Vértisztító szerek* (XVI. k.).

Derby *Frigyes Artur* gróf, l. *Stanley* (4., XV. k.).

Dercen beregi községet 1793. *Weiss* János (nem Lónyay M.) kapta. L. *Dercsényi* (V. k.).

Der el Bahri, hires egyiptomi templomrom Téba város (l. *Téba*, XVI. k.) területén, a Nilus nyugati partján. Hajdani rendeltetése az volt, hogy a halottakat (kivált Chnemtamun királyasszonyt) tisztelték benne, közelében van az a tömeges sírhely, amelyen a nevezetes királymumiákat találták. L. M.

Derenbourg *József*, német orientalista, megh. Emsben 1895 jul. 29.

Déri *Gyulától* újabban megjelent: *Forgószélben* (elbeszélések, Budapest 1897); *Újabb elbeszélések* (u. o. 1899).

Dermatochelys *Blainv.* (állat), a tengeri teknősök családjának egyik neme, melynek teknőit vastag bőr födi, végtagjai karmatlanok. Egyetlen faja ismeretes, a *D. coriacea* Rond., mely a Földközi-tengerben is tenyészik. Húsát nem eszik. D. J.

Dermatográfia, *dermográfia*, az autográfia (l. o., II. k.) helyesebb neve.

Dermatologia v. *dermologia* (gör.), a. m. a bőrről szóló tan, rendesen egy értelemben használva a *dermatopatologiával*, melyen a bőrbetegségek tanát értik.

Dermatoplasztika v. *dermoplasztika* (gör.), a sebészet egyik ága, mely a hegképződés folytán v. a fejlődés zavaraiból előálló eltorzulásokkal foglalkozik. L. *Képzőműtét* (X. k.).

Dermatozoa (gör.), a bőrben élősködő állatok.

Dermophrys (állat), l. *Díszpintyek* (V. k.).

Déroulède *Pál* (V. k.), francia politikus, 1893. nem jutott képviselői mandátumhoz, de azért folytatta hirlapokban s egyesületekben a Panama-korrupció ellen való támadásait; 1895. pedig a Ligue des Patriotes-ot újra életreköltötte. Ennek élén szenvedélyesen agitált 1897 óta Dreyfus és a zsidók ellen, mig a táborkart és a hadsereget éppen oly szenvedélyesen védelmezte. 1898-ban megint képviselővé választották. Ugyanezen év okt. 25. ügyesen felvetett interpellációval előidézte a Brisson-kabinet bukását s midőn a Dreyfus-pör revíziója mindamellett elkerülhetetlenné vált, a hadsereg reputációjának érdekében felkelést akart előidézni. 1899 febr. 24., midőn a katonaság Faure elnök temetésétől visszatért a kaszárnyákba, D. és néhány társa útját állotta Roget tábornoknak s megragadván lova kantárját, arra hivta őt fel, vezesse katonáit az Élysée ellen. Roget, ki különben ismerte D.-et, félretolta az alkalmatlankodót, de D. a kaszárnya udvarába is követte a tábornokot és nyilt lázadásra szólította fel a katonákat. Roget erre a kaszárnya kapuit betétette, D.-t pedig letartóztatta. Az esküdtek ebben az ügyben ugyan felmentették, de szept. a kormány Fülöp orléansi herceg javára szőtt összeesküvésnek jött nyomára, melybe az államügyész véleménye szerint D. is be volt avatva. Erre D.-t újra letartóztatták s a szenátus tagjaiból alakított államtörvényszék elé állították. Bérenger szenátor és vizsgálóbiró kérdéseire azonban D. megtagadta a választ. Újabban D. mint szinműíró is próbált szerencsét: Messire de Guesclin c. hazafias drámáját 1895. adták Párisban. M. L.

Dertona, l. *Tortona* (XVI. k.).

Dervaux-féle viztisztitó készülék, l. *Kazánkő*.

Derville, álnév, l. *Desnoyers* (3. V. k.).

Dervis pasa, megh. Konstantinápolyban 1896 jun. 21.

Derwent Conway, álnév, l. *Inglis* (IX. k.).

Déry *Julia*, irónő, szül. Baján 1864., megh. Berlinben 1899 márc. 31. Első novelláit magyar nyelven irta, de azután Bécsbe és 1890. Párisba költözött, honnan Münchenbe s utóljára Berlinbe ment és már csak németül irt. Szindarabjai közül a Magere Kühe c. drámát Berlinben adták elő. A münchení Intimes Theater műsorán is volt egyik darabja (Verlobung bei Pignerols; Das Amulet; D' Schand [1894]; Es fiel ein Reif). Elbeszélései a Neue deutsche Rundschau-ban jelentek meg. A magyar irodalmat azért nem vesztette szem elől és Petőfinek több költeményét németre fordította. Életpályáján nem volt szerencsés, s midőn egy norvég épitész, akivel jegyben járt, az eljegyzést feloldotta, öngyilkossá lett. Stuck képiró egyik képén (mint furiát) megörökítette. M. L.

Derzsi *Károly*, 1895. lemondott a budapesti unitárius egyháznál viselt lelkészi hivataláról s nyugalomba vonult.

Dés (Deés, V. k.), Szolnok-Doboka vármegye központja, (1891) 1537 házzal. Illetékszabási, sóbányahivatala, adóhivatala, ipartanműhelye nincs, de van állami gimnáziuma. Gör. kat. esperesség székhelye. Állomáshelye a m. kir. csendőrségi szárnyparancsnokságnak és a m. kir. 21. honvédezred 4. zászlóaljának. Anyakönyvvezetői székhely. Az ezredévi emlékoszlopot 1896 nov. 12-én avatták föl.

Désarmer (fr., ejtsd: dezarmé) a. m. valakitől a fegyvereket elvenni; csapatoktól a fegyvereket elszedni; várakat leszerelni, azaz a csakis háboruban felállított lövegeket a hadszertárakba helyezni; végül az egész hadi erőt hadilábról békelábra állítani.

Désavouer (franc., ejtsd: dezavué) a. m. eltagadni, érvénytelennek nyilvánitani, elvetni. *Désaveu*, eltagadás, visszavonás, el nem ismerés.

Deschamps (ejtsd: desáñ) *Gaszton*, francia kritikus és regényiró, szül. Melleben (Deux-Sèvres), 1885—88. archeologiai kutatásokkal foglalkozott Görögországban és Kis-Ázsiában, Sensban gimnáziumi tanár lett, a Journal des Débatsnak útleirásokat irt és 1893. átvette a Tempsnál az irodalmi rovatot. Művei: La Grèce d'aujourd'hui (1892, az akadémia megkoszoruzta); Sur les routes d'Asie (1894); La vie et les livres (3. sorozat, 1894—96) és Le chemin fleuri (regény, 1896).

Deschanel, 1. *Emil Agost*, francia iró (V. k.), 1899 máj. a francia akadémia tagjává választotta (Hervé helyére). Újabb művei: Les déformations de la langue française (Páris 1898) és La question sociale (u. o. 1898).

2. *D. Pál* francia politikust a francia képviselőház 1898 jun. 8. elnökévé választotta.

Deshnev-fok, l. *Dezsnyev*.

Desiderio da Settignano, olasz szobrász, l. *Settignano* (XIV. k.).

Desima, l. *Dezsima*.

Desmin (ásv.), l. *Deszmin* (V. k.).

Desmomyocria (állat), a zsákállatok (Tunicata) állatkörének egyik rendje tonnaforma testtel, vastag köpenynyel, szalagforma, gyűrűvé nem egyesült izomnyalábokkal. Ide tartoznak a *Salpafélék*.

Desmoncus *Mart.* (növ.), kúszó vagy egyenes tüskés száru pálma, szárnyalt tüskés levelekkel, melyeknek hosszu, ostoralaku, szintén görbe-tüskés folytatása van, amelylyel kapaszkodni szokott. Virága sárga, gyümölcse tojásdad vagy gömbölyded, egymagu, piros; magva fekete, 22 faja Amerika erdeiben az ázsiai rotangpálmát helyettesiti. Gyakran a fákon csinos füzérdiszt vagy átjárhatatlan sűrűséget alkot. A perui *D. prunifer* Pöpp. gyümölcsét eszik; a *D. macranthus* Mart. törzsét és levélnyelét Braziliában konyhai eszköznek használják. Pálmaházban keveset látni. BORB.

Desmopathologia (gör.-lat.), az izületszalagok megbetegedéséről szóló tan.

Desmosit, diabász által metamorfizált paleozói pala a Harz-hegységben. Muszkovit, szericit, klorit, quarc, albit, rutil esetleg még aktinolit, titanit s turmalin alkotta világos szinü fekvetek váltakoznak benne csillám s klorit alkotta zöldszinü fekvetekkel, azért szerkezete szalagos. SZT. H.

Desmoul., természetrajzi nevek mellett *Desmoulins* Károly francia anatomus nevének rövidítése. Műve: Mémoire sur les Échinides (1835—1837, III. köt.).

De Spinis, a középkor földrajzának latin elnevezése szerint a. m. Tövis (Alsó-Fehér).

Despoblado (spanyol, a. m. magány), nagy fensíkterület Chilében és Boliviában a D. sz. 23—24° alatt, 3250—3900 m. magasságban. Gyér fű és alacsony bokrok fedik, télen nagy a hideg. Nagy mennyiségü aranypor található e vidéken, lakossága nagyon gyér, kik Casabindóból sót szállitanak a tengerparthoz.

Dessau, német város, (1895) 42,311 lak. Újabb épületei: a hercegi család mauzoleuma és az uj városháza (épülőfélben). 1896. Frigyes herceg 25 éves kormányzói jubileuma alkalmából a herceg által a városnak ajándékozott Frigyes-parkban számára emléket (obeliszk, Lessingtől) állitottak.

Dessewffy-család (V. k.). A főrendiház örökös jogu tagjai között ez idő szerint a D.-családból öten foglalnak helyet, még pedig: *Aurél* gróf (3., V. k.); *Miklós* gróf (szül. Oroson 1854 jun. 5.) és néhai Gyula grófnak három fia: *Dénes* gróf (szül. 1848 nov. 8.), *Alajos* gróf (szül. 1851 okt. 29.) és *Béla* gróf (szül. 1854 ápr. 6.).

1. *D. Arisztid*, a képviselőház háznagyi titkárának újabb művei: *Velence* (Budapest 1895); *Mi a spiritizmus?* (u. o. 1898).

2. *D. Aurél* gróf, főrendiházi tag, 1896 jun. 9. megkapta a val. b. titkos tanácsosi méltóságot. Elnöke az Országos magyar gazdasági egyesületnek, a Schlick-féle részvénytársaság igazgatóságának stb.

3. *D. Dénes* megh. Budapesten 1898 febr. 5.

4. *D. Sándor*, csanádi püspök, 1896 okt. 11. megkapta a valóságos belső titkos tanácsosi méltóságot.

Dessoir *Ferdinánd*, német színész, 1882 óta a bécsi Deutsches Volkstheater tagja volt, 1889 nov. elmebajba esett és megh. Drezdában 1892 ápr. 13.

Dessović (ettsd: desszovics) *Vilmos*, cs. és kir. altábornagy és a 29. gyaloghadosztály parancsnoka, szül. Turanban (Horvátország) 1845 máj. 22. A fiumei hadapród-intézetben, majd pedig a bécsújhelyi katonai akadémiában nevelkedett. Tanulmányai befejezése után hadnagygyá nevezték ki az 53. gyalogezredben. 1866 máj. 14. magasabb illetményü hadnagygyá lépett elő. 1866. részt vett az olaszországi hadjáratban s az itt szerzett érdemeiért legfelsőbb elismerésben részesült. A hadi iskola elvégzése után 1869 okt. 24. főhadnagygyá lépett elő. 1870 jan. 1. a vezérkarhoz osztották be. 1872 nov. 1. II. oszt., 1876 máj. 1. pedig I. oszt. századossá lépett elő. 1878. részt vett Hercegovina okkupálásában, hol több izben kitüntette magát, melynek jutalmául 1878 dec. 18. a III. oszt. vaskorona-renddel tüntették ki. Mint az 5. hadosztály vezérkari főnöke 1880 nov. 1. őrnagygyá lépett elő. 1883 okt. 18. a 96. gyalogezredhez osztották be szolgálattételre. 1884 máj. 1-én alezredessé lett az 53. gyalogezrednél. 1885

szept. 7. ismét a vezérkarhoz vonult be. 1886 aug. 22-én a belgrádi követséghez katonai attachévá, 1887 nov. 1. pedig ezredessé nevezték ki. 1888 aug. 31. a 7. hadtest vezérkari főnöke, 1892 dec. 30-án pedig a plevljei 1. gyalogdandár parancsnokává lett. Mint dandárparancsnokot a Lipót-rend lovagkeresztjével tüntették ki. 1893 máj. 1. vezérőrnagygyá, majd pedig a 29. gyaloghadosztály parancsnokává nevezték ki s 1897 máj. 1. altábornagygyá léptették elő. M. I.

Desszuk, kerületi főváros Gharbieh egyiptomi tartományban Damanhurtól ÉK-re 19 km.-re, vasúti- és gőzhajóállomás, a Nilus jobb partján, (1882) 6853 lak. Számos mohammedánus búcsujáró fordul itt meg évenként Ibrahim seikh sirjánál. D. a régi *Naukratisz*.

Dest (persa) a. m. sík, sivatag; *D.-i-Goran* (a vad szamarak sivatagja) Mekrán déli tengerpartja Dél-Beludsisztánban; Kelathoz tartozik, Gvadartól be egész a persa Beludsisztánig huzódik; e vidéket a 275 km. hosszu D. vagy Rihing öntözi; *D.-i-Bedaulet* (Szegénység földje) sivatag Beludsisztánban; *D.-i-Kevir*, a nagy persa sósivatag.

Deszjatin, l. *Djeszjatin*.

Detmold, német város, (1895) 11,232 lak.

De tri (regula de tri), l. *Hármas szabály* (VIII. k.).

De Troy (ejtsd: dö troá) *János Ferenc*, francia festő, szül. Párisban 1679 jan. 27., megh. Rómában 1752 jan. 24. Apjától, D. Ferenc arcképfestőtől (1645—1730) tanult, majd pedig 27 éves koráig Olaszországban tartózkodott. Visszatérése után Niobét és megölt gyermekeit ábrázoló képe révén az akadémia tagja, 1719. pedig tanára. 1738. a Rómában levő francia akadémia igazgatója lett. Mitologiai, bibliai és történeti képeinek nagy számából a legnevezetesebbek: A szentlélek lovagjainak káptalanja (a Louvreban); A pestis (Marseilleben). Genreképei a rokokoművészet legbecsesebb alkotásai közé tartoznak és a kulturtörténet szempontjából is jelentősek. Főbbek: Osztrigás reggeli (az aumale-i hercegé); Reggeli (a berlini muzeumban); Szerelmi vallomás (u. o. a királyi palotában).

Dettelbach, város a bajor Alsó-Frank kerület kitzingeni járásában, (1895) 2033 lak., vasúttal. Közelében híres búcsujáróhely egy 1505. épült kolostorhoz.

Dettenried, l. *Delle* (V. k.).

Dettmann *Lajos*, német festő, szül. Adelbyeben (Flensburg mellett) 1865 jul. 25. Tanulmányait a hamburgi ipariskolán és 1884—91. a berlini művészeti akadémián végezte, ahol különösen Skarbina volt rá nagy hatással. Miután egy ideig mint illusztrátor működött, naturalista plein air modorban figurális tájképeket kezdett festeni. Újabb időben királyi tanárnak nevezték ki. Nevezetesebb képei: A tékozló fiu; A szent éj; A munka és a népdal; I. Vilmos császár holttestének átszállítása a palotából a dómba 1888 márc. 12-én; A gyermek temetése; Az élet tavasza (Falusi réten játszadozó angyalok); A szántovető és a szivárvány.

Dettweiler *Péter*, német orvos, szül. Wintersheimban (R.-Hessen) 1837 aug. 4-én. Giessenben, Würzburgban és Berlinben végezte tanulmányait, a német-dán háboruban mint önkéntes vett részt. 1870. a görbersdorfi tüdőbetegek gyógyintézetén másodorvos lett és 1876. átvette a Taunusban fekvő átalakított Falkenstein szanatoriumot. Itt építtette Brehmer utasítása szerint gyógyintézetét. 1891. alapította Falkensteinban az első német gyógyintézetet szegénysorsu tüdőbajosok számára, ebből keletkezett a ruppertshaini nagy szanatorium. Művei: Die Behandlung der Lungenschwindsucht in geschlossenen Heilanstalten (Berlin 1880, 2. kiad. 1884); Bericht über 72 seit 3—9 Jahren geheilte Fälle von Lungenschwindsucht (M. m. Frankfurt 1886); Therapie der Phthisis (Wiesbaden 1887); Das Kochsche Verfahren im Verhältnis zur klimatischen u. Anstaltsbehandlung (u. o. 1891); Ernährungstherapie der Phthisis (Lipcse 1897).

Deuben, szászországi falu, (1895) 7953 lak.

Deus *João* de, portugál költő, megh. 1897 jan. 11-én.

Deus Spiniensis (lat. tövisisten), a latin szántovető népeknél ellenséges érzületü démon, aki a vetést azzal rontja meg, hogy tövises növényeket, gazokat támaszt a szántóföldeken.

Deutsch, 1. *Antal*, 1895 jul. 17. hirlapirói munkásságának 25 éves jubileumát ülte meg. 1896. megkapta a Ferenc József-rend lovag keresztjét. 2. *D. Vilmos*, zongoraművész, megh. Budapesten 1896 jan. 6.

Deutsch-Krone, porosz város, (1895) 7137 lak., 1893. I. Vilmos és III. Frigyes császárnak kettős emléket állitott.

Deux - Sèvres, francia département, (1896) 346,694 lak., 1897-iki termése 1.285,110 hl. buza, 82,580 hl. rozs, 297,920 hl. árpa, 1.314,280 hl. zab, 31,063 hl. bor.

Dévaványa, főutcáját s gyalogjáróját kikövezték s az utcát lámpákkal látták el.

Dévény (V. k.) mellett (Pozsony vármegye) a Duna és Morva folyók összeömlésénél emelkedő hegyen épült 1896. a hét ezredéves emlék egyike. Az emlék Árpádot ábrázolja s *Jankovich* Gyula szobrász mintázta. Az ünnepélyes leleplezés 1896 okt. 18-án volt.

Deverra (a lat. *deverrere* a. m. kisöpörni szótól), egyike azoknak a kisebb őslatin istenségeknek, melyek a szinkretizmus korában (l. *Római mitológia*, XIV. k.) a hivatalos lajstromról eltüntek, de a népszokás és babona révén az alsóbb néprétegekben mégis fentartották magukat. Ő védte meg a szülés után a gyermekágyas asszonyt azoktól a gonosz szellemektől (különösen Silvanustól), akik őt rémitgetni szokták. D. tiszteletére a gyermekágyas asszony háza körül a szülést követő éjjeleken különös szertartásokat cselekedtek. Nevezetesen három férfiu közeledett a házhoz: az egyik fejszével a küszöbbe sujtott, a másik mozsártörővel sujtott rája, a harmadik seprűvel söpörte azt le. Ezeknek a szimbolikus szertartásoknak (az első favágást, a második ételkészitést, a harmadik a gyümölcsnek összesöprését jelentette) célja volt segitségül hivni három jótékony szellemet; az elsővel *Intercidonát* (intercidere), a másodikkal *Pilumnust* (pilum a. m. mozsártörő), a harmadikkal D.-t. V. ö. *Roscher*,

Ausführliches Lexikon der griechischen u. römischen Mythologie, s. v. Indigitamenta. L. M.

Devrient *Ottó*, német színész, megh. Stettinben 1894 jun. 28.

Dewey (ejtsd: djúi) *György*, északamerikai ellentengernagy, szül. Vermont államban 1837. Miután tanulmányait az annapolisi katonai akadémiában befejezte, a hajóhadban kapott állást (1854). A polgárháborubun Farragut alatt szolgált. 1870. kapitány, 1884. commodore lett. Az 1898-iki spanyol háboru kitörésekor mint ellentengernagyot a Csendes-tengeren állomásozó hajóhad főparancsnokává nevezték ki. Ebben az állásban sikerült neki 8 hajójával Montojo spanyol admirálist a Filippináknál 1898 ápr. 25. legyőzni és annak hajóhadát a cavitei öbölbe szorítani. Máj. 1. pedig kierőszakolta az öbölbe való bejárást és 7 órai elkeseredett küzdelem után a spanyol flottát megverte és elsülyesztette. Azután Manila ostromához fogott, miközben azonban nemcsak a spanyol őrséggel, hanem eddigi szövetségeseivel, a fölkelő bensülöttekkel, illetve Aguinaldo vezérükkel is meggyült a baja. Kemény harcok árán aug. 13. Manilát bevette és a szigeteken a spanyol uralomnak véget vetett. A fölkelők azonban, kik a Filippinák függetlenségét irták zászlójukra, azt követelték, hogy D. az Aguinaldóval régebben kötött szerződés értelmében a szigeteket ne vesse alá az amerikai Egyesült-Államok uralmának. A Filippinák sorsa tehát még nincsen eldöntve. Ámde a győztes D. így is a népszerűség tetőpontjára emelkedett s a demokrata párt már ki is kiáltotta Mac Kinley utódaként a maga elnökjelöltjének. 1899. az Olympia hajón utazást tett Európába és Triesztben is időzött hosszabb ideig (jul.). Onnan Angliába és (szept.) New-Yorkba ment, hol félisten módjára ünnepelték. V. ö. *Dewey* A. M., Life of Admiral G. D. (Westfield 1899). M. L.

Dézsi *Lajos*, a budapesti egyetemi könyvtár tisztviselője, szül. Debrecenben 1868 aug. 23. Alsó- és középiskoláit u. o., az egyetemet Budapesten és Berlinben végezte. Több éven át segédkönyvtárnok és segédtanár volt Debrecenben; 1894. a magyar nemzeti muzeum könyvtárában gyakornok, 1895 jul. 31-ike óta az egyetemi könyvtár tisztviselője. Önállóan megjelent művei: *Bogáti Fazekas Miklós élete és irodalmi működése* (irodalomtörténeti tanulmány, Budapest 1895); *Boissier*, Augustinus megtérése (franciából fordította, u. o. 1895); *Halotti emlékvers Bethlen Elek felett és M. Kis Miklós ismeretlen műve 1697-ből* (u. o. 1895); *Heyden Sebald Gyermeki beszélgetéseinek latin-magyar szövege 1531-ből* (u. o. 1897); *Szenci Molnár Albert 1574—1633.* (u. o. 1897, Történelmi Életrajzok, XIII. évf.); *Szenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai* (a magyar tud. akadémia kiadása, u. o. 1898); *Társadalmi és műveltségi állapotok II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig* (Millenniumi magyar nemzet története V. kötetében); *Magyar iró és könyvnyomtató a XVII. sz.-ban* (Misztótfalusi Kis Miklós és Pápai Páriz Ferenc, u. o. 1899, Történelmi Életrajzok XIV. évf.); *Váradi K. Mihály verse Bethlen Gábor haláláról* (u. o. 1899). Ezeken kivül számos cikke jelent meg a Magyar Könyvszemlében, Irodalomtörténeti Közleményekben, Századokban, Turulban, Nyelvőrben, Magyar Történeti Tárban, Akadémiai Értesítőben, stb. A magyar tud. akadémia irodalomtörténeti bizottságának tagja, a magyar heraldikai és genealogiai társaság és a magyar történelmi társulat igazgatóválasztmányi tagja és volt segédtitkára, a Magyar Történelmi Életrajzok ideiglenes szerkesztője. E Lexikonba irodalomtörténeti és újabbkori történeti cikkeket irt.

Dezsima (Desima, Decima), Nagazaki japáni város D-i részén mesterségesen készült sziget, melytől csak egy áthidalt keskeny csatorna választja el. D. 200 m. hosszu és 70 m. széles, előbb a portugáli kereskedők részére volt föntartva, 1641. a hollandiaknak engedtetett át kereskedelmi telepnek, kik itt 1854-ig a legnagyobb megszorítások és megaláztatások közt üztek kereskedelmet Japánnal.

Dezsnyev (Deshnev) *hegyfok*, Ázsia legkeletibb pontjának új elnevezése. II. Miklós cár 1898 jun. 18. (30) külön ukázban elrendelte, hogy Ázsiának legkeletibb hegyfokát ezentúl D. hegyfoknak hivják. D. volt t. i. az a merész orosz tisztviselő, aki 251 évvel ezelőtt Ázsia északkeleti vidékeit bejárta és mint első utazta körül 1648. Ázsia legkeletibb fokát, mire azután 12 társával az Anadir deltájában áttelelt. Nevét sokáig homály borítá, mignem Vrangel orosz admirális és felfedező érdemeit elismerte. V. ö. *Petermann*, Geogr. Mittheilungen (1898, 237. old.). M. L.

Dezső *József*, színész, szül. Lesence-Tomajon (Zala) 1867 ápr. 28. Az országos szinművészeti akadémiát elvégezte s a nemzeti szinház mint ösztöndijas növendékét két évi gyakorlatra küldte ki a vidékre. Önálló működését Pécsett kezdte meg, játszott Győrött és Sopronban. 1891 ápr. 23. fellépett a Diplomata címszerepében a nemzeti szinház szinpadán s máj. 1. Paulay Ede igazgató szerződtette. Azóta a vigjátéki szerelmes és bonvivant szerepkörben működik. Nagyobb szerepei: Figaro, Liliomfi, Musset (Ne fogadj fel soha semmit) Alfrédje, (Unatkozó világ) sub-préfetje, (Diplomata) Chavigny bárója stb. Irta: *Legényélet* (tréfás monolog, Budapest 1893); *Házasélet* (tréfás monolog, u. o. 1893).

Dezzo, Felső-Olaszországban az Oglio jobbparti mellékfolyója, a Bergamói Alpok erdős felföldjét öntözi (Valle di Scalve) odébb egy 12 km. hosszu hegyszakadékon folyik keresztül és Darfo mellett ömlik az Oglióba. A völgy jelentékenyebb helységei, melyek Bergamo tartomány Clusone kerületéhez tartoznak: *Schilpario*, nyaraló- és turista-állomás az itt született Mai biboros szobrával, (1881) 1455 lak. és *Vilminore* 1051 lak.

Dhanis *Ferenc*, belga utazó, szül. Londonban 1862. Angolországban és Belgiumban tanult. 1880. a belga mérnökezredbe lépett, 1886. pedig a Kongó állam szolgálatába. 1888. a Bangala kerület parancsnoka lett és sikerrel harcolt a rabszolgakereskedők ellen. Rövid európai tartózkodás után 1890. a Kuango folyó kutatására indult. 1891. mint a Lualaba kerület parancsnoka legyőzte a fellázadt arabokat. 1893. bárónak lett, 1894. pedig Európába visszatérvén, állami felügyelővé, 1898 óta a Kongo állam alkormányzója Bomában.

Dholpur, l. *Radsputana* (XIV. k.).

Dia, Hebe egyik neve (VIII. k.).

Diachaena v. *diachaenium,* l. *Diachenium* (V. k.).

Diachyma, l. *Levél puhája.*

Diaconus, l. *Diakonus* (V. k.).

Diafanoráma (gör.), olyan dioráma, mely tájképet, mesterséges világítás mellett, távlatban mutat.

Diagráfia (gör.), sokszorosító eljárás. Lényege, hogy a nehezebb fajtáju rajzot gummizott tafotára átrajzoljuk (pauzáljuk) s erről litográfiai kőre nyomjuk át. Maga az eljárás a következő: A tafotát előbb cérnával beszegjük s hátulsó oldalát mésztejjel bekenjük. Ezután a lemásolandó rajzra teszszük a tafotát s litográfiai tollal és tussal követjük rajta az alulról áttetsző rajz vonalait. A követ, amelyre most a tafotán látható rajzot át akarjuk nyomni, zsírkőporral hintjük be, hogy az esetleges eltolódást meggátoljuk. A tafotát, egy selejt-ívet s a tamponbőrt rátéve, e két utóbbit is behintjük a zsírkő porával. A kézi sajtón való kétszeri-háromszori nyomás után a tafota rajza már átnyomódik a kőre. Mielőtt azonban a szokott módon a maratáshoz fognánk, retoucheokkal és pótlásokkal segítünk a rajz hiányosságain. Ha az átnyomat halvány, a festékező hengernek a kövön való végiggurításával teszszük sötétebbé, ha pedig a festék sok rajta, választóvizes szivacscsal könnyedén letöröljük. A D. különösen építőipari és topográfiai rajzok sokszorosítására ajánlatos. PU.

Diagramma (másképen *diaglymma* is), az *ofiták* (XIII. k.) gnosztikus felekezetének képe a világról, még pedig egyenes és körvonalak segítségével, melyekből egy szimbolikus rajz (amuletum) állott elő. Ezen a rajzon az egész világ hét fallal van körülvéve, melyeknek mindenikét egy-egy állatalaku démon őrzi, ami azonban mégsem akadályozhatja meg azt, hogy Krisztus az emberi lelkeket onnan a szeretetnek erejével ki ne szabadítsa. A világnak ilyetén ábrázolását kiegészítette a felső világoknak és a mennyországnak, az atyaistennek és fiuistennek, a szeretetnek és bölcseségnek ábrázolása (megannyit köralakban ábrázolták, csak a paradicsomnak volt négyszöglétes formája, a bölcseséget pedig *kigyónak* képzelték). Ennek a jelképes felfogásnak, melyet újabb kutatók az ókori labirintusokra vezetnek vissza, legrészletesebb leirását Origenes egyházatyánál találjuk (Contra Celsum, VI. 30—38). L. M.

Diákasztal, l. *Mensa academica.*

Diákok levelezése, Franciaországból kiindult mozgalom, mely részben az oktatásügy érdekében, részben a kultura élén járó népek békés közeledésének előmozdítására arra törekszik, hogy a különböző nemzetbeli diákok közt állandó levelezés útján tartós érintkezést hozzon létre. A D. érdekében különösen a draguignani kollégium angol nyelv-tanára, Micille buzgólkodott. A mozgalmat főkép címek közvetítésével előmozdítja a párisi Revue Universitaire, a londoni Review of Reviews, a stuttgarti Der gute Kamerad. A D.-nek leginkább az a haszna, hogy az idegen élő nyelveknek többé-kevésbbé fárasztó iskolai tanítását érdekesebbé és élénkebbé teszi.

Diákturistaság (caravanes scolaires), a turista-egyesületek ama törekvése, illetőleg mozgalma, mely a tanuló ifjuságnál — a szabad természet iránt való fogékonyság fölkeltése, a földrajz- és honismeret gyakorlati ápolása, a hazai tájszépségek s a népélet közvetlen szemlélete, nemkülönben a történeti emlékek személyes fölkeresése segélyével — az egészséges testedzés egyik legtanulságosabb, de egyúttal kedélyt nemesítő segédeszköze gyanánt a szünidei társas kirándulások rendszeresítését tűzte ki hazafias feladatul.

Diamant *Leo,* l. *D'Amant.*

Diamantin, égetett agyagból v. finomra tört acélból álló csiszolópor.

Diamer, l. *Nanga Parbat.*

Diamidofenol. $C_6H_3(NH_2)_2OH$. Az u. n. aromás vegyületek csoportjába tartozó vegyület, amely leszármaztatható a fenolból — C_6H_5OH — ha abban két hidrogén-atomot két amidogyökkel — $(NH_2)_2$ — pótolunk. A dinitrofenolból — $C_6H_3(NO_2)_2OH$ — készül ón és sósavval való redukció útján. Savakkal jól kristályosodó és vizben oldható sókká egyesül, melyek közül a sósavas sóját *amidol* név alatt a fotográfiában «előhivó» szerül használják. NU.

Diana-fa, l. *Diana* (V. k. 278. old.).

Dianiska *András,* ev. lelkész, szül. Batizfalván (Szepes) 1840 aug. 9. A gimnáziumot Lőcsén, Rozsnyón és Késmárkon, a teologiai tanfolyamot Eperjesen végezte. Innen 1862. külföldre ment s Rostockban, Erlangenben és Bécsben gyarapította ismereteit. Két év mulva hazajövén, először szülőhelyén, 1879-től Zágrábban volt lelkész, hol egyszersmind az egyetemen előadta a magyar nyelvet. Három év mulva lőcsei lelkész lett s azóta ott működik, kiváló tevékenységet fejtve ki a belmissziói intézmények érdekében. 1888. a magyarországi ev. egyház gyámintézetének tiszai kerületi elnökévé választották. Egyházi és iskolai tárgyu számos cikke 1860-tól hazai és németországi különböző, leginkább német nyelvü közlönyökben jelent meg. Önálló munkái főleg alkalmi beszédek és egyházi érdekü különféle jelentések, továbbá kéziratban: A lőcsei ág. ev. egyház története, németül és magyarul. Z. J.

Diapozitiv, átlátszó fotográfkép, melyet ablakdiszül vagy vetítési célokra laterna magicában használnak. Legegyszerübben ugy készül, ha közönséges fotográfiai negativra másik fotográfiai érzékeny lemezt helyezünk s pillanatnyi fényhatásnak teszünk ki s a lemezt rendes úton előidézzük. Célszerübb e célra készitett klór- vagy klórbróm-emulziót használni, melyek átlátszóbb s melegebb szinü képet adnak. Kaphatók lemezek, melyekre D.-okat hosszabb ideig való másolás v. a pigment-eljárás útján készithetünk. G. J.

Diapszalma, l. *Hipopszalma* (IX. k.).

Diasztiméter, l. *Teleméter* (XVI. k.).

Diavolo (olasz) a. m. ördög.

Diaz *Porfirio* mexikói államférfit 1896. újra megválasztották a mexikói köztársaság elnökévé. V. ö. Rapport du général Porfirio D. à ses compatriotes. Sur les actes de son administration 1884—1896 (Páris 1897).

Dibranchiata (állat), lásd *Kétkopoltyusok* (X. k.).

Dibromgalluszsav, l. *Gallobromol.*

Dicerobatis (állat), l. *Rájafélék* (XIV. k.).

Dicholophus cristatus *Ill.* (állat), l. *Cariama.*

Dickson *Oszkár*, svéd kereskedő, az északsarki expediciók bőkezű támogatója, megh. almnäsi birtokán (Svédország) 1897 jun. 5.

Dicsőfi *József* újabb művei: *Evangéliumi elmélkedések* (Debrecen 1894); *Az ezredik ó-év és az ezeregyedik tavasz* (u. o. 1896).

Didon (ejtsd: didoñ) *Henrik* (V. k.), francia kat. hitszónok, szül. Touvetben (Isère) 1840 márc. 17. Lacordaire befolyására a Domokos-rendbe lépett és 1871. Párisban prior lett. Szabadelvű nézeteért, melyet szónoklataiban a házassági válás kérdéséről hangoztatott (Indissolubilité et divorce, Páris 1880) 1879. rendfőnöke Rómába idézte igazolás végett és hallgatásra ítélték. 18 hónapig Corbara kolostorba (Korzika szigetén) kellett visszavonulnia, azután Németországba ment, hogy a lipcsei és berlini egyetemeken görög és héber nyelvet, valamint egyháztörténetet hallgasson. Németországi tapasztalatainak eredményét Les Allemandes (Páris 1884) c. munkájában irta meg. Később Palesztinába ment, hogy Vie de Jésu (2 köt., Páris 1890, 2. kiad. 1891) című művéhez személyesen gyüjtsön adatokat. (E műve magyarul kétféle kiadásban is megjelent. Az egyik nagy folio alaku díszmű, a másik díszes kötésben 8-rét kiadás *Kiss* János dr.-tól.) 1890. Arcueilben a Collège Albert le Grand igazgatójává neveztetett ki. 1891 óta ismét mint kiváló hitszónok lépett fel Párisban. Irta még: L'enseignement supérieur et les universités catholiques (Páris 1875).

Didrachmon, l. *Drachma* (V. k.).

Didymos, 1. alexandriai származásu görög grammatikus, ki körülbelül Kr. e. 65. született és valószinüleg Kr. u. 10. Alexandriában halt meg. Szülővárosában tanított. Az Aristarchos (l. o.) iskolájából való grammatikus volt, ki rendkivül sokat (állítólag 3500, sőt más adat szerint 4000 könyvet) irt össze s kinek ezért a *Chalkenteros* (szószerint a. m. érczbelü) melléknevet adták. Voltak *szószedeti* munkái, igy a görög szomorués vígjátékirókhoz, *szövegkiadásos és magyarázatos* munkái, igy — hogy a nagyszámuakból csak egynéhányat felemlítsünk — Aristarchos Homeros-recenziójáról (a töredékeket kiadta *Ludwich*, Aristarchs Homerische Textkritik, Lipcse 1884, 1885, I. köt.-ben), kommentárok Homeroshoz, Hesiodoshoz, Pindaroshoz, Aischyloshoz, Sophokleshez, Euripideshez, Kratinoshoz, Aristophaneshez, Menandroshoz, Demostheneshez, Thukydideshez stb., voltak továbbá *nyelvészeti, mitográfikus, irodalomtörténeti és zenetani* munkái. Töredékeit kiadta *Schmidt* Móric (Lipcse 1854). — 2. *D.* (a vak), az alexandriai tudós iskola egyik nevezetes tanára és 50 éven át vezetője. Megh. 395 körül. Szemevilágát 5 éves korában vesztette el, s tisztán hallás után ugy a teologiai, mint a profán tudományban — Rufinus szerint a dialektikában, geometriában, asztronomiában, aritmetikában — volt csodálatos jártassággal.

Diebitsch-Sabalkanski, l. *Dibics-Zabalkanszkij* (V. k.).

Dieckhoff *Ágost Vilmos*, német teologus, megh. Rostockban 1894 szept. 12.

Diedenhofen, lotaringiai város, (1895) 9167 lak. A poroszok 1899. egészen újból megerősitették.

Diels *Hermann Sándor* német filologust 1895. a berlini akadémia állandó titkárává választották s 1897. (Curtius Ernő halála után) a császári archeologiai intézet igazgatóságának tagja lett. Megjelent tőle: Parmenides' Lehrgedicht, griechisch und deutsch (Berlin 1897).

Dielsdorf, falu és az ugyanily nevü járás (158 km² ter., 13,540 lak.) székhelye Zürich svájci kantonban, vasút mellett, 736 lakossal, mészkőbányával.

Dienes, név, l. *Magyar személynevek.*

Dienes *Márton*, hirlapiró, szül. Pesten 1866 okt. 4-én. Atyja *D. Lajos* (IV. k.), anyja Fáncsy Etelka, Fáncsy Lajos, a nemzeti szinház kitünő művészének leánya. Középiskolai tanulmányai elvégzése után, 1884. a budapesti egyetem orvosi fakultására iratkozott be, de hajlama mindinkább az irodalom felé vonzotta és pár év mulva a Vadnai Károly által szerkesztett Fővárosi Lapok-ba kezdett irogatni. Csakhamar ezután teljesen a hirlapirói pályára lépett s 1890. a Hircsarnok, majd 1893. az Egyetértés rendes munkatársa lett s közben felelős szerkesztője a Kossuth Hirlapjának. 1898 őszén az Egyetértés helyettes szerkesztője lett, csakhamar pedig ezután, 1899 febr. 16. a felelős szerkesztői díszes állásra emelkedett. Hirlapirói működésén kivül önálló munkákkal is gyarapította irodalmi érdemeit. Irt ugyanis *En garde!* cimen egy kiválóan praktikus párbajkönyvet, mely világos és gyakorlati útmutatást nyujt a bonyodalmas párbajügyekben, továbbá megjelent tőle egy füzet a függetlenségi párt vezéréről, *Kossuth Ferencről.* Említésre méltó még nagy szenzációt keltett párbaja Csajthay Ferenccel, a Budapesti Hirlap felelős szerkesztőjével, melyet éles hirlapi polémia okozott s mely Csajthay súlyos megsebesülésével végződött.

Dieppe, francia kikötőváros, (1896) 22,439 lak. 1895. a nemzetközi forgalomban 1501 hajó érkezett kikötőjébe 407,436 t. teherrel. A bevitel 64·3 millió, a kivitel 117·4 millió frankra rugott.

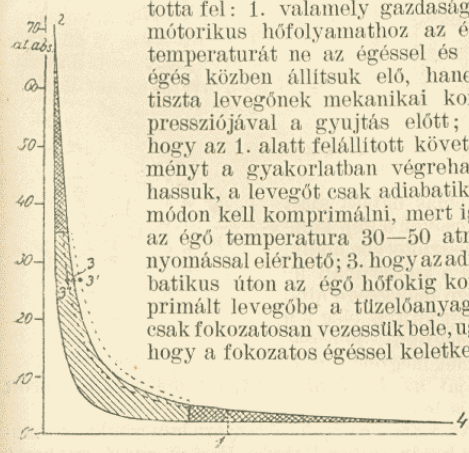
Diercks *Gusztáv*, német művelődéstörténetiró, szül. Königsbergben (Poroszország) 1832 jan. 13. Nyelvtudományokat tanult, 1871 óta gyakran beutazta Dél-Európát és Észak-Afrikát és egészségi okokból függetlenül élt, leginkább tanulmányaival foglalkozva, 1877 óta többnyire Spanyolországban, Portugáliában s Marokkóban, jelenleg Steglitzben, Berlin közelében. Művei: Litteraturtafeln. Synchronistische Darstellung der Weltlitteratur (Drezda 1878); Entwickelungsgeschichte des Geistes der Menschheit (Berlin 1881—1882, 2 köt.); Die Araber im Mittelalter und ihr Einfluss auf die Kultur Europas (2. kiad. Lipcse 1882); Das moderne Geistesleben Spaniens (u. o. 1883); Nordafrika im Lichte d. Kulturgeschichte (München 1886); Kulturbilder aus den Vereinigten Staaten (Berlin 1893); Ein Jahrhundert nordamerikanischer Kultur (Lipcse 1893); Marokko (Berlin 1884); Geschichte Spaniens (u. o. 1895, 2 köt.); Deutsch-spanisches Wörterbuch (1897).

Dierx *Léon*, francia költő, szül. Réunion szigetén 1838. Költeményeivel tünt fel és a Parnassiens költőcsoporthoz (l. *Francia irodalom*, VII. k.) csatlakozott, melynek Le Parnasse contemporaine c. gyüjteményében legszebb verseit közölte. Önálló művei: Aspirations (1858); Poèmes et poésies (1864); Les lèvres closes (1867); Les paroles du vaincu (1871); La rencontre (1875); Les amants (1879). Összegyüjtött műveit: Poésies complètes (1889—90, 2 köt.) a francia akadémia megkoszoruzta.

Diesel és Weise-féle cserzés, l. *Gyorscserzés*.

Diesel-féle mótor, működésének elve az eddigi hőmótorokétől jelentékenyen eltérő és sajátságos égető módjával, az eddig ismert hőgépeket a melegségnek munkává való átalakításánál, mind a meleg gazdaságos kihasználása, mind a gép munkájának szabályozhatósága dolgában fölülmulja s igy minden tekintetben haladást jelent. E mótorral elért eredmények értékét emeli az, hogy nemcsak a rendelkezésünkre álló melegforrások tökéletesebb kihasználásában mutatkozik, amely irányban a tudomány és ipar napról-napra lázasabb tevékenységet fejt ki s a gáz-, benzin- és petroleummótorokkal máris szép eredményeket ért el, hanem a gép munkájának szabályozása terén is haladást mutat, ahol éppen az említett mótorok a gőzgéppel szemben a versenyben nagyon hátra maradtak. Az eddig ismert gázmótorok munkafolyamatának végzésénél azt az eljárást alkalmazzák, hogy a gázok égető hőfokát a gyujtás után, az égés folyamatával idézik elő. A gázt levegővel vegyest szivatják be a hengerbe, aztán komprimálják 3—4 légkörnyomásra, mire a keveréket meggyujtják, ekkor a melegség következtében a gáz- és levegőkeverék nyomása felemelkedik 15—20 légkörnyomásra s a gép dugattyuját előre nyomva, a benne rejlő mekanikai munkát átszármaztatja a gép főtengelyére.

Diesel ettől eltérőleg a meleg gazdaságos átalakítására a következő négy követelményt állította fel: 1. valamely gazdaságos mótorikus hőfolyamathoz az égő temperaturát ne az égéssel és az égés közben állítsuk elő, hanem tiszta levegőnek mekanikai kompressziójával a gyujtás előtt; 2. hogy az 1. alatt felállított követelményt a gyakorlatban végrehajthassuk, a levegőt csak adiabatikus módon kell komprimálni, mert igy az égő temperatura 30—50 atm.-nyomással elérhető; 3. hogy az adiabatikus úton az égő hőfokig komprimált levegőbe a tüzelőanyagot csak fokozatosan vezessük bele, ugy hogy a fokozatos égéssel keletkező

1. ábra. A Diesel-féle mótor elméleti munkaábrája.

meleget mindjárt kifejlődésekor a megfelelő expanzió következtében gázok mekanikai hűtése emészsze fel s az égési periódus többé-kevésbbé izotermikusan menjen végbe. Magától érte ődik, hogy erre a célra a tüzelőanyag megfelelő formába hozandó, tehát gáz-, cseppfolyós vagy poralakra; 4. hogy az égés tetemes levegő-fölöslegel menjen végbe.

A fölállított 4 követelmény szoros megtartása mellett működő kalorikus gépnek munkafolyamatát az *1. ábrában* rajzolt elméleti diagramm láttatja. E diagramm szerint a hengerben a levegőt az 1—2-ig terjedő görbének megfelelően annyira komprimálják, hogy az égés hőfoka létre jön, mielőtt még a tüzelőanyagot belevezetnék; erre a tüzelőanyagot a 2-től a 3-ig terjedő görbe szerint olyan úton vezetik bele, hogy az elégés a dugattyu előrehaladása következtében beálló expanzió hatása alatt lehetőleg izotermikusan megy végbe és a nyomást alig számbavehetően emeli; ezután pedig a tüzelőanyag bevezetésének megszüntével a gázkeverék a 3-tól 4-ig terjedő görbe szerint terjeszkedik. A gyakorlatban nyert diagrammok ettől az elméleti úton szerkesztettől csak annyiban különböznek, hogy a keresztben csíkozott csúcsok ott nem képződnek, hanem csak az egyszeresen csíkozott terület keletkezik; ami azonban a dolog velején nem változtat, sőt előnyére válik, amennyiben ezek a csúcsok alig említésre méltó területet nyújtanak és elhagyásuk mégis jelentékenyen kisebb kompresszió-nyomást és rövidebb hengert von maga után, mi a gép elkészítését nagyban könnyíti.

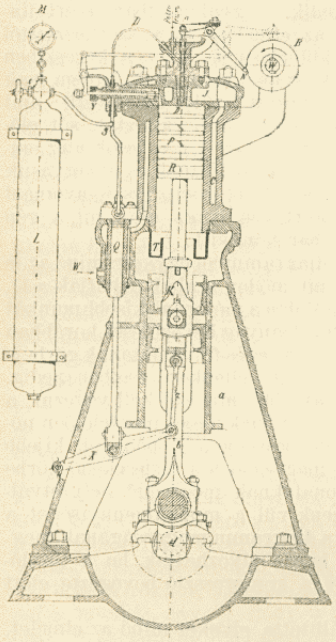
Az *1. ábrabeli* diagrammból egyszersmind az is kitetszik, hogy mi módon szabályozhatják a D. munkakifejtését. Midőn a mótornak kisebb munkát kell végezni, a tüzelőanyag bevezetését korábban szakítjuk meg, mire az égés folyamatának görbéje a 3′ pont felé tolódik, ellenkező esetben pedig, midőn a mótornak több munkát kell végezni, a tüzelőanyag bevezetésének idejét megfelelően növelik, mire az égés görbéje a 3″ pont felé kijebb megy s ezeknek megfelelően a terjeszkedő görbe is a pontozott vonalaknak megfelelő helyzetváltozást nyer. Ezenkivül a munkamennyiséget a feltaláló szerint a diagramm magasságának megváltoztatásával is szabályozhatjuk, ha a tüzelőanyagot röviddel a kompresszió bevégezte előtt eresztik be.

A Diesel felállította elveket mind az elmélet, mind a gyakorlat terén működő szaktekintélyek elismerték s igy sikerült neki különösen Zeuner, Linde, Schröter és Slaby hirneves tanárok támogatásával néhány nagyobb gyár vezérférfiait az ügynek megnyernie, ugyannyira, hogy Augsburgban a technikai tudományok minden eszközével felszerelt, jól berendezett próbaállomást állítottak fel, melyben előre megállapított programm szerint megkezdték az elméletileg már teljesen kidolgozott elvek szerint készítendő gép szerkesztését és készítését.

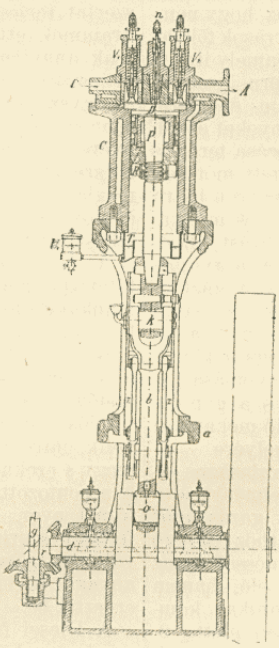
Az előre kitűzött programm szoros betartása mellett készítettek először egy hűtőköpeny nélküli plungerdugattyuval működő egyhengerü erős állógépet, melynek négy ütemü működése következőkép ment végbe: 1. A dugattyu lefelé haladása alatt teleszívta a hengert levegővel. 2. A dugattyu felfelé haladása alatt az előbb beszívott levegőt annyira összenyomta, hogy a tüzelő-

anyag elégetésére való hőfokot a kompresszió hozza létre. 3. A dugattyu lefelé haladása alatt egy e célra alkalmas kis szivattyu, a dugattyu útjának nehány mm.-nyi első része alatt benyomta a folyós tüzelőanyagot s onnan kezdve, ahol a tüzelőanyag benyomása megszünt, a gáz és levegő keveréke végezte az expanzió munkáját. 4. A dugattyunak második felfelé haladása alatt a dugattyu a lendítőkerék tömegmunkájával kiszorította az immár kiterjeszkedett gázkeveréket. A mótort külön edényben komprimált levegővel indították meg, mely edénybe a levegőt a gép járása közben maga nyomta be. Ezzel a mótorral, mely mind a petroleummal, mind a világító gázzal egyaránt jól és megbizhatóan dolgozott, hónapokon át zavar nélkül hajtották a gyár transzmissziójának egy részét.

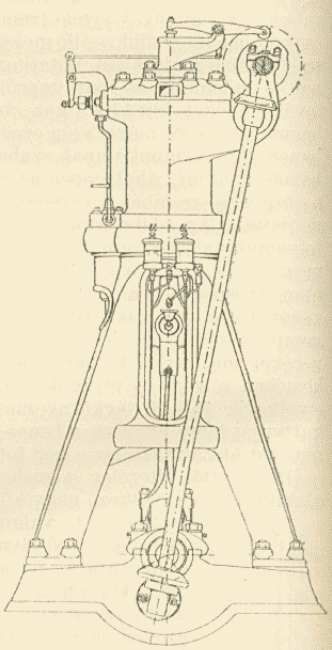
2. ábra.

3. ábra.

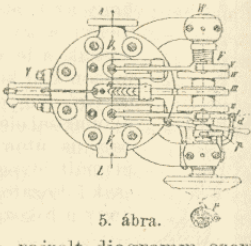

4. ábra.

2. ábra. A Diesel-féle mótor függőleges keresztmetszete. — 3. ábra. Függőleges hosszanti metszete. — 4. ábra. Oldalnézete. — 5. ábra. Fölülnézete.

Ezen az első kisérleten szerzett tapasztalatok alapján készítettek egy második, konstruktiv szempontból tökéletesebb 20 lóerejü mótort, melyet 1897 elején petroleummal próbáltak ki. Ezt a mótort, melynek rajzát *2—5. ábránk* láttatja, már hűtővizburkolattal is ellátták s a plungerdugattyu helyett fojtó gyürükkel ellátott hengeres dugattyut alkalmaztak hozzá. A gép, mint a *2—3. ábra* függőleges kereszt- és hosszanti metszetből, a *4. ábra* pedig oldalnézetből láttatja, alakjára nézve hasonló a hengeres egyenes vezetővel biró egyhengerü álló gőzgéphez. A hűtőviz befogadására való *C* palásttal körülövezett henger felső fedelében helyezték el a munkafolyamat egyes szakaszaiban működő szellentyüket, melyek közül V_1 a szívás szakasza alatt bocsátja be a levegőt, V_2 pedig a gázkiömlés idejében kibocsátja a munkát végzett gáz- és levegőkeveréket. *D—n* a tüzelőanyag kibocsátására szolgál s végre *Y* a gép megindításakor *L* edényből komprimált levegőt vezet a hengerbe. Ezt a levegőt a *b* hajtórúd felső villája alá kapcsolt *z—z* rudakkal és *X* emeltyüvel mozgatott *Q* szivattyu *S* csövön szorítja *L* edénybe, melyben a nyomott levegő állandóan nagyobb nyomás alatt áll, mint aminő a henger legnagyobb kompresszió nyomásának megfelel. A szivattyu az *S* csőből felfelé ágazó vékony csövön ezt a nyomást a *D* befecskendő kamrába származtatja át, mely *D* kamra az egyik munkaszakasztól a másikig terjedő időközben magába gyüjti az égéshez szükséges tüzelőanyagot, hova ezt az ábrákból nem látszó kis szivattyu nyomja be. A tüzelőanyag *n* kúpos szellentyü megnyitásával az itt uralkodó nyomás hatása alatt *D* csövön a gép kompressziótérébe ömlik, hol a komprimált levegő melegsége által meggyujtva elég s a melegfejtő képességének megfelelő munkáját az *1. ábrában* rajzolt diagramm szerint adja le.

5. ábra.

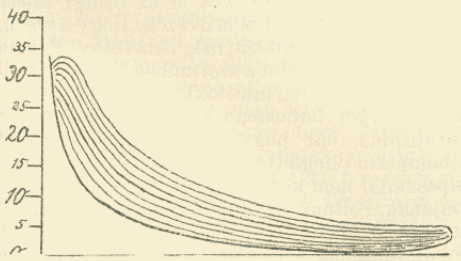
Az *5. ábra* a gép felső részére helyezett vezérművet felülnézetben láttatja. *W* a mozgató szerkezet tengelye, mely több bütykös korongot tart magán. Az I. korong a V_1 szívó szellentyüt — a III-mal jelölt korong a tüzelőanyag — beömlesztő *D* csőnek szellentyüjét és a *V*-vel jelölt korong a kiömlesztő V_2 szellentyüt mozgatja. Ugyanez a vezérmű-szer-

kezet szolgál egyszersmind a gép megindítására is, oly módon, hogy az L edényből Y szellentyün keresztül komprimált levegőt bocsát a dugattyura, mely azt lenyomja s ezután V_2 szellentyün kiömlik. Ez idő alatt, mely rendesen nagyon rövid, a mozgató korongokat H emeltyüvel félretolják, ugy, hogy H emeltyü az *5. ábrában* pontozva rajzolt H_1 helyzetbe jut, amikor az Y szellentyüt a II-vel jelzett korong, V_2 szellentyüt pedig a IV-gyel jelölt korong mozgatja, mig az I-gyel és III-mal jelölt korongok, melyek mint fentebb láttuk, a levegő beszivására való, V_1 illetőleg a tüzelőanyag bebocsátására való n szellentyük mozgatására szolgálnak, ez idő alatt tétlenül állanak. Miután a gép néhány fordulat után eléri a normális forgást, eltávolitják azt a d csapszeget, mely a vezérmü eltolására való emeltyüt H_1 helyzetben tartja, mire a vezérművet F tekercsrúgó, midőn a korongrendszer agyának bevágása a p csapszeg irányába jut, a helyes működésnek megfelelő helyzetbe visszalöki s a gép szabályszerü működése azonnal megkezdődik.

A D. gazdasági hatásfokának megállapitása végett Schröter M. müncheni müegyetemi tanár tartott beható vizsgálatot, melynek eredményéről a német mérnök-egyesület 1897 jul. 16. megtartott XXXVIII-ik gyülésen számolt be. Ebből a nevezett egyesület folyóiratának nyomán a következőket vesszük át: A vizsgálat kiterjeszkedett az indikált és effektiv munkavégzés, a petroleumfogyasztás, a hütőviz mennyiségének és felmelegedésének, valamint a kiömlő gázok hőfokának, vegyi összetételének, továbbá a petroleum összetételének és melegfejtő képességének megállapitására. A megvizsgált géphenger átmérője 250·35 mm., lökethosszusága 0·3985 m., a hozzávaló légszivattyu hengerátmérője 70 mm., lökethosszusága pedig 0·2 m. volt. A gép munkakifejtése és petroleumfogyasztása a következő táblázatos összeállitásból világlik ki:

	A vizsgálat száma	Teljes megterhelés mellett		Fél megterhelés mellett		Üres járat
		I.	II.	III.	IV.	V.
1	A vizsgálat tartama percekben	60	60	60	60	31
2	A gép forgásszáma percenként	171·8	154·2	154·1	158·0	
3	Az indikált összes munka Ni	26·56	23·60	16·57	16·52	
4	Az effektiv összes munka Ne	19·87	17·83	9·58	9·84	
5	A mekanika-hatásfok $\frac{Ne}{Ni}$ %-ban	74·8	75·5	57·8	59.6	
6	Petroleumfogyasztás óra és Ni-ként kg-ban	0.185	0·180	0·161	0.165	
7	Petroleumfogyasztás óra és Ne-ként kg-ban	0·247	0·238	0·278	0.276	
8	A beömlő hütőviz hőfoka C^0-ban	9·83	9·62	9·1	9·35	
9	A kiömlő hütőviz hőfoka C^0-ban	24·26	20·28	18·26	21·49	
10	A hütővizbe átment meleg óránként hőegységben	19580	17450	12250	12030	
11	1 kg petroleum melegfejtő képessége hőegységben	10206	10206	10206	10206	
12	Az indikált munkává átalakított meleg %-ban	33·7	34.7	38·9	37·9	
		34·2		38·5		
13	Az effektiv munkává átalakított meleg %-ban	25·2	26·2	32·5	22·6	
		25·7		22·4		

A táblázatból az tetszik ki, hogy a D. már a mai alakjában is, az eddig ismert hőgépek fölé emelkedik, amennyiben ez a motor teljes munkában 34·2%, fél munkában pedig 38·5%-át indikálja a tüzelőanyagban lévő meleg munkaértékének. E vizsgálat szerint a D. már emlitett magas

6. ábra. A Diesel-féle motor munkaváltozatait feltüntető gyakorlati munkaábra.

gazdasági hatásfokán kivül még az a jeles tulajdonsága teszi előtérbe, hogy a gép gazdasági hatásfoka az indikált munkateljesítmény csökkenésével emelkedik; ebből magyarázható meg az a kedvező körülmény, hogy a D., mint a táblázat 7-ik tétele mutatja, a félmunkához is aránylag csak nagyon kevéssel több tüzelőanyagot használ, mint a teljes munkateljesítményhez. A D. e kedvező sajátságának rendkivül nagy fontossága van a gyakorlatban, hol tudvalevőleg minden motor nagyon változó megterheltetéssel dolgozik s csak a legritkább esetekben működhetik a maximális munkateljesítménynyel. Mig az eddig ismert gáz-, petroleum- s benzinmótoroknál a csökkenő munkateljesítménynyel a gépnek mind a termikus, mind a mekanikai hatásfoka csökken, addig a D.-nál ezekkel szemben csak a mekanikai hatásfok szenved veszteséget, a termikus hatásfok pedig tetemesen emelkedik, ugy, hogy végeredményben az összes gazdasági hatásfok a teljes munkateljesítménynél elért 26%-ról a fél munkateljesítménykor csak 22%-ra csökken.

További előnyös tulajdonsága e mótornak a gőzgépekéhez hasonló szabályozhatóságában rejlik. A mint a *6. ábrabeli* indikátor-diagramm láttatja, melyet a teljes munkáról az üres járatig fokozatosan leszabályozott munkavégzés mellett vettek fel, a D. is épp ugy, mint a gőzgépek, a töltésfok, vagyis a tüzelőanyag bebocsátása idejének megváltoztatásával szabályozható. A D. munkája a gőzgép munkájához abban is hasonlit, hogy a munkafolyamat a legnagyobb szabályossággal megy benne végbe, ugyannyira, hogy az állandó regulátor-állás mellett vett diagrammok mind teljesen fedik egymást.

Igen nagy elsőbbséget biztosít a D. számára a többi explóziós mótorokkal szemben az is, hogy egyazon munkavégzéshez sokkal kisebb méretü mótor válik szükségessé, minek következtében a mótornak a munkaegységre eső önsúlya sokkal kisebb, mint az eddig ismert mótoroké. Jeles sajátsága az is, hogy a megindításra mindig készen áll s bármily hosszu ideig tartó veszteglés után azonnal megindítható, anelkül, hogy megindítása bármi előkészületet kivánna, mert sem gyujtó csőre, sem gyujtó lángra, vagy akár elektromos gyujtásra nincs szüksége, csupán mint fentebb láttuk, a készletben álló komprimált levegőt kell beereszteni, akár csak a gőzgép hengerébe a készenlétben levő gőzt. Ez a levegő pedig a gondosan készített tartóban tetszőleges időn át készletben tartható. A D. más nevezetes elsőbbsége közt említhető fel még az, hogy az égés tökéletes végbemenetele következtében a hengert korommal nem piszkolja be és a kiömlő égéstermékek semmiféle kellemetlen szagot nem terjesztenek s kiömlenek anelkül, hogy a kiömlés látható volna; mindössze az erőltetett munkánál válnak igen gyengén láthatóvá a kiömlő égéstermékek.

Különösen említést érdemel e mótoroknak az a jeles tulajdonsága, hogy mind a gazdasági hatásfokát, mind egyéb jeles tulajdonságait egyaránt megtartja akár nagy, akár pedig kis munkabirással szerkesztve kerül alkalmazás alá, mely tulajdonsága miatt nemcsak a kisipar nyer vele kitünő mótort, hanem a nagyiparban is lehetővé teszi a gyakran szükségesnek mutatkozó munkadecentralizációt, miáltal sok esetben nélkülözhetővé teszi a nagy munkaveszteséggel dolgozó hosszu nehézkes transzmissziók alkalmazását, mely a gőzgép gazdaságos munkájának fökövetelményeként szereplő munkacentralizációnál manapság oly kiterjedt alkalmazásnak örvend. Tekintve e mótor jeles tulajdonságait, nagyon valószinü, hogy azon esetben, ha a gyakorlat a gyártási nehézségeket legyőzi, nemcsak az iparban, hanem mind a közlekedési, mind a mezőgazdasági üzem terén is nagy tért fog magának hódítani. Az automobil kocsik gyorsabb terjedésének egyik fő oka az explóziós mótorok kényes természetében és nehézkes szabályozhatóságában, valamint a megindításukkal járó nehézségekben keresendő. A mezőgazdaság terén a majorsági munka végzésére már várják gazdáink, hogy az explóziós mótorokat használhassák; sokan próbálkoztak már a gáz- és petroleum-mótorokkal, de éppen a miatt a hátrányos tulajdonságaik miatt hagyták abba, melyeket a D.-ok hivatvák kiküszöbölni, sőt a cséplés terén is szivesen vennének oly mótort, mely a jelenlegi lokomobilnál könnyebb lenne és harmadrésznyi tüzelőanyaggal épp olyan megbizhatóan végezné a munkát, kivált ha az még a kazánfütés veszedelmes voltát is nélkülözhetővé tenné. JALSOVICZKY GÉZA.

Diesing *Károly Móric*, osztrák természettudós, l. *Dies.* (V. k.)

Dietrichstein-Nikolsburg *Hugó* hg., *Mensdorff-Pouilly* gróf, cs. és kir. vezérkari alezredes és a király szárnysegéde, *Mensdorff-Pouilly Sándor* gróf (XII. k.) fia, szül. Prágában 1858 dec. 19. Mint önkéntes lépett a hadseregbe. Miután egy dragonyos-ezredben hadnagygyá nevezték ki, belépett a bécsi hadi iskolába. A hadi iskola sikeres elvégzése után mint főhadnagyot a vezérkarhoz osztották be. 1889. századossá, 1895 máj. őrnagygyá, majd pedig a király szárnysegédévé, 1897 nov. 1. alezredessé nevezték ki a vezérkarban. D. 1881 óta kamarás. 1892 jul. 27. nőül vette Dolgoruky Olga Alexandrovna hercegnőt. M. I.

Dietrichswalde, falu Königsberg porosz kerület allensteini jár., (1890) 890 lak. 1877 óta búcsujáró-hely.

Dietrici, német festő, l. *Dietrich* (5. V. k.)

Dietz, város, l. *Diez* (V. k.).

Dieuze, lotaringiai város, (1895) 6278 lak.

Difflugia *Lecl.* (állat), a gyökérlábu véglények (Rhizopoda) csoportjának *Arcellidae* családjába tartozó állatnem. Fajai idegen testecskékből, legtöbbnyire mészrögöcskékből tokot építenek. Hazánk faunájából is több faj ismeretes. D. J.

Diftéria (V. k.). A D. kóroktanának terén végzett experimentális kutatások csakhamar a D. hatásos gyógyszerének, illetőleg ellenmérgének felfedezéséhez is vezettek. A német *Behring* és a francia *Roux* egyidőben kimutatták, hogy ha állatok, nevezetesen lovak a D. bacillusának kulturáival vagy az ezekből előállított méreggel, toxinnal, még pedig emelkedő dózisban fokozatosan ojtatnak, az állatok végre a másképen halálos dózissal szemben mentesekké, immunisokká válnak. A kutatások továbbá még azt is mutatták, hogy az ekképen immunizált állatok vérének savója, szeruma, más állatba fecskendezve, ennek is mentességet kölcsönözni képes. Eme sokszor ismételt kisérletek alapján állította tehát *Behring*, hogy az immunizált ló vérsavója az emberi D.-t gyógyitani s embert is a D. mérgével szemben — habár csak rövid időre is — immunizálni képes. A D. elleni szerumot az orvosok csakhamar alkalmazták s ma már mondhatni, hogy üdvös, hatásos gyógyszernek bizonyult be, mely az eddigi eljárásokat és gyógyszereket mind jóval fölülmulja. De csakis a valódi D.-nál, melyet a *Löffler-féle* D. bacillus idéz elő, van hatása. A vörheny-D.-nál hatástalan és alkalmazása itten nincsen is javalva és tudományosan megokolva.

A szerum immunizáló hatása emberen nincsen még eléggé tanulmányozva, de az eddigi tapasztalatok e tekintetben is kedvezők. Hogy a szerum miképen fejti ki hatását, még ismeretlen. Behring teoriája, mely szerint a szerumban egy, még pedig fajlagos ellenméreg (antitoxin) foglaltatnék, mely a D. mérgét hatásában ellensúlyozná, direkte paralizálná, bár nagyon plauzibilisnek látszik, általánosan elfogadva nincsen. A betegágyon tett tapasztalat nem kedvez mindenben Behring teoriájának. Feltünő ugyanis, hogy a szerum a konzekutiv elváltozásokat, első sorban is a bénulásokat, látszólag nem képes folyásolni. A szerumnak vannak bizonyos, sokszor kellemetlen mellék- és utóhatásai (kiütések, izületi fájdalmak stb.), alkalmazása mindamellett, bátran mondhatni, hogy veszélytelen; amióta az u. n. koncentrált (magas antitoxin-tartalmu) szerumok használatba kerültek, a szerum kellemetlen mellékhatásai is gyérebbek és enyhébben lépnek fel. Szontagh F.-nek Wellmannal együtt végzett vizsgálataiból kiderült, hogy az immunizált lóvér-

savóban átlag valamivel több a fejérje, mint a normális szerumban, és hogy a szerumnak u. n. elektromos vezetőképessége a szerum antitoxin-tartalmával arányosan csökken. Ma a szerumnak hatékonyságát — antitoxin-tartalmát — állatkisérlet útján határozzák meg; Szontagh és Wellmann vizsgálatai után nem lehetetlen, hogy erre a célra a szerum elektromos vezetőképességének a megállapítása elegendő lészen.

Digarcse, tibeti város, l. *Sigatsze* (XIV. k.).

Digesztor v. *autokláv* (l. o., II. köt.) nevén is nevezik a *Papin-féle pállútót* (l. o., XIII. k.) és *Gőzölő* (VIII. k.).

Dighton (ejtsd: dájtön), falu az északamerikai Massachusetts államban a Taunton folyó mellett, (1890) 1889 lak. Közelében Dighton Rock, amelyekben Amerika normann felfedezőinek runáit vélték felismerni. V. ö. *Raf*, Antiquités américains (Kopenhága 1845); *Baxter*, Early voyages to America (Collection of the Old Colony Histor. Soc. 4. folyóiratban, Taunton 1889).

Digonopora (állat), mindazok az örvényférgek (Turbellaria), melyeknek him és női ivarnyilása egymástól teljesen elkülönült. Az ide tartozó fajok mind tengeriek és *Polycladidae* név alatt foglalják össze. D. J.

Díj, általában olyan tevékenységért kapott érték, amelynek teljesítésére nem voltunk kötelezve. A *bértől* abban különbözik, hogy a durva kényszer fogalmát nem ismeri, a *jutalomtól* pedig abban, hogy a rendkivüli iránt való elismerés és a bőkezüség nem tartoznak ismérveihez. Díj mint jogi műszó az államtól származó bizonyos elismerésért fizetendő összeg, amely az *illetékhez* áll legközelebb s gyakran együtt is jönnek szóba *illetékek és díjak* elnevezés alatt. A gyakoribb díjak a következők: állami hivatalra való kinevezés esetén a tiszti fizetés 300 frtot meghaladó összegének egyharmada, tehát p. akit 1300 frtos állami hivatalra neveznek ki, fizet *tiszti díj* címén 1000 frtnak $^1/_3$-át vagyis 333 frt $33^1/_3$ krt. *Előnév* adományozása után fizetendő 315 frt. *Nemesség* adományozása után fizetendő 1575 frt. *Báróság* adományozása után fizetendő 3150 frt. Régi nemes család tagja fizet a báróság után 2100 frtot. *Grófság* adományozása után fizetendő 5250 frt. Régi bárócsalád tagja fizet a grófság után 3150 frtot. *Szent-István-rend* kis keresztjének adományozása után fizetendő 100 darab arany: középkeresztje után fizetendő 200 darab arany; nagykeresztje után fizetendő 300 darab arany. Világi méltóságok és címek, nevezetesen: *udvari tanácsosi* cím és rangért (jellegért) 2100 frt, udvari tanácsosi címért 1260 frt; *királyi tanácsosi* címért és jellegért 1050 frt, királyi tanácsosi címért 525 frt; *királyi asztalnokságért* 157 frt 50 kr. Egyházi címek, p. *püspöki* címért 630 frt; *prépost* v. *apáti* címért 420 frt; *kanonoki* címért 105 frt. *Az ország címerének használatáért* (az engedélyt a miniszterelnök adja) 50 frt; ha mindkét címerre adatik engedély: 100 frt. Azonban e díjak el is engedhetők s akkor *díjmentes adományozásról* szólunk. TÖRÖK.

Díjjegyzék, a bélyeg- és illetékügyi törvények és szabályok hivatalos összeállításának melléklete, mely esetenkint betürendben felsorolja, hogy mely ügylet után milyen illeték jár, s mely okiratok, beadványok, határozatok milyen bélyeggel látandók el, egyszóval a bélyeg- és illetékkötelezettségek tárgyait betürendben felsorolja s megmutatja, hogy akár készpénzben, akár bélyegben mennyi illetéket kell utána leróni. TÖRÖK.

Díjmentes adományozás, l. *Díj*.

Díjnok, általában az oly állami vagy magánalkalmazott, aki díjazását napok szerint megszabva kapja, akinek állása rendszerint semminemü minősítéshez kötve nincs. Ez utóbbi körülmény különbözteti meg a D.-ot a tisztviselőtől. A D.-ok munkaköre ennek megfelelően másolás v. a kezelési szakhoz tartozó egyszerübb tevékenység. Az állami hivatalóknál alkalmazott D.-ok szolgálati és anyagi helyzetének javításáról szóló 1897. XXIV. t.-c. meghozatala előtt jogaik csupán szerény napidijakra szoritkoztak. E törvény pedig, ha nem is megy oly messze, mint azt az országos D.-egyesület az országgyülléshez benyujtott kérvényében óhajtotta s minősítvény hiányában a D.-okat nem nyilvánithatta tisztviselőknek, mégis egyéni használhatóságukhoz képest bizonyos kedvezményt biztosit részükre. Az a D. ugyanis, aki szolgálati kötelességeinek egy éven át jól megfelel, az egy évi alkalmazás letelte után előljáró hatóságának irásbeli értesítése alapján a következő kedvezményekben részesül: 1. napidíjának minimuma a fővárosban 1 frtban, a vidéken pedig 80 kr.-ban állapittatik meg, ezen napidíj az illető szorgalma és kifogástalan magaviselete esetén felemelhető; 2. az állami tisztviselői állások betöltésénél, egyenlő minősítés mellett, oly pályázókkal szemben, kik állami szolgálatban nem állanak vagy az igazolványos altisztek sorába nem tartoznak, elsőbbséggel bir; 3. igazolt betegség esetén a betegség első hónapjára teljes napidíját kapja, a további két hónapban annak 50 százalékát; ha a betegség három hónapnál tovább tart, napidíja beszüntetendő; de csak akkor bocsátandó el, ha további három hónapon belül szolgálattételre nem jelentkezik; 4. szolgálatképtelenség esetén 10 szolgálati év után 100 frt, 20 év után 200 frt, 30 év után 250 frt s 40 év után 300 forint állandó nyugellátásban részesittetik; 5. ha állandó fizetéssel rendszeresített állami tisztviselői állásra kineveztetik, a kinevezést közvetlenül megelőzőleg D.-i minőségben eltöltött szolgálati idő a nyugdíjazásnál beszámittatik olyképen, hogy a D.-i minőségben eltöltött két teljes év egy szolgálati évnek tekintetik; az ekként eltöltött szolgálati időnek egy éven aluli része figyelembe nem vétetik; 6. elbocsáttatása — ha nem saját hibájából történik — egy havi felmondási időhöz van kötve s csak alapos okból történhetik; 7. minden minisztériumban és a szükséghez képest a minisztériumoknak alárendelt hivatalokban is, három tagból álló bizottság alakittatik, melyhez az elbocsátást sérelmesnek tartó D. ügyének megvizsgálása végett orvoslásért fordulhat. A D.-ok szolgálatára vonatkozó külön szabályzatokat az egyes minisztériumok az idézett törvény 4. §-ában nyert felhatalmazás alapján adták ki. Az országban körülbelül 5000 D. van állami alkalmazásban s ezek közül mintegy 3000 az igazságügyi szaknál.— D., telekkönyvi, l. *Szakdíjnok*. V.

Dijodoform (tetrajodaethylen, C_2J_4), sárga tűalaku, 95·28% jódot tartalmazó kristály. Vizben oldhatlan, de alkohol, éter, kloroform és benzol oldja. Antiszeptikum, a jodoform pótszere.

Dijon, francia város, (1896) 67,736 lak. 1899 máj. Carnot, a megölt francia elnöknek emlékszobrot állítottak, melynek leleplezése alkalmával Loubet elnök a várost felhatalmazta, hogy címerében a becsület-rend keresztjét használhassa.

Díjváltók, igy nevezik ama váltókat, melyeket a biztosított fizetésképen ad a biztosító társulatnak, ha az a biztosítási kötvényben az egész évi biztosítási díjat nyugtázta, de a biztosított készpénzben annak csak első részletét fizette le. v.

Dikanikion (gör.), a görög keleti egyházban pálca vagy jogar, melyet mint a hatalom jelvényét ünnepélyes alkalommal a konstantinápolyi pátriárka előtt visznek. Megfelel ennek a latin egyházban a *Clava argentea* vagy *Mazza*, melyet ünnepélyes alkalommal a pápa és most csak ritkán biboros előtt visznek.

Diktynna, l. *Britomartis* (III. k.).

Dillingen, bajor város, (1895) 6192 lak.

Dillmann *Keresztély Frigyes Ágost*, német orientálista, megh. Berlinben 1894 jul. 4.

Dillnberger *Emil Pál*, orvos és szakbeli iró, szül. Besztercebányán 1832 dec. 28., megh. u. o. 1882 márc. 30. Elemi, valamint középiskolai tanulmányait szülővárosában, majd pedig Selmecbányán az ev. liceumban végezte. A szabadságharcban mint 16 éves ifju vett részt s ennek lezajlása után a bécsi orvosegyetemre ment és u. o. 1858. orvosi oklevelet nyert. A bécsi közkórház különböző osztályain négy évig mint alorvos működött, egyúttal öt éven át az ottani egyetemen szigorlók részére előadásokat tartott. 1860. az egyetem orvosi kara tagjai közé felvette. 1861. Besztercebánya szabad királyi város főorvosává, 1868. vármegyei főorvossá nevezték ki. Ez időtől kezdve nyolc évig mint honvédezredorvos a tettleges állományban is működött. 1872. törvényszéki orvos lett, 1873. a kolerajárvány alkalmával kifejtett orvosi tevékenységeért a kormány elismerő köszönetét érdemelte ki. Nevezetesebb művei: *Gyógyászati vényzsebkönyv* (Bécs 1859, 7 kiadást ért); *Gyógyszerisme* (u. o. 1861); *Gyógyászati vényzsebkönyv a nő- és gyermekbetegségekre nézve* (u. o. 1869, 4 kiadást ért); *Gyógyszertani vényzsebkönyv* (u. o. 1879, 2. kiad.). Ezen műveket több nyelvre lefordították, a magyar fordítást id. *Purjesz* Zsigmond végezte.

Dillon *János* ir politikus Amerikából visszatérve 1896 febr. az antiparnelliták élére állt, azonban 1899. visszalépett.

Diluentia (lat.) a. m. elvezető szerek. L. *Elvezető kúra* (VI. k.).

Dilutio (lat.) a. m. hígítás.

Diminutio (lat.) a. m. kisebbítés. — *D. capitis*, l. *Capitis diminutio* (IV. k.). Vérerestés értelme is van szt. Benedek regulájában.

Dimitrijevics, 1. *Milos*, megh. Újvidéken 1896 márc. 4.

2. *D. Nektár* megh. Versecen 1895 dec. 2.

Dimitzas *Margaritis*, újgörög iró, szül. Ochridában (Makedonia) 1830. A filologiát előbb Athénben tanulta (1856—59), azután Berlinben (1859—1861). 1862—65. Monasztirban, 1865—69. Szalonikiban volt középiskolai igazgató, 1869 óta tanárképzőintézeti tanár Athénben. Művei (valamennyi görög nyelven) Görögország történetére és földrajzára vonatkoznak. Kiválóbbak: Makedonia ókori földrajza (2 köt., Athén 1870—74); Utazás Egyiptomban (u. o. 1881); Alexandria története (u. o. 1885); Olympias királynő életrajza (u. o. 1887). L. M.

Dinamit, l. *Robbanó szerek* (XIII. k.).

Dinamit-cirkálóhajó, modern cirkálóhajó, melynek tüzérségi felszereléséhez főleg dinamit-lövegek tartoznak. Ezen lövegek hosszu, a hajótestbe épített, 45 cm. átmérővel biró csövek, melyekből sürített levegő segélyével dinamittal töltött ürlövedékeket vetnek. E lövegek találó képessége azonban tekintettel a dinamit-lövedék elkerülhetlen magas röppályájára, melyet a hajónak ingása is nagy mérvben befolyásol, tényleg nagyon csekély. Eddigelé csak az Egyesült-Államoknak van egy Vesuvius nevü D.-ja, melynek azonban a lefolyt spanyol-amerikai háboruban, valószinüleg mert a várakozásnak nem felelt meg, semmi fontosabb szerep nem jutott, sőt mint hirlik, a hajón lévő robbanó anyagszerek veszélyességénél fogva a spanyolok lőtávkörén kivül kellett tartózkodnia. F—Y.

Dinamittörvények, igy nevezik a robbanó szereknek az élet- és vagyonbiztonság elleni merényletekhez való felhasználásának meggátlására hozott törvényeket. Különösen az anarkista merényletek okozták, hogy Angolország 1883., a német birodalom 1884 jun. 9., Franciaország 1894 jul. 28. hozott ily törvényt, Magyarországban pedig már 1892-iki büntetőtörvény-novellának tervezete intézkedett nagy szigorral a robbanó anyagok segélyével elkövetett büntettek és vétségekről, mely intézkedéseket az 1898-iki novella-tervezet is átvette. VÁMBÉRY.

Dinamometamorfizmus, l. *Metamorfizmus* (XII. k.).

Dinard-Saint-Enogat (ejtsd: dinárszeñtenogá), falu Ille-et-Vilaine francia département St.-Molo kerületében, a Rance torkolatánál, St.-Molóval szemben, (1891) 3196 lak., vasúttal, látogatott tengeri fürdővel. Régente apátság volt itt.

Dindarnolo (olasz), az ókori és a régi keresztény sirokban előforduló kis persely agyagból. +

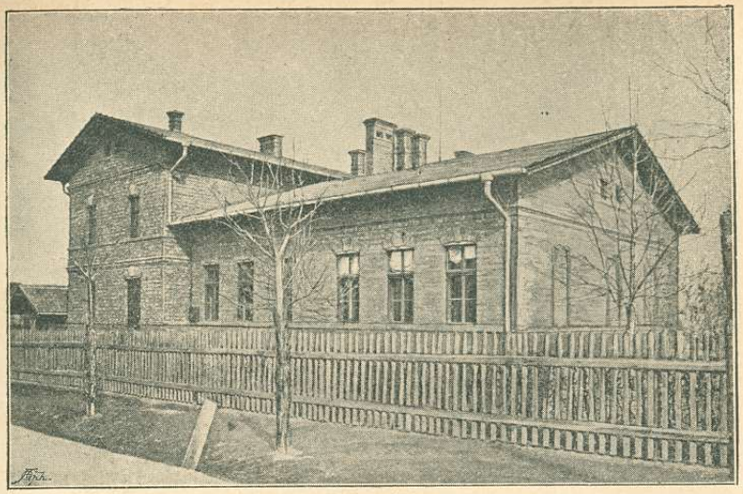
Dingley (ejtsd: dingli) *Nelson*, amerikai politikus, szül. Durhamben (Maine) 1832 febr. 15-én, megh. 1899 jan. 14. Jogi tanulmányainak befejezése után mint ügyvéd Dortmouthban telepedett le, de nem folytatott gyakorlatot, hanem átvette a Lewiston Journal szerkesztését, melyet 30 évig vezetett. 1862. a törvényhozó testület tagja lett és 1874—75. Maine állam kormányzója volt. 1881. beválasztották a képviselőházba, ahol a köztársasági párthoz csatlakozott. Mikor a köztársasági párt 1896-ban ismét uralomra jutott, megalkotta 1897 jul. 24. a D. nevéről elnevezett nagy védvámtarifát.

Dinglinger, német ötvös-család a XVII. és XVIII. sz.-ban. *D. János Menyhért*, szül. Biberachban 1665., megh. Drezdában 1731. Erős Ágost választófejedelemnek és Nagy Péter orosz cárnak kedves embere volt. Művei, melyek bár modorosak, rendkivüli ügyességre vallanak és gyönyörüen vannak zománcolva, a drezdai «Grünes Ge-

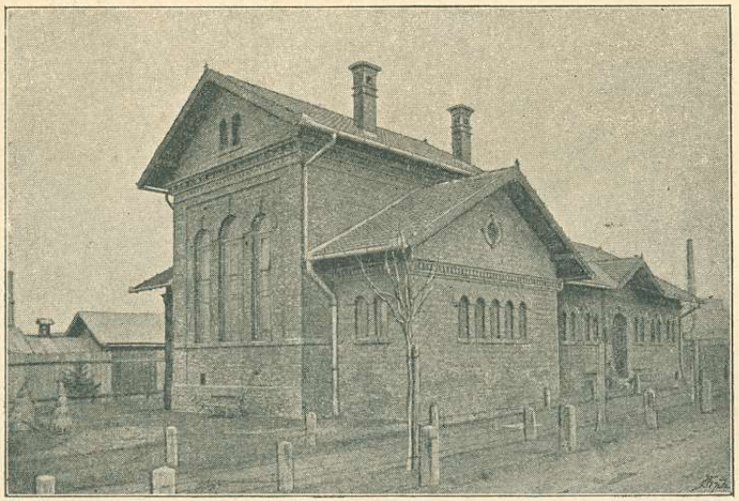
DIÓSGYŐRI MUNKÁSHÁZAK. I.

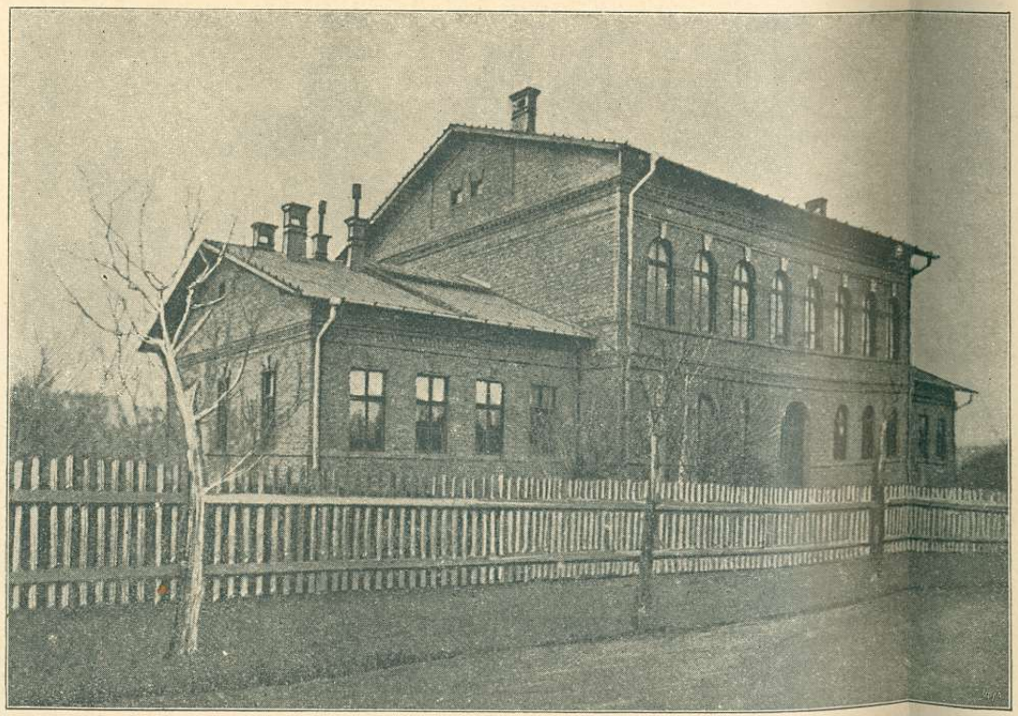
Pereces-telep.

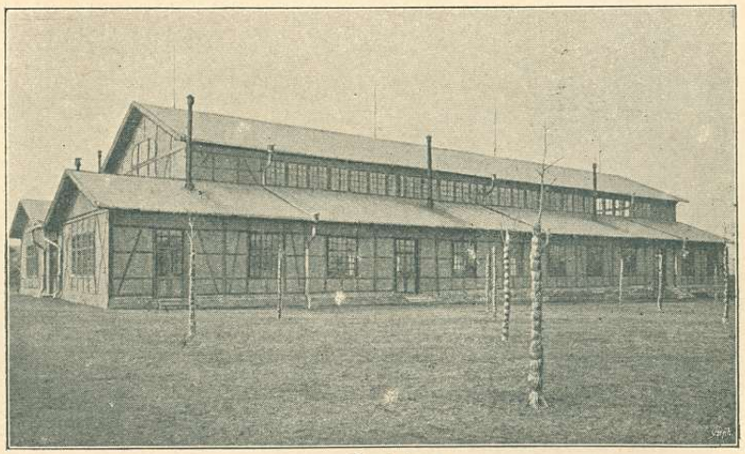
Kisdedóvó.

Fürdőház.

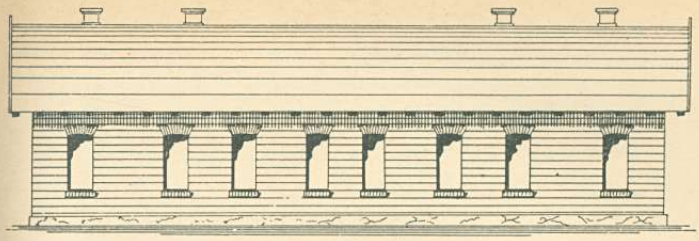
Népiskola.

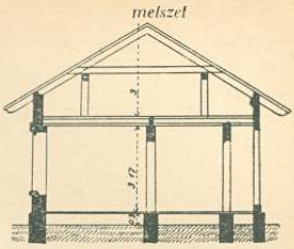

Munkaterem.

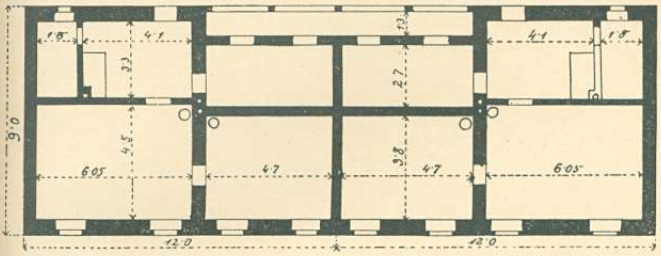
PALLAS RÉSZVÉNYTÁRSASÁG NYOMDÁJA BUDAPESTEN.

DIÓSGYŐRI MUNKÁSHÁZAK. II.

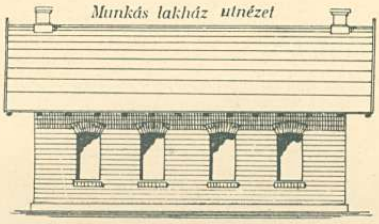

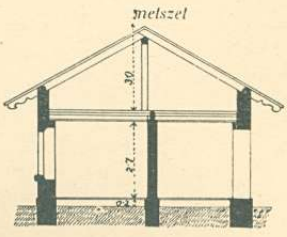

Földszinti alaprajz

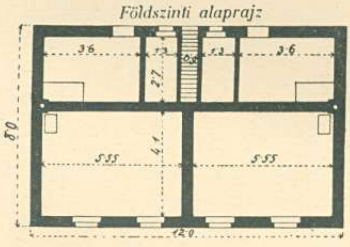

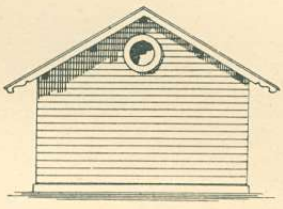

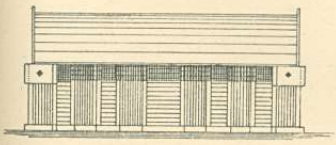

Földszinti alaprajz

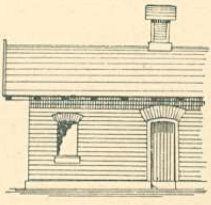

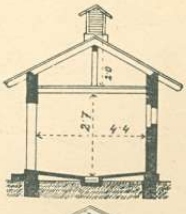

Gazdasági épület

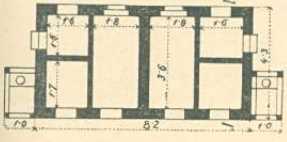

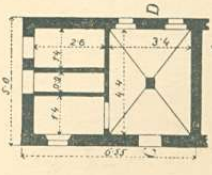

Földszinti alaprajz

wölbe»-ben (a nagymogul udvarát ábrázoló 132 alakból álló asztaldísz, Diana fürdője, pompás arany teakészlet stb.) és a szentpétervári Eremitageban vannak. Fitestvérei *D. György Kristóf* és *D. György Frigyes*, valamint fia *D. János Frigyes* is ötvösök és zománcolók voltak. Az utóbbinak leánya *D. Zsófia Friderika*, ügyes miniatürfestőnő volt.

Dingwall, Ross and Cromarty skót grófság fővárosa a Cromarty Firth felső végénél, kitünő kikötővel, (1891) 2300 lak., kik lazacfogással s kereskedéssel foglalkoznak. Közelében van *Strathpeffer* (350 lak.), látogatott fürdővel.

Dinkelsbühl, bajor város, (1895) 4577 lak.

Dinoflagellata (állat), az ostoros ázalék-állatkák (Mastigophora) osztályának egyik rendje két ostorral, melyek közül egyik ostorszerü, hosszbarázdában fekszik, a másik ellenben legtöbbször hullámzó hártya, illetőleg szalag- és harántbarázdában foglal helyet; hullámzásával azt az optikai csalódást idézi elő, mintha ott csillangók örvényeznének. E csoportot régebben *Cilioflagellata* név alatt emlegették s némelyek a növényországba sorolják. Legtöbb közülök tengeri, de van néhány édesvizi és hazai faj is. D. J.

Dintel, németalföldi folyó Észak-Brabant tartományban, Bredánál, a Mark és az Aa vagy Weereis egyesüléséből származik és Dinteloord mellett ömlik mint hajózható folyó a Volkerakba, a Maas egyik ágába.

Dioclea (Doklea, Duklja), ókori város Dalmáciában, Diocletianus születési helye. Romjai Podgorica közelében maig láthatók.

Diodon *Günth.* (állat), a forrtállkapcsos halak (Plectognathi) rendjének egyik neme gömbbé felfujható, rendesen tüskés testtel. Fajai a forró övi tengereket lakják.

Diogenes *Romanos*, l. *Romanos* (XIV. k.).

Dion Cassius, l. *Dio Cassius* (V. k.).

Diópenész (növ.), l. *Eurotium* (VI. k.).

Dioráma (V. k.), igy nevezik újabban azokat a képeket is, amelyek olyformán vannak felállítva, hogy tárgyaik a szemlélő előtt plasztikusan kidomborodnak. A képek egy fülkébe állíttatnak s bizonyos meghatározott álláspontról szemlélendők.

Diós-Győr (V. k., l. *a mellékelt két képet).* Az osztrák-magyar monarkiában létező összes munkástelepek közt a D.-i vas- és acélgyár munkástelepei tekintendők a legmintaszerübbeknek. Ezek a telepek ma mintegy 520,000 m², északról délfelé kissé lejtős térségen terülnek el, melyeket széles, egyenes, szép fasorokkal szegélyezett utak szelnek át. A régebb keletü 124 munkásház mindegyikében 2 lakás van, melyek egyenként 1 szobából, konyhából és kamrából állanak. Minthogy a terület mély fekvése miatt pincék létesítése nem látszott alkalmasnak, a lakóházak mellett megfelelő gazdasági épületeket emeltek. Ezen munkástelepnek legszebb része azonban az új toldalék, amely északra a terep legmagasabb pontján csatlakozik a régi telepítvényhez. E csoport 26 épületének mindegyike 4 teljesen elválasztott lakásból áll. Ezen házak részben egy emeletesek, részben pedig földszintesek és mindegyik negyedháznak, mint a malomházaknak, megvan a maga külön lépcsője, árnyékszéke és gazdasági épülete. Egy konyhából földszinten, két illetve egy szobából az emeleten, külön padlás és pincéből áll az ilyen lakás. Az egy emeletes négyszeres épületnek építési költsége 8000 frtra, a földszinteseké pedig 6500 frtra rúgott. Az előbb nevezett épületek lakásaiért havi 10·50, az utóbbiakért 7·50 frtnyi lakbér számíttatik. A munkásoknak legnagyobb része azonban ma a földszintes házakban lakik. Ezen házak mindegyikében két lakás van, melyeknek viszont mindegyike egy szobából, egy konyhából és éléskamrából áll, a padlás-följáró közös. Mindegyik lakás területe 101·13 m², ami egy 5 tagu család részére teljesen elegendő. 1898 végén D.-ött volt 219 munkáslakóház 498 család, 28 munkáslakóház 56 munkavezető, 28 munkáslakóház 44 hivatalnok és 2 munkáslakóház nőtlen munkások részére. A D.-ött alkalmazásban álló munkásoknak azonban csak fele lakik jelenleg a most említett házakban, a másik része még mindig a szomszéd falvakban. A vasmű hivatalnokai és állandó munkásai részére 1884 okt. fogyasztási szövetkezetet alapítottak, mely a kereskedelemügyi minisztérium részéről messze menő kedvezményekben részesül; ezen szövetkezet havi forgalma átlag 3500 frt. A társpénztár kórházat tart fönn, mely a telepen lakó főorvosnak van alárendelve. A gyógyszereket és betegpénzek költségeit a társpénztár a vasművel egyenlő részben viseli. A telepnek regáljoga a vasmüé és a vasmű vendéglőjével együtt a fogyasztási szövetkezet bérletében van. A vasművek gyártási képessége, mely folytonos emelkedésben van, 1887-ben 27,000 tonnányi volt — ez nagyobbára acélsínekből állt — mig ellenben ma ennek háromszorosára emelkedett. Új gyártási ág gyanánt felemlítésre méltó az 1896 óta nagyban üzött csavar-, szegecs- és szeg-gyártás, melynek gyártmányai a belföldi piacon már is közkelendőségnek örvendenek. Újabb idő óta Martin- és szerszámacél előállítása is nagyban üzembe vétetett. MEISSNER ALAJOS.

Diós-Jenő (V. k.) *vára* Nógrádtól É-ra emelkedett. Az 1290—1460. években állott fenn. 1440 körül a csehek elfoglalták és csak 1456-ban bocsátották vissza pénzért. Előbb a királyé volt, de Zsigmond király ezt is elzálogosította a Lévai Cseh családnak. V. ö. *Csánki*, Magy. tört. földr. (I. 90.). KAR.

Diósy *Béla*, iró, szül. Nagyváradon 1863 jan. 30. Összes tanulmányait — a zeneieket a hires konzervatoriumon — Bécsben végezte, hol juris doctor is lett és számos elbeszélő s egyéb hirlapi cikkel korán kezdte irói pályáját. Fényes tehetségeit Dóczi Lajos is méltányolta, ő eszközölte ki szerződtetését 1888. a Neues Pester Journal (illetőleg a Politisches Volksblatt) szerkesztőségébe, melynek D. azóta oszlopos tagja. Főleg mint dráma- és zenebiráló tünik ki alapos tudásával és bátor szókimondásával, költői emelkedettségü stiljával és — a maga helyén — mindig találó és maró gúnyjával egyaránt. Önálló kötete: Flugsand (1893).

Diószegi *István*, 1755—82-ig kassai ötvösmester. Polgárjogot 1755 szept. 3. nyert. 1770—1771. első, 1761., 1767—68., 1772—79., 1781—1782. pedig második céhmester. Egyik művét a göncruszkai ev. ref. templom őrzi. És egy, részben aranyozott ezüstkehely, fesztonokkal, virág-

indákkal, kalászokkal, virágcsokrokkal és kosárban elhelyezett virágokkal díszítve. A kelyhet, kupája felirata szerint Bárczay Pál és felesége vajai Vay Zsuzsánna készíttette 1779. a nevezett református templom számára. A kehely sajátságos alakja és ornamentumainak koncepciója bizonyítja, hogy D. sem a barok, sem a rokokó ízlés befolyása alatt nem állott, de motivumait a XVIII. sz.-ban Franciaországból kiindult ama sajátságos ízlésből merítette, mely a mult század legvégén, de különösen a XIX. sz. legelején Garnier alapdiszpozicióinak elfogadása által egész Európában elterjedt s a klasszikus görög formák mélyebb tanulmányozása által megalkotta a száraz, u. n. empire-stilust. A kehely bizonyítja, hogy ez az irány hazánkban is aránylag korán talált művelőre. D. mesterjegyét négyszögbe zárt S D betük tették. V. ö. *Mihalik* J., Kassa város ötvösségének története (Budapest 1899, a magyar tudományos akadémia kiad.); Kassai származásu ötvösművek (Arch. Ért. 1898). MIHALIK.

Dioszpolisz, több ókori város neve: 1. Pontus tartományának DK-i részében, 150 stadiumnyira a Paryadres hegytől; eredetileg *Kateirának* hivták és csak később kapta a D. vagy *Sebaste* nevet; egyike volt a nagy Mithridates fővárosainak, melynek közelében amaz a római Lucullus fegyvereitől Kr. e. 73. vereséget szenvedett; 2. Alsó-Egyiptomban, most *Menszaleh* (XII. k.); 3. a. m. *Téba* (I. XVI. k.); 4. az előbbivel ellentétben *D. mikra*, egyiptomi város, a róla elnevezett területnek székhelye; mostani nevén Hon; 5. Palesztinában, a Benjámin törzs által megszállott területen, más néven Lydda (XI. k.). L. M.

Dipauli (Di Pauli) *Pál* (treuheimi) báró, osztrák politikus és miniszter, szül. Kalternban (Bozen mellett) 1844 márc. 9. Iskolái végeztével a szőllő- és bortermelésre adta magát, 1866. mint önkéntes vadász az olaszok ellen indult táborba, 1870. pedig a pápai hadseregbe lépett és IX. Pius pápától bárói címet kapott. 1873—85-ig és 1891 óta mostanig tagja a birodalmi gyülésnek, hol mint a klerikálisok egyik vezérférfia egyrészt a katolikus érdekeket, másrészt Tirol speciális érdekeit szokta hangoztatni. 1895. megalapította a Hohenwart-klub kárára a katolikus néppártot. A németcseh viszálylyal szemben hol a csehekkel és a kormánnyal, hol a németekkel tartott és része volt mint a többség végrehajtóbizottsági tagjának minden fontos határozatban. Badenit sokáig menteni iparkodott, de az osztrák parlamenti vihar alkalmával, épp ugy mint Lueger, a német ellenzékhez pártolt át. 1898 okt. 7. a Thun-kabinetből kilépő Baernreuther utódává tették a kereskedelmi minisztériumban s ezzel Thun a klerikális németeket a szláv többséghez láncolta. 1899 febr. 1-én megkapta a titkos tanácsosi címet. Politikai pályájánál jobb hirü déltiroli bora, melyet Kaltern birtokán termel. 1899 okt. 2. az egész kabinettel együtt állásáról lemondott és ez alkalommal az I. oszt. vaskorona-rendet kapta. M. L.

Dipetalus (gör.-lat.) a. m. kétszirmu.

Diploe (gör.) a. m. csontbél, l. *Csont* (IV. k.).

Diplostemon (gör.-lat.) a. m. kétsor-hímes, olyan ötöstagu virág, amelyben két körben s rendesen váltakozva vannak a hímek, pl. a Sapotaceák virágában. Ellenkezője az *Obdiplostemon*. *Diplostemones* a forrtszirmu kétszikűeknek egyik serege, ahová a kankalin-, ébenfa- és erikaképűek tartoznak. BORB.

Diploszkóp (gör.), Schaffgotsch szerkezete szubjektiv színek megfigyelésére; forgatható korong, melynek egyik fele vörösre, másik fele zöldre van festve, a megfigyelő szemei elé tartott két csövön át szemlélik ugy, hogy az egyik szem csupán vörös, a másik csupán zöld szint fog fel; ha már a színbenyomás a szemben eltompult, a korongot gyorsan megfordítják, mire a szem, amely eddig csupán vörösre volt irányozva, csak zöldet s a másik csak vöröset lát.

Dipneumones (állat), l. *Kéttüdősek* (X. k.).

Dipodidae (állat), a rágcsálók (l. o., XIV. k.) egyik családja.

Dirca (növ.), l. *Ólomfa* (XIII. k.).

Dirceu, álnév, l. *Gonzaga* (4., VIII. k.).

Diricksens *Jodocus József,* flamand iró, l. *Zetternam* (XVI. k.).

Dirner *Gusztáv* orvost a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1898 jun. kinevezte a budapesti magyar királyi bábaképezde igazgató-tanárává.

Dirschau, porosz város, (1895) 11,784 lak.

Discomycetes (növ.) a. m. tányérgombák, l. *Gombák* (VIII. k.).

Discovery-expedició, l. *Tengeri tudományos expedíciók* (XVI. k. 90. old.).

Discovery-öböl, l. *Grant földje* (VIII. k.).

Dis manibus sacrum, l. *Dii* (V. k.).

Dispositio, l. *Diszpozició* (V. k.).

Dissimilatio, l. *Disszimiláció* (V. k.).

Dissimulatio, l. *Disszimuláció* (V. k.).

Dissolventia (lat.) a. m. oszlató szerek.

Dissidensek (V. k.). Igy nevezték nálunk a szabadelvű pártkörből 1898 dec. 6. a Lex Tisza miatt kivált képviselőket, élükön Szilágyi Dezső, Andrássy Gyula gróf, Csáky Albin gróf képviselőkkel, kik aztán a Bánffy-kormány s az ellenzék közt az alkudozásokat közvetítették. A D. a Széll-kormány kinevezésével visszatértek a szabadelvű pártba.

Distichiasis. l. *Disztichiazis* (V. k.).

Distinguished Service Order (ejtsd: disztingvist szörvisz order), Viktoria, Nagy-Britannia királynője által 1886. tisztek részére alapított hadi rendjel. A rendjel aranyszegélyü fehér zománcozott kereszt, melynek 4 csúcsa ki-, 8 lapja befelé van hajlítva. Előlapja közepén, bibor alapon, zöld babérkereszten az arany császári koronával, hátlapján V. R. I. (Victoria Regina Imperatrix) monogrammal. A keresztet kékszegélyü piros szalagon a bal mellen viselik.

Distoma hepaticum, l. *Májmétely* (XII. k.).

Diszérem negyven évi hű szolgálatért (osztrák-magyar), alapította *I. Ferenc József* király félszázados uralkodói jubileuma alkalmából 1898 aug. 18. Az alapszabályok értelmében azonban 1898 dec. 2. tekintendő az alapítás napjául. Az érmet egy és ugyanazon nyilvános vagy magánszolgálatban megszakítás nélküli negyven évi hű és kielégítő szolgálatért adományozzák. Az érem bronzból készült és az előlapon a király mellképét mutatja e felirással: «FRANC. JOS. I. D. G. IMP. AUST. REX BOH. ETC. ET REX AP. HUNG.» A

hátlapon, a középen e felirást: «XXXX. ANNORUM.» Köriratul pedig: «SIGNUM LABORIS FIDELITER PERACTI». Az érmet 38 mm. széles vörös szalagon a mell baloldalán, az ezüst érdemkereszt után viselik. M. I.

Díszfák, l. *Díszcserjék* (V. k.).

Diszfázia (lat.), gyüjtőneve mindama beszédhibáknak, melyek anatomiailag kimutatható agybeli elváltozáson alapulnak, anélkül azonban, hogy az intelligencia meg volna zavarva. Ide tartoznak a hangbeszéd (afázia), az irott nyelv (alexia és agráfia) és a jelnyelv (amimia) hibái.

Díszkert, l. *Kert* (X. k.).

Disznófő, l. *Budai hegység* (III. k.).

Dithymoldijodid, l. *Arisztol* (II. k.).

Ditmar *Károly*, orosz utazó, 1850—55 beutazta az orosz kormány megbizásából Kamcsatkát. Kisebb közleményeken kivül kiterjedt utazásainak és kutatásainak összefüggő nagyobb művét csak élete alkonyán adta ki Utazások és tartózkodása Kamcsatkában 1851—55 (Szt.-Pétervár 1890). Megh. Dorpatban 1892 ápr. 25.

Dittel *Lipót*, bécsi sebésztanár, szül. Fulneken (Morvaország) 1815., megh. Neuwaldeggban 1898 jul. 28. Bécsben végezte egyetemi tanulmányait s aztán Trencsén-Teplicen praktizált. 1848 jan. 1. a bécsi klinikán kapott alkalmazást, ahol azután Dumreicher klinikáján első asszisztens lett. Egy idő mulva egyetemi magántanár, majd rendkivüli egyetemi tanárrá tették s ugyanakkor (1861) a bécsi általános kórház harmadik osztályánál primárius lett. Az egyetemen s a kórházban 1885-ig működött. Egész sereg jeles kirurgus került ki iskolájából; kezdeményezése folytán épült az új kirurgia-boncani intézet; a Lister-féle antiszeptikus kötést ő alkalmazta először Ausztriában Dumreicher ellenkezése dacára s ő alkalmazta először a villamos világitást a klinikán. Európai hirt szerzett húgyközúzásai által s kőgyüjteményének nem volt párja. 1866. a Sina báró költségén berendezett kórházban fáradhatatlanul buzgólkodott a sebesült katonák ápolása körül. Midőn Dumreicher 1880. nyugalomba vonult, D. előrehaladt korára való tekintettől nem pályázott tanszékére, de eddigi állásaiban tovább működött a törvényszabta határig, 70 éves koráig. Ekkor kitüntetésekkel és díszoklevelekkel elhalmozva, nyugalomba vonult. Mint iró is jó nevet hagyott hátra; tőle való Billroth kézikönyvében a húgycsőről szóló szakasz s kisebb dolgozatai egész kis könyvtárt tesznek ki. M. L.

Dittersbach, porosz falu, (1895) 8282 lak.

Dittes *Frigyes*, német pedagogus, megh. Bécsben 1896 máj. 16.

Dittográfia (gör. a. m. duplairás), az ókori irók szövegkritikai fejtegetésében szereplő műszó, mely azt jelenti, hogy a szövegnek valamelyik helye (akár egyes szók, akár egész versek) kétféle szövegezésben, avagy lényegileg azonos, de kétféle formában maradt reánk. Ilyen D.-k fordulnak elő p. a Plautus-féle komédiák szövegében. Ugyancsak D.-nak nevezik azt is, mikor ugyanegy szó ismételten (duplán) fordul elő a szövegben. Ellenkezője a *haplográfia*, mikor az a szó, melynek kétszer kellene szerepelnie, csakis egyszer van meg. L. M.

Divača (ejtsd: divacsa), Naklo községhez tartozó falu Sessana görz-gradiskai kerületi kapitányságban, vasúti csomópont, 550 lak. Közelében van a 600 m. hosszu, Rudolf trónörökösről elnevezett barlang, pompás fehér cseppkövekkel és a sanktkanziani hires barlangok és katarakták.

Divald, 1. *Károly*, megh. Eperjesen 1897 nov. 2. *D. Kornél*, iró, *D. Károly* (V. k.) fia, szül. Eperjesen 1872 máj. 21. Középiskoláit szülőföldén végezte s 1890. Budapesten orvosnövendék lett, de másfél év mulva a bölcsészeti karra ment át, melynek elvégzése után az irói pályára lépett. Mint műkritikus 1895. a Magyar Szemlében lép föl először *Cornélius* néven, mely lapnak most is művészeti referense. A Magyar Iparművészetnek s a Mérnök- és Épitész-Egyesület Közlönyének állandó munkatársa. Ez utóbbi folyóiratban jelent meg 1899. *A felsőmagyarországi renaissance-épitészet* c. hosszabb monográfiája. 1897. Párisban, majd Münchenben, 1898. Itáliában tett tanulmányutat. *Tarczai György* néven történelmi hátterü novellákat is irt, amelyek elseje *Az eperjesi muzsikus* a Magyar Szemle 1855. évfolyamában jelent meg. E hetilapon kivül a Budapesti Hirlapba, a Pesti Naplóba s a Katholikus Szemlébe irt ilynemü elbeszéléseket, amelyekből Horn Emil a Revue Britannique s más párisi folyóiratokban forditott franciára néhányat. Önálló kötetei: Tarczai György: *Hétszer özvegy* (Miskolc 1896); *Törökvilág Budán* (u. o. 1897); *Németvilág Budán* (1898). A Pallas Nagy Lexikona utolsó köteteibe művészeti cikkeket irt.

Divirigi (Divrik), város Szivasz ázsiai-török szandsákban és vilajetben, a felső Eufrát egyik jobbparti mellékfolyója mellett, 1110 m. magas tágas síkságon, kertekkel, szép bazárral és két várrommal. Valószinüleg azonos a 855. Karbeas által alapitott Tephrikével, a pauliciánusok szektájának egyik várával, melyet a bizanciak csak 873. hódítottak meg. Később a szeldsukoké lett, kik ott sok szép épületet (kápolnát és síremléket) hagytak hátra és 1243. a mongolok birtokába került. Különösen szép, bár már majdnem csupa rom, egy II. Kai Kosru által 1240 körül épitett nagy mecset.

Divisi (röv. *div.*, ol.) a. m. szétosztva, zenei műszó; a zenekari zenében használják a vonós hangszereknél. Alkalmazása esetén a vonós hangszerek szólamaiban előforduló kettős v. esetleg több hangu fogások egyes hangjai az előirt módon két játszó közt szétosztva adandók elő. A D.-t nagyobb mérvben csak újabb időben alkalmazzák. *Weber* Euryanthe művének nyitányában már használta a D.-t; de különösen Wagner zenedrámáiban található egész sorozata a zenekari hatásoknak, melyek a vonós hangszerek egyes fajai szétosztásának következményei. Mint példákat csak Lohengrin előjátékát és a Rajna kincsében előforduló részleteket nevezzük meg. Á. K.

Divodurum, l. *Metz* (XII. k.).

Djibouti, l. *Dsibuti*.

Djirdjeh, város, l. *Girgeh* (VIII. k.).

Dlauhowesky *Károly* báró (langendorfi), cs. és kir. vezérőrnagy, Ottó főherceg főudvarmestere, szül. Nagy-Szt.-Miklóson 1844 szept. 13. Katonai tanulmányait a hainburgi hadapród-intézetben

kezdte meg, 1860. a bécsújhelyi katonai akadémiába lépett át. 1864. hadnagygyá nevezték ki a 2. dsidásezredben. 1865 jul. 30. magasabb illetményű hadnagygyá, 1866 jul. 1. főhadnagygyá lépett elő. 1866. részt vett a Poroszország elleni hadjáratban. 1875 szept. 22. Károly Lajos főherceg szolgálattevő kamarásává nevezték ki s ezen állásában egész 1883 okt. 31-ig maradt. 1877 máj. 1-én századossá nevezték ki. 1883 okt. 31. legfelsőbb elismerésben részesült. 1885 nov. 1-én őrnagygyá lépett elő. 1887 dec. 21. a 12. dsidásezredhez helyezték át. 1888 nov. 1. alezredes, 1889 okt. 2. a lovaglómester-iskola parancsnoka, 1891 nov. 1. ezredes, 1892 márc. 17. az 1. dsidásezred parancsnoka lett s a katonai érdemkereszttel tüntették ki. 1897 elején a prágai 8. lovasdandár parancsnokává, máj. vezérőrnagygyá, majd pedig Ottó főherceg főudvarmesterévé nevezték ki. Mint főudvarmesternek a király 1897 dec. 20. a t. tanácsosi méltóságot adományozta. 1874 óta a kamarási méltóságot is viseli. D. tulajdonosa a szerb Takova-rend tiszti keresztjének (1883), az orosz Anna-rendnek, a németalföldi korona-rendnek (1883), a svéd kard-rend II. oszt. középkeresztjének (1893). 1875 dec. 9. óta a németici (Csehország) hitbizomány jövedelmét élvezi. M. I.

Dmitroszvapszk, l. *Dimitrijev* (V. k.).

Dnyepri dombok, alacsony dombsor (legnagyobb magassága Kanevnél 242 m.) Oroszországban, amely Kijev kormányzóságban kezdődik, áthúzódik Jekaterinoszlavon és Herszonban ér véget. A D. tulajdonképen a Kárpátok végső keleti kiágazásainak a folytatásai, amelyek Podolián keresztül Kijevbe nyulnak be.

Dnyepr-puszta, a Dnyepr alsó részének mindkét oldalán Ny. felé Besszarábiáig, K. felé a doni kozákok vidékéig és D. felé Tauriáig meg a Krimig terjed. Szűkebb értelemben D.-nak csak azt a síkságot nevezik, amely Jekaterinoszlav kormányzóságban a Dnyepr és Don közt fekszik, amennyiben a Dnyepr jobb partján elterülő lapály az ocsakovi, a tauriai a nogaji és a Donec és Don közötti a doni puszta. A D. északi részeiben még termékeny, de a tenger felé mindig sóvanyabb lesz, végül a tenger közelében már valóságos sós pusztává alakul. Az egész D. leginkább csak állattenyésztésre alkalmas. Helységeket is leginkább csak a folyók partjai mentén lehet találni.

Dobay, 1. *József* (dobói), 1848—49-iki honvédezredes, később altábornagy, szül. Erzsébetvároson (Kis-Küküllő) 1820 ápr. 16., meghalt pétermezei birtokán (Sáros) 1898 jun. 22. Miután katonai tanulmányait a bécsújhelyi katonai akadémián 1838. befejezte, a volt 2. székely gyalog határőrezredben első osztályu hadnagy lett. 1848 jun. főhadnagygyá léptették elő és a délvidéki szerb lázadók ellen kivezényelt székely zászlóalj egyik századának parancsnoka volt és 1848 aug. és szept. tevékeny részt vett a Szent-Tamás körül folyt harcokban. 1848 okt. már mint százados harcolt Schwechatnál az osztrákok ellen. Nemsokára ezután áthelyezték a 31. honvédzászlóaljhoz, melynek később őrnagya s parancsnoka lett. 1848 dec. 19. a csucsai ütközetben Riczkó ezredes alatt megverte Wardener császári tábornok seregét. Miután 1849 elején és közepén Bem altábornagy alatt is vitézül harcolt, máj. a III. oszt. katonai érdemrendet, jun. pedig az alezredesi rangot nyerte, pár héttel később pedig Bem saját hatáskörében ezredesi rangra emelte. Új rangjában eleinte Beszterce vidékének hadparancsnoka, majd a Kőhalom vidékén összpontosított összes honvédcsapatok vezére lett. Az oroszok előrenyomulása következtében Gál Sándor menekülő csapataihoz szorult s a székely hadak maradványait Bánffy-Hunyadnál aug. 16. és 17. az oroszok túlnyomó hadi ereje ellen vezényelte. Rövid idő mulva azonban kénytelen volt Zsibóra húzódni, ahol aug. 24. letette a fegyvert. Az aradi hadi törvényszék nov. 24-én kötél által való halálra ítélte, de a császári kegyelem a büntetést 14 évi, utóbb 7, majd 2 évi nehéz várfogságra változtatta, melyet az olmützi vár kazamatáiban töltött. Miután kiszabadult a börtönből, pétermezei birtokán telepedett le, ahol a kiegyezésig gazdálkodással és elméleti katonai tanulmányokkal foglalkozott. 1869 ápr. az újonnan felállított honvédséghez ezredessé és a pozsonyi kerület parancsnokává nevezték ki. 1871. a Lipót-rend lovagkeresztjét nyerte. 1875. tábornok, 1880. pedig altábornagy lett. 1885. nyugalomba vonult. Munkája: Der Krieg zwischen Österreich und Preussen im Jahre 1866 u. die strategische Kritik desselben (Pest 1867).

2. *D. Zsigmond,* Thököly Imre kancellárja. Absolon Dánielle részt vett Munkács vára védelmezésében. Caraffa a várat 1686-ban 11 hónapon át ostromolta s D. az ostrom lefolyásáról részletes naplót hagyott reánk, melyet *Thaly* Kálmán kiadott (Magyar történeti emlékek: Irók, 23. köt., 1868; Thököly és némely főbb hiveinek naplói). 1686 nov. D. Absolonnal Lengyelországba távozott, hol a királylyal és Bonac francia marquisval tanácskoztak. M. L.

Dobbert *Eduárd,* német műtörténetiró, megh. Gersauban (Svájc) 1899 szept. 30.

Dobenscher-See, l. *Mauer-tó* (XII. k.).

Doberan, német város, (1895) 4498 lak.

Doblero (spanyol), 1848-ig a baleari szigeteken használatos pénznem volt, amelyet rézből vertek, de a többszörösei ezüstből voltak. 1 treseto = 3 D.; 1 D. = 2 dináros. Mallorcán 1 real de plata antiguo = 17 D., Menorcán pedig 1 ilyen real = 18 D. Értéke körülbelül 2·8 magyar fillér.

Dobogós, l. *Magyar táncok* (XII. k.).

Dobokay *Lajos,* miniszteri tanácsos, szül. Kolozsváron 1849 aug. 24. A gimnáziumot Nagy-Szebenben, jogi tanulmányait Kolozsváron végezte. A vizsgák letétele után külföldi tanulmányutat tett, 1873 febr. pedig a pénzügyminisztériumba nevezték ki segédfogalmazónak, hol az államadósság és hitelügyi s később a jogügyi osztályban működött. 1876. a kolozsvári jószágigazgatósághoz nevezték ki, ahonnan 1882. a pénzügyminisztériumba hivták vissza. 1886. miniszteri titkár, 1890. a kincstári birtokoknak a földmivelésügyi minisztériumba történt áttételével ezen utóbb nevezett minisztériumba helyezték át, hol 1890 márc. osztálytanácsos lett. Ugyanazon év telén átvette a szőllészeti ügyek vezetését, amelyek mai napig vezetése alatt állanak. 1894. országos borászati kormánybiztossá nevezték ki.

1898 febr. kapta a III. oszt. vaskorona-rendet, 1898 dec. pedig a miniszteri tanácsosi címet és jelleget.

Dobos galambok, l. *Galambfélék* (VII. k.).

Dobra (3., V. k.) *vára*, Vas vármegye nyugati szélén állott. 1271. Pál országbíró fiai áruló módon átadták a cseh királynak. A magyarok a pozsonyi békekötés után visszafoglalták. A XV. sz.-ban a Széchy-család birta. V. ö. *Csánki*, Magy. tört. földr. (II. 713). KAR.

Dobra, az 1848 okt. 23-iki zalatnai mészárlást elkövető oláhok egyik vezetője volt s innét kezdve folyton fegyveres csapatok élén állt. 1849 ápr. a Csutak által megkezdett oláh egyezkedésnek ő is barátja volt, mignem Hatvani fegyveres beavatkozása az egyezkedést lehetetlenné tette. Máj. 6. Hatvani által Abrudbányán elfogatott. A Janku által 1849 máj. 9. Abrudbányából kiszorított Hatvanival tóduló néptömeg a fogolyként kisért D.-t az utcán kivégezte.

Dobrakucsa vára, hajdan Kőrös, most Pozsega vármegyében Daruvártól keletre állott. A XIV. sz.-ban a bosnyák eredetü Nelepeczy, 1486-tól kezdve a Kövendi Székely családé volt. Mellette szt. Anna tiszteletére 1412. alapított pálos kolostor állott. Romjai ma is megvannak. KAR.

Dobřany, város, l. *Dobrzan* (V. k.).

Dobre, falu Orosz-Lengyelországban, Varsó kerületben, a Visztula jobb partján, mintegy 1000 lak. A lengyelek itt fényes győzelmet arattak Skrzynecki vezetése alatt az oroszokon 1831 febr. 17.

Dobrjanszk, község Perm orosz kormányzóságban, a Dobrjanka, a Kama mellékvize mellett, (1890) 4050 lak. Két nagy vasművel, amelyek évenkint mintegy 600,000 pud vasat és 1500 pud acélt termelnek.

Dobroje, város Tambov orosz tartományban és kerületben, posztógyártással, papirmalommal, mintegy 5000 lak. Nevezetes Miklós-napi vásárja (december), amelyen leginkább posztó- és kötélárukat hoznak forgalomba.

Dobsa *Lajos* müveiből újabban megjelent: *Aba Sámuel* (tragédia 5 felv., Budapest 1895); *Tanulmány Attila és Ildikó című tragédiához* (u. o. 1895).

Dobsina (V. k.). Van hat osztályu polgári fiu- és négy osztályu polgári leányiskolája. A város tulajdonában levő két vaskohó évi termelőképessége 45—50,000 q nyers vas. A dobsinai társpénztár alaptőkéje 1897 végén 110,075 frt. Évi bevétele 19,589 frt, kiadása 18,978 frt. Koburg Fülöp herceg vaskőbányáiból a vasércnek *Sztracena* községben levő két vaskohóba szállítása céljából 1896. a vasúti pályaháztól az egyes bányákba elágazó és Sztracenára vezető drótkötélpálya épült.

Dobson (ejtsd: dobbsz'n), 1. *Austin*, angol költő, szül. Plymouthban 1840. Strassburgban nevelkedett, 1856. az angol kereskedelmi minisztériumban nyert alkalmazást. Megjelent tőle: Vignettes in rhyme, and vers de société (1873); Proverbs in Porcelain (1877); Oldworld idylls (1883); Eighteenth century vignettes (1892), melyekben a XVIII. sz. mesterkélt kecsessége modern finomsággal egyesül. Jobbára ugyanazon sz.-ból valók számos életrajzi tanulmányai is: Hogarth (1879 és 1891); Fielding (1883); Bewick (1884); Steele (1886); Goldsmith (1887); Horace Walpole (1893) valamint még több életrajz a Dictionary of national biography hasábjain.

2. *D. Vilmos*, angol festő, megh. Londonban 1898 jan. 30.

Dochow *Adolf*, német büntetőjogász, szül. Templinben 1844 szept. 24., megh. mint hallei jogtanár 1881 dec. 20. Számos recenzión és folyóiratokban megjelent cikkein kivül fő művei: Zur Lehre von dem gewerbs- und gewohnheitsmässigen Verbrechen (1871), mely fontos büntetőjogi fogalomban ő tekintendő a helyes irány megalapítójának; Meineid, falsche Anschuldigung u. Beleidigung (Holtzendorff kézikönyvében); Der Zeugniszwang (1877), amely mint a tanuzási kényszer jogi természetének a tudomány szinvonalán álló kifejtése. Minthogy azonban abban a hirlapi szerkesztők által igényelt tanuzási mentesség ellen foglalt állást, a napi sajtó részéről a leghevesebb személyes támadásoknak volt kitéve. Különös figyelmet fordított a büntetési rendszer reformjára. Kiváló érdeme a Liszt-féle Zeitschrift für die gesammte Strafrechtswissenschaft folyóiratnak Liszttel együtt megalapítása.

Dockum, l. *Dokkum* (V. k.).

Dóczi *Lajos* 1896 márc 2. megkapta a császári és királyi ház és a külügyek közös minisztériumánál az osztályfőnöki címet és jelleget. *Ellinor királyleány* c. vígjátéka (Budapest 1897) az 1896-iki Teleki-pályázaton jutalmat nyert. A nemzeti szinházban 1897 márc. 19. került szinre.

Dóczy *Imre* tanárt a tiszántúli református egyházkerület 1898. megválasztotta a hatósága alatt levő középiskolák főigazgatójának.

Dodds (V. k.) *Károly [Alfréd Amédée]*, francia tábornok, 1892 nov. 3. Dahome királya, Behanzin ellen folytatott hadjáratában (melyben *Mihályi* Béla nevü magyar is részt vett, mint az idegenek légiójának egyik tagja) Kana mellett legyőzte az ellenséget s nov. 17. bevette Abome fővárost. Behanzin-nak azonban menekülni sikerült s ez okból D. 1893. egy második expedíciót indított Dahome ellen, mely alkalommal Behanzin 1894 jan. 24. kegyelemre megadta magát. Franciaországba visszatérve, D. felülvizsgáló útra Új-Kaledoniába hajózott s ezután a 4. tengerészeti gyalogdandár parancsnokságát kapta Toulonban. 1896 febr. Tonkingba küldték, hogy a «Fekete zászlók» ellen tervezett expedíció élére álljon, de már jul. visszahivták. 1899. hadosztálytábornokká léptették elő. O. J.

Dodekagón (gör.), szabályos tizenkétszög; innét *dodekagonális számok* az 1, 12, 33, 64 stb., amelyeknek egységei szabályos tizenkétszögekké állíthatók össze.

Dodge *Mária Abigél*, amerikai irónő, megh. New-Yorkban 1896 aug. 18.

Dodson *János György*, angol államférfi, l. *Monk Bretton*.

Doelen (holl., ejtsd: dúlen, a. m. lövészek) Németalföldön már a középkor óta céhekké és társulatokká alakultak. Ünnepi felvonulásoknál és lakomáiknál szerették magukat lefestetni és igy keletkeztek a XVI. és XVII. sz.-ban a D.-képek. Ilyen képek most is láthatók még nagy számban a németalföldi városházakban és muzeumokban.

Legnevezetesebbek Hals Ferenc, Rembrandt és van der Helst képei.

Dohnányi *Ernő*, zongoraművész és zeneszerző, szül. Pozsonyban 1877., hol atyja gimnáziumi tanár s kitől első zeneoktatását is nyerte, majd Forster Károly pozsonyi egyházi karnagy képezte tovább. Középiskolai tanulmányai bevégzése után a fővárosba jött s az orsz. m. kir. zeneakadémia kötelékébe lépett, hol Koeszler J., Herzfeld Viktor és Thomán I. tanárok vezetése mellett fényes eredménynyel végezte be a zongoraművészi és zeneszerzési tanfolyamot. Már mint akadémiai növendék feltűnt több klasszikus irányu szerzeményeivel s a zenészeti királydíjak közül két pályadíjat nyert, egyet nagyszabásu zenekari szimfóniájával, egyet pedig *Zrinyiász* című nyitányával. 1897. D'Albert mellett tökéletesítette magát s Berlinben, Bécsben szép sikerrel hangversenyzett. Budapesten többször működött közre a filharmonikusok s a Hubay-Popper zeneestélyein, mindig nagy tetszést aratva. 1899. Bécsben a Bösendorfer-féle 2000 koronás pályadíjat nyerte el. Á. K.

Doit (ang., ejtsd: dajt), Angliában nemes fémek súlymértéke, amely azonban csak számolásban használatos; 1 mite = 24 D. és 1 D. = 20 periot; súlya = 0·135 mg.

Dokics *Lázár*, szerb államférfi, megh. Abbaziában 1893 dec. 4.

Doklea, l. *Dioclea*.

Dókus 1. *Ernőt* 1899 máj. 16. az országgyülési szabadelvü pártkör igazgatójává választották.

2. *D. Gyula* 1895. megkapta a III. osztályu vaskorona-rendet.

Dol (D. de Bretagne), város az Ille-et-Vilaine francia départements St.-Malo kerületében, a nyugati vasút csomópontja, (1891) 3902 lak., szép régi székesegyháza van (a XIII. sz.-ból), egy apátság romjai, régi és nyitott folyosókkal ellátott házakkal, egy kollégiuma, élénk kereskedelme, mezőgazdasági terményekkel. Tőle északra már a XII. sz.-ban kiszárított termékeny síkon (Marais de D.) emelkedik a 65 m. magas *Mont D.* gránitdomb, délkeletre egy 9 m. magas dolmen (Champ dolent). D. (lat. Dola) eredetileg vár és kolostor volt s e körül épült lassanként a város. 1790-ig itt püspökség volt. 1793 nov. 21. itt győzték le a Vendée-beliek a republikánusokat.

Dolcino, l. *Apostoli testvérek* (I. k.).

Doleschall *Alfréd*, jogtudós, *D. Sándor Ede* (V. k.) fia, szül. Besztercebányán 1864 jul. 24. A középiskolákat szülőhelyén és Budapesten, az egyetemet ugyanitt végezte, 1888 nov. jogdoktorrá avatták. Tanulmányai kiegészítése céljából 1894. félévig állami ösztöndíjjal Németországban tartózkodott. 1887 jan. 27. kinevezték a budapesti kir. törvényszékhez joggyakornokká, ezen minőségében 1887 nov. 4-től a pestvidéki kir. törvényszéknél, 1888 máj. 26-tól a budapesti kir. itélőtáblánál és 1890 máj. 17-től a kir. kuriánál alkalmazták. 1891 márc. 8. a budapesti kir. törvényszékhez aljegyzőnek kinevezvén, azon év aug. 29. az igazságügyminisztériumba rendelték be szolgálattétel végett, hol a házassági jog kodifikációja tárgyában egybehivott szaktanácskozmányok jegyzőkönyvvezetője volt, majd a házassági törvényjavaslat általános indokolásának és a részletes indokolás egy részének (házasság felbontása, ágy, asztaltól való elválasztás, büntető határozatok) szerkesztésével bizták meg. 1892 aug. 12-én az igazságügyminisztériumban való további berendeltsége mellett a pestvidéki kir. törvényszékhez jegyzővé, 1894 dec. 22. ugyanoda albiróvá nevezték ki, ahonnan 1895 febr. 13. újból az igazságügyminisztériumba hivták be. Jogi értekezései 1889-től kezdve a Jog, Ügyvédek Lapja, Jogi Szemle, Büntető Jog Tára, Magyar Igazságügy, Jogtudományi Közlöny folyóiratokban jelentek meg túlnyomólag a büntető jog köréből, a Gerichtssaal német jogi folyóiratban a bűnvádi perrendtartás törvényjavaslatának egyes részeit és az új bünvádi perrendtartást egész terjedelmében ismertette, 1895 óta a berlini Internationale Vereinigung für vergleichende Rechtswissenschaft u. Volkswirthschaftslehre évkönyveiben a magyar törvényhozási működést ismerteti. Nagyobb terjedelmü, külön megjelent tanulmányai: *Rövid tartamu szabadságvesztés-büntetések és föltételes itéletek* (Budapest 1890); *A házasságon kivül született gyermekek jogi állása* (u. o. 1891); *Az ártatlanul vizsgálati fogságba helyezettek és ártatlanul elitéltek kártalanitásáról* (u. o. 1892); *A gyermekvédelem ügyének törvényhozási szabályozása* (u. o. 1893); *A német birói szervezeti törvény és büntető perrendtartás módositása* (1895); Die ung. Strafprocessordnung und ihre Nebengesetze (Stuttgart 1898). Legutóbb mint a Budapesten tartott nemzetközi gyermekvédő kongresszus egyik előadója tünt ki a törvénytelen gyermekek kérdésében tett javaslataival, melyek nagy részét a kongresszus határozattá emelte. VÁMBÉRY.

Dolichenus, keleti istenség, melyet a szinkretizmus korában Juppiterrel forrasztottak össze. Nevét a kommagenei Dolicheről (most Doluk) vette, egész jellege kétségkivül megegyezik Baál istennel. Eleinte kisebb szerepü volt, de a II. sz. közepe óta nagyobb fontosságra jut és keleti kereskedők, valamint katonák útján nemcsak Rómában, hanem a provinciákban is (Pannonia, Dácia) egészen különleges népszerüségre emelkedik. Rómában két temploma is volt (egy az Esquilinuson, egy másik az Aventinuson), Dáciában Apulum és Ampelum (Gyulafehérvár és Zalatna) Dalmáciában Salona, Pannoniában Lussonium (Kömlőd) mutatják tiszteletének kiválóbb nyomait. Az utóbbiban talált bronzrelief D. jellemzetes ábrázolásainak egyike. Az istent bikaháton állva ábrázolja, baljában villámokkal, jobbjában baltával, fején frigiai sapka. A III. sz.-on túl D. tisztelete elzüllésnek indul. V. ö. a *Juppiter* címszónál említett munkán kivül: *Braun*, Juppiter D. (1852); *Seidl*, Über den D.-Kult; Akad. Ért. (Bécs 1854). L. M.

Dolichotis (állat), l. *Mara* (XII. k.).

Dolja, vagy *dola* (orosz, többese doli), orosz súlymérték; 1 szolotnikban van 96 doli és 1 D. = 4·4349 mg.

Dollfus *Agost*, francia utazó, szül. Havreban 1840., megh. 1869. Atyjával, aki gazdag hajótulajdonos volt, már gyermekkorában bejárta majd egész Európát és a keletet. 1864—65. mint a francia tudományos expedició tagja utazgatott

Mexikóban, San Salvadorban és Guatemalában. Útleirásának címe: Voyage géologique dans les républiques de Guatemala et de Salvador (Páris 1868).

Dollinger *Gyulát* 1898 febr. 16. kinevezték a budapesti tudomány-egyetemen a sebészet nyilvános rendes tanárává.

Dollinger *Konrád*, német építész, szül. Biberachban 1840 jun. 22., 1855—60-ig a stuttgarti műegyetemen képezte ki magát, 1862—63-ig Olaszországban járt és 1865. a Boden-tó melletti Monfort kastély belső építkezésénél volt alkalmazva, 1866—67-ig Párisban volt, ezután a württembergi vasúti felépítmények felügyelője és 1870. az építő-ipariskolának tanára, 1872. a stuttgarti műegyetemhez neveztetett ki. Finom észleléseiről és ügyes rajzairól tanuskodik Reiseskizzen aus Deutschland, Frankreich und Italien (Stuttgart 1871—73) című műve, mig a friedrichshafeni gyógyterem, a biberachi harcosok szobra, a tübingai városháza általa vezetett restaurálása stb. fényes bizonyítékai alkotó képességének.

Dollmann *György*, német építész, megh. Münchenben 1895 márc. 31.

Dolnja Tuzla, boszniai város, (1895) 11,050 lak.

Dologi lapok elve, l. *Személyi lapok elve.*

Dologi teher, igy nevezzük azt a visszatérő kötelezettséget, melynek teljesítése valamely ingatlan mindenkori birtokosát terheli. Ily D. a maradvány-földváltság, a filloxera által elpusztított szőllők felújítására felvett kölcsön kamatja, a vizszabályozási tartozás, végül a dologi kegyúri joggal kapcsolatos kötelezettség. A felek rendelkezése folytán származó dologi terhek közül megemlítendők: a kikötmények és életjáradékok, valamint az özvegyi jog is oly esetben, midőn az örökösök az özvegygyel ugy egyeznek ki, hogy ez az őt megillető haszonvételről bizonyos kikötmények kiszolgáltatása ellenében lemond. VÁMBÉRY.

Dolomit (V. k.), képződése még mindig nyilt kérdés. Mig a vele rokon mészkő (a tiszta szénsavas mész) mindig szerves eredésü (különféle mészalgák, foraminiferák, spongyák, korallok, tüskebőrüek, molluszkák, férgek s egyéb szerves lények héjainak maradványa), addig a D.-ot szerves eredésünek azért nem lehetett tekinteni, mert nem ismertünk szervezeteket, amelyek a szénsavas mész mellett még nagy mennyiségü szénsavas magnéziumot is testükből kiválasztanának. Azt kellett feltételezni, hogy a D., ugyszintén minden magnéziumot tartalmazó vagyis D.-os mészkő a közönséges mészkövek átváltozásának eredményei. Némelyek azt tartják, hogy a tengerviz magnéziumsói közvetlenül hatottak a mésziszapra és azt megváltoztatták, mások megint ez átváltozást ugy magyarázzák, hogy a kevés magnéziumot tartalmazó mészkövekből a viz a könnyebben oldódó szénsavas meszet kimosta, mig végre a szénsavas mész és a szénsavas magnézium bennök egyensúlyba került és a mészkőből D. lett. Kapcsolatba hozzák azt még átkristályosodással is, minek következménye lett a metamorfizált kőzetnek, a D.-nak, nagyobb szilárdsága, nagyobb tömöttsége. A D. képződésének kérdését egészen új irányba tereli amaz újabb felfedezés, hogy számos litotamniumban (mészalgában) a szénsavas mész mellett jelentékeny mennyiségü szénsavas magnéziumot konstatáltak. Igy a Bermuda-szigetekről, a Galopagoszigetekről, a Spitzbergákról, a Jáva-tengerből, a Jeges-tengerből, a Nápolyi-öbölből és egyéb helyekről való litotamniumban 63—84% $CaCO_3$ mellett 7—13% $MgCO_3$A mutattak ki. Ez átlagos értekben 100 rész $CaCO_3$-ra 10 rész $MgCO_3$-ot jelentene, ami nem keveslendő mennyiség. Támogatja a D.-nak mészalgákból (litotamniumból) való képződését az a körülmény is, hogy számos alpesi D.-ban a litotamnium jelenléte ki van mutatva. Ahol tehát szénsavas magnéziumot is kiválasztó litotamniumok nagy tömegekben halmozódtak fel, ott rövid ideig tartó kilugozási folyamat (egy bizonyos mennyiségü szénsavas mész eltávolítására) elegendő volt, hogy D. képződjék. SZT. I.

Dolomit-Alpok, déltiroli (*Cadori-Alpok* néven is), a K-i Alpok csoportja, amelyet É-on a Rienz, K-en a Piave, D-en a Brenta és Ny-on az Eisack és Etsch (Adige) határol. Geologiai tekintetben a vidék különböző kőzetnemek (vörös porfir és fekete augit-porfir Ny-on, tiszta gránit D-en, triászi dolomit K-en stb.) tarka keveréke. Különösen jellemző az utóbbi kőzet, t. i. a dolomit, melyről az egész csoport nevét nyerte; a legvadabb, legregényesebb alakulatokat mutatja, ami egyúttal meg is magyarázza, mért szeretik a turisták újabb időben különös szeretettel a D.-at felkeresni. A D.-hoz a bejárást É-on a Pusterthal-vasút, Ny-on a Brenner-vasút nyitja meg. A D.-hoz számos, apróbb csoport tartozik. ÉNy-on, Brixen mellett emelkedik a *Peitlerkofel-csoport* (2827 m.), ettől D-re a *Geislerspitzen* (3027 m.). Ezen két csoportot K-en az ennebergi vagy Abtei-völgy, D-en a Grödner-völgy határolja. Az utóbbin túl vannak: a *Langkofel* (3178 m.), a *Sellagruppe* (Monte-Boë, 3152 m.), a *Schlern* (2561 m.) és a *Rosengartengruppe* (3002 m.). Az Avisio völgye körül helyezkednek el a *Fassani-Alpok*, amelyek az Avisio jobb oldalán a *Latemar-csoportot* (2846 m.) s a Fassa- és Cordevole-völgye között a *Marmolada* (3360 m.) és a *Palagruppe* (3194 m.) hegycsoportjait a vidék legmagasabb emelkedéseivel felölelik. A D. legdélibb része a tiszta gránit *Cima d'Asta* (2848 m.) és a *Cima di Lagorei* (2013 m.) porfir-vidéke. A vidék ÉK-i részét az *Ampezzói alpok* töltik be, amelyek számos magános, igen magas mész-sziklából állanak (Dürrenstein 2840 m., Seekofel 2810 m., Hoher-Gaisl 3148 m., Dreischusterspitze 3162 m., Monte-Cristallo 3199 m., Tofana 3241 m., Sorapiss 3206 m., Antelao 3263 m.). Végre az Ampezzanók és a Cordevole-völgy között a D. a Piave-völgy felé a Monte-Pelmóban (3169 m.) és a Civettában (3220 m.) érik legnagyobb emelkedésüket. A glecser-képződés az Alpok ezen részében csekély, csak a legmagasabb emelkedésen, a Marmoladán van egy nagyobb glecser, a legközelebbi magas csúcsokon csupán kisebb jégfelületek vannak. Az átjárók az erős elmállás folytán mélyebbek, mint más hegységekben s ennek folytán megkönnyítik az átmenetet egyik völgyből a másikba. V. ö. *Mojsisovics*, Die Dolomitriffe von Südtirol u. Venetien (Bécs 1878—80); *Wundt*, Wanderungen in den Ampezzaner Dolomit-Alpen (Berlin 1893)

Reisehandbücher von *Waltenberger* (Augsburg 1887); *Meurer*, In den Dolomitalpen (Bécs 1890) stb.

Dolon, az epikus költészet egyik alakja, mely a képzőművészetben is nyomokat hagyott. Az Iliász szerint Eumedes hírnöknek fia, aki Hektornak azon ígéretére, hogy neki adja Achilleusnak fogatát, farkasbőrbe öltözködik és kémszemlére indul a görög táborba. Odysseus és Diomedes megfogják, kivallatják és megölik. Ennek az eseménynek képe aránylag nagyon gyakran fordul elő (vázaképeken, gemmákon és miniatürökön). V. ö. *Baumeister* és *Roscher* szakszótárain kívül még: *Schreiber*, Il mito di D.-e (Annali 1875).

Dolon-nor (a. m. öt-tó) v. *Lama-mias* (a. m. láma-templom), nagy helység Pekingtől északra, a mongol puszták délkeleti peremén. A város 1215 m. magasságban van a tenger szine felett, északról és nyugatról homokpuszták, délről kopár hegység a határos vidék. A nyugatról előrenyomuló hatalmas homokbarkhánok a várost eltemetéssel fenyegetik, sőt egy részét már el is temették. Két részből áll: egyik az iparos és kereskedő város a Sang-tu folyó partján mintegy 30—40,000, legnagyobb részt khinai lakóval. Tőle északnyugatra mintegy 2 km. távolságban vannak a fényes és gazdag buddhista láma-kolostorok a mongolok közt elterjedt sárga szekta kezében. Innen ered a hely khinai neve. Fontos kereskedelmi gócpont, mert a khinaiak iparcikkeiket itt cserélik be a mongolok lovaival. Általában egész Khinában nagy hírnévnek örvend ez a helység, mint ahol a legnagyobb lóvásárok tartatnak s ahol a legolcsóbb és legjobb mongol lovakat lehet venni. CHOLNOKY.

Dolphin-expedició, l. *Tengeri tudományos expedíciók* (XVI. k. 90.).

Domaháza, kisközség Borsod vármegye ózdi j.-ban, (1891) 845 lak., 3055 kataszteri hold területtel. Őskori cserepek és kovakő-eszközök lelőhelye.

Domaniczky *István*, honvédezredes, szül. Vácon 1839 okt. 3., Az algimnázium és a főreáliskolának elvégzése, valamint Bécsben műegyetemi előadások hallgatása után mérnöki gyakorlatra ment; innen 1859. a tüzérséghez sorozták. E fegyvernem minden szakában tett tanulmányozó szolgálat után, 1869 márc. a honvédelmi minisztériumba rendelték, ahol is 1892 októberig szolgált, ekkor gyógyíthatatlanul megbetegedvén, nyugállományba vonult. D. a magyar hadi műnyelvet a tüzérségnél kezdé fejleszteni a legénység számára való magyar szövegü szolgálati könyv szerkesztésével, valamint a Vasárnapi Újságban közlött hadtudományi cikkeivel. Igy előkészülve fogott hozzá a honvédelmi minisztériumban reábizott szóalkotáshoz. Tőle származik az újabb magyar katonai műszavaknak majdnem egész tömege. E kifejezések az ő vezető közreműködésével kidolgozott és az 1892. és 1895. kiadott két kötetes hivatalos Katonai szótárba is fölvétettek. D. a minisztérium több ügyosztályában működött, főfoglalatossága azonban a fegyverzeti és lőszerszakmabeli ügyek intézése volt. A legelső magyar fegyvertant is ő irta. Irányadólag vezette továbbá a Lankmayr-féle nagy fegyvertannak nyelvünkre való fordítását, illetőleg ő végezte e mű egyes részei újabb magyar kiadásainak szerkesztését is. A honvédelmi minisztérium vonatügyi és hadműszaki kiadványainak legnagyobb részét D. tervezte. Közreműködött továbbá néhány törvényjavaslatnak és a legtöbb szabályzatnak szövegezésénél is. A honvédségnél gyakorlandó fölszerelési, fegyver- és lőszerügyi műszaki eljárás megállapítása és ez ügykörnek központi vezetése körül D. nagy és sikeres tevékenységet fejtett ki. A Ludovika Akadémia Közlönyében megjelent számos cikke egybegyüjtve a *Katonai Értekezések* cimü műben adatott ki. A folyóiratokban és hirlapokban közlött közjogi értekezésein kivül az *Állami szertartások* cimü kezdeményező művet, valamint a Grundriss zur Schaffung eines österreichisch-ungarischen International-Rathes cimü füzetet is irta. 1864. és 1865. mexikói császári testőr volt; de mivel tüzérségünk állományában megmaradt, 1866. részt vett az olaszországi hadjáratban is. Az 1870—71. iskolai évben a pesti egyetemen a hadtudományok rendkivüli tanára volt; továbbá, mint a mérnök- és épitész-egyesület választmányának tagja, több évig élénk részt vett ez egyesület tudományos működésében és tárgyalásaiban. *Műszaki szótár* szerkesztésével is D.-t bizta meg a választmány, de egyéb nagy elfoglaltsága miatt kénytelen volt (e mű kidolgozása előtt) lemondani. D. a Ferenc-József-rend lovagja, a katonai érdem-érem és a hadi érem tulajdonosa.

Domanizs, kisközség Trencsén vármegye vágbeszterczei j.-ban, a Domanizsanka pataknál, (1891) 499 lak., postahivatallal, postatakarékpénztárral és a gróf Erdődy-féle hitbizomány csinos kastélyával. A határban egy-egy lisztőrlő-malom, fürészelő-telep, mészégető meg kőbánya is van.

Domanovszky *Endre* megh. Budapesten 1895 ápr. 18.

Domaszewski *Alfréd*, filologus, szül. Temesvárott 1856 okt. 30. Tanulmányait Bécsben végezte 1875—79., u. o. 1879—81. az archeologiai-epigráfiai szeminárium tanársegéde, 1880—82. pedig gimnáziumi tanár volt. Miután doktori diplomát nyert, 1882—83. a berlini szobrászati muzeumban dolgozott, majd pedig a bécsi egyetemen magántanárrá habilitáltatván magát, 1884—87. az udvari éremgyüjtemény segédőre volt. 1887. a heidelbergai egyetemen az ókori történelem rendkivüli, 1890. pedig rendes tanárává nevezték ki. 1878 és 1880 nyarán az osztrák alpesi tartományokban és Isztriában ókori emlékművek után kutatott. 1882. a berlini akadémia megbizásából Humannal együtt Kisázsiában a Monumentum Ancyranum és a bogbasköii szobrok tanulmányozásával foglalkozott. 1885—91 nyarán Magyarországon és a Balkán-félszigeten a Corpus inscriptionum latinorum számára végzett kutatásokat. 1897 és 1898 tavaszán Arábia (Petra) egykori római provinciát utazta be. Fő művei: Marquardt Römische Staatsverwaltung c. műve 2. kötetének átdolgozása (Dessauval együtt, Lipcse 1884); Die Fahnen im römischen Heere (Bécs 1885); a Liber de munitionibus castrorum kiadása (u. o. 1887); Die Religion des römischen Heeres (Trier 1895); Die Markussäule (Petersen E.-vel, München 1895); a Corpus inscriptionum

latinorum III. pótkötete (Mommsennel és Hirschfelddel).

Domažlice, város, l. *Taus* (XV. k.).

Domb, falu Oppeln porosz kerület kattowitzi j.-ban, (1895) 6585 lak. Hozzátartozik a watterlooi kőszénbánya s a baldonhüttei kohó.

Dombay *Arthur*, műíró és zeneszerző, szül. Vajda-Hunyadon 1860. Zenei kiképzését Bécsben nyerte, hol már 10 éves korában az udvari kápolna énekkarának lett tagja. Herbeck udvari karnagy, Meyer A. és Tittl E. vezetése alatt képezte ki magát a végrehajtó és zeneszerzési művészetben. 18 éves korában lirai operát irt 3 felvonásban, mely Goldmarck, Lévy és Brahms tetszését is megnyerte, e műve folytán állami ösztöndíjban részesült. A 80-as években Budapesten telepedett le, hol mint zenekritikus, magántanár és zeneiró elismert nevet vívott ki magának. Irt klasszikus stilusban két vonósnégyest, nyitányt, szinfóniát, számos zongora- és hegedűdarabot, valamint több lendületes dalt is. Újabban mint műíró: *A zeneművészet lélektana* cimü nagyobb művét fejezte be s rendezi sajtó alá. A. K.

Dombi *Lajos* (ikafalvi), evang. ref. lelkész és egyházi iró, szül. Szilágy-Sámsonban 1853 febr. 25-én, középiskoláit Zilahon végezte, azután a debreceni evang. ref. főiskolában hittanhallgató volt; 1878. Somkerék választotta papjának, hol 20 hónapot töltött el; azután a kémeri s öt év mulva a nagyváradi egyház lelkésze lett; 1889 óta pedig Gyulán lelkész, 1894 óta a békésbánáti egyházmegye tanácsbirája. Értekezései az egyházi lapokban, versei és más cikkei a vidéki lapokban elszórva jelentek meg. Több egyházi beszéde önállón is megjelent. GARZÓ GY.

Dombó, kisközség, Kisküküllő vármegye dicsőszentmártoni jár., (1891) 854 lak. A község alapitói ivadékainak egy része *Dombora* néven e községben, Bitán és Egerpatakon ma is élnek.

Dombrovka (Kis-D.), porosz falu, (1895) 5364 lak.

Dombrowski *Raoul* lovag, megh. Bécsben 1896 szept. 3.

Domestica, l. *Magyar országos ref. egyházi közalap.*

Dominante, l. *Uralgó* (XVI. k.)

Dominguez *Lopez*, spanyol tábornok, 1895. visszalépett a hadügyminiszterségről és marsallá neveztetett ki.

Domitius Marsus, római költő, Horatius ifjabb kortársa, szül. körülbelül Kr. e. 50 táján, meghalt Kr. e. 19 és Kr. u. 9 között valamelyik esztendőben. Maecenas irodalmi köréhez tartozott, s legszerencsésebben az epigramma műfaját mivelte. Cicuta (v. talán Scutica) c. epigramma-gyüjteményéből egy igen éles epigrammja maradt ránk. Irt még elegiákat, kis verses elbeszéléseket, egy Amazonis c. époszt s egy De urbanitate (a választékos kifejezésmódról) c. prózai munkát, melyet Quintilianus és valószinüleg Macrobius is felhasznált. Töredékeit kiadta Bachreus (Fragmenta Poetarum Romanorum, Lipcse 1886, 346—348. l.). V. ö. *Ribbeck*, A római költészet története, ford. Csiky G. (Budapest 1891) II. k. 441. s. k. lapját.

Domokos, Thaumaki demosz főhelye a larisszai nomoszban (Tesszália); az Othrys hegynek északi lejtőjén fekszik, magas sziklán és erőssé-gekkel van körülvéve; házainak legnagyobb része az antik Thaumakov romjaira épült; püspöki székes város; lakosainak száma 1580. Az utolsó görög-török háboruban öldöklő harcoknak szinhelye volt. L. M.

Domokos *bán* a Miskóc nemzetségből. Előkelő magyar ur III. Béla korában, ki egy 1194-iki oklevél szerint a királyi házzal is rokonságban volt. 1188—1193. országbiró és bodrogi ispán, 1194—1195. bán. 1194. neje és fia, Bors ispán beleegyezésével a kedhelyi vagy bors-monostori apátságot alapitotta, melynek számos jószágot adományozott; fia Bors ispán II. Endre király beleegyezésével az adományozást 1225. megerősíti s újabb jószágokkal gyarapitja. N. G.

Domokos *Kálmán*, megh. Debrecenben 1895 jan. 17. *A gazdasági épitkezés kézikönyve* c. könyvét 1894. kiadta az Orsz. m. gazdasági egyesület.

Domus, Magyarország ókori vizrajzában a *Szamos* folyónak elnevezése.

Dona Bruta, l. *Befana* (II. k.).

Donászy *Ferenc*, iró, a m. kir. államnyomda hitelosztályának osztályvezetője, szül. Zala-Egerszegen (Zala) 1862. Iskoláit Nagy-Kanizsán és Szombathelyen végezte. Hirlapirói pályáját a Pesti Naplónál kezdte meg s onnan a Nemzet, majd a Budapesti Közlöny kötelékébe lépett, honnan a magyar királyi államnyomdához nevezték ki. Irt és forditott több regényt és elbeszélést. Fontosabbak ennél ifjusági regényei: *Egy magyar diák élete Mátyás király korában* (Budapest 1899, 2. kiad.); *Tholdy Miklós* (u. o. 1894); *Buda hőse* (u. o. 1896); *Rejtélyek a történelemből* (u. o. 1897); *Életünket és „vérünket* (u. o. 1898); *Villámsugár* (u. o. 1898); *Őserdőkön, tengereken* (u. o. 1894), stb.

Donatello (V. k.) olasz szobrásznak a firenzei San Lorenzo bazilikában 1896. emlékszobrot állitottak. V. ö. *Vöge*, Raffael und D. (Strassburg 1896).

Donáth *Gyula*, szobrász, legújabban csaknem kizárólag siremlékek mintázásával foglalkozik. E nemü művei (köztük Ligeti Antal és Vajda János sirszobrai) poetikus felfogásról, sok eredetiségről és a kidolgozásban való nagy biztosságról tesznek tanuságot. Készíti Verbőczy szobrát, a tiz szobor egyikét, a király költségén.

Donati, l. *Donátok* (V. k.).

Donaueschingen, badeni város, (1895) 3704 lak.

Donauried, lápos, leginkább sással borított terület, mely Ulm alatt főkép Bajorországban és Württembergben balról Gundelfingenig, jobbról a Lech folyóig 65 km. hosszuságban, 8 km. szélességben terül el.

Donauwörth, bajor város, (1895) 4083 lak.

Dongola (V. k.), nubiai város, 1885 jun. 15-től kezdve egészen 1896 szept. 23-ig a mahdisták hatalmában volt. Lakosainak száma ezen idő alatt 75,000-ről leapadt 56,000-re és az ipar és gazdaság, különösen a datolyapálma jövedelmezése nagyban hanyatlott. 1896 szept. Kitchener az angol-egyiptomi hadsereg élén megint felszabadítá a várost, melyre most jobb napok virradtak. Az angol belső-afrikai vasút közelebb D.-t is be fogja vonni a világkereskedelem keretébe. M. L.

Dongola-bőr, arzénes-savval, majd mészszel szőrtelenitett szömörce, mirabolán és terra japonica (katesu) kivonatában cserzett birka- és

kecskebőrök. Ezeket nálunk is, de főleg Német-, Franciaországban és Svájcban készítik. Jellemző ezeknek a bőröknek a cserzési módja már azért is, mivel őket cserzés közben akár motollákkal, akár ványoló dobokban mozgatják. A D. igen tömött és a mellett simulékony, könnyű és ruganyos bőrfaj, mely helyesen bezsirozva eléggé vizálló. KLEMP.

Dongó Gyárfás *Géza*, iró, szül. Kis-Kun-Félegyházán 1853 jun. 16. A főgimn. VI. osztályát Szegeden elvégezvén, a piarista-rendbe lépett. Tanárkodott M.-Szigeten, N.-Károlyban és Sátoraljа-Ujhelyt. 1877. a rendből kilépvén s a jogi tanulmányait államvizsgálatokkal befejezvén, Zemplén vármegyénél nyert szolgálatot; 1885-től s jelenben is vármegyei főszámvevő. Irodalmi téren szigeti tanárkodásakor kezdett munkálkodni; a Szilágyi István szerkesztette Máramaros politikai heti lapnak segédszerkesztője is volt egyidőben. 1886 óta (Boruth Elemér halála után) a ma már XXVIII. évfolyamában járó Zemplén társ. és irod. hetilap szerkesztését vette át s máig is szerkesztője. 1895 okt. 1. indította meg *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez* c. havi folyóiratát. E Lexikonnak *D. Gy. G.* jegy alatt munkatársa.

Doni *Antal Ferenc*, olasz iró, szül. Firenzében 1513.,megh. Monselicében 1574. A szerviták rendjébe lépett, de 1540. megszökött,világi papi öltönyt vett magára és igy barangolt Olaszország több városaiban. Miután rövid ideig Firenzében nyomdász volt, Velencébe ment és kenyérkeresetből sokfélét irt s, hogy művei kelendők legyenek, legfeltünőbb címeken adta őket ki, melyek silány tartalmuk és furcsaságaik dacára nagyon elterjedtek. Több akademiának volt tagja és sok előkelő személyiséggel állott összeköttetésben.Pietro Aretino és Lodovico Dominichivel eleintén szoros barátságban volt, de meghasonlott velük és hevesen üldözte őket. 1553. ismeretlen okok miatt elhagyta Velencét és végre Monselicébe ment, hol életének utolsó napjait töltė. Összes művei közül (nem tekintve La morale filosofia című beszélysorozatát) csak a Prima libraria (Velence 1550) és Seconda libraria (u.o.1551—55) művének van még ma is értéke, a sok irodalmi jegyzet miatt és mint az olasz bibliográfia első kisérlete. Több tanulmányába beszélyek is vannak szőve, melyeket újabb időben összegyüjtve adattak ki először *Gamba* (Velence 1815), teljesen *Bongi* Salv. által (Lucca 1852, terjedelmes életrajzzal).

Donia *R. Br.* (növ.), l. *Grindelia.*

Doni járás, két járás a doni kozákok területén. Az elsőn a Don K-ről Ny-ra folyik át; ez 14,385 km² területü, 155,206 lak. Konsztantinovszkaja Sztanica székhelylyel. A második az elsőtől ÉNy-ra fekszik; a Don rajta DNy-i irányban folyik át; területe: 31,959 km², 214,802 lak. Székhelye Nisnecsirszkaja Sztanica a Csir és Don összefolyásánál.

Doni kozákok területe, orosz tartomány, (1897) 2.575,818 lak.

Doniol *János Henrik Antal*, francia történetiró, szül. Riomban 1818 ápr. 20. Párisban végezte a jogot és Riomban ügyvédi irodát nyitott, azután Clermont-Ferrandban telepedett le. Mint köztársasági 1848—50. alpréfet volt és 1871—73., valamint 1877—82. préfet. 1882. az államnyomda igazgatójává nevezték ki. 1890 óta az akadémia tagja. Művei: Histoire des classes rurales en France (1857, 2. kiad. 1865); La Révolution française et la féodalité (1874, 3. kiad. 1883); Histoire de la participation de la France à l'établissement des États-Unis d'Amérique (5 köt., 1866—92, az akadémia a Gobert-díjjal jutalmazta). Mr. Thiers, le comte de Saint Vallier et le général de Manteuffel 1871—73. (Páris 1897).

Donizetti *Kajetán* olasz zeneköltőnek születése évszázados fordulója alkalmából 1897 szept. szülőföldén, Bergamóban emlékszobrot állitottak. Jerace Fr. mintázta.

Donkey-munkások, gőzhajókon a segédkazánok fűtői, kik a kisebb gépek kezelésére képesítve vannak.

Donnay (ejtsd: doné) *Móric*, francia drámairó, szül. Párisban 1860 okt. 12. Tanulmányait az École centraleban végezte, 1891. átdolgozta Aristophanes Lysistrata-ját a Grand-Théâtre számára. Egyéb drámái: Pension de famille (1894); Amants (1895, ez legjobb és legszellemesebb drámája, melylyel nagy sikert aratott) és La Douloureuse (1897).

Donnersmark, l. *Henckel von Donnersmark* (IX. k.).

Donovan *Ede*, l. *Donov.* (V. k.).

Doornenburg, Németalföld legrégibb vára Betuweben (Gelderland tart.), hajdan az Amstel nemesi család birtoka volt, régi műtárgyakkal (gobelinek, képek).

Doornik, l. *Tournai* (XVI. k.).

Dordogne, francia département, (1896) 464,822 lak. 1897-iki termés: 1.948,000 hl. búza, 105,400 hl. rozs, 210,000 hl. zab, 165,358 hl. bor, 15,804 hl. gyümölcsbor.

Dordt, város, l. *Dordrecht* (V. k.).

Doris, a nereidák anyja, l. *Nereus* (XIII. k.).

Dormánd, kisközség, Heves vármegye egri j.-ban, (1891) 892 lak. Határában a Csörsz-árkának nyomai Mező-Tárkány felé mai is láthatók.

Dormitio Sanctae Mariae, l. *Jeruzsálem.*

Dornach, felsőelzászi város, (1895) 6179 lak.

Dorne, német költő, l. *Reinbot von Turn* (XIV. k.).

Dorni, l. *Darni.*

Dorog, ma *Darázsfalu* (V. k.) Sopron vármegyében. Mostani magyar neve a német Trausdorfból vagy Drousdorfból keletkezett. Várát 1289. ostrommal foglalta el Albert osztrák herceg s csak 1291. adta vissza. A XIV. sz.-ban a Hognauer-, a XV. sz.-ban a Kanizsay-család birta. V. ö. *Csánki*, Magyar tört. földr. (III. 585.). KAR.

Doros, Hellen fia, a dórok mitikus ősapja.

Dorotheendorf, falu Oppeln porosz kerületben, a zabrzei járásban, vasút mellett, (1895) 8383 lak.

Dorpat, orosz város, (1897) 42,421 lak.

Dorsten, porosz város, (1895) 4234 lak.

Dorstfeld, porosz falu, (1895) 6407 lak.

Dortmund, porosz város, (1895) 111,232 lak. Újabb épületei: a Mi asszonyunk temploma, az evangelikus János- és Pál-templom, 1896. a német katolikusok itt gyülést tartottak. V. ö. Beiträge zur Gesch. D.-s und d. Grafschaft Mark (1896).

Dortmund-emsi csatorna, ásását a vesztfáliai kőszénbányák termékeinek értékesítése és

a vidéknek a tengerrel való összeköttetése tette szükségessé. A csatorna egyúttal Németország első,nagy egységes belvizi útja, melyet 1894. kezdtek meg. Próbabejárása 1898 dec. 22. volt. Összeköti egyrészt a Rajnát az Emssel és a Wesert az Elbével, amennyiben már létező vizi utakat érint. A csatorna Dortmundnál kezdődik és Vesztfáliát szelve az Emssel egyesül, de Rapenburgnál egyik ága a Weserhez csatlakozik, ez pedig a Brémából kiinduló csatorna által az Elbével van összekötve. A csatorna hossza 271 km., összes építési költségei mintegy 80.000,000 márkába kerültek. A csatorna ünnepélyes felavatása II. Vilmos német császár jelenlétében 1899 aug. 11. volt. A császár ez alkalommal kijelentette, hogy a csatornát a Rajnáig kiépítik. Az erre vonatkozó törvényjavaslatot azonban a porosz képviselőház 1899 aug. 17-iki ülésén 212 szavazattal 209 ellenében elvetette.

Dorylaeum, város Frigiában, a Thymbris mellett, csomópontja a Pessinusba, Ikoniumba és Apameiába vezető utaknak, meleg hévvizü fürdőkkel; most *Eszkiser* (VI. k.).

Doryphora (állat), l. *Colorado-bogár* (IV. k.).

Dósa *Elek,* országgyülési képviselő, szül. Ó-Fenesen (Kolozs) 1840 jul. 7. Középiskoláit Marosvásárhelyen, bölcsészeti tanulmányait Kolozsváron és jogi tanulmányait 1864. Marosvásárhelyen végezte. 1867. a volt Marosszék tiszteletbeli jegyzőjévé nevezte ki, 1872. u. o. szolgabiróvá választották, 1883. az egyesült Maros-Torda vármegye főszolgabirójává, 1884. főjegyzővé, 1895. alispánná és végül 1896. képviselővé választották. A makfalvi Wesselényi-iskola, a marosvásárhelyi ev. ref. iskola és a marosi ev. ref. egyházmegye gondnoka s Maros-Torda vármegye törvényhatósági bizottságának virilis tagja.

Dosis (gör.-lat.) a. m. adag (I. k.).

Dossier (franc. ejtsd: doszjé) a. m. hátoldal, háttámasz; továbbá okmánycsomó, hátirat.

Douai, francia város, (1896) 31,397 lak.

Doubl., természetrajzi nevek mellett *Doubleday* Eduard angol zoologus (1811—1849) nevének rövidítése.

Doubles (franc. ejtsd: dubl) zenei műszó, a *változatok* (l. o.) régi elnevezése; e régi változatokban sem az ütem nemét, sem az összhangosítást, sem a téma hangnemét nem változtatták meg, csak a témát diszitették fel folytonosan változatosabb és élénkebb módon kisebb értékü hangokkal s innen ered a D.-megkettőztetések elnevezése. Értékes D.-eket irtak: Händel, Bach, Couperin stb.

Doubs, francia département, (1896) 302,046 lak. 1897. termés: 611,910 hl. búza, 39,890 hl. rozs, 72,380 hl. árpa, 994,680 hl. zab, 17,899 hl. bor.

Doucet *Károly Kamill,* francia drámairó, megh. Párisban 1895 ápr. 1.

Douffet *Gérard,* flamand festő, szül. Lüttichben 1594., megh. u. o. 1660. Valószinüleg Rubens tanitványa volt, de 1614—23. Olaszországban tartózkodván, a bolognai eklektikus festők hatása alatt történeti festményeiben az akadémikus irány modorosságainak hódol. Ilyen p. két képe a müncheni képtárban, melyek közül az egyik szt. Ferenc holttestének föltalálását V. Miklós pápa által, a másik az első szt. kereszt fölállitását Ilona császárné által ábrázolja. Ugyanott van négy képmása, melyek egyszerü, nemes fölfogásuk, élénk kifejezésük és kitünő kivitelük által egyaránt fölülmulják a történeti festményeket.

Douglas, 1. *Hugó Sholto* gróf, német politikus, szül. Ascherslebenban 1837 ápr. 19. Jogot s közgazdasági előadásokat hallgatott Berlinben s Heidelbergában, majd a hadseregbe lépett és részt vett az 1866. és 1870—71-iki háboruban (de csak a rezervisták soraiban). A 70-es években a Douglas-hall nevü káli- és kősóbányát nyitotta Westeregelnnél, 1882. pedig konzervativ programmal a porosz képviselőházba választatott. II. Vilmos császár személyes barátjai közé tartozik, aki őt az államtanácsba is meghivta. Népszerü művecskéje: Was wir von unserem Kaiser hoffen dürfen? már 10. kiadást ért (Berlin 1888). M. L.

2. *D. Lajos Vilmos Agost* gróf, svéd államférfiu, szül. Zürichben 1849 nov. 29. Szintén jogot végzett, majd Gusztáv svéd trónörökös kamarása lett, aki 1881. Viktoria badeni hercegnőt (D. rokonát) nőül vette. Lelkes gazda, buzgó képviselő s a védvámosok előharcosa. 1893. Upsala tartományban főnök, 1895 jun. 1. pedig mint Le-Wenhaupt gróf utóda svéd külügyminiszter lett. A konzervativ és mérsékelt liberálisok rajongnak érte, mig a radikálisok német hajlamokkal vádolják. M. L.

Douglas-fenyő (növ.), l. *Tsuga* (XVI. k.).

Douglass *Frigyes,* északamerikai szónok és iró, megh. Anacostiában 1895 febr. 20.

Doumer (ejtsd: dumé) *Pál,* francia politikus, szül. Aurillacban 1857 márc. 22. Jogot végzett és azután mint hirlapiró élt Párisban, mignem Floquet 1885. a kamarai elnöki iroda vezetőjévé kinevezte. 1888. képviselőnek választották. A kamrában mint a radikális balpárt tagja különösen közgazdasági s pénzügyi kérdésekben szólalt fel és 1894. a fokozatos jövedelmi adó behozatalára nézve tett komoly javaslatot. Miután 1895 nov. a Bourgeois-kabinet pénzügyminisztere lett, ezt a javaslatot újra benyujtotta, csakhogy a kapitalista érdekeket követő többség a javaslatot elvetette. 1896 ápr. az egész kabinettel visszalépett. Néhány héttel később, megtagadván multját és elveit, a Méline-minisztérium kezéből elfogadta a neki felajánlott indo-khinai kormányzóságot. M. L.

Douville-Maillefeu *Gaston* gróf, francia politikus, megh. Hyèresben 1895 jan 29.

Dover, angol kikötővárosban biztos külső kikötőt épitenek. Az Admiralty-Piert 200 m.-rel meghosszabbitják és egy 870 m. hosszu East Piert épitenek. A védett medence 14½ ha.-nyi nagyságu lesz. (1896) érkezett 4685 hajó (1.014,248 t.) és távozott 4673 hajó (1.013,114 t.). A behozatal értéke volt 8.738,692 sterling font, a kivitt brit áruké 1.461,916 és a külföldieké 1.176,120 sterling font. A behozatal fő cikkei gyapjuáruk (3·5 millió sterling font), selyemáruk (1·2 millió sterling font), bor stb. V. ö. *Statham* S. P. H., History of the castle, town and port of D. (London 1899).

Dovercourt, Harwich (IX. k.) közelében levő fürdő.

Doyle (ejtsd: dajl), 1. *Conan,* skót regényiró, szül. Edinburgban 1859 máj. 22. Művészi családból származik. Nagybátyja *D. Rikárd,* a Punch

rajzolója, nagyatyja *D. János*, hires karrikaturarajzoló. Középiskoláit Stonyhurstben és Németországban végezte. Az orvosi tudományokat 1876—1881. az edinburgi egyetemen hallgatta, majd 1882—90. Southseaben orvosi gyakorlatot folytatott. Ezután hosszabb ideig beutazta az Északot és Afrikát. Nevét a Poe hatása alatt keletkezett, erős fantáziáju detektivtörténetek tették ismertté, melyeknek állandó hőse, Sherloch Holmes, először a The sign of Four (1889) c. gyüjteményben fordul elő, később pedig az Adventures of Sherloch Holmes (1891) és The memoirs of Sherloch Holmes (1893) cimü müvekben. A történeti regény terén a Stevenson hatása alatt föléledt romantikát képviseli: Micah Clarke (1888), érdekes tanulmány a XVII. sz.-ból; The White Company III. Eduárd korában játszik. Napoleon korát festik: The Great Shadow (1892); A story of Waterloo (dráma, 1894); The exploits of brigadier Gerard; Uncle Bemac (1897). Nelsont és környezetét rajzolja: Rodney Stove (1896). Az 1896-iki egyiptomi háboruban mint hadi tudósító szerzett tapasztalatait értékesitette The tragedy of the Korosko c. müvében. Dumas hatására vallanak The refugées (1891) és The doings of Raffles Haw c. kalandor-regényei, mig Songs of action cimmel 1898. megjelent friss katonadalain Kipling befolyása látszik. Orvosi tapasztalatait foglalta össze The captain of the Polestar (1890) és Round the red lamp (1894) c. novellagyüjteményeiben. Müvei közül magyarul megjelentek: Egy csodaember kalandjai (ford. Fái J. Béla, Budapest 1895); A nábob kincse (regény, ford. Fái J. Béla, u. o. 1895); Az üldöző (regény, ford. Fái J. Béla, u. o. 1897); Gerard brigadéros (u. o. 1898); A nagy árnyék (u. o. 1898).

2. *D. Francis*, angol költő, szül. Nunapletonban (Yorkshire) 1810. Etonban és Oxfordban nevelték és 1846. vámhivatali főigazgató lett, 1867—77. Oxfordban a költészet tanára. Első könyve: Miscellaneous verses (1834); ezt követték The two destinies (1844); ez sophoklesi fordítás: Oedipus, king of Thebes (1849); Elegia Wellington halálára: The Duke's funeral (1852) és The return of the Guards (1866). 1869. közzétette Lectures on poetry, végre megjelentek Reminisences and opinions 1813—1835. (1866).

Dozen (ang., ejtsd: dözn), a tucatnak angol neve; a darabáruknál a közönséges D. = 12 darab, a hosszu D. = 13 darab.

Döbeln, szászországi város, (1895) 15,760 lak.

Döbeln *György Károly*, svéd hadvezér, szül. 1758 ápr. 29., megh. 1820 febr. 16-án. 1788. lépett hadi szolgálatba, mint francia tiszt részt vett az indiai hadjáratban 1782—83. és 1788—1790. a svéd-orosz háboruban. 1808., midőn az oroszok Finnországba törtek, mint a björneborgi dandárnak ezredese és vezére, Kauhajoki mellett (aug. 10.) megverte az ellenséget és a Junta melletti győztes csata után (szept. 13.) megmentette a svéd főcsapatot. Okt. tábornokká és az Alandban levő hadi erő főparancsnokává nevezték ki, mint ilyen meghiusitotta (1809 márc.) nagyobb számu orosz csapat ama kisérletét, hogy őt bekerítse. 1809. bárói rangra emelték, 1813. résztvett a Napoleon ellen indított világháboruban. Midőn önhatalmulag csapatokat rendelt ki Hamburg fölmentésére, mit a franciák megtámadtak, halálra itéltetett. Kegyelmet nyert és 1816. az udvari hadi tanács elnöke lett. Runeberg költő Fenrik Ståls Sägner cimü költeményében emlékezik meg róla. V. ö. *Döbeln* E. G. Anteckningar om och af general von D. (Stockholm 1856—78).

Döbling (V. k.). Az ott levő örültek házába vitte Balogh Pál orvos 1848 szept. 5. *Széchenyi* István grófot (XV. k.), ki ott tizenkét évet töltött s ott is halt meg 1860 ápr. 8.

Döffinger, falu, Württemberg Neckar kerületében, (1890) 1028 lak.; nevezetes a többször megénekelt Döffinger Schlacht (Schiller és Uhland) 1388 aug. 24., melyet a greini Eberhard gróf és a sváb birodalmi városok vívtak, amelyben a városiak teljesen leverettek, de Ulrich, Eberhard fia, életét veszté.

Döllen *János*, német csillagász, szül. Mitauban 1820 ápr. 25., megh. Dorpatban 1897. febr. 16. Dorpatban végezte tanulmányait, u. o. 1839. tanársegéd volt a csillagvizsgálón, 1844. a pulkovai fő csillagvizsgáló intézetnek csillagásza, 1890. Dorpatba vonult vissza. Müvei: Zeitbestimmung mittels des tragbaren Durchgangsinstrumentes im Vertikal des Polarsternes (Szt.-Pétervár 1863 és 1874, 2. rész), Aufruf zur Umgestaltung der nautischen Astronomie (Dorpat 1893), Tabulae Dorpatenses (u. o. 1897).

Dömölk *(Nemes-)*, kisközség Vas vármegye kiscelli járásában, (1891) 879 lak.; templomában XIII. sz.-ból származó falfestmény.

Dömötör *Pál* újabb verskötete: *Őszi rózsák* (eredeti és szerbből fordított költemények, Zombor 1895).

Dömötörffy *György* (Demeter, Demetrovics), a mult században Athénből Zágrábban letelepedett vállalkozó. Mint a kincstár határőrvidéki fegyver-, posztó- és bőrszállítója nagy vagyont szerzett. 1826. «hogyisi» előnévvel magyar nemességet kapott, mert öt ezredet saját költségén felszerelt. 1847. Kossuth Zágrábban két napig az ő vendége volt; Csányi László kormánybiztossal sürü levelezésben állt, emiatt az udvarhoz szitó körökben elidegenedtek tőle. Vagyonát a magyar ügynek ajánlotta föl. A szabadságharc leverése után búskomorságba esett s nemsokára meghalt, hét fiut és két lányt hagyva maga után.

Dönhoff-Friedrichstein *Ágost* gróf, porosz politikus, szül. a M. m. Frankfurtban 1845 jan. 26. Bonnban jogtudományt tanult. 1870—81. a diplomáciai pályán volt, melyet mint követségi tanácsos hagyott el. Részt vett az 1866-iki és 1870—1871-iki háborukban, majd nagy utazásokat tett Ázsiában és Amerikában. Mint a friedrichsteini hitbizomány ura, örökös tagja a porosz felsőháznak. 1881. birodalmi képviselővé választatván, a konzervativ csoporthoz csatlakozott. Mérsékelt irányu és nem vesz részt a mezőgazdák szövetségének agitációjában.

Döntési módok (erd.), l. *Favágás* (VI. k.).

Döntvénytár v. *döntvénykönyv*, l. *Döntvény* (V. k.).

Döring *Ágost*, német bölcsész, szül. Elberfeldben 1834 febr. 3. Halleben és Berlinben teologiát tanult, egy évig Aachen közelében hitszónok volt,

hosszabb utazása után, mit az É.-Amerikai Egyesült-Államokban tett, Cleveben, Weselben és Barmenben mint gimnáziumi tanár, 1870—83. Dortmundban mint igazgató működött. Ezen állásától megvált és 1885 óta Berlinben mint egyetemi magántanár a kritikai realizmust képviseli. Kiválóbb művei: Shakespeare's Hamlet erläutert (Hamm 1865); Die Kunstlehre des Aristoteles (Jena 1876); Über den Begriff der Philosophie (Dortmund 1878); Grundzüge der allgemeinen Logik (I. köt. u. o. 1880); Philosophische Güterlehre (Berlin 1888); System der Pädagogik (u. o. 1894).

Dörpfeld *Frigyes Vilmos*, német pedagogus, megh. Ronsdorfban 1893 okt. 27.

Döry-*család* (jobaházi), Abaúj és Borsod vármegyéből származott Sopronba s Tolnába. Családi tradició szerint eredetét Ompud nádorig, történeti adatok szerint az 1291 körül élt *Sebestyénig* vezeti vissza családfáját. Sebestyén fiától *Benedektől* ered a D. család s Benedek már Jobaházáról nevezte magát. *D. Ferenc* királyi főpohárnok 1741 aug. 25. bárói, majd 1766 márc. 17. grófi rangra emeltetett; a grófi ág 1822. fiágon, 1861. nőágon kihalt. Ferenc öccse *László* 1759. bárói rangot nyert, de a bárság vele kihalt. Újabban 1816. *D. József*, 1854. *D. Gábor* emeltettek bárói rangra. Az előbbi Józsefnek ilyennevű fia szül. N.-Váradon 1836 ápr. 4., megh. u. o. 1897 jun. Tanulmányai befejeztével a közpályára lépett. 1871. Bihar vármegye és Nagyvárad főispánja, 1888. főrendiházi tag, a Lipót-rend lovagkeresztese.

1. *D. Dénes*, a főrendiház tagja, szül. Zombán (Tolna) 1844 okt. 6. Miután a budapesti egyetemen elvégezte jogi tanulmányait, 1867. Tolna vármegye tiszteletbeli aljegyzője, majd valóságos aljegyzője lett. 1869—71. a völgységi járás főszolgabirája volt. 1871. Tolna vármegye főjegyzőjének, majd rövid idő mulva alispánjának választották. 1873. a keleti marhavész elfojtása körül kifejtett tevékenysége elismeréseül kir. tanácsosi címet kapott. 1873—75., mialatt a főispáni szék üresedésben volt, a főispáni teendőket is végezte. A bonyhádi választókerület 1878. szabadelvűpárti programmal képviselőjének választotta és ezt a kerületet három országgyűlési ciklus alatt képviselte. 1895. a király a főrendiház életfogytig való tagjának nevezte ki.

2. *D. Lajos* báró, szül. Nagyváradon 1824 jul. 6., megh. Abbaziában 1892 febr. 15. Tanulmányait otthon végezte; 1844. Tolna vármegyében lépett közszolgálatba, tiszteletbeli jegyző, egy évre rá a völgységi járás szolgabirája és 1847. törvényszéki táblabiró lett. Ugyanez év nov. királyi meghivót nyert a főrendiházba. A szabadságharcban mint köznemzetőr indult a verbászi táborba, 1848 jul.-ban főhadnagyi ranggal Berchtold báró altábornagy mellé rendeltetett parancsőrtiszt gyanánt, 1849 jan. százados lett. Világosnál az oroszok fogságába került s mint a 17. gyalogezred közvitéze a cs. kir. hadseregbe soroztatott. Ott fölvitte a tiszteletbeli őrvezetőségig, végre 1851 jan. 1-én 500 frt váltságdíjért elbocsáttatott. Hazatérve megnősült és élénk részt kezdett venni Tolna vármegye közéletében. 1861. Tolna vármegye alispánjává választatott s márc. 6. ismét meghivót kapott a főrendiházba. A honvédség újjászervezése után 1869. kinevezték elsőosztályu századossá, pár hó mulva azonban a lovassághoz tették át, 1873. őrnagy, 1877. alezredes, 1880. ezredes és 1886 máj. 1. tábornokká lett, de már dec. 14. nyugdíjaztatott és ekkor a Lipót-rend lovagkeresztjét nyerte.

Dövény, kisközség Borsod vármegye szendrői j.-ban, (1891) 506 lak. Előfordulnak határában agyag öntőcsövek, hamvvedrek, díszített őskori cserepek, melyeket Butykay József mérnök vizsgált meg.

Drabenderhöhe, község Köln porosz kerület gummersbachi j.-ban, (1895) 3746 lak., ólom- és vasércbányákkal.

Drágakövek (V. k.). *Viselkedés Röntgen-sugarak iránt.* A D. minőségének megállapítására nagy segítségére lehet a vizsgálónak a Röntgen-sugár, különösen mikor a D. foglalva vannak. A gyémánt könnyen megkülönböztethető a hozzá hasonló csekélyebb értékü kövektől, nevezetesen a fehér spinelltől, a zafirtól, a zirkontól, a topáztól, a sárgás krizoberilltől, a hegyi kristálytól, a strasstól, a fonakittól, az izzítással szintelenített jácinttól; hasonlóképen a rubin a spinelltől (balas-rubintól), a turmalintól, a gránáttól (kaprubintól); a zafir a kordierittől, a kék quarctól, a turmalintól, az aquamarintól; a sárga zafir a topáztól, citrintől, krizolittól; a spinell a gránáttól; a krizoberill a szféntől, a krizolittól, az andaluzittól; a jácint a hessonittól. Lévén mindezeknek más-más a viselkedése, az átbocsátó képessége a Röntgen-sugarakkal szemben. Egy és ugyanazon anyagu drágakőnek különböző változata is máskép viselkedik. Több termőhelyről származó rubint és zafirt megvizsgálva, konstatálták, hogy a zafir egy kissé jobban bocsátja át a sugarakat, mint a rubin. A berill (aquamarin) inkább bocsátja át a sugarakat, mint a smaragdok. Néhány csiszolt smaragd sehogysem bocsátotta át a sugarakat; általában a sötétszinü smaragdok kevésbbé átbocsátók, mint a szintelen berillek. Zárványok felkeresésére szintén nagyon jól használható a Röntgen-sugár, sőt a dublettákat (kettőzött kövek, fele drágakő, fele üveg) felismerésére is. Az átbocsátás mértékére nézve l. *Ásványok.* SZT. H.

Dragomanov *Mihály*, orosz iró, megh. Szófiában 1895 jun.

Dragomirov *Ivanovics Mihály* orosz tábornokot 1898 jan. Kijev kormányzójává nevezték ki.

Dragonera, a Baleárokhoz tartozó lakatlan spanyol sziget, Mallorcától Ny-ra, 4·3 km² ter. Rajta világító torony van.

Drahem, l. *Dirhem* (V. k.).

Drakul (oláh) a. m. ördög; II. Vlád oláh vajda mellékneve, l. *Oláhország* (XIII. k. 361. old.).

Dramburg, porosz város, (1895) 5769 lak.

Dramselv, folyó Norvégia déli részén, a Tyrifjord-tóból ered. Három forrásának vidéke, számos elágazásaikkal, melyek mindannyian faúsztatásra használtatnak, 16,000 km² folyamvidéket foglal el. D. a Glommen után Norvégiának második nagy folyója, a Dramsfjordba ömlik, torkolatánál fekszik *Drammen* (V. k.) kikötő város-

Drangiane (lat. Drangiana), ókori tartomány, az arianai (iráni) szatrapiák egyike; nevét a drangák v. zarangák (zend zaraja a. m. tó, tehát a. m. tópartiak) népéről vette; ez idő szerint való neve Szedsisztán v. *Szeisztán* (XV. k.) L. M.

Dranmor, álnév, l. *Schmid* (1., XIV. k.).

Draskovics (trakostyáni), 1. *József* gróf, cs. és kir. kamarás, a főrendiház örökös jogu tagja, szül. 1849 jun. 1-én. Testvéröcsese *Iván* grófnak (V. k.). A katonai pályára lépett s mint a 10. sz. huszárezred főhadnagya hagyta el a hadsereget. Azóta bisagi uradalmán gazdálkodik s a politikai életben nem igen szerepel.

2. *D. Tivadar* gróf, szül. 1850 ápr. 25. Édesatyja *(Tivadar*, szül. 1818., megh. 1850 máj. 15.) jó magyar érzelmü főur volt s a szabadságharc alatt Svájcban a magyar kormányt képviselte. D. a horvátországi dugoszelói uradalom birtokosa s mint virilista tagja a horvát országgyülésnek, amely őt a főrendiházba delegálta. Neje, született *Romer Felicia* grófnő, a vöröskereszt-egyesület körül szerzett érdemeiért 1898 nov. 30. az Erzsébet-rend II. oszt. keresztjét kapta.

Drathschmidt *Károly* (bruckheimi), cs. és kir. altábornagy, a bécsújhelyi katonai akadémia parancsnoka, szül. Olmützben 1837 máj. 2-án. 1848 nov. 28. lépett a katonai akadémiába. Tanulmányai befejezése után hadnagygyá nevezték ki a 20. gyalogezredben. 1859 máj. 2. magasabb illetményü hadnagygyá, 1859 jul. 9. pedig főhadnagygyá lépett elő. 1860 febr. 1. a 67. gyalogezredhez helyezték át. 1870. ideiglenesen a vezérkarhoz osztották be, még ugyanezen évben II. osztályu századossá lett. 1873 nov. 1. véglegesen beosztották a vezérkarhoz. 1875 máj. 1-én I. osztályu századossá léptették elő, amelyet 1876 jan. 31. a 15. hadosztály vezérkari főnökévé történt kineveztetése követett. 1878 máj. 15. őrnagygyá, nov. 11. a törzstiszti tanfolyam tanárává lett, ebben az alkalmazásában kapta 1882 máj. 1. alezredesi kineveztetését is. 1885 szept. 27. felmentették tanári állásától és érdemei elismeréséül a III-ad osztályu vaskorona-rendet kapta. 1885 okt. 14. a 2. hadtest vezérkari főnökévé és ugyanazon év nov. 1. ezredessé nevezték ki. 1891. a Lipót-rend lovagkeresztjével tüntették ki, ápr. 5. a 7. gyalogdandár parancsnokává, nov. 1. pedig vezérőrnagygyá lett. Később a 19. gyaloghadosztály élére állitották, 1895 máj. 1. pedig altábornagygyá lépett elő, melyet nemsokára a bécsújhelyi katonai akadémia parancsnokává történt kineveztetése követett. M. I.

Drávavidéki nyelvjárások, azok a magyar nyelvjárások, melyek a Dráva mellékén Baranyában és Somogy vármegye déli részén divatoznak. Jellemző sajátságaikra nézve az alföldi nyelvjárásokhoz hasonlók, csakhogy részben más magyar nyelvjárások vagy idegen hatások által módosultak. A baranyait alsódrávainak nevezzük nyugati fele az u. n. ormánysági tájszólás), a somogyit pedig felsődrávainak. Hozzájuk csatlakozik a szlavoniai magyar nyelvjárás Eszék mellett néhány faluban s másfelől a sárközi nyelvjárás (Szegszárd, Tolna és Baja közt). SIM.

Draveczky - *család* (draveci). Csehországból eredő ősrégi család, melynek törzse az 1334. élt *Skop János* volt. Ennek a fiától *Bogiszlávtól* származó *Szaniszló*, másképen *Tluk* nevü unokája leszármazottai telepitették át a családot Magyarországba. Tluk Szaniszló unokája *tesinoveci Tluk Menyhért* a mohácsi vész után mint a német segédcsapatok parancsnoka Magyarországba jött, s itt érdemeiért I. Ferdinándtól több szepesvármegyei falvakra, igy Dravecre is adományt kapott 1543. A család tagjai közül kiválóbb szerepet játszott *László*, aki az osztrák örökösödési háboruban mint ezredes tüntette ki magát, igy 1745. a sziléziai csatatéren. Fia *Gábor* szintén a katonai pályára lépett s mint alezredes 1779. a magyar báróságot szerezte meg. A család jelenleg is virágzik. V. ö. *Nagy* Iván, Családtörténeti értesítő (1899, 193—196. l.)

Dreco (Drekon, Dreko, Drencon), Magyarország ókori vizrajzában előforduló folyamnév, melyet hol a Temessel, hol a Marossal azonositanak; de akadtak olyanok is, akik a Bégára, Karasra, sőt a Csernára gondoltak.

Dreisziger *Ferenc*, pedagogus, szül. Baján (Bács) 1863 okt. 30. Tanulmányait szülőhelyén végezte. 1881—96. néptanító volt s e közben két évig nevelősködvén, nyelvtörténeti és pedagogiai tanulmányokat végzett. 1896 óta az esztergomi kir. érseki tanitóképző intézet tanára. Az 1896. megtartott országos kat. tanitói kongresszus egyik alelnöke és a tantervi kérdés előadója volt. Irodalmi működését 1885. kezdette meg. Dolgozott az egri Népiskolai Tanügybe, Regéczy Kalauzába, a Népnevelőbe, a Kath. Tanügybe és a Kath. Pedagogiába. Irodalmi működése kiválóan a módszertant öleli fel a Ziller-féle irányban. E tizenkét év alatt száz értekezésnél és tanulmánynál többet irt. Legújabban mozgalmat indított, hogy az olvasás és irás tanitása ne az irott kis betükön kezdődjék, hanem a nyomtatott nagy betükkel. Önálló müvei: *A népiskolai záróvizsgálatokról* (1888); *Önképzésünk akadályai* (1889); *Az első osztály teljes vezérkönyve* (a Herbart-Ziller-rendszer alapján, 1892); *A népiskolai olvasókönyvről és olvasmánykezelésről* (1895); *Lakóhelyi ismeretek* (beszéd- és értelemgyakorlatok, 1897); *Az olvasás és irás tanitásának egy újabb rendszere* (1898).

Dreyfus-ügy. Világra szóló pör, melyet *Dreyfus* (ejtsd: drefüsz) Alfréd francia tüzér-százados ellen *Mercier* (l. o.) hadügyminiszter indított azon a cimen, hogy idegen hatalmaknak titkos katonai iratokat adott volna el. Dreyfus, aki Mulhouseban (Elzász) 1860., gazdag zsidó családból született, francia katonai iskolában végezte tanulmányait s azután a 14. számu tüzérezredbe lépett. 1891. áthelyezték a vezérkar informáló osztályába, melynek főnöke akkor Sandherr ezredes volt. 1894 őszén a vezérkar körében, valószinüen Berlinben kémkedő francia ügynökök jelentései alapján, az a gyanu támadt, hogy egyik tagja, mint kém, külföldi hatalom szolgálatában áll és titkos katonai okiratokat adott volna el egy idegen katonai attachénak. A sajtó, mihelyt neszét vette a dolognak, zajt ütött és különösen az olasz és német kormányt támadta meg; ezzel szemben Münster német nagykövet felszólalt és Hanotaux külügyminiszter hivatalosan csakugyan kijelentette, hogy a

külföldi nagykövetek a dologban ártatlanok. Magát a vizsgálatot azonban folytatták, mignem a gyanu Walsin-Esterházy, du Paty de Clam őrnagy, Henry ezredes, nemkülönben Boisdeffre, a vezérkar főnöke, Gonse tábornok és más magasrangu tisztek vallomása alapján Dreyfusra háramlott, kit 1894 dec. 19. hadi törvényszék elé állítottak. Az okiratok, melyekre a vádat alapították, az u. n. *bordereau* (jegyzék), melyet D. ellenfelei a német követség palotájába csempésztek s egy másik titkos iratcsomag, a *dossier* voltak; továbbá Schwarzkoppen német és Panizzardi olasz katonai attaché levele, illetőleg távirata; egy (Henry által később a perokiratok közé csempészett) «Cette canaille de D . . . .» (ez a gaz D . . . .) szavakat tartalmazó papirszelet és egy e szavakra vonatkozó levéltöredék. Dreyfus-szel és védőjével a két legfontosabb iratot nem közölték s a hadi törvényszéket is csak egyes tanuk, köztük Henry ezredes és du Paty de Clam őrnagy világosították fel ezen iratok tartalmáról. Ezek a tanuk s a vezérkar főemberei Dreyfus ellen vallottak,mig a szakértők közül csak Bertillon állította határozottan, hogy a Dreyfus-nek tulajdonított levelek tényleg az ő keze irása.Elvégül a hadi törvényszék dec. 22. Dreyfust egyhangulag vétkesnek mondotta és tiszti rangjától való megfosztásra, továbbá élethossziglani deportálásra itélte, mire Dreyfust (noha váltig ártatlannak vallotta magát) a francia Gujana egyik szigetére, a Cayenne melletti *Ördög-szigetre* vitték, hol szigoru felügyelet alatt tartották.

A pör különösen Német- és Olaszországban okozott nagy feltünést, mert D. közhiedelem szerint e két állammal állott titkos összeköttetésben és csak kevesen kételkedtek Dreyfus bűnében. Azonban Dreyfus neje, továbbá bátyja, Dreyfus Mathieu, ügyvéde Demange, szintugy néhány ismerőse, avagy sorsa iránt érdeklődő iró avagy politikus, mint Lazare Bernhard, Scheurer-Kestner és Trarieux szenátor, szóval és irásban hivták fel a figyelmet a pör folyamában elkövetett szabálytalanságokra s a tanuk ellenmondó s kevés hitelt érdemlő vallomásaira és a pör megújitását követelték. De a közvélemény, a képviselőház s a hirlapok legnagyobb része erélyesen ellenezte a pör revizióját és midőn 1897 jan. 12. Zola «J'accuse» (Vádat emelek) kezdetü, Faure elnökhöz intézett nyilt levelét tette közzé az Auroreban, melyben a kormány, a hadügyminisztérium s a vezérkar főembereit politikai gyilkosság elkövetésével vádolta, őt is pörbe fogták s elitélték. Mindamellett az érdeklődés Dreyfus iránt napról-napra országszerte növekedett,oly annyira,hogy Franciaország nemsokára két ellenséges pártra, a revizionisták s anti-revizionisták (nacionalisták) pártjára oszlott, kik egymást mindenképen gyalázták és rágalmazták.

Az ügy eme stádiumában a politikai pártok is belevegyültek a szenvedélyes vitába és mig a monarkista, klerikális és antisemita képviselők és a boulange volt tagjai minden lehetőt elkövettek, hogy a pör revizióját a vezérkar érdekében megakadályozzák, a kisebbségben levő revizionisták Franciaországban és külföldön Dreyfus ártatlansága s a revizió mellett agitáltak. Maga Faure elnök, ugyszintén a Ribot- s Méline-minisztériumok ellenezték a pör megújitását és velük tartott a kamara s a szenátus többsége is. Midőn a kamarában (1897 nov. és dec.) Billot hadügyminisztert interpellálták, vajjon van-e tudomása, hogy Dreyfus Matthieu nyilt levele szerint Walsin-Esterházy irta a Dreyfusnek tulajdonított bordereaut, a hadügyminiszter és Méline miniszterelnök ezen, a hadsereg becsülete ellen intézett merényletet elitélték és kereken kijelentették, hogy «D.-kérdés nem létezik». Ugyanigy járt Scheurer-Kestner a szenátusban benyujtott interpellációjával: leszavazták. Walsin-Esterházyt ugyan a katonai törvényszék a külfölddel való cimborálás vádja miatt maga elé idézte, de 1898 jan. 11. felmentette.

Mindamellett az Ördög-sziget lakójának sorsa nem tünt le többé a napirendről. Alighogy az új képviselőház összeült és a Méline-kabinet helyébe a Brisson-kormány lépett, a kedélyek forrongása a kamarában kitörésre jutott. 1898 jul. 7. Castelin szóba hozta a D.-ügyet, amire *Cavaignac* hadügyminiszter nagyhatásu beszédben válaszolt. Felsorolta (bár nem ismertette) azt a 3 iratot, melyből a hadi törvényszék tagjai Dreyfus vétkéről meggyőződtek; folytatván beszédjét azt mondotta, hogy «a kormány feltétlenül meg van győződve Dreyfus vétkességéről és teljes bizonyítékok állanak rendelkezésére»; végül oly lelkesen aposztrofálta a képviselőket, hogy a hadsereg becsületét és érdekeit ne érintsék, hogy a képviselőház 572 szavazattal 2 ellenében a választ tudomásul vette s egyúttal elrendelte, hogy Cavaignac beszéde az ország minden községében kifüggesztessék. Ez az eredmény Dreyfus hiveit teljesen lesujtotta; jul. 9. óta azonban megint remélni kezdtek. E napon ugyanis *Picquart* ezredes Brissonhoz intézett nyilt levelében annak a bebizonyítására vállalkozott, hogy kettő a Cavaignac által említett okiratok közül nem vonatkozik Dreyfusra, a harmadik pedig hamisítvány. Demange ügyvéd pedig ugyanekkor azt tudatta Sarrien igazságügyminiszterrel, hogy a kérdéses okiratokat sem Dreyfusnek, sem neki fel nem olvasták, és hogy Dreyfusnek ezen iratokhoz semmi köze. A minisztérium ki szeretett volna térni e kijelentések elől és olyformán próbálta a dolgot elhallgattatni, hogy Picquart ezredest, mert a kérdéses titkos okiratokat egy idegennek (Leblois ügyvédnek) megmutatta, pörbe fogta s elzáratta. Picquart azonban követőkre talált. A vezérkar nem csekély bosszuságára újból *Zola* lépett fel Dreyfus érdekében és Brissonhoz jul. 16-án intézett levelében a miniszterelnök ellen a «rothadt francia állapotok» miatt épp oly kiméletlen támadást intézett, mint annakelőtte Faure ellen. Két nappal később (jul. 18.) megújították Zola ellen az első (formahiba miatt megsemmisitett) vádkeresetet és védőjének, *Laborinak* ügyessége dacára a kitünő irót fogságra és pénzbirságra itélték.

Most újból fegyverszünet állott be, melyet egyszerre — közmeglepetésre — maga Cavaignac hadügyminiszter szakított félbe. Picquart levele nem engedte őt nyugodni és midőn a Dreyfus-pör aktáit tanulmányozta, arra a gyanura ébredt, hogy az okiratok egy részét Henry vezérkari ez

redes hamisította. Kemény vallatás után (aug. 30.) Henry beismerte, hogy az 1896. kelt levelet, melyben Dreyfus neve előfordul, nemkülönben más iratokat is, ő gyártotta, a végett, hogy a vezérkar s a tábornokok megingott tekintélyét helyreállítsa s a hadi törvényszék ítéletét utólag indokolja. Cavaignac erre Henryt letartóztatta, ki azután a börtönben borotvával nyakát vágta el. Ezek a hírek oly nagyfoku izgalomba ejtették az országot, hogy Boisdeffre, a vezérkar főnöke önként visszalépett és Cavaignac (szept. 4.) példáját követte, habár mindvégig D. vétkességét hangoztatta. A katonai párt azonban még most sem adta meg magát. Lapjaiban Henryt önfeláldozó hősként magasztalta és gyüjtést rendezett emlékszobrára. Maga Faure elnök is (hadi szemle alkalmával) erősen felszólalt a hadsereg mellett. Mindezen fogások dacára az a meggyőződés, hogy a D.-pör revíziója immár kikerülhetetlen: tért hódított és lassan a kormányt is magával ragadta. 1898 szept. 13. du Paty de Clam ezredest nyugdíjazták; 3 nappal később pedig Zurlinden hadügyminiszter lépett vissza, kinek tárcáját Brisson a revizió barátjának, Chanoine tábornoknak juttatta. Sarrien miniszter pedig jogászaitól tanácsot kért a pör megújítására nézve, akik azonban a revizió ellen nyilatkoztak. Ennek dacára a minisztertanács szept. 26. Dreyfusné kérvényét a revizióért véleményadás végett átküldötte a semmitőszéknek. Ily előzmények után gyült egybe a képviselőház, mire Déroulède, de Mahy és mások azonnal azt a vádat emelték a kabinet ellen, hogy a hadsereg rágalmazóival egyetért és annak becsmérlői ellen nem indít vádkeresetet. Alig hogy Brisson miniszterelnök e vád ellen védekezett, Chanoine hadügyminiszter közmeglepetésre kijelenté, hogy a miniszterelnökkel nincs egy nézeten, sőt ellenkezőleg: Cavaignac-kal egyetértve ellenzi a revíziót és ezért hivataláról azonnal lemond (okt. 25.). Brisson egészen kikelve magából, Chanoineről leráncolta az álarcot és arra intette a kamarát, hogy a civil-hatalmat ne engedje a katonai hatalom által letiportatni. Midőn pedig a kamara többsége arra szólítá őt fel, hogy a hadsereg elleni izgatásnak vessen véget, a megsértett miniszterelnök és kabinetje beadta lemondását.

Ezzel a D. magát a parlamentáris köztársaság lételét kezdé fenyegetni és éppen e válságos órákban, még mielőtt az új kabinet megalakult, kezdé a semmitőszék a Dreyfus-pör revizióját. A bírák Bard előadó jelentése alapján okt. 29. helyt adtak Dreyfusné kérelmének s a szükséges pót-vizsgálat megejtését maguknak tartották fenn. Dupuy, az új miniszterelnök (a hadügyminisztérium élén Freycinet állott) nov. 4. azt a kijelentést tette a kamarában, hogy eltökélt szándéka a Dreyfus-pört teljesen megvilágítani és hogy a kormány a bíróság döntő szava előtt meg fog hajolni. A kamara ezt tudomásul vette, a leleplezésektől tartó katonai párt azonban még egyszer akadályt gördített a revizió elé. Freycinet miniszter ugyanis a korona-tanut, Picquart ezredest Zurlinden párisi katonai parancsnok által hadi törvényszék elé állíttatta; ámde a semmitőszék, mely előtt Picquart a hadi törvényszék illetékességét kétségbe vonta, a pört csakugyan elnapolta és a titkos okirat-csomag, a dossier átküldésére kérte fel a hadügyminisztert. Freycinet e kérelemnek eleget tett és titoktartás föltétele alatt átadta az iratokat, a Dupuy-kormány azonban erre egy új indítványnyal lépett a kamara elé, hogy t. i. a perrendtartás ellenére ne a legfelsőbb törvényszék büntető tanácsa, hanem a semmitőszék egyesült tanácsai itéljenek a revizió fölött; ez utóbbiakról a kormány azt hitte, hogy a revíziót majd elvetik. A kamara s a szenátus heves viták után megadták rá az engedélyt, a közvéleményben pedig megszilárdult azt a hit, hogy a revizió útját elvágták és a Dreyfus-pör örök időkre megfeneklett.

E reménytelen napokban új fordulat állott be: Faure elnök, kiben Mercier, a volt hadügyminiszter s a hadi párt leghatalmasabb támaszát vesztette, hirtelen elhalt. Loubet pedig, az új elnök, nem ellenezte a revíziót s igy a Dupuy-kabinet sem mert többé akadékoskodni s szinte örült, hogy a revizió-ellenes Freycinet 1899 máj. 6. állásától önként megvált. Ekkor már Walsin-Esterházy is a feletti boszujában, hogy a vezérkar többé nem segélyezi, leleplezéseket tett, a Figaro pedig, amely indiszkréció útján az összes periratok (dossier de l'enquête) birtokába jutott, ezeket közzétette. Déroulède Pál ugyan Fülöp orléansi herceg és trónkövetelő érdekében Faure temetése napján Roget tábornokot államcsinyre akarta rávenni, hogy a köztársaságot megbuktassa, de Roget és katonái nem hallgattak a csábitóra. Igy, mindennemü akadály leküzdése után, a pör mégis revizió alá került. 1899 máj. 29—31. hallgatták meg a semmitőszék egyesült tanácsai Ballot-Beaupré előadó és Manau főállamügyész érveléseit, akik az első pörben elkövetett szabálytalanságok egész sorát kideritették. Tekintettel az 1894. és 1897. évi szakértők ellenkező véleményére, valamint az elkövetett szabálytalanságokra s csalásokra, az előadó s a főállamügyész azt indítványozták, semmisítse meg a semmitőszék az 1894 dec. 24. hozott ítéletet és utasítsa Dreyfust vádlottként egy új hadi törvényszék elé.

A tanácskozás jun. 3-ig húzódott, mely napon a semmitőszék egyesült tanácsai a D.-ben 1894 dec. 22. hozott ítéletet megsemmisítették és kimondották, hogy a pör megújítandó és Dreyfus egyúttal egy új (a rennesi) hadi törvényszék elé állítandó. A semmitőszék megjelölte egyszersmind azt a három kérdést, melyet az új vizsgáló bíráknak tisztába kell majd hozniok. E három kérdés a következő: 1. Dreyfus irta-e a bordereaut? 2. kiszolgáltatta-e külföldi hatalmaknak az abban foglalt iratokat? 3. a bordereaun kivül más titkos iratok is hozattak-e az 1894-iki hadi törvényszék tagjainak tudomására, még pedig a vádlott és ügyvédei tudtán kivül?

Időközben (jun. 5.) Dreyfus is értesült a reá nézve kedvező fordulatról, jun. 8. pedig a Sfax hajón az Ördög-szigetről elszállították, miután 52 hónapot töltött Cayenne öldöklő ege alatt és kétségbeejtő, reménytelen helyzetében majdnem megőrült. Különösen Lebon (Méline-kabinet) gyarmatminiszterségе idején (1896—98) szenvedett sokat; a miniszter láncra verette, majd pedig a börtön-

örökkel megbeszélt terv szerint szökési kisérletre akarta csábitani, mely esetben az őrök (megbizásuk szerint) egyszerüen lelőtték volna. De Dreyfus nem ment rá a lépre és tovább reménykedett. Legfőbb óhaja immár teljesült; jul. 1. ért Quibéronba, honnan azonnal Rennesbe szállitották, ahol azután családját is viszontlátta.

A hadi törvényszék, melynek elnökeként *Jouaust* tüzérezredes szerepelt, aug. 7. kezdé tárgyalásait, melyek első sorban a fentebb emlitett 3 kérdésre szoritkoztak. A kormányt *Carrière* őrnagy képviselte, Dreyfus védelmezésére pedig *Labori* és *Demange* ügyvédek vállalkoztak. A vezérkarra és embereire mindjárt kezdetben rossz napok jártak, leginkább Mercier volt hadügyminiszterre, kit *Périer* Kázmér, a köztársaság egykori elnöke, ugyancsak leálcázott. Périer beismerte, hogy a Dreyfus vesztére összetákolt bordereaut ellenfelei csakugyan a német nagykövetség palotájába csempészték, hogy ily módon Dreyfus árulásának bebizonyitására döntő fegyvert nyerjenek. Csakhogy a német nagykövetség szolgálatában álló portás, egy a francia kormány által megvásárolt kém, a *Schwarzkoppen* követségi attachénak szánt bordereaut ellopta s a külügyminisztériumba vitte. (Ily körülmények között Münster nagykövet jogosan állithatta, hogy Németországnak Dreyfus soha semmiféle titkos iratot el nem adott, amint ezt a német hivatalos lap, a Reichsanzeiger ismételten, utoljára az itélet kihirdetése előtti napon is kereken kijelentette.) Périer elnök azonban, aki a vezérkar és Mercier cseleiről semmit sem sejtett, igaznak tartotta a bordereau tartalmát és Münster nagykövetnek ezt meg is mondotta. Csak miután Münster gróf ismételten és komolyan kijelentette, hogy a német nagykövetség mitsem tud a dologról, tették közzé a hivatalos cáfolatot, melynek azonban a már gyanakvó francia közvélemény nem hitt. *Mercier* volt hadügyminiszter azzal igyekezett a saját és a vezérkar eljárását igazolni, hogy az akkori feszült külügyi helyzetet minél sötétebb szinben fesse. Azt beszélte, hogy Németország (1895 jan.) csakugyan háboruval fenyegetődzött, melyet Franciaországnak, mely akkor még nem számithatott biztossággal Oroszország segélyére, kerülnie kellett. (Périer Kázmér egyébiránt ezt az egész okoskodást nyomban hamisnak mondotta.) Dreyfusszel szemben Mercier mindvégig ellenséges álláspontra helyezkedett; kényszerüségből bevallotta, hogy 1894., midőn a bordereau nem tette meg a birákra a várt hatást, új vádanyagról gondoskodott, oly titkos iratokba engedvén bepillantani a birákat, melyekről Dreyfusnak és védőjének fogalma sem volt; Dreyfust egyébiránt a végtárgyaláson is bűnösnek tartotta, amihez Boisdeffre, Gonse és Roget tábornokok, Cuignet őrnagy és Bertillon szakértő hozzájárultak, akik még a bordereaut is elfogadták hitelesnek. Lebrun-Renault kapitány is megmaradt vallomása mellett, hogy Dreyfus közvetlenül tiszti rangjától való megfosztása előtt kétségbeesetten beismerte, hogy csakugyan eladott titkos iratokat egy külföldi hatalomnak, még pedig abból a célból, hogy csekély értékü iratokért a másik féltől fontos titkokat tudjon meg. Dreyfus ügyvédei azonban nagyon feltünőnek találták, hogy Lebrun-Renault ezt a fontos dolgot annak idején jelentésében egy árva szóval sem emlitette, és midőn Mercier őt Périer elnökhöz küldötte, hogy őt Dreyfus vallomásáról értesitse, e vallomásról ott is hallgatott. *Freycinet* vallomásának legérdekesebb része az volt, midőn kijelentette, hogy semmi biztosat sem tud arról a sokszor emlitett 45 millió frankról, melyet a külföldi zsidóság, illetve az u. n. Dreyfus-szindikátus Dreyfus megmentésére állitólag Franciaországba küldött. (Ezt a hirt Jamont, a francia hadsereg generalisszimusa és Mercier terjesztették volt a hivatalos világban.) Ezek Dreyfus ellen vallottak. Ártatlansága mellett a vezérkar által egyre üldözött *Picquart* vallott, aki a D.-pör fejlődését tárta fel a birák előtt s különösen a bordereau s a dossier koholtságára vetett világot; továbbá *Freystätter* ezredes, aki Maureltől, az I. hadi törvényszék elnökétől, szembesitésekor azt a vallomást csikarta ki, hogy a hadi törvényszék tagjai között tényleg titkos vádiratokat köröztettek, melyekhez ő (Maurel) magyarázatokat csatolt és hogy *ezen* vádiratok (és nem a bordereau) alapján győződtek meg a birák Dreyfus vétkességéről. A külföldi katonai attachék, köztük *Schneider* osztrák-magyar nagykövetségi attaché is, közvetlenül avagy közvetve Dreyfus ártatlansága mellett nyilatkoztak. A legérdekesebb koronatanu ellenben, *du Paty de Clam*, betegeskedése miatt nem jelent meg.

A tárgyalás utolsó stádiumában *Quesnay de Beaurepaire* (volt államügyész) új bizonyitékokat helyezett kilátásba D. ellen, de ezek pletyka hireknek bizonyultak és nem találtak hitelre. Még egy elmebetegség miatt az osztrák-magyar hadsereg kötelékéből elbocsátott dragonyos-hadnagy, *Cernucky-Hudeček* is fellépett vádlónak, azt állitván, hogy 1894. egy külföldi diplomata ő előtte a külföldi hatalmak által megvesztegetett francia tisztek között Dreyfust is megnevezte. E tanut még a vezérkar sem vette komolyan és ezz el a tanuk kihallgatásának vége szakadt. Szept. 9. a hadi törvényszék Dreyfust öt szavazattal kettő ellenében újra vétkesnek találta és enyhitő körülmények tekintetbe vétele mellett 10 évi fogságra itélte. Ez az itélet Franciaországban, de még inkább külföldön élénk visszatetszést szült, ami más okokkal együtt arra birta a Waldeck-Rousseau-kabinetet, hogy Gallifet hadügyminiszter személyében Dreyfus számára Loubet köztársasági elnöktől kegyelmet kérjen. Az elnök pedig nem késett e felterjesztés alapján Dreyfusnak szept. 19. megkegyelmezni és ugy a 10 évi fogságnak még hátralevő részét, valamint az újabb lefokozás büntetését elengedni. Dreyfus, kit még az nap elbocsátottak Rennesből, egészsége helyreállitása végett egyelőre Carpentras meleg ege alá költözött. Eleintén ugyan az Aurore hasábjain ugy nyilatkozott, hogy becsület nélkül a szabadságot semmire sem becsüli és hogy ártatlanságának érzetében új, felmentő itéletet követel. Ebbeli szándékáról azonban környezete ugy látszik lebeszélte és ezzel a Waldeck-kormány («a liquidáló» minisztérium) intenciói szerint a D. be volna fejezve. Amugy is 5 éven át nagy válságokat idézett elő, 5 hadügyminiszternek okozta

bukását, Franciaország reputációját a külföld szemében megingatta, sőt, mint Déroulède, Guérin és a trónkövetelő orléansi herceg üzelmei tanusítják, magát a köztársaság exisztenciáját is kockára vetette. A Dreyfus-pör, gyorsiróí feljegyzések szerint, magyarul is megjelent. Kiadta a Magyar Hirlap szerkesztősége (Bpest 1899). M. L.

Dreyse *Ferenc*, német technikus, megh. Sömmerdában 1894 aug. 17.

Drezda (V. k.), Szászország fővárosa, (1895) az 1892. bekebelezett Strehlen és Striesen helységeket beleszámítva 336,440 lak. Újabb műemlékei és épületei: a Karola királyné hídja Klettetől (1895-ből); a Wettin-obeliszk (Schilling és Gräbnertől) a királyi kastély és Zwinger közt (1896-ból); Fabrice gróf mauzoleuma a bronzszobrával az Albert-városrészben (1893-ból); a reformátusok temploma; a műipari kiállítás csarnoka; a Lipsius tervei szerint épített művészeti akadémia a Brühl-féle terraszon; az új városháza Bräter tervei szerint; a központi színház (Lossow-Viehweger terve szerint). Tervben vannak: Stübel egykori főpolgármester emlékére egy monumentális kút, a Richter Lajos és Albert király emlékszobra. A *kerületi kapitányság* lakóinak száma 1.067,757; járások szerint: Dippoldiswalde (52,998), D. város (336,440), Dresden-Altstadt (128,803), Dresden-Neustadt (114,631), Freiberg (117,844), Grossenhain (77,461), Meissen (109,808), Pirna (129,772). V. ö. *Dreezen* V., Die Residenz D. u. ihre Umgebung (Lipcse 1898); *Richter* O., Atlas zur Gesch. D.-s (u. o. 1898).

Driesen, porosz város, (1895) 5896 lak.

Drobisch *Móric Vilmos*, német filozofus, megh. Lipcsében 1896 szept. 30.

Drôme, francia département, (1896) 303,491 lak. 1897-iki termés: 1,118,600 hl. búza, 83,650 hl. rozs, 180,000 hl. árpa, 434,390 hl. zab, 255,222 hl. bor.

Dromia *Fabr.* (állat), a *Dromiaceae* családjába tartozó rövidfarku tengeri ráknem. Az eocén-kortól napjainkig él. Kizárólag Magyarországból ismeretesek eddig a következő kövesült fajok: *D. Corvini* Bittn. a Kolozsvár környéki felső durvamészből és a *D. claudipolitana* Bittn. a kolozsvári alsó barton-emeletből. LÖRENT.

Droogenbroeck (ejtsd: —bruk) *János*, flamand költő, szül. Sint-Amands-op-de-Scheldeben 1835 jan. 18-án. 36 évig működött mint tanító, midőn Brüsszelben a minisztérium széptudományi osztályába nevezték ki. *Jan Ferguut* néven adta ki Gentben 1866. első és legjobb dalgyüjteményét: Makamen en Ghazelen, proeven Oesterscher poëzij (2. kiad. Rousselaere 1887). Később megjelentek gyermekdalai: Dit zijn Zonnestralen (Brüsszel 1873, 6. kiad. 1884) és két kantáte: Torquato Tasso's Dood (1873) és Camoens (1879). Azonkivül lexikografus és kiadott egy utasítást a versmérték ismeretéhez: Algemeen Nederlandsch Rijmwoordenboek (Mecheln 1883) stb.

Drop (angol, a. m. csöpp), kettős jelentésü szó. A kereskedelmi jelentése 1896-ig Skóciában a régi troy-fontnak v. hollandiai súlynak $^1/_{16}$ unciája volt (1 troy-font = 12 uncia); 1 D. tehát = 1923·72 mg. Helyenként eltérésekkel volt használatban és pedig $^1/_4$ D.-tól $^3/_4$ D.-ig ingadozó súllyal nehezebb volt. — Mint sport-műszó az akadályversenyeknél előforduló akadály neve, melynél a leugrási oldal mélyebben fekszik, mint az elugrási, tehát a ló lefelé ugrik.

Drosophila funebris *Fabr.* (állat) a. m. muszlica (XII. k.).

Drossen, porosz város, (1895) 5201 lak.

Droste-Hülshoff *Annette Erzsébet* német költőnek Münsterben 1896. emléket állítottak.

Drouot, *Hôtel* (ejtsd: otel druó), Párisban művészeti tárgyak árverési csarnoka.

Droz *Gusztáv*, francia iró, megh. Párisban 1895 okt. 22.

Dröbak norvég városban a Christianafjord mellett biologiai állomást állítottak, melyet 1894 jul. 1. adtak át rendeltetésének.

Drömling, erdős, hajdan mocsaras vidék Magdeburg porosz kerületben, Braunschweig és Hannover határán. Újabb időben a mocsarat lecsapolták és termékenyítették. A kalandozó magyarok egyik csapatját e mocsárba csalogatták, ahol azután elvesztek. A drömlingi parasztok a középkorban vitézségükről hiresek voltak. A 30 éves háboruban is 1639. Stendal mellett megvertek egy császári és 1642. egy svéd hadtestet.

Druida-gyöngy, l. *Fagyöngy* (VI. k.).

Drujez (Druz, Drut), folyó Mohilev orosz kormányzóságban; Vitebszk kormányzóság határán ered, Rugacsevnél a Dnyeprbe ömlik. Kisebb hajók és tutajok járhatnak rajta, 270 km. hosszu partjának némely részeit szép fenyvesek borítják.

Drummond *Henrik*, skót teologus, meghalt Tunbridge-Wellsben 1897 márc. 11. Amerikában tartott felolvasásából megjelent Ascent of man (London 1894). Halála után jelent meg The ideal life and other unpublished addresses (1897).

Drusiana fossa (lat.), Claudius Drususról elnevezett ókori csatorna, melyet az utóbbi Kr. e. 12. azon célból ásatott, hogy seregét az Emsnek torkolatához vezethesse. A csatorna az Alsó-Rajnát a Sala (Issel) segítségével a Zuyder-tóval egyesítette, mely utóbbi az ókorban *Flevo Lacus* nevet viselt. L. M.

Drut, folyó, l. *Drujez*.

Druzok (V. k.). A török uralom, mint a krétaiakat és macedoniaiakat 1895., a D.-at is lázadásra késztette, miért a török kormány nagy haderőt küldött Damaszkusba, de egyelőre nem történt összeütközés, s mivel a D. békésen viselték magukat, visszavonták onnan a katonai csapatokat. Sibl Adras druz főnöknek 1896. Afrikába való számüzetése újabb fölkelésre adott alkalmat. Egy zászlóaljat a felkelők megrohantak és csaknem teljesen felkoncoltak. Ritka erélylyel mozgósították a törökök a tartalékhadakat és Tahir pasa fővezérlete alatt mintegy 30,000 ember küldetett ellenük, ennek sikerült julius elején a D.-at leverni.

Drygalski *Erik Dagobert*, német utazó, szül. Königsbergben 1865 febr. 9. Tanulmányait Königsbergben, Bonnban, Lipcsében és Berlinben végezte, 1888—91-ig asszisztens volt a berlini nemzetközi földmérési központi hivatalban és 1891—93-ig vezetője a berlini földrajzi társaság által Grönland nyugati partjára kiküldött expedíciónak. Kutatásainak eredményét a Verhandlungen

der Gesellschaft für Erdkunde (Berlin 1891—95) tette közzé. 1898. a tervezett délsarki expedició vezetésével bizták meg. Erre vonatkozólag irta: Die Ergebnisse der Südpolarforschung und die Aufgaben der deutschen Südpolarexpedition (Berlin 1899) és az 1899-iki berlini földrajzi kongresszuson felolvasott értekezését. 1899. kinevezték a berlini egyetemhez rendkivüli tanárnak.

Dryocopus (állat), l. *Harkályfélék* (VIII. k.).

Dryope, ókori mitologiai alak; a dryopoknak (Hellasz egyik őslakó törzsének) törzsökös anyja, Dryops király leánya, akit Apollo isten szerelmével tisztelt meg s aki ennek folytán Amphissosnak anyja lett. Később az istenek saját kérésére fává alakitották által. L. M.

Dsagannath v. *Dsaggarnath*, l. *Puri* (XIV. k.).

Dsagga (V. k.), Bülow hadnagynak 1892 jun. történt leveretése után és miután Johannes főnök Maraugu Kilima-Ndsaro állomást ismét elfoglalta, 1893. Schele báró kormányzó vezetése alatt expedició indult el D.-ba és aug. 12. heves harc után legyőzte Meli törzsfőnököt. Erre a többi tartományok is elismerték a németek fönhatóságát; csak a macsari törzs tartá meg egy darabig függetlenségét, mig 1894. Johannes főnök rövid hadjárat után ezeket is megadásra birta.

Dsalalabad (Dselalabad), város Afganisztánban a Kabul folyó D.-i partján 593 m.-nyi magasban, termékeny síkságon 2—4000 lak. Ámbár D. piszkos, rosszul épült hely, enyhe klimája miatt az afgán emir téli székhelye. Számos út indul ki belőle Pisauer, Kabul, Derbend, Kasmir, Ghaszni, Bamian és Jarkand felé. A várost 1570. Akbar szultán alapította. Az utolsó angol-afgán háboruban az angolok egyik hadosztályának fő hadiszállása volt.

Dsamnotri, a hinduk egyik szenthelye Brit-Indiában Garwhal államban a Dsamna forrása közelében, az É. sz. 30° 59′ és a K. h. 78° 35′ alatt. 2974 m. a tenger szine fölött, a 6336 m. magas Banderpancsnak nevezett hegycsúcs nyugati lábánál 7 meleg forrással (90·4 C°), melyek egy gránitszakadékból a hatalmas hómező alól törnek ki.

Dsarun, város Farsz persa tartományban Siraz és Lav közt 4000 lak., közelében petroleumforrások vannak.

Dsauf, l. *Dsof* (V. k.).

Dsebel-es-Seik, l. *Hermon* (IX. k.).

Dsebel-Sammar, l. *Sammar* (XIV. k.).

Dselalabad, l. *Dsalalabad*.

Dselálzade *Musztafa*, jeles török történetiró. Előkelő családból származott és gondos nevelésben részesült; 1512. a diván-nál jegyző lett; 1521. mint titkár részt vett a magyarországi hadjáratban, 1534. nisándsi lett, 1557. lemondott ugyan állásáról, de utóbb II. Szelim újból kinevezte azzá. Megh. 1567. Szolimán szultán legjobb életrajzát D. irta; terjed pedig e mű 1520-tól kezdve az 1556. év közepéig. Munkájának kéziratát Ibrahim ben Ali másolta le 1575. Szolnokon és e másolat alapján adta azt ki *Thúry* József (Török történetirók, II. k. 1896). Magyarország meghódítására és a török hódoltság szervezésére mindenképen fontos munka. M. L.

Dsemar, l. *Dsulamerg* (V. k.).

Dsemila (Dsimila), romhalmaz Algeria Constantine tartományában Szetif mellett, Septimus Severus és Caracalla diadalkapujának romjaival. Láthatók még régi templom, színház és forum stb. maradványai. D. a régi *Cuiculum*.

Dserib (persa), változó nagyságu területmérték Persiában, amely az ősrégi könyök-mértékrendszerre van alapitva. Legnagyobb részben 45 könyök hosszu és 15 könyök széles derékszögü négyszög = 7·231 ar; egyes kerületekben azonban 12 és 100, másutt viszont 24 és 100 könyök a hossza és szélessége. Végre a hivatalos megállapitás szerint hossza 100, szélessége pedig 10 királyi könyök, mely adatok szerint aztán a területe 10·4 ar.

Dsevad *pasa* (V. k.) török államférfit 1895 jun. 7-én nagyvezéri állásából elmozditották s 1897. kinevezték Kréta főparancsnokává. 1898 dec. ettől az állásától is megvált.

Dsibuti (Djibouti), főkikötője és 1896 óta a francia Szomál-part kormányzójának székhelye, a Tedsurai öböl D.-i partján a Zeila felőli határ közvetlen közelében. Innen indulnak ki a karavánok Soa felé. D.-ból Harrasba vezető vasútra egy francia társaság kapott koncessziót.

Dsuang, néptörzs Kelet-Indiában, amelyet a mai nyelvök szerint a kolariakhoz kellene sorolni, de amely rokonságot semmi más adattal bebizonyitani nem lehet. Régibb időkben sem a fém, sem a fonás és szövés, valamint az agyagedény ipara sem volt ismeretes náluk, ami csak utólag és idegenektől terjedt el náluk. Mai napig fél nomádok. Sátraikban a szülők és a leányok elkülönített alvóhelyiséggel birnak. A fiuk a falu bejáratánál épült házban alszanak, ahol a zeneszerszámukat is őrizni szokták. Földmiveléssel foglalkoznak, megesznek mindent a világon; iszákosak, de nem értenek a szeszes italok készitéséhez. Ruházatuk néhány vékony szalagra szoritkozik. Ékszerül üveggyöngyöket és sárgarézkarikákat használnak. Különféle némajátékszerü táncaik vannak, ilyenek: a medve-, galamb-, teknősbéka-, fürj-, keselyü- és végre a kakas- és tyúktánc. Vallásuk nincsen, de különös babonáik sincsenek. A legények a szeretőjüket meg szokták kéretni, ha a kérőt elfogadják, akkor iziben meghatározzák az egybekelés napját, amelyet ajándékkiosztással és lakomával szokás megülni. A többnejüség meg van engedve, de csak a kétnejüség esetei ismeretesek. A holttestet elégetik, még pedig fejjel délfelé fordított helyzetben, a hamvakat pedig a vizbe szórják. Hangyabolyra és tigrisbőrre szoktak esküt tenni. A D.-ok alacsony (1·45—1·50 m.) termetüek, kiálló pofacsontuak, lapos arcuak, egyenes, de alacsony homlokuak és benyomott orruak. Hajuk durva, göndör és vöröses-barna szinü. Az asszonyok a homlokra és halántékra három vonást szoktak tetováltni.

Dsuneid (Dsoneid) *Abu-l-Kászim b. Mohammed al-Kavári'ri*, a mohammedán régibb misztikus iskola legkiválóbb alakjainak egyike; szülei Nehávendből származtak, ahonnan Irákba vándoroltak be. D. kezdetben az iszlám jogi tanulmányaival foglalkozott; csakhamar teljesen a szúfi (XV. k.) irányra tért és számos tanitványt gyüjtött maga köré, kik közül a legismeretesebb

Hallád volt, ki magát az istenség inkarnációjának mondotta. Megh. Bagdadban 910. G—R.

Dsungel, l. *Dsangal* (V. k.).

Dsunije, kikötőváros a Libanonban, Beiruttól északkeletre 14 km.-nyi távolságban, Beiruttal rövid idő óta gőzvasút, melyet északon Tripoliszig, délen Szaidáig akarnak vezetni, El Batrunnal pedig kocsi út köti össze. A beiruti nagy kikötődíjak következtében sok hajó D.-ben köt ki. Újabb időben sok Amerikában meggazdagodott libanoni ember D.-ben telepedett le, mely az európai fürdőhelyekhez kezd hasonlítani.

Dsunka vagy *dsonka*, khinai hajó, l. *Dsonka* (V. k.).

Duar, l. *Dvar* (V. k.).

Dubiau-kazán, l. *Gőzkazán*.

Dubicai főesperesség, a zágrábi püspökséghez tartozott s a mai Bosnyákországban az Unna folyótól a Verbászig terjedt. Magában foglalta a régi Szana és Verbász (magyarosan *Orbász*) megyéket is. Névleg ma is megvan, de más kerülettel. KAR.

Dublin irországi város kereskedelmi flottája 1896-ban 327 tengeri hajóból (59,877 t.), köztük 92 gőzösből és 420 halászbárkából állott. 1896. kikötőjébe érkezett 8309 tengeri hajó (2.339,865 tonna), köztük 8021 parti hajó és távozott 8187 (2.363,719 t.). A behozatal értéke volt 2.292,043 sterling font, a kivitt brit áruké 68,809 sterling font. A behozatal fő cikkei: gabona és liszt (1.282,637 sterling font), fa, bor és cukor. V. ö. *Gerard* F., Picturesque Dublin (London 1897).

Dubois *Kelemen Tivadar* francia zeneszerzőt 1896 máj. Thomas Ambrus halála után kinevezték a párisi konzervatorium igazgatójává.

Du Bois-Reymond *Emil*, német fiziologus, megh. Berlinben 1896 dec. 26. (nem 1892).

Dubosszari, város Herszon orosz kormányzóságban, a Dnyeszter bal partján, 10,651 lak., dohánygyártással, folyami kikötővel.

Dubost (ejtsd: dübó) *Henrik Antal*, francia politikus, szül. Abresleben (Rhône dép.) 1844 ápr. 6. Tanulmányai befejeztével a hírlapirói pályára lépett s a Marseillaise-nél dolgozott. 1870 szept. 4. a párisi (köztársasági) rendőrfőnöknek titkára lett, majd Gambetta kíséretében léghajón menekült a poroszok által körülzárolt Párisból Toursba. 1880 óta képviselő, 1894. előadója volt a költségvetésnek. 1893. igazságügyi miniszter lett a Périer Kázmér kabinetjében. 1894 máj. az egész kabinettel visszalépett. Művei: Les suspects en 1858 (Páris 1869); Des conditions de gouvernement en France (1875); Danton et la politique contemporaine (1880). M. L.

Dubray *Vitál Gábor*, francia szobrász, megh. Párisban 1892 okt. 2.

Dubrovna, község Mohilev orosz kormányzóságban, a Dnyepr bal partján, több mint 5000 lak., 4 gyapjuszövővel és 2 vizi malommal.

Dubsky *Viktor* gróf (trzebomislitzi), rendkívüli és meghatalmazott nagykövet a spanyol kir. udvarnál, cs. és kir. altábornagy, szül. Bécsben 1834 márc. 6-án. 1850. mint hadapród lépett be az 1. huszárezredbe, 1851 jan. 25. hadnagygyá, 1854 máj. 1. főhadnagygyá lépett elő a 9. dsidás-ezredben, 1855 dec. 21. a párisi nagykövetséghez katonai attachévá, 1858 nov. 1-én 2. osztályu, 1865 jul. 18-án 1. osztályu századossá, 1866. pedig követségi titkárrá nevezték ki Párisba, 1868. hasonló minőségben a brüsszeli cs. kir. követséghez helyezték át. 1869. a 8. dsidás-ezred állományában őrnagy, 1872. katonai attaché lett a londoni nagykövetségnél s még ugyanezen évben a 3. osztályu vaskorona-renddel tüntették ki. 1872. a 2. huszár-ezred állományába helyezték át. 1873. teheráni követté, 1874 ápr. 26. alezredessé nevezték ki. 1877. rendkívüli meghatalmazott követ lett a görög királyi udvarnál. 1877 nov. 1. ezredessé, 1880. pedig titkos tanácsossá nevezték ki, majd pedig az I. osztályu vaskorona-renddel tüntették ki. 1882. a spanyol udvarhoz küldték, 1883 nov. 1. vezérőrnagygyá lépett elő. 1886 ápr. 5. rendkívüli és meghatalmazott nagykövet lett a spanyol királyi udvarnál, 1888 nov. 1. altábornagygyá lépett elő s később a Lipót-rend nagykeresztjével tüntették ki. D. tulajdonosa a spanyol Izabella-rend nagykeresztjének, a görög Megváltó-rend, az orosz Szaniszló-rend, a török Medsidje-rend és a persa nap- és oroszlán-rend I. osztályának, a belga Lipót-rend, az olasz szent Móric- és Lázár-rend, a spanyol III. Károly-rend és a svéd kard-rend tiszti keresztjének. 1861 óta a kamarási méltóságot is viseli. M. L.

Du Buat (ejtsd: dübüá) *Péter Lajos György* gróf, francia katonamérnök, szül. a Buttenval kastélyban 1734 ápr. 23., megh. Vieux Condéban 1809 okt. 17. Mint katonamérnök különböző csatornaépítő, erődítményi stb. munkálatokban vett részt. Később megvált a katonaságtól. 1776. kezdett a hidraulikával foglalkozni és kísérleteivel egész új alapokra fektette a tudományt; XVI. Lajos is figyelembe vette kísérleteit és pénzt adott folytatásukra. A forradalom alatt emigrált s csak 1802. tért vissza hazájába. Számos kitüntetés érte s 1804. az Institutnek levelező tagja lett. Fő munkája a Principes d'hydraulique (1779) még életében több javított és bővített kiadást ert; e munkában a vizfolyás törvényeit tárgyalja s kimutatja a mederfal ellenállásának s a vizszálak egymáshoz való surlódásának hatását a viz mozgására. BGD.

Du Camp *Maxim*, francia iró, megh. Baden-Badenben 1894 febr. 8.

Du Casse *Albert* báró, francia hadtörténelmi iró, megh. Párisban 1893 márc. 14.

Duch., természetrajzi nevek mellett *Duchesne* Antal Miklós francia tanár (1747—1827) nevének rövidítése.

Duchesne (ejtsd: düsén) *Jakab Károly*, francia tábornok, szül. Sens-ban (Yonne) 1837 márc. 3., a saintcyri katonai iskolában nyerte kiképeztetését, honnét 1857. mint alhadnagy lépett ki, 1864. kapitány lett. Részt vett az 1870—71. német-francia háboruban. Metz átadása után mint hadi fogoly Németországba került. Midőn a fogságból visszatért, Algeriában alkalmazták, 1874. a 2. zuáv-ezrednél őrnagygyá, 1881. az idegen legióban alezredessé neveztetett ki. 1883. Tonkingba küldetett, hol kitüntette magát. 1884. ezredessé léptették elő és a Formoza ellen küldött csapat vezérletét vette át; ez alkalommal is Ki-lung bevételénél jelét adta kiváló bátorságának. Vissza-

térve Franciaországba, 1888. altábornok és 1893. tábornok lett. 1894. a Madagaszkar ellen küldött hadtest főparancsnokává neveztetett ki, 1895 szept. 30. benyomult Tananarivóba és kényszerítette a királynét Franciaország fönhatóságának elismerésére. Midőn 1896. visszaérkezett hazájába, az 5. hadtest (Orléans) főparancsnokságát vette át.

Dudás *Gyula* újabb művei: *Bács-Bodrog vármegye egyetemes monográfiája (Grossschmied* és *Thim* közreműködésével, 2 köt., Zombor 1896, kiadta Bács-Bodrog vármegye közönsége); *A bácskai és bánsági szerbek szereplésének története a XVI. és XVII. században, 1526—1711.* (u. o. 1896); *A mohácsi csata emlékeiről* (leletek, Arch. Ért. 1896); *Bács-Bodrog vármegye nemes családai* (a vármegye történelmi társulatának évkönyvében, 1896).

Duderstadt, porosz város, (1895) 5219 lak.

Dudu (állat), l. *Dodo* (V. k.).

Dudweiler, porosz város, (1895) 13,469 lak.

Duez *Ernő,* francia festő, megh. Párisban 1896 ápr. 5.

Dufferin *Frigyes Temple Hamilton* (Blackwood) gróf, angol államférfi, 1896. megvált a párisi nagykövetségtől s nyugalomba lépett.

Dufrenit, l. *Kraurit.*

Dugat (ejtsd: dügá) *Gusztáv,* francia nyelvtudós, szül. Orangeban (Vaucluse) 1824., megh. Barjolsban 1894 ápr. 5. Tanulmányait a párisi École des langues orientales vivantesban nyerte. 1855. a kormány megbízásából beutazta Algeriát, visszatértekor tagja lett a Société orientale de Francenak és több szaklapban megjelent cikkein kívül közreműködött a Dictionnaire général des lettres (1862) megírásában, önálló művei: Précis historique et statistique des colonies agricoles établies en France et en Algérie (1850); Grammaire française à l'usage des Arabes de l'Algérie, de Tunis etc. (1854); a Lettres des Maronites du Mont-Liban fordítása (1847); Farés ech-Chidiactól fordította a Poème arabe en l'honneur du bey de Tunis (1851) és Abd-el-Kadertől Rappel à l'intelligence. Considérations philosophiques etc. (1858); Analectes sur l'histoire et la littérature des Arabes d'Espagne par al Makkari (Dozy, Krehl és Wrighttal 1855—61, 2 köt.); Histoire des Orientalistes de l'Europe du XII. au XIX. siècles (1868—70, 2 köt.); Cours complémentaire de géographie, histoire et législation des États musulmans (1873); Histoire des philosophes et des théologiens musulmans (1878) stb.

Dugó, kézi munkával vagy gépekkel parafából készül. Kézzel való készítésnél a parafalapokat osztályozzák a szükségelt minőség és vastagság szerint és berakják forraló katlanba, ahol átfőzik, hogy a parafa puha és rugalmassá váljék. Sok helyen gőzölik e célra. Innen kihozva a lapokat, hosszanti irányban fölvágják oly széles csíkokra, hogy abból dugót készíthessenek; majd pedig ezeket harántosan is elvágják, miáltal négyzetes keresztmetszetű hasábokat nyernek. A dugóvágó munkás aztán leül egy alacsony 3 lábu székre, fölköt a jobb combjára egy bőrdarabot, mely olajos finom smirgelporral van bekenve, neki támasztja a 25—30 cm. hosszu lapos és beretvaéles kést a térdének és az alacsony munkaasztal lapjának, kezébe fogja a parafahasábot és a penge éle mentén elhúzza és elforgatja. Rendesen minden egyes dugó vágása után újra lehúzza a kést a térd fölötti bőrön. Mai nap már sok helyen géppel készítik a dugókat. Amig egy-egy munkás ügyesség szerint 120—200 dugót készít óránként, a hengeres dugókra szánt Boethius-féle gép állítólag 18,000-et gyárt. Ennek a szerszáma egy vékony, egyik végén élesített acélcső, melyet üres tengelyhez kapcsolva, a gép forgat. Nowé francia gyárosnak gépe, amelyen kúpos dugókat is készíthetni; naponta 6000 darabot gyárt, bár csak kézi hajtásra van berendezve. A dugókat készítésük után osztályozni és számlálni kell. Kézi munkáknál az osztályozás különböző likacsnagyságu rostákkal történik. Nowé erre is szerkesztett gépet, amely óránkint 50,000 dugót osztályoz nagyság szerint, a számláló gép pedig szintén óránként 20,000-et megszámlál. A műszaki és ipari célokra való parafalemezeket, néha csak 0·5 mm. vastagságban is, külön erre szerkesztett igen éles és vékony, gyorsan forgó acél-tárcsákkal vágják, melyek mellett a gőzölt parafalapot elvezetik.

Dugout (ang., ejtsd: döggaut a. m. kiásott, kivájt), fatörzsből kivájt ladik (lélekvesztő), melynek sásból font kerek teteje van. Brit-Indiában a postának a folyókon való szállítására használják.

Du Grail de la Villette, francia iró, l. *Bernard* (2., III. k.).

Dugvány, l. *Dugványozás* (V. k.).

Duhm *Bernát,* német protestáns teologus, szül. Bingumban (Keleti Frizország) 1847 okt. 10. A göttingeni egyetemen 1871. repetitor lett, 1873. magántanár, 1877. rendkivüli, 1888. pedig Baselben rendes tanár. Művei: Die Theologie der Propheten (Bonn 1875); Das Buch Jesaja (Göttingen 1892); előadásai: Kosmologie u. Religion (Basel 1892); Das Geheimnis in der Religion (Freiburg 1896); Die Entstehung des Alten Testaments (u. o. 1897) stb.

Duhn *Frigyes,* német archeologus, szül. Lübeckben 1851 ápr. 17. Tanulmányait Bonnban és Berlinben végezte. Miután négy évig Olaszországban és Görögországban tartózkodott, 1879. magántanár lett Göttingában, ahonnan 1880. a klasszikus archeologia rendkivüli tanárának hivták meg Heidelbergába. Több izben tanulmányutat tett Olaszországban, Franciaországban és Angliában. Föképen a régi Italia történetével, kulturájával és művészetével foglalkozik. Fő művei: Dracontius Carmina minoráinak kiadása (Lipcse 1873); Antike Bildwerke in Rom (u. o. 1881—82, 3 köt.); Der griechische Tempel in Pompeji (Jacobival, Heidelberga 1890).

Duhoborcok (V. k.). Az e szektához 1841. tartozott 2873 embert ebben az évben Tauria orosz kormányzóság Melitopol kerületéből Tiflisz kormányzóság Aholkolaki kerületébe telepitették át. 1886-ban Aholkolaki kerületben 6599, Borcsaku kerületben 664 duhoborc volt, mig Jelizavetpol kormányzóság ilynevü kerületében 2404 élt és Karsznak 1879. történt meghódítása után Karsz tartományban 2766 telepedett le. Aholkolaki kerületben e józan és szorgalmas emberek a tenger szine fölött 2160 m. magasságban fekvő, hegyek-

től körülvett fensikon hét falut laknak és minthogy a rideg klima nem kedvez a földmivelésnek, marha- és lótenyésztéssel foglalkoznak. Kitűnő lovaikkal fuvarozást folytatnak,mely Transzkaszpián túl Persiára és Törökországra is kiterjed és az utolsó orosz-török háboru alatt nagy hasznára volt az országnak. Vallásos és politikai torzsalkodások azonban oly egyenetlenséget támasztottak a D. között, hogy 1898-ban 1126 duhoborc Aholkolakiból kivándorolt Ciprusba, de onnan, miután negyvenegyen a láznak estek áldozatul, pár hónap mulva Kanadába mentek. Batumból is 1898 dec. és 1899 jan. odaköltözött 3929 duhoborc, kik a ciprusi D.-okkal együtt, összesen 5010-en, Manitobában és Asszíniboiában telepedtek le, ahol a kanadai kormány 108,000 hektárnyi területet engedett át nekik. A tengeren való átkelésüket maguk fizették meg, ellenben a kormánytól 50,000 rubelt, azaz fejenként 10 rubelt kaptak.

Duiffopruggar, l. *Tieffenbrucker* (XVI. k.).

Duino (a középkorban *Tybein*, a rómaiaknál *Pucinum*), falu az osztrák tengerparton Gradiska kerületben, az Adriai-tenger mellett, közel a Timavo torkolatához, a trieszt—cormonsi vasútvonal mentén, 948 lak. A XIV. sz.-ból van itt egy szép fekvésü kastély(jelenleg a Hohenlohe hercegi család tulajdona), egy régibb kastély maradványai, mely egykoron a Walsee, Hoffer és utóbb a Torriani családé volt; van egy kis kikötője, melyhez közel újabban *Sistiana* tengeri fürdőtelepet alapitották.

Duisburg, porosz város,(1895) 70,272 lak.,1894—1895-ben 4.983,767 t. súlyu áruforgalommal. Kikötőjét meg fogják nagyobbitani. V. ö. *Averdunk*, Gesch. der Stadt D. (D. 1895). A közelben emelkedő Kaiserbergen I. Vilmos császárnak emlékszobrot állitottak (1898).

Dujardin-Beaumetz *György*, francia orvos, megh. Beaulieuben (Nizza mellett) 1895 febr. 17.

Duka *Tivadarnak* a budapesti tud.-egyetem 1899 aug. 12. tiszteletbeli orvosdoktori diplomát adott. Irta: *Emlékbeszéd Spencer Wells akadémiai külső tag fölött* (Budapest 1899).

Dulánszky *Nándor*, püspök, megh. Pécsett 1896 jan. 24.

Dulbend, l. *Turbán* (XVI. k.).

Dulcian, l. *Dolcian* (V. k.).

Dumas *Sándor* ifj., francia iró, megh. Marlyban 1895 nov. 27.

Du Maurier (ejtsd: dü morjé) *György Lajos Palmella Busson*, francia származásu angol rajzoló és iró, szül. Párisban 1834 márc. 6., megh. 1896 okt. 8. Ifjuságát Párisban töltötte, Londonban kémiát tanult és Párisban Gleyer műtermében rajzolóvá képezte ki magát, később Antwerpenben és Düsseldorfban a festészetet tanulta. Visszatérve Angliába, az Once a Week, a Cornhill Magazine és a Punch számára rajzolt, később ez utóbbinak állandó munkatársa lett. Az angol társadalomból vett torzképeivel csakhamar hírnévre tett szert. Thackeray Esmond, Ballads stb. műveihez szolgáltatott rajzai által mint könyvillusztrátor is nagy elismerésben részesült. Később regényirónak csapott fel. Regényeit maga illusztrálta. 1891. megjelent Peter Ibbetson c. műve, melyben saját ifjuságát irja le. Irodalmilag e regénye jelentékenyebb, mint hiressé vált Trilbyje (1894). Utóbbival először Amerikában, azután Angliában ért el nagy sikert; egyedül Amerikában több mint 150,000 példányt adtak el. Trilbyt Amerikában 1895. szinpadra dolgozták át, és kiváló siker mellett adták később csaknem az összes európai szinpadokon. Budapesten a Vigszinházban 1897. szintén nagy hatással adták s maig répertoireon van. D. angol honpolgár lett. The Martian c. illusztrált regényt hagyott hátra, mi először a Harper's Magazinban jelent meg.

Dumba *Miklós*, osztrák nagykereskedő és politikus, szül. Döblingben (Bécs mellett) 1830 jul. 24. Beutazta a Keletet s azután a Bécsújhely melletti fonógyár vezetését vette át atyjától. Ugyanott az alsóausztriai tartománygyülésbe is megválasztották. 1885 óta az urakházának tagja, hol a liberális, alkotmányhű ellenzékkel szokott szavazni. D. az osztrák ipar és kereskedés egyik legalaposabb ismerője; a tudományok és művészetek mecenása s a mostani művész- és iró-nemzedék kiválóbb tagjainak igazi barátja. A Park-Ringen levő pompás lakása valóságos kincses muzeum.1896.megkapta a v.b. t. tanácsosi címet. M. L.

Dumbell nebula, az a szép spirális köd, melyet *Messier* 1773. a *Vadászkutyák* (XVI. k.) csillagképében felfedezett. Tulajdonképeni alakját csak *Gothard* fotográfiái után ismerjük.

Dum-dum (ang., ejtsd: döm-döm) néven gyorsan tüzelő ágyuk, igy p. a Maxim-ágyuk lövedékeit, jobban mondva, golyózáport értik az angolok. Ezeknek s pusztító hatásuknak köszönhetik az angolok a Kelet-India felkelt törzsei és a Szudánban a dervisek fölött kivívott diadalaikat. A hágai békekonferencia 3. alosztálya 18 szavazattal 2 ellen (Anglia s Ausztria-Magyarország követének szavazata ellenében) ugyan barbárnak s ezért eltörlendőnek nyilatkoztatta a D.-lövedéket, de Balfour miniszter a parlamentben 1899 jun. kijelentette, hogy e határozatot Anglia nem ismerheti el kötelezőnek. M. L.

Dumort., növénynév mellett *Dumortiez* Károly Bertalan (V. k.) nevének rövidítése.

Dum-pálma, l. *Dhumapálma* (V. k.).

Dumreicher *Armand* báró, osztrák politikus, 1895. letette mandátumát s visszavonult a politikai élettől.

Duna (V. k.). *Szabályozása*. Az 1895. XLVIII. t.-c. a *Közép-D.* és mellékfolyói egységes szabályozására 12 év alatt fölhasználandó 54.380,000 forintot engedélyezett; az 1898. XX. t.-c. az összeg fölhasználásának újabb módozatait szabja meg. A Közép-D. szabályozása folytatása a Felső-D. szabályozásának, mely Dévénytől Radványig (Komárom fölött) terjed s mely már befejezést nyert. A Közép-D. szabályozása a jég akadálytalan levonulásának biztositását és a hajózóút megjavitását célozza Radványtól a Száva-torok alatti Ó-Moldováig. A cél elérésére a folyó mellékágainak elzárása, a túlságos széles meder összeszorítása, a fenékhátak lemélyitése, a partok biztositása s a hajóforgalom lebonyolitására kikötők fognak szolgálni. A munkálatok jelenleg folyamatban vannak. BGD.)

Alsó-Ausztria tartománygyülése újabban(1899 szintén hozzáfogott a Dunának (újabb) szabályo

zásához, mely az Isper torkolatától kezdve Dévényig fog terjedni és melylyel 1911. el fognak készülni. A szabályozás 21 millió forintba fog kerülni. Ez összegből a *Freudenauban* (Bécs mellett) létesítendő nagy téli kikötőre 2 millió esik, a Kuchel-ligetben építendő kikötőre pedig 1 millió. A freudenaui kikötő területe 56·6 hektár leend s a partok hossza 8082 m.-ben van megállapítva, ugy hogy 300 hajónak jut benne hely. E kikötő alapitása által az osztrákok a pozsonyi téli kikötőt akarják ellensúlyozni. A tervbe vett *Duna-Elba-csatorna* (l. o.) szintén a freudenaui kikötőből indulna ki. M. L.

Duna-Elba-csatorna, még csak tervezetben létező, nagy hajócsatorna, mely hivatva volna a Dunát a Moldva völgyén át az Elbával s igy az Északi-tengerrel összekapcsolni. A csatorna Bécsből indulna ki és mintegy 370 m.-t emelkednék a vízválasztóig, majd 150 m.-t esnék a Moldváig. BGD.

Duna-Földvár (V. k.). Van kir. sóhivatala. Határa 20,318 kataszt. hold.

Dunagőzhajózási társaság (V. k.). 1898. a társaság tiszta jövedelme 1.031,000 forintot tett ki, 1897. csak 853,000 frtot.

Dunai tudós társaság, l. *Sodalitas Litteraria Danubiana* (XV. k.).

Dunajew *Vanda,* Sacher-Masoch (l. o. XIV. k.) álneve.

Dunajewski *Albin,* krakói püspök, bibornok, megh. Krakóban 1894 jun. 18.

Duna-Pataj nagyközségben 1894 dec. 15. leplezték le Kossuth Lajos szobrát.

Dunblane (ejtsd: danblen), város Perth skót grófságban, Stirlingtől északra az Allan mellett, (1891) 2186 lak. XVI. sz.-ból való székesegyház romjaival, látogatott ásványos forrással. Mellette van *Sheriffmuir,* itt 1715. Argyll herceg megütközött a Mar gróf vezérlete alatt álló Jakab-pártiakkal.

Dundee, skót város, (1895) 160,163 lak. A jutaipara ismét emelkedőben van. 1896-ban 1.317,267 bálna jutát hoztak be. Kereskedelmi flottája állott 1896-ban 151 hajóból (116,974 t.), köztük 85 gőzös és 178 halászbárkából. Érkezett 1558 tengeri hajó (554,739 t.), 1192 parti hajó; távozott 1555 (577,123 t.). A behozatal értéke volt 4.068,207, a kivitt brit áruké 920,195 st. font. A behozatal főcikkei: juta (2.662,502 st. font), len (549,353), gabona, fa és cukor.

Dungánok (V. k.), 1895 nyarán fellázadtak a khinaiak ellen és elfoglalták Ti-tao (Lau-csu-futól délre), Ho-csou és Szun-hvating városokat, de ez utóbbit a császáriak csakhamar visszavették.

Dunquerque, francia város, (1896) 39,718 lak. Újabban emlékoszlopot (a győzelem istennőjével Lormiertől) állítottak az 1793-iki ostrom hős harcosainak. Az Écluse du Nord megnyitása óta (1896 szept. 13.) D. kikötőjébe a legnagyobb tengeri hajók is beevezhetnek. 1895. a nemzetközi forgalomban 1624 (1.099,727 t.), a francia kikötőkkel való forgalomban pedig 605 (186,827 t.) hajó érkezett. A behozatal értéke 1896. volt 483·5, a kivitt áruké 75·5 millió frank. A behozatal fő cikkei: gyapju (191·6), olajos magvak (42·2), len (41·6), salétrom (39·8), gabona és liszt (37) és pamut (23·3 millió frank); a kivitelben a legfontosabb a cukor (17·3 millió frank).

Dunstanborough Castle (ejtsd: dönsztenbörro kaszl), a northumberlandi parton Embleton mellett fekvő várrom (Anglia) még a rómaiak előtti korból való. A közelben fekvő tornyot (Dunstan mellett) Duns Scotus szülőhelyének tartják.

Duntocher (ejtsd: döntocher), város Dumbarton skót grófságban, 14 km.-nyire Glasgowtól, (1891) 2154 lak. Közelében római régiségekkel. Pamutipara nagyon aláhanyatlott.

Dup., természetrajzi nevek mellett *Duponche* Fülöp francia tudós (1774—1846) nevének rövidítése. Műve: Histoire naturelle des lépidoptères de la France (Páris 1821—40, 13 köt., Godard-ral együtt).

Du Paty de Clam (ejtsd: dü pati dö kláñ) *Károly Ferdinánd Mária* (tulajdonkép *Mercier* D.), francia alezredes, szül. 1855. A táborkarban szolgált. Neve a Dreyfus-ügy révén lett ismeretessé. Midőn 1894 szept. az a gyanu merült fel, hogy a táborkar valamelyik tisztje egy külföldi hatalommal árulkodik, Mercier hadügyminiszter D.-t bizta meg a vizsgálat megejtésével. Ebben a minőségben D. Dreyfust letartóztatta és a Cherche-Midi fogházban mindenképen vallomásra akarta rávenni. Végül levelet diktált neki és erre a bordereau és a levél irásjegyei közötti hasonlatosság alapján D.-t mint árulót hadi törvényszék elé állították. Midőn a birák a bordereaut nem tartották elegendő bizonyitéknak arra, hogy Dreyfust elitéljék, a táborkar főnökei Henry ezredesre és D.-ra bizták azt a kényes feladatot, hogy új vádiratokról gondoskodjanak. Igy keletkezett azután egy csomó koholt irat, melyekhez Sandherr ezredes és D. fontosságukat magyarázó jegyzeteket csatoltak. Ezeket a bíráknak titokban megmutatták, akik ezek alapján Dreyfust el is itélték. Mihelyt valamivel később a Dreyfus-ügy revíziójának kérdése felmerült, D. a napi lapokban Dreyfus bűnösségét vitatta felebbvalói megbizásából (álruhában), a csaló Walsin-Esterházyval is találkozott. Zola volt az első, aki «J'accuse!» kezdetü nyilt levelében a táborkar szitáján átlátott és D.-t a Dreyfus-ügy ördögi szerzőjének nevezte. D.-t akkor saját kérelmére törvényszék elé állították, de a táborkar sorából kikerült tanuk vallomásai alapján csakhamar felmentették. Midőn pedig (1898 jan.) Walsin-Esterházy állott a törvényszék előtt (kinek leleplezéseitől a táborkarnak volt oka tartani), D. csúsztatta a vádlott kezébe azt az iratot, melyből birái meggyőződhettek, hogy a bordereaut nem ő, hanem Dreyfus irta. Midőn a Dreyfus-ügyben elkövetett csalások mégis napfényre kerültek és miután Henry ezredes öngyilkos lett, Cavaignac hadügyminiszter pedig (D. unokatestvére) lemondott, Zurlinden, az új hadügyminiszter kényszerítve látta magát, D.-t 1898 szept. 12. a tényleges szolgálatból elbocsátani és rendelkezési állapotba áthelyezni. 1899 jun. 1. pedig Krantz hadügyminiszter D.-t letartóztatta. A Dreyfus-ügy revíziójának tárgyalásaitól állítólagosan betegeskedése miatt távol maradt, tollba mondott tanuvallomását azonban Rennesben felolvasták. Tagadja, hogy Henryvel hamis iratokat gyártott vagy Walsin-Esterházynak segédkezett volna; beismeri ellenben, hogy Sandherr megbizásából kommentárt fűzött a bor-

dereauhoz és hogy felsőbb parancsra e titkos vádiratokat a hadi törvényszékhez elvitte. Végül kijelenté, hogy Dreyfus ő előtte soha sem vallotta magát bűnösnek. 1899 aug. 1. szabadon bocsátották. M. L.

Dupont-féle lőpor, nitrocellulózából (lőgyapot) és nitrobenzolból álló füsttelen lőpor. Úgy készítik, hogy finomra aprított lőgyapotot alkalmas kavaró készülékkel vizben egyenletesen szétoszlatnak s azután nitrobenzolt elegyítenek hozzá. Lassu kavarással e tömegből apró szemek képződnek. Robbantó szerül használják. NY.

Du Prel *Károly*, l. *Prel* (XIV. k.).

Duprez *Gilbert Lajos*, francia énekes, megh. Párisban 1896 szept. 24.

Dupuy (ejtsd: düpüi), 1. *János*, francia hirlapiró és politikus, szül. Saint-Palaisben (Gironde) 1844 okt. 1. Tanulmányai befejeztével a hirlapirói, majd a politikai pályára lépett és a radikális irányu Petit Parisien munkatársa, végre főszerkesztője lett. Mint a párisi hirlapirók egyesületének elnöke és a szenátus tagja, magára vonta Waldeck-Rousseau figyelmét, akinek kabinetjében a földmívelésügyi miniszteri tárcát 1899 jun. 23. elfogadta. M. L.

2. *D. Károly Sándor* (V. k.), francia államférfiu. 1898 nov. 1. mint Brisson utóda újra miniszterelnökké lett s programmbeszédjében azt igérte, hogy a Dreyfus-ügyben utat fog törni az igazságnak, a birák itélete előtt pedig meghajolni. Mindamellett ő is, társai is megnehezitették a revizió-pör megindítását és csak Freycinet hadügyminiszter visszalépése után (1899 ápr.) engedtek szabad folyást a törvénynek. Az elvesztett bizalmat azonban már nem volt képes visszaszerezni s midőn a jun. 11. utcai tüntetések alkalmával a rendőrség a köztársasági érzelmü munkásokat támadta meg, kik a Loubet elnököt gyalázó monárkistákkal hajba kaptak volt, a szocialisták (Vaillant) jun. 12. D.-t a kamrában e miatt megtámadták. A miniszter védeni igyekezett a rendőrség eljárását, de a ház nem hitt szavainak és 150 szavazatnyi többséggel leszavazta. Erre D. és kabinetje lemondott. M. L.

Dupuy-Dutemps (ejtsd: düpüi dütañ) *Lajos*, francia politikus, szül. Cordexban (Tarn) 1847 jan. 5. Jogot végzett és ügyvéd, majd maire lett Gaillac városkában, mely őt 1889. a képviselőházba választotta, hol a mérsékelt köztársaságiakkal szavazott. 1895 jan. a Ribot-kabinetben a közmunkák minisztere lett és ebben az állásban 1895 okt. 26-ig működött. M. L.

Dura *Máté*, iró és hirlapiró, szül. Hódmező-Vásárhelyen 1859 szept. 8. Irt költeményeket, elbeszéléseket, tárcákat, esztetikai, vallásos és politikai cikkeket. Művei: *Szőke Dunapartról* (költemények 1889); *Új élet* (költemények 1891); *Rajongás* (költemények 1899); *A magyar nép szaváló-könyve* (1898).

Duramen (lat.) a. m. a fa keménye, a kétszikűek fatestének belsőbb és régibb része. Keményebb és többnyire sötétebb szinü, mint a fiatalabb hársréteg. Szoros értelemben a. m. fa (lignum).

Durana-fém, ónnal, aluminiummal és vassal elegyitett sárgaréz; melegen a kovácsvasnál is könnyebben kovácsolható s az is jó tulajdonságai közé tartozik, hogy a sósav, kénsav, lúgok és tengerviz hatásának ellenáll. E. I. A.

Durand Agreement, l. *Afganisztán*.

Durando *Jakab*, olasz tábornok, megh. Rómában 1894 aug. 22.

Duráni, a nyugati afgánok legjelentékenyebb törzsének a neve. Afganisztán legtermékenyebb és legszebb vidéke az ő birtokukban van. Foglalkozásuk a szerint, amilyen vidéken laknak, vagy a földmívelés, vagy a baromtenyésztés. Az ősi nemes családok, amelyek fajtabélyegükre az előkelőbb persákhoz hasonlítanak, többnyire gazdagok és müveltek is. A nemességnél a fényűzés nagyon elharapódzott. Királyságuk örökösödésen alapul; a király egyszersmind a legfőbb hadúr. A D.-k száma 800,000-re tehető. A D. férfiak általában véve szépek; délceg testtartásuak, bátrak, de egyszersmind rablótermészetüek is.

Durchlaucht, l. *Erlaucht* (VI. k.).

Duria, Magyarország ókori vizrajzában előforduló folyónév, melyet újabban hol a Garammal, hol az Ipolylyal, hol pedig a Marossal azonositanak.

Durio-féle cserzés, l. *Gyorscserzés*.

Durlach, badeni város, (1895) 9175 lak.

Durmann *Antal* (gyarmatai), cs. és kir. altábornagy, a magyar királyi állami lótenyész-intézetek katonai felügyelője. Katonai szolgálatát a 7. huszárezrednél kezdte meg. 1855. hadnagy lett. Az 1859-iki hadjáratban mint főhadnagy vett részt. Később mint főhadnagy hosszabb ideig ezredsegédtiszt volt. 1866 febr. 3. századossá lépett elő. 1866. a harctéren tanusitott bátor magaviseletéért a katonai érdemkereszttel tüntették ki. Később a nagykőrösi méntelephez osztották be, azután pedig végleg a méneskarba helyezték át. 1876 nov. 1. őrnagy, majd alezredes, 1885 máj. 1. pedig ezredes lett. Ugyanezen évben a III. oszt. vaskorona-renddel tüntették ki. Hosszabb ideig volt a székesfehérvári méntelep parancsnoka. 1893 máj. vezérőrnagy, később az állami lótenyész-intézetek felügyelője. 1896 nov. pedig altábornagy lett. M. I.

Durnovaria, l. *Dorchester* (2., V. k.).

Durnovo *Njikolajevics Iván*, orosz államférfi, szül. Csernigov kormányzóságban 1830. Rövid ideig katonai szolgálatban volt, azután Csernigov kormányzója lett. 1871. Jekaterinoszláv kormányzója, 1882. Tolsztoj gróf belügyminiszter adlátusa, 1886. Mária császárnő jótékony intézeteinek főnöke és 1889—95. belügyminiszter. Föladata volt, mint a népszerütlen Tolsztoj gróf örökösének a tartományfőnökökre vonatkozó törvényt életbeléptetni, mi a szemsztvót kivetközteti önkormányzati jogából és egyszerü bürokratikus intézménynyé teszi. Ő működött közre a városi jogokat megnyirbáló rendszabályok létesitésénél is. 1895. a miniszteri bizottság elnöke lett.

Durocortorum, l. *Reims* (XIV. k.)

Durostorum, l. *Szilisztria* (XV. k.).

Duruy *Viktor*, francia történetiró s államférfi, megh. Párisban 1894 nov. 25.

Dussieux *Lajos István*, francia történetiró és geográfus, megh. Versaillesben 1894 febr. 11.

Dustmann *Mária Lujza*, német énekesnő, megh. Charlottenburgban 1899 márc. 1.

Dutreil de Rhins (ejtsd: dütrej dö reñ) *Gyula Leó*, francia utazó, szül. St.-Etienneben 1846.,megh. Tibetben 1894 jun.5.A tengerészetbe lépett és a francia kormány 1876.Tü-Dük-hez, Annam királyához küldte, ki hajóhadat akart alapítani. D. fölhasználta az alkalmat Indokhina terképének fölvételéhez, melyet hazatértekor kiadott. 1877—81. D. a tengerészeti térképosztályban volt alkalmazva, 1882. Arabi pasa lázadása alkalmával, Egyiptomban tartózkodott, ekkor foglyul esett, 1883. Brazza alsó-ogovei expedíciójához csatlakozott. Alapos előtanulmányok és az Institute de France támogatásával 1891. Grenard fiatal orientalista kíséretében, Orosz-Turkesztánon keresztül, Magas-Ázsiába ment; Khotanból kiindulva, rövidebb utazásokba 1891. és 1892. kikutatta Tibet északnyugati részét, 1893. a tibeti felföldet vizsgálta át egész Lhaszáig. Miután nem kaphatott engedélyt a város megtekintésére, kelet felé vonult a Mekhong folyamvidékén keresztül a Jang-cekiang felső szakaszához jutott, hol Tan-Buddha mellett,midőn Szining felé ment,a tibetbeliek megtámadták és megölték. Grenard útitársának sikerült az expedició roncsaival és a tudományos gyüjtemények nagy részével Pekingbe eljutnia. Megjelentek tőle: Le royaume d'Annam et les Annamites (Páris 1879); Le Congo français (1885); Études sur le Thibet oriental (1877) és L'Asie centrale, Thibet et les régions limitrophes (1890); Mission scientifique dans la Haute-Asie (1 köt. útleirás, 1897).

Dutrochet (ejtsd: dütrosé) *René Joakim Henrik*, francia orvos és természettudós, szül. Néonban (Poitou) 1776 nov. 14., megh. Párisban 1848 febr. 4. Az 1808—9. spanyol háboruban mint orvos vett részt, 1831-ig Château-Renaultban élt Touraineben, aztán Párisba költözködött, hol a tudományos akadémia tiszteletbeli tagja lett. Mint fizikus különösen az endoszmozisról irt művéről és a tőle feltalált endoszmométerről ismeretes. E munkái: Nouvelles recherches sur l'endosmose (Páris 1828); Sur l'endosmose (1832); az Ann. Chim. Phys. 35. kötetében.

Duv., természetrajzi nevek mellett *Duvernoy* György Lajos (V. k.) nevének rövidítése.

Duval (ejtsd: düvál) *Sándor*, francia szinmüiró, szül. Rennesben 1767 ápr. 6-án, megh. Párisban 1842 jan. 10. Részt vett az amerikai háboruban, később az épitészettel foglalkozott és 1790. színész lett. Több szinháznak igazgatója volt és 1812. az akadémia tagja lett, 1831. pedig a párisi arzenál könyvtárának gondnoka. Szinművei közül, melyek az első császárság idejében nagyon tetszettek, a legnevezetesebbek: Édouard en Écosse (1802); Le tyran domestique (1805); La jeunesse de Henri IV (1806); Le chevalier d'industrie(1809); Le faux bonhomme (1821); Joseph en Égypte (1807) c. operaszövege Méhul zenejével világhirüvé lett. Szinműveinek gyüjteménye: Oeuvres (Páris 1822—25, 9 köt.). Egyéb munkái: Le misanthrope du Marais, histoirette des temps modernes (Páris 1832); De la littérature romantique (1833), melyben Victor Hugót okolja a dráma hanyatlásáért.

Duval le Camus (ejtsd: düvál lö kámü) *Gyula Sándor*, francia festő, D. Péter festő fia, szül. Párisban 1817., megh. u. o. 1879. Drolling és Delaroche voltak a tanárai. Képeiben atyjának finom és bájos modorát utánozza. Nevezetesebb művei: Clément Jakab dominikánus, amint III. Henriket megölni készül; A szent család menekülése Egyiptomba; Szent Erzsébet alamizsnát osztogatva; Szent Lőrinc vértanusága; Krisztus sírbatétele; Macbeth és a boszorkányok.

Dux, cseh város, 1896 óta kerületi kapitányság Csehországban 394 km² területtel,(1890) 60,695 lak. Bilin és D. járásokból áll, amelyek ezelőtt Teplitz ker. kapitánysághoz tartoztak.

Düben, porosz város, (1895) 3233 lak.

Dülken, porosz város, (1895) 8404 lak.

Dülmen, porosz város, (1895) 5528 lak.

Dümichen *János*, német egyiptologus, megh. Strassburgban 1894 febr. 7. Hagyatékából kiadták: Zur Geographie des alten Aegypten (Lipcse 1894) és Der Grabpalast des Patuamenap c. művének a befejezését (u. o. 1894).

Dümpten, falu Düsseldorf porosz kerület mühlheimi jár., (1895) 6473 lak., kőszénbányászattal.

Dünaburg (Dvinszk), orosz város, (1897) 72,231 lakos.

Dünamünde hivatalos neve 1893 óta *Uszt-Dvinszk*.

Düong, annami hosszuságmérték = 6·39 m.

Dürck (Dürk) *Frigyes*, német arckép- és genrefestő, szül. Lipcsében 1809 aug. 28., megh. Münchenben 1884 okt. 25. A müncheni akadémián tanult és Stieler József alatt tovább képezte magát; 1836. és 1837. Itáliában tartózkodott s Münchenbe visszatérve arcképfestményeivel oly hirnevet tett magát, hogy a többi közt I. Lajos bajor, Oszkár svéd (1849), az osztrák császár (1852) és II. Lajos bajor király arcképeinek elkészítésével is őt bizták meg. Számos genre- és mitologiai tárgyu képet is festett. Festményei: Hebe, amint a sast itatja; Aurora; Hegedüszóló (1855); Esti ájtatosság, stb.

Düren, porosz város, (1895) 24,531 lak.

Dürkheim, bajor város, (1895) 6055 lak.

Dürr *Károly*, l. *Demény*.

Dürrenberg, falu Mersebug porosz kormányzóságban, a Saale folyó mellett, (1890) 200 lak., kir. sóbányahivatallal, sóbányáját már 1763. nyitották meg, melyből évenként 250,000 q. sót nyernek. Van sósfürdője és glaubersó-gyára. Közelében gazdag barnakőszén-telepek vannak.

Düssel, folyó a porosz Rajna-tartományban, Elberfeldtől nyugatra ered, több mint 50 malmot és számos más gyárat hajt, hossza 45 km., egyik ága Düsseldorf mellett, a másik ága Kaiserswerthtől északra szakad a Rajnába.

Düsseldorf, 1. *kerület*, (1895) 2.191,359 lak.; 2. *város*, 175,985 lak. Újabb épületei: az 1896. megnyitott nyilvános olvasóterem, a Hecker tervei szerint épitett müiparmuzeum, az 1896 okt. 18-án leleplezett I. Vilmos császár szobra Janssentől, Bismarck-szobor (1899 máj. 10).

Dvinec, tó Tver orosz kormányzóságban, a 160 m. magasságban fekvő Valdai fensík számos tavai közé tartozik. Belőle ered a Düna.

Dvinszk, 1893 óta hivatalos neve az oroszországi *Dünaburgnak* (V. k.).

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM Könyvtár

Dybowski *János*, francia utazó, szül. 1856., mint egy 1830 után Franciaországba menekült lengyel emigráns fia. Tanulmányait előbb a Charlemagne-kollégiumban, majd a grignoni gazdasági iskolán végezte, melyen utóbb a kertészet tanára lett. Miután már beutazta a Szaharát és a tuaregek földjét, 1891. a Csád-tóhoz vezető utak tanulmányozására indult. Utazása tizenhat hónapig tartott, mialatt roppant nagy területeket kutatott át és a legelőkelőbb néger törzsfőnökökkel Franciaország nevében szerződéseket kötött. Miután 1892 nov. visszatért Párisba, La route du Tchad, du Loango au Chari (1893) címmel kiadta útjának leírását. Kertészeti művei: Traité de culture potagère, petite et grande culture (1885, 2. kiad. 1894); Guide du jardinage (1889).

Dyck *Valter* (Antal Ferenc) német matematikus, szül. Münchenben 1856 dec. 6. Ugyanott 1882—84. egyetemi magántanár volt, 1884 óta pedig műegyetemi rendes tanár. 1891 óta a müncheni akadémia rk., 1893 óta pedig annak rendes tagja. A Mathematische Annalen egyik szerkesztője. Vizsgálatai a csoportelméletre, az analysis situsra és a függvénytanra vonatkoznak s a Mathematische Annalenben és a müncheni akadémia Sitzungsberichteiben jelentek meg. KÜRSCH.

Dyk (Dyck) *Ernő*, van (V.k.), tenorista, megvált 1898 márc. a bécsi operaháztól.

Dynamit, l. *Robbanó szerek* (XIV. k.).

Dynastes (állat), l. *Herkulesbogár* (IX. k.).

Dysaules, a szántóvetők védő szelleme az ókori Hellaszban; Triptolemos és Eubuleus atyja. Keleos testvére, akit Ion Eleuziszból elűzött s aki Phliusba menekülvén, ott az eleuziszi Demeter miszteriumait meghonosította. Phliustól 5 stadiumnyira volt Keleai község, melyet állítólag D. alapított és fitestvéréről Keleosról nevezett el; ott mutatták az ókorban D. sirját. V. ö. *Welcker*, Griechische Götterlehre II. 471.; *Preller*, Demeter und Persephone (134. old.). L. M.

Dyslalia, l. *Diszlália* (V. k.).

Dysphagia, l. *Diszfágia* (V. k.).

Dysphasia, l. *Diszfázia* (V. k.).

Dzialoszice, város Orosz-Lengyelország kjelci kormányzóságának pincovi járásában, (1890) 16,526 lakossal.

Dzieduszycki (ejtsd: cjedusicki) *Vladimir* gróf, lengyel politikus és iró, szül. 1827., megh. Poturzyca melletti kastélyában 1899 szept. 18. 1876—78. tartományi marsal volt, 1878. b. t. tanácsossá lett, 1874 óta pedig tagja volt az osztrák urakházának. Számos nemzetgazdasági és gazdasági munkát irt és becses fiziologiai muzeumot alapított, melyet 1880. Gácsországnak ajándékozott (jelenleg Lembergben külön épületben őrzik). Tagja volt a krakói akadémiának. M. L.

E.

East Barnet Valley (ejtsd: iszt barnet valli), városi község Hertford angol grófságban, 3 km.-nyire Barnettől, (1891) 7715 lak., régi templommal, gyermekjavító intézettel.

East Cowes (keleti Cowes), l. *Cowes* (IV. k.).

Easterling (ang., ejtsd: iszterling), a *sterlingnek* (XV. k.) régi angol neve.

East-Galloway, skót grófság, l. *Kirkcudbright* (X. k.).

Eastlake *Károly Lock* neje, *Erzsébet*, szül. Righy, megh. Londonban 1893 szept. V. ö. Lady E., Journals and correspondance, kiadta C. Eastlake Smith (London 1895).

East Liverpool (ejtsd: iszt livverpúl), város Észak-Amerika Ohio állama Columbiana grófságában, az Ohio folyó mellett, (1890) 10,956 lak.

East Molesey (ejtsd: iszt mólszi), városi község Surrey angol grófságban, a Temze és Mole összefolyásánál, (1891) 4666 lak.

Eau céleste (franc., ejtsd: ószeleszt, a. m. égi viz). A szőllő peronoszpóra-betegsége ellen használt folyadék, mely szép kék szineért kapta nevét. Készítésére 1 kg. kékkő (rézgálic) feloldatik 4 liter meleg vízben s ha az oldat kihült, $1^1/_2$ liter 22 Beaumé-fokos ammonia öntetik hozzá, s az igy készült oldat 200 liter vizzel felhigittatik. E folyadék használatát Audoynaud francia tanár hozta a szőllő említett betegsége ellen használatba. MZY.

Ebeling *Adolf*, német iró, megh. Kölnben 1896 jul. 21.

Ebenalp, Appenzell svájci kanton Säntis hegycsoportjának egyik csúcsa (1640 m.), amely alpi legelőül szolgál ugyan, de szép kilátása és barlangjai miatt sokan keresik föl. Egyik ilyen barlangja a *Wildkirchli*, amely 1499 m.-nyi magasban fekszik, részben kápolnául szolgál. A kápolnát Ulmann appenzelli plébános alapította, 1656 szept. 29. mondván benne az első nagy misét. Ő neki köszönhető az is, hogy a Wildkirchli, amely Scheffel Ekkehardja által lett ismeretesebbé, egy ideig látogatott búcsujáróhely is volt. Jelenleg csak évenként kétszer mondanak benne misét; a benne levő házat pedig vendéglőként bérbe adták.

Ebenhoch *Alfréd*, osztrák klerikális politikus, szül. Bregenzben 1855 máj. 18. A jezsuiták feldkirchi konviktusában nevelkedett s Innsbruckban fejezte be tanulmányait. Azután Linzben telepedett le mint ügyvéd. 1888. a birodalmi gyülésbe s 1899. a felsőausztriai tartománygyülésbe választották; mindkét helyen a klerikális eszmék elszánt harcosának vált be és első sorban az állami iskolát törekedett az egyház befolyásának megint alárendelni. 1895. megalapította Dipaulival a kat. néppártot, 1897. pedig azt inditványozta, hogy a népiskolai (liberális) törvényt töröljék el. A jobb párt végrehajtó bizottságának tagja s a konzer-

vativ párt kiváló bizalmi férfia. A linzi klerikális lapokba gyakran ir cikkeket, Ausztria belső viszonyairól s a federalizmusról különben a Budapester Tagblattba (1899 máj. 21.) is irt cikket. 1899. kinevezték Felső-Ausztria tartományi főnökének. M. L.

Ebenspanger *János*, pedagogus, szül. Kukmérott (Vas vármegye) 1845 máj. 3. Tanulmányait eleinte magánúton, majd 1859—63. a felsőlövői tanítóképzőben folytatta. 1865—67. Lugoson, 1867—73. Lieblingen volt tanító és orgonista. 1872. a vallás- és közoktatási minisztérium németországi iskolák tanulmányozására küldte ki. Meglátogatta a szászországi népiskolákat és tanítóképzőket. 1873—77. a temesi kir. tanfelügyelőség tollnoka volt. 1877 márc. óta Felső-Lövőn működik mint tanár és helyettes igazgató. A tanügyi irodalom terén is működött. Irt földrajzot, történelmet, magyar nyelvtant, német olvasókönyvet a népiskolák számára, hazafias költeményeket és elbeszéléseket az ifjuság részére; munkatársa volt a következő lapoknak: Neptanítók Lapja, Délvidéki Tanügy, Temesi Lapok, Volksfreund, Ungarischer Schulbote, Turisták Lapja, Pädagogischer Rundschau stb.

Eberan *Sándor* (Eberhorsti), osztrák-magyar tengernagy (V. k.), mint a hadi tengerészet parancsnokának helyettese 1897 nov. 50 évi szolgálat után nyugállományba lépett és ez alkalomból az I. oszt. vaskorona-rendet kapta. 1898 dec. 2. pedig az arany jubileumi emlékérmet nyerte. F—y.

Eberbach, badeni város, (1895) 5036 lak.

Eberle *Syrius*, német szobrász, szül. Pfrontenban (Bajorország) 1844. Az asztalosmesterséget tanulta. 1864. Münchenbe kerülve, a szobrászat felé fordult és 1866—72. a művészeti akadémián tanult. II. Lajos király megbizta új kastélyainak berendezésével, ugyszintén ő tervezte a királynak összes díszhintóit és szánkóit. Szobrászati művei: a kempteni harcos-emlék; Gabelsberger müncheni szobra; a Grimm testvérek hanaui emléke két domborművel; a müncheni városházán levő Szt.-György-szobor; több óriási alaku a müncheni Lajos-hídon stb. 1882 óta a müncheni művészeti akadémia tanára.

Ebers *György*, német egyiptologus és költő, megh. Tutzingben (Bajorország) 1898 aug. 7-én. Utolsó tudományos munkái: Der geschnitzte Holzsarg des Hatbastru (Lipcse 1894); Antike Porträts (u. o. 1893); Wie Altägyptisches in die europäische Volksmedizin gelangte (u. o. 1895). Regényei: Kleopatra (Stuttgart 1893); Im Schmiedefeuer (2 köt., u. o. 1894); Im blauen Hecht (u. o. 1895); Die Unersetzlichen (u. o. 1896). Összegyüjtött munkái 1893 óta jelennek meg Stuttgartban. 1897 márc. 1. (E. születésnapján) volt tanitványai tudományos díszművel lepték meg mesterüket: Aegyptiaca (Lipcse 1897).

Ebersbach, szászországi falu, (1895) 8397 lak.

Ebersberg, bajor falu, (1895) 2125 lak.

Eberswalde, porosz város, (1895) 18,288 lak.

Eberty *Eduárd Gusztáv*, német politikus, megh. Fridrichrodában 1894 jul. 24.

Ebhal, *ebihal*, általában a békafélék lábatlan, hosszufarku, nagyfejü, halforma lárvái. E néven különben hazánk különböző vidékein egyik-másik halfajt is emlegetik. Igy p. Tihanyban a *pőcot* (Umbra canina Mars) *ebihalnak* nevezik, mig Karádon *ebhalnak* mondják; *Grossinger* B. J. a *Cottus gobiót* nevezte E.-nak. A fiumeiek az ember-evő cápát nevezik E.-nak vagy «pesce cane»-nak. L. még *Békahal* (II. k.). D. J.

Ebingen, württembergi város, (1895) 7680 lak.

Éble *Gábor* újabb művei: *Károly Ferenc gróf és kora, 1705—58.* (a grófi nemzetség levéltárai alapján, I. köt., Budapest 1893); *A Harruckern- és a Károlyi-család* (u. o. 1895); *A Károlyi grófok nagykárolyi várkastélya és pesti palotája* (u. o. 1897); *Az ecsedi uradalom és Nyiregyháza* (u. o. 1898); *Törvényhozás az insurrectióról 1741.* (Hadtörténeti Közlemények 1897).

Ebon, a német Marschall-szigetekben, a Ralik-láncban a legdélibb és legtermékenyebb sziget. Hossza 8 km. Nagyszámu kókuszpálmája évenkint 3—400,000 kg. koprát szolgáltat. Lagunájában több a jó horgonyzó-hely.

Ébrény (embryo), általában az állatoknak a pete barázdolódásával kezdődő és legtöbbször az ivarérettséggel végződő fejlődési korszaka. Szükebb értelemben az állatoknak a pete burkán vagy az anya testén belül töltött fejlődésszaka. L. *Csira* (IV. k.) és *Embrio* (VI. k.).

Ebsdorfi térkép (Ebsdorfer Weltkarte). A lüneburgi kerületben fekvő Epsdorf (v. Ebbekestorp) porosz városka könyvtárában 1830-ban 30 pergamentlapból összeragasztott s körülbelül 3·50 m. magas és széles térképet találtak, melynek egyik részét az alsó-szász történelmi társulat adta ki a porosz kultuszminiszter segélyével (1885); az egészet pedig *Sommerbrodt Ernő* dr. rendezte 1891. sajtó alá 25 darab, összefüggő fénynyomatu atlaszban, az eredetinek $^1/_2$ nagyságában. Az eredeti a XIII. sz. második felében készült, szerzője alkalmasint valamelyik angol geográfus, kinek a Herforder-féle hasonló brit térkép lebegett szeme előtt. A római időre az Agrippa-féle Itinerariumot követte, illetőleg másolta, ezt azonban a középkorban uralkodó egyházi földrajz szempontjából lényegesen átdolgozta. Az egész térkép nagy köralakban van rajzolva: fent van kelet, jobbra dél, balra észak és alant nyugat. Jézus tartja az egészet. Magyarországgal a 10. és 11. táblán találkozunk. A térképek egyúttal természet- és néprajzi adatokat és ábrákat is tartalmaznak. A nagybecsü munka közelebbi ismertetését a szaklapok hozták (igy a Századok 1891, 855—56. old.). M. L.

Eb ura fakó! Az *ónodi országgyülés* (XIII. k.) ezzel a felkiáltással detronizálta I. Józsefet. *Nagyszigethi* Kálmán (Magyar Nyelvőr 1892) szerint értelme: Ebnek parancsoljon a kutya (fakó a komondor régi neve).

Eburodunum, l. *Yverdon* (XVI. k.).

Ebusus, l. *Ibiza* (IX. k.).

Écaille (franc., ejtsd: ekáj) a. m. pikkely; a teknősbéka héja is, melyben apró csecsebecsét tartanak. *É.-festészet*, pikkelyutánzás porcellánon, stb.

Écart (franc., ejtsd: ekár) a. m. oldalugrás, eltérés. Sokféle vonatkozása közül említendők: a tőzsdeügyletek körében a prémiumos árfolyam és a közönséges árfolyam közötti eltérés, továbbá a stellage-ügyletek (l. *Prémium-üzlet*, XIV. k.) lebonyolításánál az átvételi és a szolgáltatási ár-

folyamok különbsége; a statisztikai vizsgálatoknál a két legellentétesebb adat eltérése az átlagszámtól; kártyajátéknál a. m. *skart* (XV. k.).

Ecaudata (állat) a. m. *Anura* (I. k.).

Ecbolin, l. *Ergotin.*

Eccard *András*, evang. tanár a XVII. sz. utóbbi felében; 1672 jul. 25. a vittenbergai egyetem polgáráúl iratkozott be, hazajövе Késmárkon lett tanító, de már 1674. atyjával E. Ábrahámmal együtt, ki Sziléziából származott s előbb az eperjesi főtemplom lelkésze, majd egyik tiszttársával, Sartorius Józseffel való torzsalkodása és az 1663-iki eperjesi zsinatnak őt sértő határozata miatt ezen állásáról lemondván, leibnitzi lelkész lett s mint ilyen a pozsonyi kiküldött bíróság elé idéztetett, kivándorolt Sziléziába s csak a soproni országgyülésnek a számüzetésben volt protestáns lelkészek visszatérését megengedő törvénycikke kihirdetése után tért vissza, 1682. elfoglalván ismét Késmárkon tanári állását, melyben azután meg is maradt 1705. bekövetkezett haláláig. Munkái: Ungarica puplice explicabunt Conradus Samuel ex . . . die 26 octobris (Vittenberga 1685); Celeusma Votivum in sacrum Hymenaeum (Kassa 1686); Anser Martinalis Generoso. . . Duo Martino Madarász. . . Civitatis Cassoviensis Judici . . . submisse oblatus (Lőcse). F—s.

Ecclesia Sanctae Crucis, Magyarország középkori földrajzában a. m. *Bars-Szent-Kereszt* (Bars), 1075. még Villa Keresztúr, 1246. Oppidium Keresztúr és Villa S. Crucis de Susal. A XVI. sz.-on túl Zenthkereszt, alias Keresztúr.

Ecclesia Sancti Jacobi, Magyarország középkori földrajzában a. m. *Vág-Szerdahely*, melynek létezése már 1313-ra kimutatható, s hol ma is Szent Jakab tiszteletére felavatott egyház van.

Echague (ejtsd: ecsagve) *Ráfael* don, spanyol tábornok, szül. a Guipuzcoa tartományban levő San Sebastianban 1815 febr. 13. baszk nemesi családból, megh. Madridban 1887 dec. 1883. a christinosok és karlisták közt támadt polgárháborut mint O'Donnell tábornok kapitánya és hadsegéde, majd mint egy gyalogezred ezredese küzdötte végig. Lassankint a mérsékelt párthoz (a moderadosokhoz) csatlakozott és részt vett abban a lázadásban, mely 1854 jun. 28. az udvar és a reakcionárius kormány ellen kiütött. Eleinte ugyan O'Donnellel Andalusiába kellett visszavonulnia, de jun. 30. Vicalvaro mellett megverték a kormány csapatait. Egész Spanyolország csatlakozott a felkeléshez, mely azzal végződött, hogy a szabadelvü Espartero-minisztérium került a kormányra. Ezután tábornok lett és a marokkói háboruban az első hadosztályt vezényelte, mely 1859 nov. 19. Ceutában hódítván, először tűzött össze a mórokkal. Nov. 22—25. El Serallo falu mellett ellenállott az ellenség támadásainak, s ezért Izabella királynő altábornagynak nevezte ki. 1860 jan. a tetuani csatában is kitüntette magát. A Gonzales Bravo-kabinet alatt E.-t Serrano, Dulce és más liberális miniszterekkel letartóztatták és számüzték a Kanári-szigetekre. 1873. és 1874. több izben hadcsapatokat vezényelt a karlisták ellen. Azóta visszavonultan élt Madridban.

Echegaray *József* (V. k., hibásan Echegeray) spanyol iró drámái közül sokat fordítottak magyarra. Az újabbi fordítások ezek: Bernardo Montilla (dráma 3 felvonásban, fordította *Patthy* Károly, Budapest 1895 és 1898); Folt, amely tisztít (dráma 4 felvonásban, fordította *Patthy* Károly, u. o. 1896 és 1898); Mariana (dráma 3 felvonásban utójátékkal, fordította *Szalai* Emil, u. o. 1896 és 1898); Roberto de Pedrosa (dráma 3 felvonásban, fordította *Szalai* Emil, u. o. 1898); A nagy Galeotto (dráma 3 felvonásban, előjátékkal, fordította *Patthy* Károly, u. o. 1898); Őrült vagy szent? (dráma 3 felvonásban, fordította *Huszár* Vilmos, u. o. 1898, ugyanazt fordította *Szalai* Emil is, u. o. 1898).

Écheveau (franc., ejtsd: esvo, a. m. motring, pászma), a franciaországi fonálmérték egysége. A nyers gyapjufonalak kereskedelmében 1 É. = 22 échevettes (kis pászma), 1 échevette = 44 fonál. A selyemkereskedelemben a régi titrálás szerint 1 É. = 400 francia rőf (l. *Aune*, II. k.), azután 476 m., végre az új titrálás szerint a lyoni selyemszárító és minősítő állomáson = 500 m.

Echinanthus *Breyn.*, kövült állat, az *Echinolampinae* Loriol. családjába tartozó neme a szabálytalan tüskebőrüeknek (Echinoidea). Közép nagyságu, hosszukás alaku, felül domboru, alul pedig homoru. A tetőponti készülék előre van tolva; a szájnyilás a központ előtt van. Egy faja élt a krétakor végén, a többi a harmadkorban, leggyakoribb az eocén korban. Az *E. Scutella* Desor. és *E. elegans* Páv. hazánk régibb harmadkori képződményeiben gyakoriak. LÖRENT.

Echitonium *Ung.* (növ.), ősvilági génusza az Apocynum-féléknek.

Echo City (ejtsd: ekko szitti), az északamerikai Pacific-vasút állomása a Weber folyó mellett Utah területén, mellette van a természeti szépségéről nevezetes *Echo Cañon* a Hanging Rock-kal, melynek tövénél Brigham Young hiveinek, Sionba érkezésükkor, állítólag először prédikált.

Echolalia (gör.-lat.), a hallott mondatok végszavainak ismétlése, p. Isten áldd meg a magyart! — magyart! Főképen elmegyöngeség eseteiben észlelhető.

Echteler *József*, német szobrász, szül. Legauban 1853 jan. 5. Tehénpásztorból kőfaragó lett, azután mintázni kezdett, végre a müncheni akadémián tanult. Fő művei: Pirithous harca Helenáért, kolosszális bronzcsoportozat; Venus, aki rózsákkal díszíti magát; Venus a szelidített oroszlánnal. Ferenc József király, Vilmos császár, II. Sándor cár, a württembergi és bajor királyok számára mellszobrokat készített. E. föltalált egy kőkemény, ellentálló tömeget, az euforitot és egy matematikai szerkesztő-készüléket, melynek segítségével élők vagy holtak arcienyomatai után természethű mellszobrokat lehet készíteni.

Ecken Ausfahrt, l. *Ecke-dal* (V. k.).

Eckernförde, porosz város, (1895) 6378 lak.

Eckesey, község Arnsberg porosz kerületben a Ruhr és Vollme összefolyásánál, (1895) 8607 lak., vas- és acélművekkel, szivar-, dohány- és cementgyártással.

Eckmann *Ottó*, német festő és műipari rajzoló szül. Hamburgban 1865 nov. 19. Eleinte a kereskedői pályára lépett, majd a hamburgi iparisko-lába utóbb a nürnbergi építészeti és művészeti iskola-

1884—87. pedig a müncheni művészeti akadémia tanítványa volt. Első sikerét 1891. aratta néhány hangulatos tájképével. Annak a törekvésnek, hogy új kifejezési formákat találjon, első tanubizonysága Három hattyu c. fametszete (1893), mely első lépése volt a stilizált ornamentika terén. Miután 1895. Az életkorok c. képeért a müncheni kiállítás második érmét nyerte, kizárólag a műipari rajzolásra adta magát. Azóta számos rajzot készített könyvdísznek (címlapokra, vignettákra, olvasójelzésre), tapétákra és szőnyegekre, világító testek, fémmunkák, butorok számára. Stilizált kompozicióinak mindig a természet egyszerű formái (vizi növények, füvek, madarak) szolgálnak alapul. Művészetére a természet tanulmányozásán kivül leginkább a japáni képek és Whistler angol festő művei voltak hatással. 1897. a berlini iparművészeti muzeum tanára lett. Dekorativ vázlatainak gyüjteménye Neue Formen (Berlin 1897) címmel jelent meg.

Écluse (ejtsd: eklüz), hegyszoros Ain francia département Gex kerületben, melyet a Rhône a Jura áttörésénél a Grand Crédo (1624 m.) és a Vuache (1111 m.) között alkot. A hegyszoroson országút és a lyon—genfi vasút vezet (ez utóbbi alagút alatt), melyet a Vauban által épített E. erőd védelmez. E szoroson át rontottak Kr. e. 58. a helvétek Galliába, ahonnan azonban Julius Caesar őket csakhamar visszaüzte.

Economy (ejtsd: ikonnomi), helység az É.-amerikai Pennsylvania államnak Beaver grófságában, az Ohio mellett. 1825. *Rapp* György alapította a vagyonközösség és a nőtlenség elvei alapján, 1880. még 1024, 1892. már csak 70 lakosa volt.

Ecouchard, l. *Lebrun* (6., XI. k.).

Ecouvillonage, l. *Intubáció.*

Ecrasit, l. *Robbanó szerek* (XIV. k.).

Ecsedi, 1. *György*, ref. lelkész volt Monos-Petriben (Bihar) a XVIII. sz. első felében. Kéziratban maradt s a magyar nemzeti muzeum levéltárában levő munkáinak címe: *Az ember szivének képzelődéséről való trakta* (keresztény ember e világi életben való állapotjának a szentírás szerint való leirása, megtérésre intő prédikáció, Perkinsus után); *Világ végéről való beszélgetés* (a Mózes sátora és a Salamon temploma, Köpke Bold. után, 1752). — 2. *E. Miklós*, ref. lelkész s egyházi költő, az előbbinek fia, szül. Monos-Petriben (Bihar) 1754 körül, megh. Makón 1803 febr. Iskoláit Debrecenben végezte s már deák korában «a poéta» előnévvel ruházták fel társai, részint már ekkor ismeretessé lett költői tehetségénél fogva, részint hogy más ilynevü tanulótársaitól megkülönböztessék. Iskolái végeztével Hódmező-Vásárhelyre ment ki rektornak (1781—83), hol a makóiak megszerették, lelkészökül megválasztották, de mielőtt ezen állását elfoglalta volna, előbb egy évig a külföldi egyetemeket látogatta. Munkái: *Bágyadt lelkeket éleszgető csendes muzsika, azaz egynehány kegyes énekek* (Buda 1794, 50 éneket foglal magában, 2. kiad. Vác 1795, 3. kiad. Buda 1807); *Sok tövisek között felnőtt sárga liliom* (Szeged 1805). F—s.

Ecsedi láplecsapoló és szamosbalparti ármentesítő és belvizszabályozó társulat, alakult 1894. Nagy-Károly székhelylyel oly célból, hogy Szatmár vármegye Szamos és Kraszna közti részét ármentesítse és az ecsedi lápot lecsapolja. Árterének nagysága mintegy 200,000 magyar hold. A Szamos balpartján húzódó töltéseinek hosszusága mintegy 70 km.; fő csatornájának hosszusága 66 km., belső vizeit 30 km. hosszu mellékcsatorna és két zsilip vezeti le. 1895-ig a munkálatok legnagyobb részét közerővel foganatosították; 1895-től kezdve azonban rendszeres, társulati költségen létesültek. A munkálatok legnagyobb részt befejezést nyertek. BGD.

Edea, Szanaga-kerület székhelye Kamerunban a Szanaga balpartján, kat. hittérítő-állomással és iskolával, élénk elefántcsontkereskedéssel. 1891. alapították.

Edelmann *Miksa Tamás*, német fizikus, szül. Ingolstadtban 1845 okt. 18. Az augsburgi s müncheni politechnikumban, továbbá a müncheni egyetemen tanult. 1868—73. tanársegéd volt, 1871. magántanár lett a müncheni technikai főiskolán, 1893. pedig rendes tanár. 1868. megalapította a maga fiziko-mekanikai intézetét, amelyben általános fizikai műszereken kivül főképen a földmágnesség, elektromosság és elektrotechnika körébe vágó mérőeszközök készülnek. 1880 óta a legtöbb földmágnességi állomásnak és sarkutazási expedicionak Wild-féle műszerei E. műhelyéből valók.

Edelspacher *Antal* megh. Budapesten 1894 szept.

Edenkoben, bajor város, (1895) 5128 lak.

Eder *Lipót*, osztrák egyházi zeneszerző s karmester, szül. Salinbergben 1823 máj. 18. Gyermekkorában a göttweihi kolostorba került, ahol hangját kimüvelték; azután kiképezte magát a zenében s 1847. a bécsi Augustiner- (udvari) templomban karmester lett, mely állásban 30 évig működött; azonfelül az alser-városi plébániában s egy ideig az olasz templomban is vezette a zenekart, Zsófia főhercegnő és Lajos Károly főherceg családjában pedig órákat adott. Zenés miséit mi nálunk is gyakran előadják. M. L.

Édesvizi állatok (V. k.). Az újabb vizsgálatokból kitünt az, hogy az egyes édesvizek természeti sajátságai, természeti körülményei igen lényeges befolyással vannak az É. tenyészésére és hogy egészen más állatvilága van a lassan meg sebesen folyó, az álló kisebb meg nagyobb, a homokos meg iszapos fenekü, a növénymentes, meg növényekkel benőtt stb. vizeknek; a folyóvizekben azonban állandóan kevesebb mikroszkópos állatfaj tenyészik, mint az állóvizekben. De kimutatták azt is, hogy ugyanazon édesvizben az év különböző szakaiban, különböző időjárás stb. mellett, más-más állatfajok tenyésznek, sőt kimutatták azt is, hogy még ugyanazon egy időben sem népesítik az illető édesviz minden pontját ugyanazon állatfajok; mert vannak olyanok, amelyek csak partjain, olyanok, amelyek csak fenekén és olyanok, amelyek csak felületén élnek. Ennek következtében megkülönböztetünk 1. *partlakókat*, 2. *feneket lakókat* és 3. *nyilt tükröt lakókat* v. *pelagikusokat*, amely utóbbiak összefoglalására a *plankton* kifejezést vették használatba. Eme állatcsoportokat azonban csak a nagyobb mélységü és terjedelmü állóvizekben, tavakban találjuk fel. Igen figyelemre méltó az a különbség, amely az emlitett

csoportokba tartozó fajok szervezetében nyilvánul s ami az alkalmazkodás következménye. A partlakó állatok, miután életüket a hullámcsapások könnyen veszélyeztetik, legtöbbnyire kitünő úszók, erős testalkatuak, megtapadásra szolgáló szervekkel birnak és ezen kivül élénkebb természetüek. A fenéken v. mélységekben élő fajok rossz úszók, rendesen az iszapban tartózkodnak; szintelenek, gyöngéd testüek s e mellett legtöbbnyire vakok. A nyilt tükrön lakó vagy pelagikus fajok gyenge úszók, átlátszó, szintelen testüek, de valamennyi jó szemü. Ez utóbbiak életmódjában érdekes különben az is, hogy a nap különböző szakaiban a viztömeg különböző mélységü rétegeiben tartózkodnak, napfolytán lefelé és felfelé vándorolnak és a felületen naphunyta után a legtömegesebbek. Ugyanily vándorlást végeznek különben az időjárás változásával is. Az É.-nak különösen a mikroszkóposoknak a földön való elterjedése igen nagy, jó részük jóformán kozmopolita. Ennek magyarázatát abban találhatjuk, hogy egy részük, mint a *Protozoák*, bizonyos körülmények között, bizonyos időszakokban, betokozzák magukat, mások pedig, mint a *Rotatoriák* és *Entomostrakák* egy része hidegnek, melegnek ellentálló, vastagburku, u. n. téli v. álló, termékenyített petéket raknak le, amelyeket aztán könnyüségüknél fogva a szélvihar könnyen magával sodorhat; a vizi madarak tollaikon v. lábaikon könnyen elszállithatnak és más állóvizekbe ültethetnek át, amelyekben aztán, ha kedvező talajra találtak, életre ébrednek s azokat benépesitik. Innen van az, hogy az Alföld tavaiban élő állatfajokat néha a Magas-Tátra tengerszemeiben is találhatjuk és megfordítva.

Edfa (Etfeh), helység az egyiptomi Girgeh tartomány Szohag kerületében, a Szohagból Szintba vezető csatorna mellett, (1882) 6395 lak. E. a régi *Aphroditopolis*. Tőle negyed órányira fekszik a vörös kolostor (El Ahmar) és tovább 6 km.-re a fehér kolostor (El Abiad).

Edgbaston, Birmingham külvárosa.

Edge-sziget, l. *Spitzbergák* (XV. k.).

Edgewater (ejtsd: edsuater), helység New-York északamerikai állam Richmond grófságában, Staten Islanden; leginkább new-yorki kereskedők lakják, (1890) 14,265 lak.

Edhem pasa, török tábornok, 1851. lépett a katonai iskolába és 1855. került mint hadnagy a hadseregbe. Az 1877—78-iki orosz háboruban mint dandárparancsnok vett részt és különösen Plevna védelmezésében tünt ki. A béke helyreállta után apósa, Oszmán bej, a szultán kamarása közvetitése folytán előbb a Jildiz-kioszk parancsnoka, majd a kosszovói vilajet kormányzójává tették és miután Krétán és Damaszkuszban is szolgált, 1894. a szultán szárnysegéde és tábornok lett. 1896. Örményországba küldték, hogy a Zeitun városban kitört felkelést elnyomja. Az 1897-iki görög háboru küszöbén pedig kinevezték a török hadsereg fővezérévé és ebben az állásban megkezdé ápr.-ban a támadást. Keresztül hatolt a melunai szoroson és megszállta Larisszát (ápr. 25.), majd Domokosig üzte az egyre hátráló görögöket; máj. 5. bevette Pharsalost, máj. 10. pedig Volót. Miután máj. 14. még Gribovónál és 17. Domokosnál győzött, a görögök fegyverszünetért könyörögtek. A szultán magas rendjelekkel tüntette ki szerencsés vezérét, de bizalmát megtagadta eddigi kegyeltjétől. Abban a félelemben, hogy a népszerü E. az ifju török-párt kezében félelmetes eszközzé válhatnék, csak nagy későn engedte meg neki a visszatérést, az ünnepélyes bevonulástól pedig egyáltalában eltiltotta. M. L.

Edinburgh, Skócia fővárosa, (1896) becslés szerint 272,165 lak. Újabb épületei a Blackford Hillen épült csillagvizsgáló (Royal Observatory) kitünő szakkönyvtárral és a szép gyermekkórház. Egyetemén 71 tanár és docens működik és 2836 hallgatója van, köztük 167 nő.

Edler *Károly Erdmann*, német költő és novellista, szül. a csehországi Podiebradban 1844 máj. 8. Husz esztendeig nevelő volt Hohenlohe herceg főudvarmester házában, jelenleg a bécsi konzervatorium tanára. Többnyire történeti hátterü, szines és hangulatos elbeszélései és regényei közül említendők: Wilfried, eine Geschichte aus dem Mittelalter (Bécs 1874); Baldine (u. o. 1881); Gabor, ein Steppenbild (u. o. 1874); Artemis (u. o. 1876); Eine Glocknerfahrt és Notre Dame des Flots (u. o. 1882); Der letzte Jude (Lipcse 1885); Die Tochter des Nazareners (Berlin 1889); Theodora c. tragédiáját a hannoveri udvari szinházban adták elő; Baldine, Glocknerfahrt és Notre Dame des Flots c. műveit a vele barátságban levő lord Bulwer-Lytton, India volt alkirálya 1886. angolra fordította.

Edmontson *Tamás*, l. *Menetjegy* (XII. k.).

Edna Lyall, álnév, l. *Bayly* (II. k.).

Ednámkóró (növ.), az Alföldön a *Glychyrrhiza echinata* L. neve, l. *Cukorkóró*.

Edzeleh, VI. Leó császár taktikája szerint Árpád unokája, Jelech (Jeles?) fia volt. Hazai forrásaink nem említik. Mivel azonban Leó a Konstantinápolyban járt Termectől, E. unokatestvérétől meríthette Árpád családjára vonatkozó tudósitását, ennek helyességében kételkedni alig lehet. V. ö. *Wertner*, Árpádok (19—20). M.

Edzés. Az ömlesztett vasban feloldott szén a hülő vas merevedésének pillanatában s különösen szilicium jelenlétében, mint *grafit* vagy *kristályos szén* válik ki. Ha a vasat huzamosabb ideig hevitjük, a benne levő szén egy része amorf alakban válik ki; ezt nevezik *temperáló* vagy *lágyitó szénnek*. A temperáló szén két szénvas-vegyületből, illetőleg ötvényből keletkezik, ezek a *karbidszén* és az *edző szén*. Az edző szén, mely négy vasatomból és egy szénatomból áll, a hideg vas egész tömegében van elosztva s azt megkeményíti. Ez a szénfajta akkor keletkezik, ha az izzó vasat hirtelen lehütjük. Az edző szén karbidszénné változik át, ha az izzó vasat lassan hütjük le. Ezt három vas- és egy szénatom alkotja. Minél több karbidszén van a vasban, annál puhább az. Megjegyezzük, hogy az a szénmennyiség, mely a vasban mint grafit van jelen, a fehér melegben temperáló szénné és karbiddá alakul át.

Edzeni, vagyis vörös izzásig felhevíteni és azután hirtelen való lehütéssel megkeményíteni csak azokat a vastárgyakat lehet, melyeknek elegendő karbidszéntartalmuk van, mert a karbidszén a szóban forgó esetben edző szénné, tehát azzá a

szénmodifikációvá változik át, mely az edzett acélnak jellemző keménységét kölcsönzi. Ez az átalakulás a vörösbarna vagy sötétpiros izzásnál következik be s abban nyilvánul, hogy a tárgy hirtelen elsötétedik s mig csak az összes karbidszén át nem alakult edző szénné, a tárgy a további izzítás folyamán se melegszik jobban fel, mert az átvett melegmennyiség a szóban forgó kémiai átalakuláshoz szükséges. A tárgy további hőmérsékletemelkedése csak akkor sikerül, ha a karbidszén már teljesen átalakult edző szénné. Ha tehát azt akarjuk, hogy az E. következtében a tárgy minden része egyenlő keménységet kapjon, nem szabad azt hevesen izzítani, mert a külső rétegek hamarabb melegedvén fel, az E.-hez szükséges cseresznyevörös (700—800 C°) meleget már akkor érik el, midőn a belső részek még kék izzásban vannak, vagyis a karbidszén átalakulásához szükséges meleget még nem vették fel. Ha ilyen acélt hirtelen lehűtünk, puha marad, mert a kezdő izzáson belül (kék v. fekete melegnél) még az az edző szén is, mely a vasban volt, karbiddá alakul át s a hirtelen lehűtéskor ebben az alakban meg is marad. Ha most a balsikereken okulva, még jobban felmelegítjük az acélt, a belső részek is felhevülnek ugyan az E.-hez szükséges hőfokig, de a külső részek elégnek. Az igy felhevített és ezután edzett acél külső felszine merev és durvaszemcsés lesz, belseje azonban a kivánt keménységüvé válik és tömött szövetet láttat. A kerület törete fényes, a mag törete bágyadt fényü. Legjobb, ha az edzendő acélt a vörösbarna vagy sötétpiros izzásig lassan és egyenletesen felmelegítjük s midőn a karbidszén átalakulása megszünt, vagyis a tárgy kezd megint pirosodni, gyorsan a szükséges edző hőig felhevítjük s ezután hirtelen lehűtjük. Az igy hevített és edzett acél egész tömegében megkeményedik s töréslapja bágyadt fényü, finom és egyenletes szemcséket láttat.

Az edző hő függ az acél minőségétől; minél több karbon van a vasban, annál sötétebb szinnel lép fel; ezek a szinek: vörösbarna, sötétpiros, sötét cseresznyevörös, világos cseresznyevörös stb. Célszerü a szint félhomályban megfigyelni, mert a napfény tompítja a szint. Igy a félhomályban a sötét cseresznyevörös meleg a napfényen vörösbarnának tetszik. Az edzendő acél hevítésére legjobbak azok a kemencék, melyekben 1. a tüzelőanyag égését a szabályszerü E. föltételei szerint szabályozhatjuk, vagyis az edzendő szerszámot eleintén lassan és a vége felé gyorsan hevíthetjük; 2. a szerszám túl nem hevíthető és el nem égethető, kezelése pedig se különös figyelmet, se különös ügyességet nem kiván; 3. benne az edzendő szerszámot csak az E. hőfokára melegíthetjük.

A kisebb szerszámokat serpenyőbe tett és legyezővel vagy fujtatóval szított fasténtüzön izzítjuk. A szerszám szép lassan melegszik fel, de sok tüzelőszer árán. Nagyobb darabokat ily módon az E.-hez szükséges hőmérsékletig fölhevíteni alig lehet. A kovácstüzhelyet is felhasználhatjuk az edzendő tárgy melegítésére, de mivel ennek tüze ott legélénkebb, ahol a fúvólevegő a tüzelőszert éri, a munkadarabot egyenletesen csak ugy hevíthetjük fel, ha időnkint megfordítjuk, mert a tüz hevének kevésbbé kitett helyek különben hidegebbek maradnának, mint azok, melyeket a szájzó felé fordítottunk. Ha azonban a szerszámnak éles éle van, ezt nem szükséges a szájzó felé fordítani, mert ugy is átmelegszik, ha pedig a szájzó felé fordítanánk, elégne. A melegítés menetére is ügyelni kell. Előbb csak gyenge széllel szítsuk a tüzet s ha már a tárgy vörösbarna vagy sötétpiros izzásig hevült, erősebb fuvószéllel a kivánt hőmérsékletig gyorsan fölmelegíthetjük. Szóval a kovácstüzhelyen való izzítás már nagy figyelmet és ügyességet kiván s mert az E.-hez itt is csak faszenet használhatunk, szintén költséges. Ezenkivül sem nagy, sem finom szerszám E.-ére nem való. Az előbbinek a kovácstüzhelyen való egyenletes fölmelegítése bajos, az utóbbit pedig könnyen elégetjük, hacsak vastokkal nem védjük meg. A mondott okokból célszerü olyan kemencét használni, mely a tüz melegét közvetve közli az edzendő tárgygyal. Ilyenek a tokos kemencék, melyekben a tüzelőszer vagy ennek gázai az edzendő tárgygyal nem érintkeznek; sőt az égéstermékeket is ugy vezetjük, hogy a tokba tett tárgyak túl nem hevülhetnek. A tüzelőszer kihasználása szempontjából fontos, hogy ezeket a kemencéket az edzett szerszámok megeresztésére is használhassuk.

Az izzó acél lehűtése gyorsan, minden részében egyszerre és egyenletesen történjék, hogy nagy és egyenletes keménységet érjünk el a tárgy deformációja vagy elrepedése nélkül. 1. A szerszám vágó éle elegendő kemény csak akkor lesz, ha minden pontjában egyszerre hűl le; a hűtő folyadékba való alámerítés tehát mindenkor az éllel párhuzamosan történjék. 2. A repedéseket csak ugy kerülhetjük el, ha az előbb lehülő részek összehúzódásának a későbben lehülők engednek, tehát a vastagabb részek előbb kerüljenek a hűtő folyadékba. 3. Hosszu szerszámok, melyeknek egyik irányban való kiterjedése a másik kettőnél jelentékenyen nagyobb, hosszanti tengelyük függőleges helyzetében hűtendők le, tehát ugy, hogy a merőleges keresztmetszetek a viz szinével legyenek párhuzamosak. Ha ily hosszu szerszámot hosszával párhuzamosan merítenénk a hűtő folyadékba, meggörbülne. Ugyanis az acélnak a hűtő folyadékkal előbb érintkező szálai hamarább hűlnek le, mint a többiek, tehát előbb húzódnak össze (rövidülnek), a fölötte levő szálak az összehúzódásnak engedvén, megnyulnak, még pedig annál jobban, mennél melegebbek. Ebből következik, hogy azok a szálak, melyek legutoljára kerülnek a hűtő folyadékba, leghosszabbak. Ily lehütés következtében tehát a hosszu szerszám a hűtő folyadék szine felé homoruan görbül. Ha a hosszu szerszám hosszanti tengelye a lehűtéskor a függőlegestől eltér, a szerszám szintén elgörbül, még pedig annál jobban, mennél nagyobb volt ez az eltérés. Az elgörbülés legnagyobb, ha a lehűtéskor a szerszám tengelye a függőlegessel 90°-ot alkot, vagyis vizszintes helyzetü.

A fémek, fák és egyéb anyagok megmunkálására való acélszerszámok tartósságának fő kelléke a keménységen kivül a szivósság is; már pedig a megedzett acél merev. Szivósságának növelése céljából 220—330 C°-ig fölmelegítjük, hogy

némi részben kilágyulva, szivósabbá is váljék. Ezt a műveletet nevezzük *megeresztésnek*. Az edzett acélnak hevítéssel való kilágyítását az edző szénnek (Fe_4C) karbidszénné való teljes vagy részletes átalakulása magyarázza meg. Ez az átalakulás már 100 C°-nál kezdődik és 312 C°-nál, vagyis a szürke futtatás-szinnek megfelelő hőmérsékletnél végződik, azonban a kiváló szén nem köt vegyületet a szinvassal, hanem mint lágyító szén marad az acél tömegében s annak a keménység rovására a kivánt lágyságot kölcsönzi. V. ö. *Bermann* Miksa, A szerszámacél kezelése és E.-e (1898); *Edvi Illés* Aladár, Az acél E.-e (A magyar királyi technologiai iparmuzeum közleményeinek 1899. évf. 1. füz.). E. I. A.

Eeckhoud (ejtsd: ékhaud) *György*, belga iró, szül. Antwerpenben 1854 máj. 27. Bár flamand származásu volt, francia nyelven és szellemben nevelték. Szüleinek kora halála után a svájci Solothurn kantonban levő Grenchen községben élt, ahonnan 1870. visszatért Belgiumba és hat hónapig a tiszti iskola növendéke volt. Egy ideig korrektoroskodott, később egy antwerpeni lap kritikusa lett, majd 1881. Brüsszelbe költözött, ahol egy ujsághoz szerződött kritikusnak. Időközben Párisban kiadta első verseit Myrtes et cyprès (1876) és Zigzags poétiques címmel, melyekben még telivér romantikusnak mutatkozott. 1883. Brüsszelben közzétette Kees Doorik c. első nagyobb novelláját, melyet 1885. a Kermesses c. novellakötet, 1886. a Milices de Saint-François c. regény, 1888. a La nouvelle Carthage c. antwerpeni életkép és 1891. a Les fusillés de Malines c. hazaflas regény követett. Ezekben a flamand szellemtől áthatott, realisztikus felfogásokkal és a flamand parasztság hű rajzával kitünő munkákban E. a fiatal belga irók legkiválóbbjának mutatkozik. 1881. Waller Miksával együtt megalapította a La jeune Belgique c. folyóiratot.

EEE, a magyar tornászok: Épség, Erő, Egyetértés jeligéjének rövidítése. Mint jelvényt is használják az ide mellékelt összeállításban.

Efemer (gör.) a. m. egy napos, rövid ideig tartó, mulékony.

Efferding, l. *Eferding* (V. k.).

Effigy Mound, l. *Amerikai régiségek*.

Effleurage, l. *Massage* (XII. k.).

Efron, több kanaáni hely neve: 1. hegység Juda és Benjámin közt, Jeruzsálemtől Ny-ra; 2. népes város és erőd Gileádban, a mai Tajibe közelében. Judás Makkabeus meghódította és lerombolta.

Egan *Ede* 1899. megkapta a III. oszt. vaskorona-rendet. Az ugyanazon évi szept. tartott szegedi gazdakongresszuson az állattenyésztésről tartott felolvasást ilyen cimen: *Magyar állattenyésztő: fel a havasra!* Határozati javaslatait a kongresszus elfogadta.

Egea de los Caballeros (ejtsd: — kavaljerosz), kerületi főváros Zaragoza spanyol tartományban az Arba mellett, Aragonia öt városának (Cinco Villas) egyike, régi kolostorral, (1887) 4436 lak., tőle nyugatra terül el *Las Bardenas* kietlen pusztaság.

Égei-tenger v. *Archipelágusz* (gör. Aigaion pelagosz vagy pontosz; a rómaiaknál: *Mare Aegaeum*, a mostani görögök *Aszpri Talasszája* és a törökök *Ak-Denize*), a Földközi-tenger K.-i részének öble Görög-, Törökország (Macedonia és Trácia) és Kis-Ázsia közt; É-on a Dardanellák által a Márvány- és Fekete-tengerrel függ össze. D-en a Malia-foktól a Kréta, Karpatosz és Rodus szigeteken keresztül a Szimi-fokig képzelt vonalat tekintik határául; ezen természetes határok közt legnagyobb hossza 610 km., átlagos szélessége: 250 km., területe 385,460 km². Két feltünő sajátsága van: 1. számtalan kisebb-nagyobb sziget van rajta elszórva, amelyeket két nagy csoportba osztanak: Kikladokra (l. o.) és Sporadokra (l. o.); partjai nagyon szakadozottak. A Ny-i partok a Malia-foktól kezdve É-nak 135 km. hosszuságban a Naupliai-öbölig sziklásak és magasak; az egyedüli helység itt Monembasia (Epidauros Limera); a szakadozott Argolis-félszigeten túl van az Eginai-öböl, amelyet K-ről Attika határól és amelynek partjai kikötőkben (Nea-Epidavroszi, Kechrieszi, Kalamakii, Piraeus) is gazdagok. A Sunium-foktól K-re, a thorikói (laurioni) pompás kikötő előtt fekszik Makronizi hosszukás sziklasziget. Innen a partok ÉNy-nak húzódnak a Zitunii- v. Lamiai-öbölig (Sinus Maliacus); e partokat az Eubeai-tenger mossa, amelyet legkeskenyebb részében Euripusnak hivnak. A Lamiai-öböltől É-ra, Tesszáliába nyúlik be a Volói- v. Jolkoszi-öböl (Sinus Pagasaeus), amelynek a kampóalaku Magnezia-félsziget miatt csak keskeny a bejárata. Az É-i partokból kinyúlik a hires Athosz-hegygyel koronázott három ujju Chalkidike, itt vannak a Szalonikii-, Kasszandrai-, Hagion Oroszi-, Orfanii- (Sinus Strymonicus), Kavalai-, Enoszi- és a Szaroszi- (Melas Sinus) öblök. A kisázsiai partok, amelyeken egykoron eolok, jónok és dórok gazdag gyarmatai épültek, öblökben és kisebb-nagyobb kikötőkben rendkivül gazdagok; előttük pedig hosszu szigetsor nyulik el, amely a jelenlegi Dsezair török vilajetet alkotja. A legfontosabb öblök: az Adramittii, a Szmirnai, a Szkalanovai, a Mendeliai, a Koszi és Szimii. A folyók, amelyek táplálják, a Hellada (Szperheiosz, a Szalamoria, a Mari, a Bakir-csai (Kaikosz), Szarabat (Hermesz), Kücsük-Menderesz (Kaysztrosz) és a Böjük-Menderesz (Maeander). Sok vizet szolgáltat még az É.-nek azon áramlat, amely a Dardanellákon át a Fekete-tenger fölösleges vizét viszi belé. Az É. mélyebb, mintsem azon számos szigetről következtetni lehetne, amely felszinéről kiemelkedik; a Piraeusban 9—17 m., a partok közelében is 250—300 m. A legnagyobb mélység a Sidero-foktól északra van, ahol a mérő ón csak 2250 m. mélységben ér a fenékre. A hajózás, mivel a homokpadok és zátonyok hiányzanak, általában könnyü és kellemes; némely helyeken azonban a tengertől eltakart zátonyok nagy óvatosságot kivánnak; télen pedig a szélviharok kisebb hajókra nézve nagy veszélylyel járnak. Az áramlatok nagyobbára a partok mentét követik; legerősebben érezhető a Dardanellákon a tengeri

áramlat, amely az É.-be folyik; a másik, amely Kis-Ázsia D-i partjainak mentét követi, különösen ha az É.-en az ÉK-i szél fú, Rodus és a szárazföld között hatol be. A tengeráradás és apadás csak kevés helyen vehető észre, leginkább még az Euripusban érezhető, ahol 0·6 m.-t tesz ki. A szelek járása meglehetősen szabályos; nyáron, különösen juliusban és augusztusban csaknem állandóak az É-i és ÉK-i szelek, amelyek időnként napközben valóságos viharokká fokozódnak. A partok közelében erejök alig érezhető. Télen át a szelek járása változó; ilyenkor, különösen az évszakok változása alkalmával, a viharok gyakoriak; legfélelmetesebbek a zivatar kíséretében meg-megjelenő É-i szelek. Sűrű ködök, melyek az É-i tengereken oly gyakoriak, itt csaknem teljesen hiányzanak.

Az É. már az ókorban is sűrű hajózásnak volt színhelye; a keresztes hadjáratok idejében a hajózás újra fölvirágzott; a XII—XV. sz. olasz hajósainak portulánjai, bár róluk a fokhálózat teljesen hiányzik, csodálatosan pontosak. Az újabb tudományos kutatások az É.-ben azonban csak a jelen században kezdődtek. A francia kapitány Gauttier, az angol Copeland, Graves, Spratt stb. voltak azok, akiknek az É. hidrográfiai állapotának pontosabb ismerete köszönhető. Az É. térképét a londoni hidrográfiai intézet 2 lapon (1863. 2836. sz.) és a francia hadi tengerészet szintén 2 lapon (1855-ben 1456. és 1457. sz.) adta ki. V. ö. *Dapper*, Description de l'Archipel (1686).

A bécsi császári tudományos akadémia megbízásából 1891., 1892. és 1893. az u. n. *Pola-expedíció* átkutatta az É.-t. Kutatásainak geofizikai eredményei a következők. Az É. feneke egy csomó medencéből áll, melyeket tenger alatti hegygerincek választanak el egymástól. A legdelkeletibb, mely Candia északi szelén van, a legnagyobb és a Sidero-foktól 20 tengeri mérföldnyire északra 2250 m. mély. Egy kisebb medence, mely Kythérától keletre van, 1290 m. mély, ettől északra pedig van egy harmadik medence, melynek mélysége 1001 m. A tenger hőmérséklete és sótartalma a kutatások évszakában — nyáron — délről észak felé csökkent. A legnagyobb temperaturát (26—27 C°) a kisázsiai delnyugati partokon észlelték, ahol nagy volt a sótartalom is. Szamosztól északra a Dardanellákig a víz határozott lehülését és a fajsúly csökkenését lehetett tapasztalni. A Dardanelláktól északnyugatra ismét nagyobb volt a hőmérséklet, míg a sótartalom a felsőbb rétegekben aránylag csekély maradt. A görög partokon nagy temperaturákat és nagy sótartalmat észleltek, míg észak felé haladva úgy a temperatura, mint a sótartalom csökkent. A hőmérsékletnek a felszíntől a fenékig való változását azzal lehet jellemezni, hogy a vízrétegekben fölülről lefelé eleinte gyorsan, később lassabban csökken a temperatura. Ami az áramviszonyokat illeti, Ródustól északra az É.-be egy nyugat felé irányuló áram lép be, mely a szárazföldhöz közeledik és Dorisz félszigettől északnyugat felé, később Kiosztól észak felé tart. Miután Mitilenét érte, a Helleszpontoszból jövő áramlattal egyesül és nyugat, majd délnyugat felé halad. Imbrosz és Lemnosz szigeteknél egy nyugati áramlatra akadtak, mely délnyugati, majd a makedon-görög partoknál délkeleti irányban hajlik el. A Kikladokat érintve, a vízáram Malea és Kythera fokok felé fordul és a cervii csatornán át elhagyja az É.-t. A É. legjobb *térképei* ez idő szerint a londoni Norie & Wilson cég által kiadott tengeri térképek. Már 1831—38. Gauthier francia tengerésztiszt nagy érdemeket szerzett a Kikladok pontos fölvétele körül. 1890. elhatározta a görög kormány, hogy az egész országról új kartográfiai fölvételeket készíttet. Minthogy azonban erre a célra nem rendelkezett iskolázott személyzettel, a munka vezetését az osztrák katonai földrajzi intézet tisztjeire bízták. Az új fölvételbe belevonták az É. valamennyi nyugati partvidékeit és a görög szigeteket is. V. ö. *Launay* M. L., Études géologiques sur la Mer Égée (Páris 1898).

Egeln, porosz város, (1895) 5613 lak.

Eger (V. k.) lakosságát (1898) 24,000 lélekre, lakott házainak számát 3400-ra becsülik. Honvédászlóalj-parancsnokság és katonai állomásparancsnokság székhelye. 1898. épült a Kossuth-Lajos-téren a városi székház 12 m. magas kupolás homlokzattal. A város közepén, az u. n. vásártéren van a kincstári dohánygyártelep, mely külön igazgatóság alatt 1000 munkást foglalkoztat. A vasúti pályaház közelében van a villamos gyártelep, mely a város területét villamos világítással látja el. Van a városnak telefonhálózata is. A filloxera által elpusztított szőlőket újra ültették, mi a város iparának és kereskedelmének is lendületet adott. Kereskedelmét emeli még az új butorvasalás-gyár, valamint több új ipartelep. Közlekedési viszonyait emelni fogja a tervbe vett vasúti szárnyvonal kiépítése. 1895. óta van kir. állami anyakönyvi felügyelőség és külön anyakönyvvezetőség. Kulturális és humánus intézetei közül kiemelendők: a *Lányi* Ernő (XI. k.) vezetése alatt álló daloskör; alapítványi női kórház, melynek elmebeteg-osztályán 200 betegre van hely; az elszegényültek menedékháza. Újabban készült a felsőbb leánynevelő intézet, az állami vincellér-iskola; községi elemi iskoláit államosították. Van 3 nyomdája s következő hírlapjai: Egri Híradó (VI. évf., szerk. *Csutorás* László dr.), Hevesvármegyei Hirlap (VI. évf., szerk. *Babócsay* Sándor, *Pásztor* Bertalan dr. és *Barchassi* Károly dr.), Hevesmegyei Tanügy (III. évf., szerk. *Kolacskovszky* János). V. ö. *Balogh* János, Egervár története (Eger 1881); *Szabó* Ignác, Korrajzok Eger város multjából (u. o. 1898); *Udvardy* László, Az egri érseki jogliceum története (1899).

Egeria-expedició, l. *Tengeri tudományos expedíciók* (XVI. köt. 91. old.).

Egervári *Ödön* megh. Budapesten 1895 febr. 16-án.

Egészségbiztosítás, l. *Testi épség biztosítása*.

Egészségügyi felügyelő, l. *Közegészségi felügyelő*.

Eggert *Hermann*, német műépítő, szül. a Magdeburg melletti Burgban 1844 jan. 3. Tanulmányait a berlini építészeti akadémián végezte és több pályázaton (a berlini dóm-, a Niederwald-emlékszobor- és a frankfurti központi pályaházért) első díjat kapott. 1874. a berlini királyi muzeumok

megbízásából Hirschfelddel tudományos útra ment Ázsiába. 1875. Strassburgba költözött, ahol rábízták a terjedelmes egyetemi építkezések tervezését és vezetését. 1883-ig fölépítette a sebészeti klinikát, a csillagvizsgálóval egybekötött csillagászati intézetet és a kémiai, fizikai és botanikus intézeteket. 1889. befejezte a renaissance-stílusban épült strassburgi császári palotát is. Ugyanabban az évben készült el a majna-frankfurti központi pályaház, melynek külső architekturája az ő műve. Mostanában Wiesbadenben él mint királyi építészeti tanácsos.

Egg flip, angol ital, fölmelegített sör, melybe tojást, fűszereket és kevés pálinkát kevernek. *Spiced ale* (fűszeres sör) néven is ösmeretes.

Eggleston *Eduárd*, északamerikai író, szül. Vevay-ben (Indiana) 1837 dec. 10. Több helyen methodista pap volt, majd Chicagóban lapszerkesztő lett, 1870. az Independent c. newyorki vallásos hetilapot, 1871—72. pedig a Hearth and Home c. folyóiratot szerkesztette. 1874. Brooklynban megalapította a Church of Christian Endeavour (a keresztény törekvés egyháza) nevű független, dogma nélküli, emberbaráti célokat követő felekezetet, melynek 1879-ig prédikátora is volt. Elbeszélései és regényei: a The hoosier schoolmaster (1871); The end of the world (1872); Mistery of Metropolisville (1873); The circuit rider (1874); Roxy (1878); The Graysons (1888); The faith doctor (1891). Egyéb művei: Schoolmaster's stories for boys and girls (1874); The hoosier schoolboy (1883); A history of the United States and its people for schools (1888): The household history of the United States (1888); Duffells (1893). Többedmagával 1878—80. egy csomó ifjúsági iratot adott ki Famous American Indians címmel.

Egidy *Kristóf Móric*, német morálfilozofus, megh. Potsdamban 1898 dec. 29.

Egisz, l. *Aigis* (I. k.).

Egle *József*, német építész, megh. Stuttgartban 1899 márc. 6.

Egli *János Jakab*, svájci geográfus, megh. Zürichben 1896 aug. 24.

Églomisé (franc., ejtsd: eglomizé), *verre É.*, a francia műgyűjtők sajátos terminusa, melylyel az olyan festett üvegedényeket jelölik, amelyek festett ékítményei nincsenek az üveg anyagába beégetve, hanem pusztán az üvegre olaj-, temperavagy vizfestékkel ráfestve és legfeljebb firnásszal bevonva. Az üvegedények ékítésének e hitványabb technikája csak gyártásuk hanyatlásakor lépett föl időszakonként.

Égly *Mihály*, író, szül. Nagybányán (Szatmár) 1865 márc. 5. Középiskoláit Nagybányán és Nagyszebenben, a jogtudományokat Nagyváradon és Budapesten végezte. 1891. hirlapiró lett. 1897-ig a Magyar Állam, 1897-től az Alkotmány belmunkatársa volt, mindkét lapnál az országgyűlési rovat vezetője is. 1899 okt. Nagybánya sz. kir. város megválasztotta főjegyzőjének. Irodalmi munkássága: Már a 80-as évek elején foglalkozott szépirodalommal. Számos verset, később tárcákat irt különféle lapokba. Segédszerkesztője volt a Rudolf-emlékalbumnak. Önálló műve: *Verőfény* (humoros tárcák, Budapest 1895). Z—R.

Egnatia via, hires ókori út, mely Dyrrhachiumból (Durazzo) Bizáncba vezetett s folytatása volt a tengeren túlról jövő *via Appiának*. Nevét *Egnatia* városról vette Apuliában (most Torre d'Egnazzo). L. M.

Egosé-olaj (barra), kövér tökmagolaj Sierra Leoneből.

Egregy (Ágris), a Szamosnak baloldali mellékvize, Szilágy vármegye deli szélén a Meszes hegységnek Perjei Magura nevü csúcsa alatt ered s ÉK-i irányban a Szamos felé tart, melybe u. a. vármegyében Zsibó mellett ömlik. A folyó már a Peutinger-féle táblán is fel van tüntetve s nagy szerepet játszott a rómaiak hadi kombinációiban; a mai Vármezőtől Magyar-Egregyig a római hadi út a folyó balpartja mentében haladt. Az E. vizére három nevezetes római castrum stativum támaszkodott: Vármező, Magyar-E. és Romlott mellett, mig a folyó alsó szakaszában a porolissumi vallumoknak szolgált természetes védvonalul. V. ö. *Ortvay Tivadar*, Magyarország régi vizrajza a XVII. sz.-ban, Budapest 1882, I. köt. 288. l. TH—V.

Egyeduralom, l. *Monárkia* (XII. k.).

Egyesítés (V. k.), a sommás eljárásban a bíróságnak az a rendelkezése, melylyel előtte, egymással összefüggő követelések iránt folyamatban lévő pereknek közös tárgyalás és eldöntés végett való összekapcsolását kimondja. Az idézések, melyek az egyesítés folytán netalán szükségessé válnak, hivatalból eszközlendők. Amennyiben szükségesnek mutatkozik, a bíróság az egyesítés tárgyában hozott határozatát hivatalból is megszüntetheti. VÁMBÉRY.

Egyesített nemzeti hazafi-díj, l. *Nemzeti díj*, (XIII. k.).

Egyesülési jog (droit d'association). A politikai népjogok, az u. n. népszabadságjogok egyik legfontosabbika az állampolgárok joga, amely szerint jogos célok érdekében, s nevezetesen politikai célok érdekében is egyesületeket alkothatnak, hogy közös erővel az egyesület céljainak elérésére törekedjenek. A kényuralomnak jellemző ismérve a szabad egyesülési jognak elnyomása. A közszellem ébrentartásának, a közügyek iránti érdekeltségnek, a kormányzás ellenőrzésének a politikai egyesületek leghathatósabb emeltyűi, illetve eszközei. Ahol az egyesek az egyéni erő elégtelenségénél fogva csak néma szemlélésre kárhoztatvák, az egyesület hangosan felemelheti tiltakozó szavát s felrázhatja a közvéleményt, melyen az esetleges alkotmányellenes merényletek megtörnek, mint a sziklán a folyam habjai. Az államnak ellenőrzési s felügyeleti jogát azonban, mely nem ugyan magának az E.-nak elkobzására, vagy akár csak megszorítására, de az állam érdekeit veszélyeztető politikai egyesületek megrendszabályozására s feloszlatására is vezethet, az államtól megtagadni nem lehet, annál kevésbbé, mennél bizonyosabb az, hogy a politikai egyesületek a közérdek örve és ürügye alatt nem egyszer rút magánérdekeket, a szabadság jelszava s zászlaja alatt államveszélyes, sőt egyenesen állámellenes célokat követhetnek, vagy habár érdemileg nem tilos céljaik érdekében a belbékét veszélyeztető eszközökkel élhetnek, s oly terrorizmust gyako-

rolhatnak, mely ellen a többi állampolgárok szabadságának védelemre van szüksége s ezt méltán követelhetik. Az államnak s a népszabadságnak érdeke egyaránt kívánják, hogy az E., annak feltételei és határai, s az államnak felügyeleti joga s megszorító hatalma törvény által szabályoztassék. Az ily törvénynek minden alkotmányos államban méltán alaptörvényi jellege s fontossága van. L. *Egyesülési és gyülekezési szabadság* (V. k.).

Egyesült budapesti fővárosi takarékpénztár (V. k.) 1896 október 18. ülte meg alapításának félszázados jubileumát, mely alkalommal elhatározták, hogy 100,000 forintot fordítanak közművelődési és jótékonysági célokra. Ugyanekkor az intézet történetét megirta *Fenyvessy* József dr.

Egyévesek. A lovak kora a magyar lovaregyesület versenyszabályainak értelmében azon év január elsejétől számítandó, melyben ellettek, tehát elletési évükben egyévesek, a következő jan. 1. azonban már, tekintet nélkül arra, hogy az előző év január vagy december havában ellettek-e, kétévesek. Az egyéves lovak semmiféle nyilvános, elismert versenyben részt nem vehetnek.

Egyévi önkéntesi szolgálatra képesítő vizsga (V. k.). Az ország nagyobb városaiban, p. Budapesten, Debrecenben és Pozsonyban tanfolyamok léteznek, melyek a jelölteket e vizsgára előkészíteni hivatvák. E tanfolyamok újabban állami felügyelet alá helyeztettek s az illető tankerületi kir. főigazgatók hatáskörébe osztattak be.

Egyezményes teologia, l. *Szimbolika* (XV. k.).

Egyezségi eljárás. A perek számának apasztása végett a sommás eljárásról szóló 1893. XVIII. t.-c. elrendeli, hogy a sommás eljárás alá tartozó ügyekben bármely fél perindítás előtt egyezségi kisérletre való idézést kérhet annál a járásbiróságnál, mely per esetében illetékes volna. Az idézést, melyben az ügy röviden megjelölendő, csak a bíróság területén szabad kézbesíteni, az idézést kérő félnek pedig a határnap szóval adandó tudtára. Ha mindkét fél megjelent és az egyezség létrejött, ez jegyzőkönyvbe veendő és bírói egyezség hatásával bir. Ha ellenben az egyezség nem sikerült, a bíróság bármelyik fél kívánatára, a keresetet jegyzőkönyvbe veszi és az ügyet nyomban tárgyalja, ha pedig a tárgyalás elhalasztása szükségesnek mutatkozik, azonnal tárgyalási határnapot tüz és ezt a feleknek szóval tudtukra adja. Ha az egyezségi kisérletre kitüzött határnapon az idéző fél meg nem jelen, vagy ha a felperes a kereset előadását megtagadja, az ellenfél kérelmére az okozott költség megtérítésében végzéssel elmarasztalandó. Ha pedig az ellenfél nem jelen meg, az eljárás költsége a megindítandó per költségéhez számítandó, de csak akkor, ha az idézés az ellenfélnek a bíróság székhelyén kézbesíttetett. VÁMBÉRY.

Egyházi közalap, l. *Magyar országos ref. egyházi közalap.*

Egyházkövetés. A protestáns és kivált a kálvini irányu egyházakban a presbiteriumok vagy egyháztanácsok hajdanta szigoruan felügyeltek az egyháztagoknak erkölcsi életére és különféleképen büntették az arra érdemeseket. Az ily büntetések egyik enyhébb neme volt az E., amely abban állott, hogy az illető a templomban az istentisztelet végeztével az egész gyülekezet előtt bocsánatot kért, a lelkész pedig ezen alkalommal rövid dorgáló s a megjobbulásra serkentő beszédet intézett hozzá. Az E. elnevezésre vonatkozólag megjegyzendő, hogy a *követni, megkövetni* szavaknak a népnél még ma is az az értelmük is van, hogy engedelmet v. bocsánatot kérni. F—s.

Egyház-Nagyszeg, kisközség Nyitra vármegye érsekujvári jár., (1891) 759 lak. Régente tisztán magyar község volt, lakosai a török pusztítás után tótosodtak el. Jelenlegi kápolnája a régi paulinus-zárda romjaiból fenmaradt torony téglából épült. Itt volt birtoka Csery Imrének, Rákóczi egyik kedves generálisának; régi birtokosai voltak gróf Brunszvikok is. Csery Máriát Turchányi György feleségül vette s igy Turchányiékre került a birtok.

Egyházpolitika (V. k.), *Polgári házasság* (XIV. k.), *Vallásfelekezet* és *Vallászabadság* (XVI. k.).

Egyiptom (V. k.). A lakosság az 1897-iki népszámlálás adatai szerint a következő volt:

Kormányzóságok	Állandó lakóhelyű egyiptomiak	Nomád egyiptomiak	Idegenek	Összesen
Kairo	533,336	1,345	35,381	570,062
Alexandria	268,669	4,984	46,113	319,766
Port-Szaid	36,729	—	13,450	50,179
Szuez	15,439	6,757	2,774	24,970
Damietta	43,512	—	239	43,751
El-Aris	4,080	12,910	1	16,991
Tartományok:				
Behera	535,021	94,953	1,251	631,225
Sarkieh	661,658	85,015	2,567	749,130
Dakahlieh	719,676	14,624	2,408	736,708
Gharbieh	1,246,752	47,463	3,441	1,297,656
Kaliubieh	335,470	35,402	593	371,465
Manufieh	846,512	16,666	1,028	864,206
Beni-Szuef	282,513	31,645	296	314,454
Fajum	312,757	57,947	302	371,006
Gizeh	368,472	32,736	426	401,634
Minieh	511,746	36 217	669	548,632
Assziut	752,233	30,048	439	782,720
Gerga	677,151	10,649	211	688,011
Keneh	679,517	31,325	615	711,457
Nubia	216,662	23,288	432	240,382
Összesen	9.047,905	573,974	112,526	9.734,405

Ebben a táblázatban nincs befoglalva Sziva lakossága (5000 lélek), Dongola (53,037 állandó lakásu és 3389 nomád) és Szuakin (15,378 állandó lakásu egyiptomi és 335 idegen). Az idegenek közt volt 38,175 görög, 24,467 olasz, 19,557 brit, 14,155 francia és 7117 osztrák-magyar monarkiai alattvaló.

E. külkereskedelme az utóbbi években (az érték egyiptomi fontokban van kifejezve) a következő volt:

Év	Behozatal	Kivitel
1894	1.995,676	1.816,256
1895	4.319,265	2.322,190
1896	3.720,425	1.826,160

Hogy miképen oszlott meg e három évben a külkereskedelem az egyes országok közt, azt a következő táblázat mutatja (az értékek egyiptomi fontokban értendők):

Az ország neve	Behozatal onnan			Kivitel oda		
	1894	1895	1896	1894	1895	1896
Nagy-Britannia	3.183,231	2.641,773	3.055,830	6.517,946	7.312,610	6.972,681
Brit Földközi-tengermelléki gyarmatok	113,358	128,085	109,051	12,090	8,815	8,926
Azsiai brit gyarmatok	493,939	486 549	523,668	53,070	91,852	68,674
Németország	230,942	216,391	281,826	257,852	394,916	325,928
Amerika	49,970	46,133	79,497	327,981	469,365	927,874
Osztrák-magyar monárkia	747,353	635,331	701,884	496,292	527,519	610,931
Belgium	375,201	339,629	458,048	113,365	46,194	25,972
China és a szélső Kelet	87,949	56,046	78,124	17,060	10,432	—
Franciaország és Algeria	—	—	1.324,495	—	—	1.215,978
Görögország	58,998	58,008	83,853	7,725	9,326	15,326
Olaszország	337,967	303,034	333,172	587,145	437,599	370,905
Marokko	37,124	23,909	30,321	1,166	1,661	—
Persia	74,176	73,544	58,914	—	—	—
Oroszország	373,022	360,667	371,162	1.823,676	1.252,854	1.473,080
Törökország	1.812,837	1.672,915	1.988,814	342,391	344,450	385,561
Spanyolország	—	1,401	—	248,485	249,684	295,472
Egyéb országok	371,625	378,474	349,945	176,245	436,861	534,800
Összesen	9.266,116	8.389,933	9.828,604	11.892,875	12.632,450	13.232,108

A külforgalomban a fontosabb árucikkek értékét (E.-i fontokban) a következő tábla mutatja:

Árúcikkek	Behozatal		
	1894	1895	1896
Pamutáruk	1.484,665	1.333,946	1.679,951
Selyem-, vászon- és egyéb szövött áruk	1.177,098	939,425	1.003,066
Szén	492,103	404,578	388,935
Ruházat	371,851	309,646	425,984
Fa	507,763	493,319	424,357
Kávé	273,462	265,350	297,601
Bor, sör, szesz	283,232	268,009	349,883
Dohány és szivar	498,883	510,822	511,508
Petroleum és olajok	289,960	250,842	240,035
Gépek	287,258	309,722	417,817
Vas- és acéláruk	462,941	344,800	456,599
Indigó	200,959	192,676	—
Friss és szárított gyümölcs	241,234	220,525	—
Állatok	180,915	166,322	—
Búza és őrlemények	178,195	285,667	—
Rizs	102,697	106,803	—
Finomított cukor	28,597	23,212	—
Kivitel:			
Pamut	8.181,170	9.463,498	9.986,861
Pamut-magvak	1.457,729	1.200,364	1.226,870
Cukor	629,293	472,953	765,172
Bab	681,046	469,482	413,415
Búza	110,936	89,465	53,818
Kukorica	66,046	113,245	3,614
Bőrök	82,526	95,357	92,558
Hagyma	160,668	159,244	128,740
Gyapju	47,845	52,525	63,122
Őrlemények	8,244	2,931	805
Lencse	17,595	13,199	7,264
Gummi arabicum	2,018	5,856	1,794

A kereskedelmi hajók forgalma 1896-ban E. fő kikötőjében, Alexandriában: érkezett 2132 (2.123,591 t.), távozott 2105 (2.094,684 t.). A belső forgalom szolgálatában áll (1897-ben) 1215 angol mf. hosszú vasúti és 2269 angol mf. hosszú telegráf-vonal. 1898-ra az állam kiadásai és bevételei 10.440,000 E.-i fontra irányoztattak elő. A bevételekben főbb tételek: földadó: 4.872,700, vasutak bevételei: 1.800,000, dohányjövedek 1.000,000 és vámok 850,000; a kiadásokban: államadósságok kamatai 3.489,987, vasutak 907,138, hűbéradó Törökországnak 665,041, hadügy 439,570, nyugdíjak 439,000, közmunkák 630,069.

Irodalom. Ball, Cairo of to-day, London 1897; Bourguet, La France et l'Angleterre en Egypte, Páris 1897; Cameron, Egypt in the Nineteenth Century, London 1898; Knight, Letters from the Sudan, u. o. 1897; Malosse, Impressions d'Egypte, Páris 1896; Pollard, The Land of the Monuments, London 1896; Szlatin pasa, Tüzzel-vassal Egyiptomban, Bpest 1896; Wingate, England, Egypt and the Sudan, London 1896; Wood, Egypt under the British, u. o. 1896. —zik.

Története. Abbasz II. Hilmi khidív (uralkodik 1892 jan. 7 óta) hasztalan kisérlette meg magát s országát az angolok befolyása alól felszabaditani; Cromer lord (angol követ), Palmer E. (a pénzügy tulajdonképeni vezetője) és Kitchener ezredes, majd pasa (az angol csapatok főparancsnoka) napról-napra erélyesebben befolyásolták a kormányzást; Riaz és Nubar pasák pedig, az egyiptomi külügyminiszterek, teljesen Rosebery, majd Salisbury s Chamberlain követeléseinek engedelmeskedtek. Midőn a kormány által titokban dédelgetett nemzeti ellenzék a képviselőházban az angolok ellen kikelt, s az európai tisztviselők fizetésének s a hadügyi költségnek leszállítását követelte: ezzel csak azt érte el, hogy az angol őrséget 2000 fővel szaporították. Midőn Abbasz II. 1897. a Vádi Halfa mellett levő táborba összevont egyiptomi csapatok fölött szemlét tartott és ezen alkalommal az angol tisztekről megvetőleg nyilatkozott: Cromer lord a khidívet arra kényszerítette, hogy Maher pasát mint bűnbakot elbocsássa és szavait helyreigazitsa. Nubar pasa pedig kénytelen volt (1894) Gorstnak a belügyminisztériumban helyet biztosítani, aki azután beutazván az országot, a tisztviselők politikai magatartását ellenőrizte. Nubar pasa utóda, Fehmi pasa, hasonlóan engedelmes eszköz volt Cromer kezében. 1895 nov. a kormány a rabszolgaságot örökre eltörölte, 1896 jan. pedig Anglia rábirta a khidívet, hogy vele kezet fogjon s az 1885. elvesztett egyiptomi *Szudán visszafoglalására* vállalkozzon. A hadi költséget (500,000 fontot) Anglia a nagyhatalmak ellenőrzése alatt kezelt állami pénztárból vette, mi ellen Oroszország s Franciaország hasztalan tiltakoztak. 1896 febr. az egyiptomi-angol hadsereg, összesen 12,000 ember, *Kitchener* sirdar főparancsnoksága alatt Vádi Halfából a Nilus mentén Dongola felé indult s ezzel megkezdé győztes hadjáratát, mely a máhdi által elrablott déli országok újólagos meghódítását eredményezte. Miután az őrjöngő, de az angol Maxim-ágyuk pokoli golyózáporával szemben tehetetlen dervisek *Firkehnél* (jun.) vereséget szenvedtek, Kitchener szept. 19. Dongolába ért. Ekkor a dervisektől az egyiptomi seregre átragadt ko-

lera kezdé áldozatait szedni, mindamellett Kitchener folytathatta előnyomulását. Szept. bevette Új-Dongolát, ahol zsákmány és a máhdi utódának, Abdullah khalifának levelezése esett kezébe, mire azután októberben téli szállásra vezette katonáit. 1897 tavaszán a 23,000 főre felszaporodott és 4700 arabtól támogatott hadsereg Berber mellett Mahmud emirrel, a khalifa egyik rokonával ütközött meg, még pedig oly szerencsésen, hogy 14,000 dervis közül 3000 a csatatéren maradt, maga Mahmud pedig fogságba esett. Sok elemi csapással és a sivataggal küzdvén, az angolok 1898 szept. 1. Omdurman közelébe érkeztek, ahol maga a khalifa várt reájuk. Másnap véres csata fejlődött köztük, melyben a halálmegvetéssel küzdő dervisek, 40,000-en, teljesen leverettek és a khalifa csak gyors futás által tudott elmenekülni. A győzők, köztük *Slatin* pasa is, erre Omdurmanba vonultak, ahol a fogoly keresztény európaiakról s a khalifa egyéb áldozatairól leszedték a láncokat. E diadal után a szövetséges hadak pihenőre tértek, mialatt Kitchener és Cromer lord az arabs emirek hódolatát fogadták. Majd *Khartum* felé folytatták útjukat, melyet szept. elején szintén elfoglaltak. Csak a Serkela-tó mellékére futott khalifát nem sikerült kézrekeríteni. A máhdi tetemét Kitchener pasa a Nilusba vettette.

1899 jan. 5. Cromer lord maga köré gyüjtötte a Szudán főnökeit és tudtára adta nekik, hogy az egyiptomi-angol kormányhatalom egyedüli képviselőjének ezentúl Kitchener sirdart tekintsék; aki egyébiránt valláskülönbség nélkül fog köztük egyformán igazságot szolgáltatni; adókkal pedig nem igen fogja őket terhelni. Ugyan e napon a Gordon pasáról elnevezett új felekezet nélküli iskolát adták át rendeltetésének, melyben arab nyelven oktatják a gyermekeket. Ellenségeskedésre már alig került: Fedil emirt, aki 1898 dec. 26. még egyszer helyt akart állani, Lewis ezredes elfogta s azóta a harctér elcsöndesedett.

Fasoda (l. o.) birtoklása miatt azonban a Csád-tó felől a Felső-Nilusvidékre előnyomult franciákkal majdnem összekoccanásra került a dolog. A francia expedició vitéz vezére: *Marchand* őrnagy 1898 szept. már befészkelte volt magát Fasodában, midőn egy angol csapat a város felé közelgett. Minthogy egyik fél sem akart engedni s Kitchener pasa felhatalmazása értelmében el volt határozva, a franciákat esetleg erőszakkal a Nilus mellékéről kiszorítani: a háboru kikerülhetetlennek látszott. Ekkor a francia külügyminiszter, Delcassé, a döntő pillanatban megparancsolta Marchandnak, hogy engedje át Fasodát az angoloknak és térjen Egyiptomon keresztül haza. Az angol kormány érthetően tanujelét adta annak, hogy a keleti Szudánban maga mellett nem tűr semmiféle hatalmat, amint ezt Salisbury és Chamberlain beszédjeiben és az 1899 jan. kiadott kék könyvben bővebben kifejtették.

Jan. 20. jelent meg az egyiptomi hivatalos lapban az a szerződés, melyet *Cromer* lord és *Butros* pasa egyiptomi külügyminiszter egymással kötöttek. E szerződés értelmében a két kormány *Szudán alatt* mindazokat az országokat kívánja érteni, melyek az É. sz. 22°-tól délre elterülnek és melyek 1884 óta a máhdi és utódainak igája alatt sinylődtek, most pedig felszabadíttattak. Közhirré teszik, hogy ebben az új országban az angol s az egyiptomi zászló közösen használtassék, Szuakin kivételével, melynek falán csakis az utóbbi lengjen. A legfelsőbb polgári s katonai hatalmat a főkormányzó fogja kezelni, kit a két kormány megegyezése alapján a khidív fog kinevezni. Jogában álland törvényeket és rendeleteket kiadni, a fennállókat pedig módosítani; az egyiptomi kormány pedig köteles leend rendeleteit előbb a kormányzóval tudatni, mert ennek hozzájárulása nélkül azok érvénytelenek. Az egyesség még az ipart, a kereskedést, meg a behozatali vámot illetőleg intézkedik; végül pedig kiveszi az egész Szudánt (Szuakin kivételével) az alexandriai nemzetközi bíróság hatalma és jogköre alól. Az angol kormány engedélye nélkül idegen hatalom mégsem nevezhet ki konzulokat Szudánban. Az angol kormány az egész területet 1899 jan. 21. hét kerületre osztván, *Kitchener* pasát és lordot nevezte ki főkormányzónak. Az új kormányzó azonnal vasút- és táviró-vonalak építéséről intézkedett és parancsot adott, hogy az Aszuan mellett levő zuhatagok kikerülése végett csatorna épittessék, amint a Nilus egész felső folyását fogja majd szabályozni. Szudán visszafoglalásával Anglia még erősebben láncolta Egyiptomot a maga diadalszekeréhez, mint annakelőtte, és az egyiptomi kérdést is a napi rendről egyelőre eltüntette. Még a legközelebbről érdekelt nagyhatalom, Franciaország is belenyugodott e hódításokba és 1899 (ápr.) Angliával a Szudán s a Szahara fölött Angliában szép szerivel megosztozkodott.

Egyiptomnak magának az erkölcsi sikeren kivül anyagi haszna is lesz e hódításokból, ámbár az oroszlánrészt Anglia foglalta le a maga részére. Az ország pénzügyi helyzete az utolsó évben egyre javult és az 1899. évi költségvetés 10.560,000 (angol font) kiadással szemben 10.600,000 font bevételt mutat fel.

Irodalom. Chennels, Recollections of an Egyptian princess (Zeyneb) by her English governess. Edinburg 1893, 2 köt.; Abdallah Simaika, Compétences de tribunaux mixtes d'Égypte, Páris 1892; Guillaumot G., L'Égypte moderne en droit international, u. o. 1891; Rae, E. of to-day, London 1892; Neumann Th., Das moderne E., Lipcse 1893; Borelli, Choses politiques d'Égypte 1883—95, Páris 1895; Kaufmann, Die Kommission der Kasse der ägypt. Staatsschuld und das internationale Recht, Berlin 1896; Wood, Egypt under the British, London 1896; Fircks A., Aegypten 1894, 2 rész, Berlin 1895—96; Hesse, Die staatsrechtlichen Beziehungen Aegyptens zur Hohen Pforte, u. o. 1897; Dehérain N., Le Soudan égyptienne sous Mehemed Alí, Páris 1899; Bourleigh B., Sirdar and Khalifa, Reconquest of the Soudan, London 1898; Notovitch N., Europe et l'Égypte, Páris 1898; Steevens G. W., Egypte in 1898, New-York 1898; Alford N. S. L. and Sword W. dr., Egyptian Soudan, London 1898; Burleigh B., Khartoum-campaign 1898, and reconquest of the Soudan, u. o. 1899. — Ujabb irodalom magyar nyelven: Mahler Ede, A régi egyiptomiak évformái és nagy periodikus időrendszerei, Akadémiai Értekezések 1897; Kőrösi László, Egyiptom művészete, Budapest 1898, e munkában az E.-ra vonatkozó összes magyar munkák megtalálhatók; Platz Bonifác, Ó-Egyiptom irodalma, u. o. 1897; Hell Lajos, Egyiptom, 1897; Erődi Béla, A fáraók országában, 1897. M. L.

Egyoldalu jogügyletek, l. *Jogügylet* (IX. k.).

Egységes idő, l. *Zóna-idő* (XVI. k.).

Együttélés (symbiosis), két, szervezetére nézve többnyire nagyon is távol álló állatnak könnyebb

megélhetés céljából egymással szövetkezése és egymás közt kölcsönös érdekeken alapuló viszonya, hogy táplálékuknak könnyebb megszerzésével létüket, illetőleg éltük fentartását elősegítsék. P. a tengeri remeterák nemcsak lágy utópotrohát dugja be a csigaházba, hanem még rája virágpolipot is helyez; és még igy e különben helyhez kötött állat a rák által egyik helyről a másikra vitetik és dusabb táplálékhoz juthat, sőt még a rák eteti is, addig maga a rák is könnyebben jut általa eledelhez, mert amint más állatok e feltünő polipot észreveszik és oda jönnek, azonnal — mintegy lesből — észrevétlenül elcsipi őket. A tapasztalás még azt is bizonyítja, hogy ez E. teljesen tudatos, amennyiben egymást sohasem bántják, egymást el nem hagyják, pedig szervezetük olyan, hogy külön-külön egymástól függetlenül is megelhetnek. L. *Életközösség* (VI. k.).

Eh., természetrajzi nevek mellett *Ehrenberg* Ker. Gottfr. (V. k.) nevének rövidítése.

Ehingen, württembergi város, (1895) 4376 lak.

Ehlers *Otto Ehrenfried*, német utazó (V. k.). 1895 aug. Piering altiszttel a Franciska-folyónak a Hüon-golfba való torkolatától elindult, hogy Új-Guinea déli partvidéken eljusson a Heath folyó torkolatához. Az expedició kis része novemberben oda is érkezett, de azt a hirt hozta, hogy E. és Piering, valamint az expedició többi tagjai az egész fölszereléssel és a gyüjteményekkel együtt 1895 okt. 3. elpusztultak. Későbbi értesitések szerint a benszülöttek gyilkolták meg őket. E. utolsó művei: Im Sattel durch Indochina (Berlin 1894); Samoa, die Perle der Südsee (u. o. 1895); Im Osten Asiens (u. o. 1896).

Ehningen, l. *Eningen*.

Ehrb., természetrajzi nevek mellett *Ehrenberg* Ker. Gottf. (V. k.) nevének rövidítése.

Ehrenberg *Károly*, német festő, szül. Dannauban, Oldenburg közeleben (Holstein) 1840 nov. 6. A kopenhágai festészeti akadémia növendeke volt, 1862. Drezdába ment, hogy Hübner és Schnorr, 1868. pedig Rómába, hogy Overbeck alatt folytassa tanulmányait. 1873 óta állandóan Drezdában el. Főművei — részben kartonok, részben olajfestmények és viaszszínekben készült fali képek — többnyire az északi isten- és hősmondákból és az ó-germán életből veszik tárgyukat. Amellett bibliai és allegoriai képeket meg arcképeket is fest. A szakirodalom teren is működött. Főbb munkái: Das Zeichnen und der Zeichenunterricht (2. kiad. Lipcse 1892); Est-est-est, Randbemerkungen zu Rembrandt als Erzieher, von einem niederdeutschen Bauern (3. kiad. Drezda 1890); Die neue Kunst und der Schaupöbel (u. o. 1894).

Ehrenbreitstein, porosz város, (1895) 5214 lak.

Ehrenfels *József Mihály* báró, osztrák méhész és juhtenyésztő, szül. 1767., megh. 1843-ban. 1799. Bécsben részvényekre alapított méhészeti társulatot tervezett (Plan u. Einladung einer vaterländischen Bienengesellschaft durch Aktien). 1800 óta ingyenese előadásokat tartott a méhészetből a Theresianumban s ott sajátjából nagy méhest alapított. E. 1815. felhagyott a méhészkedéssel s csak irodalmának élt. Művei: Anweisung z. Bienenzucht (Hamburg 1805); Die höhere Schafzucht (Bécs 1808); Über d. Electoralschaf u. d. E.-Wolle, nebst Anstalt für reine Stammhalter derselben (Prága 1822); Die Bienenzucht u. Grundsätzen d. Theorie u. Erfahrung (u. o.) némely irányban még most is számot tevő mű. Tiszteletére Meidlingenben 1893. emléktáblát állítottak. ROD.

Eibau, szászországi város, (1895) 4472 lak.

Eibenschütz, 1. *Ilona*, zongoraművésznő, szül. Budapesten 1872. Mint öt éves kis leány lépett föl először a nyilvánosság előtt s tiz éves korában egész Európában hangversenyezett. Megfordult az orosz, angol, dán és belga udvaroknál, mindenütt nagy művészi diadalokat aratva. 1883. folytatta tanulmányait Schmitt János bécsi tanárnál és később Schumann Klára frankfurti intézetében. Ez idő szerint a legelső zongoraművésznők sorába tartozik. Néhány évig bizalmas barátság fűzte az agg zeneköltőhöz Brahmshoz, aki mindig E.-et kérte föl újabb műveinek bemutatására.

2. *E. Róza*, operaénekesnő, szül. Budapesten 1871 febr. 17. Tanulmányait a budapesti m. kir. zeneakadémiában kezdte meg, majd később Bécsben Gänsbacher és Brandt Mariannánál folytatta. 1891. a lipcsei városi szinház tagja lett. 1892-ben New-Yorkba utazott s ott a Damrosch-féle opera (a Metropolitan House) tagja lett. 1893-ban már a nagy Wagner-hősnőket, Brunhildát, Ortrudot, Brangänet és Erzsébetet énekelte a szintén Damrosch által rendezett newyork—chicago—washington—bostoni Wagner-ciklusban. Amerikából visszatérve, ismét Lipcsébe került, hol két év óta első drámai primadonna.

Eibenstock, szászországi város, (1895) 7712 lak.

Eichler *Eduárd*, osztrák jogtudós és a boszniai kormány igazságügyi osztályának igazgatója, szül. Eger vidékén (Csehország) 1844., megh. Sarajevóban 1894 febr. 16. Sok évig a katonaságnál szolgált és Zágrábban működött mint hadbiró. Azután átlépett a tengerészethez és végül Boszniába került, melynek igazságügyi viszonyairól úttörő munkát irt: Das Justizwesen in Bosnien u. der Herzegowina. M. L.

Eichlinghofen, falu Arnsberg porosz kerület hördei járásában, (1895) 2045 lak., kőszénbányával. Evang. temploma a XIII. sz.-ból való.

Eichstätt, bajor város, (1895) 7722 lak.

Eickel, község Arnsberg porosz kerületben, Gelsenkirchen közelében, vasút mellett, (1895) 11,818 lak., sör-, szeszgyártással és szénbányákkal.

Eiffel *Sándor Gusztáv*, két évre szóló fogságbüntetését a semmitőszék 1893 jun. 15. elévülés címén feloldotta.

Eifisch v. *Eiffisch*, német neve *Anniviers* (I. k.) svájci völgynek. Lakosságát illetőleg l. *Svájci hunnok* (XV. k.).

Eiger (V. k.). A *Jungfrau-pálya* (l. o.) első szakaszát, mely az *E.-glecserig* tart, 1898 szept. 19. megnyitották.

Eigg (ejtsd: egg), bazaltsziget Skócia Ny-i tengerpartján, területe 29·5 km², (1891) 233 lak. A gyönyörű bazaltoszlopokból álló *Scuir of E.* 387 m. magasságba emelkedik. Itt figyelte meg Miller Hugh geologus a hangzó homok jelenségeit.

Eilenburg, porosz város, (1895) 13,399 lak.

Eilendorf, porosz falu, (1895) 5861 lak.

Einbeck, porosz város, (1895) 8436 lak.